П. ПЕТРОВ В. ГЮЗЕЛЕВ

Христоматия по история на България

Том 1

НАУКА И ИЗКУСТВО

ХРИСТОМАТИЯ
ПО ИСТОРИЯ
НА БЪЛГАРИЯ

ТОМ I

На библиотеката на
Историческия ф-т

25 X 2005 г.

Христоматия по история на България

ТОМ 1

РАННО СРЕДНОВЕКОВИЕ
VII—XII В.

СЪСТАВИТЕЛИ
ПЕТЪР ПЕТРОВ
ВАСИЛ ГЮЗЕЛЕВ

ИЗДАТЕЛСТВО НАУКА И ИЗКУСТВО СОФИЯ 1978

(C) Петър Христов Петров
Васил Тодоров Гюзелев
c/o Jusautor, 1978, Sofia

Индекс 941Б

ПРЕДИСЛОВИЕ

През 1964 година издателство „Наука и изкуство" отпечата „Христоматия по история на България", том I, съставена от покойния професор Ал. Бурмов и професор П. Петров. Тя включваше писмени извори за историята на България и българските земи от най-дълбока древност до средата на XVIII век. Това учебно помагало за студенти-историци е отдавна изчерпано и стана библиографска рядкост, което не е единствената причина, накарала ни да пристъпим към съставянето на нов свод от писмени извори за проучването на средновековната българска история. Споменатата вече христоматия не отговаря на задачите и съдържанието на новата учебна програма, приета през 1974 година, и на повишените изисквания в университетското преподаване.

Натрупаният в хода на подготовката на изданието изворов материал ни принуди да разделим първия том на „Христоматия по история на България" на две части.

Настоящата първа част включва писмените извори за средновековната история на България от най-ранните сведения за славяните и прабългарите до края на XII век. Тези извори са подредени в три основни дяла: I. Славяни и прабългари до средата на VII век; II. Ранносредновековната българска държава и общество (VII — XI в.); III. България под византийско владичество (XI—XII в.). Основно и най-значително място с право заемат изворите за втория дял — не само поради тяхното по-голямо обилие, хронологическа и тематична пълнота и последователност, но и поради обстоятелството, че именно те

цялостно разкриват същността, спецификата и тенденциите в развитието на ранносредновековната българска цивилизация, нейното място в политическата история и културата на тогавашна Европа. В подредбата на изворовия материал е търсено съчетанието между хронологическия и тематичния принцип. С оглед на преподаването и проучването на средновековната българска история то е най-подходящо и отговаря на основните изисквания на марксистко-ленинската методология и теория на историческото познание. Подборът на изворите с оглед на представянето на отделни теми създаде големи затруднения и бе свързан със значителна загуба на време. В по-голямата си част средновековните писмени извори имат тази особеност, че съдържат информация за различни събития, явления и процеси.

Използувани са в най-голяма пълнота всички основни извори за ранносредновековната българска история. Редица от чуждите извори за пръв път се включват в широко и активно обръщение не само с оглед на преподаването, но и за нуждите на научноизследователската работа. Поради това, че известна част от тях се намират в недостъпни за нашите библиотеки издания, публикуването им в български превод в голяма степен ще улесни специалистите.

При представянето на домашните извори с основание проявихме стремеж към пълнота. Това бе продиктувано не само от сравнителната им оскъдност, но и от стремеж да се преодолее едно погрешно и налагано в течение на дълго време схващане, че пълноценна информация за средновековното българско минало съдържат главно византийските извори.

Предлаганият том от извори е плод на дългогодишна научноизследователска дейност в нашите и чуждестранните библиотеки и архиви.

Надяваме се, че той ще ползува студентите, специалистите, а също и широк кръг читатели, които проявяват заслужен интерес към средновековното ни минало.

С оглед на ползуването на христоматията са необходими някои предварителни уточнения и разяснения. Текстът на всеки автор или документ се предхожда от кратка уводна бележка. Изключение в това отношение правят надписите, приписките и други кратки по съдържание паметници, към които обяснителните бележки се заключават само в данни за изданието и преводача на съответния текст. В обикновени скоби се поставят думи или текст, които поясняват и допълват превода, а в средни скоби — текст или пояснителна бележка на съставителите. Арабските, арменските и сирийските извори са превеждани не от оригиналите им, а от техните английски, руски, немски и френски преводи. Именният и географският показалец е изработен от М. Кусева.

Работата, извършена от съставителите по подготовката на тома, се разпределя, както следва:

проф. П. Петров — дял първи: гл. I; дял втори: гл. IV и V; дял трети: гл. I, § 2—10, 12, 14—15, 17—19;

доц. В. Гюзелев — дял първи: гл. II; дял втори: гл. I, II, VI; дял трети: гл. I, § 1, 11, 13, 16, 20—22 и гл. II.

17 април 1977 година
София

Съставителите

ДЯЛ ПЪРВИ

СЛАВЯНИ И ПРАБЪЛГАРИ ДО СРЕДАТА НА VII В.

I. СЛАВЯНИ

1. НАЙ-СТАРИ СВЕДЕНИЯ ЗА СЛАВЯНИТЕ

От Плиний Стари

Плиний Стари (23—79 г.) е римски писател, автор на „Естествена история" в 37 книги, която за времето си е представлявала енциклопедия на научни знания. Той познава славяните под името „венети". Превод на Ал. Фол от *C. Plinii Secundi* Naturalis historia, ed. C. Mayhoff, Lipsiae, 1906.

Някои [автори] съобщават, че тези [области] чак до р. Вистула [Висла] се обитават от сармати, венети, скири, гири.

От Тацит

Тацит (55—117 г.) е римски историк, автор на „Германия", съдържаща обилни сведения за старите германци. Превод на Ал. Фол от *Cornelii Taciti* Germania, rec. C. Halm, Lipsiae, 1877.

Аз се колебая дали да причисля племената на певкините, венетите и фините към германците или към сарматите, макар че певкините, които някои наричат бастарни, действуват като германците... Венетите са усвоили повечето от [техните] нрави, понеже бродят за разбойничество из всяка част от горите и планините, които се въздигат между певкините и фините. Все пак по-правилно е те да се причислят към германците, тъй като и жилища строят, и щитове носят, и обичат да ходят; всички тези неща са различни у сарматите, които живеят на талига и на кон.

От Птолемей

Клавдий Птолемей (средата на II в.) е един от най-известните автори на древността. Съчинението му „География" има характер на справочник.

Сарматия е заета от твърде големи племена: венети по протежение на целия Венетски залив [Балтийско море]; над Дакия господствуват певкини и бастарни.

2. СЛАВИНИ, АНТИ И ПРАБЪЛГАРИ ПРЕЗ IV В.

От Йорданес — „История на готите“

Превод на В. Бешевлиев и Г. Цанкова в ЛИБИ, I, с. 336—337, 344 и 354, от *Jordanis* Romana et Getica.

Поселища на славини, анти и българи

Сред тях е Дакия, защитена околовръст от стръмните Алпи [Карпатите] във вид на венец. От лявата им страна, която е обърната към север, и от началото на река Вистула живее върху огромно пространство многолюдният народ венети. Наистина техните имена се менят според разните родове и места, но те се наричат главно славини и анти.

Славините обитават от Новиодунум [Исакча] и т. нар. Мурсианско езеро [вер. Балатон] чак до Данастър [Днестър] и на север до Вистула; блатата и горите им служат за поселища. А антите, които са най-храбри от тях, живеят от Данастър чак до Данапър [Днепър], където се извива Понтийското море. Тези реки отстоят една от друга на много дни път.

Отвъд тях, над Понтийско море, се простират местата, обитавани от българите, които са станали твърде известни поради лошите последици от нашите грехове.

Венети, анти и славини

След поражението на херулите [остготският крал] Херманарик насочил оръжието си и срещу венетите, които, макар и слаби във военно отношение, били силни със своята многочисленост и отначало се опитали да се противопоставят. Но никакво значение няма големият брой невойнствени люде, особено когато и бог ги изоставя, а и въоръжено множество е нахлуло. Наистина те, както почнахме да обясняваме в началото на изложението или в списъка на племената, са от един и същ произход, а сега се явяват под три имена, т. е. венети, анти и славини. Ако и сега да вилнеят навред поради нашите грехове, все пак тогава всички те робували на Херманариковата власт.

Враждебни отношения между готи и анти

Винитарий [остготски крал], който подражавал на дядо си Вултулф по храброст, ако и да бил по-малко щастлив от Херманарик, все пак негодувал, че се намирал под властта на хуните. Затова, като се отдалечил постепенно от тях, в стремежа си да покаже своята храброст предприел поход в земята на антите. Когато ги нападнал, бил победен при първото сблъскване. След това обаче действувал храбро и за да всее ужас, приковал на кръст техния княз Бож заедно със синовете му и 70 първенци, та труповете на разпънатите да удвоят страха у преда лите се.

3. ЕЖЕГОДНИ НАПАДЕНИЯ НА СЛАВЯНИ И ПРАБЪЛГАРИ НА БАЛКАНСКИЯ ПОЛУОСТРОВ ПРЕЗ ПЪРВАТА ПОЛОВИНА НА VI В.

От Йорданес — „Римска история“

Превод на В. Бешевлиев и Г. Цанкова в ЛИБИ, I, с. 333—334, от *Jordanis* Romana et Getica.

Чрез своите провинциални управители Юстиниан се противопоставил в многобройни сражения на херули, гепиди и българи, които опустошавали често Илирик, и храбро ги сразил.

Това са бедите, които римската държава понесла, освен всекидневните нападения на българи, анти и славини. Ако някой поиска да ги узнае, нека разгърне без досада летописите и списъка на консулите и ще намери държавата в наши дни достойна за оплакване.

4. НАПАДЕНИЯ НА СЛАВЯНИ НА БАЛКАНСКИЯ ПОЛУОСТРОВ ПО ВРЕМЕТО НА ЮСТИНИАН

От Прокопий

Прокопий Кесарийски (ок. 500 — ок. 562 г.) е най-изтъкнатият византийски историк от VI в. Заемал важни длъжности (секретар на пълководеца Велизарий и др.), той бил много добре запознат с политическите събития, в много от които бил личен участник. Написал „История на войните“ в осем книги, в които описва военни, политически и църковни събития, като се старае да възхвали управлението на Юстиниан; „За строежите“, която е възхвала на Юстиниан за огромното военно строителство. Въпреки подчертано субективната оценка на събитията Прокопий е осведомен и точен историк, поради което сведенията му за славяните са извънредно ценни. Превод на Ив. Дуйчев и Д. Дечев в ГИБИ, II, с. 123—158, от *Procopii Caesariensis* Opera omnia, rec. Haury, I—III, Lipsiae, 1905—1913.

Из „История на войните“

Начин на живот у славини и анти

Тези народи — славини и анти — не се управляват от един човек, но от старо време живеят демократично и затова винаги общо разглеждат полезните и трудни работи. Също така е току-речи с всички други работи у едните и у другите и това е установено открай време за тези варвари. Така те смятат, че

само един бог — създателят на мълнията, е единствен господар на всичко, и му принасят в жертва волове и всякакви други животни. Те не знаят нищо за съдбата, нито пък изобщо вярват, че тя има някакво въздействие върху човеците. Но когато пред тях вече се изпречи смъртта, било от болест или че се намират във война, те обещават, че ако се спасят, веднага ще принесат на бога жертва за душата си онова, което са обещали, а след като избягнат [опасността], смятат, че именно чрез такава жертва са изкупили своето спасение. При все това те почитат и реки, и нимфи, и други някои божества и на всички тях принасят жертви, като именно при тези жертвоприношения връшат гадания. Пръснати далеч едни от други, всички те живеят в бедни колиби и много често променят своите селища. Когато влизат в сражение, повечето от тях тръгват срещу неприятелите пешком, въоръжени с малки щитове и копия; ризници съвсем не навличат. Някои пък нямат нито риза, нито горна дреха, а прикрепят широките си гащи чак до срамните части и така влизат в бой с противниците. Езикът на едните и другите е един и същ — съвсем варварски. Те не се различават помежду си и по външен вид; всички са снажни и извънредно силни. Телата им не са премного бели, нито косите им светлоруси, но и никак не клонят към тъмния цвят, а всички са възчервени. И те, както масагетите, водят суров живот и са напълно небрежни към себе си; като тях постоянно тънат в нечистота. Все пак те никак не са зли или коварни, но дори и в простотата си спазват хунския нрав. Впрочем първоначално дори и името на славините и антите е било едно и също, защото в старо време едните и другите били наричани „спори", мисля поради това, че живеели в страната си разпръснати. Именно поради това заемат обширна земя — те населяват поголямата част от отвъддунавския бряг. Впрочем приблизително така стоят работите с този народ.

Славянинът Хилвудий на византийска служба (530—532 г.)

Хилвудий бил един от придворните на император Юстиниан. Той бил извънредно смел на война и толкова пренебрегвал парите, че смятал като най-голямо богатство в живота си да не притежава нищо. През четвъртата година от царуването си императорът назначил тоя именно Хилвудий за стратег на Тракия, поставил го на стража при река Истър и му заповядал да пази тамошните варвари да не могат занапред да преминават реката, тъй като вече много пъти хуни, анти и славини я били преминавали и нанасяли непоправими пакости на ромеите. И Хилвудий станал толкова страшен за варварите, че в течение на трите години, които прекарал на тази длъжност, не само никой не смогвал да премине Истър срещу ромеите, но, напротив, ромеите минавали често заедно с Хилвудий на отсрещния бряг, избивали и заробвали тамошните варвари. Три години по-късно Хилвудий, както обикновено, преминал реката с малобройна войска, но славините го посрещнали с цялата си мощ. Завързало се ожесточено сражение, паднали мнозина от ромеите и самият пълководец Хилвудий. След това варварите могли да преминават реката винаги, когато пожелаели, и ромейските владения станали лесно достъпни за нападение. И в това дело цялата ромейска държава съвсем не могла да се сравни с храбростта на един-единствен мъж.

По-късно между анти и славини избухнали раздори и се дошло до война, в която антите били сразени от противниците си.

Славини и анти във византийската войска през 537—539 г.

[В Италия] пристигнали [пълководците] Мартин и Валериан, които водели хиляда и шестстотин конници. Повечето от тях били хуни, славини и анти, които живеели отвъд река Истър, недалеч от нейния бряг. Велизарий се зарадвал, че пристигнали, и сметнал, че трябва вече те да почнат военните действия срещу неприятелите.

[Пълководецът] Велизарий се постарал да залови жив някого от първенците на неприятелите [готите], за да узнае поради какво точно варварите понасят несгодите. И Валериан му обещал, че лесно могъл да му помогне в тая работа, защото между подчинените му имало някои от славянския род, които били свикнали да се крият под малък камък или под някакъв случайно попаднал пред тях храст и да отвличат някой неприятел. Това те вършели винаги край река Истър, гдето обитавали, спрямо ромеите и спрямо другите варвари. От тези думи Велизарий се възрадвал и заповядал бързо да се заловят за работа. И тъй Валериан избрал едного от славините, който бил особено годен в случая поради своята снажност и бил много смел, и му поръчал да доведе някой неприятел, като го уверявал, че ще получи много пари от Велизарий. Той казал, че лесно щял да стори това в онова място, гдето има трева, понеже готите поради липса на съестни припаси от дълго време се хранели с нея. И тъй славянинът в тъмни зори се приближил до крепостната стена, скрил се в някакъв храст, сгушил се и се укрил в тревата. Щом се съмнало, един гот пристигнал там, почнал да събира бързо треволяци, без да подозира нещо неприятно откъм храста, но често поглеждал към стана на неприятелите да не би оттам някой да дойде към него. Като

скочил внезапно зад него, славянинът го сграбчил, стиснал го здраво през кръста с двете си ръце, донесъл го в стана и го предал на Валериан.

Нашествие на славините в Тракия през 545 г.

Немного време преди това голямо множество славини били преминали река Истър, опустошили тамошните земи и пленили преголям брой ромеи.

Анти във византийската войска в Италия през 546 г.

По времето, когато тези пратеници били проводени във Византион и се върнали в Италия, тогава в Лукания се случило следното: Тулиан събрал селяните и поел пазенето на твърде тесния проход, та неприятелите да не могат да нахлуват в Лукания и да ощетяват нейните селища. Заедно с тях в пазенето участвували и триста анти, които по-рано [пълководецът] Йоан по искане на Тулиан бил оставил на това място, понеже тези варвари били най-опитни да се сражават в мъчно проходими места. Когато узнал това, [готският вожд] Тотила сметнал, че ще бъде безполезно да праща готи в сражението, затова събрал множество селяни, изпратил заедно с тях неколцина готи и им заповядал с всички сили да опитат да завземат прохода. След като двете страни влезли в сражение, станало голямо сблъскване помежду им. Антите обаче благодарение на своята храброст, а същевременно облагоприятствувани от трудно проходимата местност и подпомогнати от селяните на Тулиан, прогонили противниците и избили мнозина от тях.

Славяни опустошават Илирик през 548 г.

По това време славянска войска преминала река Истър. Тия славяни извършили страшни пакости на всички илирийци дори до Епидамн [Драч], като избивали и пленявали всички боеспособни, които им попадали, и ограбвали имотите. Там те успели да превземат и много крепости, дори и такива, които по-рано изглеждали непревземаеми, защото сега никой не ги отбранявал. Те свободно обикаляли и претърсвали всичко. А началниците на Илирик с петнадесетхилядната си войска следели неприятелите, но никак не се осмелявали да се приближат до тях.

Славяни нападат Балканския полуостров през 549—550 г.

По това време славянска войска — на брой не повече от три хиляди души — преминала, без никой да ѝ се противопостави, река Истър и като пребродили без никаква мъка също река Хебър [Марица], веднага се разделили на две части: едната се състояла от хиляда и осемстотин души, а другата — от останалите. Предводителите на ромейската войска в Илирик и Тракия влезли в сражение с едната и другата част, при все че тези се били отдалечили една от друга, но неочаквано претърпели поражение: едни от ромеите загинали на самото място, а други се спасили, като избягали без всякакъв ред. След като по този начин всички стратези били отблъснати от двете варварски войски, ако и те да били много по-малобройни, едната от неприятелските войски се сблъскала с Асвад. Този човек бил копиеносец на император Юстиниан, понеже се числял към т. нар. „кандидати" и бил началник на конните части, които отдавна седели в крепостта Цурулум [Чорлу] в Тракия и били многобройни и отлични войници. Славяните без никаква мъка отблъснали също и тях и избили повечето, както бягали найсрамно, а веднага Асвад заловили жив. Но после, като одрали ремъци от гърба му, те го хвърлили в пламналия огън и го изгорили. След като сторили това, те още по-смело ограбвали всички места както в Тракия, така и в Илирик. И двете войскови части чрез обсада превзели много крепости, ако и по-рано да не били воювали срещу крепости, нито да били дръзвали да слязат в равнината, понеже тия варвари никога преди това не се били опитвали да нападат ромейската земя. Изглежда при това, че те никога не били преминавали с войска река Истър освен през времето, за което преди това говорих.

Тези, които победили Асвад, ограбили наред всичко чак до морето и превзели с бой един крайморски град на име Топир [на Места], ако и да имал военна охрана. Това е първият от тракийските крайбрежни градове и отстои от Византион на дванадесет дни път. Те го превзели по следния начин. Повечето от тях се скрили в непроходимите места пред околовръстната стена, а неколцина застанали около градските порти, които се намират към изток, и безпокоели ромеите по зъберите на стената. А всички войници, които били там на стража, като предположили, че нападателите не били по-многобройни, отколкото се виждали, веднага грабнали оръжието си и вкупом излезли срещу тях. Но варварите отстъпили назад, като се престрували пред нападателите, че наистина се оттеглят, понеже се страхуват от тях. А ромеите, като се увлекли в преследването си, озовали се някъде далеч от градската стена. Тогава скритите в засада се вдигнали оттам, появили се зад

преследвачите и вече не им дали възможност да се завърнат в града. А обърнали се също и онези, които се престрували, че бягат, и сега ромеите били изложени на нападение от две страни. Варварите избили всички и след това се втурнали към градската стена. Жителите на града, лишени от защитата на войниците, изпаднали в пълна безпомощност и се отбранявали от нападателите, доколкото им било възможно. Отначало, като заливали нападателите под стените с вряло масло и смола и вкупом хвърляли камъни срещу тях, те за малко време успели някак си да отблъснат опасността. Но после варварите ги обсипали с много стрели, принудили ги да напуснат зъберите на стената и като опрели по нея стълби, завзели града със сила. Веднага те избили всички мъже, около петнадесет хиляди души, и разграбили всички богатства, а жените и децата заробили. Пък и по-рано те не щадели никаква възраст, но сега, откак нахлули в ромейската земя, и тези, и онези от другия отряд избивали всички боеспособни, които им попадали. Така цялата илирийска и тракийска земя се изпълнила с непогребани в по-голямата си част трупове... Така славяните винаги избивали онези, които им попадали. Но сега тези, както и онези от другия отряд, сякаш опиянени от многото кръв, сметнали за нужно да оставят живи някои от онези, които им били попаднали в ръцете, и поради това те всички се връщали в земята си, като отвеждали със себе си безбройно много пленници.

Докато в илирийския град Сердика [византийският военачалник] Герман събирал и устройвал войската си и най-усърдно подготвял всичко за войната, в ромейската земя нахлули славяни в такова множество, каквото никога по-рано не било виждано. Те преминали река Истър и дошли до Ниш. Когато неколцина от тях се отдалечили от стана и скитали и обикаляли поотделно тамошните земи, те били заловени и вързани от някои ромеи, които ги разпитвали защо и с какво намерение тази славянска войска е преминала река Истър. Те твърдели, че били дошли, за да заемат чрез обсада самия Солун и градовете около него. Императорът, щом чул това, много се разтревожил и веднага писал на Герман незабавно да отложи похода за Италия, а да защити Солун и другите градове и с всички сили да отблъсне нападението на славяните. И Герман се заел с това. А славяните, като се уверили напълно от пленниците, че Герман се намира в Сердика, изплашили се, защото Герман се бил прочул между тези варвари поради следната причина. Когато Германовият чичо Юстиниан поел властта, антите, които живеели съвсем близо до славините, преминали река Истър с голяма войска и нахлули в ромейската земя. Немного време преди това императорът бил назначил Герман за стратег на цяла Тракия. Той именно влязъл в сражение с неприятелската войска, разбил я напълно и избил почти всички. С тоя си успех Герман си спечелил голяма слава между всички люде и особено между тези варвари. Затова славините, както казах, като се страхували от него и смятали също, че води със себе си много голяма войска, понеже бил изпратен от императора против Тотила и готите, веднага се отказали от похода срещу Солун и вече не се решавали да слязат в равнината, но пребродили всички илирийски планини и стигнали в Далмация. Без да мисли повече за тях, Герман заповядал на цялата си войска да се приготви, за да тръгне след два дни оттам за Италия. Но той неочаквано се разболял и умрял.

Йоан пристигнал с императорската войска в Далмация и решил да презимува в Салона [Солин, в Далмация] с намерение след свършъка на зимата да поеме направо оттам пътя за Равена. Обаче славяните — както оня, които по-рано били навлезли в императорската земя (за тях току-що говорих), така и другите, които преминали малко по-късно река Истър и се смесили с тях — опустошавали ромейската държава с пълна свобода. Някои подозирали, че Тотила с много пари придумал тези варвари да нападнат тамошните ромеи, та императорът поради това, че е зает с тези варвари, да няма възможност да води добре войната против готите. Не мога да кажа дали славяните са дошли тук, за да услужат на Тотила, или пък неповикани от никого. Обаче разделени на три отряда, тези варвари причинили в цяла Европа непоправими злини не само като разграбвали и нападали тамошните земи, но и като презимували там като в своя земя и никак не се страхували от неприятели. А по-късно император Юстиниан изпратил срещу тях твърде значителна войска, която предвождали между другите Константиниан, Аратий, Назар, Германовият син Юстин и Йоан, наречен Фагас. За началник на всички бил назначен Схоластик, един от придворните скопци. Тази войска настигнала част от варварите около Адрианопол, който е разположен сред Тракия и отстои от Византион на пет дни път. Варварите не могли повече да напредват в страната, защото влачели със себе си неизброима плячка от хора, добитък и всякакви вещи. Те останали на това място и се готвели да влязат в сражение с неприятелите, но на самите тях те не давали нито най-малка възможност да забележат това. Славяните се разположили на стан в планината, която се издига там, а ромеите немного далеч от тях в равнината. Тъй като те прекарали много време в такова положение, войниците негодували и се сърдели, като упреквали стратезите си, загдето като началници на ромейската войска те имали всичко необходимо в изобилие и пренебрегвали войниците, които се измъчвали от недостиг на необходимите неща и не желаели да влизат в сражение с неприятелите.

Принудени от това, стратезите тогава влезли в сражение с неприятелите и станала ожесточена битка. Но ромеите претърпели пълно поражение. Тогава загинали много и отлични войници, а стратезите щели насмалко да попаднат в ръцете на неприятелите и заедно с останалите едва се спасили, като избягали — кой както могъл. Варварите взели също и знамето на Константиниан и с пълно пренебрежение спрямо ромейската войска тръгнали напред. Те свободно ограбвали така наречената област Астика, която от старо време не била опустошавана, и поради това намерили там голяма плячка. По този начин те ограбили обширна земя и стигнали до Дългата стена, която отстои от Византион на малко повече от един ден път. Немного време след това ромейската войска, като вървяла след тези варвари и се натъкнала на някаква част от тях, влязла внезапно в сражение и ги разбила. Тя избила много от неприятелите, освободила голям брой пленени ромеи и като намерила също и Константиниановото знаме, взела го обратно. А останалите варвари заедно с другата плячка се завърнали в родината си.

Голямо множество славяни нахлули в Илирик и извършили там неописуеми беди. Император Юстиниан изпратил срещу тях войска, която предвождали синовете на Герман и някои други. Те били много по-малобройни от множеството неприятели и затова никак не могли да вървят редом с тях, които оставали назад. Те избили мнозина от тях, а някои заловили живи и ги изпратили на императора. Все пак тези варвари причинили много злини. Като прекарали дълго време в грабежи, те изпълнили всички пътища с трупове, заробили много народ, оплячкосали всичко, без никой да им се противопоставя, и се завърнали в земите си заедно с цялата плячка. Ромеите не могли да ги издебнат дори когато преминавали река Истър или по някакъв друг начин да им се противопоставят, тъй като наети от славяните гепиди ги посрещали и ги откарвали отвъд срещу голямо възнаграждение, защото възнаграждението за всяка глава възлизало на златен статир. Императорът бил недоволен, загдето не могъл по-нататък да ги възпира някак си, било когато се завръщали оттам заедно с плячката си, и затова поискал да сключи договор с гепидското племе.

Из „Тайна история“

Ежегодни нападения на славини и анти на Балканския полуостров

Хуни, славини и анти почти всяка година, откак Юстиниан поел властта над ромеите, нападали Илирик и цяла Тракия — сиреч от Йонийския залив дори до предградията на Византион,

а също и Гърция и Херсонес — и извършили непоправими злини на тамошното население. Прочее аз смятам, че при всяко нападение броят на убитите и заробените там ромеи надвишава двеста хиляди души, така че тази земя естествено била заприличала на скитска пустиня.

Из „За строежите“

А докато император Юстиниан се стараел да се противопостави на безграничната им жажда за воюване и искал да постигне нещо съществено в това отношение, сметнал за необходимо да издигне безбройни укрепления и да постави там неизразимо много военни стражи и всякакви други препятствия срещу тия непримирими и недружелюбни неприятели. В същност тия неприятели имат обичай да предизвикват война без причина, да я обявяват, без да изпращат пратеници, да не я прекратяват с някакъв договор или да я спират за известно време, но да я започват без всякакъв повод и да я привършват само с оръжие. . .

А отгоре река Истър се спуща от срещуположната страна на морето и придава на Европа формата на полуостров. Там нашият император е направил многобройни и твърде бележити постройки. С тях, като укрепил по сигурен начин цяла Европа [Балканския полуостров], направил я недостъпна за варварите, които живеят отвъд река Истър. . .

Но като видял че и стените на Сердика, Наисопол и още на Германия [Сапарева баня] и Пауталия [Кюстендил] били разрушени от времето, построил ги яко, направил ги непревземаеми за неприятелите и съзидал помежду им три градчета — Кратискара, Куимедава и Румисиана [неуточнени]. Така възстановил от основи тия градове. Той желаел да превърне река Истър в най-яка преградна защита за споменатите градове, както и за цяла Европа. Затова и издигнал по брега на тая река много укрепления, както малко по-сетне ще изложа, и поставил навред по брега ѝ войнишки стражи, които да възпират тамошните неприятели да не преминават реката. Но ако и да извършил това, той не бил уверен, че човешката надежда е сигурна, и си мислел, че ако се удадяло на неприятелите да се прехвърлят по някакъв начин през реката, те щели да се втурнат върху съвсем беззащитните селища, да завличат в робство всички люде, годни за военна служба, и да ограбват всичко. Затова той не се задоволил само да им осигури защитата изобщо чрез издигнатите край реката укрепления, но им създал и особена защита. Така той издигнал начесто укрепления в отделните места, та селищата се превръщали в крепост или се намирали наблизо до някое укрепено място.

5. СЛАВЯНСКО НАПАДЕНИЕ В ТРАКИЯ ПРЕЗ 558—559 Г.

От Малала

Йоан Малала (ок. 491 — ок. 578 г.) е автор на една „Хронография“ в 18 книги. Ползувал се от много стари автори, а така също и от разкази на съвременници. Като автор Малала не е много точен, но сведенията за славянските нападения са предадени вярно. Превод на Г. Цанкова в ГИБИ, II, с. 216, от *Joannis Malalae* Chronographia, rec. L. Dindorf, Bonnae, 1831.

През месец март на седмия индикт хуните и славяните нахлули в Тракия. При своите нападения те избивали мнозина, а други отвличали. Заловили също и военачалника Сергий, син на Вакх, и Едерма, по-стария син на Калоподий, и ги взели като пленници.

6. СЛАВЯНО-АВАРСКИ ОТНОШЕНИЯ ПРЕЗ ВТОРАТА ПОЛОВИНА НА VI В.

От Менандър

Менандър (втората половина на VI в.) е написал „История“, запазена само в отделни откъси. Черпил сведенията си от документи и лични наблюдения, той се отличава с голяма достоверност. Данните за славяните са извънредно ценни. Превод на В. Бешевлиев в ГИБИ, II, с. 230—250, от Excerpta de sententiis, ed. Urs. Boissevain, Berolini, 1906.

Авари опустошават земите на славяните

Когато Елада била опустошавана от славяните и опасностите една след друга я заплашвали отвсякъде, император Тиберий нямал достатъчно силна войска да се бори нито с част от противниците, а още по-малко с всичките, нито пък бил в състояние да излезе срещу своите неприятели, тъй като ромейските войски били отправени за военните действия на изток, затова изпратил пратеници при Баян, предводителя на аварите. Баян тогава не бил враждебно настроен към ромеите, но, напротив, искал очевидно още от самото начало на царуването на същия Тиберий да бъде в приятелски отношения с нашата държава. Затова той го убеждавал да предприеме война срещу славяните, та всички ония, които опустошавали ромейската земя, увлечени в собствените си нещастия, да предпочетат по-скоро да отбраняват бащината си земя, тъй че едните да престанат да ограбват ромейската земя, а другите да посрещнат опасността, която заплашвала собствената им земя. И тъй, когато императорът проводил при него пратениците с такава задача, Баян се съгласил да я изпълни. За тази цел бил изпратен Йоан, който тогава привършвал службата си началник на островите и получил управлението на илирийските градове. Той, като пристигнал в Пеония, прехвърлил в ромейската земя самия Баян и аварските войски, като прекарал варварските пълчища с така наречените дълги товарни кораби. И, както казват, били пренесени в ромейската земя около шестдесет хиляди войници, облечени в ризници. След това той отново ги превел през Илирик, после дошъл в земята на скитите и се приготвил да премине отново Истър с т. нар. двукръмни кораби. А Баян, като минал на отвъдния бряг на реката, незабавно опожарявал селата на славяните, опустошавал нивите им и откарвал и отнасял всичко, понеже никой от тамошните варвари не се осмелявал да влезе в сражение с него, но избягали в гъстите и дълбоки гори. Обаче походът на аварите срещу славяните станал не само поради поканата на императора и за това, че Баян искал да се отблагодари на ромеите за любезното отнасяне на императора към него, но и понеже му били много омразни поради лична вражда, и то защото предводителят на аварите бил изпратил при самия Даврентий [Добрент] и управниците на народа пратеници, по които заповядал да се покоряват на аварите и да бъдат причислени към данъкоплатците. Обаче Даврентий и другите вождове с него казали: „Кой е впрочем този човек между човеците и под слънчевите лъчи, който ще преодолее нашата сила? Защото ние сме свикнали да владеем чужда земя, а не други нашата. И ние сме сигурни в това, докато има войни и мечове.“ Така високомерно говорели славяните, също така аварите си служели постоянно със самохвалство. Оттук после се породили между тях хули и обиди. И понеже между варварите се появила взаимна вражда от това, че имали висок и надменен нрав, а славяните не били в състояние да обуздаят своя гняв, убили пратениците, които дошли при тях. Това станало известно на Баян отдругаде. Затова именно Баян отдавна хвърлял това обвинение срещу славяните, като криел враждата си срещу тях и негодувал, че не само не му се подчинили, но и понесъл от тях големи обиди. Той, от една страна, искал да се отблагодари на императора, а, от друга, мислел, че ще намери страната им богата, тъй като земята на ромеите била от дълго време опустошавана от славяните. . ., а тяхната земя никога не била опустошавана от никой друг народ.

Авари убиват славянския пратеник Мезамир

Когато вождовете на антите изпаднали в бедствено положение и въпреки очакванията си западнали, аварите започнали веднага да опустошават и да ограбват земята им. И тъй антите, измъчвани от нападенията на неприятелите, проводили пратеничество при тях, за водител на което избрали Мезамир, син на Идаризий, брат на Келагаст, да молят за откуп на ня-

кои пленници от своето племе. Пратеникът Мезамир, който бил бъбрив и самохвалко, като дошъл при аварите, изрекъл надменни и дори дръзки думи. Когато Мезамир говорел по-високомерно, отколкото подобавало на пратеник, известният котрагир [Заберган], приятел на аварите, който бил заклет враг на антите, казал на хагана: „Този човек има най-голямо влияние сред антите и е в състояние да се противопостави на всякакви неприятели. Ето защо трябва да бъде убит, та да може след това да се нападне без страх тази неприятелска земя." Аварите го послушали и като пренебрегнали дължимата към пратениците почит и не зачели ни най-малко правото, погубили Мезамир. Оттогава те почнали по-често, отколкото преди това да разоряват земята на антите и не преставали да пленяват, да отвличат и да грабят.

Славяни оплячкосват Тракия през 582 г.

През четвъртата година от царуването на император Тиберий Константин около сто хиляди славяни нахлули в Тракия и ограбили нея и много други земи.

7. СЛАВЯНСКИ НАПАДЕНИЯ В ТРАКИЯ ПРЕЗ ВТОРАТА ПОЛОВИНА НА VI В.

От Йоан Ефески

Сирийският писател Йоан Ефески (507—586 г.) е автор на редица съчинения, от които най-висока стойност има „Църковна история", обхващаща събитията от началото на IV в. до 585 г. Неговите сведения за славяно-византийските отношения през втората половина на VI в. са сведения на очевидец. Превод на В. Гюзелев от изданието на *Н. Пигулевская*, Сирийские источники по истории народов СССР, М. — Л., 1941, с. 114, 140—141.

Оттогава, откакто кесар стана милостивият Тиберий [през 574 г.] приживе на император Юстин, тъй като самият Юстин бе в бедствено положение поради разни болести, кесарят сам водеше войните, които ставаха на вси страни: както борбата срещу персите, така и срещу другите варварски народи, опълчили се срещу могъщата ромейска държава. Нападаха го от вси страни, а след смъртта на Юстин още повече се опълчиха срещу него — особено проклетите народи славини и тези, които заради дългите им коси се зоват авари. Особено когато той стана автократор, нему не даваха и малко време да отдъхне от известия и слухове, които се множаха около него от всички страни. Много от знатните и по-малко знатните му съчувствуваха, казвайки: „В тежки беди, в трудни дни на този му се падна държавата. Дни и нощи той се намира в борба и

грижа, за да събира отвсякъде войска и да я изпраща по всички фронтове на многобройните си войни."

В третата година от смъртта на император Юстин и възцаряването на победителя Тиберий [т. е. през 581 г.] проклетият народ славяни извърши нападение. Те преминаха стремително цяла Елада, Солунската област и цяла Тракия и завладяха много градове и крепости; те ги опустошиха и изгориха, взеха пленници и станаха господари на земята. Те уседнаха на нея като господари, като на своя собствена, без страх и ето в продължение на четири години и досега поради това, че императорът е заег във война с персите и изпраща всичките си войски на Изток [в Мала Азия], поради тази причина те се разпръснаха по земята, уседнаха на нея и широко се разпростряха, тъй като бог им позволява. Те вършат опустошения и пожари и вземат пленници, така че при самата външна стена [на Цариград] те заловиха всички императорски стада — много хиляди [глави] и всякаква друга плячка. И ето и до ден днешен, т. е. 895 г. [=584 г.] те остават, живеят и спокойно пребивават в земите на ромеите — без грижа и страх. Те вземат в плен, убиват, палят; те разбогатяха — имат злато и сребро, стада от коне и много оръжия и се научиха да воюват по-добре от ромеите. Те — грубите люде, които не смееха да се покажат вън от гъстите гори и от защитените с дървета [места] и не знаеха какво е това оръжие освен две или три лонхиди, т. е. къси копия за мятане.

8. НАПАДЕНИЯ НА АВАРИ И СЛАВЯНИ НА БАЛКАНСКИЯ ПОЛУОСТРОВ ПРЕЗ 584 Г.

От Михаил Сирийски

Якобитският (на монофизитите) патриарх Михаил Сирийски (1166—1199 г.) е автор на една обемиста „Хроника". Тя има компилативен характер. За събитията от VI в. той използува изложението на Йоан Ефески, а за по-късните използува византийските и арабските автори. В неговото изложение са използувани и сведения от някои недостигнали до нас съчинения. Превод на В. Гюзелев от изданието Chronique de Michel le Syrien, patriarche jacobite d'Antioche (1166—1196 г.), édit. J.—B. Chabot, II, Paris, 1901, с. 353, 361—364.

По това време [т. е. през 584 г.], докато ромейските войски се отправяха в Персия, варварските народи авари и славяни опустошаваха земите на ромеите.

Жестоката вражда между ромеите и персите продължаваше 20 години. Ромеите отново бяха нападнати от племената на мръсните варвари с невчесани коси, наречени авари, които се раздвижиха и напреднаха към източните области, а също така и от западния народ славяни и от други, които се наричат лангобарди. Всички те бяха под властта на кагана, царя на аварите.

Те тръгнаха да обсаждат два града на ромеите и други крепости. Те казваха на жителите: „Излезте, сейте и жънете; ние ще вземем само половината като данък.“ Понеже императорът не бе направил ров извън Одрин, те обърнаха тогава поглед към имперския град. Императорът и неговите войски трепереха и бяха обзети от страх пред варварите. Една армия бе изпратена и поставена на Външната [Дългата] стена, която отстои на 60 мили от столицата. Той изпрати ведно с тях поради нужда част от свещениците на църквата. Телохранителите бяха веднага изпратени по всички краища, за да наберат рекрут. . . Те обложиха навсякъде жителите с данък — коне, волове, а също и кокошки.

Народът на славините взе пленници от всички места; те отвличаха култови предмети от църквите и големи кивории върху големи талиги — например този на черквата в Коринт, който [техният вожд] бе избрал и приспособил като палатка, в която си почиваше. Тогава ромеите наеха народа на антите, които се нахвърлиха върху земите на славините; те ги завладяха и опустошиха, заграбиха им богатствата и ги опожариха. Тяхната земя бе на запад от реката, наричана Дунав.

Когато славините узнаха, че тяхната земя е опустошена, те ревнаха като лъв над своята плячка; те се събраха хиляди и започнаха да опустошават безпощадно. Отправиха се към град Анхиало [дн. Поморие] и към Термите в този край. Множество от тях бяха посечени от армията, която се намираше там. Накрая те срутиха стените на града и намериха там пурпурните одежди на Анастазия, жената на Тиберий, която ги бе дала на черквата като дар, когато се връщала от Термите. Каганът ги облече, казвайки: „Нека императорът на ромеите, желае или не, но ето че империята ми е дадена.“ Скоро след това той узнал, че народът на тюрките го преследва. Те се оттеглили към Сирмиум, уплашени да не би тюрките да ограбят жителите и всичките им богатства. [Император Маврикий] изпратил 8 кентенария злато и те се оттеглили.

9. НАЧИН НА ЖИВОТ И ВОЕННО ИЗКУСТВО НА СЛАВЯНИТЕ

Из „Стратегикон на Псевдомаврикий“

Стратегиконът, свързан обикновено с името на император Маврикий (582—602 г.), е трактат за военното изкуство. В него са описани нравите, битът и военната организация на племената, нападали византийската империя, и са дадени съвети как да се води борбата с тях. Сведенията са черпени от по-стари автори, а така също и от лични наблюдения на византийските военачалници. Специално за славяните стратегиконът съдържа сведения за бойната им тактика и военно изкуство през VI в., но в него се срещат данни за славянския бит и от по-ранно време. Превод на Г. Цанкова в ГИБИ, II, с. 281—289, от *П. Мутафчиев*, Византийски текстове, С., 1934, с. 22—50.

Племената на славините и антите имат еднакъв начин на живот и еднакви обичаи. Те са свободолюбиви и по никакъв начин не се оставят да бъдат поробени или управлявани и особено в собствената им страна. Те са многобройни и издръжливи, понасят леко и жега, и студ, и дъжд, и телесна голота, и недостиг на храна. Към чужденците, които идват при тях, са любезни и грижливо ги прекарват от едно място на друго, където би станало нужда. Така щото, ако гостът пострада поради небрежност на този, който го е приел, то онзи, който му го е предал, започва война срещу него, смятайки за свещен дълг да отмъсти за госта. Не държат в робство своите пленници за неопределено време, както другите племена, но им определят един срок и оставят на тях да решат дали искат да се върнат у дома си срещу определен откуп, или пък да останат там като свободни хора и приятели. Имат множество всякакви домашни животни и храни, наредени на кръстци — най-вече просо и жито. Жените им са целомъдрени повече, отколкото човешката природа допуска, така щото повечето от тях смятат смъртта на мъжете си за своя собствена смърт и се удушават доброволно, като не смятат за живот вдовството. Те живеят в гори, реки, блата и непребродими езера. Правят много изходи на своите жилища поради различните опасности, които обикновено ги сполетяват. Заравят на тайно място необходимите си вещи, не държат на открито нищо излишно и живеят като разбойници. Обичат да правят нападенията срещу противниците си в гористи, тесни и стръмни места. Служат си умело със засади, внезапни нападения, хитрости, като и денем, и нощем изобретяват различни начини на действие. Опитни са повече от всички хора и в преминаването на реките и мъжествено издържат във водите. Така че често, когато някои от тях, прекарвайки в своите места, бъдат изненадани от някаква опасност, те се потапят в дълбочината на водата, като държат в устата си дълги тръстики, приготвени за тази цел, напълно пробити, които стигат до повърхността на водата. Те лежат по гръб в дълбочината, дишат през тръстиките и издържат много часове, така че да не се яви никакво подозрение за тях. Ако се случи да се видят тръстиките отвън, неопитните биха помислили че те растат във водата. Ето защо тези, които имат опитност в това, разпознават тръстиките по техния отрез и положението им и или им пронизват устата чрез тях, или издърпват тръстиките и изкарват неприятелите от водата, понеже не могат да останат вътре по-дълго. Въоръжен е всеки човек с по две малки копия, а някои от тях и с щитове — много яки, но неудобни за носене. Те употребяват също и дървени лъкове и малки стрели, намазани с отрова, която силно действува, ако раненият от такава стрела не се е намазал предварително с течността терпак или с други помощни средства,

познати на лекарската наука. Може и веднага да се изреже раната, за да не се разпространи отровата и по останалата част на тялото. Те живеят в безвластие и взаимно се ненавиждат. Нито познават боен ред, нито са свикнали да се бият в редовно сражение, нито пък да се явяват на открити и равни места. Ако ли пък се решат да влязат в открито сражение, те се придвижват малко напред, като крещят всички заедно, и ако противникът се оттегли при техния вик, те настъпват стремително. Ако ли не, връщат се обратно, без да се стремят да влязат в ръкопашен бой. Избягват в горите, където намират голяма закрила, понеже умеят добре да се сражават в теснините. И често, като носят със себе си плячка, изоставят я поради престорен шум и избягват в гората и докато нападателите се навъртат за плячка, лесно ги нападат и им пакостят. Това те са свикнали да правят изкусно и преднамерено като примамка за своите противници. Неверни са във всяко отношение, не се споразумяват при преговорите и отстъпват повече пред страх, отколкото пред подаръци. Така че, ако помежду им се яви разногласие, те или не достигат до споразумение, или пък, ако се споразумеят, веднага други нарушават решението, като всички противници враждуват до смърт помежду си и никой не иска да отстъпи другиму. Особено им вредят в сраженията ударите на стрелите, внезапните нападения срещу тях, връхлитания от различни страни, битките с пехотинците, и то предимно с леко въоръжени войници и разполагане в открити и просторни места. Необходимо е следователно да се приготви срещу тях войска от конница и пехота, най-вече от леко въоръжени войници или стрелци и множество метателни оръжия — не само стрели, но и други метателни копия. Да се приготвят също мостове, ако е възможно така наречените плаващи мостове, за да могат незабелязано да се преминават реките, тъй като има много непроходими реки в страната им. И според скитския обичай — едни да строят мостове, а други да приготвят засади. Да има също волски или кози мехове, за да могат да се приготвят с тях салове, та при внезапни набези и при преминаването срещу неприятелите лятно време войниците да плават чрез тях. Нападенията срещу тях трябва да стават повече зимно време, когато дърветата са оголени и неприятелите не могат лесно да се скриват, а и снегът издава следите на бягащите, освен това и племето им е изтощено, понеже всичко е почти голо и най-после и реките могат лесно да се преминават поради мраза. По-голямата част от конете и излишният багаж да се оставят на по-сигурно място в страната ни с неголяма стража и един началник. Дромоните [корабите] да бъдат поставени в определените места за преминаване. Един кавалерийски отряд да се изпрати в [неприятелската] страна със способни началници, от една страна, за да бъде на стража да не

се разпръсне преминаващата войска, понеже неприятелите навярно дебнат, а, от друга страна, да разпространява слуха, че ще бъде направено и през други места нападение срещу тях. При този слух и по предложение на техните вождове всеки ще се бие за своите селища и няма да има възможност да се съберат заедно и да създават затруднения на войската. Те не бива да стоят близо до Дунав, да не би неприятелите, като ги видят, че са малобройни, да се отнесат с пренебрежение, нито пък да бъдат много далеч, за да не се забавят, когато стане нужда да се съединят с преминаващата войска, а да стоят приблизително на един ден път от Дунав. Преминалата войска внезапно да нахлуе в неприятелската земя, след това да тръгне през равни местности и веднага един способен началник с избрани войници да излезе напред и да залови пленник, чрез който да може да разузнае какво става у неприятеля. Трябва да се пазят, доколкото е възможно, да не преминават лятно време току-тъй, без разузнаване, през непроходими или гористи местности, особено когато там има неприятели, преди пехотата или конницата да ги е разгонила. Ако се предполага, че връщането ще стане през същите тези теснини, трябва, както се каза в главата, посветена на това, или да се изсекат и изравнят, или да се остави там достатъчно войска до завръщането, та да не би неприятелите внезапно или незабелязано да нападнат при прохода войската, която може да носи плячка. И при стануването трябва да се избягват, доколкото е възможно, гористите места и да не се станува близо до тях, защото там лесно се устройват нападения и стават кражби на добитък. Пехотната войска трябва да станува в бойна готовност в лагера, конницата да бъде отвън стана, а разузнаванията да се правят далеч, около конете, които са на паша. Ако ли пък не може да се мисли за паша на конете както през деня, така и през нощта, конницата остава вътре. Като дойде време за сражение, да не се построяват много дълбоки бойни редове срещу тях, нито пък да се предприемат нападения срещу тях само откъм фронта, но и от други страни. Ако пък те, както се случва, заемат някое по-укрепено място и охранявайки тила си, не позволяват да им се направи обкръжение или настъпление по фланговете или в тила, тогава трябва едни от нашите да устроят засада, а други да се престорят, че бягат пред тях. В такъв случай славяните, обхванати от желание да ги преследват, изоставят своето укрепено място и тогава нашите се обръщат срещу тях и поставените в засада се нахвърлят върху тях. Понеже те имат много князе, при това несговорчиви помежду си, не е неуместно някои от тях и особено тези, които са по-близо до границата, да бъдат привлечени или с обещания, или с дарове, а други да бъдат нападнати, та да не би враждебното отношение към всички тях да ги обедини или съз-

даде единовластие. Трябва да се пазят здраво т. нар. бегълци или прибежчици, които обещават, че ще покажат пътищата и ще дадат някои сведения. Защото има ромеи, които с времето си са се променили и са забравили своите интереси, а предпочитат да бъдат благосклонни към враговете. А би трябвало ние да облагодетелствуваме настроените добре към нас, а да наказваме ония, които вършат зло. Намерените пък в страната храни да не се изразходват там безсмислено, но да се погрижим да ги пренесем в нашата земя с товарни животни и с кораби. Понеже реките им се вливат в Дунав, то превозът с кораби става лесно. Пехотинци са необходими не само при обикновените укрепени места, но и при трудно проходимите, гдето се появяват неприятели, та лесно да бъдат построени мостове. Защото малък брой войници с щитове или леко въоръжени, като преминават тайно през нощта или през деня и веднага се нареждат в строй, та реката остава в тила им, дават възможност да бъдат построени мостове през реките за преминаване. В трудните прелези на реките или на някои места необходимо е да има на всяка цена леко въоръжени войници за охрана на тила съобразно с разположението на мястото. Случва се нападенията да се извършват тогава, когато войската е разделена и войниците, отишли напред, [не] могат да помогнат на задните. Нападенията срещу враговете, предприемани, разбира се, внезапно, да се извършват по правила — именно едни да нападнат откъм фронта и да ги разстроят, а други, пехотинци или конници, скрити, да застанат отзад, там, откъдето се очакват да бягат неприятелите, та тези, които са успели да се укрият или да избягнат първото нападение, неочаквано да попаднат на второто [нападение]. Но необходимо е дори през лятото да не преставаме да им вредим, като през това време плячкосваме откритите места, и да се стараем да оставаме по-дълго време в страната им, та пленниците ромеи да имат възможност без страх да се измъкват през гия места. Защото тогава гората е напълно разлистена и пленниците имат възможност без страх да се измъкнат. Това, що се отнася до похода, нападението и плячкосването на страната или по другите неща, които могат да се случат, бе казано в книгата за започването на война. А сега ще бъде казано по възможност кратко.

Селата на славините и антите са разположени по продължение на реките и се допират едно до друго, така че помежду им няма значително разстояние. Близо до тях се намират гори, блата или тресавища, така щото обикновено се случва, че при нападенията срещу тях още при връхлитането върху първото им село цялата войска остава там в бездействие. Останалите села, понеже са съседни и се намират близо до гората, като усетят отблизо движението на войската, лесно избягват [опасността], която им предстои. По-младите от тях, които са леко въоръжени, като издебнат сгоден случай, скрито нападат войниците и поради това тези, които предприемат нападения срещу тях, съвсем не могат да причинят голяма вреда на неприятелите. Затова нападенията против тях трябва да се правят внезапно в най-неподозирани места, така че да знаят кой отряд трябва да мине първи, кой втори, трети и т. н. през особено трудно проходимите места, за да не се разместят и бавно да се обособят при разделянето. След като стане внезапно преминаването, то, ако е възможно, нападението да се извърши през две удобни места, войската трябва да се раздели на две части. Едната част, с подстратега, в леко въоръжение и без багаж, като напредне около 15 или 20 мили разстояние, да настъпи от фланга през непознати места, тъй като тези местности са по-пусти, и като се приближи до селата, оттам да започне плячкосването и да върви към тая част от войската, която е със стратега. Стратегът пък с другата войскова част да нахлуе от другата страна на селата и да ги оплячкосва. Двамата да вървят един срещу друг и да опустошават или оплячкосват местността, която се намира помежду им. Където се срещнат вечерта, там да се разположат заедно на стан. Защото по тоя начин и нападението е осигурено, и тези от враговете, които се изплъзнат от единия от стратезите, неочаквано попадат на другия от тях, нито пък могат да се съединят заедно. Ако ли пък има само един удобен път, по който може да стане нападението върху селата, то и в този случай войската трябва да се раздели. Половината от нея или по-голямата част, леко въоръжена и силна, да вземе подстратегът без багаж и със собствения си отряд, в който той сам се числи, и да върви пред всички, като води със себе си всички началници на своите отряди. Когато стигнат до първото село, той да отдели според числеността на войската си един или два отряда, та едните да плячкосват, а другите да пазят ония, които плячкосват. Добре е да не се отделят много отряди при първите села дори ако се случи селата да бъдат големи. Щом пристигне стратегът, не се дава време за противопоставяне от страна на ония, които се намират по селата, а подстратегът веднага продължава похода си напред. Също така и при останалите села по-нататък [подстратегът] да прави това, докато се свършат предадените му отряди. Самият подстратег, който се намира извън всички, трябва да има около себе си три-четири отряда способни мъже, приблизително 1000 души, до пълния завършък на похода, та да бъде страж и охрана на останалите. Докато подстратегът върши това, стратегът, като следва тези, които плячкосват поотделно, трябва да ги събира и да върви напред към подстратега, който, връщайки се, прави същото, и като преминава, събира плячкосващите. И гдето биха

се срещнали двамата, там още същия ден да се разположат на стан заедно. Затова при такова внезапно нападение те не трябва да бъдат разделени по-далеч от 15 или 20 мили, за да успеят двамата и да оплячкосват, и да се разположат на стан още същия ден. При такива походи не бива да се пленяват враговете, които биха могли да се съпротивяват, но да се убиват всички, които бъдат срещнати, и да се върви по-нататък. Тези и особено, които са в поход, не бива да се бавят при тях, а да използуват времето. Прочее като научих, доколкото ми бе възможно, тези неща от собствения си опит и от съобщенията от старо време, аз ги записах за полза на ония, до които ще достигнат. А всички други случаи, които могат да се срещнат и не са описани в настоящата книга, трябва да се решават въз основа на вече придобития опит и според самата природа на нещата, като по възможност се приспособяваме към даденото положение. Защото как е възможно ние или някой друг да пише като предохранителна мярка за всички неща, които някак могат да се случат и които неприятелите не винаги предприемат по един и същ начин, та да може някой да предугади бъдещето. Изобщо не се води война по един и същ способ. Понеже стратегията е разнообразна, различни биват и начините на нападенията. Затова трябва да се отдаваме на молитви към бога, за да може човек чрез молитвите да усмири неприятеля. Понеже човешката природа е способна на всичко и неуловима, тя може да измисли и да предприеме неочаквано много неща.

10. НАПАДЕНИЯ НА СЛАВЯНИТЕ В ТРАКИЯ В КРАЯ НА VI В.

От Себеос

Арменският епископ Себеос (края на VI — първата половина на VII в.) е автор на съчинението „История на император Ираклий", което завършил към 661 г. Добре запознат със състоянието на Византийската империя на Балканския полуостров. Превод на В. Гюзелев от изданието „История императора Иракла — сочинение епископа Себеоса, писателя VII века (перевод с армянского К. Н. Патканяна)", СПб., 1862, с. 57—58.

Неприятелите [славяните] от тракийските области с безчислено множество войска чрез непрекъснати войни опустошавали държавата, желаейки да унищожат ромейското царство и народ и сами да властвуват в царството и столичния град [Цариград].

Тогава гръцкият император [Маврикий] заповядал на всички свои войски, които били на изток, да се съберат заедно, защото имало мир и нямало несъгласия с персийското правителство за Сирия. Той заповядал да прекарат всички през морето и да ги обединят в тракийските области срещу неприятеля. В

същото време той заповядал да съберат цялата арменска конница и князете-нахарари, силни в битките, изкусни както във военното дело, така и в мятането на копия. Той заповядал също повторно от Армения да се изведе силна войска, подбирайки всички по ръст и здравина, да се организират от тях бойни отряди, да се въоръжат и всички да се отправят в тракийската област против неприятелите, като назначил за техен пълководец Мушег Мамиконян.

Те тръгнали срещу народите, които владеели земите, разположени на запад, край голямата река Дануб [Дунав]. Станало голямо оражение в тази област: силите на неприятеля били съкрушени от мъжеството на гръцкото войнство и те прибягнали отвъд Дануб. Като удържали голяма победа, те изпратили незабавно пратеник с радостна вест при императора и целия двор. Самите те пък, правейки набези, настъпили във вътрешността на страната и навлезли в теснини, опустошавайки цялата околност. Тук ги посрещнали неприятелите. Станала голяма битка. Те [славяните] нанесли голямо поражение на гърците и ги обърнали в бягство. И като овладели преди тях тесните проходи, ги преследвали с меч, така, че едва малцина избягнали смъртта и се пръснали и укрили в укрепените селища на Тракия. Тук и хванали Мушег Мамиконян и като го привързали към едно високо дърво в гората, го умъртвили. В този ден погинали мнозина от арменските войници и велможи. Тогава императорът заповядал да се събере нова войска, само че да се пази повече.

11. ВИЗАНТИЙСКО-СЛАВЯНСКИ ОТНОШЕНИЯ В КРАЯ НА VI В.

От Теофилакт Симоката

Теофилакт Симоката (нач. на VII в.) е написал няколко съчинения, от които най-известни са неговите „Истории" в осем книги. Използувал е редица документи, устни предания и по-стари автори. Дава ценни сведения за отношенията между авари, византийци и славяни по времето на Маврикий. Отличава се със сравнително добра осведоменост и достоверност. Превод на В. Бешевлиев в ГИБИ, II, с. 297—357, от *Theophylacti Simocattae* Historiae, C. de Boor, Lipsiae, 1887.

Нашествие на славяните до Дългата стена през 584 г.

Но след кратко време мирните отношения започнали да се развалят и аварското племе отново нападнало ромеите, обаче не явно, но някак по-хитро и по-коварно. Защото аварите изпратили срещу ромеите народа на славяните. По-голямата част от ромейската земя била опустошена. Славяните, като се устремили чак до т. нар. Дълга стена, нападнали с всичките си

войски открито и извършили голямо клане. Уплашен от това, императорът поставил охрана по Дългата стена, извел из столицата войските, с които разполагал, и ги наредил набързо около града като някакво най-сигурно укрепление. Именно тогава [военачалникът] Коментиол, който бил натоварен с немаловажната длъжност таксиарх, настъпил в Тракия и прогонил славянските множества. Той дошъл при т. нар. река Ергиния [Еркене, в Турция] и като изненадал славяните, нападнал ги със страшна сила и неочаквано избил много варвари. Поради това [Коментиол], след като бил назначен от императора също и за стратег, бил изпратен на бойното поле, като бил отличен с ромейски достойнства и получил т. нар. у ромеите звание на бойните военачалници — презент. Подир това към края на лятото той, като събрал ромейските войски, дошъл при Адрианопол, гдето попаднал на Ардагаст, който влачел след себе си големи славянски множества, значителен брой заловени пленници и богата плячка. Като пренощувал, дошъл в зори близо до крепостта Ансин и завързал упорито сражение с варварите. Неприятелят се отеглил бавно, после бил обърнат в бягство и прогонен от самата Астика.

Походът на Приск срещу славяните отвъд Дунава

В началото на пролетта стратегът бил изпратен при Истър от императора, за да възпира славянските племена да преминават реката, та по неволя да престанат да бъдат заплаха за Тракия. Защото императорът казвал на Приск, че варварите не ще стоят мирни, ако ромеите не пазят най-усърдно Истър... На дванадесетия ден стратегът, след като построил кораби, преплувал реката. Понеже чул, че Ардагаст извел славянските пълчища, за да се награби с плячка, предприел в полунощ нападение. Ардагаст пък, след като се простил със съновиденията си и се събудил от съня поради силния шум, яхнал неоседлан кон и се впуснал да бяга. Прочее варваринът налетял на ромеите и след като слязъл от коня, започнал ръкопашен бой. Но понеже не можал да устоява на противниковия устрем, ударил на бягство през някаква мъчно проходима местност. След това Ардагаст ги изпреварил с бързото си движение, тъй като по природа бил свикнал на това. Но понеже неблагоприятна съдба го сполетяла, варваринът се блъснал в дънера на едно много голямо дърво. Поради това щял да бъде много желан лов за преследвачите, ако една река не го спасила. Защото той я преплувал и избягнал опасността. И тъй ромеите, след като направили множество славяни пиршество на меча си, опустошили страната на Ардагаст, поставили пленниците в дървени окови и ги изпратили във Византион...

И тъй Приск, след като победил с думите си, изпратил

на императора трофеите на техния труд, като запазил плячката с триста [войници], начело на които поставил Татимер. Татимер тръгнал за Византион, но на шестия ден се натъкнал на славяни и се намерил в неочаквана опасност. На пладне той лекомислено и безгрижно се разположил на стан и докато конете пасели, варварите го нападнали. Нададен бил боен вик и докато ромеите стояли без коне, Татимер изтичал напред с малцина. Той се приближил до варварите и се изложил на явна гибел. Тъй като не можал да устои на фронталното сражение, той побягнал и улучен от несмъртоносни удари, едва спасил живота си. След като ромеите пристигнали пеша и спасили Татимер, битката срещу славяните продължила. В разгара на сражението ромеите надвили славяните, извършили голямо клане и се завърнали в лагера с петдесет пленени варвари, като спасили ромейската плячка от славяните. Татимер, като излекувал донякъде раните си, пристигнал във Византион, носейки със себе си много голяма плячка.

Византийците залавят славянския вожд Мусокий

Главнокомандуващият Приск заповядал на неколцина души да отидат напред за разузнаване. На втория ден разбрал, че няма неприятели по тези места. Затова заповядал на Александър да тръгне напред рано сутринта към река Иливакия [Яломица, в Румъния]. Александър, след като преминал съседната река, срещнал славяни. Варварите, щом съгледали неприятелите, избягали според обичая си в близките блата и в гората. А ромеите се заели да ги изловят. Но когато навлезли в тинята, налетели на страшна беда. И целият отряд щял да загине, ако таксиархът Александър не бил измъкнал бързо ромеите от тресавището. След като обградил мястото, той се опитал да унищожи с огън неприятелите, обаче пламъкът отслабвал и гаснел поради влагата и опитът на Александър не сполучил. Между варварите имало един гепид, който отдавна бил приел вярата на християните. Той преминал сега към ромеите и им посочил с ръка входа. Така ромеите станали господари на входовете и надвили варварите. Александър разпитвал пленените, за да узнае от какъв род са те. Варварите обаче, които били изпаднали в безумие, казвали при мъченията, че са готови да умрат; като че ли бичовете нанасяли страдания на чуждо тяло. Но гепидът разказал всичко и изложил подробно нещата. Той казал, че пленниците били подвластни на Мусокий, наречен *рига* на езика на варварите. А този Мусокий се намирал на тридесет парасанги от това място и бил изпратил уловените пленници да разузнаят силата на ромеите, след като бил узнал за неотдавнашното нещастие на Ардагаст. Ге-

пидът подбуждал ромеите да нападнат внезапно Мусокий и да го уловят с неочаквано нападение. Александър дошъл при Приск и му довел варварите, а главнокомандуващият ги предал на смърт. След това оня варварин гепид отишъл при стратега Приск, изложил му намеренията на варварите и го подтикнал да нападне варварина [Мусокий]. Гепидът уверявал, че ще успее да измами варварина. Приск посрещнал с голяма радост думите му, обсипал беглеца с разкошни дарове, насърчил го с големи обещания и след това го изпратил да измами варварина. Гепидът отишъл при Мусокий и поискал от него да получи много еднодръвки, за да пренесе претърпелите заедно с Ардагаст нещастие. Мусокий сметнал скроената му лъжа за щастлив случай и му дал еднодръвки, за да спаси хората на Ардагаст. Гепидът, след като получил сто и петдесет лодки и тридесет гребци, дошъл на отвъдната страна на реката, която туземците наричат Паспирий [Бузеу, в Румъния]. Приск съгласно с уговореното потеглил рано сутринта. А гепидът в полунощ се измъкнал незабелязано от своите спътници, дошъл при ромейския главнокомандуващ и поискал да вземе със себе си сто войници, за да избие с меч стражата на варварите. Стратегът отделил двеста души и ги дал на таксиарха Александър. Когато ромеите наближили река Паспирий, гепидът поставил Александър да стои в засада. Било нощ, варварите били капнали за сън и понеже били пияни, спели дълбоко. А гепидът злорадствувал, че погубва варварите. През третата стража той се отдалечил малко и като отишъл при засадата, извел Александър от мястото, където бил залегнал. След това повел ромеите към река Паспирий, приел и дал условния знак и отишъл при варварите. Докато варварите още спели, гепидът дал на Александър уговорения знак, като запял аварски песни. Тогава Александър нападнал варварите и ги лишил от сън и от живот. Когато завладял лодките, изпратил вестители при стратега, като засилвал устрема на нападението. Приск взел със себе си три хиляди души и като ги разпределил в лодките, преминал река Паспирий. В полунощ ромеите започнали нападението. А пък варваринът бил пиян и пиянството го погубило. Защото през деня той празнувал погребалния празник на един свой починал брат според техния обичай. И тъй настанала голяма уплаха и варваринът бил пленен. А ромеите прекарали цялата нощ в проливане на кръв. Когато денят настъпил, стратегът прекратил кланото. Към третия час на деня стратегът прекарал плячката и войските през реката...

Императорът изпратил на свой ред Татимер при главнокомандуващия, за да му занесе императорско писмо, с което заповядал ромеите да прекарат зимата там. Когато Татимер пристигнал и императорското нареждане било узнато, във

войската настанал бунт. И тъй ромейските войски се разбунтували и като се противопоставяли на заповедта на императора, настоявали да прекарат у дома си студените месеци.

Сражение между славяни и византийци

По този начин Приск бил уволнен, а за главнокомандуващ бил назначен от императора Петър, който бил роден брат на Маврикий. Маврикий написал царски писма, дал ги на стратега, подготвил го да отпътува от града и му заповядал да замине при войската... Ромейските войници направили събрание и започнали да ругаят Маврикий, но главнокомандуващият успял да усмири с разумни увещания разгневените войници и разгласил на въоръжената тълпа ония императорски писма, които щели да ги зарадват... Така стратегът се справил с трудностите, които изникнали сред войската. На четвъртия ден той съобщил на императора за бунта във войската, напуснал Одесос и се отправил към разположените наляво места. Когато пристигнал в Марцианопол, заповядал хиляда души от войската да избързат напред. Те попаднали на шестстотин славяни, които носели със себе си голяма плячка, взета от ромеите, защото след като оплячкосали Залдапа, Акве и Скопис [неуточнени], тези славяни отново ограбили нещастните [жители] и натоварили плячката върху голям брой коли. Варварите, щом видели, че ромеите се приближават и че са ги забелязали, започнали да избиват пленниците. Така били избити всички пленници младежи. Понеже за варварите сблъскването било неизбежно, те съединили колите и образували укрепление, след това поставили жените заедно с децата сред стана. Ромеите се приближили до гетите (това е по-старото име на варварите) и не смеели да влязат в сражение, защото се страхували от копията, които от укреплението варварите хвърляли срещу конете. Затова техният началник на име Александър заповядал на ромеите на бащиния им език да слязат от конете и да посрещнат вкупом опасностите от боя. Ромеите слезли от конете, приближили се до укреплението и започнали да отвръщат на хвърляните стрели. Докато и двете страни водели сражението, един ромеец излязъл напред и се изкачил на една кола, която била свързана с укреплението и защищавала намиращите се там варвари, застанал на нея и удрял с меча си ония, които се приближавали. Положението на варварите твърде много се влошило, защото от това място ромеите пробили тяхното укрепление. Варварите, понеже нямали надежда за спасение, изклали останалата част от пленниците. След това ромеите нападнали с все сили и едва успели да избият варварите, които се намирали при укреплението... На десетия ден император Маврикий изпра-

тил на родния си брат императорско писмо, с което му заповядвал да остане в Тракия, понеже бил чул, че славянските множества насочили нападенията си към Византион.

Византийците убиват славянския вожд Пирагаст

На четвъртия ден [Петър] стигнал до съседната река. Той избрал двадесет души и ги изпратил да преминат реката, за да разузнаят движението на неприятеля. След като преминали реката, те били пленени всички. Това станало по следния начин. Разузнавачите имали навик да пътуват винаги нощно време, а когато се съмне, да се отдават на сън. Понеже предния ден били изминали голям път и били много уморени, те тръгнали призори към едни близки храсталаци, за да си отпочинат. Около третия час на деня, когато всички спели и никой не стоял на стража, при храсталаците дошли варварите. Славяните слезли от конете си и решили да се разхладят и да дадат на конете си малко почивка. Като стигнали там, те забелязали ромеите. Пленените нещастници били накарани да разкажат подробно какво възнамерявали ромеите. И те, като нямали надежда да се спасят, разправили всичко. А Пирагаст (той бил главатар на тази варварска дружина), като вдигнал войската си, се разположил на стан при бродовете на реката и се скрил в гората като някакъв невидим грозд. А стратегът, братът на императора, понеже не вярвал да има оттатък неприятели, заповядал на войската да премине реката. Тогава преминали реката хиляда души и варварите ги избили всички. Стратегът, щом разбрал това, заповядал войската да не преминава на малки части, но вкупом, за да не става жертва на неприятеля, като преминава реката на малки групи. Когато ромейската войска била така построена, варварите се наредили в боен ред край брега на реката. Ромеите от лодките си пронизвали варварите, а пък те, понеже не могли да понасят многобройните изстрели, оставили брега свободен. Бил убит техният вожд, за когото по-рано съобщихме, че се казвал Пирагаст. Една стрела се забила в слабините му и понеже раната била смъртоносна, той умрял. След като Пирагаст загинал, неприятелят бил обърнат в бягство. Така ромеите станали господари на брега на реката. След това, като връхлетели върху войската на варварите, извършили голяма сеч и ги принудили да избягат назад. Но тъй като по липса на конница не могли да ги преследват надалеч, завърнали се в лагера. На следния ден тези, които показвали пътя на войската, се заблудили много. Поради това войската попаднала в безводна местност и положението се влошило... И така ромеите рано сутринта стигнали до вода. Едни от тях коленичили и гълтали жадно с уста водата, други се навеждали и черпели вода с ръце, трети гребели течността с ведра. Но на отсрещния бряг на реката имало гъста гора и в нея скрити варвари, които представлявали твърде голяма заплаха за ромеите. Варварите започнали да хвърлят копия по тия, които пиели вода. И така изневиделица били избити мнозина. Прочее налагало се да изберат едно от двете: да се откажат от водата и да загинат от жажда или заедно с водата да изпият и смъртта. Обаче ромеите направили салове и преминали реката, за да изловят неприятелите. Но когато войската дошла на отсрещния бряг, варварите нападнали внезапно и надвили ромеите. Победените ромеи ударили на бяг. Понеже Петър бил разбит, стратег станал Приск, а Петър, след като бил уволнен като военачалник, се завърнал във Византион.

Византийците пренасят войната отвъд Дунава. Бунтът на дунавската армия

Когато лятото наближавало, до император **Маврикий** достигнал слух, че хаганът нарочно забавял **войната, за да нападне** с някакъв внезапен поход околностите на **Византион, докато** ромейската войска е пръсната. Тогава **императорът заповядал** на стратега да напусне Адрианопол и да **премине Истър...**

И тъй, когато настъпила есен, император Маврикий заставил Петър да презимува заедно с ромейските войски в страната на славяните. Но ромеите били недоволни от това решение на императора както заради плячката, така и поради лошото състояние на конницата, а още повече, защото варварските пълчища заливали страната отвъд Истър. Понеже стратегът държал за изпълнението на императорската заповед, избухнал много голям бунт сред войските. Маврикий пък заповядал на Петър с чести писма ромеите да извършат това, обаче ромеите се противопоставяли много упорито. Затова те преплували обратно реката. А когато това станало, пристигнали в Паластол [на Дунава] с голям гняв в душите си. А Петър се разположил на стан на разстояние около десет мили от лагера им. Стратегът, страшно разсърден на войските си, започнал да замисля нещо безумно и безразсъдно и не искал да станува с войската... А на другия ден войските вдигнали лагера си, преминали покрай крепостта Асимунт и дошли в Куриска [неуточнени]. Оттам, понеже дързостта им била малко намаляла, те възнамерявали да се отправят през реката срещу селищата на варварите. Прочее през тези дни те започнали да строят плавателни съдове. През това време паднали поройни дъждове, а същевременно настъпил и студ. Поради това войската се разбунтувала и не искала да преплува реката. Тогава ромейските войници проводили осем пратеници при Петър, който отстоял на двадесет мили от лагера. Между тях бил и Фока, най-свирепият насилник. Те искали войската да се за-

върне по домовете си и там да прекарат зимата. А императорът настоял чрез писма Петър да прекара през реката войските и да настъпи в земята на варварите. Той заповядал ромеите да вземат оттам храни за войските и да престанат да получават държавни храни от житницата. Стратегът приел пратениците и им обещал да отиде на следния ден при тях и да премахне недоволството... На следния ден той събрал таксиарсите на цялата войска и им показал писмото на императора. Но началниците на войсковите отряди казали на стратега, че войската не иска да премине на отвъдния бряг, като излагали причините за това. И когато Петър започнал да говори думи, неугодни на тълпата, буря от гняв обхванала войската. И затова войниците, след като излезли от лагера, свикали отделно събрание. Началниците на войската, като видели това, избягали и дошли при стратега Петър. На следния ден войските, след като направили събрание, поставили за свой вожд стотника Фока и като го издигнали нависоко върху щит, приветствували по необикновен начин провъзгласяването му. Петър, щом чул това, решил да избяга и направил събитията достояние на император Маврикий.

12. СЛАВЯНО-АВАРСКАТА ОБСАДА НА ЦАРИГРАД ПРЕЗ 626 Г.

Из „Пасхалната хроника"

Пасхалната хроника, написана през първата половина на VII в. от някой духовник, в основни линии предава сведения от по-стари автори. За VII в. обаче сведенията ѝ съдържат и нови данни. Особен интерес представлява описанието на обсадата на Цариград. Превод на В. Тъпкова в ГИБИ, с. 78—84, от Chronicon Paschale, Bonnae, 1832, с. 713—726.

Проклетият [персиец] Сарвараз, пълководец на персийската войска, докато чакал, както изглеждало и както накрая се потвърдило от фактите, пристигането на безбожния хаган на аварите, се разположил преди много дни в Халкедон [Кадъкьой, на Босфора] и опожарил по безбожен начин всички предградия, палати и молитвени домове и останал и след това да чака идването на хагана. Прочее на 29 юни през същия XIV индикт, т. е. на самия празник на светите и славни върховни апостоли Петър и Павел, пристигнал предният отряд на богомразния хаган, около тридесет хиляди души. Той разгласил чрез вестители, че ще превземе и Дългата стена, и всичко, което се намирало отвъд нея, така че конниците, които се намирали извън града и били най-храбрите войници, през същия тоя ден — неделя — се прибрали зад новата, Теодосиевата стена на тоя царствен град. Същият челен отряд останал в землището на Мелантиада [Яръмбургас, в Тракия], като неколцина от тях притичвали от време на време до стената и не допускали никой да излиза или изобщо да събира фураж за конете. Между това, след като изтекли около десет дни и никой от неприятелските войници не се явил близо до стената, войници заедно с обозни прислужници и граждани излезли на десетина мили от града, за да ожънат малко зърнени храни. Случило се, че ги срещнали неприятелите и от двете страни загинали по няколко души, а някои от прислужниците, войниците и от гражданите, които били излезли с тях, били заловени. Защото, ако войниците не се били отклонили да отбраняват своите прислужници и гражданите, мнозина от неприятелите щели да загинат през тоя ден. Немного след това около хиляда души от неприятелите се приближили до свещения храм на светите Макавеи, на отвъдния бряг на Сики [предградие на Цариград], и се показали на персите, които също се били събрали в околностите на Хризопол [Скутари]. Те си известили едни на други за своето присъствие чрез огньове... Тогава, на двадесет и девети юли, самият богомразен хаган стигнал до стените с цялата си войска и се показал на жителите на града. След един ден, т. е. на 31 същия месец юли, дошъл вече готов за сражение от така наречената Полиандрова врата до вратата Пемптон и дори понататък. Защото той там разположил по-голямата част от войската си, като поставил славяни срещу останалата част от стената. Той се сражавал от зори до 11-я час, като първо участвували леко въоръжените пехотинци — славяни, а на втора линия — облечените в ризници пехотинци. Надвечер пък поставил малък брой бойни съоръжения и костенурки от Врахиалион до Врахиалион [от морето до морето]. На другия ден той отново поставил нагъсто една до друга много бойни машини при това място [от стената], което нападал, та и гражданите се принудили да поставят голям брой бойни машини по вътрешната част на стената, като сражението се водело всеки ден между пехотинците. Нашите с божия помощ спечелили надмощие и отхвърлили надалеч неприятелите. Но тогава хаганът покрил своите каменохвъргачки и ги облякъл със сурови кожи. Той поставил в пространството от Полиандровата врата до вратата на св. Роман 12 високи кули, достигащи почти до бойниците, и ги облякъл със сурови кожи. Тогава и намиращите се в града моряци излезли на помощ на гражданите. Един от самите моряци построил корабна мачта и на нея закачил лодка, за да подпали с нея кулите на неприятелите. Достославният магистър Бонс похвалил тоя моряк за това, че твърде много изплашил неприятелите.

Същият пък преславен магистър, след като неприятелят се приближил до стената, не престанал да го увещава да приеме от него не само данъка, но и другите неща, заради които той бил дошъл до стената. Той обаче не приел, а заявил: „Напуснете града и ми предоставете всичките си имущества; спа-

сете себе си и своите семейства." Той се мъчел да спусне в морето еднодръвките, които бил докарал със себе си, но бил възпрепятствуван от корабите и най-после, след третия ден от обсадата, наредил еднодръвките да бъдат спуснати при моста на св. Калиник. Той наредил да бъдат спуснати еднодръвките там, защото тия места били плитки и нашите кораби не можели да влязат. А корабите стояли срещу еднодръвките, от храма „Св. Николай" до храма „Св. Конон", който е отсреща при Пиги, и не им позволявали да преминат... В същия неделен ден проклетият хаган се оттеглил към Хала [квартал на Цариград] и спуснал в морето еднодръвки, за да отплуват на отсрещния бряг и да доведат при него персите според обещанието им. Това обаче било узнато и вечерта около 70 кораба отплували от нашия бряг за Хала, макар и при неблагоприятен вятър, за да не допуснат еднодръвките да преминат отсреща. Привечер проклетият хаган се върнал около стената и от града му било изпратено някакво ядене и питие... В понеделник призори техните еднодръвки не успели да измамят нашата стража и да преминат при [персите]. [Нашите] ги потопили в морето и избили всички славяни, които се намирали в еднодръвките.

Арменците също излезли вън от стената при Влахерните и турили огън в Емволон до храма „Св. Николай". Славяните, като помислили поради запаления огън, че ония, които стоят край морето, са авари, скочили от еднодръвките в морето и когато излезли на брега, били избити от арменците. А други славяни, малцина на брой, които се спасили с плаване и излезли на мястото, гдето се бил разположил безбожният хаган, били избити по негова заповед... Нашите изхвърлили всичките еднодръвки на брега. След като станало това, проклетият хаган се завърнал в стана си. Тогава той оттеглил от стената бойните машини, които бил поставил там, [развалил] вала, който бил направил, и започнал да разрушава построените от него кули. През нощта той запалил своя вал и бойните кули и след като свалил кожената покривка на костенурките, се оттеглил.

Някои казваха, че славяните, като видели станалото, се вдигнали и се оттеглили и че поради това проклетият хаган се принудил да се оттегли и да ги последва.

А пък безбожният хаган..., когато се готвел да се оттегли, заявил: „Не мислете, че отстъпвам поради страх, но поради това, че съм затруднен с прехраната и защото не съм ви нападнал в удобно време. Аз се оттеглям, за да се погрижа за прехраната, и ще дойда отново, за да ви върна това, което вие сте ми сторили." Покрай стената останали конници в бойно снаряжение за отбрана на тила. Този ден те разнасяли чак до седмия час [на деня] огън по много предградия и се оттеглили, като опожарили черквата „Св. Козма и Дамян" във Влахерните, черквата „Св. Николай" и всичко наоколо.

13. СЛАВЯНСКИТЕ НАПАДЕНИЯ СРЕЩУ СОЛУН

Из „Деянията на Димитър Солунски"

„Деянията на Димитър Солунски" представляват разкази за чудотворната дейност, извършена уж от светеца, закрилник на гр. Солун. Писани от съвременници и очевидци, те съобщават много и интересни сведения, които липсват в други извори. Поместените тук откъси за петте нападения дават ценни сведения за военното изкуство и бойната техника на славяните в края на VI и първата половина на VII в., а чрез това и за състоянието на производителните сили.

Превод на В. Тъпкова в ГИБИ, III, с. 111—157, от *Anonymi* Passio altera, ed. Byeus, ASS, octobris IV, 90—95 = *Migne*, PG, CXVI, col. 1174—1184; Miracula Sancti Demetrii, ASS, octobris IV, c. 104—160 = *Migne*, PG, XVI, col. 1203—1383.

Първото славянско нападение (в 597 г.)

Казват, че тогавашният вожд на аварите решил да проводи по някаква работа пратеници при блаженопаметния Маврикий, който беше по онова време владетел на ромейската власт. Но понеже искането му останало незадоволено, варваринът пламнал от неудържим гняв и понеже не можел да направи нищо на този, който не изпълнил желанието му, той измислил такова средство, с което предполагал, че ще му причини най-голяма мъка... Тогава повикал при себе си цялото безверно и зверско племе на славяните, защото целият този народ му бил подчинен. Примесил към тях и някои иноплеменни варвари и заповядал на всички да тръгнат на поход срещу богохранимия Солун.

Това беше, възлюбени, най-голямата войска, която сме видели в наше време. Едни я изчисляваха на повече от сто хиляди войници, други — на малко по-малко, а трети — на много повече...

Това голямо множество получило заповед да измине пътя с такава бързина, че ние научихме за пристигането му едва ден по-рано. Защото за тяхното идване се получи вест в неделя, на 22 септември. И докато гражданите се съмняваха дали [славяните] ще могат да стигнат по тези места дори след четири или пет дни и поради това бяха по-нехайни в защитата на града, те стигнаха безшумно при градските стени още през нощта срещу понеделник призори. И веднага се прояви първата закрила на преславния мъченик Димитрий; през онази нощ той ги заслепи и те се задържаха доста часове около крепостта на победоносната мъченица Матрона, като мислеха, че това е градът. Но когато най-после проблеснаха първите лъчи на слънце-

[1] При датировката на отделните нападения е възприета хронологията на *А. Бурмов*, Славянските нападения срещу Солун в „Чудесата на св. Димитра" и тяхната хронология, ГСУ ФИФ, XL, 2, 1952, с. 167—215.

то и те разбраха, че градът е наблизо, втурнаха се с един устрем към него като ревящ лъв, готов за грабеж. След това те изправиха до стената стълбите, които бяха предварително приготвили и донесли, защото някои от техните войници бяха безразсъдно решили да се изкачат на стената...

А когато после настъпи ден, тези зверове обкръжиха здраво наоколо цялата стена, та не позволиха, както се казва, дори птичка да излезе от вратите или отвън да влезе в града.

Тогава, именно тогава се видя ясно безбройното множество. Защото те обкръжиха като смъртоносен венец града от края на източната стена, при морето, до края на западната стена, при морето. Не се виждаше никакво пространство от земя, което варваринът да не тъпче, а вместо земя, дървета или трева можеше да се видят главите на противниците, които бяха един до друг, дори и притиснати. Те ни заплашваха с неизбежна смърт през утрешния ден. И чудното беше, че през този ден те не само обкръжиха стената, както пясъкът морето, но и твърде голям брой от тях завзеха укрепленията около града и предградията, като плячкосваха, изпояждаха и изтребваха всичко, а каквото останеше, тъпчеха го с крака. Не им беше нужно тогава да направят окоп или насип около града. Окоп им беше непроходимото сплитане на допрените един до друг щитове, а насип — живата маса от тела, сплетени като в мрежа.

На другия ден те започнаха да приготвят бойни кули, железни овни, грамадни каменометни уреди и т. нар. костенурки, които заедно с каменометните уреди бяха покрити със сухи кожи. Но после, за да не пострадат тези съоръжения от огън или от кипяща смола, те промениха намерението си и заковаха на тези съоръжения кървави кожи от току-що одрани волове и камили. И така ги докараха близо до стената. От третия ден нататък започнаха да хвърлят камъни, които по големина приличаха по-скоро на планини. Най-после и стрелците им със стрелите си наподобяваха зимен сняг, така че никой от тези, които стояха на стената, не можеше да се подаде без опасност и да види нещо навън. Като прилепиха и костенурките до външната стена, с лостове и секири усилено къртеха нейните основи.

И тъй малък брой въоръжени мъже, чието усърдие бог разпали, излязоха през вратата, пред която се спускаше и т. нар. катаракт. Но тогава той беше вдигнат. Като се изкачиха само на предното укрепление, те толкова уплашиха противниците, щото тези, обхванати от неизказан страх, изоставиха всички машини, които им бяха послужили, за да подкопават предното укрепление, и избягаха, въпреки че мъжете, които бяха излезли срещу тях, държаха в ръцете си само копия и щитове. Нищо не можеше да повреди костенурките, които, както знаете, при това бяха покрити с кожа на прясно заклани волове и камили — нито като се хвърлят камъни, защото бяха много здрави, нито като се изсипва огън или кипяща смола, защото кожите бяха мокри, а още по-малко [можеха да ги повредят] малобройни мъже, и то, разбира се, въоръжени само с копия или лъкове.

Тези машини бяха четириъгълни, като започваха с по-широки основи и завършваха с по-тесни върхове, върху които имаше много дебели цилиндри с обковани в желязо краища. А върху тях имаше заковани дървета като греди на голяма къща. Дърветата бяха снабдени с прашки, които, като се вдигнеха, хвърляха непрекъснато големи камъни, чиито удари и земята не можеше да издържи, а камо ли човешка постройка. Освен това неприятелите преградиха и с дъски само трите страни на четириъгълните каменометни машини, та тези, които лежаха вътре в тях, да не бъдат ранявани от стрелите, изпращани от крепостта. Но след като една от тях беше изгорена заедно с дъските от една запалителна стрела, те отстъпиха, като изтеглиха машините си. На другия ден те отново докараха същите каменометни машини, покрити заедно с дъските с прясно одрани кожи, както казахме по-горе. Поставиха ги по-близо до стената и стреляйки срещу нас, хвърляха цели планини и хълмове. Защото кой би могъл да нарече другояче тези безмерно големи камъни?

Всеки ден, от зори та до седмия час, неприятелите стреляха с тези безмерно големи камъни, но почти нито един от тях не засегна стената. Те падаха или извън стената, или понавътре и където паднеха, правеха дупки. Въпреки че от града бяха хвърлени много камъни, те всички като по заповед попадаха в тесния връх на каменометните машини на варварите и избиваха хората, които бяха вътре...

Казаните каменометни машини бяха над петдесет само в източната част на града. И тъй, когато неприятелите се умориха да стрелят и не постигнаха нищо и през този ден, те се оттеглиха в стана си...

Настъпи светлата неделя, седми и последен ден от нашата обсада. И този ден неприятелите като че ли си почиваха след умората от предишните дни. Те замисляха на следния ден да предприемат сражение на живот и на смърт срещу града, като всички без изключение нападнат стената вкупом и от всички страни, та или да уплашат защитниците по зъберите със силното си нападение и да ги свалят долу, или ако не сполучат, да се уверят, че няма да имат никаква полза, ако се бият по-нататък.

Второто славянско нападение (в 609 г.)

След това той [един солунчанин] видя в равнината при светия храм на богоносната мъченица Матрона не твърде многобройна варварска войска (защото ние ги изчислихме на около пет

хиляди души), но твърде мощна и силна, понеже се състоеше от избрани и опитни бойци. Защото те не щяха да нападат така внезапно един толкова голям град, ако не надминаваха по сила и дързост ония, които някога бяха воювали срещу града. Градът извика от стените, когато със собствените си очи видя противниците (наистина беше вече призори и се развиделяваше). Тогава повечето слязоха и като отвориха вратите, окрилени от Христос и победоносеца, започнаха сражение навън с ония, които поради зверското си безумие стигнаха и до свещения храм на трите свети мъченици Хиона, Ирина и Агапия. Този храм, както знаете, отстои на малко разстояние от градската стена.

И до късно през деня те се сражаваха помежду си и хората на победоносеца се излагаха на по-голям риск при настъпленията и отстъпленията, защото противниците бяха избраният цвят на целия славянски народ, както се казва. Накрая, когато самото застъпничество на мъченика се прояви, варварите бяха прогонени същия ден и отстъпиха на големи тълпи от ония места, в които бяха нахлули. Така завърши тогава станалото неочаквано и жестоко нападение.

Третото славянско нападение (в 620 г.)

И тъй, както казахме, случи се, че по време на епископството на преподобнопаметния Йоан се вдигна народът на славяните — безчислено множество, съставено от драговитите, сагудатите, велегезите, ваюнитите, верзитите и други племена. Първо те измислиха да направят кораби, издълбани от едно дърво, и като ги въоръжиха за поход по море, опустошиха цяла Тесалия и островите около нея, както и Еладските острови, а освен тях и Цикладските острови, и цяла Ахея, Епир, по-голямата част от Илирик и част от Азия. Така те направиха необитаеми... твърде много градове и области. Те единодушно решиха да се опълчат и срещу споменатия наш христолюбив град и да го разрушат като другите. А след това, като дойдоха до съгласие и за тези неща, те се разположиха при брега на морето с приготвените от тях кораби, издълбани от едно дърво, които бяха безбройно много. А останалото безчислено множество обкръжи този богохраним град от всички страни от изток, север и запад. Те водеха със себе си и челядта си заедно с покъщнината и смятаха, като превземат града, да ги настанят там.

Тогава се проляха реки от сълзи и целият народ от града нададе вопли, съкрушен само от слуха. Защото беше чул за неизказаните опустошения на градовете и за станалите безбройни кланета и пленявания, както и това, че те сред всички и навсякъде се бяха прочули за своя гибел. Освен това не бяха вече останали кораби на местните жители, нито пък бяха запазени от близките места, нито пък имаше кораби, за да пазят входа на тукашното пристанище. Още по-голям страх беше внушен от гражданите от прибягналите християни, които се бяха натъкнали на тази безмилостна войска. Тогава и страхливите, и смелите бяха в едно и също душевно състояние. Всеки виждаше пред очите си горчивото пленничество или смъртта. Те нямаха къде другаде да избягат..., понеже целият варварски славянски народ обкръжаваше града като някакъв смъртоносен венец.

Целият славянски народ се нареди, за да нападне стената с общ устрем и внезапно. Тогава славяните, които бяха в корабите, решиха, че трябва, когато нападнат стената, корабите да бъдат покрити отгоре с дъски и т. нар. кожи, та когато нападнат стената, гребците да останат ненаранени от ония, които от стената хвърлят камъни или копия срещу тях... Най-напред висшата сила чрез мъченика им внуши страх да не се приближават направо до града, но да се отправят при един залив, гдето имаше нещо като пристанище, наричано от старо време Келарион. Варварите отидоха там да извършат замислената от тях работа около съоръженията и поради това се позабавиха. Гражданите добиха малко смелост, понеже ни беше дадена известна отсрочка. Те направиха на пристанището няколко дървени колове, на които поставиха веригата...

И така изминаха три дни. Корабите на славяните плуваха на около две мили от стената, като всеки ден оглеждаха лесно достъпните места, откъдето да опустошат това, което очакваха. А на четвъртия ден, при изгрев слънце, цялото варварско племе извика в един глас и се втурна от всички страни към стената на града. Едни стреляха с камъни от приготвените каменохвъргачки, други носеха стълби към стената и се опитваха да я разрушат. Трети донасяха огън при вратите, четвърти пращаха срещу стените стрели като зимен сняг. И можеше да се види това странно явление: множеството оръжия като градоносен облак затъмниха слънчевите лъчи — така варварите изпълниха въздуха със стрелите и камъните, които хвърляха.

Когато стана това толкова голямо нападение, тези варвари, които проявяваха смелост при плуването и бяха по-храбри в сражението, бързо се приближиха с корабите си до местата, които бяха огледали. Едни се отправиха към кулата на запад от черковното скеле, където има и малка вратичка. Други пък отидоха към неукрепената част, където бяха валът и снаряжението от скрити бодли наречени „тили"...

Предводителят на тези славяни на име Хацон поискал според обичая си да узнае чрез гадание дали ще влезе в нашия

богохраним град. Казано му било, че ще влезе, но не му било указано как. Впрочем, изглежда, че той имал добри надежди, като че ли поради направеното му предсказание и с дързостта си ускорил развоя на събитията.

Четвъртото славянско нападение (в 622 г.)

След масовото нападение на славяните или по-скоро на Хацон, за което вече разказахме, и след лесното и справедливо изтребление, което ги сполетя..., славяните направиха съвещание, събраха много дарове и чрез пратеници ги изпратиха на хагана на аварите. Те му обещаваха и го уверяваха, че ще му дадат от нашия град твърде много пари освен това, което ще заграбят, ако им даде помощ за превземането му. Той сам признаваше, че градът е лесно превземаем, а и те казваха, че ще го превземат: градът не само беше заобиколен от тях (тъй като те бяха обезлюдили всички градове и области, които зависят от него), но той единствен, както казахме, се намираше сред тях и приемаше всички бежанци от дунавските земи, от Панония, Дакия и Дардания [дн. Северна Македония] и от другите провинции и градове и те се укрепяваха тук.

И тъй споменатият хаган на аварите побърза с готовност да изпълни молбата им. Той събра всички варварски племена, които се намираха далеч и навътре в неговите владения, както и безброй войска от всички славяни, българи и други безбройни народи, и след две години ги поведе в боен ред срещу нашия град, пазен от мъченика. Той въоръжи отбрана конна войска и я изпрати тайно и с ускорен ход да нападне внезапно града и да залови народа, който беше извън града, или да го избие; след това да дочака казания хаган заедно с войската, която беше събрал и която носеше разни съоръжения от бойни машини за разрушение на нашия роден град. Така цялата варварска войска се спусна с това намерение в този град. В петия час облечените в желязо конници изскочиха внезапно от всички страни. Гражданите не бяха предупредени, понеже всички бяха на жътва. Затова неприятелите избиха едни, а други плениха. Те взеха заедно с тях твърде много стада добитък, които намериха, както и други жътварски уреди.

Най-после, когато ония, които бяха в града, научиха, че са заплашени от варварите, които неочаквано идват, за да обсадят града, те изпаднаха в голямо отчаяние, защото нямаха и средства за съпротива. Затова те взаимно се насърчаваха с думи. Други пък, които бяха от Ниш и Сердика и които имаха опит от сражението при техните стени, им казваха с плач: „Ние избягахме оттам и дойдохме тук, за да загинем с вас. Защото само едно тяхно нападение с камъни ще разбие стената." ... Така, докато гражданите се готвеха за съпротива, след няколко дни и самият хаган на варварите заедно с останалото множество българи и всички споменати вече народи обхвана като зимна вихрушка отвсякъде по суша стената на този пазен от светията град, така че от всички страни виждаха само главите на варварите. Дори земята не можеше да издържи това множество от нашественици, а и водите от водопроводите, от околните реки и от кладенците не стигаха, за да задоволят тях и животните им.

Тогава гражданите видяха това несравнимо множество от варвари, цялото обковано в желязо, и наредените от всички страни каменометни машини, които се издигаха до небето, така че надминаваха по височина зъберите на вътрешните стени. Едни приготвяха така наречените костенурки с плетове и кожи. Други возеха към вратите овни, които бяха направени от грамадни дървета и лесно подвижни колела. Трети приготвяха извънредно големи дървени кули, които надминаваха височината на стената и върху които стояха въоръжени здрави младежи. Четвърти забиваха т. нар. колове, пети носеха стълби на колела, шести измисляха възпламенителни уреди...

И тъй обсадата започна и каменометните машини от всички страни хвърляха не камъни, а планини и хълмове...

Множеството варвари, като видяха стената съборена изцяло, се втурнаха заедно, за да завземат града...

Всеки ден непрекъснато започнаха да идват неизвестно откъде твърде много кораби, натоварени с жито и с разни други храни, докато траеше това нападение на варварите. Така цялото пристанище и цялото крайбрежие се изпълни с такива кораби. А моряците в тях, понеже бяха опитни да си служат с уредите действуваха с каменохвъргачките и с останалите приготвени оръжия. Варварите казваха, че гражданите през нощта изпращали корабите, които уж пристигали през деня...

И наистина, когато въоръжиха дървената кула, която смятаха за най-страшна и най-пригодна, и когато се опитаха да я приближат до стената, по божи промисъл при нейното движение се счупи от само себе си онова, което направляваше съоръженията в нея, и войниците, които бяха вътре, загинаха. Когато пък други под костенурките се приближаваха до стената, костенурките биваха вдигани от ония, които бяха на стената, посредством пръти, на които имаше меч във вид на палешник. Тези пръти бяха спускани от ония, които стояха горе, забиваха се и вдигаха покрива на костенурките. Така тези, които бяха в тях, оставаха открити и бяха ранявани със стрели от войниците на стената. Поради това гражданите,

които преди това бяха уплашени, започнаха да гледат на защитните средства на противниците като на развлечение и шега.

Когато най-после варварите видяха, че нападението им срещу града е безсилно, поискаха да се оттеглят срещу дарове...

Между това прочее изминаха тридесет и три дни в такава непрекъсната обсада. Всички граждани направиха съвещание, за да умилостивят варварите, и предложиха някои неща, полезни за мира: неприятелите да се откажат от безсрамното си намерение срещу тях и така, след като уговорят условията на мира, да се върнат в поселищата си. И тъй, след като уговориха мира, тогава варварите отиваха без страх до стената и продаваха евтино взетите от тях пленници и различни неща за размяна.

Петото славянско нападение (в 645—647 г.)

Защото често споменаващите славяни, съседи на тоя богоспасяем град, спазваха мира само привидно. Този, който беше назначен за управител на тукашната област, донесе чрез доклад, не зная по какъв начин и защо, до богомъдрите уши на оня, който по божия повеля царуваше над нас, че князът на ринхините на име Пребънд взел решение срещу нашия град с лукава мисъл и коварно намерение.

Този боговенчан император прати свое божествено послание до префекта със заповед да му изпрати, по какъвто начин намери за добре, същия княз вързан. Това благочестиво послание беше показано частно на най-видните от първенците. И те веднага заловиха Пребънд, който се намираше в града, и го изпратиха окован във вериги на казания всеблаг император, както нареждаше божественото писмо.

Когато това стана и целият славянски народ, сиреч и двете части, тези от Ринхин, както и тези от Стримон, разбраха, те решиха да помолят заедно с града гореспоменатия ни господар да не го убива, но да прости грешката му и да им го изпрати, като молеха да бъде освободен. И тъй за тази цел бяха изпратени до прекроткия император по избор някои от тукашните опитни хора, а заедно с тях и избрани славянски пратеници. Те намериха негово благочестие да се въоръжава за поход срещу богоненавистните агаряни. Поради това той се споразумя с всички тези пратеници да освободи Пребънд след войната...

Тогава направиха грижливо разследване и [Пребънд] заяви, че ако се бил върнал в земята си, не щял да държи повече сметка за мира. Напротив, щял да събере всички съседни нему племена и, както казваше, нито по суша, нито по море нямало да остави занапред място, незасегнато от войната, но щял да воюва непрекъснато и не щял да остави жив който и да било християнин. Така с божие съдействие тогава беше разкрито това негово намерение, както разказахме, и той си докара собствената си смърт и намери заслужено своята гибел. И оттогава прочее племената на гореказаните славяни, именно стримонците и ринхините, както и сагудатите, се въоръжиха напълно срещу нашия град Солун.

Най-напред те решиха помежду си славяните от Стримон да опленят източните и северните области, а ринхините и сагудатите — западните и крайморските земи, като изпращат всеки ден свързани кораби. И по тоя начин те вършеха това почти цели две години непрекъснато.

Както казахме, те изпращаха обикновено всеки ден групи от три или четири кораба. Така най-сетне населението на града бе омаломощено и не можеше да понася това безпокойство и страдание..., когато отиваха да защищават източната част, в западните части се явяваше друга тревога. След това, когато някои се насочваха към север, край морето се надаваха други викове и жалби...

А в петия час варварите нападнаха града от двете страни. Оттогава, както казахме, те всеки ден непрекъснато нападаха, така че в тоя наш град, закрилян от мъченика, не остана никакъв добитък. Понеже след това спря и корабоплаването, а и земята беше необработена и нямаше храни, този човекоунищожителен глад растеше и се засилваше. Така че онези, които никога още не бяха яли обикновена или нечиста храна, ядяха месо от останалите магарета и коне...

Защото такова и толкова голямо беше безсилието в града, че намиращите се извън града пресвети храмове бяха завладени от варварите, които се криеха там. Така щото през деня, когато гражданите се решаваха да излязат от града, те веднага се хвърляха като ястреби и избиваха онези, които се подаваха от вратите. Други пък, скрити с еднодръвки между скалите или из тайни места, залавяха тези люде, които при това нещастие искаха да отплуват по море...

Князете на племето договориха единодушно решиха да се наредят в боен ред при стените, за да обсадят и превземат града, без да обръщат внимание на немощното и малобройно население. А освен това те бяха получили уверение и от някои славяни от същото племе, че непременно ще превземат града. Прочее поради това те приготвиха срещу вратите огненосни оръжия и някакви съоръжения, плетени от пръчки, стълби, високи до небето, а също и каменохвъргачки, други приспособления от безброй дървени уреди и новоприготвени метателни оръжия. Накратко казано, това бяха неща, които никой от нашето поколение не е нито чул, нито видял, а на повечето от тях и досега не бихме могли да кажем имената. Така на 25

юли, пети индикт, всички славяни от племето ринхини заедно със сагудатите се нахвърлиха върху града... едни по суша, а други по море с безброй много плавателни съдове...

През първия ден те обкръжиха целия град от западния до източния ъгъл и опитните във военните работи разгледаха всички места, откъдето щеше да им бъде лесно да превземат града чрез обсада. По същия начин славяните от свързаните кораби огледаха крайбрежието и докараха по протежение на цялата стена обсадните съоръжения, които бяха приготвили за собствената си гибел...

И когато най-после се съмна, цялото варварско племе се вдигна и едногласно нададе такъв вик, че цялата земя се разтърси и стените се разклатиха. В същия момент всички вкупом се доближиха до стената заедно с приготвените от тях защитни оръжия, машини и огън. Едни вървяха по суша, а другите въоръжени преминаха поред по цялото крайбрежие през мостовете от кораби. Те бяха стрелци, щитоносци, леки части, копиеносци, прашкари и техници. И по-смелите заедно със стълбите и огъня се спускаха към стената...

В бъркотията на нападението те изгориха гореозначената вратичка, като запалиха голям огън, в който изстреляха едно след друго много дървета. Стрелците, леко въоръжените части, копиеносците и прашкарите не позволяваха на никого от множеството войници, които бяха на стената, да се покажат навън и изобщо да издържат на хвърляните безброй копия и камъни. Когато те направиха това и цялата вътрешна дървена част на вратата беше изгорена, сглобените железни части съвсем не се огънаха, а изглеждаха като закалени и споени с някакво друго вещество.

Така тази вратичка, ако и изгорена, остана здрава, та варварите, изплашени, се отдръпнаха от това място. Те получиха невидимо немалко удари и рани и дадоха убити, и то не само на това място, а и по цялата суша и край морето. И тъй, след като три дни се сражаваха по тоя начин при вратите и по местата, които им се бяха сторили лесно превземаеми и удобни за сражение, те със сълзи и ридание отнесоха със себе си нещастието си и военачалниците си, които по божия повеля бяха убити чрез победоносеца, а също и ранените там. Те се върнаха по своите места, враждувайки помежду си...

Въпреки че обсадата беше осуетена тогава, все пак набезите или непрестанните всекидневни нападения не прекъснаха, но по споменатия начин варварите нападаха града из засада от всички страни и отвличаха по-непредпазливите.

А ето кое беше наистина най-голямото чудо, чудо на чудесата. Горекaзаните славяни за своя гибел злодейски измисляха и правеха отбранителни съоръжения и уреди, за да нападнат града. Един измисляше нови, непознати уреди, друг

правеше новоизобретени мечове и стрели. Всеки се стараеше да си спечели по-добро име и да се покаже по-усърден от други и всички се съревноваваха да помагат на племенните вождове.

Между тях имаше един човек от същия славянски народ, опитен в постъпките си и в делата си разумен. Той беше такъв поради присъщата му голяма опитност за стъкмяване и приготвяне на бойни машини. Той помоли самия княз да му даде разрешение и помощници, за да приготви една хубаво изработена кула от добре сглобени дървета и поставена на колела и някакви цилиндри чрез изкусно сглобяване. Той щял да я покрие с прясно одрани кожи, щял да я прегради, за да постави отгоре каменометни машини и да закове от двете ѝ страни части във вид на мечове. На горната част щяло да има зъбери, където щели да се движат войници. Тя щяла да бъде на три етажа и в нея да стоят и стрелци, и прашкари. Накратко казано, щял да приготви такъв уред, чрез който, той твърдял, непременно ще превземе града.

Споменатите князе на славяните, удивени от описанието на странното изобретение, за което говорих, се отнесоха недоверчиво към думите му и го накараха да изобрази на земята устройството на гореказаната машина. Майсторът, който беше открил това изобретение, никак не се поколеба и показа на земята модел на работата си. Убедени, както казах, за ужаса, който кулата щеше да предизвика, те на драго сърце дадоха много младежи, едни — за да секат дърва за основите, други — опитни и силни брадвари, трети — изкусни ковачи на железа, четвърти пък — войници и майстори на стрели. Имаше голямо стичане на помощници при строежа на казаната машина...

Докато останалите славяни от онези места стояха отчасти спокойно и бяха сложили оръжието, от всички тях тези, които живеят до Стримон и Ринхин, нападаха много голям брой моряци, които отиваха в столицата за превозване на храни, при островите и тясното море, при местата край Парион [в Мала Азия] и [остров] Проконес: те ги пленяваха и при митницата заедно с плавателните съдове и с твърде много кораби си отиваха в страната си при своите колиби.

Тогава господарят на държавата, увенчаният от Христос наш император [Констанс II], като видя, че враговете проявяват упоритост и надменност не само срещу нашия град, а се осмеляват да нападат и самите управляващи, пожела неговото христолюбиво войнство да тръгне на поход срещу стримонците през Тракия и насрещните ѝ земи не скрито или тайно, а като ги предизвести за настъплението си срещу тях. А славяните, предупредени, завзеха теснините и по-укрепените места и се въоръжиха за съпротива срещу ромейските вой-

ски. Те поискаха за съдействие всякаква помощ от разни варварски князе.

14. СЛАВЯНО-ВИЗАНТИЙСКИ ОТНОШЕНИЯ ПРЕЗ ВТОРАТА ПОЛОВИНА НА VII В.

От Теофан

Превод на В. Бешевлиев и Г. Цанкова в ГИБИ, с. 260, от *Theophanes*, с. 347 и 348.

Поход на византийците против славяните през 658 г.

През тази година император [Констанс] се отправил на поход срещу Славините, пленил и подчинил много [люде].

Преселване на славяни в Сирия през 669 г.

Абдерахман, синът на Халед, се отправил на поход срещу Романия [Византия], презимувал в нея и опустошил много области. А славяните преминали на негова страна и като отишли заедно с него в Сирия, на брой 5000 души, се поселили в областта Апамен, в селището Селевковол.

II. ПРАБЪЛГАРИ

1. НАЙ-РАННИ СВЕДЕНИЯ ЗА ПРАБЪЛГАРИТЕ

Анонимен хронограф от 354 г.

Анонимният хронограф е късен римски сборник с разнообразни сведения. В него се съдържа първото писмено упоменаване на името на прабългарите. Превод на В. Тъпкова-Заимова в ЛИБИ, с. 82, от MGH—AA, IX, Liber generationis.

Зиези [един от синовете на Ноевия син Сем], от когото [произлизат] българите.

Из „История на Армения“ от Мойсей Хоренски

Мойсей Хоренски (370—493 г.) е един от най-известните древноарменски историци. Неговата „История на Армения“ обхваща периода от най-древни времена до 493 г. Сведенията за прабългарите Мойсей Хоренски е почерпил от сирийския историк Мар Абас Катина (IV в.), чието съчинение не е достигнало до нас. Превод на В. Гюзелев по изданието на Н. О. Эмин, История Армении Мойсея Хоренского, М., 1893, с. 55 и 62.

Тези земи [на север от Кавказ] били обезлесени и впоследствие заселени от преселниците на вхндур булгар [уногондурите българи] Вунд [техен предводител], по името на когото тези [земи] са наречени Ванaнд. Поселищата [им] и досега се наричат по имената на неговите [на Вунд] братя и потомци.

В неговите дни [на арменския цар Арташес III, 422—428 г.] станали големи размирици във веригата на огромната Кавказка планина, в земята на българите, от които много, след като се отделили, дошли в нашата земя и дълго време се поселили на юг от Кох [Колхида] в плодоносни и хлебородни области.

2. ПРАБЪЛГАРИТЕ НАПАДАТ ЛАНГОБАРДИТЕ В НАЧАЛОТО НА V В.

От Павел Дякон

Павел Дякон (720—797 г.) е автор на „Римска история" до 565 г. Главното му съчинение „История на лангобардите" дава ценни сведения за Балканския полуостров и достига до 744 г. Превод на М. Войнов и Стр. Лишев в ЛИБИ, I, с. 411—412, от Pauli. Historia Langobardorum, MGH — SS, Scriptores rerum Langobardorum et Italicarum, sec. VI—IX.

И тъй, след като преминали реката, за която споменахме, и пристигнали на отвъдния бряг, лангобардите прекарали там известно време. Между това, когато те не подозирали някаква опасност и се били отпуснали от дългата почивка, безгрижието, което винаги поражда злополука, им причинило твърде голяма гибел. И тъй една нощ, когато всички си почивали, небрежно отпуснати, внезапно върху тях налетели българите, наранили повечето от тях и погубили мнозина. Те толкова много вилнеели из лагера им, че погубили самия крал Агилмунд и отвели в плен единствената му дъщеря.

След това поражение лангобардите все пак се съвзели и си поставили за крал Ламисион, за когото по-горе споменахме. Тъй като бил буен поради младежката си възраст и доста склонен към военни подвизи, той силно желаел да отмъсти за убийството на отхранилия го Агилмунд и насочил оръжието си срещу българите. В първото завързало се наскоро сражение лангобардите обърнали гръб на неприятелите и се оттеглили в лагера си. Тогава крал Ламисион, като видял това, повишил гласа си и започнал да вика към цялата си войска да си спомнят за позора, който били понесли, и да имат пред очи безчестието си — как неприятелите заклали краля им, как отвели в жалко пленничество дъщеря му, която те били пожелали да им стане кралица. Най-после ги насърчавал да защитят с оръжие в ръка себе си и своите близки, като казвал, че е по-добре да дадат живота си в сражение, отколкото да се подложат на подигравките на неприятеля като евтини негови роби. Такива и подобни слова им говорел той с гръмлив глас и ту със заплашвания, ту с обещания укрепвал духа им, за да могат да издържат напрежението на битката. Щом пък съглеждал да се сражава някой от робското съсловие, дарявал го и със свобода, и с подаръци. Най-сетне, въодушевени от насърченията и примера на вожда си, който се бил хвърлил пръв в боя, те се втурнали срещу неприятелите, били се ожесточено и унищожили противниците си с голяма сеч. Така накрай те изтръгнали победата от победителите и си отмъстили както за погубването на краля си, така и за собствените си беди. Тогава те взели голяма плячка от изоставеното снаряжение на неприятеля и оттогава станали по-смели в трудните военни предприятия.

3. ПРАБЪЛГАРИТЕ СТАВАТ СЪЮЗНИЦИ НА ВИЗАНТИЙЦИТЕ ПРЕЗ 480 Г.

От Йоан Антиохийски

Йоан Антиохийски (VII или VIII в.) е автор на една всемирна хроника, запазена само в отделни откъси. Черпил от по-стари автори. Превод на Г. Цанкова в ГИБИ, III, с. 32, от Excerpta de insidiis, ed. C. de Boor, Berolini, 1905.

Съюзът на двамата Теодориховци отново безпокоял ромейската държава, тъй като те опустошавали тракийските градове. По тази причина тогава император Зинон бил принуден да повика за пръв път българите за съюзници.

4. ПРАБЪЛГАРИ И ОСТГОТИ В КРАЯ НА V И НАЧАЛОТО НА VI В.

От Енодий — „Похвално слово за крал Теодорих"

Магнус Феликс Енодий (473—521 г.) е роден във Франция. Заемал е редица църковни длъжности. Бил близък и на остготския крал Теодорих, в чиято чест написал похвално слово. Превод на М. Войнов в ЛИБИ, I, с. 299—302, от Magni Felocis Ennodi Opera, MGH — AA, VII, Berolini, 1885, с. 210—211.

Пред очите ни е вождът на българите, повален от десницата ти, която защищава свободата. Той не бе убит, за да не изчезне за историята, но той не остана и непокътнат, за да не проявява по-нататък дързост и за да остане там, в своето непобедимо племе, жив свидетел на твоята сила. Ако той беше получил смъртоносна рана, ти щеше да победиш човека, а като остана жив, той си унизи потеклото. Това е народът, който преди тебе имаше всичко, което е пожелавал; народ, в който този е придобивал титли, който е купувал благородството си с кръвта на неприятеля, в който бойното поле прославя рода, понеже у тях се смята без колебание за по-благороден оня, чието оръжие е било повече окървавено в сражение; те са народ, комуто преди битката с тебе не се е случвало да срещне противник, който да му устои, и народ, който дълго време е извършвал войните си само с набези. Тях не са поставяли в затруднение, както трябва да се очаква, нито планинските масиви, нито изпречилите се реки, нито липсата на храна, понеже смятат, че е достатъчно удоволствие да пият кобилешко мляко. Кой би устоял срещу противника, който се носи и храни от своето бързо животно? А какво ще кажете за това, че те са приучили грижливо към издръжливост на глад и тези жи-

вотни, благодарение на които умеят да избягват глада? По какъв начин ездачът извлича из вимето на гладното животно храна, която той, воден от съобразителността, се е погрижил то да не крие? По-рано вярваха, че светът е открит за тях, сега смятат, че за тях е затворена само тази част от земята, която ти пазиш . .

Когато уреждаха там управлението, Гърция прояви враждебност поради намесата на федерата Мундо, като привличаше за защитата си своите българи, с които заплашва при военни сблъсквания като с преден укрепен пост. Тогава Мундо, преди да беше научил, че защитниците замислят сражение, видя, че го започват за своя сметка, и затова сметна, че ще бъде достатъчно защитен, ако твоите кохорти узнаят в какво затруднение се намира самият той, та повери на бързи вестители истината за опасното си положение. А Пиция, щом съзря отдалеч буйната българска младеж, подсили пламенния устрем на своите младежи с още по-пламенни слова: „Вие помните, другари, по чия заповед сте дошли в тези места. Никой да не смята, че не ни гледа нашият крал, за чиято слава трябва да се сражаваме. Дори ако дъжд от копия покрие небето, не ще остане скрит за него този, който е запратил по-силно копието си. Обвийте сърцата си с желязо, та от ужаса, на който се излага животът, да възсияе надеждата за победа. Вероятно свидетелят на могъществото на нашия крал е умрял и не е вече жив този, който беше свикнал да им съобщава какъв господар имаме. Или може би те не желаят да преценяват нашия народ по нашия крал? Нека разберат, че това, което вършим, е по негов почин, и нека не им бъде позволено да приписват само на едно лице това, което е преминало от нашия владетел в кръвта на целия ни народ." Бойни сигнали смениха тия слова. Тогава, както обикновено черният облак загърмява, а къщите заскърцват от развилнялата се буря, така стремглаво се хвърлиха веднага едни срещу други бойците. Дълго време изходът на сражението се колеба върху несигурните везни на победата, понеже и двете страни проявиха еднакво ожесточение в битката. Сблъскваха се два народа, на които бягството никога не беше помагало във време на сражение. И готите, и българите са учудени, че се намират люде, подобни на тях, и че виждат всред човешкия род противник, равен на себе си. Между това, докато съдбата на сражението не беше решена и крилатата смърт властвуваше над бойното поле, надви мисълта за нашия вожд: и тогава всеки войник се стараеше бойното поле да свидетелствува за заслугите му пред него. Обърнат беше в бягство българският народ и с това, че се спаси, бе наказан по-тежко. Разтърсвана от копитата на конете, земята затрепери. След като видяха, че са вън от всякаква опасност, те, викайки се силно, продължиха да се движат бързо.

Боже, небесни съднико, умножи дадените в изобилие дарове! Те, които никога не се съмняваха в победата си и на които се учудваше светът, сега се оттеглят, след като загубиха бойните си знамена, и смутени от това, че са оцелели, се провикват, че са много по-щастливи ония, на които се бе паднало да загинат

От Касиодор

Касиодор Сенатор (490—583 г.) бил виден деец в остготското кралство на Теодорих, комуто бил известно време и секретар. Автор на „Хроника" и на различни писма, писани от името на остготския крал Аталарих. Превод на М. Войнов в ЛИБИ, I, с. 306, 307, от Cassiodori Senatoris Chronica, MGH — AA, XI, с. 160 и Cassiodori Senatoris Variae, MGH — AA, XII, с. 252 (Berolini, 1893—1894).

Благодарение на храбростта на господаря крал Теодорих българите били победени и Италия си възвърнала Сирмиум.

През време на покойния наш дядо [Теодорих] ти [патриций Киприан] си бил винаги похваляван, когато си заемал било гражданска, било военна служба. Варварският Дунав те видя вече като воин: не те изплаши дружината българи, която с упоритостта си в сражението щеше да попречи дори на нашите. На тебе бе присъщо и да нападаш враговете, когато се съпротивяват, и да ги преследваш, когато изплашени бягат. Така ти допринесе за победата на готите не толкова с броя на войниците, колкото с личната си храброст.

5. ПРАБЪЛГАРИТЕ НА СЕВЕР ОТ КАВКАЗ И НАЧАЛОТО НА VI В.

От Захарий Ретор — „Църковна история"

Захарий Ретор (втората половина на V — първата половина на VI в.) е сирийски историк, епископ на Митилена. Между многото му съчинения най-известна е „Църковна история", в която са включени сведения от недостигнали до нас сирийски и ранновизантийски съчинения. Превод на В. Гюзелев от съчинението на Н. Пигулевская, Сирийские источники по истории народов СССР, с. 81.

Базгун е земя със [свой език], която се допира и простира до Каспийските врати и до морето, намиращи се в хунските предели. Отвъд вратите [живеят] бургарите със [свой] език, народ езически и варварски; те имат градове; и аланите — те имат пет града. . . Авнагур [е] народ, който живее в палатки. Авгар, сабир, бургар, алан, куртаргар, авар, хазар, дирмар, сирургур, баграсик, кулас, абдел, ефталит — тези тринадесет народа живеят в палатки, препитават се с месо на животни и риби, с диви зверове и чрез оръжието.

6. ПРАБЪЛГАРИТЕ И ВИЗАНТИЯ ПРЕЗ ПЪРВАТА ПОЛОВИНА НА VI В.

Из „Хроника“ от Комес Марцелин

Комес Марцелин (края на V — средата на VI в.) произхождал от Илирик, живял дълго време в Цариград като секретар на Юстиниан I до възкачването му на престола. Автор на „Хроника“, която обхваща събитията от 379 до 548 г. Превод на М. Войнов в ЛИБИ, I, с. 312, 313, 316, 318, от Marcellini Comitis Chronicon, MGH — AA, XI, Berolini, 1893, с. 94, 95, 99—100, 103.

439 г. Началникът на войската Юлиан, когато се сражавал в един нощен бой в Тракия, загинал, промушен от скитски меч.

499 г. Арист, началникът на войската в Илирик, се отправил с петнадесет хиляди войници и с петстотин и двадесет коли, натоварени с необходимото за воюване оръжие, срещу българите, които опустошавали Тракия. Сражението се завързало край река Цурта, където загинали повече от четири хиляди наши войници било в бягство, било като се хвърляли от високия речен бряг. Така там погинала илирийската военна мощ и били убити военачалниците Никострат, Инокентий, Таниј и Аквилин.

517 г. Тогава били опустошени двете Македонии и Тесалия и гетски конници плячкосвали чак до Термопилите и Стария Епир. Тогава император Анастасий изпратил по Павел на Йоан, управителя на префектурата Илирик, хиляда фунта златни денара, за да бъдат откупени пленените римляни. Понеже откупът се оказал недостатъчен, пленените римляни били изгорени заедно с къщите си или били изклани пред стените на затворените градове.

530 г. Началникът на илирийската пехота и конница Мундо пръв от всички римски военачалници нападнал гетите, които отдавна кръстосвали Илирик, и ги прогонил, като избил твърде много от тях. По-късно обаче, по време на същите консули, поменатият военачалник, подтикван от своята смелост, долетял и в Тракия и сражавайки се успешно, разбил българите, които я опустошавали, като избил в сражението петстотин души от тях.

535 г. Патрицият Цита се сблъскал при Ятрус в Мизия с неприятели българи и излязъл победител.

Из „История на войните“ от Прокопий Кесарийски

Превод на Ив. Дуйчев в ГИБИ, II, с. 110—111, 137—141, 142—146, 147—148.

Веднага голяма хунска войска преминала реката Истър и се нахвърлила върху цяла Европа — нещо, което вече често е ставало, но което никога не е причинявало на тамошните жители толкова много и такива големи злини. Защото тези варвари опустошили всичко наред от Йонийския залив чак до предградията на Византион. И те завзели тридесет и две крепости в Илирик, с пристъп завладели града Касандрия — който, доколкото знаем, древните назовавали Потидея, — без да са предприемали по-рано обсада. Всички се завърнали в земята си, като завзели богатствата и отвели сто и двадесет хиляди пленници, без да срещнат никаква съпротива. И по-сетне те често идвали тук и нанасяли на ромеите непоправими беди. Те нападнали също и стената в Херсонес, нахвърлили се върху защитниците ѝ и през морето преминали укреплението, което се намирало откъм така наречения Черен залив. По този начин те се озовали отвъд Дългата стена, нападнали неочаквано ромеите в Херсонес, избили мнозина и заробили почти всички. А малцина преминали протока между Сестос и Абидос, опустошили селищата на Азия, после се завърнали в Херсонес и заедно с останалата войска и цялата плячка се оттеглили в земята си. При друго пък нашествие те опустошили Илирик и Тесалия и предприели нападение срещу укреплението при Термопилите. Тъй като защитниците на крепостните стени се отбранявали много упорито, те потърсили странични пътища и неочаквано намерили пътеката, която води въз планината, издигаща се на това място. По такъв начин те изтребили почти всички гърци — с изключение на пелопонесците — и се оттеглили.

Вести за утигури и кутригури

Отвъд сагините обитават много хунски племена. Страната оттук нататък се нарича Евлизия, а варвари населяват крайбрежието и вътрешността ѝ чак до така нареченото Меотидско езеро и реката Танаис, която се втича в езерото. А това езеро се излива при брега на Евксинския понт. Людете, които обитават там, в старо време се наричали кимерийци, а сега се назовават утигури. На север от тях обитават многобройните племена на антите. Край самата тази земя, отгдето се изтича езерото, обитават така наречените готи тетракситги, които били малобройни. Те изповядват християнската вяра и я спазват не по-малко от всекиго другиго. Местните жители наричат Танаис и това устие, което почва от Меотидското езеро и се простира до Черно море на разстояние двадесет дни път, както казват. Също вятърът, който духа оттук, се назовава „танайски“. Не мога да кажа дали тези готи някога подобно на другите готски племена са възприели Ариевото учение, или пък са изповядвали нещо друго относно вярата, понеже те самите не знаят това. Но те проявяват във вярата голяма простота и нехайство. Преди малко време, сиреч двадесет и първата година

от самодържавното управление на Юстиниан, те отправили във Византион четирима пратеници с молба да им се даде епископ, понеже техният епископ починал немного време преди това и били узнали, че императорът щял да изпрати епископ и на абасгите. Император Юстиниан изпълнил с най-голяма готовност тяхното искане и ги отпратил. Тези пратеници поради страх от хуните утигури явно в присъствието на мнозина свидетели съобщили за какво са пристигнали и не говорили на императора за нищо друго освен за епископа. А когато се срещнали тайно с него, те му казали всичко онова, което щяло да бъде полезно за ромейската държава, тъй като съседните тям варвари винаги били в стълкновение помежду си. Ще разкажа по какъв начин и отгде се вдигнали тетракситите и се заселили тук.

В старо време голямо множество хуни, наричани тогава кимерийци, населявали областите, които току-що споменах. Над всички господствувал един цар. Веднъж на един техен цар се родили двама синове: единият на име Утигур, а другият Кутригур. След като умрял баща им, те разделили властта помежду си и дали имената на своите подвластни, така че дори до наше време едните се наричат утигури, а другите кутригури. Те всички живеели там, имали във всичко общи обичаи и не се сношавали с людете, които живеели отвъд езерото и неговия отток. Никога те нито преминавали тия води, нито подозирали, че могли да се преминат, понеже се бояли от нещо, което било твърде лесно, че те никога дори не се опитвали и изобщо не мислили да ги преминават. Непосредствено отвъд езерото Меотида и неговия отток, някъде по неговия бряг, в старо време живеели така наречените готи тетракситите, които току-що споменах. Много по-надалеч от тях обитавали готи, визиготи, вандали и всички останали готски племена. По-рано те се наричали и скити, понеже всички племена, които заемали тамошните области, изобщо се назовавали скитски, а някои се наричали савромати или меланхлени, или другояче. Разказват — ако разказът е верен, — че след известно време веднъж, когато неколцина младежи кимерийци били на лов, една сърна, като бягала от тях, скочила в тези води. Младежите — обзети било от честолюбие, било от някаква ревност или пък заставени от някакъв дух — последвали сърната и никак не я изоставили, докато не стигнали заедно с нея на отсрещния бряг. И това, което те гонели, каквото и да било то, изведнъж изчезнало. Струва ми се, че то се явило там не за друго, но зло да не сполети тамошните варвари. Наистина младежите не сполучили в лова си, но намерили повод за война и плячка. Защото, като се завърнали с най-голяма бързина в родните места, те съобщили на всички кимерийци, че тези води могат да се преминават от тях. Тогава всички кимерийци вкупом веднага

грабнали оръжието, преминали водите и незабавно се озовали на отсрещния бряг, отгдето вандалите вече се били вдигнали и се установили в Либия, докато визиготите се били поселили в Испания. И тъй като нападнали внезапно готите, които населявали тамошната равнина, те избили мнозина, а всички останали прогонили. Всички онези от тях, които успели да избягат, като се вдигнали оттам заедно с деца и жени, напуснали родните си места, преминали реката Истър и се озовали в ромейската земя. Те сторили много злини на тамошните обитатели, а после с позволение на императора се заселили в областите на Тракия. Те станали съюзници на ромеите, получавали всяка година заплата от императора, както другите войници, и се назовавали „федерати". Така именно ромеите тогава ги нарекли на латински език, като подчертавали, мисля, с това, че готите били техни съюзници не като победени във войната, а по споразумение: понеже латинците наричат foedera споразуменията при война, както обясних в предишните книги. При все това те без всякаква причина водели война с ромеите, докато не заминали за Италия под предводителството на Теодорих. Прочее така се били развили работите на готите.

След като избили едни от тях, а други изселили, както се разказва вече, хуните завладели страната. От тези хуни кутригурите повикали децата и жените си и се поселили на това място, гдето и до днес живеят. Всяка година те получават от императора много дарове и въпреки това, като преминават реката Истър, постоянно нападат императорската земя, тъй че са едновременно и съюзници, и врагове на ромеите. А утигурите заедно със своя предводител се завърнали в родината си, за да живеят занапред сами там. Като дошли близо до Меотидското езеро, те срещнали там така наречените готи тетракситите. Отначало тия готи под закрилата на щитовете си застанали в отбрана срещу нападателите, като се уповавали на своята мощ и на непристъпността на мястото — защото те са в същност най-храбри между всички тамошни варвари. Началото на оттока на Меотидското езеро, гдето именно по това време живеели тетракситите, образува сърповиден залив, който ги ограждал от повечето страни, и останал на нападателите само един немного широк достъп. По-късно обаче — тъй като хуните не искали да губят много време тук, нито пък готите се надявали да могат дълго да се съпротивяват на множеството неприятели — те се споразумели помежду си, тъй че, като се съединят, да преминат заедно и готите да се заселят на отсрещната страна точно при самия бряг на оттока, гдето живеят и сега, като при това бъдат занапред приятели и съюзници на утигурите, и да живеят там навеки при равни и еднакви права с тях. Така именно тия готи се заселили там. Тъй като кутригурите, както казах, били останали в земята отвъд езерото,

областта отсам него била завзета само от утигурите, които нито най-малко не обезпокоявали ромеите, понеже не живеели много близо, а разделени от тях чрез много народи, неволно бездействували спрямо тях.

По-голямата част от равнината отвъд Меотидското езеро и реката Танаис населяват, както казах, хуните кутригури. А зад тях скити и таври държат цялата земя, част от която и сега наричат „Таврика". Казват, че там именно е бил храмът на Артемида, гдето някога е била предстоятелка Агамемноновата Ифигения, ако и арменците да казват, че този храм се намирал в тяхната така наречена Келесинска земя и че тогава всички тамошни люде се наричали скити, като привеждат в потвърждение онова, което разказах в тази част от изложението, което се отнася до Орест и града Комани. Зад тези народи се намира крайморски град на име Босфор, който паднал под властта на ромеите немного време преди това. Варварските хунски племена държат цялата земя, която се простира от града Босфор докъм града Херсон, който лежи на крайбрежието и от старо време е подвластен на ромеите. Също от старо време и до днес на ромеите са подвластни и други два града близо до Херсон, наричани Кипи и Фанагурис. Преди немного време някои от съседните варвари ги превзели и ги разрушили до основа. А от града Херсон до устието на реката Истър, която наричат и Дунав, има десет дни път и варварите владеят цялата тамошна земя. Реката Истър извира от келтските планини, заобикаля пограничните краища на Италия, тече покрай земите на даките, илирите и край Тракия и се влива в Евксинския понт. Всички тези земи отсам, та дори чак до Византион се намират под властта на ромейския император.

Политиката на Юстиниан спрямо кутригури и утигури

Ако и да били сключили примирие, гепидите и лангобардите не са могли да разрешат споровете помежду си и отново почнали да се готвят за война. Гепидите, като се страхували от ромейската държава — те предполагали, че ромеите ще се съюзят с лангобардите, — намислили да привлекат към обща борба някои от хуните. И те отправили пратеници при вождовете на кутригурите, които живеят отсам Меотидското езеро, и ги молили да водят докрай заедно с тях война против лангобардите. Хуните веднага им изпратили дванадесет хиляди души, които били предвождани от Хиниалон, извънредно вещ във военните дела, и от други. Обаче гепидите били недоволни от присъствието на тези варвари в тоя момент, понеже още не било настъпило времето за сражение и оставала още една година до изтичането на мирния договор. Затова те ги убедили да

нападнат през това време земята на императора и тъй превърнали тоя план срещу ромеите в средство за отстранение на своето затруднение. Понеже ромеите пазели бдително да не се минава през реката Истър в Илирик и в тракийските земи, те прекарали хуните през реката Истър в своята земя и ги насочили оттам към земята на ромеите. И те опустошили почти всички тамошни области. Но императорът Юстиниан измислил следното. Като отправил пратеници при вождовете на хуните утигури, които живеят отвъд Меотидското езеро, той ги укорил и нарекъл бездействието им спрямо кутигурите престъпно, понеже нехайството спрямо приятелите, които загиват, трябва да се смятне като една от най-големите неправди. Кутригурите — казал той — нехаели за своите съседи и въпреки че получавали от Византион всяка година много пари, те не желаят по никакъв начин да прекратят своите несправедливи действия спрямо ромеите, но всекидневно без всякаква причина ги нападат и ограбват. А утигурите не получават нито част от парите, нито споделят плячката с кутригурите и въпреки това не се застъпват за озлочестените ромеи, ако и да са от старо време техни най-големи приятели. Като съобщил това на утигурите, император Юстиниан им подарил пари, припомнил им какви дарове често са получавали и по-рано от него и ги убедил да предприемат веднага поход против останалите в земята си кутригури. Те взели за съюзници две хиляди от своите съседи готите, които се наричат тетракситги, и преминали с цялата си войска реката Танаис. Предвождал ги Сандил, извънредно разсъдлив и изпитан в много войни, достатъчно надарен с храброст и мъжество. След като преминали реката, те се срещнали с много кутригури и влезли в сражение с тях. Те се защищавали твърде упорито срещу нападателите и сражението продължило премного време. Но след това утигурите отблъснали противниците си и избили мнозина от тях. А малцина от тях избягали кой където можал и се спасили. Враговете заробили техните деца и жени и ги откарали в земята си.

Докато тези варвари се сражавали помежду си, както казах, и опасността за тях нараствала съобразно с битката, тогава на ромеите се удало добре да се възползуват от щастливия случай. Онези от тях, които се намирали като пленници у кутригурите и които възлизали, както казват, на много десетки хиляди, се укрили при това затруднение, вдигнали се набързо оттам и без да ги преследва никой, пристигнали в родните си места. Така в своето най-тежко положение те се възползували от чуждата победа. Императорът Юстиниан изпратил пълководеца Аратий при Хиниалон и останалите хуни с поръка да им съобщи онова, което се било случило в тяхната земя, и като им предложи пари, да ги убеди да се оттеглят колкото се може по-скоро от ромейската земя. Като узнали за нашествието

на утигурите и получили множество пари от Аратий, те се съгласили да не вършат вече никакви убийства, нито да заробват ромеи, нито пък да правят друго нещо неприятно, но да се оттеглят като приятели на тамошните жители. Уговорено било също, че ако тези варвари успеят да се завърнат в бащината си земя и да се установят в нея, то да останат там и занапред да бъдат верни на ромеите. Ако пък им бъде невъзможно да останат там, да се завърнат отново в земята на ромеите, а императорът ще им подари някои от земите в Тракия с условие, че като се поселят там, завинаги ще бъдат съюзници на ромеите и заедно с тях грижливо ще бранят страната от всички варвари.

Веднага две хиляди души от хуните, които били победени в сражението и бягали от утигурите, пристигнали в ромейската земя заедно с жените и децата си. Един от техните вождове бил Синион, който много време преди това участвувал с Велизарий в похода против Гелимер и вандалите. Те отправили молба до император Юстиниан, той ги приел с пълна готовност и им позволил да се заселят в земите на Тракия. Сандил, царят на утигурите, узнал за тези неща. Той се раздразнил и разгневил за това, че докато отмъщавал на своите еднoплеменници кутригурите заради неправди спрямо ромеите и ги прогонвал от техните родни места, те били приети от императора и като се заселили в земята на ромеите, щели да живеят много по-добре. Затова той изпратил пратеници при императора, които да го укорят за стореното, но не им дал никакво писмо, понеже и досега хуните нямат никаква представа за писмо и са съвсем неграмотни, нито имат някакъв писар, а техните деца растат без всякакъв труд да се научат да пишат. Те съвсем по варварски предават по памет всичко, което им поръчвал. И тъй, когато пратениците пристигнали при император Юстиниан, те му казали, че цар Сандил по тях като с писмо му съобщавал следното: „Зная една поговорка, която съм чувал от дете, и ако не съм забравил нещо от нея, тя гласи така. Казват, че зверът вълк, ако може би и да е в състояние да променя козината си, обаче нрава си не мени, защото природата не му позволява да го променя." Сандил, като казал тази пословица, добавил: „Това съм чул от старите, които по косвен начин загатват за човешките работи. А зная и още нещо, което съм научил от опит и което естествено може да научи един варварин, който живее на полето. Овчарите вземат кучетата, докато още сучат, и грижливо ги отглеждат в къщи. А кучето е признателно към онези, които го хранят, и твърде добре помни благодеянието. Затова именно овчарите постъпват така, за да ги приучат да бъдат пазачи на овцете, та когато нападнат вълци, кучетата да отблъснат тия нападения и да бранят овцете. Мисля, че е така по цялата земя,

защото няма човек, който да е видял кучета да правят заговор срещу стадо, нито пък вълци някога да го отбраняват, но природата е наредила това като някакъв закон и за кучетата, и за овцете, и за вълците. Мисля, че също и в твоето царство, гдето открай време има изобилие от всякакви, може би и невъобразими неща, няма никаква промяна в това отношение. В противен случай покажете я на моите пратеници, та и ние на прага на старостта да научим нещо и от необикновените работи. Ако пък навсякъде е наредено точно така от природата, то мисля, че за тебе не е добре да оказваш гостоприемство на кутригурското племе и тъй да създадеш размирни съседи, като заселваш сега в страната онези, които ти не понасяше, когато бяха извън нея. Впрочем не след много време те ще проявят спрямо ромеите своя си нрав. И без това не ще липсва враг, който да опустошава ромейската държава, като се надява, че дори ако бъде победен, ще бъде в по-добро положение, пък и не ще остане приятел на ромеите, който да попречи някога на нападащите вашата земя, понеже ще се бои да не би, след като съдбата го надари с победа, да види, че победените живеят у вас по-щастливо от самия него. Понеже, докато ние живеем в пуста и изобщо безплодна земя, кутригурите имат възможност да си купуват жито, да се напиват с вино и да получават най-изтънчени ястия. Впрочем те в някои места се ползуват и от бани и тези скитници дори носят златни украси и притежават тънки, пъстри и извезани със злато одежди, ако и кутригурите по-рано да са заробвали безбройно множество ромеи и да са ги отвеждали в земята си. За тези проклетници не е било необичайно да налагат на ромеите робски теглила, но дори охотно биели с бичове и невинни люде и ги убивали и вършели всичко друго, което нравът и властта на господаря варварин допущали. А ние с наши усилия и като се излагаме на смъртна опасност, освободихме ромеите от участта, която тогава ги беше постигнала, и предадохме на родителите онези, които станаха причина да понесем изпитанията на войната. А за тия дела и двете страни получихме от вас напълно противоположни награди. Докато ние още понасяме несгодите на своята родина, [кутригурите] имат еднакъв дял от земята на онези, които благодарение на нашата храброст се отърваха от робството им." Така казали утигурските пратеници. А императорът, като ги успокоил напълно и ги привлякъл с много дарове, не след много време ги изпратил в родината им.

Поселници кутригури в Тракия със съгласието на Юстиниан

След известно време Илдигисал се оплаквал, че санът и издръжката, които му били дадени, съвсем не отговаряли на не-

говото достойнство и на славата на ромеите, и поради това бил твърде недоволен. Готът Гоар, който някога бил доведен тук от Далмация като пленник през време на войната между готския цар Витигес и ромеите, забелязал това. Този Гоар видял, както казах, че Илдигисал бил недоволен. Затова непрекъснато го подучвал и го убеждавал да избяга, като го уверявал, че и самият той ще се измъкне от Византион заедно с него. След като се споразумели, те неочаквано избягали заедно с други неколцина души и пристигнали в тракийския град Апри, гдето се присъединили към тамошните лангобарди. Като понападнали на императорските чарди, те отвели оттам голям брой коне и потеглили по-нататък. Императорът, като се научил за това, изпратил по цяла Тракия и Илирик пратеници и заповядал на всички военачалници и войници да пресрещнат на всяка цена тези бегълци. И в сражение с тези бегълци влезли най-напред един малък брой от хуните, наричани кутригури, които, както разказах малко преди това, се били изселили от бащината си земя и с позволение на императора се установили в Тракия. Сразени в битката, някои от тях паднали убити, а останалите, като били отблъснати, не преследвали по-нататък бегълците, но останали на мястото си. Така Илдигисал и Гоар заедно с дружината преминали през цяла Тракия, без да ги безпокои никой.

Из „Царуването на Юстиниан“ от Агатий Миринейски

Агатий Миринейски (536—582 г.) бил виден юрист във византийската столица. Неговата недовършена история обхваща събитията между 552—558 г. Превод на В. Бешевлиев и В. Тъпкова в ГИБИ, II, с. 182, 185—186, 202—204 от *Dindorf*, Historici gracci m-noros, II, Berolini, 1871, с. 243, 365—366, 389—392.

За името на крепостта Оногурий

Римляните, подбудени от Мартин, веднага побързали да нападнат с всички сили персийците в Оногурий. Това място получило прозвището си отдавна, може би защото някога хуни, наречени оногури, се сблъскали тук нейде с колхите и след това били победени. Местните жители поставили това наименование като спомен за нанесената победа.

Походът на кутригурския вожд Заберган в Тракия през 557 г.

Хуните населявали в старо време земите на изток от Меотидското езеро и се простирали по на север от реката Танаис, както и останалите варварски народи, които се били заселили отсам планината Имай в Азия. Всички тези народи се наричали общо скити и хуни. Обаче поотделно едно от тези племена се наричало кутригури, друго утигури, трети ултизури, а други вуругунди и други според техния прадядов обичай. По-сетне, след много поколения, те преминали в Европа било че наистина някаква кошута най-напред им посочила пътя, както гласи общоизвестното предание, било като са използували някакъв друг случай. Тогава, като преминали така или иначе оттока на езерото, който се влива в Евксинския Понт и който дотогава бил смятан за непроходим, те се скитали по чужда земя и нанасяли извънредно големи пакости на тамошното население, като го нападали неочаквано. Така те прогонвали по-ранишните им жители и завземали тяхната земя. Съдено било обаче да не останат там много дълго, но да загинат, както се казва, до корен. Впрочем ултизурите и вуругундите били известни по времето на император Лъв и на тогавашните ромеи и били смятани за храбри. Но ние днес нито ги знаем, нито, мисля, ще ги познаем, понеже едни от тях са загинали, а други са се преселили много далеч. През годината, в която, както казах, заразителна болест нападнала града [Константинопол], останалите хунски племена били запазени и все още доста известни по име. Хуните обаче, като слезли в земите към юг, се настанили, където искали, недалеч от брега на реката Истър. И тъй тогава, понеже настъпила зима, водите на тази река, както обикновено, замръзнали дълбоко от студ, сковали се и станали проходими за пешаци и за конници. Заберган, предводителят на кутригурите хуни, тръгнал с извънредно голям брой конници по реката като по суша и преминал съвсем лесно в ромейска територия. Понеже той намерил тамошните земи запустели и не срещнал никаква пречка при напредването си навътре в страната, веднага през Мизия и Скития нахлул в Тракия. Тук той разделил войската си, една част от нея изпратил срещу Елада, за да нападне незащитените тамошни селища и да ги ограби, а другата част — в тракийския Херсонес.

Раздор между кутригури и утигури

Тогава жителите на Константинопол сметнали, че такива споразумения са непочтени, позорни и недостойни за свободни люде. Те не могли също да понесат, че неприятелите, ако и да били съвсем близо до града и се подигравали с ромеите, не били избити до крак, а още били получили и злато като дар, сякаш ние сме се провинили спрямо тях. Обаче императорът мислел за нещо по-голямо, което, като се изпълнило недълго след това, накарало тези, които по-рано негодували, извънредно много да се възхищават от него и да го възхваляват като много предвидлив и премного съобразителен, тъй като той сметнал, че

варварите трябва да се накарат с всички средства да се сблъскат и да воюват помежду си. За да стане това, той изпратил веднага писмо до Сандилх, другия вожд, който му бил съюзник и наемник, докато Заберган и пълчищата му пътували доста разпуснато. В писмото се съобщавало горе-долу следното: „Ако ти по своя воля стоиш спокоен, при все че знаеш това, което кутригурите са замислили срещу нас, то аз се учудвам, разбира се, на твоята невярност, както и на нас самите, че сме отгатнали много правилно твоята мисъл, но сме сгрешили в решението си. Ако ти пък още не си узнал това, извинително е, но ти би доказал незнанието на вече случилото се единствено с твоята незабавна по-нататъшна намеса. [Кутригурите] дойдоха тук не с желание и намерение да ограбят нашите земи (не става дума за това, което им е било потребно при похода), но за да покажат чрез делата си, че сме се измамили, като сме отхвърлили по-силните и по-храбрите и сме предпочели да се доверим на тебе. Те смятат, че е дори непоносимо, ако някой ги нарече равни на утигурите и оспори превъзходството им спрямо тях, а също ако някой твърди, че те ги надминават някак си умерено, но са доволни само ако някой каже, че ги надминават твърде много. И затова те не преставаха да бродят в Тракия, докато не получиха всичкото злато, което обикновено ти даваме всяка година като заплата. Ако и да беше лесно за нас да избием всички до един или да ги накараме да се оттеглят от страната, без да сторят нищо, все пак не сторихме нито едното, нито другото, за да изпитаме твоето намерение. Ако наистина ти си по-храбър и разумен и не оставяш своето на тези, които искат да го присвоят, то и сега не ще отстъпиш. Тъкмо сега ти се удава случай да отмъстиш на неприятелите и като ги победиш в сражение, да получиш своето възнаграждение, като че ли ти е било изпратено чрез тях. Обаче ако въпреки нанесената ти от тях обида желаеш да останеш спокоен, понеже, мисля, се страхуваш и предпочиташ най-позорното бездействие, то ти, любезни, ще останеш без възнаграждение и ние ще трябва да го даваме на тях и тогава, ако намираш за добре, откажи се от гордостта си и се научи да се подчиняваш на по-силните. Знай добре, драги, че в такъв случай и договорите, които сключихме с теб и твоето племе, ще трябва да прехвърлим върху тях, тъй като иначе би било и безумно да споделяш лошата слава на победените, когато можеш да се свържеш с победителите.“

Когато на Сандилх било преведено това писмо, той веднага се разгневил, разярил се и съвсем не можел да обуздае гнева си и тутакси се спуснал да накаже кутригурите заради нанесеното му оскърбление. Как пък е било възможно да не се смути лесно от тия думи една варварска, надменна и винаги жадна за печалби душа? Затова той потеглил с войската си и най-напред нападнал внезапно селищата на неприятелите. Той изненадал с неочакваното нападение тамошните жители и поробил много жени и деца. След това ненадейно пресрещнал и ония, които се завръщали от Тракия и току-що били преминали река Истър. Той избил колкото могло повече души и им отнел както парите, дадени от императора, така и цялата им плячка. А тия, които едва се спасили, се завърнали в своите селища, и като се съединили там с останалите си съплеменници, влезли във война с утигурите. Така след това твърде дълго време двете страни враждували помежду си и затвърдявали взаимната си омраза. Те ту извършвали нападения и грабежи, ту влизали в открито сражение, докато силите и на двете страни отслабнали и съвсем се разстроили, така че двете племена загубили дори самото си племенно наименование. В такова голямо нещастие изпаднали тези хунски племена, та ако изобщо е останала някаква част от тях, тя се била разпръснала и робувала на други племена, чието име възприела. Така именно ги постигнало най-силното наказание за по-ранните им прегрешения. Обаче пълното сгромолясване и унищожение на тези две племена са станали по-късно и аз ще разкажа всичко поотделно, като се съобразя, както трябва, с хронологията на събитията, доколкото това е възможно. Когато раздорът между тия две племена бил по-силен и станал известен във Византион, тогава именно предвидливостта и благоразумието на императора били явно признати от всички, понеже, докато варварите се изтребвали взаимно, той, без да вдигне оръжие, излязъл с ума си напълно победител и в двете фази на войната и надеждата му се сбъднала. Заети постоянно с вътрешните си вражди, те страдали и вече не мислели да нападат ромеите, пък и на повечето люде не било известно где на земята се намират.

Из „Хронографията“ на Йоан Малала

Йоан Малала (491—578 г.) е роден в Сирия. Неговата „Хронология“ обхваща събитията от сътворението на света до 574 г. Старобългарският превод на неговото съчинение, извършен през царуването на цар Симеон от презвитер Григорий Мних, бил широко разпространен и четен в България през средновековието. Превод на Г. Цанкова-Петкова в ГИБИ, II, с. 206, 209—210, 214—215, от Ioannis Malalae Chronografia, rec. L. Dindorf, Bonnae, 1831, с. 97, 402, 437—438.

Войската на Ахил

И така споменатият Ахил заминал заедно с Атридите, като водел своя собствена войска от три хиляди души, наричани тогава мирмидонци, а сега българи.

Бунтът на Виталиан

По време на неговото царуване Виталиан Тракиецът вдигнал бунт, като изтъквал, както казват, за причина заточаването на епископите. Той превзел Тракия, Скития и Мизия до Одесос и Анхиало, като водел със себе си множество хуни и българи. Императорът изпратил военачалника на Тракия Ипатий; той влязъл в сражение с Виталиан, но бил заловен от него чрез предателство и срещу голям откуп бил върнат на ромеите. След като Ипатий се върнал в Константинопол, за военачалник на Тракия вместо него бил назначен Кирил Илириецът. Той веднага се отправил срещу Виталиан, влязъл в сражение с него и в битката погинали мнозина и от двете страни. Кирил победил, влязъл в град Одесос и се настанил там, а Виталиан се оттеглил от тия места. След това той подкупил пазачите на градските врати на Одесос, като дал чрез някои роднини на тези вратари пари и обещания. Благодарение на предателството Виталиан влязъл през нощта в град Одесос, заловил военачалника на Тракия Кирил и го убил. След това отново започнал да плячкосва цяла Тракия и Европа, докато стигнал до Сики и до Анаплус отвъд Константинопол с намерение да превземе и самия Константинопол.

Прабългари нахлуват в Скития, Мизия и Тракия

По времето на този император двама предводители на хуните нахлули с войска в Скития и Мизия, където ромейски стратилати били Бадуарий и Юстин. Те излезли срещу хуните и след като се завързало сражение, Юстин бил убит в битката. Вместо него военачалник на Мизия станал Константиол, син на Флорентий. А хуните достигнали до Тракия, като оплячкосвали страната. Срещу тях излезли военачалниците Константиол и Годила, също и военачалникът на Илирик, Аскум хунът, когото император Юстиниан бил възприел от светото кръщение. Във време на сражението хуните били заградени и мнозина от тях падали мъртви. Те изгубили цялата си плячка, а ромеите надделели, като убили и двамата им царе. На връщане ромеите били пресрещнати от други хуни. Смазани от умора и доста изтощени, ромейските воначалници обърнали гръб. Хуните започнали да ги преследват и изловили с примки бягащите ромейски военачалници. Годила извадил меча си, прерязал примката и избягал. А Константиол паднал от коня си на земята; заловен бил също и Аскум. Хуните пленили и двамата, но върнали Константиол, за когото получили 10 000 номисми от ромейския император и той си отишъл в Константинопол. Те задържали Аскум хуна и се върнали в страната си

с много други пленници. Оттук нататък настанал мир в тракийските предели.

7. ПРАБЪЛГАРИТЕ В ПРИАЗОВИЕТО И ПРИКАСПИЕТО

Из „Пратеничеството" на Менандър Протектор (VI в.)

Превод на В. Бешевлиев в ГИБИ, II, с. 220—221, 224—226.

И когато тези работи вървели така, а пък хуните на Заберган били прогонени нейде далеч от ромейската империя, тогава Юстиниан (понеже мислел, че котрагирите ще дойдат пак, за да опустошават Тракия) настоявал пред Сандилх, вожда на утигурите, и не преставал да го увещава да започне по какъвто и да е начин война срещу Заберган. За тая цел той пращал често пратеници и го подбуждал веднъж така, друг път иначе. Императорът обещал освен това, че ако Сандилх победи котрагирите, той ще му прехвърли парите, които били определени да се дават годишно от ромейската държава на Заберган. И тъй Сандилх, който искал да бъде предан на ромеите, съобщил следното на императора, че „не е справедливо, нито пък прилично съвсем да се унищожат съплеменниците ни, които не само говорят език, еднакъв на нашия, и са наши съжители, а имат и същото облекло и бит, но са и наши сродници, ако и да са подвластни на някои други вождове. При все това (защото Юстиниан е заповядал) ще отнема веднага конете на котрагирите и ще си ги присвоя, за да нямат какво да яздят, та да нанасят вреди на ромеите."

Баян предлага мир и съюз на Юстин

Вождът на аварите Баян решил да проводи пратеници и да направи предложение за мир; а от Виталиан поискал да му даде злато, за да не върши грабежи през време на примирието. Виталиан решил да действува на своя глава и като взел от управителя на Илирик не по-малко от осемстотин номисми, дал ги на Баян. Именно затова вождът на аварите изпратил Таргитий заедно с преводача Виталиан, за да кажат на императора да му бъдат дадени Сирмиум и обичайните пари, които котрагирите и утигурите получавали от император Юстиниан, понеже хаганът бил покорил тези две племена, а също така и гепида Усдибат... А императорът отговорил: „Ти си дошъл, както изглежда, Таргитие, не за да вършиш службата на пратеник, но по-скоро от желание да запознаеш нас, неосведомените, с нравите на аварите. Ако дадем, както казвате, на вас това, което Юстиниан даваше неотдавна на хуните по-скоро от съжаление, отколкото от страх, то смешно би било да се по-

кажем същите и към тези, към които трябва да проявяваме човеколюбие, и към онези, на които трябва да се противопоставяме, тогава, когато нещастните котрагири и утигури, за които твърдите, че получавали от нас пари, са съвършено унищожени: отчасти след като избягаха оттук, отчасти след като бяха избити от нас."

Из „Църковна история" на Евагрий Схоластик

Евагрий Схоластик (536 — края на VI в.) е автор на „Църковна история", която обхваща времето от 431 до 593 г. Превод на В. Тъпкова-Заимова в ГИБИ, II, с. 265 от *J. Bidez* et *L. Parmentier*, The Ecclesiastic of Evagrius with the Schelia, London, 1898, с. 96, 136.

За Дългата стена

Същият император Анастасий извършил твърде голямо и достойно за споменаване дело, именно така наречената Дълга стена, която здраво стои в Тракия. Тя отстои от Константинопол най-много на 280 стадия и се простира като някакъв провлак от едното до другото море на разстояние 420 стадия. Така градът от полуостров станал почти остров. И на тези, които искали да преминат от така наречения Понт в Пропонтида и в Тракийско море, тя давала пълна сигурност. [Дългата стена] пречела и на варварите, които правели набези от тъй наречения Евксински Понт, от Колхида, от Меотидското езеро и от земите отвъд Кавказ, както и на тези, които били пръснати в Европа.

8. ПРАБЪЛГАРИТЕ И ВИЗАНТИЯ В КРАЯ НА VI В.

От Михаил Сирийски

Превод на В. Гюзелев от Chronique..., II, p. 371—372.

По това време трима братя излезли от Вътрешна Скития, водейки със себе си тридесет хиляди скити; те пътували 60 дни, докато достигнали до планината Имеон. Те пътували през зимата, за да намират вода, и дошли до реката Танаис [Дон], която излиза от езерото Меотида [Азовско море] и се влива в Понтийско [Черно] море. Когато те дошли до границите на ромеите, един от тях, наречен Булгариос, взел десет хиляди души и се отделил от братята си. Той преминал реката Танаис в посока към Дунав, който също се влива в Понтийско море. И той помолил Маврикий да му даде една област, за да се заселят и да станат съюзници на ромеите. Императорът му дал Горна и Долна Мизия и Дакия — цветущи земи по времето на Анастасий, които после аварите опустошиха. Те се заселили там

и станали ромейска стража. Те били наречени от тях [ромеите] българи.

Когато българите започнаха да опустошават земите на Тракия, ромеите начело с Филипик се отправиха срещу тях; те победиха българите и се върнаха.

От Теофан Изповедник

Теофан Изповедник (втората половина на VIII в. — първата половина на IX в.) е автор на „Хронография", която обхваща събитията между 284—813 г. Превод на В. Бешевлиев и Г. Цанкова-Петкова в ГИБИ, III, с. 250—251 и 252.

Българи в Долна Мизия се сражават с ромеи

[Стратегът Петър] изпратил напред хиляди съгледвачи, които се натъкнали на българи, хиляда на брой. Българите, уповавайки се на мира, който хаганът бил сключил, се движели безгрижно. Обаче ромеите се втурнали срещу българите. Българите изпратили седем души, като ги увещавали да не нарушават мира. Ония, които били изпратени напред, като чули това, го съобщили на стратега. А стратегът казал: „Дори и императорът да пристигне, не ще ги пощадя." След като се завързало сражение, ромеите били разбити. Но варварите не ги преследвали, за да не би, като победят, да се изложат на опасност. А стратегът бичувал жестоко таксиарха на изпратените напред войници. Щом узнал това, хаганът проводил пратеници при Петър, обвинявайки го, че е подновил войната и че без справедлива причина ромеите са нарушили мира. Петър започнал да уверява с лъжливи слова, че не знае за стълкновението и че ще върне двойно цялата плячка. И тъй варварите получили в двоен размер загубената плячка и запазили мира.

Българи и авари в Сингидунум

Приск, като довел по реката корабите в Сингидунум, разрушил града, изгонил българите от него и започнал да застроява крепостта. А хаганът изпратил вестители при него и призовавал лъжливите си богове, обвинявайки Приск за станалото. Когато настъпила зимата, и едните, и другите се завърнали в земите си.

9. ВОЕННОТО ИЗКУСТВО НА ТЮРКИТЕ И ПРАБЪЛГАРИТЕ

От Псевдомаврикий — „Стратегион"

Превод на Г. Цанкова-Петкова в ГИБИ, II, с. 272, 278—281.

Вредни са за тях студът и дъждът, който отслабва силата на техните лъкове, добре съставеният пехотен строй, равното и открито място — при нападение на копиеносците. [Вредно е също] ръкопашното сражение или бой, понеже хвърлянето на стрели отблизо е безполезно. Не си служат в сраженията с копия или с щитове, понеже бързо се спускат в бяг и не познават внезапното обръщане срещу ония, които ги нападат, както скитските племена.

Скитските племена имат, така да се каже, един и същ начин на живот и строй. У тях има многовластие и живеят безгрижно. Обаче само племената на турките и аварите се грижат за военен строй и в сравнение с другите скитски племена предприемат по-тежки редовни сражения. Наистина племето на турките е многочислено и свободолюбиво, не познава превратността и трудността на много работи и не е обучено в нищо друго, освен да се бие храбро с неприятелите. Обаче племето на аварите е по-коварно и по-лукаво и извънредно опитно срещу неприятелите. Прочее тия племена, управлявани еднолично и владени не с любов, но със страх, храбро понасят трудностите и мъките. Те издържат на жега и на мраз, освен това на недостиг от необходими неща. Те са неуседнали, любопитни и потайни, притворни и неверни. Обладани са от алчност за пари. Те пренебрегват клетвата, не спазват договорите и не се задоволяват с дарове, но преди още да са взели дара, те замислят нападение и се отмятат от уговореното. Ловко издебват сгодните случаи и незабавно ги използуват. Стараят се да надвият противниците си не толкова със сила, колкото с измама, изненади и като им пречат да се снабдяват с хранителни припаси. Въоръжени са с ризници, мечове, лъкове и дълги копия, така че повечето от тях носят в битките двойно въоръжение. На раменете си носят копията, а лъковете държат в ръцете си, като си служат и с едните, и с другите според случая, който им се представи. Въоръжени са не само те, но и предните части на конете на знатните са покрити с желязо или с плъст. Те грижливо се обучават да хвърлят стрели, яздейки на кон. Придружава ги и много добитък, мъжки и женски, който едновременно им служи за храна и ги прави да изглеждат по-многобройни. Те разполагат войските си не в укрепен стан, както персите и ромеите, но до деня на сражението са разпръснати по родове и колена, като пасат непрекъснато конете си и лете, и зиме. Тогава те залавят ония [коне], които им са потребни, спъват краката им близо до шатрите и ги пазят чак до времето на сражението, като започват боя през нощта. Поставят стражи на раз-

стояние едни след други, за да не бъдат лесно изненадани. За сражение не нареждат войските си на три редици, както персите и ромеите, но вкупом в различни отряди, като съединяват отрядите едни с други, та изглеждат като една само редица. Те имат в запас вън от строя известна войскова част, която изпращат в засада срещу непредпазливия противник или я пазят в помощ на оная част от войската, която изпада в тежко положение. Военния си багаж държат зад войската, а наблизо — също и обоза, наляво или надясно от бойните редици на една-две мили разстояние с неголяма охрана. Често пъти те свързват излишните коне в тила на бойния строй и ги превръщат в негова охрана. Дълбочината на бойните им редици не е определена, а е в зависимост от случая. Но те обръщат по-голямо внимание на дълбочината и правят равни и сгъстени челните редици. Те предпочитат да нападат отдалеч, да устройват засади, да обкръжават противника, да правят мними отстъпления с обръщане за ново настъпление и клинообразен, т. е. разпръснат боев строй. Когато пък обърнат в бягство враговете си, те, като пренебрегват всичко друго, не се задоволяват както персите и ромеите и другите народи с кратко преследване и разграбване на имуществата, но преследват дотогава, докато напълно унищожат противниците, като си служат с всички средства.

Ако ли някои преследвани от тях неприятели избягат в укрепление, аварите се стараят да разузнаят точно каква нужда изпитват от храни, коне или войници, та поради липсата на тия неща да надвият противниците си или да ги доведат до споразумение, каквото те желаят. Най-напред искат по-незначителни неща, а след това, когато противниците им се съгласят с тях, предлагат по-тежки условия. Пречка е за тях липсата на паша поради многото животни, които водят със себе си. По време на сражението е също пречка за тях и сгъстеният пехотен строй, понеже седят все на конете си и не слизат от тях, сякаш са сраснали с конете си, те не могат да се сражават пеша и не могат да се движат на краката си, обладани от слабост. Да се предпочита срещу тях равна и открита местност, сгъстен конен строй, който следва без прекъсване, ръкопашен бой или хватка, добре подготвени нощни нападения, при които една част от войската е в боен строй, а друга част стои в засада. Особено много им вреди също и преминаването на техните бегълци [към страната на противника]. Понеже са непостоянни и користолюбиви и са съставени от много колена, те не обръщат голямо внимание на родствените връзки и взаимното съгласие. След като някои от тях започнат да преминават на наша страна и бъдат облагодетелствувани, последват ги и мнозина други. Прочее, когато предстои сражение с тях, трябва предварително да бъдат грижливо под-

готвени всички страни и разположени на малко разстояние едни от други. След това трябва да се помисли и да се подготви онова, което е необходимо при неблагоприятен изход, да се избере също и укрепено място в случай на опасност, да се намерят припаси за няколко дни, ако стане нужда, както за хората, така и за животните и главно да има изобилие от вода. След това и с обоза да се постъпи така, както е описано в книгата, която се отнася за това. А ако има пехотна войска в първите бойни отряди и особено когато войската е [наредена] по обичая на своето племе, тя трябва да се строи по начина, който е обяснен при описанието на „боевия заден строй", т. е., онзи, който има конници, строени след пехотата. Ако само конниците са боеспособни, то трябва да се оттеглят повечето от тях, и то най-добрите, за фланговете.

10. ПРАБЪЛГАРИ В ИТАЛИЯ

От Фредегарий

Фредегарий (VII в.) е автор на „Хроника", написана на вулгарен латински език. Превод на Стр. Лишев в ЛИБИ, I, с. 389, от MGH — SRM, II, Hannoverae, 1888, с. 157.

Борбата на българите срещу аварите и изселването им в Италия

През тази година [631 г.], в Панония, в царството на аварите, наричани още хуни, възникнали ожесточени разпри, тъй като един от аварите и един от българите спорели за властта, кому от двамата се пада да я наследи. И така, като събрали хората си, двамата почнали да воюват помежду си. Най-сетне аварите надвили българите. А като били победени, девет хиляди българи заедно с жените и децата си, изгонени от Панония, отишли при Дагоберт и го помолили да им позволи да останат в земята на франките. Дагоберт заповядал на баварците да ги приемат да презимуват, докато се посъветва с франките какво трябва да се направи по-нататък. И като били разпределени по домовете на баварците, за да презимуват, по съвета на франките Дагоберт заповядал на баварците в една нощ всеки един от тях да избие в своя дом българите заедно с жените и децата им. Това било изпълнено незабавно от баварците. И никой от тези българи не останал жив освен Алциок. Той със седемстотин мъже заедно с жените и децата им се спасил във Венетската марка.

От Павел Дякон — „История на лангобардите"

Превод на М. Войнов и Стр. Лишев в ЛИБИ, I, с. 412—413.

Албоин заселва заедно с лангобардите българи и други племена

По това време [569 г.] градът Тицинум, ако и да понасял обсада повече от три години, храбро се държал, а войската на лангобардите се била разположила близо до града — откъм западната му страна. Между това Албоин със събрана войска завзел всичко чак до Тусция с изключение на Рим, Равена и някои крепости, разположени на морския бряг. Тогава римляните не проявили храброст, за да могат да дадат отпор, тъй като и чумата, която се появила при Нарзес, била погубила грамаден брой хора в Лигурия и Венеция, пък и след годината, за която споменахме, че била плодородна, настъпил твърде голям глад, който опустошавал цяла Италия. Известно е, че тогава Албоин довел със себе си в Италия множество хора от различни племена, които били покорени или от други крале, или от самия него. Затова и до днес селищата, в които те живеят, наричаме „Гепиди", „Българи", „Сармати", „Панонци", „Свеви", „Норици" и с други такива имена.

11. ПРАБЪЛГАРСКИЯТ ВОЕННОПЛЕМЕНЕН СЪЮЗ „ВЕЛИКА БЪЛГАРИЯ"

От патриарх Никифор

Патриарх Никифор (806—815 г.) е автор на „Кратка хроника", която дава сведения за събития от сътворението на света до 829 г. Превод на В. Бешевлиев в ГИБИ, III, с. 294.

По същото време [632 г.] господарят на уногундурите, Кубрат, племенник на Орган, въстанал срещу хагана на аварите. Той се отнесъл много зле с войската, която била оставена от него, и я изгонил от своята земя. Отправил пратеници при Ираклий и сключил с него мир, който те запазили до края на живота си, защото той му изпратил подаръци и го почел с достойнството патриций.

Из „География" на Ананий Ширакаци

Ананий Ширакаци (VII в.) е арменски географ и енциклопедист. Нему принадлежи и една „География", приписвана по-рано на Мойсей Хоренски. Сведенията за прабългарите се смятат по-късна добавка, направена през VIII в. Превод на Р. М. Бартикян от изданието на С. Т. Еремян, Армения по „Ашхарацуйц", Арменска география от VII в., Ереван, 1963, с. 98—99, 101.

В Сарматия се намират Кераунските и Хипийските планини, от които извират пет реки, вливащи се в Меотидско море. От Кавказ текат две реки — Валпанис, която извира от планината Кракс; тя започва от Кавказ и се простира на северозапад меж-

ду Меотида и Понта. Другата река — Псевхрос, отделя Боспора от тези земи, където се намира градът Никопс.

Северно от нея [от Сармагия] се намират племената тюрки и българи, които носят имената си от названията на реките: Купи булгар, Кучи булгар, Оногхонтор булгар, Чдар булгар. Това са сегашни названия, които не са известни на Птолемей. От Конските планини [Дзиакан] избягал сина на Худбаад. Между българите и Понтийско море са населени племената гаш и курт, а също и суаните...

В Тракия има две планини и реки, от които едната — Дунав, като се дели на шест ръкава, образува езеро и остров, наречен Пюки. На този остров живее Аспархрук, синът на Худбаад, който побягна пред хазарите от Българските планини и прогони аварите на запад.

От Йоан Никиуски

Йоан Никиуски (VII в.) е автор на „Хроника", която е известна по етиопски превод от 1602 г. Превод на В. Н. Златарски, Нови известия за най-древния период на българската история, СбНУК, XI, 1894, с. 148—149.

След неговата [на император Ираклий] смърт ромеите имаха междуособна война заради синовете на императрица Мартина, която те обявиха за лишена от престола, за да възлагат на него синовете на Константин... Когато жителите на Цариград получиха тази новина, те казаха, че автор на този проект е Кетрадес [Кубрат], крал на Мутанес [хуните], братанец на Органа. Този човек беше кръстен още от детството си и приет в недрата на християнството в Цариград и бе израсъл при императорския двор. Той завързал нечувана дружба с Ираклий, който беше го обсипал с благодеяния. И след смъртта му той остана от признателност привързан към децата му и жена му Мартина. Със силата на светото и животворно кръщение, което той получи, той победи всички варвари и езичници. И тъй казваха, че той покровителствува интересите на Ираклиевите синове и е враг на Константиновите.

12. КУБЕРОВИТЕ БЪЛГАРИ В МАКЕДОНИЯ

Из „Деянията на Димитър Солунски"

Превод на В. Тъпкова-Заимова в ГИБИ, II, с. 158—165.

Както знаете, христолюбци, в предишните глави ние разказахме отчасти за славяните, т. е. за така наречения Хацон, и за аварите. Разказахме и за това, че те опустошиха почти целия Илирик, именно провинциите му: двете Панонии, също и двете Дакии, Дардания, Мизия, Превалитана, Родопа и всички

други провинции, а още и Тракия, и земите при Дългата стена край Константинопол, както и останалите градове и селища. Те завлякоха цялото това население в отвъдната земя към Панония, до река Дунав. Главен град на тази провинция някога беше така нареченият Сирмиум. И тъй там, както се каза, споменатият хаган настани целия пленен народ, вече като подвластен нему. Именно оттогава те се смесиха с българи, авари и с останалите племена, родиха им се деца от това смешение и станаха огромен и много голям народ. Всяко дете наследи от баща си вродените качества и влечението на рода към ромейските предели. И както еврейският народ се размножавал в Египет при фараона, така и тук по същия начин, чрез православната вяра и светото и животворящо кръщение, се разрастваше християнското племе. Те си разказваха един на друг за земите на бащите си и взаимно запалваха в сърцата си желание за бягство.

Защото вече бяха изминали около шестдесет години и повече, откакто варварите бяха извършили нападение над родителите им, и ето появи се там друг, нов народ. Мнозинството от тях бяха станали с течение на времето свободни и хаганът на аварите, като ги смяташе за свой народ, както беше обичай у аварите, постави им за началник Кувер. Той, като научи от някои, които му били по-близки, че този народ копнее за градовете на бащите си, започна да обмисля. После вдигна целия този прокуден ромейски народ заедно с други племена, както е разказано за юдеите в Мойсеевата книга „Изход", т. е. пришълците тръгнаха заедно с покъщнината и оръжията си. Те се вдигнаха и въстанаха, както казахме, срещу хагана, така че когато самият хаган узна, започна да ги преследва. Те влязоха в пет или шест сражения и във всичките той беше победен от тях. Той удари на бягство с останалата си войска и се оттегли по-навътре в северните места. И тъй Кувер премина победоносно казаната река Дунав с целия споменат народ, който беше с него, дойде в нашите земи и завладя Керамисийското поле. Те, като се настаниха там, поискаха да се върнат в родните си градове, главно защото бяха запазили православната си вяра; едни — в нашия, пазен от мъченика град Солун, други пък в пращастливия град и царица на градовете, а трети — в останалите градове на Тракия.

А докато народът желаеше това, злонамерени съветници коварно поддържаха мнението, че никой от тях не трябва да се удостои с това, което желае, но че сам Кувер трябва да владее всички и да им стане предводител и хаган, защото са излезли заедно. Защото, ако той се опита да отиде при този, който е отреден от бога да царува над нас, то императорът щял да вземе целия му народ и да го разпръсне, а него да лиши от властта. И тогава престорено Кувер отправи прате-

ници до владетеля на скиптъра с молба да остане там с народа, който беше с него, и да се заповяда на драговитските племена, които се намираха близо до нас, да им доставят достатъчно количество храни. Така и стана. Когато повечето от тях влизаха по този начин в колибите на славяните за храна, те разпитваха за нашия град. И като научиха с точност, че не е далеч, мнозина от тези ромейски потомци започнаха оттогава да навлизат с жени и деца в този наш богоспасяем град. Тези, които се грижеха за управлението на града, веднага ги изпращаха с кораби в столицата.

Споменатият предводител Кувер узнал за това. Не можейки да скрие коварството, което лежало в сърцето му, за своя гибел и по свое усмотрение той направил съвещание заедно със съветниците си и тайно взел следното решение. Един от неговите първенци, който бил изтъкнат и лукав във всичко, знаел нашия език, както и езика на римляните, на славяните и на българите, и накратко казано, бил изкусен във всяко отношение и изпълнен с всяка дяволска хитрост. Той трябвало да се вдигне и привидно да прибегне като другите до нашия богопазен град, да се престори на покорен пред верния император и така да вкара със себе си при нас твърде много хора, които споделяли ужасния му план. И след това той щял да превземе града по този начин, именно чрез междуособна война. След превземането му, разбира се, гореказаният Кувер щял да се настани в него със своето имущество и с останалите първенци. А след като се укрепи, той щял да излезе срещу околните народи, да ги покори и да тръгне на война срещу островите, срещу Азия и дори срещу този, който обладаваше царската власт.

И тъй, след като обсъдили и взели това решение, те го потвърдили с клетва. Тогава един от тях, на име Мавър, се яви уж като беглец в нашия град и с благи измамни думи, придружени с клетви, убеди най-напред управниците да съобщят за него на преблагочестивия император много хубави и препоръчителни неща. Така благодетелят на всички, убеден от това, което му съобщили, им изпрати веднага писмена заповед за назначение на този Мавър за консул и знаме — в знак на благоволение. Той заповяда да се поставят под заповедите на Мавър всички керамисийци, които бяха избягали от хората на казания Кувер. Тази заповед беше оповестена и вписана в матрикуларния регистър. Оттогава целият прибягнал тук народ беше поверен на този Мавър и той стана негов военачалник. Някои от ромейския род знаеха истината около Мавър, именно че той никога не спазвал честната си дума, но поради злоба, клетвопрестъпничество и коварство винаги бил твърде лош по нрав и разорил много места и народи, та не трябвало да му се вярва. Но чрез доноса на тези, които му бяха близки

по характер и държане, той узна и обезглави ония, които тайно разкриваха неговия страшен замисъл, а жените и децата им продаде, както му бе угодно и където искаше.

Поради това другите християни не смееха да издадат, каквото знаеха за засадата, готвена срещу града. Те оплакваха и себе си, и града, но никой не смееше да се противопостави на Мавър, а дори и тези, които уж управляваха тогава, се страхуваха от него. Защото този Мавър назначи за стотници, петдесетници и десетници хора, които му бяха съмишленици в коварния му план. А войниците му, които бяха смели мъже, бдяха там денем и нощем, като получаваха издръжка от хазната. Ето какви бяха намерението и планът им: през нощта на велика събота срещу големия празник, когато градът заедно с всички щеше да празнува тържеството на спасителното Христово възкресение, именно тогава той заедно със своите опитни във военното дело хора щеше да предизвика гражданска война, да хвърли огън на някои определени места и така да завладеят града.

Но този, който беше получил от бога властта, по невидимо вдъхновение и знак (защото, както е писано, сърцето на императора е в божите ръце и той го наклонява като вода, накъдето иска), още преди да бе научил за коварния замисъл срещу града, реши да заповяда на Сисиний, който тогава беше стратег на корабите, мъж разумен и в думите, и в делата си и отдаден всецяло на бога, да влезе заедно с подчинената си морска войска в този град, пазен от победоносеца. Той трябваше да охранява казания Мавър и тези, които бяха преминали с него, та при наличността на една такава войска хората на казания Кувер по-охотно да прибягват тук. Този преславен стратег Сисиний, като искаше да изпълни заповедта, излезе от областта на Елада и стигна на остров Скиатия в неделя преди първия ден от светата страстна седмица. Тази неделя се празнува от всички в православните градове и се нарича Връбница. И тъй, като стигнал на този остров, който беше необитаем от твърде много години, той намерил един от тамошните пресвети храмове, обрасъл с дървета и храсти. Той заповядал на покорната си войска да прочисти една част от него и там да се отслужи божествената литургия. Това било и направено.

На другия ден, който беше светият понеделник от седмицата на страстите господни, духали ветрове, противни на пътя им към Солун. Като събрал цялата си войска, този отличен мъж първо казал, че никой не трябва да се отпуска, но да прочистят цялата останала част от храма и светия баптистерий, който се намирал в него, и всички да се пригответ достойно за светото Христово възкресение, та да отпразнуват празника според обичая. Когато тези негови думи станали достояние на всички, те усърдно почнали да се надпреварват за прочистване-

то на храма и на светия баптистерий. Едни сръчно правели палатки, други задружно приготвяли необходимото за празника, на трети пък било наредено да ловят риба и дивеч. С една дума казано, всички смятали и се надявали да приготвят потребното за предстоящия празник, като никой не знаел за намерението на казания Кувер, Мавър и съмишлениците им. И тъй след божественото богослужение в този свят понеделник всички вечеряли и според обичая отдали богу благодарност. Тогава този прославен мъж, след като се погрижил за стражите, за съгледвачите и за всичко останало, което било нужно за охраната, заповядал цялата останала войска да си почине.

А на Сисиний, който заспал веднага, му се явил не насън, а в действителност този, който винаги се труди и грижи за недостойните си раби и за града си и който добре подготвя спасението ни, именно победоносният божи мъченик Димитрий. Той му казал така: „Стани, защо спиш? Разпъни платната, вятърът е благоприятен." А Сисиний, като разбрал, че видението е действителност, веднага попитал капитана на кораба какъв е вятърът. Той му казал: „Вятърът е насрещен, а и освен това много по-силен от вчерашния." Когато казаният стратег щял отново да заспи, след кратко време същият [мъченик] пак се явил, взел да го буди и като го мушнал в ребрата, му казал: „Стани, казах ти, и разпъни платната! Вятърът е благоприятен." И тъй Сисиний станал отново и попитал тези, които спели до него, както и нощните стражи, кой му е говорил и го е разбудил, за да отплува. Но всички твърдели, че не са видели никого и че не са чули нищо от никого за това. Тогава той пак попитал дали вятърът е благоприятен, както му било казано. Но всички му рекли, че е насрещен. И тъй, понеже стратегът изпаднал в затруднение от онова, което чул и видял, поради голямата си загриженост той щял отново да поспи малко. Но мъченикът за трети път се приближил до стратега и му казал с немалко загриженост и безпокойство:

„Не бъди нехаен! Събуди се и разпъни платната, вятърът е благоприятен. Его, ти спиш, а други разпъват платната." Тогава прочее този чуден и достоен за удивление човек, наистина близък приятел на бога и на мъченика, се събудил и разбрал, че това подканяне за път идва по божие откровение, а не от въображение. Той станал веднага, не попитал никого повече за това нещо и започнал да обхожда корабите. После заповядал да потеглят към нашите брегове. Някои казвали, че ветровете са насрещни и че се били погрижили да приготвят там всичко за празника. „Къде иска да ни заведе на друго по-пустинно място? — казвали те. Но той, понеже видял защитника на нашия град, Димитрий, и уверен от третото появяване на мъченика и от неговото упорито настояване, че плуването му ще бъде благополучно, заповядал да почнат да гребат, за да потегли корабът. Тогава именно той видял един кораб, който като че ли идвал откъм Халкидика направо срещу тях. И си спомнил за онова, което му било казано при откровението.

И тъй корабите потеглили веднага напред и вятърът, както казахме, бил насрещен. Но внезапно, по знак от бога и чрез застъпничеството на победоносеца, в гърба им задухал попътен вятър. Като заплували леко и се носели благополучно, в седмия час на светата сряда от страстната седмица те пристигнаха в този богоспасяем град благодарение на неговия закрилник Димитрий. Ето защо прочее страшно замисленият и подготвен заговор за междуособна война бе изоставен след това от Мавър и хората му. Веднага, обзет от страх и отчаяние, Мавър изпадна в страшна треска поради униние и лежа на постеля много дни. Поради това той дори щеше да напусне този свят, ако казаният всеславен стратег, който не знаеше за този заговор, не го успокои с думи и клетви. Той разказваше на твърде много хора за това, което беше видял, т. е. какво беше наредил мъченикът за плуването, и по тоя начин разгласяваше за неговото усърдие и грижа към града. И тогава той заповяда на Мавър и на всички негови подчинени от хората на Кувер, както и на самата войска от корабите, да се установят на стан в западните части извън града, та керамисийците, които искаха да избягат от славяните, да идват там без страх и безпрепятствено. Така изминаха много дни.

Но след това до гореказания боголюбив стратег пристигна царска заповед да бъдат доведени често споменаваните керамисийци с казаните кораби и с корабите, изпратени за това. Тогава същият Мавър заедно с тези, които бяха избягали с него, се яви при боговенчания император, където беше приет и стана началник. Но дори и в този случай внушената по божия воля предвидливост на победоносеца не остана бездейна, а чрез самия син на Мавър доведе до благочестивите уши на императора за заговора, готвен срещу града ни от Мавър и от Кувер. Той му разкри хитрия и коварен план на често споменавания Мавър и че в тракийските области той замисляше да извърши покушение срещу живота му. И стана ясно, че това е наистина така, защото често споменаваният Кувер, който спазваше уговореното помежду им, не беше докоснал никого от хората или от нещата на Мавър, а дори отдаваше на жените му същата почит, която имаха по-рано, дори и по-голяма. Казаният преблагочестив император, като се уповаваше винаги за своето царство на бога, който му бе дал властта, предостави нему и самия Мавър. Не го предаде на смърт, а го лиши от достойнството му и го заточи да живее в предградията под стража. Отне му и властта, и войската, която имаше.

ДЯЛ ВТОРИ

РАННОСРЕДНОВЕКОВНА БЪЛГАРСКА ДЪРЖАВА И ОБЩЕСТВО – (VII – XI В.)

I. ОБРАЗУВАНЕ И УКРЕПВАНЕ НА БЪЛГАРСКАТА ДЪРЖАВА (КРАЯТ НА VII – СРЕДАТА НА IX В.)

1. ОБРАЗУВАНЕ НА БЪЛГАРСКАТА ДЪРЖАВА

Из „Хроника" на Теофан Изповедник

Превод на В. Бешевлиев и Г. Цанкова в ГИБИ, III, с. 261—264 от *Theophanes*, с. 357—359.

През годините на Константин [IV Погонат], който управлявал на Запад, Кробат [Кубрат], господарят на казаната България и на котрагите, завършил живота си. Той оставил петима синове и им завещал по никакъв начин да не се отделят един от друг и да живеят заедно, за да владеят те навсякъде и да не робуват на друг народ. Малко време след неговата смърт петте му синове се разделили и се отдалечили един от друг с тази част от народа, която всеки един от тях имал под своя власт. И първият син, наречен Батбаян, спазил нареждането на баща си и останал в земята на прадедите си досега, а вторият, неговият брат, наречен Котраг, преминал река Танаис и се заселил срещу първия брат. Четвъртият пък и петият, като прехвърлили река Истър, наречена още Дунав, единият останал там в аварска Панония, подвластен на хагана на аварите заедно с войската си, а другият стигнал до Пентапол в Равена [Италия] и се подчинил на царството на християните. Най-сетне третият от тях, наречен Аспарух, като преминал Днепър и Днестър, по-северни от Дунава реки, и като завзел Оглос [на север от Дунава], заселил се между него и онези реки, понеже забелязал, че мястото е защитено и мъчно превземаемо от всяка страна; бидейки отпред блатисто, а от другите страни оградено като венец от реките, то давало голяма сигурност спрямо неприятели за отслабения от раздялата народ. А след като били разделени така на пет части и станали малобройни, излязъл големият народ на хазарите от най-вътрешните части на [хазарска] Верзилия в първата Сарматия и покорил цялата отвъдна земя чак до Понтийско море. И първият брат Батбаян, владетелят на първата България, станал техен

данъкоплатец и досега получават от него данък. А императорът Константин, като се научил, че мръсен и нечист народ се е настанил неочаквано отвъд Дунава в Оглоса и че напада и опустошава близките до Дунава земи, т. е. сега владяната от тях страна, тогава владяна от християните, много се огорчил и заповядал всички отряди да преминат в Тракия. И като въоръжил флота, потеглил срещу тях по суша и по море с намерение да ги изгони с война, като отправи в боен ред пехотната войска по суша, към т. нар. Оглос и Дунава, и заповядал на корабите да пуснат котва на близкия бряг. Българите, като видели тези гъсти многобройни редици, се отчаяли за спасението си, избягали в споменатото укрепление и взели мерки за защита. След като в продължение на три-четири дни те не се осмелявали да излязат от това укрепление, а ромеите не завързали сражение поради блатата, мръсният народ, забелязвайки слабостта на ромеите, се съвзел и станал по-смел. Понеже императорът страдал силно от болки в крака и бил принуден да се върне с пет кораба и с приближените си в Месемврия, за да прави бани, оставил стратезите и войската със заповед да водят схватки, за да ги измъкнат от укреплението и да завържат сражение с тях, ако се случи да излязат. В противен случай да ги обсадят и да ги пазят в укрепленията. Конниците обаче разпространили слуха, че императорът бяга, и обзети от страх, се отдали също на бягство, без никой да ги преследва. А българите, като видели това, започнали да ги преследват подире им и повечето погубили с меч, а мнозина наранили. И като ги преследвали чак до Дунава, преминали го и дошли при т. нар. Варна, близо до Одесос, и до тамошната земя. Като видели, че мястото е много сигурно — отзад поради реката Дунав, отпред и отстрани поради теснините и Понтийско море, и след като покорили измежду намиращите се там славянски племена т. нар. седем племена, поселили северите от предната клисура до Верегава [вер. Ришкия проход] към източните части, а към юг и запад до Авария останалите седем племена, които плащали данък. И тъй, след като се разширили в тези места, възгордели се и започнали да нападат и да поробват крепостите и земите, които били под ромейска власт. Принуден от това, императорът сключил мир с тях, като се съгласил да им плаща годишен данък за срам на ромеите заради многото ни грехове. Защото чудно бе за близки и далечни да слушат, че този, който е направил свои данъкоплатци всички — на изток и на запад, на север, и на юг, — да бъде победен от този мръсен и новопоявил се народ. Но той, като вярвал, че това се е случило на християните по божия промисъл, сключил мир, разсъждавайки по евангелски. И до края на живота си той бил необезпокояван от враговете си.

Из „Кратка хроника“ на патриарх Никифор

Патриарх Никифор (VIII в. — 829 г.) заемал патриаршеския престол от 806 до 815 г. Автор е на много богословски съчинения с полемичен характер. Написал една „Кратка история“ от 602 до 769 г., за която черпил сведения от редица недостигнали до нас извори. Тук са дадени много сведения за българската история. От патриарх Никифор е и една „Кратка хронология“ на събития от Адам до 829 г., получила след това твърде широко разпространение. Превод на В. Бешевлиев в ГИБИ, III, с. 295—296, от Nicephori archiepiscopi Constantinopolitani Opuscula historica, ed. C. de Boor, Lipsiae, 1870, с. 34—35.

А Константин, след като узнал, че заселилият се при Истър народ напада близките области на ромейската държава, се заел да го унищожи, прекарал тежко въоръжени войски в тракийската земя, въоръжил също и флота и се отправил против този народ, за да се отбранява. А българите, щом видели множеството конници и кораби, уплашили се от внезапния и ненадеен поход, избягали в своите укрепления и там останали четири дни. И понеже ромеите не могли да завържат сражение с тях поради непроходимостта на мястото, те се съвзели и станали по-смели. Императорът пък, обзет от подагра и страдащ силно, отплавал за град Месемврия, за да се лекува, след като заповядал на военачалниците и на войските да обсаждат укреплението и да предприемат действия колкото за отблъскване на тоя народ. Обаче се разпръснала някаква мълва, която съобщавала, че императорът бяга. Ромеите, обезпокоени от нея, избягали бързо, без никой да ги преследва. А българите, като видели това, започнали да ги преследват стремително и колкото войници улавяли, убивали ги, а мнозина ранявали. Те преминали Истър, [спуснали се] към т. нар. Варна, близо до Одесос, и до разположената по-нататък вътрешна земя и когато видели, че мястото е укрепено и осигурено отвсякъде — и от реката, и от непроходимата местност, — установили се тук. Те покорили и славянските племена, които живеели наблизо, и заповядали на едните да бранят земите, които граничат с аварите, а другите да пазят земите, които са съседни на ромеите. Между това те, след като се укрепили и се усилили, започнали да опустошават селата и градовете на Тракия. Императорът пък, като гледал това, принудил се да сключи договор с тях при условие да плаща данък.

Надписи върху най-ранните печати на български ханове и на славяни и прабългари на византийска служба (VII—VIII в.)

Превод на В. Гюзелев по изданието *G. Zacos — A. Veglery*, Byzantine Lead Seals, I, 1—3, Basel, 1972, № 934, 1877, 2408, 2647, 2672, 3188.

1. † Патриций Мавър, княз на сирмисианците и на българите.
2. † Богородице, помагай на своя раб Есагис, императорски спатарокандидат и княз на вихитите.
3. † Богородице, помагай на Тарасий, ипат и княз на куберийците [Куберовите прабългари].
4. † Богородице, помагай на своя раб..., императорски спатарий и княз на евидитите.
5. † Богородице, помагай на кесаря Тервел.
6. † Христе, помагай на патриций Телериг — Теофилакт.

„Именник на българските ханове“

„Именник на българските ханове“ е първият български летопис. Съставян е на два пъти; през времето на хан Аспарух и през втората половина на VIII в. Изглежда първоначално е бил написан на гръцки под формата на каменен надпис. През царуването на Симеон Велики бил преведен на славянски. Запазен е в три късни руски преписа в компилативното съчинение „Летописец елински и римски“: Уваров препис (XV в.), Московски и Погодинов препис (XVI в.). Публикуван е многократно. Превод на В. Гюзелев от изданията *O. Pritsak*, Die bulgarische Fürstenliste und die Sprache der Protobulgaren, Wiesbaden, 1955, с. 76—77; *V. Beševliev*, Die protobulgarischen, Inschriften, Berlin, 1963, с. 306.

Авитохол живя 300 години. Родът му Дуло. А властта му е дадена [в годината] на змията — дилом, [месец] девети — твирем.

Ирник живя 150 години. Родът му Дуло. А властта му е дадена [в годината на] змията — дилом, [месец] девети — твирем.

Гостун — този бе наместник 2 години. Родът му Ерми. А властта му е дадена [в годината на] свинята — дохс, [месец] девети — твирем.

Курт управлява 60 години. Родът му Дуло. А властта му е дадена [в годината на] вола — шегор, [месец] трети — вечем.

Безмер 3 години. Родът на този — Дуло. А властта му е дадена [в годината на] вола — шегор, [месец] трети — вечем.

Тези 5 князе управляваха княжеството на отвъдната страна на Дунава 515 години с остригани глави. А след това дойде отсам Дунава Исперих княз. Същото е и досега.

Есперерих княз 61 година. Родът му Дуло. А властта му е дадена [в годината на] тигъра — верени, [месец] първи — алем.

Тервел 21 години. Родът му Дуло. А властта му е дадена [в годината на] овена — текучитем, [месец] девети — твирем.

....28 години. Родът му Дуло. А властта му е дадена [в годината на] заека — дванш, [месец] шести — алтом.

Севар 15 години. Родът му Дуло. А властта му е дадена [в годината на] кокошката — тох, [месец] шести — алтом.

Кормисош 17 години. Родът му Вокил. А властта му е да-

дена [в годината на] вола — шегор, [месец] девети — твирем. Този пък княз промени рода Дулов, което ще рече Вихтун-Вихрогон.

Винех 7 години. А родът му Укил. А властта му е дадена [в годината на] вола, [месец] първи — алем.

Телец 3 години. Родът му Угаин. А властта му е дадена [в годината на] мишката — сомор, [месец] шести — алтем. И този бе вместо друг [наместник].

Умор 40 дни. Родът му Укил. А властта му е дадена [в годината на] змията — дилом, [месец] четвърти — тутом.

Из „Актове на Вселенския събор от 681 г."

На 16-ото заседание на Шестия вселенски събор в Цариград (9 август 681 г.) присъствувал и презвитер Константин от Апамея (Сирия). В своето кратко слово той говорил за неотдавнашната война между българи и византийци. Превод на Ив. Дуйчев в ГИБИ, III, с. 169—170 от *D. Mansi*, Sacrorum conciliarum nova et amplissima collectio, XI, Florentiae 1765, col. 17.

Светият събор каза: „Нека преблагочестивият Константин, който е изправен тук, да съобщи сведения за себе си и за причината, поради която е дошъл." Преблагочестивият Константин каза: „Казвам се Константин. Презвитер съм на светата божия църква, която се намира в Апамея, в провинция Втора Сирия. Ръкоположен съм от Аврамий, епископ на Аретуса. Дойдох при вашия свети събор; за да ви поуча, че ако бях изслушан, нямаше да претърпим онова, което претърпяхме във войната с България. Защото аз поисках още отначало да дойда на събора и да помоля да стане мир, така щото да се извърши нещо, което да обедини двете страни, та нито едните, нито другите да се измъчват, сиреч нито тия, които изповядват една воля, нито тия, които изповядват две воли. И аз отидох при стратега Теодор и го помолих да говори на събора за мене, та да настане любов и мир, защото от всичко бог най-много обича мира и любовта. И сега, ако заповядате, нека напиша онова, което бог ми е внушил за вярата, по сирийски и да се преведе на гръцки.

Из писмо на хазарския хаган Йосиф от 961 г.

Превод на В. Гюзелев от П. К. Коковцов, Еврейско-хазарская переписка в X веке, Л., 1932, с. 91—92.

Съобщавам ти, че произхождам от синовете на Яфет от потомството на Тагария. Така аз намерих в родословните книги на моите предци, че Тагария имал десет синове; ето имената им: първият — Авийар, вторият — Турис, третият — Аваз, четвъртият — Угуз, петият — Биз-л, шестият — Т-р-ка, седмият — Хазар, осмият — Янур, деветият — Б-лг-р [Българ], десетият — Савир. Аз произхождам от синовете на седмия — Хазар.

У мен е записано, че когато моите предци са били още малочислени, всевишният — да бъде благословен! — ни дал сила, мощ и мъжество. Те водели война след война с много народи, които били по-могъществени и по-силни от тях. С помощта божия те ги прогонили и заели земята им, а някои от тях заставили да плащат данък до ден днешен.

В страната, в която сега живея, са живели преди В-н-н-три [уногондурите — прабългари]. Нашите предци хазарите са воювали и срещу тях. В-н-н-три били по-многочислени, тъй многочислени, както пясъкът в морето, но не могли да устоят пред хазарите. Те оставили земята си и избягали, а тези [хазарите] ги преследвали, докато не ги настигнали до реката на име Дуна [Дунав]. До ден днешен те са разположени край реката Дуна и в близост до Кустандин [Цариград], а хазарите обитават и досега земята им.

2. БЪЛГАРИЯ И ВИЗАНТИЯ В КРАЯ НА VII—VIII В.

Из „Хроника" на Теофан Изповедник

Превод на В. Бешевлиев и Г. Цанкова в ГИБИ, III, с. 265—277 и 285, от *Theophanes*, с. 365—468 и 497.

През тази година [688] Юстиниан се отправил на поход срещу Славиния и България. Той отблъснал българите, които тогава го пресрещнали, и нападайки чак до Солун, заловил голямо множество славяни, едни с война, други пък доброволно минали на негова страна, и като ги прекарал през Абидос, поселил ги в областите на Опсикион [в Мала Азия]. На връщане бил причакан от българите в теснините на клисурата и едва успял да премине, като голяма част от войниците му били избити и мнозина били ранени.

∻

[Юстиниан] избягал тайно от Фанагория и пристигнал в Томи [Кюстенджа]. Той се измъкнал невредим от бурята и навлязъл в река Дунав. След като изпратил Стефан при Тервел, господаря на България, [с молба] да му даде помощ, за да завладее царството на прадедите си, обещал да му даде премного дарове и собствената си дъщеря за жена. А този обещал с клетва да му се подчинява във всичко и да му помага, приел го с голяма чест и вдигнал цялата нему подчинена войска от българи и славяни. И през следващата година, като се въоръжили, стигнали при столицата [705 г.].

През тази година Юстиниан, след като стигнал до сто-

лицата, разположил се заедно с Тервел и неговите българи на стан при Харсийската врата и до Влахерните. В продължение на три дни се опитвали да влязат в разговор с хората, които се намирали в града. Но онези ги обиждали и не искали да чуят ни дума. Юстиниан влязъл без борба през водопровода с неколцина свои сънародници и предизвиквайки смут с появяването си, превзел града и след малко се настанил в двореца на Влахерните.

∸

През тази година [708 г.] Юстиниан нарушил мира между ромеите и българите, прехвърлил конните отряди в Тракия и като въоръжил флота, потеглил срещу българите и Тервел. А като пристигнал в Анхиало, накарал флотата да пусне котва пред крепостта, а на конните отряди заповядал да се разположат на стан непредпазливо и без всякакво опасение в намиращите се по-горе полета. А когато войската се разпръснала като овце по поляната, за да събира фураж, съгледвачите на българите видели от планините глупавите разпоредби на ромеите. И като се струпали, неочаквано се нахвърлили като зверове и унищожили ромейското стадо, като взели много пленници, коне и оръжие освен убитите. А Юстиниан избягал в крепостта с оцелелите и за три дни затворил вратата. И като видял настойчивостта на българите, той пръв прерязал жилите на коня си и заповядал всички да направят същото. След това поставил трофеи на стените, качил се през нощта на корабите, отплувал тайно и пристигнал в столицата със срам.

А българите [през 712 г.] тайно нападнали през Филея Стенон [Орманлий на Босфора] и извършили голямо клане. Те нахлули чак до града и намерили много хора, които били преминали там, богати сватби и пищни угощения с различни сребърни и други съдини. И след като стигнали до Златната врата и опленили цяла Тракия, завърнали се невредими в своите земи с безброй добитък.

∸

Договорът [през 716 г.] очертавал границите от Милеона в Тракия; [определял да се дадат] одежди и червени кожи на стойност до 30 литра злато; освен това бегълците от едната и другата страна да бъдат връщани взаимно дори ако се случи да заговорничат срещу властите; търгуващите в двете страни да бъдат снабдявани с грамоти и печати, а на тези, които нямат печати, да им се отнема това, което имат, и да се внесе в държавното съкровище.

∸

С тях [арабите] започнали война и българите [през 717 г.] и, както казват добре осведомените, избили 22 хиляди араби.

∸

Император Константин [V Копроним] заселил в Тракия сирийци и арменци, които довел от Теодосиупол [в Сирия] и Мелитена [в Армения]. От тях се разпространила павликянската ерес. Той довел също от островите, от Елада и от по-южни области цели родове в столицата, чиито жители намалели поради настъпилия мор, заселили ги в столицата и я направил по-гъсто населена. През същата година [756] българите поискали данък за построените крепости. И след като императорът не почел техния пратеник, те се отправили на поход, стигнали чак до Дългата стена и предприели нападение срещу столицата. Те направили големи опустошения, отвели пленници и се завърнали невредими в земите си.

∸

Императорът се отправил на поход срещу България [през 760 г.] и като стигнал в теснината до Верегава, посрещнали го българите и избили много от неговите хора, между които и Лъв, патриций и стратег на тракезийците, също и другия Лъв, логотет на дрома, както и много войска. Българите взели оръжията им, а те безславно се завърнали.

∸

Българите, като въстанали, избили господарите си, които произхождали от ханския род, и поставили мъж злонравен, на име Телец, на 30 години. А мнозина славяни, като избягали, преминали към императора [Константин], който ги настанил при Артана [река във Витания]. На 16 юни [863 г.] императорът излязъл срещу Тракия, като изпратил и през Черно море флота до 800 хеландии, носеща всяка по 12 коня. А Телец, като чул за похода по суша и море против него, взел като съюзници 20 хиляди от съседните племена, поставил ги в укрепленията и се обезопасил. Императорът, като дошъл, разположил се на стан в Анхиалското поле. На 30 юни, първи индикт, ден пети от седмицата, се явил Телец. Той дошъл с множество племена и започнали сражение. Те дълго се избивали помежду си. Телец бил обърнат в бяг. Сражението продължило от 5 часа до късно и голямо множество българи били погубени, мнозина пък били пленени, други преминали [към неприятеля]. А им-

ператорът, възгордян от тази победа, отпразнувал я с триумф в града [Цариград], като влязъл въоръжен с войската, прославян от демите. Той влачел в дървени окови пленените българи, които заповядал да бъдат избити от гражданите извън Златната врата. Българите, като се възбунтували, убили Телец заедно с неговите войводи и поставили Сабин, който бил зет на техния някогашен господар Кормесий [Кормисош]. Но когато Сабин изпратил веднага пратеници при императора и поискал да сключи мир, българите направили събор и се противопоставили твърдо на Сабин, казвайки: „Чрез тебе България ще бъде поробена от ромеите." Станал бунт, Сабин избягал в крепостта Месемврия и преминал към императора. А българите си поставили друг господар на име Паган.

÷

През същата година [764] Паган, господарят на България, изпроводил пратеници при императора да моли да се види лично с него. И като получил отговор, слязъл при него с болярите си. Императорът седнал, като заедно с него седнал и Сабин, приел ги и ги укорил за тяхното безредие и за омразата им срещу Сабин. И сключили привидно мир. А императорът, като изпратил тайно хора в България, заловил княза на северите Славун, който бил направил много злини в Тракия. Заловен бил и Християн, отстъпник от християнството и главатар на скамарите, комуто отрязал ръцете и краката в пристройката при храма на св. Тома. След това го занесли на лекарите, които го разрязали жив, от пъпа до гърдите, за да узнаят устройството на човешкото тяло. И тъй го предали на огъня. Императорът пък, като излязъл внезапно от града и като намерил клисурите без стража поради лъжовния мир, навлязъл в България чак до Чика [Камчия]. И като хвърлил огън в аулите, които намерил, със страх се завърнал, без да направи нещо доблестно.

На 21 юни [766 г.] през 4 индикт императорът се вдигнал срещу българите и изпратил към Ахело [Поморие] 2600 хеландии [кораби], като ги снабдил с войници от всички теми. А когато тези хвърлили котва при бреговете и задухал севернякът, насмалко щели да се разрушат всички хеландии и се издавили много войници, така че императорът заповядал да опънат мрежи, за да бъдат събрани мъртъвците и да бъдат погребани. И на 17 юни той влязъл безславно в столицата.

÷

А през месец октомври на 13 индикт [774 г.] императорът получил съобщение от България от тайните си приятели, че господарят на България изпраща 12-хилядна войска и боили, за да пороби Верзития и да пресели [жителите ѝ] в България. За да не го познаят, че предприема поход срещу българите, защото били дошли при него пратеници на господаря на България, той се престорил, че предприема поход срещу арабите, докато тези още били в града. И потеглили знамената и прислугата. И като освободил пратениците, и като узнал чрез съгледвачи за тяхното отпътуване, вдигнал войската и бързо потеглил. Той събрал войниците, отрядите и тракезийците и като присъединил оптиматите към отрядите, направил ги 80 хиляди. Той отишъл в едно място, наречено Литосория, нападнал ги неочаквано, обърнал ги в бягство и спечелил голяма победа. Императорът се завърнал триумфално в града и с много плячка и пленници и като влязъл със свита, нарекъл тази война благородна, понеже никой не му се противопоставил и не станало клане и проливане на християнска кръв.

÷

А Телериг, господарят на България, като узнал, че от неговите приближени императорът научавал намеренията му, писал му: „Възнамерявам да избягам и да дойда при тебе. Но изпрати ми обещание, че няма да пострадам, и ми съобщи кои приятели имаш тук, за да им се доверя да ми помогнат." А този от лекомислие му писал и онзи, като ги узнал, изтребил всички. Като чул това, Константин изскубал много от побелелите си коси.

÷

А Филит, стратег на Тракия, отишъл в областта на Струма и като се разположил на стан без охрана, българите внезапно го нападнали и го убили заедно с мнозина други [789 г.].

През месец април [791 г.] Константин се отправил на поход срещу българите и дошъл в т. нар. местност Проват, до рекичката Св. Георги. Той срещнал Кардам, господаря на България. След една малка битка, станала привечер, ромеите се уплашили, избягали през нощта и се завърнали безславно. А и българите, уплашени, се завърнали.

А през месец юли [792 г.] императорът се отправил на поход срещу българите и застроил крепостта Маркели [при Карнобат]. И на 20 юли излязъл Кардам, господарят на България, с цялата си войска и се установил в укрепленията. А императорът, въодушевен и убеден от лъжепророци, че негова ще бъде победата, завързал сражение необмислено и безредно и претърпял страшно поражение. Завърнал се като беглец в града, загубвайки мнозина не само от обикновените войници,

но и от началниците, между които и магистъра Михаил Лаханодракон, и патриция Варда, и протоспатария Стефан Хамей, и бившите стратези Никита и Теогност, и немалко царски хора, и лъжепророка и астронома Панкратий, който му бил предсказал, че ще победи. Българите взели и обоза, пари, коне и императорската палатка с цялата нейна прислуга.

Надписи около Мадарския конник

Превод на В. Гюзелев от изданието PI, № 1, с. 97—99.

I. . . . Юстиниан императорът сключи договор. . . при българите. . . и при Тервел дойде. На носоотрязания император не повярваха моите чичовци от Солун и си отидоха в Кисиниите. . . негов един. . . Владетелят Тервел чрез договор даде на императора. . . 5 хиляди. . . Императорът заедно с мене победи добре.
II. . . . злато. Той даде 18. . . злато владетелят . . . войници. . . един владетел . . . гърците . . ., каквото ти дадох аз, ще ти давам всяка година и императорът изпрати на владетеля. . . и помоли владетеля Крумесис. . . владетелят. . ., като разпредели златото,. . . започнал. . . той дал от. . . владетелят Крумесис даде. . . това море. . . ти вършеше. . . владетеля . . . война скъсали договорите. . . война. . . тогава. . . име. . .
III. . . . той бе отгледан. . . скъсали и от бога владетелят Омуртаг изпрати. . ., за да ме подпомогне. . .

Из „История на халифите" на Гевонд

Арменският монах и книжовник (вардапет) Гевонд е живял през втората половина на VIII в. Той е написал „История на халифите". В нея хронологически е проследил отношенията между Византия и Арабския халифат. Превод на В. Гюзелев от изданието История халифов вардапета Гевонда, писателя VIII века, перевод с армянского К. Н. Патканяна, СПб., 1862, с. 10—11, 90—91, 109—110.

През управлението на патриция Ашот и през втората година от царуването си [686] император Юстиниан изпратил в Армения войска, която, като опустошила и ограбила страната и превърнала в пепелища множество великолепни сгради, се върнала в отечеството си. Но гръцките царедворци, ненавиждайки Юстиниан, му отрязали носа и го изпратили на заточение, а на негово място поставили един след друг Лъв, Апсимар-Тиберий и Теодосий. Но Юстиниан, като отишъл в земята на хазарите, се оженил за дъщерята на хазарския цар-хагана и поискал от него помощ. Тъстът на Юстиниан изпратил силна войска, а начело на войската си някой си Трвег [хан Тервел], мъж могъществен. Като достигнал до Цариград, Юстиниан победил в битка съперниците си и отново се утвърдил на царството. Между другото Трвег бил убит в сражението, а хазарската войска била обратно изпратена с великолепни подаръци и голяма придобивка.

В неговите дни [752 г.] гръцкият император Константин, син на Лъв, тръгнал от императорската резиденция начело на огромна и тежко въоръжена войска и насочил своя път към Каринската област и град Теодосиопол. Като превзел града, той заповядал незабавно да разрушат неговите градски укрепления. Като открил съкровищницата, той взел със себе си голямо количество злато и сребро, намирайки там между съкровищата и кръста господен — също го взел със себе си. Той преселил в Гърция [на Балканския полуостров, в околностите на Филипопол] също цялата войска на града и даже жителите-сарацини заедно с целите им семейства. Много от жителите на града молели императора да отхвърлят измаилското [арабското] иго и да тръгнат с него. Като получили позволение, те стегнали своите имущества и се отправили на път, уповавайки се на силата на кръста господен. По такъв начин, като напуснали родината си, те преминали на страната на благочестивия император.

Остава ни да разкажем за още едно събитие. На седмата година от царуването на халиф Махмед умрял император Лъв [780 г.], син на Константин, а на негово място се възцарил синът му Константин, който бил малко дете. Като чул за смъртта на императора, Махмед, владетелят на Измаил [Багдадския арабски халифат], събрал силна войска и като назначил за главнокомандуващ Аарон, своя син, я изпратил срещу гръцкото царство. Когато войските на Измаил достигнали до гръцките предели, незабавно срещу тях излезли войските на гърците и започнали да следят действията им, заемайки всички проходи, така че войските на Измаил не можели да излизат за фураж и да си набавят храна. Силен глад започнал да свирепствува в стана им. Но Тачат, син на Григорий от рода Анвеваци, за когото ние вече споменахме (той избягал от владетеля на Измаил в гръцката империя при император Константин, който го приел с голяма радост и го обградил с големи почести заради храбростта му, тъй като по слух знаел за мъжеството му; и сам се уверил в това, когато Тачат му показал своята доблест в страната на сарматите, наречена Бул-Карк [България], откъдето се върнал победител, тогава отишъл при арабите след 22-годишна служба при гърците [от 752 до 780 г]. По такъв начин, знаейки за неговата храброст, императорът [Константин V] го бил назначил за пълководец на 60-хилядна войска. И Тачат бил при него на служба цели 22 години.

Из „Византийски аноним"

Този „Византийски аноним" е описал някои от забележителностите на Цариград. Съставен е между 741—829 г. Превод от В. Гюзелев от *Th. Preger.* Scriptores originum Constantinopolitarum, I, Lipsiae, 1901, с. 39—40.

В базиликата със златен покрив се намира позлатена човешка статуя на владетел (тук е и екзамонът на император Ираклий), коленичила; тя е на Юстиниан, който повторно узурпирал Цариград, близо до него на жена му, сестрата на Ивузир Глиаван, след нея на Тиберий-Апсимар. Някога на същото това място в базиликата със златен покрив се изложил и Филипик. А Тервел, владетелят на България, често седял там, също и Глиаван Хазаринът. Там бяха дадени немалки данъци, при статуите на узурпатора и на жена му...

Из „Хроника" на Михаил Сирийски

Превод на В. Гюзелев от Chronique de Michel le Syrien, II, с. 473, 478, 485 III, Paris, 1905, с. 12.

Този Апсимар бе пълководец, наречен Тиберий. Когато славяните въстанаха [699 г.] срещу ромеите, понеже Леонтий не се грижеше за тях, те грабеха и опустошаваха ромейските земи. Тогава Апсимар потегли срещу тях, победи ги и ги покори.

÷

Същата година [704] избягал и се завърнал от заточение Юстиниан. Той избягал при хагана, царя на хазарите, който го приел с радост и му дал дъщеря си за жена. След това потърсил също помощ от българите, получил от тях войска и потеглил срещу Цариград. Апсимар избягал и Юстиниан отново зацарувал, след като бил десет години в заточение.

÷

Когато Маслама узнал, че Лъв го лъже, той тръгнал веднага с армията и корабите и преминал на отвъдния бряг. Понеже самият Маслама вървял напред с четири хиляди души, българите, които Лъв наел, се нахвърлили срещу него и избили голямо множество от неговите войници. Маслама успял с мъка да избяга и да пристигне в големия стан. Тогава цялата армия на арабите се установила на западния бряг срещу Златните врата. Той [Маслама] заповядал да направят ров около стана — един между него и града и друг зад тях [арабите], откъм българите. Отляво и отдясно станът граничел с морето, в което се намирали корабите, които били натоварени с армия от

десет хиляди араби и египетски моряци — тях той поставил в морето, за да воюват срещу корабите на ромеите; той изпратил двадесетхилядна войска, за да охранява стана срещу българите; и поставил толкова и от сирийците.

Арабите били нападани и от жителите на града [Цариград], и от българите, а в морето от ромейските кораби, а от другата страна на морето [на малоазийския бряг] от предните отряди на ромеите. Те не можели да излязат навън от стана повече от две мили, когато били принудени да търсят жито. Българите нападали арабите и ги посичали; тези последните [арабите] повече се бояли от българите, отколкото от обсадените ромеи. Дошла зимата, но арабите се бояли да се оттеглят: първо, от техния цар, второ, от морето, и, трето, от българите. Вихърът на смъртта ги грабнал. Маслама ги лъжел, като казвал, че скоро ще пристигнат подкрепления от техния цар. Ромеите били обсадени, но арабите не били от тях по-добре. Гладът така ги притискал, че те изяждали труповете на мъртвите, изпражненията и мръсотиите си един друг. Те били принудени взаимно да се изтребват, за да се нахранят. Един модий жито струвал тогава десет денария. Те търсели дребни камъни, изяждали ги, за да утолят глада си. Изяли сметта на корабите си. Докато арабите били притеснени от това бедствие, царят им Сюлейман умрял, след като бил царувал две и половина години.

3. БЪЛГАРИЯ ПРЕЗ ПЪРВАТА ПОЛОВИНА НА IX В.

Из „Хроника" на Теофан Изповедник

Превод на В. Бешевлиев и Г. Цанкова в ГИБИ, III, с. 279, от *Theophanes*, с. 484—485.

През същата година [809], когато се давала заплата на войската в Струмската област, българите, като нападнали, отнели я [цялата] — 1100 литра злато — и избили много войска заедно със стратега и началниците. Имало и от останалите отряди немалко гарнизонни началници и всички загинали там. Те взели и целия обоз и се върнали. През същата година, преди великденските празници, Крум, вождът на българите, като се отправил срещу Сердика, превзел я с измама и обещания, избивайки 6 хиляди души ромейска войска извън множеството обикновени граждани.

Из „Анонимен ватикански разказ"

Анонимният ватикански разказ (от Scriptor incertus), озаглавен „За император Никифор и как оставил костите си в България", дава най-пълното и достоверно описание на разгрома на византийците на 26 юли 811 г.

Разказът съдържа ценни сведения за българската история в началото на IX в. Превод на Ив. Дуйчев в ГИБИ, IV, с. 11—15, от същия, Нови житийни данни за похода на Никифор I в България през 811 г., СпБАН, LIX, 1936, с. 147—188.

В деветата година от царуването на император Никифор този същият Никифор навлязъл в България, като желаел, както си мислел, да я унищожи. Той взел със себе си своя син Ставракий, зетя си Михаил, назован и Рангаве, всички патриции, началници, сановници, всички отряди и синовете на началниците — от петнадесет години нагоре, от които съставил дружина на сина си и ги назовал иканати. Като навлязъл в клисурите [на България], българите научили за множеството войска, която водел, и, разбира се, като не могли да му се противопоставят, напуснали всичко, което имали, и избягали по планините. А [Никифор] навлязъл и се настанил в резиденцията на първенеца на България по име Крум. Той намерил някаква войска от отбрани въоръжени българи, около двадесет хиляди, оставени за отбрана на мястото, завързал сражение с тях и всички ги избил. Посрещнали го също така и други петдесет хиляди, с които влязъл в сражение и ги погубил всички. И тъй прочее нещастникът се възгордял в ума и сърцето си, сякаш вече постигнал това чрез справедливостта си, и казал на онези, които били с него: „Ето, рекъл, що прави справедливостта."

И тъй, като влязъл в резиденцията на Крум, той преровил неговите съкровища и намерил твърде богата плячка. Той започнал да разпределя на войската си по списък мед, одежди, и други различни неща. Като разтворил и неговите изби с вино, той раздавал на всички свои люде да пият до насита. Като ходел по улиците на резиденцията, той се разхождал по чардаците на къщите, радвал се и казвал: „Ето бог ми даде всичко това и аз искам да построя тук град на мое име, за да стана именит във всички бъдни поколения." Като прекарал няколко дни, той напуснал разиденцията на безбожния Крум и оставяйки я, опожарил всички жилища заедно с оградата от поставени едно до друго дървета. Прочее, като все още не мислел скоро да излезе [оттук], той преминал през средата на България, желаейки да стигне до Сердика, като смятал, че е завладял цяла България. Така той прекарал 15 дни, занемарил напълно работите си, побъркал се, станал като безумен, не бил повече на себе си, а съвсем се забъркал. Обладан от опиянението на надменността, не излизал от шатрата си, не давал никому обяснение или разпоредба, а когато някои го упреквали и изпратили сина му да му говори, за да излязат оттам, той никак не ги послушал, но дори и унизил сина си, като искал да го бие. И тъй войската, като намерила удобен случай, разграбвала безпощадно, опожарявала непожънатите

още ниви, прерязвала жилите на воловете и одирали ремъци от слабините им (а животните мучели със силен глас и издъхвали), изколвала овцете и свинете и вършела непозволеното. Най-сетне някои, като виждали безредността и объркаността на Никифор и това, че никой не дръзвал да му говори, постепенно започнали да бягат и чрез някаква хитрина да се измъкват. А пък българите били направили от големи дървета страшна и мъчнопроходима преграда, подобна на стена. Прочее като намерили удобен случай и като наблюдавали от планините, че [ромеите] обикалят и се лутат, българите наели срещу заплата авари и околните славянски племена, въоръжили по мъжки жените и на петнадесетия ден от нахлуването им, призори в събота, на двадесет и трети юли, ги нападнали, докато почти още спели. [Ромеите], като се вдигнали и бързо се въоръжили, започнали сражения. Тъй като войсковите части били разположени далеч една от друга, те не узнали веднага за станалото; българите връхлетели само върху императорския отряд и почнали да го избиват. Като се противопоставяли малко време и не могли да постигнат нищо, те били жестоко избивани. Другите, когато видели това, ударили в бягство. А на това място течала много тинеста и мъчно пребродима река. Тъй като не намерили веднага брод, за да преминат, [ромеите], преследвани от неприятелите, изпопадали в реката. Понеже те навлезли в реката заедно с конете си и не можели да излязат, затънали в тинята и били газени от онези, които пристигали отзад. Като падали един връз друг, реката така се напълнила от люде и коне, щото неприятелите преминавали отгоре невредими и преследвали останалите, които естествено мислели, че ще се спасят. И тъй там паднали всички патриции и другите началници. Онези пък, които се надявали да избягнат гибелта в реката, стигнали до преградата, която българите били съградили и която била много яка и твърде мъчно проходима. Тъй като те не можели да я прекосяват с конете си, оставяли конете, покатервали се с ръце и крака и увисвали на другата страна. На външната страна обаче имало изкопан дълбок ров и когато те се прехвърляли от височината, крайниците им се разкъсвали. Едни от тях умирали веднага, други пък повървявали малко и като не можели да ходят, падали на земята и така загивали, измъчвани от глад и жажда. На други места пък някои запалили преградата. Когато връзките изгорели и преградата паднала върху изкопа, бягащите непредпазливо се спускали и попадали с конете си в изкопания ров заедно с огъня. Това нещастие било по-лошо, отколкото опасността от реката. Кой, като чуе това, не ще ридае? Кой не ще плаче? [Погинали] синовете на началниците, и на старите, и на младите, бидейки цяло множество, в самия разцвет на младостта, като имали прекрасни тела, които сияели със своята белота, със

златисти коси и бради, с красив лик. Някои от тях едва-що се били свързали с жени, които се отличавали по своето благородство и красота. Всички загинали там: едни — погубени от меча, други — удавени в реката, трети паднали от преградата, а някои изгорели в огъня на изкопа. Спасили се само малцина, но и те, след като пристигнали по домовете си, почти всички измрели. В същия ден прочее бил погубен и император Никифор в първото сражение, без никой да може да съобщи по какъв начин е погинал. Ранен бил и синът му Ставракий, като бил получил смъртоносна рана в прешлените на гръбнака, от която и починал, след като царувал над ромеите само два месеца. Мнозина от заробените ромеи след прекратяването на войната били принуждавани от безбожните българи — тогава още непокръстени — да се отрекат от Христос и да приемат езическата и скитска заблуда. Те обаче, подкрепени от силата на Христос, претърпели всяко изтезание и чрез различни страдания се увенчали с мъченически венец.

Така император Никифор, след като царувал осем години и седем месеца, поради своето безразсъдство и самонадеяност погубил себе си и цялата ромейска мощ. Той бил възвисок мъж, широкоплещест, с голям корем, с гъста коса, бърнест, с широко лице и много побеляла брада, пълен, много разсъдлив, лукав, схватлив (особено за държавните дела), малоречив и премного среброльубив, поради което и получил вечна гибел. Ние пък, братя, нека поменем погиналите наши братя и отци, да помолим благия и справедлив наш бог да ни отърве от подобно осъждане и чрез съблюдаване на божествените повели на Христос да придобием обещаните на праведниците блага. Благословен и прославен да пребъде той во веки веков! Амин.

Из „Хроника“ на Теофан Изповедник

Превод на В. Бешевлиев и Г. Цанкова в ГИБИ, III, с. 284—289, от *Theophanes*, с. 495—503.

Крум превзел с обсада Дебелт [през 812 г.] и преселил жителите му, които преминали на негова страна заедно с епископа... Българите пък, като узнали за размириците сред войските и че войниците се бунтуват поради страх от войната и от гарнизонната служба, взели още по-голяма част от Тракия и Македония. Тогава християните, без никой да ги преследва, избягали и изоставили Анхиало и Бероя, също и [Малка] Никея, крепостта Проват и някои други укрепления, както и Филипопол и Филипи [между Драма и Кавала].

⁂

Към средата на месец октомври [812 г.] Крум се отправил с войската си срещу Месемврия с бойни и обсадни машини, които научил да прави по вина на Никифор, погубителя на християните. Именно един покръстен арабин, който бил много опитен в математиката, бил настанен в Адрианопол от Никифор, когато този се отправил на поход. Той не му въздал никаква достойна награда или благодеяние, но дори му намалил заплатата, а когато започнал да недоволствува, набил го жестоко. Отчаян от това, той избягал при българите и ги научил на всяко изкуство за строене на бойни машини. Между това Крум, нападайки с тия машини, превзел града, като цял месец никой не му се противопоставил поради голяма глупост... Враговете намерили града изпълнен с всякакви необходими за живота на хората неща и го завладели заедно с Дебелт. Там намерили и 36 медни сифона и немалко количество от изхвърляния чрез тях течен огън, както и много злато и сребро.

⁂

Към началото на месец юни [813 г.] Крум, вождът на българите, излязъл със своите войски, подозирайки, че християните са твърде много. А когато се разположил на стан във Версиникия [при Одрин] на около 30 мили от императорския стан, Лъв, патриций и стратег на източните войски, и Йоан Аплакис, патриций и стратег на Македония, които били много наклонни да завържат сражение с тях, били възпрепятствувани от императора поради лошите съветници...

На 22 юни, когато християните и българите се строили едни срещу други недалеч от Адрианопол, християните претърпели страшно поражение. Враговете толкова много наддели в боя, щото повечето християни, без да видят дори първото сблъскване, така силно побягнали, та Крум изненадан, помислил, че това е някаква засада, и възпрял за малко своите от преследване. Но като видял, че те бягат неудържимо, започнал да ги преследва и избил голямо множество. Българите заловили и обоза и го оплячкосали. А императорът, бягайки, се завърнал в града, като проклинал войските и техните началници и се кълнял, че се отказва от императорската власт.

⁂

Крум, възгордян от победата, като оставил своя брат с неговата войска да обсажда Адрианопол, шест дни след като Лъв [V Арменец] се възкачил на престола, нападнал [в 813 г.] с пехота и конници столицата и обикалял пред стените от Влахерните до Златната врата, показвайки своята мощ. Като извър-

шил нечестиви и бесовски жертвоприношения на ливадата до Златната врата при морето, поискал от императора да забие копието си в самата Златна врата. А когато императорът не му позволил да направи това, завърнал се в палатката си. Смаян от градските стени и от добре строената императорска войска, той се отчаял от замислената обсада, насочил се към споразумение и направил опит да влезе в преговори за мир. А императорът, използувайки този повод, опитал се да му устрои засада. Но заради множеството наши грехове бил възпрян да доведе това докрай поради несръчността на натоварените с подобен подвиг: те го наранили, но не му нанесли смъртоносна рана. Разгневен от това, злодеецът изпратил един отряд за грабеж в Свети Мамант, изгорил тамошния палат и като натоварил на коли медния лъв от хиподрома заедно с мечката и змея на водохранилището и избрани мраморни статуи, завърнал се и взел с обсада Адрианопол.

Из „Хроника" на Михаил Сирийски

Превод на В. Гюзелев от Chronique de Michel le Syrien, III, Paris, 1905, с. 17, 25—26

Императорът на ромеите Никифор тръгнал на поход срещу българите. Той бил съпътствуван от победата и избил голямо множество от тях. Достигнал до тяхната столица, завладял я и я опустошил. Диващината му стигнала чак дотам, че той заповядвал да докарват техните малки деца, да ги поставят на земята и да ги прегазват с кремъчни дикани за вършеене. През тази 1122 [=811] година Никифор бил убит от един ромеец...

През това време, след като Ставрикий, синът на Никифор, царувал пет месеца, българите дошли до имперския град, за да воюват. Когато те започнали битката, императорът бил ранен в бедрото, раната се възпалила и когато се отворила, той умрял. Някои пък казват, че неговата сестра Прокопия, дъщеря на Никифор, го отровила, за да може да царува мъжът ѝ Михаил, който наистина се възкачил на престола. Българите дошли и срещу този последния до имперския град, но император Михаил не излязъл срещу тях на война. Тогава патрицият Лъв се престрашил; той излязъл срещу българите, за да се бие, победил ги и убил царя им. Тогава ромеите свалили Михаил и поставили над тях да царува Лъв.

Фрагментиран Крумов надпис

Превод на В. Гюзелев от PI, № 3, с. 137.

а)... и онзи, след като победи, тръгна... гърците към Маркела... грифон. И оттук тръгна Никифор... от неговата лошевина, че не се събират (?)... гърците и отново се събраха... гърците бог извърши... бог извърши и... и го намериха гърците... град и остана в... дойде до Одрин и... и полемарсите [военачалниците]...
б) ... неговите войски... Крум победи и тръгна... направи край морето жертвоприношение...
в)... брата... и умря... императорът...

Първи хамбарлийски надпис на хан Крум от 813 г.

Превод на В. Гюзелев от PI, № 2, с. 125—126.

...владетел... нему. И брат му не го изостави и излезе на война. И даде му бог да опустоши тези места и крепости: Сердика [София], Девелт, Констанция [до дн. гр. Марица], Версиникия, Одрин. Той превзе тези защитени крепости, а на останалите бог даде страх и те [ромеите] ги напуснаха и избягаха. А Долната земя, той не заграби тази земя, откъдето тръгна на поход с цялата си войска и опожари нашите селища плешивият старец-император и зароби всичко, като пренебрегна клетвите. И излезе срещу него владетелят Крум, за да воюва,... и тръгна, за да... опустоши.

Плисковски надпис на хан Крум

Превод на В. Гюзелев от PI, № 5, с. 147.

... тръгна... той изпрати хората на обратното място. Той завладя тези крепости...

Из „Скриптор инцертус"

„Скриптор инцертус" (Неизвестен автор) е анонимна византийска кратка хроника, в която са описани събитията от 811 до 820 г. Тази е част от по-голяма хроника, използувана по-късно през X в. от Псевдосимеон. Превод на Г. Цанкова-Петкова в ГИБИ, IV, С., 1961, с. 20—24, от *Leonis Grammatici* Chronographia, Bonnae, 1842, с. 341—348.

В дните на безбожния император Лъв българите стигнали чак до вратите на столицата, без никой да излезе насреща им или да ги спре. И Крум според обичая си принесъл жертва вън от Златните врати много хора и добитък. След това потопил нозете си във водата край брега на морето, умил се, поръсил войниците си и приветствуван от тях, преминал между наложниците си, които му се поклонили и го възхвалявали. Всички гледали това от стените на града и никой не се осмелявал да му окаже съпротива или да хвърли стрела срещу него. След

като изпълнил всичките си желания и прищевки, той обсадил града и го заобиколил с вал. Така прекарал няколко дни, като оплячкосал околностите на столицата и започнал да иска данък — злато, голямо количество одежди и известен брой отбрани девойки. Тогава Лъв свикал първенците на съвет и известил на Крум: „Ела на брега с няколко души без оръжие и ние ще дойдем с лодка през морето невъоръжени, ще поговорим и ще изпълним всичко, което си поискал." Като поговорили за тези неща, те извели през нощта трима въоръжени мъже, скрили ги в някакви постройки в Гала вън от Влахернската врата и им дали заръка: „През време на нашия разговор с Крум ще ви дадем условен знак и вие, щом го забележите, излезте и го убийте." На другия ден, когато българите били около „Св. Безсребърници" вън от града, Крум тръгнал към морето според условието с трима мъже: логотета му, Константин, син на Пацик, който бил избягал в България преди много години, и сина на Константин от сестрата на Крум. Четиримата се отделили от войската и, както било уговорено, отишли невъоръжени край брега на морето, без да подозират засадата срещу тях. Също и тези, които щели да преговарят, понеже не могли нищо да направят срещу нея, опустошили с огън и меч цялата ѝ околност и стигнали до Аспрон, също укрепен град. След като разрушили и опожарили и него, както и много други крепости, те продължили да вървят десет дни и стигнали до възвишението Ганос. Там намерили скрити много хора и почти целия добитък на Тракия; избили хората, а добитъка, който бил многоброен, отвлекли и изпратили в България заедно с много жени и деца. След това отишли в Хексамил и стигнали до Абидос. После завили нагоре по Хеброс [Марица] и разрушили всички крепости от най-малката до най-голямата чак до Одрин. Те намерили града здраво укрепен и го обсадили. След като прекарали много дни в безуспешна обсада, те сложили метателни машини и започнали военните действия срещу града. Тогава жителите на града, притиснати, без помощ отникъде и умиращи от глад, се предали. Българите взели всички пленници — безбройно множество хора заедно с цялата покъщнина — и ги преселили в отвъддунавска България...

Между другото, когато през зимата настъпили хубави дни и реките нямали много вода, българите излезли с тридесетхилядна армия, облечена цялата в желязо. Те стигнали до Аркадиопол [дн. гр. Люле Бургас] и като преминали Ригия (така се наричала реката), заварили там много народ и го отвлекли в плен. Но преди да прекарат пленниците, завалели проливни дъждове в продължение на осем дни, реката придошла и станала като море. Понеже не могли да я преминат, българите останали петнадесет дни, като задържали пленниците. Лъв бил предупреден да дойде на помощ, но не обърнал внимание на това; нито той излязъл от столицата, нито пък други изпратил на помощ. След това, когато времето се оправило и реката спаднала, българите накарали пленниците да отсекат дървета и да направят мост. Така те преминали заедно с пленените, които били мъже, жени и деца — всичко на брой 50 000 души. Те взели и цялото им имущество: арменски покривки, по-хубави килими, много одежди, медни съдове, и натоварили всичко на колите. Като им взели всичките стада от говеда и овце, върнали се в България...

Прочее след това на императора било известно по слух, че Крум се е отправил на поход, като събрал голяма войска от аварите и околните Славинии. Освен това той бил приготвил частите и съоръженията на различни обсадни машини, големи машини триболи и тетраболи, костенурки и високи стълби, топки, лостове и кирки, овни и подставки за изхвърляне на стрели, огнехвъргачки и каменохвъргачки, скорпиони за хвърляне на стрели, прашки — изобщо всякакви съоръжения срещу зъберите на стените, за да превземе града откъм западната му страна, откъм Влахернската стена. Той искал да закара всички тези съоръжения там, където бяха хвърлени стрелите срещу него. Той бил приготвил в оборите си десет хиляди вола, за да пренесе всички споменати съоръжения, като ги натовари на обковани с желязо коли на брой пет хиляди, които поръчал да направят. Като чул това, Лъв изпратил съгледвачи и щом узнал истината, събрал голяма войска и майстори и започнал да строи друга стена вън от градските стени, като изкопал широк ров. Той започнал да строи, но не завършил, за да покаже бог, който осуетява човешките желания, унищожава замислите на народите и намеренията на управниците, че хората не могат да направят нищо със собствените си сили и възможности. Преди да започне пролетта, както разправят някои избягали от България пленници, на великия четвъртък пред Великден първенецът на България, прочутият Крум, който имал намерение да превземе столицата, завършил живота си, заклан от невидима ръка, като през устата, ноздрите и ушите му бликали потоци от кръв. Така в злини завършил той живота си. Прочее Лъв, възгордян, като че ли сам той, а не бог е сразил неприятеля, изпратил послания до всички градове и области, в които известявал: „Намерих българите близо до града и благодарение на моята предвидливост, храброст и съобразителност ги прогоних всички, като прониза със стрела първенеца им. И по такъв начин, пишел той, умря, той, нашият враг."

Сюлейманкьойски надпис на хан Омуртаг

Превод на В. Гюзелев от PI, № 41, 56, 55; с. 190, 260—261, 247.

...пратеничества. И изпрати кавхан Иратаис, за да сключи мир за 30 години. Първата от 11 съгласувани глави е за територията. Нека тя да бъде от Девелт до Потамокастел и между двете Авролева и до многото мостове между Балдазена и Агатоника и до Левка и до Констанция и до Макри ливада и до Хеброс [Марица] и до планината Хемус [Стара планина]. Дотук стана установяването на границата. Втората глава е за славяните, които са под [властта на] императора. Те трябва да си останат там, където са били заварени, когато избухна войната. Третата глава е за останалите славяни, които не са подчинени на императора, от крайморската област. Той трябва да ги изпрати обратно в селищата им. Четвъртата глава е за пленниците-християни и за заловените..., за турмарсите, спатарите и комитите; той ще даде... за обикновените войници душа за душа. По два бивола ще даде той за онези, които са били заловени в крепостите, ако... селата. Ако е избягал стратег...

Договорен надпис от 820 г.

Превод на В. Гюзелев от PI, № 43, с. 209.

...негов... забравиха клетвите... нека бог да даде... бяха пратеници Цук и ... брат му. А името на владетеля е Омуртаг, хан ювиги. Годината от появата на истинския бог бе 820, а от сътворението на света 6328. Направиха писмен договор и се заклеха... вписаните глави в разменените документи [текстове].

Из „Хроника“ на Михаил Сирийски

Превод на В. Гюзелев от Chronique de Michel le Syrien, III, с. 26, 50, 70, 73.

Лъв сключил мир с българите, давайки им територията, за която те воювали...

В година 1140 [= 829] умрял Михаил, императорът на ромеите, и зацарувал Теофил. Българите му се подчинили...

Когато стратегът Лъв успял да победи във войната срещу българите, император Михаил излязъл да го посрещне...

Императорът на ромеите Теофил, като видял, че българите му се подчинили и че персите се отделили от арабите и се присъединили към него, отново започнал война срещу арабите.

Синаксарен разказ за избити от Крум и наследниците му византийци

Този синаксарен разказ първоначално бил съставен и включен в „Синаксар на Цариградската църква“ (X в.). Впоследствие бил преведен от българите и включен в редица сборници от XIV в. Добил широко разпространение в сръбската и влахо-молдавската книжнина, където многократно бил преписван в българската си редакция. Тази редакция, макар и в основата си преводна, има значителни отклонения от византийския оригинал. Превод на В. Гюзелев от *Хр. Кодов*, Опис на славянските ръкописи в библиотеката на Българската академия на науките, С., 1969, с. 141.

В този ден [22 януари] се чествува паметта на светите мъченици Мануил, Георги, Петър, Леонтий, Сион, Гаврил, Йоан, Леонт, Парод и други на брой 377 души.

Мануил с меч на две части бе разсечен, като запази неразсечена Христовата същност. Георги и Петър, едновременно избити, били посечени общо заради владичицата на общата благодат. Неизречено въжделение имал Леонт, прободен в утробата с меч и мечът достигнал чак до тила му. По-нататък Гаврил и по-сетне Сион, истински воеводи, които не се боели от меча, доблестните Йоан и Леонт. Парод бил пребит от множеството, с камъни, като така бил прекъснат пътят на неговия живот. Петнадесет по числото 20 [= 300] от тях меч посече, като прибави към тях седем по единадесет [= 77, или общо 377 души].

Тези светии били от различни места на епархията и живеели в Андриановия град [Одрин]. Българите, неразумни и непознаващи истинския живот на Христа бога, навлезли в Македония и Ефракия [Тракия] и ги превзели, като нападнали и самия онзи Цариград. Като дошли до Андриановия град, и него 3 месеца обсаждали и пленили колкото намерили [жители]. Това станало, когато царувал над гърците злочестивият Лъв Арменеца, а Крум воеводствувал над българския народ. Този Крум пленил 40 хиляди души, а с тях и светейшия епископ. Накарал да го хвърлят на земята и го стъпкал клетия. След като Крум зле завършил живота си, властта приел Дукум. И той също мъченически умрял. Диценг станал воевода над българите, суров и безчовечен. Той разсякъл на две великия архиерей Мануил и ръцете му от раменете отсякъл и го хвърлил за храна на псетата. Бидейки уязвен от слепота, той бил убит от своите [сънародници]. Властта приел Мертагон [Омуртаг], който извършил безчовечие над всички християни, които не искали да се отрекат от Христа. А други, които мъчел с вериги и въжета, също лишил от живот. А на светия архиерей Георги Девеглатски [Девелтски] и на епископ Петър, които изповядваха Христа бога и продължаваха вярно да усърдствуват в благочестивите Христови заповеди, след като били бити до смърт безчовечно и звероподобно с тояги, с меч отсякъл све-

тите им глави. Също и множество други 377 души осъдил на смърт с меч. И християнските воеводи Йоан и Леонт с меч посече. На Леонт, който бе свят епископ на Никея, скопец, с меч прободе утробата му. А Парод, свещенейшия свещеник, осъди да бъде пребит с камъни. И много други, след като ги мъчи с различни изтезания, предаде на смърт. Но прочее не само този злочестив Мертагон, но и другите владетели, които по приемственост станали владетели на българите, предавали на смърт мнозина християни след различни мъчения и на тях така изходатайствували вечен живот.

Из „Станиславов пролог"

Станиславовият пролог е среднобългарски сборник от 1330 г., който съдържа редица проложни жития за светци, някои от които са преведени от византийския „Менологий на император Василий II" (1000 г.). Преведен е и долуприведеният разказ за византийските мъченици, избити в България през царуването на Крум и неговите приемници. Този разказ бил широко разпространен в среднобългарската книжнина. Превод на В. Гюзелев от В. И. Ламанский. О некоторых славянских рукописях в Белграде, Загребе и Вене, СПб., 1864, с. 109—110.

В този ден [21 януари] е подвигът на светите Мануил, Георги, Лъв и избитите с тях от безбожните българи в царуването на Лъв Арменски.

През царуването на Лъв, който бил от Армения, българският княз Крум с много войска тръгнал срещу фружкия Одрин град и го превзел по закона на войната. И ведно с града заловил епископ Мануил. Най-напред му отсякъл ръцете от плещите, а след това бил разсечен с меч и хвърлен на зверовете за храна. Той ослепял заради греха, бил намразен от своите люде и бил удушен от тях с въже. Българската власт приел безбожният Цок. И той събрал всички християни и заловил техните воеводи, попове и дякони и миряни, като ги принуждавал да се отрекат от християнството, понеже тогава българите не били християни. И понеже те не му се подчинили, той едни обезглавил, а други по различен начин мъчил и безжалостно ги избил. На тях чрез молитвите боже помилуй.

Из „Царе" на Йосиф Генезий

Йосиф Генезий (X в.) е автор на една история („Царе") в четири книги, обхващаща събитията от 813 до 886 г. Използувал по-стари съчинения, устни разкази и предания, той проявява пристрастие при описание на събитията. Дава ценни сведения за българската история. Превод на Г. Цанкова и П. Тивчев в ГИБИ, IV, с. 331, от Genesius, rec. C. Lachman, Bonnae, 1834, с. 41—42.

Когато българският владетел Омуртаг научил какви и колко големи неща станали в Цариград, проводил пратеници

при императора и му предложил военна помощ. Защото почти се изпълвало едно десетилетие от тридесетгодишния мир, сключен от император Лъв с тях. Императорът, ако и да сметнал, че това предложение заслужава голямо внимание, изтъкнал, че они, които от толкова време са се въздържали от проливане на християнска кръв, не трябва да погазват добрите си решения във войната срещу бунтовниците. Като им поблагодарил за усърдието, той ги изпратил с почести в страната им. А те, като не зачели думите на императора, се отправили на поход срещу узурпатора [Тома], нахлули в земята на ромейте, разположили се на лагер при т. нар. Кедукт [при Хераклея]. Бунтовникът, като се научил за похода на българите срещу него, пренебрегнал оцелялата флота, така че тя цялата минала на страната на императора. Като се опрял само на сухопътната войска, той вдигнал обсадата на столицата и като влязъл в бой с българите до споменатото място, бил напълно разбит. И повечето от неговите хора били избити или изтребени от тях. А останалите се пръснали кой където можал. Българите, носейки голяма плячка, взета от неприятелите, се върнали в страната си [823 г.].

Из „Анали" на Айнхард

Айнхард (770—840 г.) е биограф на Карл Велики. Най-важното му съчинение „Животопис на Карл Велики" обхваща времето от 741 до 829 г. и съдържа ценни сведения за българите. Превод на Стр. Лишев в ЛИБИ, II, с. 34—38, от Vita Caroli Magni, MGH SS, II, с. 426—463.

818 г. Там били пратениците на други народи, именно абодритите, пък и на [хърватския княз] Борна, дук на гудуските, и на тимочаните, които наскоро се били откъснали от съюза си с българите и били дошли до нашите граници...

819 г. Дори племето тимочани, което след изоставяне съюза си с българите искало да мине на страната на императора и да се постави под негова власт, Людевит [Людовик] така го подвел и привлякъл с лъжливи уверения да не извърши това, че то изоставило предишните си замисли и станало съюзник и помощник във вероломното му дело...

824 г. Българският владетел Омуртаг под предлог уж да сключи мир изпратил пратеници с писмо до императора. След като ги изслушал и прочел донесеното писмо, [императорът] останал твърде основателно учуден от тази неочаквана постъпка.

825 г. ... Когато след привършване на лова се завърнал там, императорът изслушал българското посолство. То било дошло, за да се установят границите и пределите между франки и българи. А императорът, като изслушал българското посолство, отговорил на владетеля им, както намерил за добре, чрез писмо, изпратено по същите пратеници, които били проводени при него...

826 г. Когато пратениците на българския владетел му съобщили какво са направили, той отново пратил с писмо до императора онзи пратеник, когото най-напред бил изпратил, молейки го незабавно да стане определяне на границите или ако това не му е угодно, всеки да пази границите си и без мирен договор.

827 г. Също и българите, като изпратили войска на лодки по река Драва, разорили с огън и меч славяните, които живеели в Панония, изгонили техните князе и им назначили български управители.

Из „Житие на 15-те тивериуполски мъченици" от Теофилакт Охридски

Превод на митр. Симеон, Писмата на Теофилакта Охридски, архиепископ български, С., 1931, с. 256—259, от PG, vol. 126.

И когато някой си български княз Крув [Крум] плячкосвал много други ромейски градове и превзел и чутовния град Одрин и обитателите му заробил и преместил в други по-далечни градове, които беше по-рано завладял, тогава между преместените имало и един мъж на име Кинамон, великолепен и хубав по външния си вид, а по душевната си лепота по-славен и по-божествен от своите съвременници. При подялбата на пленниците той по жребие паднал на Крувовия син Обритаг [Омуртаг]. Обикнат от своя господар и от всички други, защото във всичко от никого не бил надминат, той с едно само причинявал скръб на господаря си, че не бил съгласен с тях по религия. Затова варваринът полагал всякакво усилие да го отстрани от Христа. С тази цел първом направил следния опит. След като извършил една тържествена жертва и по тоя случай приготвил богата трапеза, заповядал на доблестния Кинамон да седне на трапезата и да се нахрани заедно с другите началници. Но той, научен от Павел, или по-добре да кажа, като запомнил отнапред добре, че няма съгласие у Христа с Велиара и че не може вярващите в Христа да пият господня и бесовска чаша, отказал да седне на трапезата.

Но понеже варваринът настоявал да го принуждава да кусне от идоложертвените, човекът, обзет от божествено дръзновение, велегласно изповядал, че той „като християнин служи на Христа, истински бог, който сътворил небето и земята и всичко видимо и невидимо. Той създал човека със собствените си ръце, почел го със слово, а сетне човеколюбиво го изправил, когато бе паднал, и подарил истинското богопознание на нас, почетените със слово. Той ще дойде пак да съди живи и мъртви, да въздаде всекиму според делата му и да изиска от всекиго това, което му е поверил. Това вярвам и се трудя

да запазя залога на вярата. А тия разни, които вие почитате за богове, признавам за истински демони, както се научих от божественото писание, което казва, че всичките богове на езичниците са демони. И ако ми изтъкваш слънцето и луната и ме принуждаваш да се чудя на великолепието им, слушай — и аз им се чудя, но ги имам за творения и слуги и подвластни не само на бога, но и на нас, човеците. Защото създателят ги е произвел от нищо в нещо, за да служат нам, и ръководен от хубостта им, се въздигам до оногова, който ги е създал. Защото от величието и хубостта на творенията по подобие се съзира и създателят им, и вечната му сила и божественост от създанието на света става явна чрез творенията. Защото, ако те са такива, каква ще бъде неговата красота! Няма прочее да се поклоня на тия, да не бъде! Но ще се покланям и ще почитам по всякакъв начин оногова, който е сътворил тях и който е Христос, комуто заедно с отца и духа служим." Обритаг не можал да понесе всичко това спокойно, но разгневен (какво друго можеше да се очаква от една варварска и кръвожадна душа?), заповядал да го бият без милост. „Не унижавай, казвал, нашите богове. Че тяхната сила е голяма, за доказателство служи това, че ние, като им се кланяме, покорихме цялата ромейска държава. Защото, ако твоят Христос беше истински бог, както казваш, без друго би се съюзил с вас, би ви запазил незаробени, защото му служите и му се кланяте." Това като казал, заповядал да го предадат на железен затвор. И тъй Христовият раб бил запрян до смъртта на Обритаг.

Когато изчезнал измежду хората, той свършил живота си при трима синове, от които по-старият се именувал Енравота, другият Звиница и останалият Маламир. Последният наследил властта на баща си. А пък Енравота, който се именувал и Воин, по божия навярно промисъл си спомнил за най-добрия християнин Кинамон, затова изпратил до брата си Маламир и поискал да се подири грижливо Кинамон и като се намери, да му се изпрати. И той, без да занемари поръчката на брат си, подирил човека и го намерил в затвора гладен, мухлясал, пожълтял, стопен призрак, тъй да кажа, на предишния Кинамон. Като го извадил от затвора, погрижил се за него, доколкото било възможно, и го изпраща при брата си Енравота, който след пристигането му, като видял, че състоянието на тялото му било изменено и че се изисквало време, за да го познае, попитал го коя е причината на изменението. И той, като обяснил, че това е последица от страданията в затвора и на железата [оковите], най-после взел да философства за нищожеството на тялото. „Какво чудно е, казал той, ако тленното се разтлява, това е източник на гниене и черви, защото колкото повече гние външният човек, толкова повече вътрешният се обновява и се възвишава и лети леко и лесно към небесата." Запитан от Ен-

равота, защо и по какъв начин изстрадал тия патила, Кинамон отговорил: „Причината на тия страдания е вярата в Христа; каквото претърпях за нея, аз не го смятам за страдание, а го имам за голямо удоволствие и наслада. И пак няма да го считам за такова, като гледам, че толкова мъченици преди мене са презрели всякакъв вид оръдия за мъчения и че са се отнесли към огън, меч и зверска ярост като към плашила и стреляния на пеленачета само за да запазят неповредена вярата в Христа. Затова те, след като умрели, се преместили във вечния и безсмъртен живот."

И така Енравота, уязвен от сладката стрела на любовта към сладкия Исус, взел под внимание думите на премъдрия Кинамон и ги грабнал като стръв чрез въдица: той захванал да гори и копнее за християнската вяра. И като изучил великата тайна на благочестието и сравнил чистотата ѝ с мръсотията на българската религия и якостта на божието слово с гнилостта на българското безумие, погнусява се от безбожието, прегръща богопочитанието, повярва и приема кръщението и оттогава се предава на пост и на молитва и на всичко друго, по което се очертава и се познава истинският християнин.

И като научил това, брат му Маламир взел го за голяма беда, затова призовава брата си Енравота и обзет от ревност за отеческите си богове, отнася се към него не като към брат, а като към отстъпник от праотеческата религия. „Или обещай, че ще се отстраниш от чуждия бог, или знай, рекъл, че на тия (и показал джелатите и меча) ще бъдеш предаден днес!" А той, понеже беше избрал смъртта за Христа и жадувал за нея повече, отколкото брат му за кръв, на часа отговорил на брат си и му казал това: „Никой не може да ме отлъчи от Христовата любов, нито огън, нито меч, нито бичове, нито някоя друга тежка мъка. По-добре ми е да умра за името Христово, отколкото да живея срамно и беззаконно с нечестивци. Или не чувам пророк Давид, който велегласно вика и говори: „Възненавидях сборището на злонамерените и с нечестивци няма да седна." И пак предпочел бих да съм изхвърлен в дома на бога моего, отколкото да обитавам селенията на грешниците, т. е. да съм в сношение с безверници. Но и Соломон казва: „Жертвите на нечестивците са гнусота пред господа, защото ги принасят незаконно. Какво общение има между светлината и тъмнината? Какво участие има Христос с Велиара? Каква свръзка между верен и неверен или чист и нечист? Но за какво са многото думи! С една дума казвам, от статуите на елините се погнусявам, защото са безбожнически и нечисти и се отвращавам от тях и от всичкото им служене. А уважавам и почитам Христа като истински бог и създател и му отдавам съответното поклонение." Това като чул безбожният и беззаконният му брат, веднага му налага решението да бъде посечен с меч. И през времето, докато го водели към мястото на посичането, той бива изпълнен с дух божествен и пророкува за бъдещето, че уж „тази вяра, каже, с която аз свършвам днес, ще се разпространи и умножи по цялата българска земя, ако и вие да мислите, че ще я ограничите с моята смърт. Знакът на кръста ще бъде забит навсякъде, божиите домове ще се въздигнат наново и свещеници чисти чисто ще служат на чистия бог. И жертви от хвала и вероизповедание ще поднасят на животворящата троица. А идолите и техните олтари и скверните им храмове ще се сгромолясат и ще се унищожат, като да не са били. Но и ти сам след изтичането на немного години ще изхвърлиш злочестата си душа, без да се ползуваш с нещо от жестокостта си." Това като изрекъл велегласно, Христовият страдалец преклонил глава на джелатина и приел живоносната смърт чрез меч, а чистата си душа предал в ръцете божии. След това животът на Маламир, като продължил три години, бил пожънат безвременно от сърпа на божието правосъдие и българската власт наследил племенникът му, син на Звиница.

„Маламировата летопис" (836 г.)

Превод на В. Гюзелев от PI, № 13, с. 156.

Кан ювиги Маламир е от бога владетел. Моят дядо Крум с нас намери (?) тези работи. А баща ми, владетелят Омуртаг, сключи тридесетгодишен мир и живя добре с гърците. Отначало и аз живеех добре, но гърците опустошиха земите ни. И владетелят Маламир, като управляваше заедно с кавхан Исбул, тръгна на поход срещу гърците с войска и опустоши крепостта Проват, крепостта Бурдидзо и земите на гърците. И извърши всичко славно и дойде до Филипопол, а пък гърците избягаха. И тогава кавхан Исбул заедно с преславния владетел води преговори с филипополци.

Пресиановият надпис от Филипи (837 г.)

Превод на В. Гюзелев от PI, № 14, с. 164—165.

I. От бога владетелят на многото българи Персиан изпрати кавхан Исбул, като му даде войски и ичиргу боила и кана боила коловър и кавханът [отиде] при смоляните...
II. Ако някой говори истината — бог вижда. И ако някой лъже — бог вижда. Българите сториха много добрини на християните [византийците], но християните забравиха. Ала бог вижда!

Из „Житие на Григорий Декаполит"

Византийският монах Григорий Декаполит е роден през 780 г. в малоазийската област Исаврия. В началото на IX в. предприел странствуване в Со-

лунската и Стримонската област с цел да покръсти тамошните славяни. Неговото житие е написано непосредствено след смъртта му от дякон Игнатий. Превод на Г. Цанкова-Петкова в ГИБИ, I, С., 1961, с. 38—39, от *F. Dvornik*, La vie de saint Grégoire de Decapolite et les Slaves macédoniens au IX siècles, Paris, 1926, с. 54—55, 61—62.

Той [Григорий Декаполит] потеглил с кораб от Енос и пристигнал в Христопол [дн. гр. Кавала]. Оттам, като слязъл от кораба, стигнал до една река, гдето попаднал на славяни разбойници, които обикаляли с лодки бреговете на реката [Струма] и грабели срещнатите кораби. Преподобният, като ги видял, отишъл и седнал при тях, без ни най-малко да се уплаши. А те, като се учудили на смелостта на този мъж и като се спогледали, си казали един на друг: „Кой е този, който, без да издава някакъв страх на лицето си и без да обръща внимание на онова, което сме извършили, прояви такава дързост, че дори се осмели да се събере с нас? Явно е прочее, че той има желание да премине реката.“ Те почнали да гребат и го прекарали на другата страна на реката и след като му показали пътя, по който искал да върви, оставили го да продължи пътя си здрав и читав. . .

Веднъж светият мъж поискал да се отправи с един от учениците си към планините в пределите на славяните [по долното течение на Струма], като се надявал да намери в тях желаното спокойствие. И тъй, като поел пътя и повървял малко напред, с голяма бързина се върнал към мястото, откъдето тръгнал [в Солун]. А онзи, който пътувал заедно с него, като видял внезапния обрат, казал: „Почтени отче, какво е това бързо връщане назад? Ако трябваше така бързо да свършим пътуването си, каква нужда имаше да изоставяме мястото, на което се намирахме?“ А той му отговорил: „Желанието ми беше, брате, да насочим към ония места нашия път, но виждам, че слънцето не свети над тях.“ Като казал това, той се върнал назад. След няколко дни бил вдигнат немалък бунт от управителя на същата онази Славиния. Потоци от кръв потекли като река и цялата околност била опожарена и помрачена. В разказа си Григорий съобщил и това: „Никога не ми се е удавало без императорска грамота и съгласие да премина от едно място на друго.“

Из „Хронография“ на Лъв Граматик

Това е компилативно съчинение, което се приписва на византийския автор Лъв Граматик. В „Хронографията“ са изложени събитията до 948 г. Превод на Т. Тъпкова-Заимова в ГИБИ, V, С., 1964, с. 155—157, от *Leonis Grammatici* Chronographia, Bonnae, 1842, с. 228, 231—233.

Сметнахме за нужно да разкажем как е бил отгледан същият този Василий [бъдещият император Василий I Македонец] и откъде произхождал. Той се родил в Македония, в одринските

села, през царуването на Михаил Рангаве, бащата на патриарх Игнатий. По негово време Крум, владетелят на България, тръгнал на поход срещу християните. След като Михаил бил сразен и Лъв Арменецът завзел насилствено властта от него и станал император, Крум дошъл и обсадил столицата. А след като Лъв Арменецът му устроил засада, той се върнал в България, след като изпратил хора в „Св. Мамант“ да вдигнат тамошните медни статуи на животни. Като се насочил към Одрин, превзел го и преместил оттам 12 000 мъже, без да се броят жените, и ги заселил край Дунава. По времето на император Теофил в Македония бил стратилат така нареченият Кордил. Той имал и син на име Варда, вече съвсем възмъжал, когото оставил да управлява вместо него македонците, които били отвъд реката. А и самият той с някаква хитрост отишъл при Теофил. Императорът го приел радостно и като разбрал какво иска, изпратил кораби да вземат македонците и да дойдат в столицата. А владетелят на България бил Владимир [Маламир], потомък на Крум и баща на Симеон. Народът заедно с жените и децата взел решение да преминат в Романия. Когато Михаил българинът отишъл в Солун, те започнали да преминават отсам с имуществото си. Комитът, като научил това, преминал оттатък реката, за да воюва с тях. И тъй македонците се отчаяли, направили свои вождове Цанц и Кордил и като завързали сражение, убили мнозина, а някои взели и в плен. Българите, като не могли да преминат отсам, прибягнали при угрите [унгарците], като им съобщили всичко за македонците. Дошли и корабите на императора, за да ги вземат и отведат в столицата. И тъй хуните се появили веднага в безбройно множество. Като ги видели, македонците със сълзи на очи започнали да викат: „Боже на свети Адриан, помогни ни!“, и се приготвили за сражение. А турките им казали: „Дайте ни всичко, каквото имате, и вървете, където щете.“ Те не приели това и се наредили в боен ред и така стояли три дни. На четвъртия започнали да се качват в корабите. Като видели това, турките започнали сражение, което траяло от петия час до вечерта. Чуждото племе било обърнато в бягство. И македонците започнали да ги преследват. На следващия ден, когато те искали да тръгнат, хуните отново се явили, за да се бият с тях. Тогава се вдигнал друг македонец на име Лъв, от рода на Гимостите, който след това станал етериарх, както други видни македонци. Те ги обърнали в бягство и ги прогонили. А като се върнали, качили се на корабите и избягали при императора. Те били облагодетелствувани от него и се върнали в Македония, в своята страна.

Из „За управлението на империята“ на Константин Багрянородни

Византийският император Константин Багрянородни (913—959 г.) е автор на следните съчинения: „За темите“, „За управлението на империята“, „За церемониите във византийския дворец и „Животопис“ на Василий I Македонец“. В съчинението му „За управлението на империята“ се съдържат ценни сведения за взаимоотношенията на България с нейните съседи, които не се срещат другаде. Превод на Г. Цанкова-Петкова и П. Тивчев в ГИБИ, V, с. 208—209, от *Constantini Porphyrogeniti* De administrando imperio, ed. Gy. Moravsaik et R.-Y. H. Jenkins, Budapest, 1949, с. 154.

Когато България била под властта на ромеите, този сръбски княз, който бил прибягнал до закрилата на императора, умрял, властта взел по наследство неговият син, след това неговият внук и така — и следващите князе от неговия род. След няколко години от тях произлязъл Воислав, от него Радослав, от него Просигой и от него Властимир. До управлението на Властимир българите живеели в мир със сърбите, обичали се едни други и понеже били съседи и имали обща граница, намирали се в робско подчинение спрямо императорите на Византия и били облагодетелствувани от тях. При управлението на този същия Властимир князът на България отворил война на сърбите, искайки да ги подчини. Като воювал три години, той не само че не постигнал нищо, но и погубил по-голямата част от своята войска.

4. ОБЩЕСТВЕНО-ИКОНОМИЧЕСКО И КУЛТУРНО РАЗВИТИЕ ДО СРЕДАТА НА IX В.

Земеделският закон

Земеделският закон (Νόμος γεωργικός) съчетава нормите на славянското обичайно право със старото римо-византийско законодателство и отразява промените, настанали на Балканския полуостров след заселването на славяните. Приема се, че е бил създаден през втората половина на VIII в. През IX в. бил преведен на славянски език, чрез което получил широко разпространение и приложение в отделните славянски страни. Дава ценни сведения за обществено-икономическото развитие на балканските земи през VI—IX в. Славянският текст е издаден от *А. С. Павлов*, Книги законные, Сборник Отделения русского языка и словесности Императорской Академии наук, XXXVIII, №3, СПб., 1885. Превод на Г. Цанкова и П. Тивчев в ГИБИ, III, с. 209—220, от *W. Ashburner*, The Farmes Law, The Journal of Hellenic Studies, XXX, 1910, с. 85—108.

1. Земеделецът, когато обработва собствената си нива, трябва да бъде справедлив и да не подорава браздите на своя съсед. Ако пък някой, прехвърляйки слога, подоре и умали участъка на своя съсед, то, ако е сторил това по време на оран, той губи оранта си. Ако ли пък е извършил нарушение при сеитба, то

земеделецът-нарушител загубва и посева, и работата си, и добива.

2. Ако някой земеделец влезе без знанието на стопанина на нивата и изоре или засее, то да не получи нито за труда си по изораването, нито от добива за посяването, нито дори хвърленото семе.

3. Ако двама земеделци се уговорят помежду си пред двама или трима свидетели да разменят земите си, и то завинаги, тяхното решение и тяхната размяна да бъдат законни, трайни и неотменими.

4. Ако двама земеделци се уговорят да разменят нивите си във време на сеитба и едната страна се отметне, то в случай че семето е засято, да не развалят договора; ако не е засято, да го развалят. Ако онзи, който се отмята, не е изорал, а другият е изорал, нека изоре и онзи, който се отмята.

5. Ако двама земеделци разменят ниви било временно, било завинаги и едната част се окаже по-малка в сравнение с другата, а не са се уговорили така, то този, който има по-голямата част, да даде равностойно място на оня, който получава по-малък парцел. Ако пък са се така уговорили, да не се дава нищо повече.

6. Ако земеделец, който е завел процес, влезе в нива без знанието на онзи, който е засял, и ожъне, то ако тъжбата му е справедлива, да не получи нищо от ожънатото. Ако пък и несправедливо е завел тъжбата, да върне ожънатия плод в двойно количество.

7. Ако бъде направена подялба и някои бъдат ощетени било в жребия, било в местата, да имат право да развалят направената подялба.

9. Ако земеделец-мортит ожъне без знанието на земевладелеца и превози снопите си, да бъде лишен като крадец от целия си добив.

10. На мортита [се полагат] девет снопа, а на земевладелеца — един сноп. Който дели по друг начин, да бъде от бога проклет.

11. Ако някой вземе от обеднял земеделец земя и уговори само да изоре, то при подялбата да спазят уговореното. Ако пък са се споразумели и за сеитба, нека да спазят уговореното.

12. Ако земеделец вземе от обеднял земеделец лозе, за да го работи на изполица, но не го подреже, както подобава, не го изкопае и прекопае, поставяйки колове [на лозите], да не получи нищо от плода.

13. Ако земеделец вземе нива, за да я засее на изполица, и когато дойде времето, не изоре, но хвърли само за очи семето, да не получи нищо от плода, понеже е излъгал и изиграл собственика на земята.

14. Ако някой вземе на изполица нива от обеднял земеделец, който е избягал, но се откаже и не я работи, да даде в двойно количество нейния добив.

15. Ако онзи, който е взел нива на изполица, се откаже преди да дойде време за работа, и заяви на собственика на нивата, че не може [да я работи], а собственикът на нивата не обърне внимание, изполичарят да не бъде наказан.

16. Ако някой земеделец приеме да обработва лозе или нива, като се уговори със собственика им, и вземайки залог, започне работа, а после се откаже и ги изостави, да даде подходящо за нивата обезщетение и собственикът да си вземе нивата.

17. Ако земеделец отиде да обработва обрасната с дървета земя на друг земеделец, три години да събира плода и отново да я върне на собственика.

18. Ако земеделец, който няма средства да обработва собственото си лозе, забегне и отиде в чужда страна, то ония, които са отговорни за данъка към държавата, да берат лозето, без да има право земеделецът, ако се завърне, да предяви каквото и да било искане за вино.

19. Ако земеделец напусне собствената си нива, ония, които използуват и обработват неговата нива, да плащат на държавата извънредните налози. [В противен случай] да дадат двойно количество.

20. Който сече чужда гора без разрешение на нейния стопанин, като разработва и засява [мястото], да не получи нищо от добива.

21. Ако някой земеделец си построи къща и насади лозе в чужда нива или място, а след време си дойдат стопаните на мястото, те нямат право нито да съборят къщата, нито да изкоренят лозето, но могат да получат равностойно място. Ако онзи, който е построил къщата или засадил лозе на чужда нива, отказва решително да даде равностойно място, то стопанинът на мястото има право да изкорени лозето и да събори къщата.

22. Ако земеделец открадне по време на копан лизгар или кирка и след време се узнае това, да дава за всеки изминат ден по дванадесет фолиса. Също така и който открадне косер по време на подрязване или сърп по време на жътва, или секира по време, когато се сече гора.

23. Ако някой говедар рано сутрин вземе вол от земеделец и го прибере в стадото, в случай че волът бъде удушен от вълк, говедарят да покаже трупа му на неговия стопанин, а сам да не понесе наказание.

24. Ако говедарят, който е взел вол, го изгуби и не съобщи на стопанина на вола в същия ден, в който волът се е изгубил: „До това и това място аз виждах вола, а какво е станало после, не зная", да не остане безнаказан. Ако пък е известил, да не бъде наказан.

25. Ако говедар сутрин рано вземе вол от някой земеделец и си тръгне, а волът, като се отдели от стадото, влезе в ниви или лозя, говедарят да не се лишава от своята плата, а да заплати щетата.

26. Ако говедар вземе сутрин вол от земеделец и волът изчезне, да се закълне в името господне, че не е злоупотребил и че е непричастен в изчезването на вола, и да не бъде наказан.

27. Ако говедар вземе сутрин вол от някой земеделец и волът окуцее или ослепее, говедарят да се закълне, че той не го е повредил, и да не бъде наказан.

28. Ако говедар при убиване, окуцяване или нараняване на вол се е заклел, а след това бъде изобличен от достоверни свидетели, че е дал лъжлива клетва, да му се отреже езикът и да плати щетата на стопанина на вола.

29. Ако говедар убие, окуци или ослепи вол с тояга в ръка, той е виновен и да бъде наказан. Ако ли пък с камък — невиновен е.

30. Ако някой отреже звънеца на вол или овца и бъде уличен като крадец, да бъде бит с камшик. Ако пък животното се загуби, да го даде онзи, който е откраднал звънеца.

31. Ако в една част на нивата се намери някакво дърво, а участъкът до нея е градина и се засенчва от съседното дърво, то стопанинът на дървото да го окастри. Ако не е градина, дървото да не се окастря.

32. Ако някой е посадил дърво на неразделно място, а покъсно, когато стане дележът, то се падне в участъка на друг, да няма право върху дървото никой друг освен онзи, който го е посадил. Ако ли пък стопанинът на мястото се оплаква, че търпи щети от дървото, нека даде друго дърво вместо това на онзи, който се е грижил за него, и да го притежава като свое.

33. Ако пазач на плодове бъде заловен, че краде в мястото, което пази, да бъде лишен от платата си и да бъде много бит.

34. Ако нает овчар се залови, че дои овцете тайно от техния стопанин и продава млякото, да бъде бит и лишен от своята плата.

35. Ако се залови някой, че краде чужда слама, да я даде двойно.

36. Ако някой вземе вол, магаре или някакво друго добиче без знанието на стопанина му и отиде на работа, да плати двойно наем за него. Ако добичето умре по пътя, да даде две вместо едно [и то такива], каквото е било [взетото].

37. Ако някой вземе вол за работа и волът умре, съдниците да разгледат този случай. И ако волът е умрял на тази

работа, за която човекът го е взел, последният да не бъде наказван. Ако е умрял на друга работа, да даде здрав вол.

38. Ако някой намери в лозе, в нива или на друго място вол да прави пакост и не го предаде на стопанина му, за да изиска от него всичките загуби за плода, но го убие или осакати, да даде вол вместо вол, магаре вместо магаре или овца вместо овца.

39. Ако някой, който сече дърва в гората, не внимава, но [дървото] падне и убие вол, магаре или каквото и да било друго животно, да даде животно за животно.

40. Ако някой, като сече дърва, хвърли отгоре секирата по непредпазливост и убие чуждо животно, да даде също такова животно.

41. Ако някой открадне вол или магаре и бъде изобличен, да бъде бит и да го върне двойно, както и всичко изработено [от тоя добитък].

42. Ако някой иска да открадне вол от стадото и стадото бъде заблудено и изядено от зверове, да бъде ослепен.

43. Ако някой излезе, за да прибере своя вол или магаре, и подкарвайки [своя добитък], подкара с него и друго добиче, но не го прибере със своя и то погине или бъде изядено от вълци, да даде на стопанина му равностоен вол или магаре. Ако пък, пращайки известие, му е съобщил и му е показал мястото, оправдавайки се, че не е могъл да го задържи, да не бъде наказан.

44. Ако някой, като намери в гората вол, го заколи и вземе месото му, да му се отсекат ръцете.

45. Ако някой роб заколи в гората вол, магаре или овен, господарят [на роба] да върне животното.

46. Ако някой роб, който възнамерява да краде през нощта, отмъкне овцете от стадото, като ги разгони от кошарата, и те се изгубят или бъдат изядени от зверове, да се обеси като убиец.

47. Ако нечий роб краде често нощем дребен добитък или често отмъква добитък от стадото, да се искат загубите от господаря му, понеже е знаел, че робът му е виновен. А самият роб да се обеси.

48. Ако някой намери вол, който прави пакост, и не го предаде на господаря му, за да си получи щетата, но му отреже ушите, ослепи го или му отреже опашката, стопанинът му да не го взема, но да получи друг вместо него.

49. Ако някой намери прасе, овца или куче да прави пакост, при първия път да го предаде на стопанина му. След това, при втори път, като го предаде, да предупреди стопанина му, а третия път [може] безнаказано да му отреже опашката, ухото или да го убие.

50. Ако вол или магаре, като иска да влезе в лозе или в

градина, попадне в рова на лозето или на градината и умре, стопанинът на лозето или на градината да не бъде наказан.

51. Ако вол или магаре, искайки да влезе в някое лозе или градина, се намуши на коловете на оградата, стопанинът на лозето или на градината да не бъде наказан.

52. Ако някой постави капан по време на беритба на плодовете и в него попадне куче или прасе и умре, притежателят на капана да не бъде наказан.

53. Ако някой убие [животно] при първо или второ нанасяне на щета, а не го предаде на стопанина му, за да получи от него обезщетение, да даде [такова животно], каквото е убил.

54. Ако някой затвори прасе или куче и то погине, да плати в двоен размер.

55. Ако някой убие пастирско куче и не признае, но зверове нападнат кошарата, а след това се узнае, че той е убил кучето, да върне цялото стадо заедно с цената на кучето.

56. Ако някой хвърли огън в собствената си гора или нива, а огънят се разпростре и изгори къщи или ниви с неприбран плод, да не се осъжда, ако не е направил това при голям вятър.

57. Който гори чужд участък или сече чужди дървета, да се осъди да даде двойно.

58. Който гори ограда на лозе, да бъде бит и да му бъде дамгосана ръката, а също да се вземе загубата в двоен размер.

59. Който сече чужди лози с грозде или ги изкоренява, да му бъде отсечена ръката и да бъде глобен.

60. Които влизат в чужда нива по време на жътва и задигнат снопи, класове или варива, да бъдат лишени от дрехите си и да бъдат бичувани.

61. Онези, които влизат в чужди лозя или смокинови градини само за ядене, да не бъдат наказани. Но ако [са влезли] за кражба, да бъдат бити и лишени от дрехите си.

62. Онези, които крадат рало, лемеж, ярем или нещо друго [такова], да се глобят съобразно с броя на дните от деня, когато е станала кражбата, по дванадесет фолиса на ден.

63. Онези, които изгорят или откраднат чужда кола, да я платят двойно.

64. Онези, които подхвърлят огън в харман или в кръстци, за да отмъстят на враговете си, да бъдат изгорени на клада.

65. Онези, които подхвърлят огън в сенник или в плевня, да им се отрежат ръцете.

66. Онези, които самоволно разрушават чужди къщи или събарят огради за собствена ограда или постройка, да им се отрежат ръцете.

67. Онези, които вземат нива за лихва, ако се окаже, че са използували нивата повече от седем години, съдията да реши, щото целият [годишен] доход след седмата година и полови-

ната от дохода преди това да се причислят към главницата.

68. Онзи, който бъде намерен, че краде жито в хамбара, при първи път да му бъдат ударени сто тояги и да плати щетата на собственика. Ако се залови втори път, да плати открадкатото в двоен размер. А при трети път да бъде ослепен.

68а. Ако някой, искайки да изгори стърнището на собствената си нива, го подпали, а огънят се разнесе и изгори чуждите ниви или чуждото лозе, съдията трябва да разследва; ако огънят се е възпламенил поради неопитността и непредвидливостта на онзи, който го е запалил и който не се е постарал с всички сили да не се разпространява той и по-нататък, да се съди, понеже е бил небрежен и нехаен. Ако пък е взел всички предохранителни мерки, обаче нахлулият внезапно вятър е пренесъл пламъка на огъня у пострадалия, то онзи, който е запалил огън, остава ненаказан.

69. Който краде нощем вино от делва, от лин или от бъчва, да понесе наказанието, което се предвижда в по-горната глава.

70. Онези, които имат непълна мярка за жито или за вино и не следват старото, останало от бащите предание, но заради позорна печалба употребяват незаконни мерки вместо установените, да бъдат бити като нечестиви.

71. Онзи, който предаде добитък за паша на роб без знанието на господаря му, а робът го продаде или пък някак по друг начин го погуби, да не бъде наказван нито робът, нито неговият господар.

72. Ако роб със знанието на господаря си приеме някакви дребни животни и ги изяде или пък иначе ги погуби, господарят на роба да даде обезщетение на техния стопанин.

73. Ако някой минава по пътя и намери наранено или убито животно и като го съжали, съобщи за него, а стопанинът на животното подозре, че известителят е извършил злосторство, той да се закълне за нараняването, а за погубването никой да не бъде държан отговорен.

74. Онзи, който погубва чуждо животно по какъвто и да било повод, когато бъде уличен, да даде обезщетение на неговия стопанин.

75. Онзи, който убие овчарско куче, като си послужи с отрова, да му бъдат ударени сто бича и да даде двойната цена на кучето на стопанина му. Но ако е загинало и стадото, то оня, който е убил, да даде пълно обезщетение, понеже е станал причина за погубването на кучето. Да се съберат сведения и за кучето. И ако е било звероборец, да стане така, както казахме по-горе. А ако е било просто или обикновено куче, да бъде бит и плати само цената на кучето.

76. Ако две кучета се давят и стопанинът на едното удари другото с нож, тояга или камък и от удара то ослепее или умре, или пък му се случи някаква друга беда, той да даде

обезщетение на неговия стопанин и му бъдат ударени дванадесет бича.

77. Ако някой има зло куче, което се нахвърля срещу кучетата на съседите, и насъска това зло куче срещу по-слабите кучета, при което някое от тях бъде осакатено или погине, той да даде обезщетение на стопанина му и да му бъдат ударени дванадесет бича.

78. Ако някой, който е ожънал своя участък, докато съседните му участъци още не са ожънати, пусне своя добитък и причини някаква щета на съседите си, да му бъдат ударени тридесет бича и да заплати обезщетение на потърпевшия.

79. Ако някой обере своето лозе, докато други участъци още не са обрани, и пусне в тях своя добитък, да му бъдат ударени тридесет бича и да плати обезщетение на потърпевшия.

80. Ако някой, който се съди с другиго, му изсече самоволно лози или някое каквото и да било друго дърво, да му се отсекат ръцете.

81. Ако някой, който живее на село, забележи някое общо място, удобно за мелница, и го завземе, а после, след завършването на мелницата, когато селската община започне да обвинява стопанина на мелницата, че е присвоил общо място, да му платят всички дължими разноски за нейното завършване и всички да бъдат съобщници в това, което вече е направено.

82. Ако, след като се раздели земята на селото, някой намери в собствения си участък място, удобно за постройка на мелница, и се заеме с направата ѝ, земеделците от другите участъци нямат право да възразяват нищо относно тази мелница.

83. Ако водата, която отива във воденицата, опустошава ниви или лозя, нейният притежател трябва да се погрижи за тяхното запазване. Ако не може, воденицата трябва да спре да работи.

84. Ако стопаните на нивите не искат водата да минава през техните ниви, да имат това право.

85. Ако земеделец намери в чуждо лозе чужд вол, който причинява вреда, и не извести на неговия стопанин, но искайки да го изгони, го убие, осакати или го прободе с кол, длъжен е да даде пълно обезщетение.

Из „Свидас лексикон"

Под това име е запазен един византийски енциклопедически речник, съставен през втората половина на X в. Той съдържа интересни и важни сведения за богатствата на българския хан Тервел, Крумовото законодателство и др. Сведението за Крумовото законодателство е запазено и в старобългарски превод. Превод на Г. Цанкова-Петкова в ГИБИ, с. 308—310, от *A. Adler*, Suidae Lexicon, I, Lipsiae, 1928, с. 3—4, 483, 483—484.

Авар. Скит, син на Севт... Българите унищожили напълно и без остатък аварите.

Базилика. В базиликата зад Милиона имало позлатена статуя на узурпатора Юстиниан на колене. Там бил и екзамонът до времето на император Ираклий. Там Тервел държал реч пред народа.

Българи. На българите се харесала носията на аварите; те заменили своите дрехи с техните и досега ходят така облечени. При император Юстиниан Носоотрязания предводителят на българите Тервел бил на върха на благополучието. И самият Юстиниан и Константин, синът на Ираклий, били негови данъкоплатци. Той поставял обърнат щита си, който носел във време на война, и своя камшик, с който шибал коня си, и слагал пари, докато покрие и единия, и другия. Поставял копието си на земята и до краищата му и на голям куп натрупвал копринени дрехи. Като напълвал сандъчета със златни и сребърни пари, раздавал ги на войниците, пръскайки с дясната си ръка злато, а с лявата сребро. Същите тези българи унищожили напълно аварите. Крум запитал пленниците авари: „От какво мислите, че загина вашият предводител и целият ви народ?" А те отговорили: „Понеже взаимните клетви се умножиха и погубиха по-смелите и по-умните; и още, понеже насилниците и крадците станаха съобщници на съдиите; също така и от пиянството. Тъй като виното се увеличаваше, всички станаха пияници; освен това от подкупничеството, също и от търговията. Защото всички станаха търговци и се мамеха помежду си. И от това произлезе нашата гибел." А той, като чул думите им, свикал всички българи и им заповядал, като издал следните закони: Ако някой обвини другиго, да не бъде слушан, преди да бъде вързан и разпитан. И ако се окаже, че той клевети и лъже, да бъде убит. Не се позволява да се дава храна на онзи, който краде. Или ако някой би се осмелил да направи това, имотите да му бъдат отнети. Заповядал също да се строшават краката на крадците и всички лозя да се изкоренят. На всеки, който проси, да не се дава малко, но да бъде достатъчно задоволен, за да не изпадне пак в нужда; или пък, който не постъпи така, ще му бъдат отнети имотите. Както бе казано, българите унищожили всички авари.

Из „Баварски географ"

Под името „Баварски географ" е познато едно анонимно „Описание на областите на северния бряг на Дунава", съставено във Франкската империя през първата половина на IX в. Текст и превод у *В. Гюзелев*, Баварският географ и някои въпроси на българската история през първата половина на IX в., ГСУ ФИФ, LVIII, 3, 1964, с. 292—293.

Тези са, които обитават най-близо до датските граници, които наричат северни абодрати; там е областта, в която им 53 крепости, разделени между техните предводители. Величи, в която има 95 крепости и 4 области. Линаа е народ, който има 7 крепости. Близо до тях обитават онези, които се наричат бетхеничи, смелдингон и моризани, които имат 11 крепости. Близо до тях са тези, които се наричат хехфелди; те имат 8 крепости. До тях е земята, която се нарича сурби; в нея областите са много; те имат 50 крепости. До тях са онези, които назовават таламинци; те имат 14 крепости. Бохемия — в нея има 20 крепости. Моравяните имат 11 крепости. България е огромна област и многоброен народ, която има 5 крепости. Понеже множеството от тях е голямо, не им е нужно да имат крепости. Има народ, когото наричат мерехани; тези имат 30 крепости. Тези са областите, които опират до нашите граници.

Из „Отговорите на папа Николай I по допитванията на българите"

През август 866 г. в Рим пристигнало българското пратеничество, което връчило на папа Николай 115 въпроса от техния княз Борис I. По заръка на папата Анастасий Библиотекар изготвил на тези въпроси 106 отговора, които били връчени на българското пратеничество на 13 ноември 866 г. „Отговорите на папа Николай I по допитванията на българите" са изключително важен извор за вътрешнополитическата, културната и религиозната история на България през езическия период. Текст и превод на Д. Дечев в ЛИБИ, II, с. 84—121.

Глава 20. Какво трябва да се отсъди за свободния човек, който се е изплъзнал чрез бягство от отечеството си, ако бъде хванат? Нищо друго във всеки случай освен онова, което законите определят...

Глава 21. Ако роб побегне от господаря си, трябва да му се прости, когато се залови; но изобщо да не се прекрачват спрямо него постановленията на законите...

Глава 22. Относно ония, които удрят на бяг, когато влезете в сражение с неприятеля, ако състраданието и милосърдието не се намеси по-рано, поне да се смекчи суровостта на законите.

Глава 23. За ония, на които е заповядано да отидат срещу неприятеля, па се откажат да се подчинят на заповедта, съветваме същото.

Глава 25. Вие заявявате, че по обичая на отечеството ви всякога пазачи бдят на границата между вашето отечество и това на другите; и ако роб или свободен избяга по някакъв начин през тая същата стража, то незабавно вместо него се избиват пазачите...

Глава 33. Вие заявявате, че когато сте влизали в сраже-

ние, досега обикновено сте носили като военно знаме конска опашка...

Глава 34. Освен това вие се допитвате дали трябва веднага да потеглите, щом дойде вест, че е нужно да вървите на война, или има известно време, в което не трябва да се отправяте на война...

Глава 35. Вие разправяте, че сте били свикнали, когато отивате в сражение, да съблюдавате дни и часове и да извършвате заклинания, игри, пеяния и някакви гадания...

Глава 40. Вие заявявате, че има обичай в отечеството ви да се изпраща от вашия господар, преди да пристъпите към сражение, един проверен и преблагоразумен мъж, който да прегледа всички оръжия, коне и вещи, които са необходими за сражение; и оня, у когото се окажат немарливо приготвени, се наказва със смърт...

Глава 41. За ония обаче, които отказват да приемат благото на християнството и принасят жертва на идоли или свиват колене пред тях, нищо друго не можем да ви пишем, освен да ги убедите в правата вяра...

Глава 42. Вие твърдите, че когато вашият княз седне на стол, както е обичаят, до трапезата, за да яде, никой не сътрапезничи с него, за да яде също, нито дори жена му, докато вие, далеч от него, насядате на ниски столчета и ядете на земята...

Глава 44. Никакво основание не трябва да имате, за да се отдадете през Четиридесетницата на лов...

Глава 45. Вие искате да узнаете от нас дали трябва в Четиридесетницата да се произвежда съд и да се обрича някой на смърт...

Глава 46. Дали пък е позволено в Четиридесетницата, ако нуждата изисква или някаква нужда не изисква да се пристъпва към война, не е нужно вече да ви се разправя...

Глава 47. Вие се допитвате дали е позволено в Четиридесетницата да се отдавате на игри...

Глава 48. Ето защо ние мислим, че през Четиридесетницата никак не подобава нито да се жените, нито да правите гощавки...

49. Освен това искате да знаете дали ви е позволено да давате, както по-напред, в зестра на съпругите си злато, сребро, волове, коне и др.

Глава 51. Вие питате дали е позволено да имате едновременно две съпруги и ако не е позволено, желаете да знаете какво трябва да сторите с оня, у когото това бъде открито...

Глава 52. Ако желаете да узнаете какво трябва да се отсъди за ония, които скопят някого, разгърнете страниците на закона.

Глава 55. Относно твърдението ви, че гърците ви забраняват да приемете причастие без пояси, ние съвсем не знаем на какви свидетелства се осланят...

Глава 56. Вие уверявате, че искате да знаете дали на всички ви е позволено да нареждате във време на суша пост за изпросване на дъжд и да устройвате молебен...

Глава 58. Дали трябва жената да стои в черквата с покрита глава или с непокрита...

Глава 59. Каквото питате за гащите, смятаме, че е излишно...

Глава 62. Вие разправяте, че преди да приемете християнството, у вас бил открит един камък, от който, ако някой вземе нещо за болест, случва се да добие цяр за тялото си, а някога — да остане без полза. .

Глава 63. Вие питате освен това дали е позволено на мъжа през нощното и дневното време на господния ден да се събира с жена си или да спи с нея...

Глава 64. Колко дни мъжът трябва да се въздържа от своята жена, след като му се роди син...

Глава 66. Вие твърдите, че гърците ви забраняват да влизате в черква с повезка от ленен плат, която носите на главите си...

Глава 67. Вие заявявате, че сте имали обичай, когато сте се решавали да обвържете някого с клетва за някаква работа, да слагате пред себе си меч и в него да се заклевате...

Глава 79. Заявявайки, че у вас има обичай да вземат немощните заради здравето си някаква повезка и да я носят на шията окачена, питате дали ние заповядваме да се върши това и по-нататък...

Глава 80. Вие запитвате по какъв начин трябва да сключите и спазите мир с народ, който иска да бъде в мир с вас...

Глава 83. Вие питате дали ви е позволено да съдите някого за углавни престъпления...

Глава 84. Вие мислите, че трябва да ни попитате какво трябва да се отсъди за оня, който обвини някого лъжливо и след това се окаже, че е лъжеобвинител...

Глава 85. И спрямо оня следователно, за когото питате, че бил дал човеку да пие нещо смъртоносно, ние също ви насърчаваме към милост...

Глава 86. Ако бъде хванат крадец или разбойник и откаже онова, що му се приписва, вие твърдите, че у вас съдията го бие по главата с бич и друг боде ребрата му с железни шипове, докато изтръгне от него истината...

Глава 88. За родителите си, за които се допитвате, че са умрели невярващи, не е позволено да се молите...

Глава 89. Да се посвещават новите плодове и първаците измежду нещата са имали обичай и древните...

Глава 90. Вие питате дали е позволено да се ядат живот-

ни или птици, ако бъдат умъртвени без нож и издъхнат само от удара на човек...

Глава 96. Каквото и да помисли жена ти против тебе или да ти стори, дори и да те наклевети, не трябва да я отхвърлиш освен в случай на прелюбодеяние, нито изцяло да я намразиш...

Глава 97. Същото трябва да се съблюдава и спрямо роба, който наклевети господаря си пред първенците...

Глава 98. Вие питате дали трябва да се погребе оня, който се самоубие, и дали трябва да се принася за него жертвоприношение...

Глава 100. Дали трябва да се занесе обратно в собствената му земя оня, който е загинал в сражение, ако неговите родители или другари пожелаят...

Глава 101. Питате кому трябва да се раздава милостиня...

Из „Златни ливади на ал-Масуди

Арабският историк ал-Масуди (умрял през 956—957 г.) е автор на едно от най-забележителните произведения с историко-географски характер в средновековната арабска литература. В сведенията си за българите в него той е използувал съчиненията на арабските историци от IX в. ал-Гарми и ибн-Хордадбех. Превод на В. Гюзелев от *А. Я. Гаркави*, Сказания мусульманских писателей о славянах и русских, СПб., 1870, с. 126, и *А. A. Vassiliev*, Byzance et les Arabes, I, Bruxelles, 1934, с. 330; II, 2, Bruxelles, 1950, с. 33.

Бурджан е от потомците на Юнан, сина Яфетов. А държавата на бурджаните [българите] е голяма и обширна. Те нападат гърците. От Цариград до страната на бурджаните има 15 дни път. Страната на бурджаните има 20 дни надлъж и 30 нашир. Земята на бурджаните е оградена с дървена ограда, в която се намират отвори, подобни на дървени прозорци; тази ограда е подобна на стена край ров. Селата нямат такава ограда. Бурджаните са езичници и нямат свещени книги. Конете, които употребяват във война, пасат постоянно свободни по ливадите и никой не ги язди освен във време на война. И ако намерят човек, който в мирно време се качва на кон, убиват го. Когато се отправят на поход, те се построяват в редици: стрелците с лък образуват авангард, а ариергардът се образува от жените и децата...

Бурджаните са огромен, могъщ и войнствен народ, който е подчинил всички съседни народи. Един български конник може да излезе на глава на 100 или 200 конници от неверните. В наше време жителите на Цариград без неговите укрепления не биха могли да се защитят от тях. А също и всички, които обитават съседните на бурджаните области, не биха могли да се защитят от тях освен благодарение на своите крепости и на техните стени.

Втори хамбарлийски надпис от края на 813 г.

Превод на В. Гюзелев от PI, № 47, с. 220—221.

...кавхана...направих моя брат и стратегът Леон нека бъде негов подчинен. От Бероя и... Дултроини първенец е ичиргу боила Тук — за дясната страна, а стратезите Бардан и Янис са му подчинени. За лявата страна на моя саракт — Анхиало, Девелт, Созопол, Ранули — главатар е боилът кавхан Иратаис, а Кордила и Григора са му подчинени стратези.

Плисковски фрагменти от надписи

Превод на В. Гюзелев от PI, № 7, 8, 9, 10, 11, 12, 80; с. 151, 153, 154, 155, 323.

...кали...алпа...в годините...Боян...владетеля...
...псиад...кавхан...тагма...
...на продажния...багатур...пол...
...бага[тур]...сихаз...ал...
...олс...уирх...
...етукли... който беше... и му даде... наплири... лил...
...победиха много пъти двамата...Пумир, Негун... Петър...

Строителен надпис от крепостта край с. Войвода, Шуменско (от първата половина на IX в.)

Превод на В. Гюзелев от *В. Бешевлиев*, Първобългарски надписи, XXX, 1934, с. 144, № 44.

... и се усили [владетелят] и ... старата [крепост] беше и я възобнови и... доведе войската и началниците... даде...

Надписи за въоръжението на българската войска

Превод на В. Гюзелев от *V. Beševliev*, Protobulgarica, 1. Eine neue Inventarinschrift, To Honor Roman Jakobson, The Hague, 1967, с. 222—224.

...Барса [бири багаин]... и областите... на него са поверени ризници... шлемове 157.

Превод на В. Гюзелев от PI, № 48, 50, 53, 49, 51, 52; с. 230, 233, 242, 235, 238.

Багатур багаинът има общо 53 ризници и 54 шлема.

÷

Юк боилът [има] 26 ризници, ичиргу багаинът — 12, зитко мирос — 17, юг багаинът — 22, бири багаинът — 22.

÷

...ризници... 64 кане... ризници... ризници 83... ризници 85.

÷

Сетит багаинът има власт общо над 83 ризници и общо 70 шлема.

÷

...са неговите ризници, а шлемове 2. И... ризници... те имат 191 седла, а ризниците им са 192.

÷

Зитко ичиргу боилът [има]: плочести ризници 455, шлемове 540; халчести ризници 427, шлемове 854. Туртуна пиле жупан [има]: плочести ризници 20, шлемове 40, халчеста ризница 1, шлем 1.

Победни колони и надписи

Превод на В. Гюзелев от PI, № 16—40, с. 177, 178, 179, 179, 180, 181, 182, 182, 183, 184, 184, 185, 185, 185, 186, 186, 187, 187, 187, 188, 188, 188, 189.

1. † Битка при Сяр
2. † Битка при Тича
3. † Битка при Версиникия
4. † Битка при...
5. † Крепост Бурдидзо
6. Крепост Димотика
7. † Крепост Родосто
8. † Крепост Теодорополис
9. † Крепост Теодосполис
10. † Крепост Гарпалас
11. † Крепост Аркадиополис
12. † Крепост Виза
13. † Крепост Созопол
14. † Крепост Несебър
15. † Крепост Вукелон
16. † Крепост Скутарион
17. † Крепост . . . .
18. † Крепост . . . .
19. † Крепост . . . .
20. † Крепост . . . .
21. † Крепост . . . .

22. † Крепост . . . .
23. † Крепост. . . . .
24. † Крепост . . . .
25. † Крепост . . . .

Надгробни надписи

Превод на В. Гюзелев от PI, № 58—68, с. 281, 285, 287, 289, 291, 292, 293, 294, 295, 296, 298.

Кан ювиги Омуртаг [казва]: копан Окорсис бе мой сътрапезник и като отиде на война, се удави в реката Днепър. Той бе от рода Чакарар.

÷

Кан ювиги Омуртаг [казва]: зера таркан Онегавон бе мой сътрапезник и като отиде на война, се удави в реката Тиса. Той бе от рода Кувиар.

÷

Кан ювиги Омуртаг [казва]: жупан таркан Охсун беше мой сътрапезник. И умря на война. Той бе от рода Кюригир.

÷

Кан ювиги Омуртаг [казва]: Вои... ву... и... беше мой сътрапезник. И като отиде във войската, загина на война. Той бе от рода... дуар.

÷

[Кан ювиги Омуртаг казва]: жупан... беше мой сътрапезник. И като се разболя, умря. Той бе от рода Ермиар.

÷

Кан ювиги Омуртаг [казва]: багатур багаин Ославна беше мой сътрапезник. И като се разболя, умря.

÷

Кан ювиги Омуртаг [казва]: коловър ичиргу коловър беше мой сътрапезник и умря вътре.

÷

[Кан ювиги Омуртаг казва]: таркан... беше мой сътрапезник и умря на...

÷

[Кан ювиги Омуртаг казва]: ... гу...

÷

Кан ювиги Омуртаг [казва]: кандидат Турдачий бе мой сътрапезник. И умря вътре.

÷

Кан ювиги Маламир [казва]: Чепа беше боготор боила коловър и беше сътрапезник на владетеля. И като се разболя, умря. А това се постави за негов спомен.

÷

Остро богоин.

Надпис върху златна плочка с изображение на хан Омуртаг

Превод на В. Гюзелев по изданието на *Ив. Йорданов*, Едностранни златни монети-медальони с името на хан Омуртаг, Археология, XIX, 4, 1977 (под печат).

Кан ювиги Омуртаг.

Чаталарски надпис на хан Омуртаг

Превод на В. Гюзелев от PI, № 56, с. 260—261.

Кан ювиги Омуртаг е от бога владетел в земята, гдето се е родил. Обитавайки стана Плиска, той направи аул на Туча [р. Тича] и премести войската си срещу гърците и славяните. И направи изкусно мост на Туча заедно с аула и постави в този аул четири колони и върху колоните постави два лъва. Нека бог даде на поставения от бога владетел, като тъпче добре с нозете си императора, докато Туча тече и докато [слънцето сияе], като владее над многото българи и като подчинява враговете си, да преживее в радост и веселба сто години. Времето пък, когато се съгради, беше по български сигор елем, а по гръцки 15 индиктион.

Търновски надпис на хан Омуртаг

Превод на В. Гюзелев от PI, № 55, с. 247.

Кан ювиги Омуртаг, обитавайки стария си дворец, направи преславен дворец на Дунава. И като измерих [разстоянието] между двата преславни двореца, направих по средата могила. А пък от самата среда на могилата до моя стар аул има 20 хиляди оргии и до Дунава има 20 хиляди оргии. Самата пък могила е всеславна. И като измериха земята, направих тези писмена. Човекът дори и добре да живее — умира. И друг се ражда. И нека роденият по-късно, като види тези [писмена], да си спомни за онзи, който я е направил. Името пък на владетеля е Омуртаг, кан ювиги. Дано бог му даде да преживее 100 години.

Мадарски надпис на хан Омуртаг

Превод на В. Гюзелев от PI, № 6, с. 149.

От бога поставеният владетел хан ювиги Омуртаг... беше.. и направи жертвоприношение на бога Тангра... ичиргу боила... злато и...

Шуменски надпис на хан Маламир

Превод на В. Гюзелев от PI, № 57, с. 277.

От бога поставеният владетел хан ювиги Маламир [казва]. Неговият стар боила кавханът Исбул направи водопровода и го предаде на владетеля. А владетелят даде много пъти на българите да ядат и да пият, а на боилите и багаините даде големи дарения. Нека бог да даде на от бога поставения владетел да живее сто години заедно с кавхан Исбул.

II. ОБЩЕСТВЕНО-ИКОНОМИЧЕСКО РАЗВИТИЕ (СРЕДАТА НА IX – НАЧАЛОТО НА XI В.)

1. ИКОНОМИКА И СОЦИАЛНА СТРУКТУРА

Закон за съдене на хората

(Кратка редакция)

Законът за съдене на хората е известен в няколко редакции: кратка, обширна и сводна. Познат е по огромен брой преписи. Текст и превод у *С. С. Бобчев*, Старобългарски правни паметници, 1, С., 1903, с. 83—92 и 171—176. По-ново издание под ред. на *М. Н. Тихомиров*, Закон судный людем, краткой редакции, М., 1961.

1. Преди всичко право трябва да се говори за божието право.

Затова и свети Константин, като написа първия закон, предаде го, казвайки така: всяко село, в което се вършат езически служби [треби] или клетви, да се отдаде на божия храм [черквата] с всичкия си имот. Които господари има в това село и вършат [подобни] служби и клетви, да се продадат с всичкия си имот, а цената им да се даде на сиромасите.

2. Във всяка разпра, обвинение и набеждаване князът и съдията трябва да не съдят [слушат] без доста свидетели, но да казват на скараните, обвинителите и на набеждачите: „Ако не представите свидетели, както повелява божият закон, чакайте да получите същото наказание, което за противния си искате [казвате].“ Така повелява божият закон и който не го пази, да бъде проклет.

2-а. За свидетелите.

Преди всичко във всяка разпра князът и съдията са длъжни с всякакво внимание и търпение да правят издирване и да не съдят без свидетели, но да изискват свидетели прави, които се боят от бога, познати [нарочити], нямащи никаква вражда, нито лукавство, нито омраза, нито тъжба, нито разпра с тогова, за когото показват; но [да се ръководят] от божия страх и от правдата му.

А броят на свидетелите да е единадесет и най-много до тоя брой. А в малките препирни от 7 до 3 и най-малко до тоя брой.

Съдията има власт да предупреждава свидетелите, когато

ще показват за някого, и да им напомня, че ако някога се намери да са лъгали, [тям предстои] или клетва, или продажба, или същото наказание.

Не трябва да се приемат за свидетели ни в една разпра тия, които някога бъдат уловени в лъжа и са престъпили божия закон, или имащите скотски живот, или ако са невещи в разправата, изключват се.

3. За плячката.

Когато някой излиза на бой с неприятели, трябва да се пази от всички дяволски [лукави] думи и дела, да има мисълта си у бога, да прави молитви и да се съветва за боя; защото помощ се дава от бога на светлите сърца защото не е победата на боя в премногото сила, но в крепост от бога, който дава победата.

Шестата част трябва да вземе князът, а всичко друго останало да вземат всички люде. Малък, голям да делят по равно. А на жупаните стига княжева част, а другата придобивка е дял на людете.

Ако ли се намерят някои, които да се осмелят, били кметове или прости люде, да извършат подвизи и юначества, то който княз или воевода в това време се случи там, да му се даде от речения княжев дял, каквото е добро, и да се подели на части: за намерилите се на бой да се даде част и за останалите в стана [лагера] да се даде. Защото така е казано, писано и предадено от пророка Давид.

4. Който си има жена и сблуди с робиня, като се хване безчинницата, князът на тая земя трябва да я изгони извън земята и да я продаде в друга земя, а цената ѝ да се раздаде на сиромаси.

Също блудникът трябва по божия закон да се отстранява от божиите раби и до 7 години да се подложи на пост: извън божия храм да стои две години във време на литургията; две години да влиза в черква само до светото евангелие, а другото време да стои вън; други две години да слуша литургията [само] до „Верую во единаго бога“; а в 7-ата година да стои на цялата [литургия], но да не взема [т. е. да не яде блажно]; а като се сключи 7-ата година, да яде всичко. Длъжен е 7 години само хляб да яде и [да пие] вода.

5. Който [неженен] блудствува с чужда робиня, да плати 30 стълеза [жълтици] на господаря на робинята, а сам той да се подложи на пост 6 години, както казахме, и да не се продава. Ако е сиромах, против волята му имотът му да се даде на господаря на робинята, а сам да се предаде на речения пост.

6. Който чернец [калугер] блудствува, според светския [людския] закон да му се отреже носът, а според църковния — да му се наложи 15 години пост.

7. Който се ожени за своята кума, по светския закон и на двамата да се отрежат носовете и да се разлъчат, а по църковния — да се разлъчат и да се подложат на 15 години пост. А редът на поста е такъв: 5 години да стои вън, да плаче и да слуша литургията; 4 години да стои в черква до светото евангелие; 3 години до Верую во единаго бога и 3 до края и все да е на хляб и вода. Така, като се свърши срокът, в 16-ата година всичко да яде.

Същото наказание да получи оня, който обладае дъщеря си от светото кръщение; също и тоя, който се намери, [че блудствува] с мъжетница.

8. Кога някой посегне на девица още девствена против волята на родителите ѝ, после, като се помирят, ако той пожелае да я вземе и родителите ѝ се съгласят, да стане сватба. Ако ли той изведнъж вземе да не рачи, тогава, ако той е богат, трябва да даде на девицата за срам [оскърбление] 6 литра злато, сиреч 72 стълеза; ако подобни няма, да даде половината от имота си; ако ли е сиромах, да го бие съдията на страната и да го изгони от своята област. Да се подложи и на пост 7 години, както писахме.

9. Който посегне на девица още девствена в пусто място и насилствено, гдето няма кой да ѝ помогне, да се продаде, а имотът му да се даде на девицата.

10. Който посегне на девствуваща [негодена] преди 20-ата ѝ година, то да се продаде всичкият му имот и да се даде на девицата; също и ако някой стори подобното и на годената. А по църковния закон всички се подлагат на пост 7 години, както казахме по-преди за случая с мъжетница.

11. Който посегне на сгодена девица и с нейна воля да е извършил това, да му се отреже носът.

12. Които извършат брак при кръвосмесителство, да се разлъчат.

13. Който има две жени, да напусне по-сетнешната с децата ѝ и да се бие. А пост 7 години.

14. Който запали чужда гора и сече дърва от нея, виновен е за двойно обезщетение.

15. Който поради някоя вражда или за разграбване на имот запали къщи, ако е в град, да го изгорят на огън, ако е в паланка или в село — с меч да се посече, а по църковния закон да се подложи на пост 12 години, защото е злодеец.

Ако ли някой, като иска да запали стъбла или тръни на нивата си, наклажда огън, а огънят, като премине, изгори чужда нива или чуждо лозе, трябва да се съди и издири. Ако е станало по неведение или малолетство, то, който е наклал огъня, трябва да обезщети изгорелия; или ако във ветровит ден накладе [някой] огън и не го пази, като си казва, че огънят не ще премине другаде, или като се лени, или че не можел;

ако ли пък запазва всичко, а веднага буря връхлети и от това огънят премине надалеч, такъв не се съди.

Ако от облак се подпали къщата на някого и изгори нещо от тоя дом и оттам огънят премине, та изгори домовете и на другите околни съседи, тоя [някой] да не се осъжда, защото пожарът е станал неочаквано.

16. Никой не бива насилствено [да изкарва] из черква тогова, който е в нея прибягнал. Но прибягналият открива работата на попа и вината, извършена от него, когото попът приема като беглец, догде се издири по закона и се изпита неговото обвинение.

Ако ли някой се опита да изкара из черква насилствено побягналия, който и да бъде, да получи 140 рани. И тогаз, както трябва, да се издири обвинението на избягалия.

17. Който има вещ [дело] с някого и без да обажда на господарите, сам се разправя и било с власт или насила извърши надлежното, ако наистина е имал право — да изгуби своята вещ и да я върне.

Ако ли вземе чуждо нещо, управителят на тая земя да го бие, защото няма право [власт] да става на себе си управник. И след това нещото да се върне на тогоз, от когото е отнето.

18. Родители и деца, ако показват един против друг, да не им се дава вяра; нито господарка [кога показва] против господаря; но роб или свободен може да бъде свидетел.

19. Ако някой купи пленник от чужденци с всичкия му багаж, а тоя има да плати за себе си цената, дадена за него, да си иде свободен.

Ако няма откуп, да остане като роб, додето се отработи. Ако се договори за цена, наречена плата [мзда], тя да бъде на годината три стълеза [жълтици] и пред свидетели. Така, като се свърже, [робът] да се отпусне свободен.

20. Свидетели по слух да не сведочат, като показват, че слушахме от еди-кого си длъжника или друго нещо, което свидетелствуват по слух, дори и ако свидетелствуващите са жупани.

21. Който от войниците се хване, че е отхвърлил нашата християнска вяра, като се върне в своята земя и град, да се предаде на черквата.

22. Ако някой наеме кон до известно място и после се случи [конят] или да се повреди, или да умре, наелият е длъжен да обезщети господаря на коня.

23. Ако някой затвори чужд добитък и го умори от глад или иначе го умъртви, осъжда се да плати двойно обезщетение.

24. Който открадне на война, ако [краденото] е оръжие — да се бие, ако е кон — да се продаде.

25. Господарят на крадящ роб, ако иска да държи такъв роб, плаща щетата заради него; ако не ще да държи такъв

роб, да го даде в робство на окрадения [томува, от когото е крадено].

26. Който откарва чуждо стадо, първи път да се бие, втори — да се изгони от земята, трети — да се продаде, но откак върне всичко, що е откарал [загонил].

27. Който съблича [обира] мъртвите в гроба, да се продаде.

28. Който влезе в олтар деня или нощя и вземе някои от светите съдове или одежди, или каква да е вещ, да се продаде. Ако вземе нещо извън олтара на черквата, да се бие и остриже и да се развежда низ земята като нечестив.

29. Който открадне свободен човек и го продаде или поробн, да се обърне на роб, както е поробил свободния, и в същото робство да се постави.

30. Който присвои чужди роб, скрие го и не го пуща наяве, виновен е пред господаря — да му настани друг такъв роб или да му даде цената.

31-а. За съпрузите.

От бога е направено животът на съпрузите да бъде неразлъчен. Премъдростта на спасителя наш бог господа ни учи, че откак от нищо сътвори битието на човека, [бог] не взе от земята пръст да създаде жената, а можеше, но взе от мъжа ребро и я създаде, за да се уподобят в премъдростта, и като една плът в две лица той узакони и неразлъчната им връзка. А жената, като опита горчивия плод [вкус], даде и на мъжа си същия тоя горчив плод поради дяволската лъст. Те дружно нарушиха божията заповед и за греха смърт им даде, съпружеството без да разтрогне.

Това като бе ясно, пак се утвърдява и от евангелиста. Във време, когато фарисеите попитаха Христа бога нашего трябва ли за всеки грях да се разделя някой с жена си, Исус отговори: „Което бог съедини, човек да не разлъчва освен поради прелюбодеяние." Ние, следвайки това, като верни [присни] ученици на Христа бога друго не смеем да узаконяваме.

Но защото злото [дяволът] докарва ненавист, обвинения между съпрузи или плътски и други пороци; затова в броя на причините, посочени от закона за разлъчване на съпрузите, са: разлъчва се мъж от жена си за такъв грях, ако се узнае, че тя е вършила някоя проказа [лепра] за живота му или други пакости, а мъжът, ако узнае, че тя не му се изповяда, и ако той падне в недъга на проказата.

Също се разлъчва жена от мъжа си, ако пък той й върши някоя проказа или друго, а той, като пострада, не й обади и падне в прокажен недъг или ако се случи нещо, та предварително да падне в шуга [краста].

Всичко това трябва съдията да изпита със свидетели, както писахме. Навсякъде все така се повелява и всички човешки безчинници ще се осъдят от великия съд божи.

За това не трябва да се смущава никой, а всички във всички дни по божия закон да се наставят, като уповават на Христа бога във вселенския съд да чуят блажени господа: „Елате благословени раби верни, добре вас ще ви наредя, влезте в радостта на господа бога вашего, като се веселите с ангелите во веки веков. Амин."

Из „Учително евангелие" на Константин Преславски

Старобългарският книжовник Константин Преславски е пряк ученик на славянския просветител Методий. Той разгърнал своята литературна и просветителска дейност в Плисковско-Преславската книжовна школа в края на IX — началото на X в. Автор е на „Учително евангелие", „Историкии", „Проглас към евангелието", „Азбучна молитва" и др. Превод на В. Гюзелев от архиеп. *Антоний.* Из истории христианской проповеди, СПб., 1895, с. 227—228.

Чухте ли за вярата на слепеца, узнахте ли за дръзновеното му мъжество, как той не се побоял от народа, как не се е уплашил от запрещението, което му било направено. Тогава той викал: „Сине Давидов, помилвай ме!" И не толкова с телесните очи желаел да прогледне, колкото с духовните, за да види истинската същност. И след него последвала славата на бога. Затова и се молим нему — да прозрем с душевните очи, за да изпълним неговите заповеди, и да го славим боголепно, без да се боим от царете, без да се страхуваме от князете, без да се срамуваме от велможите, но и ако гонение предстои и ако мъките продължават, когато нуждата налага, да не се боим да не се отлъчим от неговата любов, но с дръзновение да проповядваме и да му се молим... Да си спомним при това и светите мъченици: Не бяха ли всички те от нашия род, не предадоха ли своите телеса на мъките и на огъня, и на зверовете, и на смъртта. Да не отпадаме от неговата любов, нито да се отвъргваме от него. С това ще го възлюбим, като не се отказваме от него. Макар и не през всички дни да не бъдем по-добри за сегашната работа на властелите, тогава по-радостни ще бъдем. И мъзда по-голяма ще получим, когато и властелската работа изпълним, и божията служба извършим. Да го възлюбим, за да ни възлюби.

Из „Скъпоценности"

Под това название е известна голяма арабска енциклопедия, приписвана неправилно на ибн-Даста. Съставена скоро след 923 г., тя отразява редица интересни явления в европейската история. Превод на В. Гюзелев от *А. Я. Гаркави,* Сказания мусульманских писателей о Славянах и Русских, СПб., 1870, 263; *Д. Хвольсон,* Известия Ибн-Даста о хазарах, буртасах, болгарах, мадьярах, славянах и русских, СПб., 1869, с. 48.

Българите са народ земеделски и отглеждат всякакъв род житни храни: пшеница, ечемик, просо и др... Те имат коне, колчани и пълно въоръжение...

И ти излизаш от него [Цариград] и вървиш сред гъсти гори, в които живеят сакалибите [славяните-българи]. И те са християни; те са приели християнството по времето на цар Б-суса [княз Борис I] и до този ден усърдствуват в християнската вяра.

Из „За превземането на Солун“ от Йоан Камениат

Византийският свещеник Йоан Камениат произхождал от Солун. Бил свидетел на превземането на родния му град от арабите (31 юли 904 г.) и пленен от тях. След като се освободил от пленничеството, се заел с написването на своето съчинение. Превод на М. Войнов в ГИБИ, V, с. 22—23, от *J. Cameniatae* De excidio Thessalonicensi, apud Theophanes Continuatus, ed. Bonnae, с. 495.

Останалата част от полето се разпростира далеч навътре в сушата. Тя е изобщо без никакъв храст и дава възможност да се извършва всякаква земеделска работа. Тази [долина] върви на запад и се простира до други високи и големи планини, където се намира градът на име Верея. Този град е твърде прочут с жителите си и с всичко друго, с което един град се гордее за своето положение. В средата на това поле има някои размесени селища: едни от тях плащат данък на града [Солун] — това са така наречените другувити и сагудати, други селища плащат данък на съседния скитски народ, който се намира наблизо. Освен това селищата са разположени в съседство помежду си. Те общуват чрез търговски връзки със скитите. Това покрай другите обстоятелства е от голяма полза за солунчани, особено когато са в добри отношения помежду си и не грабват оръжие за жестока война. Дълго време в миналото това било и за двете страни предмет на грижи. Те си разменят взаимно необходимите неща при съвместния начин на живот, като запазват помежду си чуден и дълбок мир. Големи реки излизат от страната на скитите и като разделят помежду си споменатото поле, донасят голямо изобилие за града с приходите от риболова, с изкачването на корабите от морето нагоре по реките. С тези кораби се урежда един разнообразен приток на стоки, които се стичат по тези води.

Из „Беседа против новопоявилата се богомилска ерес“ на презвитер Козма

Старобългарският писател презвитер Козма е живял през царуването на Петър (927—970 г.). Той е автор само на едно произведение — „Беседа против новопоявилата се богомилска ерес“, което е известно по многобройни късни преписи в славянските литератури. Пълни издания: *М. Г. Попруженко,* Козма Пресвитер — болгарский писатель X века, С., 1936; *Ю. К. Бегунов,* Козма Презвитер в славянских литературах, С., 1973. Превод на откъсите *у В. Сл. Киселков,* Презвитер Козма и неговите творения, С., 1943, с. 60, 62, 81, 85—86 и 87.

Ако ли се противиш обаче на тези думи и казваш: „Не е възможно да се спасят, които живеят на този свят, понеже има да се грижат за жена и деца, да помагат насила в работите на земните властели и да понасят от дружината всякаква пакост, а от старейшините насилие“, то и това да знаеш, брате: много простотия живее у тебе, та затова така говориш... Ако ли ти денем работиш на земните властели, както казваш, или пък нищетата, човешката разпоредба или нещо друго ти пречи да се молиш на бога, не обвинявай тях, но още по-добре изпълнявай, което ти е поръчано, като чакаш да получиш от бога мъзда за това според своя труд, както и по-горе го изтъкнахме чрез светите книги. Освен това имаш и толкова време през нощта, колкото и през деня: раздели го по угодата си и една част отреди за почивка на тялото, а другата за молитва към бога...

Ето защо и аз, грешният в господа, моля ви: като виждаме толкова ратни беди и всички сегашни злини на тази земя поради човешки грехове, нека всеки от нас да се замисли, казвайки: Да не би заради мене бог да е изпратил тази война на земята? И всеки от нас да се приготви, защото не знаем в кой час ще дойде душевният крадец...

Защото всички се отклонихме от тебе [бога]: едни в еретичество, други в грабеж, други във вражда, други в блудство, други в клевети и братска ненавист, други в гордост и леност, други в пиянство, в беззаконни игри и в други грехове, от които се отрекохме от светото кръщение. А тебе, който виждаш и знаеш всичко, смятаме за невежа; съчиняваме лъжи и тънем в неправди; работим повече за корема, отколкото за тебе; оставихме небесното и клоним към земното; обичаме повече домовете на богатите, отколкото черквите и там налитаме като врани на мърша и очакваме от тях повече помощ, отколкото от тебе, а забравихме и потъпкахме написаното: „По-добре е да се надяваме на господа, отколкото да се уподобяваме на князе.“ Когато пък отидем на черква, на какъв смях се излагаме! Ако някой застане в нея, умът му скита навън или пък мисли за непристойни неща...

Ти си богат, всичко имаш напълно — Стария и Новия завет и други книги, пълни с поучителни слова и всякакви речи. А и сам всичко знаеш. Само още едно не си узнал: да жертвуваш душата си за своите братя. Защо затваряш пътя към спасението пред очите на човеците, като криеш божествените слова от братята си? Те са били написани не да бъдат ядени от плесен и за храна на червеите, а и братята ти да се спасят чрез тях. Ако ли пък си прочел в някои книги да се крият божествените слова от братята ти, такива книги са достойни не само да бъдат изядени от плесен и от червеи, но и да се изгорят в огън. Понеже учат несъгласно с господа и неговите светци, те ще изгорят във вечния огън. Не, човече, не крий божиите слова от тези, които желаят да ги четат и преписват... А ти ги четеш тайно, за да обориш брата си. Но не ще се спасиш и ще станеш причина да погинат мнозина, понеже душевен глад въвеждаш в целия свят... Виждате ли в колко голямо зло ни въвеждат нечетенето и незнанието на книгите? Прочитайте често светите книги, за да погубите своите грехове. Защото и капката, каза, която капе, често издълбава камъка...

Много от хората повече тичат по игри, отколкото в черква и обичат повече кощунците и басните, отколкото книгите. И наистина не е прилично да се наричат християни, които вършат такива дела. Защото не са християни, щом като пият вино с гусли, танци и бесовски песни и вярват в срещи и сънища и във всяко сатанинско учение. Комуто някой извършва волята, нему той е слуга. А на всичко това дяволът ги е научил. Ето защо, който от вас върши такива дела, не е прилично да се нарича християнин. А откъде се ражда всичко това? Не е ли явно, че е от нечетенето на книгите и от леността на йереите.

Из „Книга на епарха“

„Книгата на епарха“ е един от най-ценните извори за вътрешноикономическата история на Византия през X в. Тя отразява организацията на занаятчийските и търговските сдружения в Цариград. Текст и превод по изданието на *М. Я. Сюзюмов*, Византийская книга епарха, М., 1962, с. 58—59, 82—83.

За отониопратите и митаните

§ 1. Отониопратите или митаните [търговци на ленени изделия] могат свободно да купуват изделия от лен, откъдето и да е дошла стоката — от Стримон [Струмската област] или пък от Черноморието, или от Керасунт, или от която и да е друга област. Те са длъжни да закупуват тези изделия за това, щото да снабдяват вестиопратите [търговците на дрехи] с ленени одежди и хитони; но те могат да продават тези изделия и на всички желаещи да ги купят от тях при условие те да не ги препродават един на друг. Ако някой желае да купи непосредствено от дошлите търговци тези ленени тъкани за своя собствена употреба, то това не се забранява с настоящия указ.

§ 6. Ако се случи, щото от чуждоземци — например от българи или от други народности, да бъде докарана стока — ленени тъкани и мед — и ако те желаят да я продадат срещу други стоки, то в такъв случай отониопратите и салдамарите [продавачи на продукти] да вземат някои хора от другите сдружения, които притежават търсените стоки — било влатия [скъпоценни тъкани], широки 6 лакти или по-тесни, било прандия [сирийски платове] и харерия [други платове], и да отидат заедно с тях при чужденците по нареждане на епарха и нека заедно да извършат търговията. Нека хората от другите сдружения да задържат за себе си толкова стока, колкото им е необходима, а останалото трябва да предадат на митаните, като получат от тях по един керадий на една номизма печалба. Ако някой бъде уличен в нарушаване на това нареждане, да бъде бит, остриган и изгонен от колегията.

Из новела на византийския император Йоан Цимисхи от 972—975 г.

Превод на П. Тивчев в ГИБИ, V, с. 238, от *P. et J. Zepos*, Jus Graecoromanum, I, Athenes, 1931, с. 257—258.

А за моряците постановяваме това: нека ония, които обсаждат крепости или правят набези заедно с конна войска в неприятелска земя и залавят роби, да не дават комеркион. Ония пък, които отиват по тържищата и селищата, за да купуват роби от търговци или българи или по друг някакъв начин придобиват роби, или пък ги получават като дар, нека да плащат комеркион. Ако обаче няма война и някои моряци с измама заловят роби, не само да дават комеркион на държавното съкровище, но и да бъдат подвеждани под отговорност. Ако случайно на едно и също място има и моряци заедно с конната войска и някои от началниците на конниците продадат роби или ги подарят на някои от моряците, нека и те да не се облагат с комеркион.

Из „История“ от Скилица—Кедрин

Йоан Скилица (XI в.) е автор на една история, обхващаща събитията от 811 до 1057 г. В нея той използува критично много стари автори, някои от които не са достигнали до нас. Дава много и при това твърде важни сведения за българската история. Хрониката на Йоан Скилица е била почти буквално преписана от Георги Кедрин и се използува по неговото из-

дание. Превод на В. Тъпкова-Заимова в ГИБИ, VI, с. 304, от *G. Cedrenus, Joannis Skilitzae* Historia, II, Bonnae, с. 527.

Те [българите] вдигнали въстание и отхвърлили ромейското иго не толкова от благоразположение към Делян, колкото поради ненаситността на Орфанатрофа [брат на византийския император Михаил IV] и поради прекомерното събиране на данъци. Защото император Василий, когато покорил българите, нищо не искал да измени, нито да прави изобщо нововъведения, а оставил нещата в предишното им състояние, така както ги бил наредил Самуил, а именно: всеки българин, който имал впряг волове, да дава на държавата по една крина жито и толкова просо и по една стомна вино.

Грамоти на Василий II

Трите грамоти на Василий II за правата на Охридската българска архиепископия, запазени в преписи от XVI и XVII в., са ценен извор както за положението на църквата, така също и за феодалните отношения в българските земи през X и XI в. Текст и превод в *Й. Иванов*, БСМ, с. 550—562. Ново издание в ГИБИ, VI, с. 40—48.

Грамота от 1019 г.

Много и големи са добрините, с които човеколюбивият бог е дарявал през различни времена нашето царство; има обаче една, която надминава всички други, тя е присъединението на българската държава към ромейската под един ярем.

Вследствие на това ние утвърдихме благочестивейшия монах Иоан да бъде архиепископ на България и да управлява съответните дела на архиепископията.

И понеже той поиска да му се определят писмено клириците и париците, задължени да работят за черквите на неговата епархия, както и на тия на подчинените му епископи, дадохме му тая си царска грамота, с която заповядваме:

Самият архиепископ да има в градовете [крепостите] на своята епархия, т. е. в Охрид, Преспа, Мокра [при Охрид] и Кичево 40 клирици и 30 парици.

Епископът пък на Костур да има в градовете на своята епархия, т. е. в самия Костур, в Корешча [сев. от Костур], Колоня [зап. от Костур]. Девол, Воюса [в Албания] и Мор [неуточнено] 40 клирици и 30 парици. Ако и по-рано той да е имал повече може би, но ние не искахме неговите клирици и парици да надминават по число ония на архиепископа.

И епископът на Главница заповядваме да има в самата Главница и в Канина [при Вльора, Албания] и Неаниска 40 клирици и 40 парици.

И епископът на Мъглен [сев. от Воден] да има в самия

Мъглен, в Просек [Демир капия на Вардар], Морихово [Мариово], Сетина [Леринско], Острово и Заодрия [южно от Островското езеро] 15 клирици и 15 парици.

И епископът на Битоля да има в Пелагония, Прилеп, Дебреще [Прилепско] и Велес 15 клирици и 15 парици.

И епископът на Струмица да има в самата Струмица, в Радовиш и Конче [Радовишко] 12 клирици и 12 парици.

И епископът на Моровизд [Кочанско] да има в самия Моровизд и в Козяк [между р. Пшиня и р. Крива], Славище [по долината на р. Крива], Злетово [Кратовско], Луковица [Кратовско], Пиянец [по Средна Брегалница] и Малешево [по Горна Брегалница] 15 клирици и 15 парици.

И епископът на Велбъжд [Кюстендил] да има в самия Велбъжд и в Сътеска [около с. Ръждавица], Германия [с. Баня, Станкедимитровско], Теример [Станкедимитровско], Стоб [на р. Рилска], Долна Сътеска [между Кадин мост и Бобошево] и Разлог 15 клирици и 15 парици.

И епископът на Триадица [София] заповядваме да има в самата Триадица и в Перник, Суково [в Югославия] и Знеполе (или Звонци?) [Трънско] 40 клирици и 40 парици.

И епископът на Ниш да има в самия Ниш и в Мокро [до Бяла Паланка], Компл [неизвестно], Топлица [приток на Българска Морава] и Сврлиг [с. Варош на Горни Тимок] 40 клирици и 40 парици.

И епископът на Браница [Костолац на р. Млава] да има в Браница, в Моравьск [на устието на р. Морава], Смедерево, Гро..., Висьск, Сталач и Бродарьск [и четирите неуточнени] 15 клирици и 15 парици.

И епископът на Белград да има в самия Белград и в Градец [при Вальево], Омц, Главентин [неизвестни] и в Бяла църква [вероятно Паланка в долината на Морава] 40 клирици и 40 парици.

И епископът на Срем [Митровица] заповядваме да има в цялата си епархия 15 клирици и 15 парици.

И епископът на Скопие да има в самото Скопие и във В(б)инци [Виниче, Скопско, или Винци, Кумановско], Премор, Луково и Принип [и трите неизвестни] 15 клирици и 15 парици.

И епископът на Призрен да има в самия Призрен и в Хвостно [около Ипек], Лесковец и Б[в]рат... [неизвестни] 15 клирици и 15 парици.

И епископът на Липлян и Косово да има в цялата си епархия 15 клирици и 15 парици.

И епископът на Сервия [в Южна Македония] заповядваме да има в цялата си епархия 30 клирици и 30 парици.

Всички тия клирици са свободни от „икомодий" [икодомий?] и други повинности, както се освобождаваха при Са-

муил. Поради това и за сведение на императорите, които ще царуват след нас, ние дадохме тая грамота на архиепископа, като я подпечатахме с нашия царски моливдовул.

Грамота от 1020 г.

Тъй като след издаването на тая първа грамота за обсега на всяка българска епископия светейшият архиепископ на България поиска от царството ми да се направи и друга грамота за останалите негови епископства, неизброени в първата грамота, защото съседните митрополити ги били заграбили от българската област и си ги били присвоили, и понеже царството ми не желае да допусне никого от тия митрополити или от техните люде ни крачка навътре в границите на българската област, то постановяваме, щото сегашният светейши архиепископ да притежава и управлява всичките български епископства, които при цар Петър и Самуил се притежаваха и владееха от тогавашните архиепископи, както и всички други градове. Защото не без кръв, не без труд и пот, а с многогодишно търпение и с божия помощ тая страна ни се подари от бога, чиято благост явно ни помагаше, та да се съедини под един ярем разделеното, без да се нарушат границите и наредбите, добре установени от царствуващите преди нас. Защото, ако и да станахме господар на тая страна [България], запазихме непокътнати нейните права, като ги потвърдихме с наши хрисовули и грамоти. Също и сегашният архиепископ на България постановяваме да има толкова епархия, колкава е била при цар Петър, и да владее и управлява всички епископства на България, т. е. не само оння, които бяха изброени в първата грамота, но и тия, които са били пропуснати и неизредени там и които в тая грамота се обявяват и поименно излагат.

И на тях [епископствата], както и на останалите, подаряваме клирици и парици, т. е. заповядваме епископът на Дръстър да има в градовете на своята епархия и в другите нейни околни градове 40 клирици и 40 парици. Защото при царуването на Петър в България тая епархия е блестяла с архиепископско достойнство, а след това архиепископите преминаваха от едно място на друго, един в Триадица, друг във Воден и в Мъглен, и сетне ние намерихме сегашния архиепископ в Охрид, затова заповядваме самият Охрид да има архиепископ, а за Дръстър да се ръкополага епископ.

Заповядваме епископът на Видин да има в градовете на епархията си 40 клирици и 40 парици, защото тая епархия ми стана най-полезна и предана, като ми отвори пътищата си за страната, та и трябваше тя във всеки случай да получи по-голяма награда и да бъде въздигена над най-добрите. Но за да не надмине и да не се постави над епархията на архиепископа, дадохме ѝ разно число клирици и парици с тия на архиепископа, като увеличихме тия последните, които са 70, с още 10 души.

И заповядвам епископът на Раса [Нови пазар] да има в цялата си епархия 15 клирици и 15 парици.

И заповядваме епископът на Орея [Палиури, зап. от Янина] да има в цялата си епархия 12 клирици и 12 парици.

И епископът на Черник [Черменика, сев.-изт. от Елбасан] заповядваме да има в цялата си епархия 15 клирици и 15 парици.

И епископът на Химара [в Южна Албания] заповядваме да има в цялата си епархия 12 клирици и 12 парици.

А на митрополита на Дирахий [Драч] заповядваме да остане само на своя престол, да се задоволява от своите имоти и доходи и да не пристъпва в епископиите на България, тъй като тях ги утвърдихме за българския архиепископ, който ги е имал още от старо време и властта му е била установена от старите [царе]. Защото ние не разваляме нищо от това, което е било отредено за архиепископията на България, но ако има нещо затъмнено, ние го уясняваме и установяваме с тая си грамота, за да се пазят ненарушени и непокътнати всички правдини, които принадлежат от старо време на архиепископията. И нито сам митрополитът, нито други в българските епископства да не се разправят, а да се задоволяват с това, що е тяхно, удостоверено от старо време, и винаги неизменно да пребивават при своята си власт.

Заповядваме епископът на Адрианопол (Дринопол) [на р. Дрин в Албания] да има в цялата си епархия 15 клирици и 15 парици.

И епископът... заповядваме да има в цялата си епархия 15 клирици и 15 парици.

И епископът на Ботрот [Бутринто, в Южна Албания] заповядваме да има в цялата си епархия 12 клирици и 12 парици.

А епископът на Янина заповядваме да има в цялата си епархия 15 клирици и 15 парици.

И епископът на Козел [в Южен Епир] заповядваме да има в цялата си епархия 15 клирици и 15 парици.

И епископът на Петра [сев. от Олимп, при р. Катерин] заповядваме да има в цялата си епархия 12 клирици и 12 парици.

И епископът на Риги (Роги?) [в Южен Епир] да има в цялата си епархия 40 клирици и 40 парици.

И постановяваме светейшият архиепископ на България да притежава не само изложените по име епископства, но ако има и други някои, които се намират в българските предели и са пропуснати поради забравяне, заповядваме и тях да владее и управлява. Също и всички други градове, неспоменати в грамотите на царството ми, да ги владее същият светейши архиепископ и да събира от всички тях законния данък, както и от

властите по цяла България и от турките [вардариоти] около Вардар, доколкото ги има в българските предели.

И всички стратези в България и останалите чиновници и архонти да почитат високо и да слушат думата и наставленията на архиепископа, да не се мешат в делата нито на българ-ски манастир, нито на черква, нито в каквато и да е църковна работа и да не се бъркат нито нему, нито да пречат на подчинените му боголюбиви епископи, за да не би такивато да понесат голямото и безмилостно наказание на царството ми.

Поради това и за сведение на царете след нас ние направихме тая грамота и я дадохме на светейшия архиепископ, като я подпечатахме с моливдовула на царство ни в месец май, индикт 3, година 6528 [= 1020].

Грамота между 1020—1025 г.

Тая грамота се даде от царството ни на светейшата архиепископия на България, за да обладава тя безпрепятствено и следните епископства, именно на Сервия, на Стаг [Калабака, в Тесалия] и на Бер [зап. от Солун], защото и те лежат в българските предели. С тая наша грамота и тях причислихме към останалите епископства и ги подвластихме под архиепископията на България и разсъдихме да надарим и тях с клирици и парици.

На епископа прочее на Стаг — 12 парици и 12 клирици.

На Берския — 30 клирици и 30 парици.

А на Сервийската епископия се даде в първата грамота; и тям [на епископите] да не се пречи.

Из „Житие на 15-те тивериополски мъченици“

Превод на митр. *Симеон*, Писмата на Теофилакт Охридски — архиепископ български, с. 266, 268.

Нека дойде и друг, който от време на време също бил измъчван от нечист дух. Като бил изпратен веднъж на ангария с царски вестоносец, случило му се тогава да има бесния си период. И понеже вестоносецът бързал и тръгнал на път, болният, който теглел от тежкия оня период на дявола, останал там цял ден и като се усетил по-добре, качил се на коня и го препуснал силно. Като бързал да стигне царския път, който водил към светиите [Брегалница], той, възседнал на коня и понесен силно, се намерил в двора на храма...

Не мога да се наситя да разказвам чудесата на светиите. Затова не мога да пропусна да не разкажа станалото с един човек чудотворство. Той много пъти, след като изядал осем най-големи хляба (каквито имат обичай да правят българите,

така че един хляб стига за десет мъже или случайно и за повече да се нахранят до насита), още оставал гладен. Напъти пък изядал цял овен и пак усещал глад. Веднъж даже разказвал, че цял бик не му стигнал за ядене. Един ден пък изял цяла кошница грозде...

Из „Повесть временных лет“

Руският летописен свод „Повесть временных лет“ е съставен през XI в. В основата му са легнали редица старобългарски и византийски сведения. Превод на В. Гюзелев от *В. Адрианова—Перетц* и *Д. С. Лихачев*, Повесть временных лет, 1, М., 1950, с. 48.

В година 6477 [= 969]. Каза Светослав на своята майка и своите боляри: „Не желая да бъда в Киев, а желая да живея в Преславец на Дунава — там е средата на моята земя; тук се стичат всички блага: от гръцката земя — злато, тъкани, вина и различни плодове, от Чехия и Унгария — сребро и коне, от Русия пък — кожи и восък, мед и роби.“

Из съчинението на арабския писател ал-Масуди (X в.)

Превод на В. Гюзелев от *J. Marquart*, Osteuropäische und ostasiatische Streifzüge, Leipzig, 1903, с. 205.

Борджаните [българите] не познават нито динарите, нито дирхемите [арабски монети]; всички техни сделки, както и брачните договори се извършват посредством волове [добитък] и овце.

2. ДЪРЖАВНИ ИНСТИТУЦИИ И ВОЕННО ДЕЛО

Надписи върху оловни печати на български царе

Надпис на княз Борис I

Превод на В. Гюзелев от *Н. Мушмов*, Монетите и печатите на българските царе, С., 1924, с. 157; *същият*, Новооткрити средновековни печати от България, ИБАИ, С., 1929, с. 225—230.

Лице: † Богородице, помагай на Михаил, владетел на България.

Опако: † Господи, помагай на Михаил , владетел на България.

Надписи върху оловни печати на цар Симеон

Превод на В. Гюзелев от *V. Beševliev*, PI, с. 330, 332, № 88—90.

Лице: † Богородице, помагай на Симеон, владетел на България.
Опако: † Господи, помагай на Симеон, владетел на България.

÷

Лице: † Симеон, василевс.
Опако: Богородица.

÷

Лице: † Симеон, в Христа василевс на ромеите.
Опако: На поставения от бога василевс — многая лета.

÷

Лице: † Симеон, василевс — да живее много години.
Опако: † на Миротворния василевс — многая лета.

Надписи върху оловни печати на цар Петър

Превод на В. Гюзелев от PI, № 91, 92, с. 332—333; *Н. Мушмов, Новооткрити средновековни печати от България*, с. 230.

Лице: Петър, василевс на българите.
Опако: † Исус Христос.

÷

Лице: Петър, благочестив василевс.
Опако: † Исус Христос

÷

Лице: † Петър, цар на българите.

Приписки към Чивидалското евангелие от 867 г.

Чивидалското евангелие (V—VI в.) първоначално се е намирало в манастира край Аквилея (Италия). В долния край на л. 3 и 4 през 867 г. били записани българските имена. По-късно евангелието било пренесено в Чивидале. Превод на В. Гюзелев от *И. Иванов*, Българските имена в Чивидалското евангелие, Сборник в чест на проф. Л. Милетич, С., 1933, с. 630.

Тук са имена от България. На първо място техният княз Михаил и брат му Докс, и другият му брат Гаврил, и съпругата му Мария; и синът му Расате, и другият Гаврил, и третият син Симеон, и четвъртият син Яков, и дъщеря му раба божия Пракси, и другата му дъщеря Анна. Цергобула Стазис.

От България, който пръв дойде в този манастир, името му е Сондоке, и съпругата му Анна, и баща му Йоан, и майка му Мария, и син му Михаил, и другият му син Велегнев, и дъщеря му Богомила, и другата Каля, и третата Марта, и четвъртата Елена, и петата Мария, и другата му съпруга Собеслава. И другият знатен мъж е Петър... и Георги. Петър и съпругата му София.

Списък на българските пратеници на събора от 869—870 г.

Превод на В. Гюзелев от *Gy. Moravcsik*, Byzantinoturcica, II, Berlin, 1958, с. 355.

По същия начин бяха седнали и преславните съдии на високочайшия български княз Михаил: ичиргу боилът Стазис, багатур Сондоке, канатаркан Илия, сампсис Пресиян, и сампсис Алексий Хунол.

Наръшки надпис на княз Симеон

Превод на В. Гюзелев от PI, № 46, с. 216.

В годината от сътворението на света 6412 [= 904], индикт 7. Граница между българи и ромеи при Симеон, от бога владетел на българите, при олгутаркан Теодор и при комит Дристър.

Битолски надпис на цар Иван Владислав 1016 г.

Текст и превод у *И. Заимов* и *В. Заимова*, Битолски надпис на Иван Владислав, самодържец български, С., 1970, с. 32—33.

† През годината 6523 [= 1015—1016] от сътворението на света обнови се тази крепост, зидана и правена от Йоан, самодържец български, с помощта и с молитвите на пресветата владичица наша Богородица и чрез застъпничеството на дванадесетте и на върховните апостоли. Тази крепост бе направена за убежище и за спасение и за живота на българите. Започната беше крепостта Битоля през месец октомври в 20 ден, а се завърши в месец... в края. Този самодържец беше българин по род, внук на Никола и на Рипсимия благоверните, син на Арон, който е брат на Самуил, царя самодържавен, и които двамата разбиха в Щипон [Ихтиман] гръцката войска на цар Василий, където бе взето злато..., а този в... цар разбит биде от цар Василий в годината 6522 [= 1014] от сътворението на света в Ключ и почина в края на лятото.

Надпис върху оловен печат на български болярин (X в.)

Превод на В. Гюзелев от *Т. Герасимов*, Български оловен печат от IX в., ИВАД, VIII, 1951, с. 73.

Лице: † Господи, помагай на своя роб.
Опако: Йоан Иртхитуин, кана багатур.

Надпис на великия жупан Сивин от Велики Преслав (IX в.)

Превод на В. Гюзелев от *Т. Тотев*, Сребърна чаша с надпис от Преслав, ИАИ, XXIX, 1966, с. 12.

† Господи, помагай на Сивин, велик жупан на България.

Надпис на прабългарски върху съд от Надьсентмиклошкото съкровище (IX в.)

Превод на В. Гюзелев от *Gy. Moravcsik*, Byzantinoturcica, II, с. 18.

† Буила зоапан теси дюгетюги, Бутаул зоапан тегрюги ичиги теси.
† Боила жупан направи този съд, а Бутаул жупан окачи съда за пиене.

Добруджански надпис от 943 г.

Текст и превод у *В. Гюзелев*, Добруджанският надпис и събитията в България от 943 г., ИПр, XXIV, С., 1968, с. 41.

В Гърция. . . в година 6451. . . при Димитра. . . жупана. . .

Надпис на чъргубиля Мостич от Велики Преслав (X в.)

Превод на В. Гюзелев от изданието на *Ст. Станчев*, Надгробният надпис на чъргубиля Мостич от Преслав, сб. Надписът на чъргубиля Мостич, С., 1956, с. 8.

† Тук лежи Мостич, който бе чъргубиля при цар Симеон и при цар Петър. На осмата от десетките на годините си, като остави чъргубилството и цялото си имане, стана черноризец и така завърши своя живот.

Из „География" на Алфред Велики

Англосаксонският крал Алфред Велики (871—901) е автор на едно компилативно географско описание, съставено между 888—893 г. въз основа на

„Космография" на Павел Орозий (IV в.). В него той е отразил частично промените, настъпили в политическо и етническо отношение в Европа. Превод на В. Гюзелев от *King Alfred's* Orosius, ed. by H. Sweet, London, 1883, с. 22.

Нека сега да разкажем за гръцката земя, която лежи южно от Дунава. Точно източно от гръцкия град Цариград е част от морето Пропонтида. И оттук, северно от гръцкия град Цариград, е разположена една част от ръкава на това море в западна посока, което се нарича Евксинско море; и оттук, североизточно от този град са устията на Дунава, който тече от югоизток и се влива в Евксинското море, а на южната и западната страна на тези устия са мизите — гръцки народ; и оттук, западно от този град са траките, и оттук, източно от този град — Македония. И оттук, на юг от този град и южната част на морето Пропонтида, е Егейско море. Тук са Атина и Коринт, които са области. И оттук, югозападно от Коринт, е областта Ахея, която опира до Световното море. Тези области обитава гръцкият народ. И оттук, западно от Ахея, която допира до Световното море, се намира Далмация, която е разположена на северния бряг на морето. И оттук, северно от Далмация, са българите и Истрия. И южно от Истрия е онази част от Световното море, която обикновено наричат Адриатическо море; и оттук на запад е пустинята, която е разположена между Карингия и българите.

Из „Шестоднев" на Йоан Екзарх (IX—X в.)

Старобългарският книжовник Йоан Екзарх е един от най-изтъкнатите представители на Плисковско-Преславската книжовна школа от времето на Симеоновия „Златен век". Той е автор на „Шестоднев", „Небеса" (Богословие) и редица църковни слова, запазени в многобройни преписи. Превод на В. Гюзелев от изданието Шестоднев, составленны Иоанном Экзархом Болгарским, изд. О. Бодянский и А. Попов, М., 1879, л. 19, 21, 130, 177, 196—197, 215. Най-ново издание на *R. Aitzetmüller*, Das Hexaemeron des Exarchen Johannes, I—VII, Graz, 1958 - 1975.

Безпримерният изкусник и творец нека освети твоето сърце, господарю мой царю велики христолюбче Симеоне, с всички твои мъже и повинници, и да ти даде да разбереш и да узнаеш, доколкото е възможно за човека, творението на неговата изкусност и предписание, да те въоръжи със своите заповеди, които просветляват очите на разума. . .

Ако пък простият народец, който живее извън столицата, не е имал възможност да види княза в мантия, ушита със златни нишки, носещ на шията златна гривна и препасан с кадифен пояс и по раменете с бисери обсипан и носещ златен меч, ако би го видял в това одеяние изрисуван и украсен с цветове на стената, то колко би се удивлявал и като размисли ще ре-

че: „Как в действителност той ще да е красив, щом като неговото изображение е тъй чудно..."

Казаното ще подкрепя с притча: Както князът, като отива на война или някъде другаде, си оставя наместник, който да съди и да упражнява властта, и отново се връща, при което наместникът губи властта, и когато князът върши това много пъти — поставя и сваля наместника, то той сам винаги е владетел и господар и нищо не губи от своята власт със своето отпътуване, а наместникът му е винаги робски подчинен — така светлината владее със своя блясък целия въздух...

Прочее в много страни владетелите стават по наследство — и царете, и князете, и кралете, а не по подобието и по силата на зодиакалното и звездно движение, а по родство и по наследство. И по ред синът царува след бащата и брат след брата, както е било при Давид. От него прочее това е почнало при племето на юдеите. Даже и до Зоровавел също това става по същия начин и у персите. И у лидийците това става от Кир и Дарий, даже и до последните. А у лидийците от Кандавъл до Жидогуг. И пак от него, даже и до Крис. Царството се приема по родство и у българите: отначало князете се наследяват синът след бащата и брат след брата. Слушаме, че така било и у хазарите...

Едни от безсловесните са общежителни, което е отличително за този начин на живот, който е насочен към обща цел, и всички действия се връщат за нещо общо, както това може да се види при пчелите. Защото те имат общо жилище — те излизат общо, работата им е обща. Онова, което е най-чудно от всичко, е че те се намират под властта на един цар и чиноначалник и само тогава се залавят за работа и се отправят да събират цветен прашец, когато видят своя властелин, сиреч майката, да извършва пръв полета си. А техният цар не е поставен чрез избора на множина, защото много пъти народното множество поставя най-злия за властелин, нито получава властта по жребие, тъй като лошата случайност на жребия много пъти дава властта на онзи, който е най-лош, нито пък получава властта от баща си, защото такива поради разкоша и голямото ласкателство най-често са невъзпитани и тъпи и не могат да познават истината, а по самата си природа е по-едър от другите, като ги надминава по големина, по вид и по доброта. Царят на пчелите притежава жило, за да наказва с него. Защото съществува неписан закон, установен от самата природа: онзи, който държи голяма власт, да не наказва, но да бъде умерен в наказанието. Но и сред пчелите онази, която не пожелае да следва примера на своя цар, сиреч майката, бързо бива постигана от наказание, тъй като веднага умира от убождането на жилото...

Когато смерд и беден човек, и странник дойде отдалеч до

крепостните кули на княжеския дворец [столицата Преслав] и ги види, той се удивлява. И като пристъпи към вратите, чуди се и пита. А като влезе вътре вижда от двете страни издигащи се постройки, украсени с камък и изписани с дърво и други неща. А като влезе в двореца [вътрешния град] и като види високите палати и черквите, богато украсени с камък и дърво и багри, а отвътре пък с мрамор и мед, сребро и злато — така и не знае с какво да ги сравни, тъй като не е виждал в своята земя друго освен сламени хижи. Бедният, започва да губи ума си и да им се чуди.

Но ако му се случи да види княза, седнал в мантия, обшита с бисери, със златна гривна на шията, с гривни на ръцете, препасан в кадифен пояс и увиснал на бедрото златен меч, а от двете му страни седналите боляри със златни огърлици, с пояси и гривни, той когато се завърне в своята земя, когато някой го запита: „Какво видя там?", ще рече: „Не зная как да разкажа това, защото само със собствените си очи бихте могли достойно да научите за тази красота и ред. Само който от вас види със собствените си очи и размисли с безплътния си ум, може да се възхити най-добре. Защото собствените очи не лъжат никого. И макар понякога и те да мамят, все пак са по-верни..."

Оттам пък умът, разумната и управляваща сила на безплътната душа, като някакъв истинолюбец и като нелицеприятен и твърд съдия или, просто казано, като цар, който седи на висок престол и бързо разбира онова, което чува, както и онова, което се вижда с очи, по възходящия брод разбира и различава природата на всяко нещо, та ако бъде добро и полезно да го приеме разумно. Съществуващата в нас двойнственост различава във всяко нещо своето, различава го и дава на невеществено невеществено, а на вещественото веществено, и нито това дава на другото, нито другото на това, за да не излезе, че върши нещо недостойно за своята власт, та от това да погуби царското достойнство на самодържавната си власт, та и умът да се покаже несправедлив и несмислен по уредба, разделяне и решаване.

Из „Клиторологий" на Филотей

Византийският протоклитарий Филотей е написал през 899 г. съчинението „Клиторологий", в което разкрива византийския дворцов церемониал. Превод на Г. Цанкова-Петкова в ГИБИ, IV, с. 124—128, от *J. B. Bury*, The Imperial administrative System in the ninth Century wi.h revised text of the Kletorogion of Philotheos, London, 1911, c. 156—171.

Приятелите, които идват от хуните, сиреч българите, при поканването на общата трапеза ще бъдат повикани на четвърто или пето място от лява страна, понеже и те попадат в реда на

патрициите, на стратезите и на всички първенци, които имат чин на стратези. И те също вкусват от второто ястие на императорската трапеза. Между 19-те акувити в угощението те ще бъдат поканени на осмо или девето място, понеже попадат в реда на споменатия чин...

Трябва вие, приятели, в този светъл и славен ден на Рождество Христово, когато се слага разнообразната и пищна трапеза на 19-те акувити на царската трапеза, когато става отговяването в Голямата черква, да извикате на обяд с нашите христолюбиви императори дванадесет велможи от императорския сенат...

На почетната трапеза на 19-те акувити трябва да поканите двама магистри, шест стратези проконсули патриции, двама приятели българи, двама офицнали с чин, така че при императора да бъдат поканени дванадесет приятели подобно на дванадесетте апостоли. Те трябва да се движат в редица по реда на достойнството на всеки един, облечени, както и преди това, в своите хламиди, обути в своите обувки и да бъдат въведени след пристигането на определените да присъствуват императорски служители и музиканти...

Между акувитите от едната и другата партия на този светъл и прославен ден вие трябва да поканите всички сенатори, обути в обувки — асекрити, хартуларии на главните служби, императорски нотарии на споменатите служби, а именно от спатарокандидатите и по-надолу: ипати, дисипати, комити на схолите, силенциарии, протиктори, евтихиофори, скиптрофори, началници на различните отряди, на брой 168, двадесет и четири агаряни от претория, дванадесет души от приятелите българи и дванадесет на брой бедни братя...

Ако Рождество Христово се падне на четвъртия или петия ден от седмицата и оттогава започне да се извършва приемът на акувитите, то в неделята на същата седмица, преди да стане поканването на патриарха и на синодалните старци, вие трябва да устроите угощението, известно под името политрихон, и да се подберат приятели за съвместното угощение на императорската трапеза, на брой осем души — магистри, антипати, патриции, стратези, двама приятели българи и двамата димарси на венетите и прасините. Трябва да бъдат въведени и изведени облечени в хламиди, както се каза и по-горе.

На деветия ден от празненството на акувитите се устройва угощение, известно под името тригитик, и трябва предварително да поканите да участвуват на императорското угощение 12 приятели, а именно осем магистри, проконсули, патриции, стратези, двама приятели българи и двамата димарси на двете партии на хиподрома. Всички те се поканват рано сутринта от императора чрез атриклиния, а вечерта, след като бъдат сложени ястията, всички поканени влизат на угощение заедно с

императора. Те идват и си отиват със собствените си премени и обувки според описания по-горе ред и образец.

На златната трапеза, сложена във великолепния златен триклиний, където на почетно място е поставен разкошният златен бюфет с пет купола, трябва да поканите на угощение заедно с императора приятели от споменатите магистри, антипати, патриции, стратези, секретици офицнали с военен и подолен чин, асекрети заедно с комити на схолите и скрибони и с двамата приятели българи, всички 30 на брой. На четирите околни трапези в нишите да се поставят от чина на императорските кандидати веститори и силенциарий, драконарий, скиптрофори, симиофори и сенатори — на брой 36 души. Пленени агаряни от големия преторий, на брой 18, и от приятелите българи 18 души. Да се въведат, като бъдат наредени в редица преди влизането им: видните сътрапезници на златната царска трапеза със собствените си дрехи и хламиди, а приятелите българи с чин на стратег да бъдат въведени при поднасянето на второто ястие от лява страна на трапезата, така че да се смятат пети или шести поред приятели и да бъдат наредени от двете страни според достойнството, което се пада на чина на всеки един. От мястото пък на току-що споменатите да се наредят от двете страни с чина на кандидати и подолен чин, така че да застанат на двете почетни маси от едната и другата страна. На по-долните маси трябва да се наредят отляво и пленените агаряни, а на отсрещната страна всичките приятели българи. Те трябва да бъдат всички въведени и изведени по следния начин: всички от сената и тагмите със собствените си дрехи, агаряните, облечени в бяло, без пояси и обути, а българите — със собствените си облекла. Трябва да се внимава, когато започнат да свирят и да звучат музикалните инструменти и когато се запее обичайната мелодия, всички да станат на крака и да приветствуват императорите, като от своя страна свалят хламидите си, а след поднасянето на десерта отново да ги облекат, за да излязат с тях, когато си отиват...

На шестия ден от същата седмица се устройва вътре в палата светска процесия с дрехите и се въвеждат приятелите българи с даровете от България. Прави се прием в същия великолепен триклиний, същата златна трапеза. Трябва да поканим за угощение заедно с императора приятели с чин на магистри, проконсули и други заедно с приятелите българи, друнгария на виглата и доместика на иканатите, на брой 30 души. Те трябва да се наредят и въведат според споменатия образец от първия ден. На по-долните маси трябва да се поканят 54 души от комитите, контарсите на императорската охрана и иканатите и 18 души от приятелите българи. Българите трябва да бъдат наредени само на последната единствена маса до-

лу. Те трябва да бъдат въведени и изведени със собствените им скарамангии.

На другия ден след този прием става заключителното конно състезание, приятелите от България се изпращат в страната им и се дава прием в разкошния триклиний на императорската зала.

Из „Тактика" на Лъв VI Философ

Превод на Г. Цанкова-Петкова в ГИБИ, IV, с. 167—172, от *Migne*, PGr, CVII, col. 956 C—964 A.

Понеже се споменава за турките, смятаме за уместно да поясним как се построяват [за сражение] и самите те и как трябва да се строява срещу тях войската. Ние знаем това от известен опит, понеже ги имахме за съюзници, когато българите нарушиха мирния договор и нападнаха селищата в Тракия. Срещу тях се насочи справедливостта поради извършеното към Христа бога, господаря на вселената, клетвонарушение и бързо им наложи наказание. Когато нашите войски бяха заети срещу сарацините, божественият промисъл опълчи срещу българите вместо ромеите турките, които флотата на нашето царство прекара през Истъра, и да им даде военна помощ. Те победиха напълно в три сражения въоръжената за зло срещу християните войска на българите, като че ли [божественият промисъл] беше изпратил палачи срещу българите, та ромеи християни да не се опетняват доброволно с кръвта на българи християни.

Прочее скитските племена имат, така да се каже, един и същ ред и строй. У тях има многовластие и живеят безгрижни и изобщо като номади. Само племето на българите, а също и това на турките имат подобен военен строй, по-здрав, отколкото у другите скитски племена, понеже се бият в редовните сражения и се управляват еднолично.

Но понеже българите възприеха мира в Христа и в негово име приеха една и съща вяра с ромеите, след стълкновението поради нарушаване на клетвата ние вече не мислим да се въоръжаваме срещу тях, тъй като против бога вече бихме предприели военните действия против тях. Затова сега не желаем да описваме нито техния строй срещу нас, нито нашия срещу тях, понеже те са наши братя поради еднаквата вяра и обещават да слушат нашите съвети.

Сега ще говорим за уредбата и строя на турките, който малко или никак не се отличава от [този на] българите. Това племе е многочислено и свободолюбиво и има само една грижа, пренебрегвайки останалите удобства и благополучие — да проявява мъжество спрямо своите врагове.

Прочее това племе се управлява еднолично; то понася жестоки и тежки наказания от управниците си за своите прегрешения и понеже се управлява не с любов, но със страх, храбро понася мъките и лишенията. Издържат на жега и студ като номади — на липсата и на други необходими неща.

Въоръжени са с мечове, ризници, лъкове и дълги копия. Поради това повечето от тях имат двойно въоръжение в битките, като носят копията на раменете си и държат лъковете в ръце, служейки си и с едните, и с другите според случая, който им се представя. Когато са преследвани, те надвиват главно с лъковете си.

Не само самите те са въоръжени, а и конете на знатните са покрити отпред с желязо или плъст.

Обръщат голямо внимание и много се упражняват да стрелят от конете си.

Придружават ги много коне и добитък, които им дават храна и мляко, а същевременно им дават вид на по-многобройни.

Те стануват не в укрепен лагер като ромеите, но разпръснати по родове и колена чак до деня на сражението, като пасат непрестанно конете си и лете, и зиме. По време на война те задържат необходимите коне и като спъват краката им около турските шатри, пазят ги чак до времето на сражението, което те започват нощем.

Стражите си поставят недалеч, но [нагъсто] едни до други, за да не бъдат лесно изненадвани от внезапни нападения.

В сражение не се нареждат в три мери, както ромеите, но в отделни отряди и се приближават плътно едни до други, като отрядите имат малко разстояние помежду си, така че образуват една бойна линия.

Те имат в запас вън от строя известна войска, която изпращат в засада срещу онези, които непредпазливо ги нападат, или пък я пазят за подкрепа на [някоя] обременена [от неприятеля] войскова част. Военния си багаж държат наблизо зад бойния строй, отдясно или отляво на бойните редици на една-две мили, като му отделят неголяма охрана.

Често те свързват излишните коне в тила, сиреч зад бойния си строй, и ги превръщат в охрана; дълбочината на редиците на бойния им строй, сиреч отрядите, е неопределена; те обръщат по-голямо внимание на дълбочината, за да бъдат плътни редиците им, и правят равен и сгъстен фронта.

Те предпочитат сраженията от разстояние срещу противниците си, засадите, обкръжаванията, привидните отстъпления, обръщанията и разпръснатия строй.

Когато обърнат в бягство неприятелите си, те оставят всичко друго настрана и безпощадно нападат, без да мислят за нищо освен за преследването. Защото те не се задоволяват, как-

то ромеите и останалите народи, с умерено преследване и разграбване на имуществото, но нападат по всички възможни начини дотогава, докато напълно унищожат враговете си.

Ако някои от неприятелите им, когато бъдат преследвани, се приютят в укрепление, те се стремят да разузнаят точно какъв недостиг имат от припаси, коне или хора и изчакват, та поради липсата на тия неща да надвият неприятелите си или да ги доведат до какъвто те желаят договор. Отначало те предлагат някакви по-леки условия, а след това, когато неприятелите им се съгласят, те предявяват и други, по-големи [изисквания].

Такива са [нравите] на турките, които се различават от българите само по това, че последните са възприели вярата на християните и малко са се приближили към ромейските нрави, загубвайки заедно с неверието си и дивотията и номадския начин на живот.

Вредна е за враждебните нам турки липсата на пасбища поради многото коне, които водят със себе си.

По време на сражение за тях е много вреден сбитият пехотен строй. Той е опасен за тях, понеже са конници и не слизат от конете си. Те дори не могат да стоят [изправени] на краката си, понеже са свикнали от малки да се движат с коне.

Опасна е за тях също равна и открита местност и сгъстени конни редици, които ги следват без разстояние.

Опасен е за тях и ръкопашният бой с [тежки] оръжия и добре подготвените нощни нападения. Така например, когато се предприема нападение срещу тях, една част от войската трябва да бъде построена, а другата скрита [в засада].

Голяма вреда им се причинява, когато някои от тях прибягват към ромеите. Защото те знаят, че племето им е непостоянно, че са користолюбиви и че са съставени от много колена и поради това не обръщат голямо внимание на родствените връзки и на взаимното съгласие.

Понякога малцина от тях започват да преминават на наша страна, а след като бъдат облагодетелствувани от нас, мнозина ги последват. Затова са много недоволни, когато някои се отделят от тях.

Когато някой има намерение да се приближи до тях за сражение, той трябва преди всичко да има готови стражи — чести и на малки разстояния; след това да се погрижи и подготви необходимото за в случай на несполука. Все пак (дано не се случи!), ако бъдат обърнати в бягство противниците им, трябва да се определи укрепено място в случай на опасност, да се приготви продоволствие за няколко дни, ако е възможно и за конете, но преди всичко за хората, главно изобилие от вода, и да се устрои обозът така, както казахме в съответната глава.

А ако има пехотна войска, особено в първото сражение, и ако войниците са родственици на племето [на неприятелите], да се наредят по начина, изложен от нас на друго място, сиреч да има конници, наредени зад пехотата.

Ако ония, които се построяват срещу тях, са само конници и по боеспособност не отстъпват на тяхната военна сила, ти ще ги наредиш по начина, упоменат в книгата за строяването.

За фланговете да отделиш по-голям брой и способни [войници]. За тила са достатъчни така наречените „защитници" конници или „отмъстители". Разузнавачите или предните бойци да не се отделят при преследването от строя на „защитниците" на повече от три-четири хвърлея на стрела и да не нападат неприятеля. Да се положат усилия изобщо да се построи войската по възможност в голо и равно място, където няма нито гъсти гори, нито блата и пропасти, поради замислените от турките засади.

Стражи ще поставяш на четири места на [известно] разстояние от бойния строй.

Ако е възможно, добре е да имаш в гърба на бойния строй мъчно пребродима река или блата, или езеро, за да има тилът ти сигурна защита.

При благополучен изход на сражение не трябва нито да ги преследваш ожесточено, нито пък да бъдеш нехаен. Защото те не прекратяват войната, ако бъдат победени в първото сражение, както останалите племена, а се нахвърлят според обичая си по различни начини срещу своите врагове, докато бъдат напълно унищожени. Ако бойната редица е смесена и пехотинците преобладават, трябва при такова положение да се помисли за изхранването на конете. Защото при приближаването на неприятелите конниците нямат изобщо възможност да събират храна за конете.

Такива са обичайните военни похвати на турките. Както казах, те в някои дребни неща се различават от тия на българите, а в останалото са едни и същи.

Съчинение за военното изкуство от анонимен автор

Анонимен автор, вероятно живял през X в., е оставил военното съчинение „Книга за военното изкуство". Предполага се, че автор на тази творба е магистър Никифор Уран, който е писал съчиненията си по поръка на император Никифор II Фока (963—969). Превод на Г. Цанкова-Петкова в ГИБИ, V, с. 277—280, от Incerti scriptoris Byzantini saeculi X. Liber de militari, ed. R. Vari, Lipsiae, 1901, с. 26—37.

Да не се води излишно множество в неприятелска страна

Опасно и вредно е, както мислят и старите [автори], а и моят опит установява, да се води в неприятелска страна бездейно и небоеспособно множество, да се взема товар повече, отколкото трябва, а също и множество мулета, магарета и камили, и преди всичко в страната на българите, където има гористи и мъчно проходими клисури и извънредно тесни пътища. В случай че войската трябва да мине през тях, настава безпорядък ето как: когато се води бездейно множество, извънреден и изобилен багаж, безполезни и скъпи съоръжения, не би могло да се мине еднодневен път дори за четири дни. Когато пък се преминават дълбоките и тинести реки или когато се преминават мостове, става голямо забавяне поради излишното множество. При това безполезното множество, като изразходва и храната, която би трябвало да изразходва боеспособното ядро с умерен брой и необходими служители, създава бързо оскъдица за войската и я принуждава да се върне, без да е свършила нищо. И онова, което не би могла да постигне дори голямата неприятелска войска, го прави само причинената от непредвидливост оскъдица. Защото [излишните войници], пренебрегвайки труда и боейки се от неприятелите, пускат вредни слухове и мълва, като се стараят и правят всичко възможно, за да отклонят полезните за императора начинания и за късо време да се върнат.

Да не се носят палатки за по-низшите военачалници

Не е нито полезно, нито необходимо по-низшите военачалници да носят палатки в неприятелска страна и най-вече в страната на българите, освен ако трябва да се създаде представа у ония, които ще правят разузнаване за войската, че има голямо множество войници. А в една мъчно проходима, както се казва, страна е много вредно да се носи недостатъчно храна за обикновените войници. И тъй, вместо да носят със себе си припаси и да се подслоняват през пролетта и лятото в сламени колиби, те напразно се натоварват с палатки, а в случай на нужда остават без припаси.

За водачите и съгледвачите

Понеже не е добре да се пренебрегва нещо от това, което се отнася до общата полза за войската, трябва да имаме опитни и съобразителни водачи и по всякакъв начин трябва да ги облагодетелствуваме, да се грижим и застъпваме за тях. Защото без тях не може да се постигне никакъв успех. А ние наричаме водачи не само тези, които просто познават пътищата (защото това може да прави и някой обикновен човек или селянин), но ония, които, освен че познават пътищата, могат добре да направляват войската при преминаването на клисурите, да пресмятат и разпознават средните разстояния между становете, подходящите места и местата, които изобилствуват с вода, за да стане лагерът по-удобен. Те трябва да познават точно и разположението на неприятелската страна, та като поведат в нея войската, да ограбят и опленят страната. Трябва да има много и способни хусари, наречени от населението на Изтока трапезити, и непрестанно да навлизат едни в една, други в друга част от страната, за да заловят пленниците, от които да научаваме точно намеренията на неприятелите — дали събират [войска], или вземат съюзници, и, накратко казано, да не остане скрито нищо от онова, което те замислят. А истинските съгледвачи са и най-полезни. Защото, като навлизат в неприятелската земя, те могат точно да разузнаят положението на неприятеля и да го съобщят на ония, които са ги изпратили. Доместикът и граничните военачалници е нужно да имат съгледвачи не само за българите, но и за останалите съседни народи, сиреч за печенегите, турките и русите, та никое от техните намерения да не остане скрито за нас. А понякога и самите заловени заедно с жените и децата си пленници са по-полезни от съгледвачите. Защото, след като получат уверение, че ще бъдат освободени заедно с жените и децата си, самите те биват изпращани на разузнаване, а след като огледат как са всичките работи на сънародниците им, се връщат и разказват истината.

За обсадата на крепости

Ония, които искат с война да превземат укрепени градове и чрез тях да сломят цялата сила на неприятелите, предприемат чести нападения срещу тяхната страна с корсари и трапезити, наречени от жителите на Запада хусари, и с други конни и пехотни войски. Така лесно могат да бъдат победени с чести поражения и последователни поробвания както самите неприятели, така и съюзниците им, а също и като не им се дава възможност да обработват земята си, както желаят, но по всякакъв начин биват потискани. Извънредно трудно е да се превземат укрепени градове, които изобилствуват с припаси и множество бойци, ако преди това не се изсекат лозята и плодните дръвчета, не се изгорят посевите и не се отвлече добитъкът, та гладът да ги принуди да се изселят и да побягнат. Онзи, който не действува така срещу тях, но иска веднага да превземе неприятелските крепости, напразно предприема поход срещу тях. Трябва да се подготви както оскъдицата за неприятеля, така и

снабдяването с припаси на собствената войска. Ако се предприеме поход в земята на агаряните, а храните са изразходвани от чести опустошения, така че се явява недостиг от храни в неприятелската земя, и, от друга страна, войската не може да носи от собствената си страна ечемик за повече от 24 дни за конете си, а градовете, които ще се обсаждат, са многолюдни и имат храни за много време, то гладът ще стане причина да се прекрати обсадата, ако не се доставят храни за войската от земята на ромеите. И ако в плодородната и богата земя на агаряните войската не може да издържи много време срещу неприятелите, които се стремят да спечелят победа, в случай че тя не се снабдява с храна от нашата страна, то колко повече се отнася това за земята на българите, където няма недостиг от всякакви храни и особено от ечемик. Прочее, ако от нашата страна не се доставят припаси за войниците, то те се връщат у дома си, без да са свършили нищо, и онова, което не биха могли да постигнат голяма сила и тежка неприятелска войска, ще го извърши липсата на припаси, която ще ги принуди да снемат обсадата.

Из „Хроника“ на ал-Табари

Превод на В. Гюзелев от *A. A. Vassiliev*, Byzance et les Arabes, II, 2, Bruxelles, 1950, c. 11—12.

Тази година, разправя се, дошло писмо от Тарс, което известявало, че славяните извършили поход срещу Рум, бидейки в голямо множество. Те разгромили ромеите, разорили множество от техните селища и дошли до Цариград. Ромеите избягали в града, чиито порти затворили. След това господарят на Рум изпратил да кажат на царя на славяните: „Вашата религия е също като нашата. Защо взаимно да се избиваме?“ Царят на славяните му отвърнал: „Тази страна е царство на моите бащи и аз не ще се изтегля [оттук], докато един от двама ни не победи другия.“ Когато владетелят на Рум видял, че няма начин да възпре царя на славяните, той събрал мюсюлманите, които били при него, въоръжил ги и ги помолил да му помогнат срещу славяните. Те се съгласили и прогонили славяните. Когато императорът на Рум видял това, той се уплашил за себе си, изпратил им заповед да се върнат, взел им оръжието и ги разпръснал в различни области на империята, страхувайки се да не би те да сторят нещо...

Из „Житие на Мария Нова“

Превод на П. Тивчев в ГИБИ, V, с. 75—81, от Acta Sanctorum Novembris IV, Bruxelles, 1925, col. 700 D—702 D.

Симеон, владетелят на България, мъж свиреп, нахлул в земята на ромеите и разграбил цяла Тракия, като всичко опленил и сринал повечето от градовете чак до самите стени на Цариград. Поради това и жителите на Виза, като не можели повече да останат в нея, понеже цели пет години били обсаждани, намирайки удобен момент, изоставили града, изгорили всички къщи и заминали...

Защото споменатият Симеон в това време, като пристигнал във Виза и я намерил без жители и без къщи, заповядал да сринат из основи пощадените от огъня стени и да разорат и засеят земята, което действително и станало, понеже времето било подходящо за това.

Не би било справедливо да се отмине това, което станало със самия Симеон. Защото, като влязъл във Виза и намерил незасегнати от огъня само храмовете в нея, обикалял и оглеждал и едни определил за житници, други за жилища, трети за конюшни. Като дошъл в храма на светицата и хвърлил поглед на урната, попитал тия, които били там, чия е тя...

Като заселил този град с някои от своите и като назначил някой си Вулия за началник на крепостта, той се отдалечил, за да уреди по този начин нещата и в другите градове на Тракия...

А понеже споменатият Симеон имал обичай началниците, които бил поставил в превзетите от него градове, през известно време да ги вика при себе си и да изпраща други вместо тях, отзовал и Вулия от Виза и вместо него проводил друг началник на града. Началниците, които напускали гарнизона, смятайки, че трябва според закона на войната да се завръщат в къщи с плячка, извършили набези в останалите ромейски области и като вземали голяма плячка, така тръгвали към своите земи. Така и Вулия оставил Виза на своя заместник и сам, придържайки се към казания закон, тръгнал на плячка...

Малко по-късно казаният Симеон напуснал жалката си душа и Петър, неговият син, наследил властта. Той, като се възползувал твърде варварски от обстоятелствата, разрушил до основи завзетите от неговия баща градове в Тракия, повикал при себе си намиращите се в тях българи и с тях по същия начин разрушил Виза.

Из „За управлението на империята“ на Константин Багрянородни

Превод на Г. Цанкова-Петкова и П. Тивчев в ГИБИ, V, с. 198, 199 от *Constantine Porphyrogenitus*, De administrando imperio, ed. Gy. Moravcsik — R. J. H. Jenkins, Budapest, 1949, c. 52, 54—56.

Ромейският император би се сторил по-опасен за българите и може да ги принуди да стоят мирни, ако сключи мир с пече-

негите, понеже споменатите печенеги са съседи на българите. Когато поискат — за своя собствена полза или за угода на ромейския император, те лесно могат да се отправят на поход срещу българите и да ги победят и разгромят с по-голямото си множество и сила. Затова и българите полагат непрестанни усилия и старания да живеят в мир и съгласие с печенегите, понеже от честите им нападения и опустошения от опит са се научили, че е добре и полезно да са винаги в мир с тях. .

Печенежки народ населява и част от България около Днепър, Днестър и другите реки, които се намират на това място. И така изпращаният оттук с хеландии императорски пратеник може там направо и бързо да намери печенегите и без да отива в Херсон. След като ги намери, пратеникът, без да излиза от хеландиите, праща известие чрез свой човек, като пази при себе си в хеландиите царските дарове. Те идват при него и като се съберат, императорският човек им дава заложници и той също взема от печенегите други заложници, които държи в хеландиите, и тогава се договаря с тях. И когато печенегите положат пред императорския пратеник клетва според своите обичаи, той им дава царските дарове, взема от тях колкото иска приятели и се завръща. Но той трябва да сключи с тях такъв договор, че когато потрябва на императора, да му служат срещу русите, срещу българите или срещу турките [унгарците]. Защото печенегите могат да ги надвият всички и понеже често са ги нападали, сега са станали страшни за тях. . .

Еднодръвките, спускащи се от външна Русия в Цариград, са от Новгород, в който се беше установил Светослав, синът на Игор, княза на Русия. Те са също и от крепостта Смоленск, и от Любеч, и от Чернигов, и от Вишеград. Всички те прочее слизат по река Днепър и се събират в крепостта Киев. . . След това продължават пътуването си и стигат до Селина, така нареченото устие на река Дунав. Докато минат река Селина, печенегите ги нападат. И ако, както обикновено, морето изхвърли лодки на брега, те извличат всичките, за да се противопоставят задружно на печенегите. От Селина нататък те не се страхуват от никого, но като навлязат в България, стигат до устието на Дунав. От Дунав те стигат до Конопа, от Конопа до Констанция [дн. гр. Кюстенджа]; край река Варна и от Варна до река Тичина [Тича]. Всичко това е българска земя. От Тичина те пристигат в Месемврийската област и така дотук свършва тяхното твърде мъчително, опасно, пълно с препятствия тежко плаване. . .

Из „Церемониите във византийския дворец" на Константин Багрянородни

Превод на Г. Цанкова-Петкова и П. Тивчев в ГИБИ, V, с. 221—223, от *Constantini Porphyrogeniti* imperatoris de ceremoniis aulae Byzantinae libri duo, ed. Bonn., 1829—1830, с. 681—683, 690.

Приветствие на идващите от България пратеници към императора

Как е богоувенчаният император, духовният дядо на поставения от бога владетел на България? Как е императрицата и господарката? Как са императорите, синове на великия и височайш император, и останалите му чеда? Как е светейшият вселенски патриарх, как са двамата магистри, как е също и целият сенат? Как са четиримата логотети?

Въпросите на логотета към тях

„Как е духовният син на нашия свет император, [поставения] от бога владетел на България? Как е [поставената] от бога владетелка? Как са канартикинът, вулиатарканът, синовете на поставения от бога владетел на България и останалите му чеда? Как са шестимата велики боляри? Как са останалите вътрешни и външни боляри? Как е целият народ?"

След като той си променил титлата и бил възприет като син, българите запитвали по тоя начин:

„Как е великият и височайши император, който стои на златния трон? Как е императорът, син на великия, височайши император, и останалите му чеда? Как е императрицата и господарката? Как е светейшият вселенски патриарх? Как са магистрите, проконсулите, патрициите? Как е целият сенат? Как са военачалниците и войските на светия император?"

Запитването на логотета към тях

„Как е духовният син на нашия свет император, [поставения] от бога владетел на България? Как е [поставената] от бога владетелка на България? Как са дъщерите и синовете на духовния син на императора? Как са шестимата велики боляри? Как са останалите вътрешни и външни боляри? Как е обикновеният народ?"

До поставения от бога владетел на България

„В името на Отца и Сина и светия Дух, единия и единствен истински бог наш. Константин и Роман, верни в същия бог императори на ромеите до обичания ни и наш духовен син и [поставен] от бога владетел на християннейшия народ на българите.“ Така се пишеше доскоро. А сега: Константин и Роман в Христа бога благочестиви самодръжци императори на ромеите до обичния наш духовен син господар, споменатия цар на България.

Из „Доклад за мисията в Цариград“ (968 г.) на Лиутпранд

Превод на Стр. Лишев в ЛИБИ, II, с. 326—327, от *C. Pertz*, Liudprandi Relatio de legatione Constantinopolitana, MGH SS, III, с. 350—351.

Той заповяда на мене, въпреки че бях доста изморен от празничните церемонии, а също и на българските пратеници, които бяха пристигнали предния ден, да се срещнем с него в черквата „Св. Апостоли“. И когато след многословните песнопения и отслужване на литургията бяхме поканени на трапезата, той, очевидно за да ви унижи, мои августейши господари, постави пред мене на отсамната ѝ страна, която беше тясна и дълга, българския пратеник, който беше остриган по унгарски обичай, беше препасан с медна верижка и правеше впечатление на оглашен. Заради вас бях пренебрегнат, заради вас бях презрян, отхвърлен. Но аз благодаря на господа Исус Христос, комуто вие служите с цялата си душа, загдето съм счетен за достоен да понасям оскърбления във ваше име. Но аз, господари мои, напуснах трапезата, като виждах, че обидата е не срещу мене, а срещу вас. И когато, възмутен, поисках да си отида, братът на императора — куропалатът Лъв — и първият сенатор Симеон препуснаха след мене и джавкаха: Когато българският цар Петър се женеше за дъщерята на Христофор, бе сключена клетвена „симфона“, сиреч писмено съглашение, у нас българските пратеници да се тачат, уважават и предпочитат пред апостолите, т. е. пратениците, на всички народи. Българският пратеник, ако и да е остриган, немит и препасан с медна верига, както ти казваш, пък и наистина е тъй, все пак той е патриций и ние мислим и смятаме за несправедливо да се предпочита пред него един епископ, и то франкски...

Сведения на арабския пратеник Ибрахим ибн-Якуб от 973 г.

Превод на В. Гюзелев от *А. Куник и В. Розен*, Известия ал-Бекри и других авторов о Руси и Славянах, СПб., I, 1878, с. 37—38.

Що се отнася до българите, то Ибрахим, син на Якуб, казва [следното]: „Аз не съм бил в неговата страна, но видях неговите пратеници в град Марзинбург, когато те дойдоха при цар Хут [Отон I]; те носеха тесни дрехи и се опасваха с дълги пояси, на които бяха прикрепени копчета от злато и сребро. Техният цар е много могъщ; той поставя на главата си корона, има секретари, регистри и областни управители и заповядва и запретява според [установените] порядки и церемонии, както е обичайно за царете и велможите. Те имат книжнина и са превели евангелието на славянски, тъй като са християни.“ Ибрахим ибн-Якуб казва: „Царят на българите приел християнството едва в страната на ромеите, когато той обсаждал Цариград, тъй като техният император приятелски дошъл при него и го обсипал с щедри подаръци; и за да покаже, че е много доволен от него, той му дал своята дъщеря за жена; и те [българите] тогава приели „християнството“. Авторът [ал-Бекри] казва: „С това известието на Ибрахим показва, че българите са приели християнството 300 години след хиждрата [= 912—913 г.]; други обаче казват, че някои от тях приели християнството по времето на император Василий [Македонец]. И те усърдствуват в християнството до ден днешен.“

Самуилов надпис от 993 г.

Превод на В. Гюзелев от *Й. Иванов*, БСМ, с. 25.

† В името на отца и сина и светия дух. Аз, Самуил, поставям помен на баща си, майка си и братята си на този кръст. Тези са имената на починалите: раб божий Никола, Рипсимия и Давид. Написа се в годината от сътворението на света 6501 [=993], индикт 6.

3. ЦЪРКВА — ОРГАНИЗАЦИЯ И ИДЕОЛОГИЯ

Из „Хронография“ от Продължителя на Теофан

Съчинение на неизвестен византийски летописец, продължил съчинението на Теофан Изповедник. Изложението обхваща събитията от 813 до 961 г. Превод Ив. Дуйчев в ГИБИ, V, с. 121, от *Theophanes Continuatus*, rec. I. Bekker, Bonnae, 1838, с. 342.

Същото откриваме, че е станало и с народа на българите. Защото този народ, ако и да изглеждаше, че още преди това се е обърнал към благочестието и е преминал към християнство-

то, въпреки това обаче още не бил утвърден и установен в доброто и бил лесно разклащан и раздвижван, подобно на листа от вятъра. Обаче поради честите увещания и бляскавите приеми, а още повече поради великодушните почести и дарове на императора [Василий I Македонец] те се съгласили да приемат да се подчиняват на архиепископ и да се изпълни страната им с епископи. И както чрез тях, така и чрез благочестивите монаси, които били призовани от планините и из земните пещери и били изпратени там от императора, българският народ изоставил бащините си обичаи и целокупно се отдал на Христа.

Из посланието на патриарх Фотий до княз Борис I „В какво се състои работата на един княз"

Редактиран превод на митр. *Симеон* в ГИБИ, IV, с. 75, по изданието на *същия:* Посланието на цариградския патриарх Фотий до българския княз Борис, С., 1971.

Затова не само ти сам трябва да мислиш и вярваш така, но и подчинените си да ръководиш към същото истинско учение, за да ги упътваш към същата вяра и да не смяташ, че има нещо по-скъпо от това усърдие и грижа. Защото наистина един владетел е длъжен да се грижи не само за своето спасение, но и поверения нему народ да удостоява със същата грижа, да го ръководи и подтиква към съвършенството на богопознанието. И тъй не ощетявай нашите надежди, които твоята склонност към доброто и послушанието ти дадоха повод да се появят. Нито пък показвай, че са били напразни трудовете и старанията, които с радост предприехме за вашето спасение. Не показвай, че си започнал с усърдие да приемаш словата на божествената проповед, а ще завършиш усърдието си с леност. Като имаш край, подобен на началото, а живот, съгласен с вярата, и като упражняваш властта си така, че тя да се вижда и именува общо благо за род и отечество, в същото време пази незаличима радостта и веселието, които имам заради тебе.

Латински надпис от 867 г., намерен в Преслав

Превод на В. Гюзелев от *Iv. Dujčev,* Medioevo bizantinoslavo, I, Roma, 1965, с. 189.

† През понти[фиката] на блаженопаметния папа Николай I в десетата година, в името на всемогъщия бог е осветена тази черква в присъствието на княза на българите Борис с целия му клир и народ.

Надпис, намерен в Червен, Русенско

Превод на В. Гюзелев от PI, с. 328.

Тук почива... монахът и архидякон на епископ Николай, негов чичо. Той почина в годината 6379 [=871], индикт 4, на 5 октомври, петък, във времето на Михаил, славния и христолюбив владетел.

Надпис върху оловен печат от Велики Преслав (IX в.)

Превод на В. Гюзелев от *Т. Герасимов,* Три старобългарски моливдовула, ИАИ, VIII, 1934, с. 356.

Лице: † Помози господи на твоя раб.
Опако: Георги, чернец и синкел български.

Надпис на Павел хартофилакс от Златната църква във Велики Преслав (IX—X в.)

Превод на В. Гюзелев от *Ив. Гошев,* Старобългарски глаголически и кирилски надписи, С., 1963, с. 85.

... Черквата „Св. Йоан" направи... от хартофилакс Павел...

Надпис от с. Исбул за строителство на черква (X в.)

Превод на В. Гюзелев от *В. Иванова,* Старобългарски надпис от с. Теке Козлуджа, ИАИ, VII, 1933, с. 319—321.

† Господи помилуй раба своего презвитер Йоан и раба своего Тома, които съградиха храма на свети Власий. Амин.

Варошки надгробен надпис от 996 г.

Превод на В. Гюзелев от *И. Иванов,* БСМ, с. 28.

† В година 6504 [=996], 17 февруари почина поп Андрей.

Темнички надпис (X в.)

Превод на В. Гюзелев от *Љ. Стојановић,* Темнићки надпис, Јужнословенски филолог, I, 1—4, 1920, с. 4—20, обр. 2.

Свети Ксантиас, Сисин, Леонт, Мелит, Севгириан, Филоктимон, Ангиас, Иракл Йеклидик, Кирион. Молитва към бога на Ксана.

Отломъци от надписи към икони на светци от Мостичевата черква в местн. Селище в Преслав (X в.)

Текст у *В. Иванова*, Надписът на Мостич и преславският епиграфски материал, сб. Надписът на чъргубиля Мостич, С., 1955, с. 89—97.

Йонас; Варвара; Симеон Стълпник; Поликарп стари; Естратиос; Киприян; Анагност; Кир и Йоан; Марина глава и ръка Антиохийска.

„Поучение към епископите и свещениците" на Климент Охридски

Климент Охридски (поч. 916 г.) е един от най-известните ученици на Кирил и Методий. Заедно с Наум и Ангеларий през 886 г. пристига в България. Изпратен от княз Борис I в областта Кутмичевица, той създал тук Охридската книжовна школа. Автор е на голям брой похвални слова и поучения. Нему се приписва и съставянето на пространните жития на Кирил и Методий. Цялостно издание на книжовните му трудове: *Климент Охридски*, Събрани съчинения, т. I и III, С., 1970, 1973. Превод в *Св. Климент Охридски*, Слова и поучения, преведе от старобългарски език архим. Ат. Бончев, С., 1970, с. 319.

На епископа и на свещеника подобава да поучава и наставлява поверените му люде. Самият епископ или свещеник трябва да отбягва всякакво зло, както повелява апостол Павел, а още повече — Христос. Защото — казва апостол Павел — епископът като божи разпоредник трябва да бъде непорочен, да не бъде високомерен, нито гневлив, нито пияница, нито зъл, нито алчен за гнусна печалба, но страннолюбив, справедлив, да се държи в истинското слово, според както е научен, та да бъде силен утешител в здравото учение и да изобличава ония, които се противят, като във всичко се показва като образец на добри дела.

Послушайте, пастири, защото към вас е това слово! Чуйте всички вие, които държите словото божие! Послушайте, старейшини, гласа на великия пастиреначалник Христос, който е казал: „Добрият пастир полага душата си за овцете; а наемникът, който не е пастир, и овцете не са негови, вижда вълка, че иде, оставя овцете и бяга; [а вълкът разграбя] и разпръсва овцете."

И тъй, откъде идват злите псета — еретическите учения? — Нали от леността и от грубостта на пастирите? Откъде идват разбойниците и крадците, тоест греховете и неправдите? — От незнанието и неопитността на епископите и свещениците! И наистина как ще преподават правилно словото божие, когато те са прости и незнаещи закона, основата на законодателите? А те често пъти действуват от користолюбие, което е второ идолослужение.

И пак казвам: Чуйте, о пастири, и пазете внимателно повереното ви стадо, като го поучавате с благост и го наставлявате с обич, за да не се отнесе към вас казаното [от господа]: „Горко вам, водачи, слепи, загдето затваряте царството небесно пред човеците; и нито вие влизате, нито на другите давате да влязат."

Послушайте пастиреначалника! Не преставайте да поучавате поверените ви люде!

Из писмо на цариградския патриарх Николай Мистик до българския църковен глава от 912 г.

Превод на В. Н. Златарски в ГИБИ, IV, 1961, с. 188—191, от *Migno*, PGr, CXI, 1893, IV, col. 44 A — 45 D.

До препочтения боголюбим служител и чедо наше, архиепископ на България

И без това имахме желание да влезем в общение с твоята светост чрез писма. Сега, понеже се яви и една належаща работа, възникна повод да ти пишем. Едновременно, като задоволяваме и своето желание и сме подбудени от необходимостта на работата, пишем ти настоящото писмо. . .

Та и твоята боголюбива светост, натоварена да свещенодействува на народа на българите, с даденото ти от светия дух дързновение да посъветва бащински вашия владетел, сиреч възлюбеното наше чедо, когато той по човешки се разгневи някому, и със свещенослужителско дързновение да го поучиш да знае мяра на гнева, повече усърдно да побеждава гнева с човечност и да пренебрегва наказанието, като знае, че за всеки човек е много по-добре да прощава, отколкото да наказва, особено за онези, които са получили началство и власт от бога и които милостта представя толкова достойни за учудване и уважение, колкото, имайки власт да наказват, са предпочели милостта пред наказанието.

Но след като припомнихме това, нека съобщим и причината, поради която пишем писмото. Някакъв човек е прибягнал в пресветата наша черква. Той, както казва, не е нито от рода на българите, нито пък е бил служител на някого в България, но сега се търси като служител-беглец. Дойдоха хора, които за угода на [въздигнатия] от бога владетел искаха да измъкнат от храма тогова прибягналия в храма божи. На тези хора, които силно негодуваха и свирепствуваха, ние не пожелахме да се покорим, нито да им позволим да измъкнат от храма молителя, докато не ни увериха, че не ще изпати нищо лошо от страна на [въздигнатия] от бога владетел. Тогава

го взеха от всесветия олтар, като ние горещо ги заклинахме и в бога, и в светото светилище, че ако му се случи нещо лошо, не ще престанем, докато сме живи, па дори и след смъртта — ако нам, бидейки безполезни, ни бъде представена възможност за застъпничество пред бога — да се застъпваме против оскърбителя на светия жертвеник и за неговото наказание. Оскърбителят е напълно явен: никой друг, разбира се, освен онзи, който ще дръзне да наложи наказанието и мъчението — да не даде бог! — на взетия от храма човек, Онези, разбира се, които ни убедиха да го изведем, не биха били оскърбители, тъй като те не са мъчители, а повече за угода на владетеля, [поставен] от бога, проявиха такова старание и са достойни, като му угаждат като на приятел, да получат приятелска благодарност. Но нито заради нанесеното от него наказание на човека ще се смятат виновници за осъждане на това, че са ни убедили и че като взеха прибягналия при олтара, го изпратиха при него...

Имахме и много други неща да пишем, но понеже твоето свещенослужителско съвършенство може от себе си да посъветва онова, което подобава, па и понеже смисълът се губи поради отегчителната дължина [на писмото], задоволихме се с казаното, като добавяме само това: да даде бог да не се случи нищо противно на нашата молба и надежда, та нито духовното наше чедо, владетелят от бога, да стане подсъден на вечно осъждане, нито съучастниците му в съвет и дело да станат съобщници на осъждането.

Писмо на Николай Мистик до българския църковен глава от 919—920 г.

Превод на В. Н. Златарски в ГИБИ, IV, с. 223—227, от *Migne*, PGr, CXI, 1893 XII, col. 89 D — 96 D.

Изначалният завистник на човешкия род и сега тая горчива завист срещу единението на българи и ромеи и като успя да запали пожара и омразата, радва се на този душегубен огън и води голяма борба за неговото разпалване и не позволява на добрия и възлюбен най-благоразумен мой син, на когото се е паднало да господарува над българите, да прояви своята доброта, та да се възвърне към доброто на мира и да прояви по-раншната си благост, но винаги завистникът, преследвачът на доброто, като подхвърля някаква горчива мисъл в неговата блага душа, се старае да прогони преблагия мир...

Имаш множество средства, които да съдействуват за неговото умилостивяване. Първо, както вече се каза, неутешимата мъка на Христа и бога наш за това, че онези, които носят неговото честно име — за да им бъде подарено това име, той биде отведен като овца на заколение, — са се озверили едни

срещу други; после светите храмове, в които той влиза за молба към бога за самия себе си, за чедата си, за целия, казвам, народ, над който е поставен да господствува; светото и всечисто тяло и кръв, от които като яде и пие, храни несъмнени надежди да стане съпричастник на освещението. Представи пред очите му чрез твоите слова онова, което той знае и преди твоето слово, като го е видял със собствен поглед, пустошта на земята, която е обходил, вместо съзираната досега красота, жалката грозота на земята без класове, без лозя, без плодни дървета. Спомни му за разрушението на светите божи домове, които благочестиви ръце с много труд са издигнали за слава божия. Припомни разрухата на светите обители, в които иноци, в които девици всякога изпращаха песнопения богу, а сега са останали да лежат в развалини. Добави към това и различните убийства на хора — уви, каква сила на злия демон, — на свещениците, на мъжете-иноци, захвърлените трупове на жени и при това нито удостоени с гробове, но подхвърлени за плячка на псета и зверове.

Но защо казвам това? Ти имаше голямата и неизчерпаема сила на тази неописуема трагедия и над всичко кротостта на този, когото увещаваш, и съвършената негова разумност, за да съдействуват на това застъпничество. Но подтикван от страданията, които общо и неумолимо ни обладават, мене и тебе, и от обхващащите ни нас, длъжниците, грижи за общото спасение и мира, покажи онова, което засяга самия него. Изпълни вместо нас онова, което самите бихме сторили, ако присъствувахме; прегърни му ръцете, хвани му колената, ако трябва, и нозете му и просто с думи и дела не пропускай да сториш всичко, докато по благоволение свише благата душа на нашето чедо не се склони към доброто на мира и докато хора не се изпратят от него, чрез които ще се поднови мирът, ще се премахнат войните и омразата, ще се прогони и дяволът, който се радва на общите злочестини на българи и ромеи, ще се възстанови отново пречестната обич и нейните честни дела, от които и двата народа ще получат радост и наслада от добрините, ще изчезне изпитанието на суровите дела и унинието и скръбта по лицата.

Из „Беседа против новопоявилата се богомилска ерес" на презвитер Козма

Превод на *В. Сл. Киселков*, Презвитер Козма и неговите творения, с. 59—60, 61—62, 64—67, 69—70, 70—72, 87—88, 89; 91—92.

[*За монашеството*]. Слушаме, че и между нашите [има] добри [монаси], които се мамят по законната женитба и не вършат потребното за спасението на тия, които живеят на тази земя,

т. е. в света. Други пък, които странствуват и не се подстригват по закона, отиват в Ерусалим, трети пък — в Рим и други градове. И като се наскитат така, завръщат се по своите домове, каейки се за безумния си труд. А някои от тях си вземат жени, та стават за смях на хората. Други не снемат от плещите си расото, при все че много малко мислят за него. Други пък ходят от къща в къща. Без да затварят устата си от словоохотливост, те разказват и описват онова, което става по чуждите земи. С това искат да бъдат прославени от хората. А други пък и по-лошо правят.

Това говоря, без да хуля монашеството — не дай, боже, — защото всички са свети, които са узаконени от бога!

Но искаш ли да бъдеш монах и да приемеш кръста, наречен Исусов Христов, стой си у дома! Защото да понасяш твърдо напастите, които идат от бога и от хората, без да се отчайваш, и да не хулиш онзи, който си е причинил напастта; да не завиждаш; да не ревнуваш; да не лукавствуваш; да се пазиш от всяко лошо дело, слово и мисъл — това значи да вземеш господния кръст, да се отречеш от себе си и да вървиш след господа. „Който иска, рече, да дойде след мене в царството небесно, да се отрече от себе си и да вземе кръста си и да върви след мене. . ."

Но аз, каза, съм богат; искам да се подвизавам в манастир и да си спася душата, като живея в нищета; тука, в света, не е възможно да се спася. . .

Всичко, което е в този свят — похотта на плътта, похотта на очите и гордостта, — не е от бога, а е от този свят. Затова, човече, и в манастир да отидеш, и в пустиня да избягаш с тия похоти, безумно и напразно ще се скиташ, ако не ги отмахнеш от себе си. Мнозина погинаха в пустинята и планините, защото мислеха за светски [неща], но и мнозина, които и с жени живееха в градове, се спасиха. Светите апостоли и сам господ, когато е ходил по света, са поучавали [хората] да отбягват всички тези похоти. Защото храбрецът не може да изпъкне, ако не убие противника. Господ допусна скърбите да нападат рабите му, та когато ги преодолеят, да се явят по-светли. И златото става толкова по-светло, колкото повече се нагрява на огън. Не можем да коваем златния и сребърния съд, нито да изправим изкривения, докато не го поставим на наковалня и не ударим с тежък чук. Затова и ти, ако искаш да бъдеш съсъд на своя владика — но си се разсипал от грехове, ала и досега не си се изковал чрез сълзи, нито си се поправил чрез покаяние, — поне сега се опомни, сепни се, потърси ходатай, който знае да ти укаже пътя към божието царство. Ние не сме родени да угаждаме на корема, а главно на бога. Его защо и аз, грешният от господа, моля ви: като виждаме толкова ратни беди и всички сегашни злини на тази земя поради

човешки грехове, нека всеки от нас да се замисли, казвайки: Да не би заради мене бог да е изпратил тази война на земята? — И всеки от нас нека се приготви, защото не знаем в кой час ще дойде душевният крадец. . .

Мнозина пък от тези, които отиват в манастир, като не могат да понасят тамошните моления и трудове, избягват и се завръщат като псета на своя бълвоч. Други пък, като изпаднат в отчаяние, прегрешават по-тежко и от това. Те се скитат без място от град на град, като ядат напразно чуждия хляб. А понеже са свободни от молитва и работа, изживяват си дните, следейки къде стават угощения, понеже са слуги на корема си, а не на бога. . .

Затова, братя, ако и да сте на света и да живеете в богатство, послушайте какво казва блаженият Павел на Тимотея: „На богатите в този свят заръчай да не се надигат, нито да се надяват на непостоянното богатство, но на живия бог, който ни дава всичко в изобилие за наслада; да вършат добро; да богатеят с добри, щедри дела; да бъдат щедри и общителни, като си събират имот — добра основа за бъдещия живот, за да постигнат вечен живот."

Виждате ли, богатството не е зло, ако добре се управлява?

Ако ли някой, като бяга от немотията, отива в манастир или като не може да се грижи за децата си, бяга от тях, той вече не търси божията любов и не отива, защото иска да послугува на бога, а защото иска да почива и угажда на корема си. Такъв се отрича от вярата и е по-лош от езичника, както рече апостолът, и става причина за много клетви. Защото осиротените от него деца, като мрат от глад и зиме страдат, в честия си плач го проклинат, казвайки: Защо ни роди баща ни, а нашата майка ни изостави всред такова голямо страдание и всякаква беда?. . .

Виждаме други да скитат с чорлави глави и небрежни към тялото. Уподобили се на лицемери, според думите на господа те погубват своята награда.

А има и други, които възразяват и не слушат тези, които ги поучават, и се причисляват към големите светилници. Те казват: Та Антоний, Сава и другите отци, като избягаха от този свят, не отидоха ли в пустинята? — Ние пък им отговаряме: Наистина, брате, добре мислиш и добре ще започнеш работата, ала помисли ще можеш ли да поемеш техните страдания? Защото те не само че не са имали покой нито един час, но и много беди са изпитали от зли бесове. Па и постните им мъки са били големи. Кой ще разкаже за тяхната жажда за вода, за техните земни мъки? А ти, понеже се обещаваш по същия начин да страдаш, изпитай се [по-рано] в своята стая, като седиш поне три години, учейки душата си да понася мъките, които прие за нас нашият господ Исус

Христос. Ако някой говори лошо за тебе, не позволявай на гнева да излезе от твоите уста чрез думи! Ако някой извърши върху тебе някакво насилие, не роптай против него! С духовния пост се постига повече, отколкото с плътския. Не се радвай, когато врагът ти страда, и не скърби, когато брат ти богатее всеки час! И името господне да не излиза от твоето сърце. Било когато ядеш, било когато пиеш, било когато вършиш нещо друго, казвай: Господи Исусе Христе, смили се над мене!— Всичко това да става тайно. И ако видиш, че си съвършен във всичко това, пази се от лукавия и високоумен бес да не всее в сърцето ти пагубната мисъл, че ти си велик. И ако ти каже, че вече си голям и си угодил на бога, помисли за своите първи грехове, като кажеш: Ако и да ми е простил греховете милосърдният господ, заради безконечното божие царство драго ми е да изтърпя двойни мъки. Ако ли ти припомни множеството грехове, които си извършил на младини, говорейки: Моят господ Исус Христос е дошъл да помилва грешните.

И ако видиш, че си силен да претърпиш всякакви мъки, тогава иди в манастир и заради Христа се покори на своя игумен. И като се отречеш напълно от волята си, до смъртта си изпълнявай неговата воля. Почитай игумена като бога, а братята — като апостоли и не давай воля на сърцето си да дири нито Рим, нито Ерусалим. Пребивавай в своята килия, като извършваш моленията, що ти е наложил игуменът. Макар и там да си, сам господ Исус Христос ще дойде при тебе със своя отец и светия дух, водейки със себе си Петра и Павла и другите светци, които търсиш далеко. И ще видиш, че те не са само в килията, но и в сърцето ти, защото сам [Христос] обеща да дойде с отца у такива и да си направи у тях обиталище.

Ако ли се случи да се разори мястото поради нахлуване на войска или поради друга причина където те господ отведе и където ти покаже място, вече там заживей, като вършиш първото. Господ не ще умори с глад душите на праведните. Както умира рибата, когато е без вода, така погива монахът, когато се отлъчи от манастира. И както кокошката създава запъртъци, когато често става от яйцата, така и монахът забравя отредената му служба, когато често излиза от манастира по своя воля. Всичко това написаха светите отци, за да се спасят послушните.

Има пък други, бесни на дума, които се противят на писанието. Като искат да живеят по своя воля, построяват си други жилища, като оставят своите [близки] без причина и [там] узаконяват своите навици. Искат с това да се прославят на земята — което и става. А като се обогатят телом, а не духом, заживяват по старому. Те се завръщат [към първите си привички], както свинята — към тинята, според писанието; гиздят се с облекло и се перчат на тези, които вървят след

тях. И кой от тези, които мислят добре, не ще се натъжи, когато ги види така да вършат? И при все че са такива, повече укоряват нас, които пишем това, а не себе си. А кой ще разкаже насилията, които извършват над немощните? Макар че прочитат книги за закона и устава за монашествуването, сами вършат някои простъпки и дела противозаконни. И като искат да изтъкнат своята правда, не се покоряват на божията правда. Но горко им! — както каза пророкът: „Горко на ония, които са мъдри в своите очи и разумни пред самите себе си!“

Когато бяха миряни и живееха в много неправди, казваха: Когато станем монаси, ще се разкаем за тях. Но и когато достигнат този голям ангелски образ, пак ходят според първия си нрав и обичай, за да се сбъднат думите, казани за тях: „Защото по-добре би било за тях да не бяха познали истината, отколкото да се отклонят от предадената им света заповед, след като са я познали.“ Заради тях добрите и законни монаси се ненавиждат от хората.

А за храната и за веселбите им и за подобни тям неща невъзможно е да се говори, защото на трапезата си имат много и различни ястия, както богатите, които живеят светски; [вдигат] голяма врява и ту се обиждат, ту се сприятеляват — не по закона. Щом престанат да се карат, отдават се на пиянство, като се помиряват и сприятеляват в името на виното, а не на бога.

А други се затварят в килия и се отдават на волята си. Там те живеят, тоейки се като свиње в кочина. Те се задоволяват с подаяния. Поради това, като отбягват манастирския закон, не искат да работят, нито да се покоряват на игумена, и нито ден не могат да живеят в мир с монасите. Като искат да минат за почтени на земята, предават ни свои завети и закони; чрез изповед опрощават [грехове] и вършат безумия, когато сами трябва да бъдат опростени от другите. И което е най-ненавистно и най-мерзко пред бога — високоумието, то пребивава у тях. Мислят за себе си, че са велики и свети, че всички хора са по-долни от тях и че само те са угодили богу. И като стоят тук, уреждат чуждите домове, а от безумие своите отбягват; често купуват и продават и уреждат имения от ниви и ливади.

И други безумия те вършат: изпращат всякакви разкази и книги, поръчвайки да бъдат разпространени и по други страни, ако е възможно. . .

Зная пък други отци, които наистина подобава да наречем монаси. Дори погледът им показва, че са ангели божи. Думите им са светлина за душите, а те са като небесни [ангели] по планините и живеят също като тях. Непрестанно славят бога, не се грижат да натрупат богатства, нито се красят с блестящи одежди, но във всяко време като че се пекат в огнена

геена и като че виждат вече господа, който иде от небето да съди. Кой ще разкаже за доброволните им сълзи и скърби?

Други пък се скитат, както казва Павел, по планините и земните пещери, като се лишават от всички блага на този свят. За тях целият мир е недостоен. Те пребивават по двама или по трима в една душа, носейки всред себе си Христа, според писанието. Ако се случи някому от тях да изпадне по необходимост в града или пазара, той извършва необходимото, като си покрие лицето и като се наведе. Те не се гнусят от жените, както еретиците, ала от голямо смирение сами смятат, че са недостойни да гледат хората. Странят от всяка злоба, сами се осъждат, сами се укоряват и със знака на честния кръст просвещават вътрешния и външния човек. И ако им се случи да бъдат познати от някого, като от огън бягат от човешката слава, защото знаят писаното: „Което е високо у човеците, то е мерзост пред бога." А другите им доброти кой може да разкаже?

А ти, човече, ако искаш да монашествуваш, ето, показахме ти всички пътища на спасението. И ако си изпитал душата си и ако сърцето ти е силно за всякакви неволи и за речените страдания, „то с радост тичай към подвига, който ти предстои, като имаш пред вид началника и завършителя на вярата — Исуса".

Ала варди се от отрова: жена си напущаш, без да си настанил децата си, и оставяш земята, без да си ги поучил в страх господен и без да си се погрижил за техния живот. Защото всеки християнин е длъжен да научи всички, които са в неговия дом, да се боят от бога, понеже ще отговаря за тях пред божия съд.

Ако ли бягаш, понеже мислиш, че този свят е скверен, и хулиш живота с жена — понеже не позволява да се спаси, който така живее, — ти с нищо не си далеч от мисълта на еретиците. Защото и те учат, че съпружеството е скверно и че месоядството и винопийството ни отличават от бога. Но те се мамят. Това никъде не намираме в светите книги. На светите събори светите отци най-много проклеха онези, които хулят божия свят и писаните устави, казвайки: Които хулят тези, които ядат месо или пият вино с мярка, или носят бляскави одежди и поради това са безсилни да добият спасение, да бъдат проклети! — Всички сме длъжни да изпълняваме съветите на тези, които умеят, за да не отиде трудът ни напусто и безсмислено.

[*За пастирите*]. О, пастири на божиите словесни овце, които вземате мляко и вълна от стадото, а не се грижите за овцете! Какъв отговор ще дадем пред божия съд, какъв отчет ще дадем пред великия пастир на пастирите, който е казал с устата на пророка: „Ако не извлечеш онзи, който пада в гре-

ховния ров, кръвта му ще подиря в твоите ръце, каза господ."

А епископът е длъжен да ръководи свещеника и да поучава хората, които му са поверени, но по-напред сам трябва да страни от всяко зло...

А откъде идат тези вълци, злите псета — еретическите учения? Не е ли от леността и невежеството на пастирите? Откъде са разбойниците и крадците, сиреч греховете и неправдите? Не е ли от това, че епископите не поучават? Но как ще се изпълнява божието слово от човек, който е прост и не познава закона и който става законодател повечето пъти чрез откуп, което е второто идоложертвие?

Пак казвам: Послушайте, о, пастири, и пазете стадото, което ви е поверено! Учете го с кротост и го напътвайте с любов... Послушайте, старейшини на пастирите, и не преставайте да поучавате поверените вам люде! Не заравяйте таланта в храната, не крийте господния бисер в пиянството!...

Като слушаме тия думи, о, епископи, колко хубаво е да се грижим за повереното ни стадо, та да се удостоим да получим обещаните дарове!

Епископът и свещеникът е нищо, ако от пост си извие врата като приток, според писанието, а не поучава с любов хората, които му са поверени, в страх от бога...

Подражавайте на отците и епископите, които по-рано от вас са били във вашите свети санове, именно на Григория [Богослов], Василия [Велики], Йоана [Златоуст] и на други, чиито имена като се споменават, бесовете се плашат. А кой ще разкаже техните грижи и скърби, що са преживели за хората? При спомена за тях ангелите и човеците се радват...

Подражавайте на новия презвитер Иван, когото мнозина и от самите вас познават — който беше пастир и екзарх в българската земя! И не казвайте: Не може да бъде така в тези времена! Бог всичко може, ако ние искаме. Сами знаете как да живеете в божия дом, т. е. в божията църква.

Списък на българските архиепископи

Този списък бил съставен в средата на XII в. от охридския архиепископ Иоан Комнин. Първата му част е съставена въз основа на книжовни и устни предания, поради което там се срещат имена на лица, които не са били преславски и охридски патриарси, а липсват имената на преславските патриарси и архиепископи. Текст и превод у *И. Иванов*, БСМ, с. 565—566.

1. Протоген, архиепископ на Сердика, чрез когото светите отци възразявали на философа, който хулил светия дух, както може да се види в дневниците на самия първи събор.

2. Методий, роден брат на свети Кирил Философ, ръкоположен за архиепископ на Морава Панонска от папа Николай, който бил след Адриан в Рим.

3. Горазд, ръкоположен от Методий, а после изгонен от духоборците.

4. Климент, като станал епископ на Тивериупол или Величка, сетне бил натоварен от царя на българите Борис да надзирава и третия дял на българското царство, т. е. от Солун до Йерихо и Канина или Тасипият.

5. Дамян светителствувал в Доростол [Дръстър, Силистра] сега наричан Дриста. При него и България бе почетена за автокефална. Той по заповед на император Роман Лакапин биде провъзгласен за патриарх от императорския съвет, а после биде низведен от Йоан Цимисхи.

6. Герман, наричан и Гаврил, светителствувал във Воден и в Преспа.

7. Филип светителствувал в Лихнида, в древността наричан Сасарипа, а сега Ахрида.

8. Йоан, и той светителствувал в Ахрида. Той бил от Дебър, от село Агиоандики, игумен на тамошния манастир на св. Богородица.

Из „Синодик на цар Борил“

„Синодикът на цар Борил“ е български книжовен паметник, съставен в 1211 г. въз основа на византийския Синодик в неделята на православието от 843 г. Към него били прибавени редица нови сведения, отразяващи българската действителност и миналото. Впоследствие той бил нееднократно допълван. Последната му редакция принадлежи на ръката на патриарх Евтимий. Съдържа ценни сведения за българската история през XIII—XIV в., а също така и за по-ранния период от средновековното ни минало. Превод на *Ив. Дуйчев*, Из старата българска книжнина, II, С., 1944, с. 164, 167—168, от изданието на *М. Г. Попруженко*, Синодик царя Борила, С., 1928, с. 77—91.

87. Начало на българските царе: На Бориса, първия български цар, наречен в светото кръщение Михаил, който приведе българския род към богоразумие чрез светото кръщение, вечна памет. На неговия син Симеон и неговия внук светия цар Петър, на Плениимир, Борис, Роман, Самуил, Радомир Гаврил, Владимир, Владислав — древни български царе, които със земното царство наследиха и небесното, вечна памет. На древната българска царица Мария вечна памет.

88. На Кирил Философ, който преведе божественото писание от гръцки език на български и просвети българския род, новия втори апостол, през царуването на Михаил и православната царица Теодора, неговата майка, които украсиха божествената църква със свети икони и утвърдиха православието, вечна памет.

89. На неговия брат Методий, архиепископ на Моравия Панонска, тъй като и той много се е потрудил за славянската книга, вечна памет.

90. На неговия ученик Климент, епископ на Велика Морава, и на неговите ученици Сава, Горазд и Наум, тъй като и те много са се потрудили за славянската книга, вечна им памет.

140. Преславски патриарси. На Леонтий, Димитрий, Сергий, Григорий — преславски патриарси, вечна памет.

Оловен печат на архиепископа на България Георги (IX—X в.)

Превод на В. Гюзелев от *V. Laurent*, Le corpus des sceaux de l'Empire byzantin, V, 2, Paris, 1965, № 1491.

Лице: † Богородице, помагай на своя раб.
Опако: † Георги, архиепископ на България.

Продавателен акт от 980 г. за светогорското манастирче „Св. Апостоли“

Текст и превод у *И. Иванов*, БСМ, с. 526—533.

Знак на Тома, монах и игумен	Знак на Анастасия, монах	Знак на Кирила, монах

В името на отца и сина и светаго духа, Тома, монах и игумен. . . и на блаженейшия господин Антония.

Заедно с моите братя Атанасия монаха и Кирила продадох на духовните си братя господина Онисифора и родните му братя землището, наречено Св. Апостоли Ксирокастренски, с покъщнината, 6 книги — 4 минеи, 1 парейменик, 1 лествица, и с всичките църковни утвари за 64 монети. Взех си само мулето. Всичко туй като получихме, обезпечаваме ви, вас, горепоменатите наши духовни братя — господина Онисифора и другарите му, щото никога занапред монасите от килиите на господина Антония да нямат право да вършат каквато и да е постъпка или да завеждат дело, или да те смущават с каквото и да е, теб, нашия духовен брат господина Онисифора, и твоите другари. Ако ли някой от нас се опита да развали тази продажба и отстъпи от обезпечението, то такъв да не бъде слушан от никое съдилище, било гражданско или църковно, но и да бъде изгнан от светите старци на нашата Света гора. Ако ли се случи обаче това, то който и да би бил той, да подпадне под проклятието на 318 свети отци и да му се наложи глоба от 3 литра. За доказ на горното се написа това уверително в присъствието на находящите се тука отци.

А границата и обладанието [държавата] на манастира са следните: от дълбокия вир на Ксирокастро се покачва нагоре по реката, допира се горе в Зограф, върви по хребета до царския път и се завръща в Арка при острия хълм, гдето се на-

мират и кръстове на два дъба; оттам се спуща все по гребена до отсрещната на гребена речица, допира се до гребена, гдето стоят белите камъни, и все по него се спуща и допира до дълбокия вир на Ксирокастро.

Това се даде с цел, ако някой би променил границата на този манастир, да бъде проклет. Даде се в присъствието на изпратените лица от протата и събора, които и ще се подпишат на същото място.

Писано с ръката на монаха Симеона, наречен и философ, месец август 18, в 6 часа, индикт 8, година 6488 [= 980 г.]

Тома, монах, прот.

Илия, монах и игумен.

Павел, монах и игумен на Ксиропотам.

Теодор, монах от Ксирокастро.

Никола, монах и игумен на Хромицена.

Козма, монах и игумен на Арка, свидетел. Кръста подписа саморъчно, а думите чрез ученика си Антония.

Евтимий, монах и игумен на Лаврата, свидетел. Кръста подписа саморъчно, а думите чрез писаря.

÷

На 23 ден на месец юни, в свещената обител на св. великомъченика Георгия Зограф присъствуваха случайно игумените на нашата Света гора: честнейшият господин Доситей и Велик иконом на Света гора: преподобнейшият катигумен на Кутлумуш господин Гаврил; преподобнейшият игумен на Макро господин Йоаникий; честнейшият катигумен на манастира на Неакийците господин Герман; честнейшият игумен на Кастомонит господин Матей; честнейшият господин Пахомий и клирик Карейски; Елевтерий, монах и игумен на Трохала; Козма, монах и игумен на Скорпия, и други не малцина.

Макарие йеромонах: игумен Зографски: за истина подписах.

III. БЪЛГАРСКАТА ДЪРЖАВА ОТ СРЕДАТА НА IX ДО НАЧАЛОТО НА X В.

1. БЪЛГАРИЯ ПРИ КНЯЗ БОРИС I: ВЪНШНА ПОЛИТИКА, ПОКРЪСТВАНЕ, ЦЪРКОВЕН ВЪПРОС

Из „Фулденските анали"

Тези анали са продължение на „Анали" на Айнхард и съставянето им се приписва на монасите от манастира „Фулда" (в пруската област Хесен — Пасау). Изложението на събитията в тях обхваща периода 828—901 г. Превод на Стр. Лишев в ЛИБИ, II, с. 43—46, от *G. Perts*, Annales Fuldenses, MGH — SS, I, с. 367—368, 374—375, 379, 380, 400, 408.

852 г. По желание и нареждане на същия пресветъл владетел [Лудвиг Немски] бил свикан и църковен събор в Могонциакум [Майнц] — главен град на Германия — под председателството на достопочтимия архиепископ на същия град Рабан с всички епископи и абати от Източна Франкия, Бавария и Саксония. Те се съвещавали за разрешаването на църковни въпроси, а кралят заедно с първенците и управителите на провинциите усърдно уреждал обществени дела и спорове. Като потвърдил съборните им решения, той изслушал и отпратил пратеничествата на българите и на славяните и се завърнал в Бавария.

863 г. Карломан, син на краля, който бил управител на Каринтия, през времето на отсъствието си бил обвинен от баща си в толкова много и толкова големи престъпления, че заслужено е трябвало да бъде съден за обида на кралската особа... Между това кралят [Лудвиг Немски] събрал войска под предлог, както се говорело, да усмири княза на моравските славяни Растиц [Ростислав] с помощта на българите, които идвали от изток, а в действителност се придвижил към Каринтия, за да залови сина си...

866 г. Пратениците на българите дошли при краля в Ратисбон [Регенсбург] и му съобщили, че техният цар приел християнството с голямо множество народ. Същевременно те помолили краля да побърза да им изпрати способни проповедници на християнската вяра.

867 г. Крал Лудвиг, удовлетворявайки българските искания, определил епископ Ерменрих заедно с презвитери и

дякони да разпространяват християнската вяра между споменатото племе. Но когато пристигнали там, изпратените от римския първосвещеник епископи вече масово проповядвали и кръщавали по цялата страна. Затова с позволението на краля те се върнали в родината си.

884 г. Ето защо, като не очаквали от краля [Лудвиг Немски] нищо добро поради провинението си спрямо Арбон, младежите се оттеглили и решили да минат на страната на Арнулф, сина на крал Карломан, който тогава владеел Панония. Когато узнал това, княз Светополк изпратил пратеници при Арнулф и му заявил: „Ти поддържаш моите неприятели; ако не ги отстраниш, аз не ще се свържа в мир с тебе." Той му обърнал внимание и върху друг един случай, казвайки: „Твоите хора лукаво се съюзиха с българите срещу моя живот, а и срещу моето княжество (българите били опустошили княжеството му през миналата година); желая да ми докажеш под клетва че това не е вярно." На това Арнулф му отговорил, че никога не ще изпълни нито едно от тези негови искания. Тогава князът, който отдавна бил събрал славянски войски от всички страни, с голяма войска навлязъл в Панония.

Из „Хроника" на ал-Табари

Превод на В. Гюзелев от *A. A. Vassiliev*, Byzance et les Arabes, I, p. 320—321.

През тази година в месеца сафар [май 860 г.] станало откупуване на пленниците под ръководството на Али-ибн-Яхъй-ал-Армени и били откупени 2367 души. Други казват, че откупуването е станало през същата година, само че в месеца джумада [август]. Наср-ибр-ал-Ахзар-ал-Шии, който бил изпратен от Мутавакил при императора на гърците по повод на откупуването, разказва следното: „Когато аз пристигнах в Цариград, то явих се в двореца на император Михаил в своята черна дреха, с меч и ханджар и чалма. Между мен и чичото на императора Петрона стана спречкване; той управляваше вместо императора. Те не искаха да ме пуснат в моята черна дреха и с меч. Тогава аз казах: „Ще си отида." И тръгнах, но бях върнат от пътя. У мен бяха предназначените за императора подаръци: около хиляда пузирки с мускус, копринени дрехи, много шафран и скъпоценности. И той бе дал вече аудиенция на пратениците на бурджаните [българите] и на другите [пратеници], дошли при него. И бяха донесени подаръците, които аз носех, а аз бях въведен при него. И ето, той седеше на трон, който бе поставен на друг трон, а около него стояха патрициите. Аз произнесох приветствието, а след това седнах на големия трон; за мен бе приготвено седалище. Подаръците бяха поставени пред него. А пред него стояха трима преводачи... Императорът прие подаръците и никому от тях не заповяда да дадат каквото и да било...

Из „За управлението на империята" от Константин Багрянородни

Превод на Г. Цанкова и П. Тивчев в ГИБИ, V, с. 207, 209—210, от *Constantine Porphyrogenitus*, De administrando imperio, ed. Gy. Moravcsik — R. J. H. Jenkins, Budapest, 1949, с. 150, 151.

Князът на Хърватия отначало, т. е. от царуването на император Ираклий, се намирал в робско подчинение на ромейския император и никога не бил подчинен на българския княз. Нито пък българин е воювал срещу хърватите. Само князът на България Михаил-Борис тръгнал на поход и воювал срещу тях, но нямал никакъв успех и сключил мир, като дарил хърватите и бил дарен от тях. И никога хърватите не са плащали данък на българите, но двете страни често си правели подаръци взаимно, в знак на приятелство...

След смъртта на княз Властимир управлението на Сърбия взели тримата му синове Мунтимир, Строимир и Гойник, като си разделили страната. В това време станал княз на България Михаил-Борис, който искал да отмъсти за поражението на баща си Пресиам и им отворил война. Сърбите му нанесли такова поражéние, че пленили и оковали сина му Владимир с дванадесет велики боляри. Тогава от скръб за сина си и по неволя сключил мир със сърбите. Искайки да се върне в България и боейки се да не би сърбите по пътя му да устроят засада, той поискал за охрана синовете на княз Мунтимир, Бран и Стефан. Те го завели невредим до границата — именно до Раса. За тази услуга Михаил-Борис им дал големи подаръци. И те му дали от своя страна като подаръци двама роби, два сокола, а също и две кучета и осемдесет кожуха. Това българите наричат споразумение. Не след дълго време тримата братя, сръбските князе, се скарали помежду си. Единият от тях — Мунтимир, надделял и понеже искал сам да има управлението, заловил двамата и ги изпратил в България. Той запазил при себе си само Петър, сина на единия си брат Гойник, и се грижил за него, обаче Петър избягал в Хърватия. За него ще разкажа по-късно. Споменатият брат Строимир, който бил в България, имал син Клонимир, комуто Борис дал за жена българка. От него се родил в България Чеслав. А Мунтимир, който прогонил двамата си братя и взел властта, имал трима синове: Първослав, Бран и Стефан. След смъртта му го наследил първият син. След една година споменатият Петър, син на Гойник, напуснал Хърватия и лишил от власт своя братовчед Първо-

слав с двамата му братя и сам взел властта. Те избягали и отишли в Хърватия.

Из „Царе“ от Йосиф Генезий

Превод на Г. Цанкова и П. Тивчев в ГИБИ, IV, с. 334—335, от *Genesius*, с. 85—86, 97.

Между това държавните работи добре се ръководили от Михаил [III] и майка му Теодора със съдействието на споменатите по-горе мъже. А предводителят на българите [Борис], по род произхождащ от аварите и хазарите и водещ името си от господаря си Булгар, когото ромеите оставили да се засели в Доростол и Мизия, отправял към ромеите враждебни думи, като ги заплашвал с нападение. А императрицата гордо и мъжествено му заявила, че ще настъпи с войската си чак до земята на българите: „И ако победиш жена, няма да можеш да се гордееш с победа, а ако бъдеш победен от нея, то всички ще ти се подиграват за твоето поражение.“ Скитът, като чул това, решил да стои мирен в страната си...

И тъй владетелят на българите [Борис], като се научил за това и променяйки намеренията си вследствие на този успех, се съгласил на мир, ако и по-рано да бил дързък. Освен това и неговите хора били измъчвани от глад... Поради това всички лесно се съгласили да приемат християнското кръщение, а техният владетел приел да се нарича Михаил — по името на императора. Там били изпратени отбрани архиереи, за да укрепят християнската вяра.

Писмо на папа Николай I от май 864 г. до констанцкия епископ Соломон

Превод на М. Войнов в ЛИБИ, II, с. 62, от *E. Perels*, Nicolai I papae epistolae, MGH, Epistolae, VI, с. 293.

Понеже ни съобщават, че верният крал [Лудвиг Немски] имал намерение да дойде в Тулина, а после да сключи мир с царя на българите и да подчини доброволно или насила Ростислав, ние молим всемогъщия бог-ангела, който е бил с патриарх Яков, да бъде и с него, и с всички негови хора и да насочва добре пътя му, и Лудвиг да се завърне в мир и с радост в страната си. Но понеже казваш, че твърде преданият на Христа крал се надявал, че самият цар на българите желае да се покръсти и че мнозина от самите тях били станали християни, ние благодарим на бога и го молим да умножи плодовете в житницата му. А ние, както кралят ни моли, чрез теб ще наредим пост и ще отправяме молитви за тях към милостивия бог.

Из писмо на патриарх Фотий до княз Борис I (864—865 г.)

Патриарх Фотий (IX в.) заемал патриаршеския престол на два пъти: 858—867 и 877—886 г. Човек със солидно образование, Фотий заемал високи служби в царския двор и църквата. Развил голяма книжовна дейност. От него е запазено и едно послание до княз Борис по църковни въпроси, писано наскоро след покръстването. Превод на митр. Симеон в ГИБИ, IV, с. 103—104, от *A. Papadopoulos — Kerameus*, Sanctissimi patriarchae Photii archiepiscopi Constantinopoleos epistolae, Petropoli, 1896, с. 7—8.

Колкото пъти получим въжделените и обични писма на богохранимата ви власт, всякога се възпламеняваме духом и се възбуждаме да прославяме всеблагия бог и спасител наш не само защото приемаме писма от твърде обичан и въжделен син и се научаваме от тях за богодаруваното му здраве, ако и това само да е достатъчно, за да преизпълни с радост и веселие една любеща бога и добродетелна душа, но и затова, че във всяко писмо виждаме да се забелязва преуспяване в добродетел, напредване в благочестие, грижа за душевно спасение, изпросване на молитви, разположение, насочено към отвъдния свят, човек, какъвто десницата на владиката и създателя (да не са уроки на живота ти) от самото начало е създала и каквото се проявява в настоящия живот. Но дано бог, който те е украсил с тия подвизи и те подкрепя досега в тях, да те поддържа и съхранява до края на живота ти в същите и по-големи добродетели, за да бъдеш и за управляващия от богохранимата ти власт народ добър и незабравим пример за поука, на всички други народи повод за спасение, обръщение и изправление, а за нас, смирените, вечна похвала.

Балшенски надпис от времето на княз Борис

Надпис на колона, открит през Първата световна война при с. Балши, Южна Албания. Местонахождението му сега е неизвестно. Началото на надписа е допълнено съвсем произволно. Текст и превод у *В. Златарски*, Намереният в Албания надпис с името на българския княз Борис-Михаила, Slavia, II, 1923—1924, с. 61—91.

...[покръсти се от бога владетелят на българите] Борис, преименуван Михаил, с дадения нему от бога народ в годината 6374 [=866].

Из Бертинските летописи

Бертинските летописи описват събития от германската история от 741 до 882 г. Съдържат ценни сведения за покръстването на българите. Превод на Стр. Лишев в ЛИБИ, II, с. 287—288, от *G. Perts*, Annales Bertiniani, MGH—SS, I, с. 419—515.

866 г. Князът на българите приел светото кръщение. Той бил замислил да стане християнин миналата година, понеже бог го вдъхновил и му внушил това чрез поличби и бедствия сред народа на царството му. Недоволни от това, неговите боляри разбунтували народа против него, за да го погубят. И тъй, колкото били в десетте комитата, те се събрали около двореца му. Но той, като призовал името Христово, потеглил срещу цялото множество...

Царят наказал със смърт само петдесет и двама от болярите, които най-много бунтували народа против него, а на останалия народ позволил да си отиде невредим. Той проводил пратеници при германския крал Лудвиг, с когото бил сключил мирен договор, и поискал от него епископ и свещеници. И когато му били изпратени, той ги приел с дължимата почит. А Лудвиг отпратил пратеници при брат си Карл и поискал от него църковни съсъди, одежди и книги за службата на свещениците. Затова Карл взел от епископите на своето кралство голям брой от исканите вещи и му ги [изпратил], за да ги препрати на българския княз. Последният отправил в Рим своя син и много от болярите на своето царство, като с тях изпратил за свети Петър между другите дарове и оръжието, с което бил въоръжен, когато в името на Христос възтържествувал над своите противници. Той също така отправил до папа Николай много запитвания, за да се съветва с него относно тайнствата на вярата. Поискал от него да му изпрати епископи и свещеници и молбата му била удовлетворена.

Из Отговорите на папа Николай I по допитванията на българите (866 г.)

Превод на Д. Дечев, в ЛИБИ, II, с. 65—125.

На допитванията ви не е нужно пространно да отговаряме, пък и не сме възнамерявали да се спираме надълго върху всяко едно от тях, тъй като ние с божия помощ се готвим да отправим в родината ви и до славния ви княз, възлюбения ни син, не само книгите на божия закон, но и достойни свои пратеници, които да ви поучават в отделните случаи, както времето и работата налагат; тям поверихме и книгите, които, както предвидихме, сега им са необходими.

1. И тъй предобре и похвално е, гдето заявявате на първо място в своите въпроси, че вашият княз иска християнски закон...

13. А между въпросите и допитванията вие заявявате, че искате светски закони. Затова ние бихме ви изпратили на драго сърце книги, които, както бихме могли да си помис-

лим, засега ви са необходими, ако знаехме, че у вас се намира някой, който би могъл да ви ги изтълкува. Но ако сме дали на пратениците си някои книги от светския закон, то не искаме, като се върнат пратениците, там да останат книгите, за да не ви ги изтълкува някой превратно или да ги оскверни с някаква лъжливост.

14. Освен това вие обаждате, че някакъв си грък лъжливо заявявал, че бил презвитер, докато не бил такъв, и той бил покръстил мнозина в родината ви. И тъй, щом сте узнали чрез божие вдъхновение, че не бил презвитер, вие сте били отсъдили да се лиши от уши и нос, да бъде най-жестоко бит и изгонен от родината ви...

15. По-нататък питате дали ония хора, които са приели това кръщение от оня човек, са християни, или трябва втори път да се кръщават. Но ако са били кръстени в името на върховната и неразделна Троица, те са действително християни и от който и християнин да са кръстени, не подобава втори път да се кръщават...

17. И тъй, разправяйки как сте възприели по божия милост християнската вяра и как сте накарали да се покръсти целият ви народ, как обаче ония, след като били покръстени, въстанали единодушно с голямо ожесточение против вас, като твърдели, че не сте им дали добър закон, и искали да убият и вас и да си поставят друг княз, и как вие, подготвени срещу тях със съдействието на божията сила, сте ги надвили от мало до голямо и заловили със собствените си ръце, пък и как всичките им първенци и по-знатни хора с целия им род били избити с меч, а не толкова знатни и по-малко видните не са претърпели никакво зло, желаете да знаете относно ония, които са лишени от живот, дали имате грях поради тях. Но това във всеки случай не е извършено без грях и не е могло да стане без вина от ваша страна, щом като поколението, което не е участвувало в замисъла на своите родители и не е било изобличено, че е вдигнало оръжие против вас, е било изклано невинно заедно с виновните... Обаче защото вие сте съгрешили по-скоро от ревност към християнската вяра и от неведение, нежели от друг порок, вие добивате от това опрощение и милост по благоволението на Христос, щом последва от ваша страна покаяние.

18. Вие заявявате, че искате да знаете какво трябва да направите с ония, които се отрекат от християнския закон... Но ако не послуша оня, когото той сам си е взел за поръчител, трябва да се обади на църквата... По-нататък, ако не послуша църквата, нека бъде наистина един вид етник, т. е. езичник, и затова нека вече заслужено се подложи на притеснение от светските власти като чужденец...

19. Какво трябва да се направи по право с ония, които са въстанали, за да убият княза ви, подробно ще ви научат свещените закони, които ще изпратим заедно с посланието си...

72. Вие питате дали е позволено да ви се ръкоположи патриарх. Но за това нещо определено не можем да ви отговорим, преди да се върнат нашите пратеници, които заедно с вас изпращаме, и ни съобщят какво множество и единодушие на християните има у вас. Обаче на първо време вие трябва да имате епископ и когато с увеличението на божията благодат у вас се разшири християнството и бъдат ръкоположени в отделните църкви епископи, тогава трябва да се избере между тях един, който трябва да се нарече ако не патриарх, то поне архиепископ, та към него всички да се обръщат и да чакат неговия съвет в по-важни случаи...

73. Вие обаче питате от кого трябва да се ръкополага патриарх. И затова знайте, че в място, гдето никога не е бил поставян патриарх или архиепископ, трябва за пръв път да се назначи от по-големия...

75. Съда за покаяние, който искате, ще ви донесат непременно със себе си между книжата нашите епископи, които изпратихме във вашето отечество; или поне епископът, който у вас ще бъде ръкоположен, ще ви го представи...

78. Вие разказвате, че оня народ, който поради християнската вяра въстанал, за да ви убие, пожелал да стори покаяние, а ония свещенослужители, които са пришълци между вас, отказали да го приемат. Сега обаче питате какво трябва да се направи с тях...

79. Заявявайки, че у вас има обичай да вземат немощните заради здравето си някаква повезка и да я носят окачена под шията си, питате дали ние заповядваме да се върши това и по-нататък...

86. Ако бъде хванат крадец или разбойник и откаже онова, що му се приписва, вие твърдите, че у вас съдия го бие по главата с бич и друг боде ребрата му с железни шипове, докато изтръгне от него истината.

92. Вие желаете да узнаете колко са истинските патриарси. Истински патриарси трябва да се считат ония, които заемат апостолски престоли като приемници на първосвещениците, т. е. които стоят начело на ония църкви, които, както е доказано, са учредили апостолите, римската именно, александрийската и атиохийската — римската, която са учредили със своята проповед първоапостолите Петър и Павел и осветили със собствената си кръв, пролята от любов към Христос; александрийската, която учредил евангелистът Марко, ученик и по кръщение син на Петра, изпратен за това от самия Петър, и която той с кръвта си обрекъл на господа Христа; антиохийската, в която, като станал голям събор на светиите, най-напред били наречени вярващите християни и която управлявал няколко години блаженият Петър, преди да дойде в Рим. Цариградският обаче предстоятел и ерусалимският, макар и да се наричат патриарси, все пак нямат такова значение, каквото по-горните. Защото нито някой от апостолите е учредил цариградската църква, нито Никейският събор, който е по-знаменит и по-свещен от всички събори, изобщо я поменува, но само защото Цариград бил наречен нов Рим, неговият първосвещеник бил назован патриарх по-скоро по благоволението на господарите, нежели по разсъдък. Обаче ерусалимският предстоятел, макар и сам да се нарича патриарх и да заслужава уважение съгласно със стария обичай и Никейския събор, все пак, без да се накърни собственото достойнство на митрополията му, в същия оня свет и велик събор преднамерено не се нарича по никой начин ерусалимски патриарх, а епископ на Елия...

93. По-нататък вие се допитвате кой от патриарсите е втори след римския. Но съгласно с онова, що светата римска църква поддържа, никейските канони потвърждават, светите римски предстоятели защищават и самият разум учи, втори сред патриарсите след римския папа е александрийският.

94. Вие заявявате, че гърците казват, че в тяхното отечество се ражда мирото и от тях се разнася по цял свят, и затова искате да узнаете дали това е вярно. Но ние вече вярваме, че вашата прозорливост е схванала колко невярно е това...

103. Вие питате какво трябва да се направи с нечестивите книги, които, както заявявате, сте получили от сарацините и се намират у вас...

104. Вие твърдите, че от някой евреин, не знаете дали е християнин или езичник, мнозина били кръстени в отечеството ви, и питате какво трябва да направите с тях...

106. Най-сетне вие коленопреклонно ни умолявате да поднесем и на вас, както сме поднесли и на други племена, истинско и съвършено християнство, което да няма петно или бръчка, като твърдите, че в отечеството ви са дошли от разни места християни, които, както им е воля, разправят много и различни неща, т. е. гърци, арменци и хора от други места. Затова искате да ви кажем определено дали трябва да се подчинявате на всички тия проповедници съгласно с различните им мнения, или да постъпите другояче... ето, ние по божие вдъхновение отправихме в отечеството ви своето послание и пратеници, и разни книги и докато не пуснете яки корени, не ще престанем по никой начин да ви оросяваме...

Това именно отговорихме на подсещанията или запитванията ви, както бог ни внуши, не колкото можахме, но колкото счетохме, че може да бъде достатъчно. А когато по

божия милост добиете от управата на предстоятелството ни епископ, той ще ви поучи във всичко, което засяга неговата длъжност, и ако има неща, които не ще знае, той ще ги научи от решението на апостолския престол. Обаче бог, който е проявил във вас най-великото дело на спасението, нека го довърши, затвърди и чак докрай укрепи и засили. Амин.

Из Окръжното послание на патриарх Фотий от 867 г.

Превод на Ив. Дуйчев в ГИБИ, IV, с. 99—100, от PGr., col. 724A.

3. Но и българите, народ варварски и христоненавистен, станаха толкова много наклонни към богопознание и питомност, че като се отказаха от отческите си бесове и оргии и отхвърлиха заблудата на елинското суеверие, по чуден начин се присадиха към християнската вяра...

4. Нямаше още две години, откак тоя народ беше захванал да почита християнската вяра, когато мъже злочестиви и отвратителни (с какво друго име би могъл да гиименува един благочестив човек), мъже от мрак изпъкнали (защото били рожби на западните страни), уви, как да разкажа останалото! Те като някоя мълния или трус, или силна градушка, или за да се изразя по-добре, като някой вепър се нахвърлиха против наскоро утвърдения в благочестие и новоустановен народ и с нозе и зъби, т. е. с примери от срамно поведение и изопачени догми, доколкото им допускаше смелостта, изпоядоха и опустошиха възлюбения и новосаден господен виноград. Защото се изхитриха да развратят българите и да ги отстранят от правите и чисти догми и от непорочната християнска вяра.

Запазени езически религиозни вярвания след покръстването

Долуприведените сведения се съдържат в сборник с 13 слова от Григорий Богослов — руска редакция (Государственная публичная библиотека — Ленинград, Рукописный отдел, F. п. I. 16), който е преписан въз основа на старобългарски извод от IX—X в. Превод на Е. Коцева от оригинала.

1) Един прави служба на кладенеца, като иска дъжд от него и като забравя, че бог от небето дава дъжд. 2) Друг не с истинския бог е съпричастен и бог, който е сътворил небето и земята, гневи. 3) Един нарича реката богиня и звера, който живее в нея, нарича бог, служба им служи. 4) Един почита Зевс, а друг — Дивия, а някой — града почита. 5) Един, като забива на видно място дрян — клетва прави. 6) Един прокобата на птиците гледа. 7) Друг се съмнява в Сретение. 8) Друг

клетва с човешки кости прави. 9) Един, като скопява — убива. 10) Друг в неделя и в светите дни работи, като увеличава имането — своя гибел. Защото, макар и да работи цяла седмица, с този ден погубва останалите. 11) Друг на мощи лъжливо се кълне.

Из „История на манихеите“ от Петър Сицилийски

Петър Сицилийски (IX в.) е автор на „История на манихеите“, сведения за която е почерпил от пребиваването си в арменския град Тефрика през 869 г. Превод на В. Тъпкова в ГИБИ, IV, с. 109, от PGr., CIV, col. 1231—1330

Прочее прекарах известно време за тази служба при павликяните в Тефрика, разговарях много пъти с тях, а при това научих по-точно за тях и от много православни, които живеят там. А освен това чух от оння безбожни безумстващи, че щели да се изпратят някои от тях в земите на България, за да откъснат някои люде от православната вяра и да ги привлекат към своята нечестива ерес, уповавайки се на началото на божествената проповед и мислейки, че лесно ще могат да посеят своя плевел сред чистото и истинско жито. Защото нечестивите имат навик често да правят това и драговолно да понасят много мъки и опасности, да предадат своята зараза на оння, които срещат.

Из „Животописи на римските папи“ от Анастасий Библиотекар

Анастасий Библиотекар (800—880 г.) заемал редица църковни длъжности към папския престол. През 869 г. посетил Цариград, присъствувал на последното заседание на църковния събор, поради което бил добре запознат с българския църковен въпрос. Имал личен контакт с Кирил и Методий. От него са запазени редица съчинения, най-значимото от които е „Животоописание на римските папи“. Превод на Ал. Милев и М. Войнов в ЛИБИ, II, с. 193—195, от Historia de vitis Romanorum pontificum, PL CXX III, с. 1395—1396.

Преди това досточтимите епископи Формоза Портуенски и Павел Популонски, които по нареждане на светейшия папа Николай били определени да проповядват заедно с други, когато се завърнали от покръстването на българите и от пълното им подчинение, при което последните били преклонили най-благочестиво главите си специално пред светата римска църква, те посетили апостолическата катедра и представили на върховния първосвещеник пратеника на българския княз Михаил — Петър. Този пратеник донесъл заедно с царските дарове и писмо от княза, който молел много върховния предстоятел да му изпрати или добре познатия му дякон Марин, след като

го ръкоположи за архиепископ, или да изпрати някого от кардиналите на своята църква, мъж най-достоен да бъде избран от българите за архиепископска длъжност поради мъдростта, характера и живота си, та след като бъде одобрен от тях и се завърне при папата, да бъде удостоен с архиепископско звание. Понеже Марин, както казахме, най-предано получил пратеническо назначение в Константинопол, върховният първосвещеник изпратил някой си Силвестър, за да бъде избран от българите. Тъй като българите го върнали много бързо, папата го приел обратно заедно с епископите Леопард Анконски и Доминик Тривенски, като получил и писмо, с което най-дръзко се искало да се изпрати за архиепископ или епископ Формоза Портуенски. На това писмо папата отговорил между много-то друго, че когото и да посочи по име благочестивият княз, него той без съмнение одобрява с първосвещеническа предвидливост за архиепископ на българите.

А българският княз, като не могъл повече да понася протакането [изпълнението] на желанията [му], подбуден от случая с децата на Теодора, които един след друг замисляли да си заграбят взаимно властта, изпратил при гръцкия император в Константинопол заедно с други хора от свитата си същия Петър, който се бил върнал късно от Рим, без да бъде изпълнено желанието му, за да разузнае кому най-вече трябва да се подчинява България. Там те били убедени от нашите пратеници, че принадлежат на римската юрисдикция. Но после, убедени от източните и константинополските [предстоятели], приели гръцки свещеници и изгонили нашите според това, което [казва] Гримоалд, който твърди, че бил изгонен от тях. И по същия Гримоалд, понеже се завърнал пребогат в Рим, като напуснал поверената му проповедническа длъжност без знанието на апостолическата катедра, князът изпратил на апостолическата катедра за свое извинение обемисто писмо, преплетено с несъстоятелни доводи уж под предлог на взето решение от председателствуващите събора...

Из писмо на папа Йоан VIII до княз Борис I от 16 април 878 г.

Превод на Ал. Милев в ЛИБИ, II, с. 147—149, 150—151 от *E. Caspar*, Johannis VIII, papae epistolae passim collectae, MGH, Epistolae, c. 58—60.

Ние се радвахме, че ти се издигна с духовните си дела, и благодарехме за твоето спасение. Сега обаче скърбим, понеже си измамен от лукавството на поквархените, и въздишаме, страхувайки се и плашейки се да не би, ако случайно сте последвали гърците, понеже те по свой навик са попаднали в различни ереси и схизми, и вие да попаднете в бездната на греха заедно с тях...

Това е, вярвайте ми, прелюбезни сине, за което страдаме, това е, поради което нощем и денем сме обезпокоени за вас ние, които без съмнение не очакваме от вас слава или чест, или богатство, тъй като търсим по-скоро вас, а не вашето притежание. Защото ние не желаем да получим управлението на родината ви и ръководството на държавата ви, но искаме по стар обичай да вземем върху себе си грижата и управлението на епархията в същата страна, за да проявим за тази епархия нашето старание, което дължим на всички църкви, толкова по-изкусно, колкото тази епархия е била от старо време по-тясно приобщена, това знаем добре, към нашето управление, и колкото по-ясно знаем, че за да потвърди бог това, което е извършил за вас, ние ще трябва да го искаме по-усърдно и да го извършим по божие внушение по-прилежно, ако се окаже, да пази бог, че сме били бездейни във връзка с вашето наставяне и укрепване [във вярата]. Затова се върнете при блажения първоапостол Петър, когото обикнахте, когото избрахте, когото потърсихте и чието покровителство приехте в нужда и пихте спасително и, както е редно, от водата на учението му и на чието покровителство се поверихте и отдадохте заедно с всичките си поданици.

Сега, ако послушате нас и се завърнете в лоното на свети Петър, ще ви приемем като най-любими синове с отворени обятия, ще ви прегърнем с разголени ръце, ще ви имаме всякога в недрата на Христовата любов и не ще престанем да ви поднасяме или да ви даваме, ако има нещо свято, нещо спасително или нещо подходящо за вас. Получихме изпратения от вас дар по един монах. Ние благодарим за него на вашата любезност и възхвалихме бога, който те научи да ни дадеш с преданост дар, а, както се надяваме, ти скоро ще ни предадеш напълно и всецяло и самия себе си. Впрочем нека знае ваша преславност, че евнухът Сергий чрез авторитета на първите апостоли и на светите канони и съгласно постановленията на нашето решение е свален. Той, макар и да беше славянин по произход, уплетен в много пороци, бе получил с измама църковен сан. После стана известно, че уличен и изобличен и в други провинения, е бил свален от своя епископ, но подир това по твърде недостоен начин бил възведен на Белградската епископска катедра от Георги, който с измама си присвояваше епископско звание.

Писмо на папа Йоан VIII до болярите и съветниците на княз Борис I от май 879 г.

Превод на Ал. Милев в ЛИБИ, II, с. 161, от *E. Caspar*, пос. съч., с. 147.

До Петър, Цербула и Сундика, и другите боляри и съветници на нашия любим син, българския княз Михаил

Най-сетне подканям всички вас, възлюбени, с постоянни съвети и внушения да казвате на нашия любим син, славния княз Михаил, вашия господар, да се върне той, а заедно с него и вие в лоното на светата римска църква, която иска вие да станете участници във вечното блаженство, да не допускате повече по съветите на някои хора с извратено учение унищожението и погубването, не дай боже, на вашата душа, понеже ние се ръководим от толкова голяма любов към вас, че всичко, което справедливо и съгласно бога ни поискате, ще може да получите от нас и ние желаем да потвърдим неотменното изпълнение на всичките ви молби. Повторно пак ви подканяме към това и ви заповядваме със словото на Христа да бързате да се върнете при нас. Защото, както ние се боим, че грешим, ако не ви върнем в лоното на светата ваша майка, така и вие ще сгрешите пред бога, ако пропуснете да чуете нашия глас.

Из писмо на папа Йоан VIII до българския княз Борис I от 882 г.

Превод на Ал. Милев в ЛИБИ, II, с. 179—181, от *E. Caspar*, пос. съч., с. 266.

Понеже при добрите неща трябва да се хвали не толкова началото, колкото краят, ние благодарим на всемогъщия бог, твореца на всичко видимо и невидимо, който досега закрепи върху непоклатимостта на истинската вяра вашето добро желание и правейки ви предан на себе си, направи в действителност, както някога, да блесне светлината от мрака и заради своето величие просветли премилостивото ви сърце за спасението на мнозина. И затова сметнахме за достойно да отдадем съответна благодарност на вашата преданост, тъй като отчасти краят показва каква преданост се стараете да запазите към светата римска църква, майка и глава на всички земи, понеже я потърсихте и в началото на вашето покръстване и не пропускате да заявите, че я имате и досега за помощница за вечното ви спасение, като посещавате светите апостоли и търсите тяхната помощ, както казахме...

Затова, прескъпи сине, побързайте да поправите това, което сте направили несправедливо; и при всеки случай и без всякакво бавене съобщете ни чрез ваш пратеник всичко, което искате да поправите от това, понеже с божия помощ ние ще изпълним всяка ваша молба за поправяне и понеже желаем да сте спасени духом и тялом, ще се грижим да нареждаме работата по божия воля.

Из писмо на патриарх Фотий до княз Борис от 886 г.

Превод на Ив. Дуйчев в ГИБИ, IV, с. 104—106, от *B. Laurdas*, A new Letter of Photios to Boris. Ἑλληνικά XIII, 1954, с. 264—266.

До Михаил, от бога княз на България

Ако писма се пишеха със сълзи, сълзи бих употребил вместо мастило и бих позволил на онези, които не присъствуват, да видят следите на страданието. Него сега, уви, естеството е лишило и от тази благодат. О, тежък удар, о, мъчителна раздъка, която овладява единия така, щото да не чувствува човешките дела, а другия горчиво разкъсва, оставя го да се мъчи в полумъртво тяло, откъснат жалко от сладката връзка с прелюбимия човек. Обаче жалостта, която вля в душите ни напусналият ни духовен син, верният измежду царете, достойният за почит от страна на приятелите, тя ни обладава и, мисля, цял живот няма да се разпръсне, въпреки че добродетелта на благородните и преблагочестиви приемници на неговото царство, които се надигат чрез подражанието да направят още по-благородни неговите деяния, се мъчи да успокои и омекчи страданието. Поради това и бяхме подтикнати да пишем на твоята славна власт, за да известим за голямата и предълбока скръб.

Затова и веднага след като от бога поеха скиптъра на царството, те предложиха в писма — вместо, както подобава десница и устни — обичайните за приятелството неща, привързаха чрез тях към себе си твоята добродетел, приведоха я към единомислие и единодушие, смятайки за велика слава да видят помежду си и да бъде признато от всички братско отношение и честна любов, което нещо природата дарява заедно с разбирането. Поради това те с думи оказват почит към вашата добродетел, изразяват удивление към нея в беседи и полагат голямо старание да подплатят думите чрез делата вярата. Те укоряват онези, в случай че има такива, които някак са дали или сега се опитват да дадат повод за огорчение на богоуправляваната наша власт, а, от друга страна, приемат и приобщават към себе си онези, които съдействуват да се отстрани между едната и другата страна всяка разпра, да настъпи и се въдвори пълен мир и единодушие и това нещо занапред да бъде по-устойчиво и по-здраво. Това и по благодатта на бога, който поради неизказано богатство на човеколюбие се удостои да бъде назоваван редом с другите давани от нас имена и с името „мир“, след като бъдат отстранени разприте, нека преуспее без мъка като нещо общополезно и спасително. И тъй необходимо е също и вашата богоуправляваща власт, след като възприеме същото и еднакво разпо-

ложение, да съдействува за общия и спасителен мир, както подобава на толкова голямо благочестие, разум и съвършенство, така щото звеното и връзката на проявяваната от едната и от другата страна чиста и съвършена обич да се запази навеки неразкъсваема и неразривна.

Из „Хроника“ на Регинон

Регинон (IX в. — 915 г.) бил игумен на манастир в Германия. Написал „Хроника“, в която се срещат сведения и за България. Превод на Стр. Лишев в ЛИБИ, II, с. 306—307, от *G. Pertz*, Reginonis Chronicon, MGH, SS, I, с. 580.

Князът на този народ, както разказват, като приел благодатта на кръщението, проявил такова съвършенство, че денем се явявал пред народа в царски одежди, а нощем, облечен в груба дреха, влизал тайно в черква и прострян върху пода на самия храм, прекарвал в молитва, като си постилал отдолу само една власеница. Не след дълго време по божие внушение той изоставил земното царство, за да царува вечно с Христос на небето; и като поставил на своето място за княз постария си син, подстригал се, приел одеждата на светото подвижничество и станах монах, предавайки се денонощно на милосърдие, бдение и молитви. Между това неговият син, когото той поставил за княз и който далеч отстъпвал от баща си по ревност и деятелност, почнал да върши грабежи, да прекарва времето си в пиянство, пиршества и разврат и с всички средства да възвръща новопокръстения народ към езическите обреди. Когато баща му узнал това, възпламенен от силен гняв, свалил монашеската дреха, отново препасал военния пояс, облякъл царските дрехи и като взел със себе си тия, които се бояли от бога, опълчил се срещу сина си. Скоро без особено затруднение той го заловил, извадил му очите и го пратил в затвора. След това свикал цялото си царство и поставил за княз по-малкия си син, като го заплашил пред всички, че ще претърпи същото наказание, ако в нещо отстъпи от истинското християнство. След като уредил това по този начин, той си свалил пояса, отново надянал светата монашеска дреха и като отишъл в манастир, прекарал останалото време от сегашния си живот в светото подвижничество.

Старобългарски разказ за покръстването

Този разказ е бил съставен в България през XIV в. въз основа на съответните разкази на византийските хронисти Симеон Метафраст, Георги Монах и др. Превод на В. Гюзелев от *А. И. Яцимирский*, Мелкие тексты и заметки по старинной славянской и русской литературы, ИОРЯСл, VII, I, 1903, с. 112.

Как и по какъв начин българите станаха християни, ще бъде разказано накратко тук. Случи се това някога тогава, когато българите и гърците имаха чести войни помежду си. И плениха гърците сестрата на българския княз и я държаха в Цариград, в двореца, учейки я на книга. А след това я и покръстиха. След това изпрати брат ѝ, за да я измолят от гръцкия цар. И я пусна царят. Тя, като дойде при брат си, всякога го учеше на християнство, а той се дивеше на християнския чин. И първен този княз български бе поучаван на християнство от някой си, наречен Куфара. Разпространи се тогава болестта проказа сред българите. И от това като се уплашиха, те всички се покръстиха. Но не престана сред тях тази смъртоносна болест. Мнозина от умиращите нямаха в помощ никого. Техният княз много скърбеше за това. След това неговата сестра му разказа за Христос и той прие поучението. И оттогава престана тази смъртоносна болест. Българският княз, като видя как с божия помощ се е изцелил от раната, изпрати молба в Константин град да дойдат архиереи оттам и да го покръстят. Като видяха това българите, които не бяха покръстени, въстанаха тогава, за да го убият. Подпомогнат от кръстния знак, той се би и ги победи. Вървеше тогава пред него кръстът. И така беше. Всички възлюбиха християнството, покръстиха се. И след това господарят им изпрати при царица Теодора, за да иска земя за българите от римляните. Царица Теодора изпълни молбата им. Дарува им земя от областта, наречена Железни, чак до Велт [Девелт]. Велт е близо до Одрин град. И това всичко наследиха българите чрез дарението на царица Теодора. И тази област се именуваше Загорие. И оттогава бил установен за дълго време мир в западните области с българския народ.

2. БЪЛГАРИЯ ПРИ ЦАР СИМЕОН (893—927): ВЪНШНА ПОЛИТИКА

Из „Хроника“ на Симеон Логотет

Хрониката на Симеон Логотет (X в.) била преведена на български през XIV в. Превод на Ив. Дуйчев в СБК, I, с. 127—140, от *В. Срезневский*, Симеона Метафраста и Логофета Съписание мира от бытия. СПб., 1905.

[894/896 г.]. Дойде вест на царя от македонския воевода, че българският княз Симеон се тъкми да воюва с гърците. Причината, поради която се бе разгневил Симеон, бе тази: василеопаторът Заутца имаше роб скопец на име Мусик; този се сприятели със Ставрикия и Козма, еладски сребролюбци и търговци, които поради желание за лихвоимство с ходатайството и помощта на Мусик преместиха извършващата се в Цариград българска търговия в Солун, като зле засягаха бъл-

гарите в [събирането на] кумерка [търговски налог]. Българите известиха това на Симеон, а той осведоми царя Лъв за това. Царят, въздигнат от василеопатора, който помагаше на Мусик, изслуша всичко като празнословие. Симеон, като се разгневи, отправи се против гърците. Царят, когато узнал това, изпрати воеводата Кринит срещу българите с оръжие и много боляри. И при станалото в Македония сражение гърците бидоха разбити. Кринит бе убит, както и Куртик и всички останали. От хазарите, които участвуваха, най-храбрите бидоха заловени и с отсечени ръце и носове за срам на гърците бяха изпратени от Симеон в Цариград. Когато царят ги видя и се разгневи, изпрати Никита, назован Склир, с ладия на река Дунав да даде дарове на угрите и да ги повдигне на война против Симеон. Този, като отиде и говори с техния главатар Арпад и с Косан и ги увеща да воюват, взе заложници и дойде в Цариград. Царят отново изпрати по море патриция и друнгария на морските войски Евстатий; Никифор Фока патриция и доместика изпрати с чиновете по суша и навлезе в България. Царят, понеже обичаше мира, изпрати след това при Симеон квестора Константин, за да се съветва за мира. Когато Симеон узна за нашествието по суша и по море против себе си, затвори в тъмница квестора като човек, който е дошъл за измама. Угрите дойдоха, докато Симеон се занимаваше с войската на Фока, и оплениха цялата българска земя. Като узна това, Симеон се отправи против тях, а те преминаха и начеваха сражение с българите. И Симеон бе победен и едва се спаси в Дръстър. Турците, сиреч угрите, помолиха царя да изпрати и да откупи пленените българи, което и стори царят, като изпрати цариградчани да ги откупят. Чрез друнгария Евстатий, Симеон помоли царя за мир, на което царят се съгласи и изпрати Лъв Хиросфакт да уговори мира, а на Никифор заповяда да се върне с войската, както и на друнгария Евстатий. Симеон не удостои Лъв дори с едно слово, но го затвори в тъмница, а сам отиде против турките [унгарците]. Тези, които бяха лишени от помощта на гърците и останали неподготвени, той всички ги изби. Възгордя се и се завърна, намери Лъв в Мундрага и му рече: „Не ще сключа мир, ако не получа всички пленници.“ Царят заповяда да ги върнат. И дойде с Лъв българинът Теодор, близък на Симеон, и ги прие. Когато почина Никифор Фока, Симеон търсеше причина да разори мира, като искаше и други пленници, и излезе против гърците. Цар Лъв постави Лъв Катакалон доместик на отборите и с него изпрати патриция и протовестиария Теодосий. Те приведоха всички чинове и полкове. И като стана битка със Симеон при Българофигон, гърците бяха победени и всички погинаха, също и Теодосий протовестиарий, за когото царят немалко скърбя.

[913 г.]. Българският цар Симеон излезе против гърците през месец август с голяма войска, дойде при Константиновия град и като го обсади, окопа от Влахерните до Златните врата с надежда лесно да го превземе. Но след като разбра здравината на стените и якостта на множеството въоръжени защитници и на каменометните, отчая се и се завърна в т. нар. Евдом, като поиска да сключи мирен договор. Настойниците [на малолетния император Константин VII Багренородни] приеха с радост мира. Симеон изпрати своя магистър Теодор да преговаря за мира. Патриарх Николай и Стефан, и магистър Йоан взеха царя, дойдоха до Влахерните и въведоха двамата Симеонови синове и обядваха с царя в палата. А патриарх Николай при Симеон, пред когото Симеон преклони своята глава. Патриархът, като извърши молитва, положи на главата му, както казват, вместо венец своя епирриптарий. Симеон и синовете му, като бяха почетени с безчислени дарове, се завърнаха в своята страна, бидейки несъгласни относно мира.

[914 г.]. Българският цар Симеон отново опленяваше Тракия и царицата и болярите бяха загрижени как да утолят неговото свирепство...

[921 г.]. Симеон се отправи отново против гърците с всички български войски и като изпроводи кавхана и минаха с другите, повели им да отидат бързо против Цариград. Те преминаха планините и стигнаха до Манглава. Когато цар Роман узна за тяхното пристигане и помисли да не би да дойдат и запалят двореца при Изворите и Устието [при Цариград], изпрати Йоан ректора заедно с Лъв и Пот, назовавани Аргири, имащи със себе си достатъчно множество от царския двор, от хетерията и от чиновете. С тях бе и Алексий Муселе, патриций и друнгарий на водните войски, със своите люде. Това бе през петата неделя от поста. Те разположиха войските, които имаха, по равнините и ниските места на Изворите. Когато българите се явиха отгоре с оръжие и надавайки грозен и страшен вик, силно устремени към тях, Йоан ректор побягна веднага; Фотин, син на Платипода, защищавайки го, бе убит, както и мнозина други. Едва спасен, пристигна с бяг и въоръжен до един кораб и друнгарият Алексий Муселе, но като не можа да се качи добре на корабната стълба, падна в морето със своя протомандатор и се удави. Аргирите избягаха и се спасиха в [един] кастел. От морската войска и цялото останало множество едни, като избягаха от ръцете на неприятелите, се издавиха в морето, други станаха жертва на оръжие, а трети бяха взети пленници от българите. Българите, като нямаше кой да им брани [се противопостави], опожариха дворците при Изворите и изгориха цялото Устие...

[922 г.]. През юни българите пак се отправиха на поход

и стигнаха даже до палатите, които се намират при света Теодора. Цар Роман свика на угощение воеводите, а с тях и т. нар. Сактики и ги увещаваше да излязат срещу враговете и да се борят за своето отечество. Те се съгласиха да бъдат готови да умрат за неговото царство и за християните. На утринта казаният Сактики, въоръжен от царя, показа наистина своята вяра и храброст. Като отиде зад българите и нападна на техния стан, изби всички, които намери там. Когато българите узнаха станалото, върнаха се в стана и като наченаха сражение, победиха Сактики, който бе [излязъл] с малцина...

[923 г.]. През месец септември, индикт втори, българският княз Симеон с всичките си войски дойде при Цариград, оплени Тракия и Македония и всичко опожари и разори и изсече овошките. Като пристигна чак до Влахерните, поиска да му изпратят патриарха Николай и някои от болярите, та да говори с тях за мира. Взеха заложници един от друг и излезе най-напред патриарх Николай, после патрицият Михаил и мистикът Йоан... И те говориха със Симеон за мира. Този ги отпрати и искаше да види самия цар Роман, защото бе слушал от мнозина за неговата мъдрост, мъжество и разум. Царят много се зарадва за това, защото желаеше мира и [искаше] да престанат всекидневните кръвопролития...

Украсил намиращата се с него войска с щитове и оръжия, пристигна на приготвеното място, за да се срещне със Симеон. Денят, когато това стана, бе четвъртък, девети от месеца септември. На четвъртия час от деня дойде Симеон, водейки безчислено множество, разделено на множество полкове, едни със златни щитове и със златни копия, други с всякакъв вид оръжия, украсени и всички облечени в желязо... Тези, като поставиха помежду си Симеон, прославяха го като цар на гръцки език. Всички сенатори стояха на стените и гледаха това, което ставаше. И заслужава учудване безстрашният разум и храбростта негова [на Роман] как, като видя нашествието на толкова врагове, не се учуди, уплаши и скри, но отивайки като при любимо множество, така безстрашно отиваше, за своите люде полагайки душата си на враговете. Той пръв пристигна при казания изход и очакваше Симеон. След като се взеха заложници от двете страни и българите прегледаха добре изхода — да няма някаква измама или примка, слезе Симеон от коня и се изкачи при царя. След като се целунаха един другиго, наченаха да говорят за мира... Симеон се засрами от него и склони да сключи мир. Като се целунаха един другиго, разделиха се, след като царят почете Симеон с великолепни дарове...

[927 г.]. Месец май 17 [вм. 27] българският княз Симеон почина, след като постави за княз своя син Петър, роден от втората му жена, сестрата на Георгий Сурсувул, когото Симеон остави и настойник на своите деца. Михаил, от първата си жена, той направи монах. Иван и Венеамин, Петровите братя, още се красяха с българските одежди. Околните народи, хърватите и останалите, като узнаха за Симеоновата смърт, мислеха да нападнат българите. Силен глад и много скакалци измъчваха българския народ. [Българите] се уплашиха от нашествието на другите народи, а повече се страхуваха от нахлуването на гърците. Като се посъветваха, отправиха се на поход против гърците и стигнаха в Македония, за да уплашат, както подобава, гърците. После, като узнаха, че цар Роман възнамерява да се отправи против тях, Петър и Георгий изпратиха тайно някакъв монах на име Калокир, от арменски род, със златопечатник. В него пишеше, че искат да се помирят с гърците и са готови да сторят това с любов, обаче не само това, но ако искат, да сключат и брачен съюз. Царят прие с радост този монах и веднага изпрати с ладия в Месемврия монаха Теодосий, назоваван Авук, и клирика Василий Родоски, за да говорят с българите за мир. Те, като отидоха и говориха за належащите дела, тръгнаха заедно със Стефан българина и пристигнаха по суша, а след тях пристигна и Георгий Сурсувул. И като пристигнаха в Цариград, сключиха мира и поискаха да сключат брак с царя. Когато видяха дъщерята на цар Христофор Мария и много я обикнаха, писаха на Петър скоро да дойде, след като по-напред бяха сключили договор за мир. Магистър Никита, сват на цар Роман, бе изпратен да посрещне и доведе Петър в Цариград. Когато българският княз Петър пристигна, цар Роман се качи на ладия, стигна във Влахерните, срещна идващия насреща му Петър и [го] целуна. И след като си казаха един другиму потребното, подписаха мирните договори и брачните съглашения при съдействието и смисленото разпореждане между гърци и българи на протовестиария Теофан...

Из „Хроника“ на ал-Табари

Превод на В. Гюзелев от *A. A. Vassiliev*, wp. cit., II, Bruxelles, 1950, p. 11—12

Тази година [896], разправя се, дошло писмо от Тарс, което известявало, че славяните извършили поход срещу Рум [Византия], бидейки в голямо множество. Те разгромили ромеите, разорили множество от техните селища и дошли до Цариград. Ромеите избягали в града, чиито порти затворили. След това господарят на Рум изпратил да кажат на царя на славяните: „Вашата религия е също като нашата. Защо взаимно да се избиваме?“ Царят на славяните му отвърнал: „Тази страна е царство на моите бащи и аз не ще се изтегля

[оттук], докато един от двама ни не победи другия. Когато владетелят на Рум видял, че няма начин да възпре царя на славяните, той събрал мюсюлманите, които били при него, въоръжил ги и ги помолил да му помогнат срещу славяните. Те се съгласили и прогонили славяните. Когато императорът на Рум видял това, той се уплашил за себе си, изпратил им заповед да се върнат, взел им оръжието и ги разпръснал в различни области на империята, страхувайки се да не би те да сторят нещо.

Из кореспонденцията на княз Симеон и Лъв Хиросфакт

Писмата, разменени между княз Симеон Велики и византийския пратеник Лъв Хиросфакт, са писани през 895—896 г. Тогава Лъв бил затворен в крепостта Мундрага. Симеон нарочно протакал преговорите с византийския пратеник, докато се разправи с унгарците. Редактиран превод на В. Н. Златарски в ГИБИ, IV, с. 176—177, 178, 183—184. *G. Kolias*, Léon Choerosphactès, magister, proconsul et patrice, Athen, 1939, с. 77, 79, 81, 113.

Симеон, княз на България, до Лъв Магистър, изпроводен в България като пратеник за първи път

По-миналата година твоят цар се показа премного достоен за учудване, като ни съобщи за слънчевото затъмнение и времето му: той посочи не само месеца, седмицата и деня, часа и минутата, но така също и колко време ще трае това затъмнение. Казват, че той знае и много други неща за движението и хода на небесните тела. Ако това е истина, разбира се, той знае и за пленниците; и понеже знае, той би могъл да ти каже дали ние ще ги пуснем или ще ги задържим. И тъй обади ни едно от двете и ако познаеш нашата скрита мисъл, то като награда както за предсказанието, тъй и за пратеничеството, бог ни е свидетел, ще получиш пленниците. Здравей!

Лъв Магистър до княза на България

Ние вече узнахме това, о, най-човеколюбиви от князете, което си ни известил. Обаче ние не съобщаваме чрез жива реч, защото речта, която се превежда от един език на друг чрез преводач, е най-несигурна. Но движейки писалката, предсказваме, че ти ще изпратиш ромейските пленници, по никакъв начин няма да ги задържиш, но ще ги предадеш, и то не срещу дарове или откупи. И това ти ще извършиш по подражание на твоя пребожествен отец. Защото, кой би могъл да те принуди на това тебе, който срещу злото водиш вътрешна и доброволна борба и имаш мнение, противно на него? Ето ти предсказанието и ти ще изпълниш това. Здравей!

Симеон, княз на България, до Лъв Магистър

Никак не позна, о, магистре, бъдещето и тайната, като ни написа това, що си написал. А и твоят цар пречее, който се занимава с небесните движения, никак не знае бъдещето. Наистина имах наум, имах — бог ми е свидетел — да възвърна пленниците. Обаче няма да [ги] върна, тъй като ти не позна бъдещето и лъжливо помисли, че няма да бъдат изпратени, нито можа да получиш награда за предсказанието. Здравей!

Симеон, княз на България, до Лъв Магистър

О, магистре Лъве, не съм обещавал за пленниците; нищо не съм ти казвал; няма да ги изпратя и особено понеже не позна бъдещето точно.

Магистър, проконсул и патриций Лъв **до** императора на ромеите Лъв [905 г.]

Ако призивът на моите предишни писма не е подтикнал към състрадание твоето величие, господарю, нека ти предложа за обсъждане вместо молби именно твоите пратеничества в България и това, което направих един път в Сирия и което имаше десет последици. Между тях беше, от една страна, това, че като получих оттам сто и двадесет хиляди пленници и като сключих писмен мирен договор, се завърнах; и, от друга страна, това, че поднесох като дар на твоето царство тридесет крепости в областта на Драч заедно с тяхното богатство и жителите им, след като — нека кажа с думите на пророка — ги изтръгнах като ухо из устата на лъв; най-сетне при третото пратеничество, когато българите искаха да се заселят в превзетия от агаряните Солун, след като ги убедих и изгоних, го получих обратно.

Из „Хроника“ на Михаил Сирийски

Превод на В. Гюзелев от Chronique..., III, p. 118—119, 133.

По времето [913 г.] на Константин, син на Лъв, предводителят на българите, наречен Симон или Симеон, се отправи и обърна своя поглед за зло към имперския град. Той настъпи срещу ромеите и ги победи. Той ги затвори във вътрешността на града, възглави отново многобройна армия и заповяда да се направи голям ров от Влахерните до пристанището, наречено Златни врата. Множество от ромейските велможи и войници били убити в битките, отворени от този [Си-

меон]. Той воювал наистина постоянно срещу имперския град, през цялото време на живота на император Константин...

Когато над ромеите царувал Роман, българинът Симеон отново дошъл срещу Цариград. Той опожарил и опустошил областите Тракия, а също и Македония [Източна Тракия]. Той обсадил Одрин, обкръжил го и го притиснал със силни нападения. Жителите [на града] били измъчени от глад и му предали града. Тогава император Роман се заел да сключи с него [Симеон] мир с ласкателства и подаръци. Така и станало.

Прочее Симеон поискал да види императора, като казал, че след това ще сключи мира. Императорът заповядал да подготвят подходящо място в морето; те се срещнали един с друг на един кораб и свързали чудесна дружба.

Из „История" на Скилица — Кедрин

Йоан Скилица (XI в.) е автор на една история, обхващаща събитията от 811 до 1057 г. Авторът е използвал критично много стари автори, някои от които не са достигнали до нас. Дава много и при това твърде важни сведения за българската история. Хрониката на Йоан Скилица е била буквално преписана от Георги Кедрин и днес е позната по неговото издание. Превод на В. Тъпкова-Заимова в ГИБИ, VI, с. 248—250, от G. *Cedreni*, Compendium Historiarum, II, ed. Bonnae, 284—288.

Императрица Зоя, понеже не понасяла честите Симеонови нападения и искала да ги прекрати, решила заедно със сената, че трябва да сключи мир със сарацините и да прехвърли на запад цялата източна войска, та, като се обединят източните и западните войски, да започне война с българите и съвсем да ги унищожи. Това било решено и в Сирия били изпратени патриций Иван Радин и Михаил Тоскара, които сключили мир със сарацините. Освободена от грижата си по тях, императрицата заповядала да се раздаде установената заплата на войските и като ги поверила на магистър Лъв Фока, тогава доместик на схолите, заповядала му да ги поведе срещу българите. Когато всички теми и отряди били събрани при Диабазис (Диабазис е голяма равнина, удобна да побере войска), изпратен бил с честния кръст дворцовият протопоп, който накарал всички да коленичат и да се закълнат, че ще умрат един за друг. След полагане на клетвата цялата войска се втурнала срещу българите. Йоан Грапсон, който бил войнствен мъж и често се отличавал в битките със своята храброст, стоял начело на отряда на ескувитите; Оливиан Марул, мъж изпитан в битки — начело на отряда на иканатите. Роман и Лъв, синовете на Аргир, и Варда Фока предвождали други отряди. Заедно с тях били и магистър Мелия ведно с арменците, както и много други стратези на теми. Придружавал ги и патриций Константин Липс, един вид съветник на

Лъв, доместика на схолите. На 6 август, 5-и индикт, се завързало сражение между ромеи и българи при крепостта Ахело [Поморие]. Българите били напълно отблъснати и голям брой от тях били избити. Но когато доместикът, облян от обилна пот и премалял, слязъл от коня си при един извор, за да умие потта си и да се освежи, конят случайно скъсал поводите и се втурнал през лагера без ездач. Войниците, като видели познатия им кон, предположили, че доместикът е загинал. Те изпаднали в страх, духът им паднал и прекъснали преследването, а някои дори побягнали назад. Симеон, щом забелязал от една височина това, отправил българите срещу ромеите (защото той не допускал бягството [на своите] да бъде безредно). Ромеите, които и преди това, както казахме, били паднали духом и уплашени, като видели сега внезапно настъплението на българите, вкупом обърнали гръб и ударили на страхотно бягство, като едни се изтъпкали помежду си, а други били избивани от противниците. Доместикът Лъв пък се спасил с бягство в Месемврия. Паднали много люде, не само обикновени войници, но и твърде голям брой стратези и тагматарси. Убити били и Константин Липс и началникът на ескувитите, магистър Йоан Грапсон. А патриций Роман Лакапин, тогава друнгарий на корабите, бил изпратен с цялата флота със заповед да плава покрай бреговете и да бъде в помощ на Лъв, а също и да прекара печенегите, които били доведени от Вогас за съюзници на ромеите. Но понеже настанала разпра между Роман и Вагас, печенегите, като ги видели да се карат помежду си, се върнали в земите си и помощта се осуетила.

Други пък казват, че поражението на ромеите не е станало така, а по друг начин. Когато Фока обърнал Симеон в бягство и го преследвал, внезапно до него стигнал слух, че друнгарият на корабите се бил оттеглил с цялата флота, за да завземе царската власт. Поразен от този слух като от гръм (защото и той сам се домогвал към царска власт), Лъв изоставил преследването и се върнал в лагера, за да разбере какво става. Когато сред войската се разпространила мълвата, че доместикът избягал, останалите войници, забравяйки всяка храброст, направили същото. Като ги видял да бягат, Симеон (той, както разправят, бил застанал на едно удобно място, за да наблюдава изхода на сражението) се спуснал с цялата войска и превърнал бягството й в нападение. Такова именно е второто обяснение. Но все едно дали единият или другият разказ е верен, ромеите са били обърнати в бягство и казаното по-горе е станало...

А Симеон, възгордян от победата и тържествуващ, вдигнал цялата си войска и потеглил към столицата. Срещу него излезли пак доместикът Лъв Фока, хетериархът Йоан и Ни-

кола, син на Константин Дука, с някои случайно събрани войници. На така нареченото място Катасирти [при Цариград] те се срещнали с един отряд българи, пратен да плячкосва, влезли в сражение с него и лесно го отблъснали. Но понеже отново връхлетяла друга незасегната част, те и срещу нея устояли лесно и храбро. Завързало се ожесточено сражение, което траяло дълго време и българите били отблъснати.

Из „За темите" на Константин Багрянородни

Превод на Г. Цанкова и П. Тивчев в ГИБИ, V, с. 210—212.

След три години Бран започнал война срещу Петър, но бил победен, заловен от него и ослепен. Две години по-късно и Клонимир, бащата на Чеслав, избягал от България и пристигнал с войската си и влязъл в една крепост в Сърбия, Достиника, за да завземе властта. Петър воювал с него, убил го и бил владетел още двадесет години. Той управлявал при царуването на преблажения и свят император Лъв, като проявявал към него повиновение и робска покорност. [Петър] се помирил и с българския княз Симеон, който и дори му станал кум. След царуването на този император Лъв тогавашният стратег в Дирахий протоспатарий Лъв Равдух, който след това бил почетен с чин магистър и логотет на дрома, отишъл в Пагания, която тогава се намирала под властта на сръбския княз, за да се срещне и посъветва с този княз Петър по някои служебни работи. Захълмският княз Михаил, завиждайки за това, съобщил на българския цар Симеон, че ромейският император обсипва с подаръци княз Петър, за да повдигне турките и да нахлуят в България. По онова време станала битка между ромеите и българите при Ахелой. Тогава Симеон, обхванат от ярост срещу сръбския княз Петър, изпратил с войска Сигрица Теодор и известния Марманс. С тях бил и княз Павел, синът на Бран, ослепен от сръбския княз Петър. И тъй българите приближили с измама сръбския княз, при все че му били кумове и били потвърдили с клетва, че няма да претърпи от тях нищо вражеско, измамили го да дойде при тях, веднага го вързали и закарали в България, където той умрял в тъмница. Вместо него на престола се възкачил Павел, синът на Бран, и управлявал три години. Но императорът господар Роман, който държал [при себе си] в столицата княз Захарий, син на сръбския княз Привеслав, го изпратил да стане княз на Сърбия. Той отишъл и започнал война, но бил победен от Павел. Павел хванал Захарий и го предал на българите, които го държали в окови. После, след три години, когато Павел се опълчил срещу българите, [Симеон] отправил против него Захарий, изпратен преди това от

господаря император Роман. Захарий изгонил Павел и сам взел властта над сърбите. Спомняйки си за благодеянието на ромейския император, той веднага се обявил против българите и съвсем не искал да им се подчини, а да бъде подвластен по-скоро на ромейския император. Поради това Симеон проводил срещу него войска начело с Марманс и Сигрица Теодор, чиито глави и оръжие Захарий изпратил като трофей на ромейския император. Тогава още продължавала войната между ромеи и българи. Както и князете преди него, които провождали пратеничества при ромейските императори, така и той никога не престанал да им се подчинява и да им служи. Симеон отново изпратил друга войска с Книн, Имник и Ицвоклий срещу княз Захарий, като проводил с тях и Чеслав. Тогава Захарий, изплашен, избягал в Хърватия. Българите известили на жупаните да дойдат при тях и да приемат за княз Чеслав, измамили го с клетви, завели го до първото селище и веднага ги оковали. После влезли в Сърбия и вдигнали целия народ от мало до голямо и го закарали в България. Някои пък избягали и отишли в Хърватия и страната запустяла. По онова време българите отишли на поход в Хърватия начело с Алогоботур и там всички били избити от хърватите. След седем години Чеслав с други четирима души избягал от българите и от Преслав отишъл в Сърбия. В страната той намерил само петдесет мъже, които нямали ни жени, ни деца и изкарвали прехраната си с лов. Като завладял с тях страната, той изпратил вест на ромейския император и поискал от него съдействие и помощ, като обещавал да му служи и да се подчини на неговите наредби като предишните князе. Оттогава ромейският император не престанал да го облагодетелствува, та сърбите, които Симеон бил прокудил и които живеели в Хърватия, в България и в останалите страни, като се научили за това, се събрали при него. И в столицата дошли някои бегълци от България. Императорът на ромеите ги снабдил с дрехи, обсипал ги с щедрости и ги изпратил при Чеслав. Така чрез богатите дарения на императора на ромеите той устроил и заселил страната и, както по-рано, е робски подчинен на ромейския император. Като устроил страната със съдействието на императора и с многобройните му благодеяния, той бил утвърден за княз в нея.

Из „Хроника" на ибн-Батрик

Арабският историк ибн-Батрик (876—940), известен и с християнското име Евтихий, е автор на „Хроника", в чието изложение е под силното влияние на ал-Табари. Превод на В. Гюзелев от *A. A. Vasiliev,* op. cit., II, 2, p. 26—27.

След това събитие император Лъв се разболял и след няколко месеца умрял. След него зацарувал над гърците Констан-

тин, син на Лъв, който бил на тридесет години. Поради това неговата майка ръководела делата на империята; тя се наричала августа. Царят на българите изпратил да поискат от цар Константин да даде своята сестра за жена на сина му. Но Константин отхвърлил искането му. Тогава станали много войни между царя на Рум и царя на българите. Когато патриархът на Цариград Николай видял, че двамата владетели са постоянно във война, се уплашил да не би това да доведе до разгрома на единия от другия. Тогава той избрал един от военачалниците, наречен Домициус, да помага на Константин при управлението на империята и оженил дъщерята на Домициус за Константин. Константин, Домициус и Христофор, син на Домиций, били наречени трима царе на ромеите, тъй като и тримата управлявали империята. Домициус оженил дъщеря си за царя на българите и войните с българите се преустановили.

Из кореспонденцията между цар Симеон и патриарх Николай Мистик

Превод на В. Златарски в ГИБИ, IV, с. 191, 199, 202—206, 216—217, 218—219, 233—234, 236—240, 248—250, 293—296.

До Симеон, княз на България [юли 913 г.]

Знай, чедо наше, че това писмо е написано не с мастило, а с нашите сълзи, понеже, както ми се струва, нашите грехове са ни довели дотам, щото ние да получаваме за тебе такива известия, които предизвикват сълзи, когато ти пишем това наше писмо. Пощади ни, господи боже наш, и не допускай в дните на наше смирение, което е недостойно за твоя олтар, да се извършат от лукавия такива дела, които не ще престанат във всички времена да показват пред целия свят като достойни за порицание и поругание ония, които са се осмелили да сторят това. Но докога ще се отклонява речта и ще се отлага да ти каже открито лошото известие, омразно на бога и отвратително за хората? Известиха ни, че ти, благоразумният, най-разсъдителният, най-истинският християнин, който много съжаляваше за онзи престъпен поход, предприет против християните, сега пак предприемаш да затъмниш с друг поход, много по-ужасен и по-ненавистен на бога, като желаеш да тръгнеш и тиранически да нападнеш детето-сираче и царски син, което с нищо не те е оскърбило и не ти е причинило изобщо никаква обида, без да помислиш, че тиранията и пред бога, и пред хората се смята за гнусно дело.

До същия [юли 913 г.]

Това, което е решено в сената и за което са изпроводени при вас пратеници с нашето писмо, те със собствените си уста ще ти предадат, а тъй също и нашето писмо ще те уведоми за това, ако ти неизменно поддържаш своето намерение и ако не искаш да се върнеш към предишното положение — да се даде клетвено уверение, че няма да се предприема нищо вредно от страна на българите, да съществува, както и по-напред, тъй нареченият κομβέντον [договор], да ти се изпраща това, което ти се праща по обичая от Ромейската империя до Дебелт и оттам чрез вашите хора да се донася до твое господство и ти да се задоволяваш от тия неща и да не искаш нищо повече, нито да пристигат при тебе царски хора и да ти се покланят. Като мислим така, подканяме те и те уговаряме да отклониш бедствието, което би постигнало и двата народа — ромеите и българите, ако — не дай боже — мирът не бъде сключен; да пощадиш собствената си чест и слава и да не оставиш подир себе си повод за злословие и порицание на твоето славно име; да не бъдеш за бедствията, които ще постигнат и двата народа, предаден на проклятие от ония, които ще претърпят нещастия. Затова аз те увещавам и подканям като баща чедото си и като служител божи, ако и недостоен за божествената слава, тебе, прославения от бога, комуто ти ще бъдеш длъжен да дадеш отчет, ако извършиш нещо недостойно и противно на неговата света воля.

До същия [юли — август 914 г.]

За това, за което тъй често, чедо наше, със съкрушение на сърцето, със сълзи ти писахме, за него и сега със скръб и плач ти пишем. Та как да не тъжа? Как да не плача и да не се измъчвам аз, смиреният, който съм удостоен да служа на бога — поради колко страдания, той знае, — когато и всеки друг, който живее не само в някой град, но и далеч от хората и който пребивава в планината и пустинята, като чува за тези работи, които стават сега, не може без сълзи да приеме този слух? Как да не плача, когато тези работи оскърбяват бога, причина на [всички] добрини, а радват бащата на злото, създателя на съблазните, дявола? Нима, чедо мое, не са най-страшната съблазън съществуващите сега между ромеи и българи вражда, омраза и несъгласие вместо дружба, мир и единение? Било е време, когато ромеи и българи не са живели в съгласие, когато с оръжие са се нападали помежду си, тъй като тях ги разделяла преградата на враждата, издигана от нечестието, което господствувало над вас. Но откак бог, който е възлюбил света и е привлякъл към себе си своето създание чрез кръста и смъртта на своя син, благоволи да по-

свети и вас чрез светлината на познанието за него, като разруши преградата на враждата, призова ви към светлината на своята слава и ви съедини с ромеите както по вяра, тъй и по любов, премахна се враждата, прекрати се движението на оръжията и разединението се замени с любов, единение и взаимно общуване...

Освен това ти, чедо наше, трябва да обсъдиш следното: миналата година, когато ние се срещнахме лично един с друг, ти ми обеща пълен мир и искрена дружба и ме уверяваше, че отсега нататък се премахват всякаква разпра, всякакъв повод за съблазън, че ще престане всяко разединение и ще се установи с божия помощ между ромеите и българите наистина здрав мир, какъвто преди не е имало и какъвто не са знаели ония, които са живели преди нас. Где остана, чедо мое, онова предобро разположение? Какво стана с обещанието за мир? Где са ония думи, от които се възрадва бог, както и хората, които са ги чули? Къде отидоха добрите надежди, които ние несъмнено имахме, че лукавият демон не ще бъде повече в състояние да всее съблазън между ромеи и българи, нито да смути чистата им любов? Помисли си ти като човек благоразумен по милост божия и ясно разпознаващ добродетелта от козните на лукавия, който е хитър и всякак се бори против спасението на божията твар. Той завижда на всеки човек, а още повече на ония, които са получили в по-голяма степен божията милост. И тъй той вижда, че и ти, чедо мое, си надарен от бога с разум, разсъдителност, добрина, снизходителност и други много добри качества, и затова той пламва с още по-голяма завист към тебе и иска по всякакъв начин да задоволи своята завист срещу тебе. Но нека да не се скрият от тебе неговите козни и колкото по-големи качества ти обладаваш, толкова по-смирен бъди, за да избегнеш козните му. Дадена ти е от бога чест и слава на земята, постарай се да придобиеш заедно с нея и небесната, а това ти ще получиш, като бъдеш смирено мъдър, като не се възгордяваш и бъдеш надменен в сърцето си, като не се издигнеш повече, отколкото подобава, и не нарушаваш договорите и клетвите, които са утвърдили твоите отци още преди и по-преди и които ти сам неотдавна потвърди...

До същия [август 917 г.]

Но след като разбрахме, както е естествено, тукашните работи и не остана скрито за нас, че е била събрана тук толкова голяма войска, тогава ние се осведомихме относно причината за събирането на войската, и то не от тези, които управляват държавните работи, но от други, а именно че такова голямо придвижване е станало заради похода срещу българите. Тъкмо тогава потърсихме достъп в двореца, а след като се срещнахме с управниците, опитахме се да узнаем от техните уста за движението на войската и, както подобаваше, и ги укорихме, и ги порицахме, че ние, които сме епископ на града, не сме взели участие в съвета на една такава голяма работа. Те се оправдаваха различно, доколкото им беше възможно да се оправдаят и да премахнат причината за моето негодувание. Те ми казваха, че отивали на поход не заради война, нито за убийства и проливане на кръв, но това, което известяваха, чедо наше, вече ще ти го съобщя.

„Ти познаваш, отче и владико, военачалниците на Македония и Тракия. И тъй те казваха, че не престават всекидневно да донасят ту писмено, ту пък устно чрез пратениците си и като твърдяха, че били казвали истината и че не може да има никакво съмнение в техните думи, какво целта на българите била да разграбят и разорят изцяло нашата страна. И в потвърждение на своите думи те добавиха, че не лъжат, но че българите наистина целят да направят това — да отхвърлят сключеното съглашение, което — казваха те — българите вече били извършили, тъй като не желаели повече да се придържат о сключените по-рано договори.“ После към това те прибавиха и следното:

„Ти знаеш добре, че Вогас е назначен за стратег на Херсон. Този именно стратег на Херсон не преставаше да донася постоянно, че българите полагат голямо старание да привлекат също и печенегите, и някои други народи и племена по онези места за нападение и война против ромеите. И не може да се рече, че за тези работи той ту казва, ту мълчи, но непрекъснато и всеки ден досаждаше с тези писма и речи на нашите уши и сърца. Освен това — казваха те, — че са пристигнали около шестнадесет пратеници от племето на печенегите с това известие, че били изпратени при тях от България пратеници не веднъж, нито два пъти, но много пъти да ги подканят да се съюзят с тях. И тази работа е постоянна грижа на българите, така че те се стремят да сврържат чрез бракове децата си и да установят съюз с печенегите. И тъй ние, като бяхме смутени от тези думи, понеже вече бяхме се опитали и чрез писмени предупреждения и неписмени напомняния да затвърдим мирните отношения между българите и нас, но не успяхме, затова, макар и против волята си, прибягнахме до тази предпазливост, за да устроим привидно поход срещу тях и по този начин да се опитаме да задържим напора на българите, а не да подлагаме народа на кръвопролития и кланета. Дано да би дал бог чрез тази предвидливост да ги привлечем към обич и да завържем трайни връзки на приятелство. Ето нашето оправдание, отче и владико. Не се сърди и недей негодува.“ Аз не можах да не им вярвам, но

все пак ги укорявах, мъмрех и гълчах, като казвах, че трябва тази работа да се извести и с писмо. И те поискаха аз да напиша това писмо. Но аз, виновникът — признавам грешката си и укорявам моето нещастие, — не зная как се забавих за тази поръчка, изглежда, заради някои от моите грехове, които ме накараха да се забавя, отчасти и понеже предполагах, че тъй като съгласно техните думи придвижванията на войските стават само привидно и външно, не ще се дойде до истинска война, нито пък това раздвижване ще доведе до кланета и кръвопролития. Заради това именно на мене ми се струваше, че изпращането на нашето писмо е прибързано. Ето какво задържаше желанието ми, чедо мое, да ти пиша още преди началото на тази пагубна война. Но и ти, сине, кажи ми, като отхвърлиш гнева и горчивината на душата си, обсъди правилно, както си свикнал, това: когато именно военачалниците на Македония и Тракия и, от друга страна, Логос и печенежките пратеници отново твърдяха и с такива думи раздвижиха сърцата им, какво трябваше да мислят те и да вършат, смутени от такива лукави известия? А аз зная, че ти, който си способен добре да обсъждаш работите, ще признаеш напълно, че те е трябвало да обмислят и да вършат онези работи, които е трябвало да обмислят, за да [постигнат] спасение.

Поради това, доколкото беше естествено да се убедя, от това, в което те ни уверяваха съгласно получените сведения, че събирането и придвижването на войската е станало и пратеничеството на печенегите е било проводено не за да водят война и за да избиват твоя народ, но за да си обезпечат сигурност, а, от друга страна, само за да възпрат вашия поход, както казват, и да ти попречат да нахлуеш в ромейската земя, както пратениците на тези нещастни люде, на Вогас и на печенежките пратеници, а също и на другите военачалници ги накараха да повярват. Тази била целта, казваха ни те, за събирането на войската, тази била причината за изпращането на пратеници при печенегите. Аз повярвах на това, като си помислих също, че е възможно у хората да съществува такава измислица...

Аз зная, че ще кажеш — и съвсем справедливо ще кажеш, ако, разбира се, от наша страна не бъде противопоставена на тази справедливост някаква друга причина, — защото във всеки случай ще речеш, че ако те привидно са водели война и целта им е била насочена към това, то защо са нахлули в земята на българите и защо преди самата война са извършили вражески действия? Казах им и аз, чедо наше, това, и то още преди отговора на твоите думи, и ги смъмрих. Но и за това те не останаха без оправдание, а дали тяхното оправдание е истинно, то сам ти би могъл да знаеш. Те казаха

впрочем, че тъй като българите нахлули враждебно в ромейските области, Драчката и Солунската, това вече беше повод за ромейските войски да навлязат в българската земя, обаче те не са и мислили да направят такива нападения, каквито са свойствени на една война. Тъй ли е станало това, аз не зная, те твърдят, пък твоя работа е да знаеш и работа на твоята разумна съвест е да не отричаш това, което е станало. Но, сине мой, каквито и да са били техните оправдания, аз сам ги смятам за недостатъчни и затова ги отблъсвах с укори, мъмрения и порицания и няма да престана да упорствувам. Тебе пък, сякаш съм лично при тебе и обгръщам шията ти, моля те за следното: нека дотук се прекратят бедствията.

До същия [918 г.]

Не мисли, че станалото поражение е произлязло за изпълнение на твоите суетни помисли, не предполагай така, а ако пък предполагаш така, отхвърли това предположение като празнословие. Обаче победен бе народът, който беше излязъл на поход срещу тебе: първо, по неизречената присъда на оногози, който изважда от съкровени хранилища своите присъди, когато му е угодно, а, второ — доколкото е възможно и на хората да знаят, — поради собствените му грешки. Постъпваш зле и необмислено, като приписваш победата на собственото си желание и като предполагаш, че станалото поражение, което постигна ромейския народ, е станало за това, щото ти да завладееш властта над ромеите. Млад си и ако не си чул, то узнай, а ако си чул, но си забравил, то спомни си.

До същия [919—920 г.]

Ако беше възможно самият аз да се явя при тебе, чедо наше, не щях да се откажа да направя това: щях да пренебрегна дългия път и суровата зима и не щях да се поколебая да предприема пътуване към твоята преславна власт. Сега пък, когато и старостта ни е налегнала и нейното бреме едва ми позволява да ставам за малко от леглото си, ние против волята си се въздържаме от такова пътуване, за което зная, че ако можех да го предприема, то щях да постигна целта си. Защото нямаше да престана ту с думи да те умолявам, ту да ти целувам главата, очите, милото лице и ръцете, ту да обгръщам коленете ти и даже краката ти дотогава, докато не постигна желаното. Но мене ме въздържат от такова пътуване тежката старост и неумолимата тирания на болнавостта, та затова трябва да ти пиша. Но най-напред помисли, чедо наше, за какво се отнася пратеничеството и ако аз случайно поради моите грехове съм недостоен да бъда изслушан, то поне важността на работата, за която се застъпваме, нека да

смекчи твоята христолюбива душа, което, аз мисля, и ти сам желаеш и търсиш и само препятствия от страна на хората задържат това прекрасно желание. Но защо ли аз да не изкажа по-скоро душевното си желание и [същността на] работата? Аз предварително се приготвям и като че предварително подготвям достъпа за молбата си: умоляваме и просим, чедо наше, като ти представяме онази молба, заради която бог и отец на всичко изпрати в света единородния си син като апостол и пратеник, понеже той изпрати от своето пречисто и божествено лоно своя равночтим и равнославен син, за да разруши преградите на враждата и да закрепи мир между враждуващите едни срещу други. Умоляваме те ние, смирените и удостоените да стоим пред свещения олтар, и не само заради един наш успех, но заради неизказаната добрина на онзи, който ни е удостоил с тази благодат, умоляваме твоята христолюбива душа за установяване мира, за което, застанали пред олтара, молим бога.

До Симеон българина [юли—август 920 г.]

И тъй съобщи ни дали бог ти е внушил това велико и спасително за ромеите и българите дело, т. е. да се явя сам при тебе там, гдето е възможно да се назначи място, и да видя тебе — твоя многожелан за мене образ — и да поговорим за това, което е нужно и полезно относно общото положение. Яви ми чрез задържаните от тебе ромейски апокрисиарии, които ти ще изпратиш назад и които ще дойдат тук, устно и с писмо за твоето боголюбиво намерение, та така с пълна увереност и на драго сърце да предприемем това трудно пътуване, ако и да не е според силите ни, като пристигнем или в Месемврия, или другаде, гдето ти се прави. И онова, което трябва да се каже и чуе за ромеите и българите, ще бъде казано и с това войната ще се прекрати и ще се закрепи мирът, с който ще се прослави бог.

До същия [началото на 920 г.]

Отново, богохранимий мой сине, съм принуден да пиша, защото, от една страна, всекидневно душата ми се раздира от страдания, на които сме подложени поради общите нещастия и бедствия на ромеите и българите, а, от друга пък, защото се боя от страшното наказание в отвъдния мир, ако продължаваме да мълчим пред толкова големи злини. . .

Разсъди, сине мой, ти, който извършваш дела, достойни за великия ти разум, за кръвопролитията между ромеи и българи, които оскверниха земята, когато избухна оная най-ужасна война между двата народа! Помисли си какви бедствия сполетяха българи и ромеи и не пожелавай да видиш такъв

отвратителен ден! Не се гордей с това, че българите, ако и мнозина от тях да станаха жертва на меч, все пак удържаха връх, а ромеите претърпяха поражение и бяха надвити! Тъй като не винаги делата на войната вървят по установен ред, но изходът на войната е неизвестен и везните се накланят ту на едната, ту на другата страна. Не мисли, че победата пак ще бъде твоя, но като човек имай пред вид и човешките дела, защото мнозина, които са мислели, че стоят на здрава почва, са падали със страшно падане; и мнозина, които са лежали паднали, са се вдигнали; трети, които са удържали победа и са се смятали непобедими, са претърпявали поражение и веднага са загивали. Аз зная, че ти всичко това и без моите думи разбираш със своя съвършен ум; пък освен това и ние не пишем за неща неправдоподобни. Насочи към мене, чедо мое, твоя благоразумен слух или по-добре преди слуха разтвори ми твоята разсъдлива и многообична душа. Но ти ще я разтвориш, ако се отнесеш с внимание към думите ми и изслушаш думите на своя отец, който, уповавайки се на бога, бащински с полза те съветва заради славата ти както в настоящия, така и в бъдещия живот, в който славата е особено приятна за желаещите действително да се прославят. Не пожелавам да видиш движението на сегашните войски, изправени срещу тебе, нито да настане пак многобройно избиване на ромеи и българи, нито пък да видиш, като че се подновяват бедствията на предишната война, за да не се разкайваме после, когато от нея не се получи никаква полза. . .

Още по-рано ти поиска да се сродиш с императора, но твоето искане не се почете от ония, които решиха да постъпят така. Сега ти имаш възможност да се украсиш с такова родство. Ти искаше да станеш тъст на ромейския император, сега тебе ти се предоставя удобен за това случай. Не трябва да ти бъде никак неприятно това, че Роман недавна се възкачи на върха на империята, но, напротив, като имаш пред вид, че той, като че ли ръководен от бога, така лесно, както никой друг, може да се каже, беше поставен да царува, бъди готов да се сродиш по този начин. Мнозина са ставали императори, но [тяхното възцаряване] се е придружавало с нещо недостойно за царското достойнство; а той, както казах, сякаш ръководен от бога, достигна до такава власт. . .

Чрез това единение всички бедствия и всички скърби на ромеи и българи биха били отстранени и покой и щастие на онова, което донася радост на този живот, в изобилие биха били дадени на двата народа. И наистина, когато вашите деца встъпят в брак, ние се уповаваме на бога, че всичко, което е най-добро и най-приятно, ще ви свърже, а всичко пък враждебно и неприятно ще бъде отблъснато от вас, тъй като злият демон или пък които му подражават в лукавство-

то, не ще могат повече да извършват и осъществяват своите зли дела.

До същия [лятото на 921 г.]

Когато нашият апокрисиарий — аз говоря за изпратения от наше смирение монах — се върна назад, любимото ни чедо, с твоето писмо и ни предаде със собствените си уста това, което имаше да ни съобщава, аз отново отговорих на исканията, предадени устно и в писмото ти, и изпратих писмо до вашата богочтима власт чрез същия монах. Той, както ние предполагаме, е пристигнал вече в България и там пребивава. Но понеже в това време ти вече беше тръгнал за тези места, то ние не знаем кога вие ще се срещнете и кога ще може вашата богочтима власт да прочете онова, което сме ти писали и е донесено от същия [монах]. Затова се наложи [да ти пишем] настоящото писмо и ние пишем, чедо наше, като призоваваме, както и по-рано, благоразумната ти душа да прекрати кръвопролитието, да угаси огъня на враждата, запален отдавна от родоначалника на враждата — дявола, и да утвърди отново между ромеи и българи щастливия мир, даден на християните в наследство от Христа, бога и спасителя наш. Да напишеш и ни известиш съгласява ли се твоята благочестива душа да възобнови мира, при това не с ония невъзможни и неизпълними условия, които бяха обявени от тебе по-рано, а с такива, които са възможни и безпрепятствено ще могат да бъдат изпълнени.

И тъй за какво аз говоря? Не казвай „нека остави царството онзи, който вече се е възкачил на царския престол", понеже това е невъзможно. Недей писа управителите на ромейското царство и народът да те признаят за император и господар, защото това не може да стане и никой няма да се съгласи даже да изслуша подобна реч. Но пиши да получиш известно количество злато и одежди и да ти бъде отстъпена част земя, което и за българите може да бъде полезно, и на ромеите няма да причини непоносима загуба. Да, чедо мое и човече божи, погледни към такъв мир и се насочи към такова искане. Остави мислите, които нищо не допринасят за мира, а, напротив, подбуждат към война и убийства. Нека се прекратят стенанията и сълзите, които досега са проливали ромеи и българи — о, мои страдания! — и продължават да се проливат. Да, любими ми сине и най-любим от приятелите ми! Посрами се от нашата така продължителна просба, убой се от съкрушението на сърцето ни, което вече четвърта година денем и нощем и даже всеки час не престава да ни терзае.

Аз пиша това — нека сам бог бъде свидетел на казаното, — като се грижа не по-малко за спасението на българите и за твоята чест, отколкото за спасението на ромеите и честта на техните императори. И тъй, ако има в тебе мисъл за спасителния мир, чедо наше, напиши ни просто и недвусмислено. И, разбира се, ако е нужно, аз сам ще дойда при вас именно когато ти пристигнеш в Хераклея или в Силимврия, и сам ще поведа преговорите за мир и ще кажа с помощта божия, че ще бъдат приети ония от вашите искания, които са възможни. И тогава ще бъде отново възстановен мирът и бащите към чедата и чедата към бащите ще се намират в такива именно отношения, в каквито подобава, като се наслаждават от благата на любовта и заживеят живот, свободен от ужасните бедствия, които са породени от бащата на враждата — дявола, и от най-губителния посев на неговите съблазни. Най-после нека прибавим молитвата, която ние постоянно възнасяме към бога, без дори да знаеш ти: да бъдеш здрав, да избягваш козните на дявола, за да те издигне той като наследник на вечното царство и блаженство и да те представи безукорен пред страшния съд на Христа и бога наш.

До същия [втората половина на 924 г.]

Често съм [ти] писал за това, което съм смятал и сега смятам за нужно и полезно. Сега ти пиша в добавка на всичко онова, което по-рано съм ти писал. Това е последно писмо, подбудено от същата скръб, която винаги лежи в сърцето ми заради общите бедствия, които изтощават божия народ — ромеите и българите. Защото и българският народ наистина е народ на оногова, който изкупи българите със своята кръв и ги направи братя чрез осиновяването на светия дух, макар и ти, който днес си господар, а утре — жертва на червеите, да го считаш за свой народ. Поради такава скръб и освен това, подбуден от думите ти, които чухме от устата ти при твоето пребиваване тук, пиша това писмо. А вашите думи бяха такива: „Излязохме от земята си заради доброто и велико дело на мира."

Но това ти ни каза, когато беседвахме частно с тебе, когато за пръв път говорихме. А после, когато почна разговор с нашия боговенчан император и беше удостоен от него с почести, аз помня, че ти каза някакви такива думи, че враждебните към нас отношения няма повече да се подновяват и че ние няма вече да се нуждаем от хитона, който по необходимост се облича във време на война. Също и други неща каза относно окончателното прекратяване на войната и възстановяването на мира. Понеже ти помниш онова, което каза тогава, именно то ме подбужда да ти напиша това последно писмо. И тъй где са — говоря ти, като че ли се намирам при

тебе — изказаните от тебе обещания? Где е оня блажен мир, за който ти говореше? Само слухът за него, разнесен по земята на българите и ромеите, раздвижи езика на всеки човек да благодари на бога. Добрият нрав на всеки човек се познава по това, че той почита истината. А особено за владетеля, който трябва да блести с величие, нищо друго тъй не повдига неговата слава и величие, както истинността на думите и верността на обещанията. И тъй, виж, прилича ли на тебе, който се стремиш към слава и величие, да се отказваш от думите си и да преминаваш към думи, които никога не са имали нещо основателно и твърдо...

Тези неща пишем на тебе, но същото казваме всеки ден и на благочестивия ни и христолюбив император и неговия сенат. Ние увещаваме и умоляваме нашия христолюбив император относно изтреблението на неговия народ и изтреблението на българския народ да прояви също своя човеколюбив разум чрез въздържание и дълго търпение с помощта на висшия промисъл и да не предприема всенароден поход срещу българския народ. „Може би бог заради вашето дълго търпение ще трогне сърцето на българския владетел и той ще обърне погледа си към благото на мира и ще обикне предишното състояние на мира." А нашият човеколюбив, кротък и добър император — ти съвсем не ще се усъмниш в това, което казваме, защото и ти сам по личен опит узна кротостта, смирението и благостта на душата му, — вярва и слуша нашите думи. Обаче целият сенат, а заедно с него и целият град, що казвам — градът, всичките поданици на неговото царство, възмутени, казват, да не се търпи повече това безумие на българите, нито да се пренебрегва гибелта на близки и сродници, нито пленяването на собствените земи, но ако най-сетне трябва да се мре, то по-скоро това е за предпочитане, отколкото да се понася така надменността на българина. Прочее бъди уверен, че цялата войска и всичките способни да носят оръжие при справедливата божия помощ ще се вдигнат срещу вас, щом като ти не отстъпваш и се наслаждаваш още от бедствията на войната...

Из писмо на византийския император Роман Лакапин до българския цар Симеон

Редактиран превод на В. Н. Златарски в ГИБИ, IV, с. 299—302.

До Симеон, владетел на българите

Когато получихме вашето писмо и погледнахме наслова му, от него самия узнахме, че не напразно сме имали такова мнение за ваше братство, и като „познахме от влакното платното", [разбрахме], че смисълът на написаното вътре не е добър. И като си помисля за твоето благоразумие и ум, учудвам се, че ти, като мислиш за неприлични дела и действуваш за отдалечаването на мира, никога не отстъпваш не само на дело, но дори и на думи. Кажи ми, прочее какво предимство има за тебе в това, че ти се пишеш цар на българи и ромеи, когато бог не съизволява и не съдействува на това дело? Каква печалба си придобил, като си завзел насилствено нашата земя? Какви са приходите ти от нея? Какви са данъците, които ти се дават от нея? Напротив, ако би пожелал да погледнеш справедливо, след толкова убийства и опустошения за тебе не остава нищо друго освен само владение на крепостите, от които ти се явяват немалко грижи за тяхното продоволствуване и въоръжаване, а при това населението в тях се измъчва и гине.

И тъй, ако желаеш да се наричаш цар на ромеите, нищо не те бърка да се провъзгласиш, ако искаш, и за господар на цялата земя, от която ти не притежаваш ни най-малка част за поселване, и ако много да си въобразяваш. Ако искаш, [наричай се] и амермумн на сарацините, за да станеш пострашен за тези, които слушат, за да не говоря празни приказки подобно на жената от приказката, която нарекла дълголетен сина си, който наскоро след това починал. Ако наистина трябваше някой да се нарече цар на ромеите и на българите, то трябваше да се наречем по-скоро ние, които действително сме получили това от бога и по негово доверие сме взели властта, отколкото вие, които се борите да добиете тази власт чрез кърви и кланета.

Но каква полза има от това, какви са придобивките и предимствата за нас, ако ние се кичим с чужди имена. Недей мисли, духовни брате, че ти, като си разорил целия Запад и си взел в плен жителите му, можеш поради това да се наричаш цар на ромеите. Защото те не са прибягнали доброволно при тебе, но са заробени от вас насилствено и чрез война, бягат от вашата страна и бягат при нас като при еднопленменници. Прочее помисли и за това. Миналата година са избягали в мирната и спокойна наша държава приблизително около десет хиляди българи, които, види се, са намразили вашия войнолюбив устрем и непримирими замисли. И тъй нима поради това ние ще се наричаме царе на ромеите и българите? Да не дава господ да се откажем от своите имена и да се кичим с чужди и чрез това да се подлагаме на осъждане като несправедливци и похитители! Цар на кои ромеи се наричаш ти? На ония ли, които са от тебе изловени, или на ония, които са предадени на неверните племена и обречени на робство? Обаче за другите твърде добре знаеш какво мислят и говорят за тебе. И тъй, духовни ми брате, ако искаш да разбереш, повече слушай мене, отколкото

своите лъжепророци и гадатели, които, облащавайки и измамвайки твоя разсъдък, изобличени са и ще се изобличават като лъжци, тъй като работите ти отиват зле. Но аз се боя да не би, като се наричаш цар на ромеите, да се лишиш от собствената си власт и да не си спомняш по-после често за нашето благоразумие, което ти, надсмивайки се и шегувайки се, нарече коварство...

И тъй не се надявай, духовни ми брате, че ще се получи някога такава отстъпка: понеже това, което ни е от бога справедливо връчено, ние няма да отстъпим на ония, които несправедливо искат да го владеят. И какъв е твоят основателен предлог, за да казваш, че българите имат обичай да изискват чуждото и да не дават, когато и ромеите имат най-непоколебим закон да не предават своето? А пък ако вие тъй усърдно се стараете да спазвате този беззаконен обичай само за да придобиете чрез него чуждото, то как [можете] да казвате, че ние, които се борим за собствените си права, вършим нещо недостойно за себе си.

IV. БОГОМИЛСТВОТО В БЪЛГАРИЯ

Из писмото на цариградския патриарх Теофилакт до българския цар Петър

Посланието на цариградския патриарх Теофилакт (933—956 г.) е отговор на писмо на българския цар Петър (927—970 г.). Двете писма на цар Петър и първото писмо на патриарха все още не са открити. Превод на *Ив. Дуйчев* в ГИБИ, V, стр. 185—189, от *Н. М. Петровский,* Письмо патриарха константинопольского Феофилакта царю Болгарии Петру, ИОРЯСЛ, XVIII, 3 (1913), с. 365—372.

А тъй като според твоите питания вече ти бе отговорено относно новопоявилата се ерес, сега отново — както поиска, — след като от вас узнахме по-пълно престъпността на учението, ти пишем по-ясно и по-пространно. Пишем ти с ясно слово, излагайки голите неща чрез прости писмена, както сам ти поиска.

Всички такива, христолюбче, нека бъдат разпределени от твоята богоуправлявана власт на три раздела, защото не е добре, нито е справедливо онези, които сгрешават поради простота и невежество, и онези, които поради злост и лукавство и учат другите и ги тласкат към гибел, да получават еднакви наказания. Нека обаче първите от тях, които са учители на чуждите на църквата учения, като се отвърнат и прокълнат своето безбожие, да бъдат кръстени отново съгласно 19-о правило на никейските [отци] и над тях да се извърши всичко по образеца на кръщаваните. Защото тяхното нечестие е манихейството, смесено с павликянството. И тъй поради това трябва да се отхвърли и тяхното свещенство. Другите пък от тях, които и са били заблудени от по-прежните, и са били привлечени не поради лукавство, но поради собствената си простота и глупост, без да бъдат в състояние да преценяват точността на догмите, при все това обаче са се съгласили и са възприели ереста, като имат кръщение от православните, нека не бъдат кръщавани отново, но само да получават печата чрез помазване със свето миро, както при новопросветените деца. А техните свещеници, като прокълнат и те по съ-

щия начин ереста и дадат писания, писмено отказване от ереста и изповедание на православната вяра, нека бъдат приемани. Онези пък от третия разред, които нито са учили, нито сами са се учили или са понесли или извършили нещо според гнусните им обичаи, но поради неведение, без да подозират, са се присъединили към тях като към отшелници и уж като благочестиви и добри, та дори ако са прекарали известно време заедно с тях, за да узнаят по-пълно ереста, после, след като са научили за отвратителността на учението, са го осъдили, отдръпнали са се и се отвърнали от тях, те всички, след като бъдат отлъчени четири месеца, нека бъдат приети, тъй като са се въздържали да поддържат пълно общение с тях. А свещениците безпрепятствено да получат отново своето свещенство. А онзи пък свещеник, който е извършил донесение, нека бъде достатъчно като наказание неслуженето му досега, а занапред свещенодействието му да бъде свободно. И нека ваше благоприличие да извърши по този начин тези неща спрямо разкайващите се.

Божията църква, като отсече като гнили и съвършено гибелни членове онези, които пък упорстват в злото и болеят от неразкаяние, като ги предаде на вечно осъждане, подлага ги на проклятие. Гражданските закони на християните — понеже ти, най-разумни от мъжете, помоли да ти се напише и относно тях какви са — определят за тях смърт, като ги наказват със смъртно наказание, и особено когато виждат, че злото все повече пълзи, напредва и погубва мнозина. При все това обаче ние, като не допускаме това, защото не е позволено, посочваме онова, което подобава за църковното и наше положение, именно [да не се допуска] никога възвръщане [във вярата] преди покаяние или преди някои от тях да прогледат и да ги излекува единият човеколюбец и милосърден и онзи, който не желае смъртта на грешника, „за да се обърне“ — казва той — „и да живее“. А пък анатемосването на всички тези заедно нека става така. Проклет да бъде от светата и единосъщна и покланяема Троица, от отца и сина и светия дух всеки, който не мисли и вярва, както светата божия вселенска църква в Рим и Цариград, в Александрия и Антиохия и в Светия град, накратко, [църквата] от крайните до крайните [на света] според каноните и определенията и ученията на светите и вселенски седем събора.

1. Онзи, който казва и вярва, че има две начала — добро и зло — и че един е създателят на светлината и друг на нощта, един на човеците и друг на ангелите и на останалите живи същества, да бъде проклет.

2. За онези, които празнословят, че лукавият дявол е творец и властител на материята и на целия този видим свят и на нашите тела, анатема.

3. За онези, които злословят за Мойсеевия закон и казват, че пророците не били от добрия [бог], анатема.

4. За онези, които отхвърлят законния брак и злословят, че умножението и продължението на нашия род били узаконение на демона, анатема.

5. За онези, които богохулстват, че единият от светата Троица единосъщен син и слово на бога и отца е станал човек само въображаемо и привидно, а не наистина и без грях, анатема.

6. За онези, които си въобразяват разпятието, смъртта и възкресението на Христа като нещо привидно, анатема.

7. За онези, които не вярват според истината в тялото и кръвта Христови, за които той казва на апостолите „вземете, яжте“ и [им ги] предаде, но разказват чудновати неща, че става дума за евангелието и апостола, анатема.

8. За онези, които празнословят, че пресветата Богородица не била девата Мария — дъщеря на Йоаким и Анна, но Горния Ерусалим, в който, казват, влязъл и излязъл Христос, анатема.

9. Онзи, който злостно измисля, че приснодевата Богородица след неизречимото рождение на сина и словото божие родила от сношение с мъж и другиго, да бъде проклет.

10. Началниците и учителите на тази стара и новоявила се ерес да бъдат проклети.

11. Египтянинът Скитиан, създателят на тези богохулства, който, бидейки твърде дързък, не се побоял да нарече сам себе си бог-отец, както и неговият ученик Теревинт, наречен още и Буда, който, син на гибелта, също не се уплашил да се нарече син божи, после Курвиикий, назован и Манес, престъпникът, който също побеснял против името на утешителя и светия дух, тези трима врагове и противници на светата Троица, които са си присвоили божествената слава, и дванадесетте ученици на Манес и техните учения да бъдат прокълети.

12. Павел и Йоан, сквернитe чеда на скверната Калиника, по които бе назовано отстъпническото сборище, и арменецът Константин Манаилитис, назован още и Лъже-силван, и Симеон, наречен и Тит, да бъдат проклети.

13. Другият Павел, арменец, Теодор и Генезий, неговите пренечестиви синове, Йосиф, наричан и Епафродит, Захарий и мръсният Ваанис да бъдат проклети.

14. Сергий, синът на Друин, сиреч престъпникът Тихик, който, бидейки въодушевяван от лукавия, се гордеел, че и той бил друг утешител и свети дух, както той самият и неговите съчинения, така и цялата останала времолица от тяхното сборище нека бъдат предадени на вечно проклятие заедно с всички, които общят с тях и които, знаейки, ги приемат или в

собствения си дом, или в селището, поради което и те самите са се опитали да изхвърлят нашия бог или дори са го изхвърлили, доколкото това зависи от тях, от собственото му творение и владичество, което са прехвърлили на лукавия демон, техния съотстъпник. Онези — о, най-благородни и найсъстрадателни човече, — които пред църквата прокълнат всичко това, сиреч и личностите, и ученията, и писанията, нека бъдат удостоени съответно да бъдат приети според вече казания ред. Онези пък, които не се покоряват, нека те според разбирането на ваше благочестие да бъдат подложени било на църковно провъзгласяване на проклятието — защото, казва апостолът, „отбягвай човек еретик, след като го посъветваш веднъж и дваж, знаейки, че той се е развратил и върши грях, бидейки от само себе осъден", — било и на правосъдието на гражданското наказание. Обаче въпреки това трябва по всякакъв начин още и още да се грижите [за тях], от една страна, посредством заплахи и някакви по-строги мерки, а, от друга, чрез постоянни поучения и увещания и никак да не се отчайвате в тяхното спасение. Но ти, христолюбче, бъди ми възвестител на благочестието, учител на православието, изправител или гонител и унищожител на еретическата заблуда и най-силен и най-отличен във всичко най-добро, с което аз ще се хваля не по-малко, отколкото с родството и приятелството. И нека чрез застъпничеството на пресветата Богородица, и на всички светци и царството небесно сияйно те приеме тебе, сияйния. Амин.

Из Беседа против богомилите от Козма презвитер

Презвитер Козма е български книжовник от X в. Неговата „Беседа против богомилите" е запазена в 25 преписа, най-ранният от които е от XV в. Превод на *В. Киселков,* Презвитер Козма и неговите творения, С., с. 19—92, от *М. Г. Попруженко,* Козма презвитер болгарский писатель X века, С., 1936, с. 1—80. Ново издание: Ю. К. Бегунов, Козма Пресвитер в славянских литературах, С., 1973.

Беседа против новопоявилата се богомилска ерес от недостойния презвитер Козма

[Поп Богомил и последователите му.] Случи се, че в годините на православния цар Петър в българската земя се появи поп, по име Богомил — по-вярно е да се нарече Богунемил. Той пръв почна да проповядва ерес по българската земя. Лъжеучението му ще изложим по-нататък...

Външно еретиците са като овце: кротки, смирени и мълчаливи. Наглед лицата им са бледи от лицемерния пост. Дума не продумват, не се смеят с глас, не любопитствуват и се пазят от чужд поглед. Външно правят всичко, за да не ги отличават от правоверните християни, а вътрешно са вълци и хищници, както рече господ.

Като виждат тяхното тъй голямо и тъй особено смирение и като мислят, че те са правоверни и способни да напътствуват към спасение, хората се приближават към тях и ги запитват за спасението на душата. А те подобно на вълк, който иска да вземе агне, първо се преструват, че въздишат, и смирено отговарят, а когато проповядват, представят се, като че са на небето. Където пък видят човек, който е прост и неучен, там сеят плевелите на учението си, като хулят наредбите, предадени на светите църкви, за което ще говоря по-нататък...

Но що говорят еретиците? — Ние се молим на бога повече от вас, бдим и се молим и не живеем в леност като вас...

Но към кои прочее да ги причислим? Кому да ги уподобим? По-лоши са от глухите и слепи идоли. Идолите, понеже са от дърво и камък, нито виждат, нито чуват. Еретиците пък, понеже имат човешки мисли, доброволно се вкамениха и не познаха истинското учение. Но към бесовете ли да ги причисля? Те са по-лоши и от тях. Бесовете се боят от Христовия кръст, а еретиците секат кръстовете и си правят от тях оръдия. Бесовете се боят от образа на господа, нарисуван на дъска; еретиците не се кланят на иконите и ги наричат идоли. Бесовете се боят от мощите на божиите праведници и не смеят да се доближат до ковчезите, в които лежи безценното съкровище, дадено на християните да се избавят от всякаква беда. Еретиците пък се гаврят с тях и се надсмиват над нас, когато ни виждат да им се кланяме и да просим от тях помощ. Те забравиха думите на господа: „Тези, които вярват в мене, ще вършат делата, които аз върша, и дори поголеми от тях ще вършат." И като не искат да отдадат слава на светците, те хулят и божиите чудеса, що извършват мощите им със силата на светия дух. Те казват: чудесата не се извършват по воля божия; тях върши дяволът, за да мами хората.

И много друго бледословят за тях, като клатят главите си като евреите, които разпъваха Христос.

[За сътворението на света]. Наистина [еретиците] са по-лоши и по-мръсни от бесовете. Защото кой бяс някога се е противил на божеството или дръзнал да хули божия свят, както еретиците? А що говорят? — Че не бог е сътворил небето, нито земята, нито всичките видими [неща]...

[За кръста.] Себе си заблуждавайки, така говорят за господния кръст: как да му се кланяме? Понеже евреите разпнаха на него божия син, затова кръстът е най-омразен богу. — Ето защо те учат своите да го ненавиждат, а не да му се кланят, като казват тъй: Ако някой би убил царския син с кръст от дърво, може ли това дърво да бъде мило на царя? Същото нещо е и с кръста спрямо бога...

[За причастието.] Какво говорят за светото причастие? — Причастието не се извършва по божие повеление, нито е Христово тяло, както вие говорите, а е като всяка проста храна. Христос, когато е действувал, не е извършвал литургия, затова ние не го почитаме [казват те]...

Разкажете ни кой ви научи, че това не е казано за светия хляб и за чашата, както вие, еретици, разправяте, като се заблуждавате, че то е казано за „Четириевангелието" и за „Апостолските деяния", а не за светото причастие. Тяло наричате „Четириевангелието", а кръв — „Апостолските деяния".

[За литургиите.] А защо хулите светите обреди, които ни са предадени от св. апостоли и богоносни отци? — Говоря за литургията и другите моления, които се вършат от добрите християни.

Казвате, че не апостолите са установили литургията и причастяването, а Йоан Златоуст; че от рождество Христово до Йоан са се изминали повече от триста години...

[За духовенството.] Ами защо вие казвате, че причастяването и духовните обреди не са отредени от бога, и хулите йереите и всички църковни санове, като наричате правоверните свещеници слепи фарисеи и лаете много по тях, като псета по коник?...

Дори и да живеят в леност правоверните свещеници, както вие говорите, когато ги критикувате, ала те не хулят божеството като вас... Затова, ако не са били добри, не щяха да бъдат осветени...

Като чуват тези думи, еретиците пък ни отговарят: Ако сте свети, както казвате, защо не живеете, както ви е заповядано и както пише Павел на Тимотея: „Епископът трябва да бъде непорочен, мъж на една жена, трезвен, честен, целомъдрен, страннолюбив, поучителен, не пияница, не пакостник, кротък, не крамолник, не златолюбец, добър уредник на своя дом; така и дяконите да са честни, не двуезични, да не пият много вино и да са много известни; да се изпитват по-напред дали са такива, че тогава да служат, ако са непорочни." А ние не виждаме да сте такива. Свещениците вършат всичко наопаки: упиват се, грабят, скритом вършат и други лоши [неща] и няма кой да ги възпре от тия лоши работи, както казва Павел: „Пред всички изобличавай тези, които съгрешават, за да имат страх и другите." Епископите пък, които не могат да се въздържат, както ние се въздържаме, въздържат нас от моления, а после ни вкарват в грях...

Като не се срамуват, безсрамните и високомерни еретици пак казват: Скритом колко ли съгрешават, когато явно живеят плътски, а не духовно, както ние живеем! А плътските дела са тези, рече Павел: „Прелюбодейство, блудство, разпътство, идолослужение, магия, вражда, завист, ревност, ярост, убийство, пиянство, игри и всичко тям подобно; онези, които вършат такива дела, не ще наследят царството божие..."

Виждаш ли, еретиче, че ти е заповядано да почиташ жреците, макар и да са лоши?...

[За пророците.] А кой апостол или кой праведник ви научи, еретици, да отхвърляте закона, от бога даден Мойсею? Каква ли неправда намерихте в пророците, та ги хулите и не приемате книгите, написани от тях?

Защо се представяте като да обичате Христос, а отхвърляте предсказанията на светите пророци за него?...

Самият Давид, толкова велик и толкова свет, еретиците не смятат за нищо, а думите, що изрече светият дух с неговите уста, отхвърлят. Не почитат и Аврам, божия другар, и Даниил, и Азарините синове, и другите пророци, от които дори свирепите зверове се уплашиха, а огънят се поколеба. Безчестят и Йоан, предтеча и заря на великото слънце, като го наричат предтеча на антихриста...

[За Богородица.] Освен всичко това зло тези окаяници, вършат още и друго: не почитат преславната и пречиста богоматер, майката на нашия господ Исус Христос, и много бледословят за нея. Техните думи и гадости не може да се пишат в тази книга...

[За иконите.] Еретиците, като слушат апостол Павел да казва за идолите: Не е прилично да се покоряваме на злато или сребро, „изработено с човешко изкуство", мислят, окаяните, че то е казано за иконите. И като намират оправдание в тези думи, те не им се кланят насаме. Но поради страх от хората и в черква ходят, и кръст и икона целуват, както ни разказват тези от тях, които се възвърнаха към нашата истинна вяра, говорейки: Всичко това вършим за хората, а не от сърце; тайно пазим вярата си...

Виждаш ли, еретиче, че лъжовни и прелъстиви са твоите думи, които говориш, когато казваш: които се кланят на иконите, приличат на елините...

[За Вехтия завет.] Но ние, казаха, не слушаме Давид, нито пророците, а самото евангелие и не живеем по Мойсеевия закон, а по апостолския...

Но какво зло и позорно видяха еретиците в закона или в пророците, та ги хулят и отхвърлят и смятат, че те не могат да ни спасят?...

Защо казвате, че пророците не са свети, нито са предсказвали чрез светия дух, а от себе си?...

Окаяните мислят, че знаят книжовните глъбини. Но щом поискат да тълкуват книгите, те ги изопачават за своя погибел...

Докато хулят всичките закони, предадени на светата божия църква, своите учения те излагат с почит, като баят някакви басни, както техният баща, дяволът, ги учи да бледословят...

[За дявола.] Мнозина пък не знаят каква е тяхната ерес, и мислят, че те страдат за правдата, и че ще получат от бога някоя награда за веригите и тъмницата... Та как ще бъдат мили някому, дори и много да страдат, щом като те наричат дявола творец на човека и на всичките божии твари? А поради голямата си простотия едни го наричат отпаднал ангел, а други го смятат неправеден уредник... А толкова го почетоха, че го нарекоха творец на божиите създания, а божията слава считат за слава на дявола...

Слушаме мнозина от нашите да казват: Защо бог позволява на дявола [да напада] хората?...

Понеже еретиците се отчуждиха от Христовия кръст и го отхвърлиха далеко от себе си, дяволът ги води лесно по волята си.

Както тези, които ловят риба с въдица, не могат улови такава, ако не забодат на въдицата червеи, така и еретиците покриват своята отрова с лицемерно смирение и пост. Освен това, като държат светото евангелие в ръцете си и като го тълкуват неправилно, с него улавят хората заради собствената си погибел...

А кое ли слово от книгите не изопачиха? Какво ли не похулиха в този свят, устроен от бога? Не само към земята, но и към небето отправят хули, като казват, че по волята на дявола е всичко. Небе, слънце, звезди, въздух, земя, човек, църква, кръстове и всичко божие отдават на дявола. Изобщо всичко, което се намира на земята — одушевено и неодушевено, — наричат дяволово.

[За въздържанието.] Като чуват господа да разказва в евангелието притчата за двамата синове, те считат, че по-старият син е Христос, а по-малкият, който заблудил баща си, е дяволът. И сами го назоваха Мамон. Него наричат още творец и уредник на земните твари [и мислят], че той е заповядал на хората да се женят, да ядат месо и да пият вино.

Изобщо, като хулят всичко наше, сами се прогласяват за небесни жители, а човеците, които се женят и които живеят светски, наричат Мамонови слуги. А самите, които се гнусят от всичко това, не го приемат не поради въздържание, както ние, които не го смятаме за скверно...

Ако отиде при еретиците баща ти, майка ти, брат ти или синът ти и ако не те послуша, след като го посъветваш веднъж и дваж [да се откаже от тях], отстрани се и го възненавиди!...

[За кръщението и за децата.] Виждате ли, братя, колко ги е поразил дяволът, та отхвърлят светото кръщение и се гнусят от младенците, които се кръщават? Ако им се случи да видят малко детенце, гнусят се като от лоша

смрад, изврътат се, плюят, закриват се, при все че сами са смрад за ангелите и за хората...

Че как ще се нарекат християни, когато нямат свещеници, които да ги кръщават; когато не спазват самия кръстен знак; когато не пишат свещеническите молитви и когато не почитат свещениците? Ако ли има някъде свещеник да е изпаднал в тяхната вяра, той е захвърлил изцяло нашата; ако ли някой я пази, то е от страх от земните господари: умът и любовта му далеко се отклоняват от закона, предаден на светите църкви...

[За чудесата.] Еретиците се опитват да разорят и онова, което светите апостоли съградиха и научиха с много труд...

Та как да не са врагове на бога и на хората, когато не вярват в господните чудеса? Те наричат дявола творец, а не признават Христос да е вършил чудеса. Като слушат евангелистите велегласно да проповядват за господните чудеса, изопачават тяхната проповед за своя погибел. Те казват: Христос нито сляп е излекувал, нито хром е изцерил, нито мъртвец е възкресил. Това било само приказки и басни, защото, казват, за лекуването на сакати евангелистите по погрешка излагат. Те не вярват, че в пустинята народът е бил нахранен с пет хляба. Те казват: това не са били хлябове, а [*евангелията на*] четирите евангелисти и петият — *Апостолските деяния.* Изобщо да речем: всичко изопачиха за своя погибел.

[Как се молят богомилите.] Моленията според заблудата им са безброй. Те се кланят четири пъти през деня, и четири пъти през нощта като се затварят в своите стаи, но като държат отворени всичките си пет врати, при все че е заповядано да бъдат затворени.

Когато се молят, казват: „Отче наш, който си на небето.“ Но и затова трябва да се осъдят, защото на дума наричат твореца на небето и на земята отец, а неговото творение смятат за творение на дявола. Когато се молят, кръст не правят на лицето си...

Кой ви научи в неделя, деня на Христовото възкресение, да постите, да не се молите и да работите? Вие казвате: това хора са отредили, а не е писано в евангелието. Защо не почитате всички господски празници и паметта на светите мъченици и отци?

Това са сплетните на тяхната заблуда, това е знакът за тяхната гибел. Другите думи на тяхната гнусота ще оставя, защото са някакви съчинени басни. Тям е прилично да ги говорят, понеже те нямат ум.

Ако биха имали ум, не биха учили, че пресветата божия майка е сгрешила; ако биха имали ум, не биха наричали дявола творец на небето и земята; ако биха имали ум, не биха

казвали, че светият кръст е божи враг; ако биха имали ум, не биха хулили св. чинове, предадени от него на църквата; ако биха имали разум, не биха наричали измама чудесата, които се извършват над светите мощи. . .

Църквите смятат за кръстопътища, а литургиите и другите служби, които се извършват в църквите — за многодумие. . .

[За труда.] Но познай и другите им думи, с които улавят душите на простите люде. Те казват: не е прилично да се трудим, да вършим земни [дела], както е казал господ: „Не се грижете какво ще ядете или какво ще пиете, или с що ще се облечете; защото всичко това дирят езическите народи.

И затова едни от тях ходят празни, не искат да вършат нищо с ръцете си, ходят от къща в къща и ядат чуждото имане — на измамените от тях хора. . .

[За властта и управниците.] Еретиците се осъждат двойно, като разпространяват друго учение, понеже са нови апостоли и предтечи на антихриста и понеже подготвят хората да приемат погибелния син.

Като хулят богатите, учат своите да не се подчиняват на господарите си; ненавиждат царя; ругаят старейшините; укоряват болярите; мислят, че са омразни на бога, които работят на царя, и заповядват на всеки слуга да не работи на своя господар. . .

[За изповедта.] Ще ви разкажа и друга басня на еретиците, с която дяволът, който ненавижда човека, ги лови. . .

Еретиците пък сами себе си изповядват и си прощават, макар че сами са свързани с дяволски окови. Това правят не само мъжете, но и жените, което е достойно за хула. . .

Не давайте следователно своето учение на непокорните псета, нито изсипвайте вашите бисери пред свинете. Ако ли, като слушат тези свети думи, се покаят и се откажат от еретическата измама, приемете ги с радост, като пазите да не би да се каят на лъжа, а не наистина, защото те са много лукави и крият своите мисли в дъното на сърцето. . .

Противобогомилски надпис от X в.

Надпис на каменен блок, намерен в старня Ескус през 1947 г. Сега се намира в Археологическия музей в София. Текст и превод у *Ив. Гошев*, Старобългарски глаголически и кирилски надписи, С., 1961, с. 80—82.

Който. . . прочете [написаното], нека прокълне еретика; ако ли не го прокълне, то нека той сам да бъде прокълнат. . .; ако прокълне еретика, то. . . господ бог да го помилва. . . написа се от Ананий монах.

Тайната книга на богомилите

Тайната книга, написана първоначално на славянски език, била пренесена от България на Запад и преведена на латински. Позната в два латински преписа. Текст у *Й. Иванов*, Богомилски книги и легенди, С., 1925, с. 73—87. Превод на *Й. Иванов*, Старобългарски разкази, С., 1935, с. 9—17.

Аз, Йоан, ваш брат, който участвувах в скърбите, за да бъда съучастник и в небесното царство и търпението на Исус Христос, когато на тайната вечеря се бях облегнал до гърдите на господа наш Исус Христос, рекох: „Господи, кой ще бъде този, който ще те предаде?“ И като ми отговори, каза: „Който затопи в блюдото заедно с мене. Тогава сатаната ще влезе в него и той ще поиска да ме предаде.“

После запитах: „Господи, преди да беше паднал сатаната, каква слава имаше той пред твоя отец?“ — Той имаше, отговори ми, такава слава, че заповядваше на небесните добродетели. Аз пък седях при моя отец. Сатаната беше строител на всички неща и подражател на отца. Той слизаше от небето в преизподнята и от преизподнята възлизаше до престола на невидимия отец. И като наблюдаваше славата на оня, що движи небесата, намисли да постави своето седалище над облаците и пожела да стане подобен на всевишния. Па като слезе във въздуха, той рече на ангела, що заповядваше на въздуха: „Отвори ми вратите на въздуха!“, и той му отвори вратите на въздуха. После, като се стремеше по-надолу, срещна ангела, що заповядваше на водите, и му рече: „Отвори ми вратите на водите!“, и той му ги отвори. И като слизаше, той се вести пред лицето на земята, цяла покрита с вода, а като проникна под земята, намери лежащи на водите две риби, които бяха съединени като волове за оран и подпиращи по заповед на невидимия отец цялата земя от запад до изток. И когато слезе по-долу, срещна надвиснали облаци, които държаха морето, а още по-долу намери своя пъкъл, т. е. геената огнена. След това вече не можа да слезе по-нататък поради пламъка на горещия огън. Тогава сатаната, изпълнен от злоба, върна се назад и отиде при ангела на въздуха и при оня, що беше над водите, па им рече: „Всичко това е мое. Ако ме послушате да поставя седалището си на облаците, аз ще стана подобен на всевишния и като издигна едни от водите горе на тая твърд, а други води събера в широки морета, тогава вече няма да има вода по повърхнината на цялата земя и ще царувам заедно с вас във веки веков.“ Това като каза, възлезе и към другите ангели, дори до петото небе, и на всеки от тях говореше така: „Ти колко дължиш на своя господар [бога]?“ Първият отговори: „Сто мери пшеница.“ И сатаната му рече: „Вземи перо и черило и пиши: шестдесет.“ И на втория каза: „А ти колко дължиш на

своя господар?“ Той отговори: „Сто делви масло.“ „Седни — рече му — и напиши: петдесет.“ И като възлизаше към всички небеса, все така говореше дори до петото небе и съблазняваше ангелите на невидимия отец.

И излезе глас от престола на отца, говорещ: „Какво вършиш ти, отстъпнико от отца, прелъстителя на ангелите? Ти, създателят на греха, скоро извършвай онова, каквото си намил!“ Тогава бог-отец заповяда на своите ангели, казвайки: „Вземете одеждите им!“ И те взеха одеждите, престолите и венците на всички ангели, които бяха послушали сатаната.

И пак аз, Йоан, попитах господа: „Когато падна сатаната, на кое място той обитаваше?“ Отговори ми: „Моят отец го преобрази поради неговото високомерие: светлината му бе отнета, лицето му стана на цвят като нажежено желязо и се уподоби изцяло на човешко лице. С опашката си той повлече третината божии ангели. Тогава той бе изхвърлен от божието седалище и лишен от управлението на небесата. Но като слезе сатаната тук, на твърдта, не можа да намери мира нито той, нито ония, които бяха с него, замоли отца, казвайки: „Бъди търпелив, спрямо мене, аз всичко ще ти върна.“ Тогава бог-отец се смили над него, даде му спокойствие нему и на ония, що бяха с него, за да направи каквото пожелае до седем дни. И така сатаната седна на твърдта и заповяда на ангела, който беше над въздуха, и на оня, който беше над водите, и те повдигнаха земята, [която беше във вода], и тя стана суха. После, взе венеца на ангела, що беше над водите, от едната му половина направи светлината на месеца, от другата — светлината на звездите, а от камъните на венеца [короната] направи всички небесни войнства и звезди. И след това направи своите служители ангели според реда, установен при всевишния, и създаде гръмотевицата, дъжда, градушката и снега и над тях изпрати свои служители ангели. Той заповяда на земята да произвежда всякакви хвъркати и влечуги, дървета и треви, а на морето — да произвежда риби и птици небесни. После намисли да направи човека да прилича на него и да му слугува. За тая цел той заповяда на ангела на третото небе да влезе в глинено тяло, па като взе част от това тяло и направи друго във вид на жена, заповяда на ангела на второто небе да влезе в женското тяло. Ангелите, щом видяха, че са облечени в смъртна форма и че са различни по вид [т. е. мъж и жена], много плакаха. После сатаната им заповяда да извършат плътско деяние [съвкупление] с глинените си тела, без те да проумеят, че с това правят грях. При това създателят на злото намисли в своя ум да направи рай и там да въведе човеците. Сетне дяволът посади тръстика в средата на рая и от храчката си направи змия, на която заповяда да влезе в тръстиката. Така дяволът скри своето на-

мерение от човеците, та да не узнаят неговата измама. После той влезе при тях и им рече: „Яжте от всички плодове, които са в рая, но да не ядете от плода на дървото за познание на доброто и лошото.“ А в туй време той влезе в змията и прелъсти ангела, що имаше женски вид, изля неговият брат греховна похот и изпълни похотта си с Ева при свистенето на змията. Ето защо са наречени рожби на дявола и рожби на змията ония, които вършат сладострастието на своя, отец дявола, дори до свършъка на тоя век. И пак дяволът изля в ангела, що беше у Адама, своята отрова и сладострастие, което ще наплоди рожби на змията и рожби на дявола, дори до свършъка на тоя век.“

После аз, Йоан, запитах господа, казвайки: „Ако е тъй, как тогава разказват людете, че Адам и Ева били създадени от бога и настанени в рая, за да служат на заповедите на отца, и като ги престъпили, били обречени на смърт?“ И господ ми рече: „Слушай, Йоане, възлюбен на моя отец. Невежите злоупотребяват също, като казват, че моя отец бил направил тела от пръст; в същност той създаде чрез духа свети всички небесни добродетели, те обаче поради вероломството си получиха смъртни тела от пръст и бяха осъдени на смърт.“ И пак аз, Йоан, запитах господа: „Как тъй може човек от дух да бъде в плътско тяло?“, на което господ ми рече: „Падналите от небето ангели влизат в тялото на жените и приемат плът от плътска похот и от духа се ражда дух, а от плътта плът: така се свършва царството на сатаната в тоя свят у всички народи.“

И запитах господа, казвайки: „Докога сатаната ще царува в тоя свят над човешкия род?“ Отговори ми: „Моят отец му позволи да царува седем дни, които са седем века.“ И пак запитах аз господа: „Какво ще бъде в това време?“, а той ми отговори: „Дяволът, откакто отпадна от божията слава и пожела да въздигне своята слава, седна на облаците и изпрати своите огнени служители ангели при людете, като се почне от Адам, та до своя служител Енох. Той издигна Енох над небесната твърд, показа му своята божественост и заповяда да му дадат перо и чернило. Енох седна и написа шестдесет и седем книги. После дяволът му заповяда да ги занесе на земята и да ги предаде на своите синове. Енох свали книгите на земята, предаде ги на синовете си и почна да ги учи как да принасят жертви и да извършват незаконни тайнства и така той скри от людете небесното царство.“ И дяволът им казваше: „Знайте, че аз съм ваш бог и освен мене няма друг бог.“ Ето [продължава Исус] моят отец ме изпрати на тоя свят да разкрия на людете да познаят лошите намерения на дявола. И когато сатаната узна, че съм слязъл от небето на света, изпрати един ангел, който взе три дървета и ги даде

на Мойсей, за да ме разпънат на тях; тия дървета и досега се пазят. Мойсей проповядваше пред народа божествеността на дявола, който му заповяда да даде закон на синовете Израилеви и да ги преведе по сухо през морето. Когато моят отец намисли да ме изпрати на тоя свят, проводи преди мене своя ангел по име Мария, който да ме приеме. Аз, като слязох, влязох през едното ухо на Мария, и излязох през другото. Тогава сатаната, господар на тоя свят, като узна, че аз съм слязъл да диря и спасявам людете, що бяха загинали, изпроводи своя ангел пророк Илия, който кръщаваше във вода и който се наричаше Йоан Кръстител. Илия запита господаря на тоя свят: „Как ще мога да позная [Исус Христос]?", на което господарят му рече: „Над когото видиш да слиза дух, във вид на гълъб и да стои над него, той е същият, който кръщава с духа свети за опрощаване на греховете, той е, който може да погубва и да спасява."

И пак аз, Йоан, запитах господа: „Може ли човек да бъде спасен чрез кръщението Йоаново без твоето кръщение?" Господ отговори: „Освен ако аз не ще съм кръстил някого за опрощение на греховете, никой друг не ще може да види царството небесно чрез водно кръщение, защото аз съм хлябът на живота, слязъл от седмото небе, и тия, които ядат моето тяло и пият моята кръв, ще се нарекат синове божии." После запитах господа: „А какво ще рече — който яде моето тяло и пие моята кръв?", на което той ми отговори: „Преди още дяволът и всички негови войнства да бяха отпаднали от славата на отца, те го прославяха и му се молеха така: „Отче наш, който си на небето...", и тъй всички техни песни се възнасяха пред престола на отца; а когато те паднаха, вече не можеха да славословят бога с тая молитва."

И като запитах господа: „Как тъй всички приемат кръщението Йоаново, докато пък твоето не всички приемат?", на което той ми отговори: „Защото делата им са лоши и не дохождат при светлината. Учениците на Йоан [Кръстител] се женят и ходят по сватби; моите пък ученици никак не се женят, а са като божиите ангели на небето." Аз рекох: „Ако наистина е грях с жена, та човек не би трябвало да се жени?" Господ пък ми каза: „Не всички разбират тая дума освен ония, на които е дадено. Има скопци, които тъй са родени още от утробата на майка си, има скопци, които са направени такива от людете; а има и такива, които сами себе си скопяват за царство небесно. Който може да разбере, нека разбере."

После попитах господа за съдния ден: „Какъв знак ще покаже твоето пришествие?" Господ ми отговори, казвайки: „Когато се навърши броят на праведните според броя на падналите венци, тогава сатаната ще се освободи от затвора си

и много разгневен, ще отвори война на праведните, които ще нададат силен вик към господа. И на часа господ ще заповяда на архангела да засвири с тръба и тръбният глас на архангела ще се чуе от небето дори до пъкъла. Тогава слънцето ще се помрачи, месечината няма да праща своята светлина, звездите ще попадат, четирите вятъра ще излязат от своите източници, и ще направят да се разтърсят земята, морето, планините и хълмовете; небето силно ще се разлюлее, ще затъмнее слънцето и ще свети до четвъртия час. Тогава ще се покаже знакът на сина човечески и всички свети ангели с него и той ще постави седалището си над облаците и ще седне на престола на своето величие заедно с дванадесетте апостоли на дванадесет седалища на неговата слава. Ще бъдат отворени книгите и той ще съди цялата вселена за вярата, която е проповядвал. Тогава синът човечески ще проводи своите ангели да изберат неговите избраници от четирите края на света, от висините на небесата дори до краищата им; и те ще ги преведат. Тогава син божи ще прати лошите бесове [демони] да доведат при него всички народи и ще им каже: „Елате, вие, които казахте: да ядем и да пием и ще получим съответната награда от тоя свят." После ще бъдат доведени всички народи, които, разтреперани, ще застанат пред съдния престол. И като бъдат разтворени книгите на живота, ще бъде открито неблагочестието на всички народи, праведниците ще бъдат похвалени за тяхното търпение, добри дела, почест, непоквареност и послушност спрямо ангелските заповеди; що се отнася до неправедниците, върху тях ще се излее господният гняв и те ще бъдат обзети от скърби и притеснения. Тогава син божи ще изведе своите избраници измежду грешниците и ще им рече: „Елате, благословени на моя отец, да наследите приготвеното за нас царство още от сътворението на света!" А на грешниците ще каже: „Махнете се от мене, проклети, идете във вечния огън, който е приготвен за дявола и за неговите ангели!" И те ще бъдат отлъчени и хвърлени в пъкъла. И по заповед на невидимия отец неверните духове ще излязат от затворите. Тогава ще се чуе моят глас и ще има едно стадо и един пастир. А от най-долните части на земята ще излезе мрак, който е мракът на геената огнена; тя ще затъмни вселената отдолу, та до твърдта на въздуха; и господ ще бъде в твърдта дори до най-долните части на земята. И ако човек, който е на тридесет години, вдигне камък и го хвърли долу, камъкът би стигнал до дъното едва след три години; толкова голяма е дълбочината на огненото езеро, гдето ще обитават грешниците. Тогава сатаната ще бъде вързан, както и всички негови войнства, и ще бъдат хвърлени в огненото езеро. Син божи пък ще излезе да се разхожда със своите избраници по небесната твърд и ще затвори

дявола, като го върже с яки, неразрушими вериги; плачещите пък и вайкащи се грешници ще рекат: „Погълни ни, земьо, за да ни довърши смъртта!“ Тогава праведниците ще засияят, като слънце в царството на техния отец и син божи ще ги изведе пред престола на невидимия отец, казвайки: „Ето ме, аз и моите чеда, които ми даде бог. Светът не те позна, но аз те познах в истината, защото ти ме проводи.“ И тогава отец ще отговори на сина си, казвайки: „Сине, възлюбени мой, седни от дясната ми страна, докато положат подножие на краката ти твоите врагове, които не ме признаха и казваха: „Ние сме богове и освен нас няма друг бог; които убиха твоите пророци и преследваха твоите праведници и ти ги прогони във външните мракове. Там ще бъде плач и скърцане със зъби.“ Тогава син божи ще седне вдясно от отца и отец ще заповяда на своите ангели, както и на праведниците, които ще бъдат причислени в хора на ангелите, па ще ги облече в одежди неразрушими, ще им наложи неувяхващи венци, ще им даде неподвижни седалища и бог ще бъде посред тях. И не ще да имат вече ни глад, ни жажда, нито ще ги жари слънчев пек или друга горещина. Бог ще изтрие всички сълзи на очите им и син божи ще царува със своя свет отец във веки веков.“

Това е пълната със заблуждения тайна на еретиците от Конкорецо, донесена из България от Назарий, неин епископ.

Из Катарския требник

Требникът, употребяван от провансалските еретици, дава представа за обредите и службите им. Запазен е в препис от XIII в. Превод на *Й. Иванов*, Богомилски книги и легенди, С., 1925, с. 128—130.

Ако християните, на които е поверена службата на църквата, бъдат известени за някой болен вярващ, нека отидат и го попитат на тайно какво поведение е имал спрямо църквата, откато е бил приел вярата, и дали дължи нещо на църквата, или пък й е напакостил с нещо. Ако дължи нещо и може да го заплати, трябва да го направи. Не ще ли да го стори, не бива да бъде приет [за духовно кръщение]. Защото, ако се молят на бога за виновен или беззаконен човек, молитвата не ползува. Но ако не може да плати, не бива да бъде отхвърлен.

Християните трябва да му укажат как да пази въздържанието и обичаите на църквата. После трябва да го запитат, в случай че бъде приет, дали има намерение да ги спазва. Той не трябва да обещава, ако няма здраво намерение за това. Защото св. Йоан казва, че участта на лъжците ще бъде в езеро от огън и жупел. Ако [болният] заяви, че се усеща

доста корав, за да понесе всички въздържания, и ако християните са съгласни да го приемат, те трябва да му наложат въздържание и да го питат дали е разположен да се пази от лъжа, от клевета и от нарушение на другите божии запрещения, дали е склонен да спазва църковните обичаи и божиите заповеди и да предложи сърцето и имотите си, каквито има или ще има за в бъдеще, на разположение на бога, на църквата и в полза на християните и християнките отсега занапред, доколкото може. И ако рече — да, те трябва да отговарят: „Ние ти налагаме въздържание, за да го приемеш от бога и от нас, и от църквата и да го спазваш през цял живот; защото, ако го спазваш добре заедно с другите заповеди, които трябва да изпълняваш, ние се надяваме, че твоята душа ще се сподоби с живот.“ Той трябва да каже: „Приемам въздържанието от бога, от вас и от църквата.“

После те трябва да го запитат дали иска да приеме молитвата. И ако е съгласен, тогава те да му облекат риза и гащи, ако е възможно, и да го накарат да седне в леглото и ако може, да си вдигне ръцете. Тогава те слагат пред него на леглото покривка, поставят на нея книгата и произнасят един път „Благословете“ и три пъти „Да се поклоним отцу и сину, и светому духу“. Болният трябва да вземе книгата от ръката на старейшината и сетне, ако може да чака, да му се държи увещание и проповед с надлежни свидетелства от тоя, който извършва обреда. После служителят [пастир] трябва да го запита пак за обещанието, което бе направил, дали възнамерява да го спазва и да го държи, както бе рекъл. Тогава старейшината му казва: „Ето молитвата, която Исус Христос донесе на света и която той предаде на „добрите люде“. Ти никога няма да ядеш или пиеш нещо, преди да кажеш тая молитва. И ако си немарлив, ще трябва да ти се наложи епитимия.“ На това той трябва да рече: „Приемам я от бога, от вас и от църквата.“ После да го поздравят като жена и да се помолят на бога с „двойно“ и с поклони, па да сложат книгата пред него. Болният трябва да каже три пъти „Да се поклоним отцу и сину, и светому духу“, да вземе сетне книгата от старейшината, а той да го увещае със свидетелства и с думи, които подобават за consolamentum [духовно кръщение]. Тогава старейшината пак го пита има ли намерение да държи даденото обещание и го накарва да потвърди обещанието си.

После старейшината взема книгата, а болният трябва да се наведе и да каже: „Пощадете ни. За всички грехове, които съм направил или мислил, искам прошка от бога, църквата и от вас всички.“ А християните трябва да рекат: „От бога, от нас и от църквата да ти бъдат простени и ние молим бога да ти ги прости.“ Сетне те трябва да го утешат, като поло-

жат ръцете и книгата на главата му и кажат: Благословете и ни пощадете, амин. Да бъде нам според словото ти. Отец, син и свети дух да простят всичките ви грехове. Да се поклоним отцу и сину, и светому духу (три пъти) и после: Отче свети, приеми своя раб в своята правда и низпосли милостта си и светия си дух над него. Ако болният е жена, те трябва да кажат: Отче свети, приеми рабинята си в твоята правда и низпосли милостта си и светия си дух над нея. После да се помолят богу с молитвата [Отче наш] и да кажат с нисък глас „шестото". След „шестото" те трябва да произнесат три пъти „Да се поклоним отцу и сину, и светому духу" и молитвата [веднъж] на висок глас, а после евангелието. След четене на евангелието те произнасят три пъти „Да се поклоним отцу и сину, и светому духу" и молитвата [веднъж] на висок глас, да поздравят болната като мъж. После трябва да се целунат помежду си и да целунат книгата. Ако присъстват вярващи или жени вярващи, да се целунат. След което християните трябва да се сбогуват и да поздравят.

В случай че болният умре и им остави или им даде нещо, те не бива да го вземат за себе си или да го присвоят, но трябва да го предоставят на разположението на ордена. Ако болният остане жив [след обреда], християните трябва да го представят на ордена и да молят той да бъде утешен наново и колкото се може в най-скоро време, а те да изпълнят волята му.

V. БЪЛГАРСКАТА ДЪРЖАВА ОТ ВТОРАТА ЧЕТВЪРТ НА X ДО НАЧАЛОТО НА XI В.

1. СКЛЮЧВАНЕ НА БЪЛГАРО-ВИЗАНТИЙСКИ ДОГОВОР ПРЕЗ 927 Г.

Из „Хронография" от Продължителя на Теофан

Превод на Ив. Дуйчев в ГИБИ, V, с. 135—137.

Той [Симеон] поставил за владетел сина си Петър, когото имал от втората си жена, сестрата на Георги Сурсувул, който бил оставен от Симеон за настойник на децата му. А Михаил, роден от първата му жена, той подстригал за монах. Йоан пък и Вениамин, братята на Петър, още се обличали в българско облекло.

Когато околните народи — хървати, турки [унгарци] и други — узнали за смъртта на Симеон, те решили да се отправят на поход против българите. Понеже силен глад, придружен от скакалци, измъчвал много българския народ, българите се опасявали от нашествието на други народи, а още повече се страхували от нападението на ромеите. След като направили съвещание, те се отправили на поход против ромеите и стигнали в Македония [Източна Тракия], за да внушат страх, както е естествено, на ромеите. Когато след това узнали, че император Роман възнамерява да се отправи против тях, Петър и Георги изпратили скришом един монах на име Калокир, по род арменец, който носел със себе си хрисовул. Съдържанието на този хрисовул гласяло, че те приемат мира с ромеите и не само са готови да сключат такъв [мир], но ако ромеите желаят, да сключат и брачен договор. Императорът с голяма радост приел тоя монах и веднага изпратил с дромон монаха Теодосий Авука и царския свещеник Константин Родий, за да преговарят в Месемврия с българите за мир. По-рано [градът] се наричал Меневрия по името на тракиеца Менос, който го бил построил, и „врия", което у някои от траките означавало „градче". Но за по-благозвучно се нарича Месемврия. След като пристигнали и уговорили онова, що било необходимо, те се върнали по суша заедно с българина Стефан. След тях пристигнали и Георги Сурсувул, Симеон ка-

лутеркан и усампсис, Симеон, шурей на българския владетел, а заедно с тях неговият сродник Стефан, а също така Маготин, Крон и Миник били изпратени при император Роман. Когато видели дъщерята на император Христофор Мария и я харесали много, те сключили първом споразумение за мир и тогава писали на Петър бързо да пристигне. Магистър Никита, сват на император Роман, бил изпратен да посрещне и да доведе Петър до столицата. Когато българинът Петър пристигнал, император Роман се качил на триера и отишъл във Влахерните. Там посрещнал пристигащия при него Петър и го приветствувал. След като поговорили помежду си, както е прието, подписали мирния договор и споразумението за брака. В това дело посредничел и разумно направлявал [преговорите] между ромеи и българи протовестиарият Теофан.

На осми октомври отишъл патриарх Стефан заедно с протовестиария Теофан с Мария, дъщерята на император Христофор, и целият сенат в храма на пресвета Богородица при Извора. Той благословил Петър и Мария, поставил на главите им брачните венци, като кумували протовестиарият Теофан и Георги Сурсувул. Сложена била бляскава и пищна трапеза и всички сватбени обичаи били изящно изпълнени. След това протовестиарият Теофан се завърнал в столицата заедно с Мария, дъщерята на императора. На третия ден от сватбата император Роман устроил бляскаво угощение на скелето при Изворите, като го украсил с копринени тъкани. При самото скеле стоял императорският дромон, в който пиршествувал Роман заедно с българина Петър, със зетя си Константин и сина си Христофор. Българите доста настоявали най-напред да бъде приветствуван Христофор, а после Константин. Император Роман отстъпил на това тяхно настояване и станало така, както те искали. След като било извършено всичко, свързано със сватбата, Мария трябвало вече да замине заедно с мъжа си Петър за България. Нейните родители заедно с протовестиария Теофан я изпратили до Евдомон. Когато трябвало да потегли, те прегърнали дъщеря си и пролели много сълзи, както впрочем подобава при раздяла с възлюблено чедо, целунали своя зет и като я предали в неговите ръце, завърнали се в дворците. Предадена в български ръце, Мария заминала за България едновременно радостна и скръбна — скърбяла, че се разделя от преобични родители, царски дворци и от общение със сродници, а се радвала, понеже се свързала с мъж цар и била провъзгласена господарка на българите. Тя прочее заминала, като отнасяла разновидни богатства и огромна покъщнина.

2. ОТЦЕПВАНЕ НА СЪРБИЯ ОТ БЪЛГАРИЯ В 928 Г.

Из „За управлението на държавата" от Константин Багрянородни

Превод на Г. Цанкова-Петкова и П. Тивчев в ГИБИ, V, с. 212.

След седем години Чеслав с други четирима души избягал от българите и от Преслав отишъл в Сърбия. В страната той намерил само петдесет мъже, които нямали ни жени, ни деца и изкарвали прехраната си с лов. Като завладял с тях страната, той изпратил вест на ромейския император и поискал от него съдействие и помощ, като обещавал да му служи и да се подчинява на неговите наредби като предишните князе. Оттогава ромейският император не преставал да го облагодетелствува, та сърбите, които Симеон бил прокудил и които живеели в Хърватия, в България и в останалите страни, като се научили за това, се събрали при него. И в столицата дошли много бегълци от България. Императорът на ромеите ги снабдил с дрехи, обсипал ги с щедрости и ги изпратил при Чеслав. Така чрез богати дарения на императора на ромеите той устроил и заселил страната и, както по-рано, е робски подчинен на ромейския император. Като устроил страната със съдействието на императора и с многобройните му благодеяния, той бил утвърден за княз в нея.

3. БУНТОВЕТЕ НА СИМЕОНОВИТЕ СИНОВЕ ИВАН И МИХАИЛ

Из „Хронография" от Продължителя на Теофан

Превод на Ив. Дуйчев в ГИБИ, V, с. 137—138.

Срещу Петър Българина [през 928 г.] се вдигнал брат му Иван заедно с други боляри на Симеон. След като били заловени, Иван бил подложен на бой и затворен в тъмница, а другите били подложени на необикновени наказания. Петър известил това на император Роман и императорът изпратил монаха Йоан, който някога бил ректор, под предлог да извърши размяна на задържаните пленници, а в действителност да вземе Иван и да го отведе в Цариград. Това и станало. Той се качил на кораб заедно с Иван от Месемврия и пристигнал в столицата. Не след много, когато Иван захвърлил монашеското одеяние и поискал да се ожени, императорът му дал дом, множество имоти и жена, която произхождала от собственото му родно място — Армениакон, устроил бляскава сватба в дома на кесаря, при което кумували император Христофор и бившият ректор Йоан.

Обаче и монахът Михаил, брат на Петър, обзет от стремеж да завземе властта в България, повдигнал от своя страна [през 930 г.] бунт в една българска крепост. Към него се присъединили отцепилите се от Петър скити [българи]. След като Михаил починал, те нахлули в ромейските земи, преминали от Македония през Струма в Гърция и Никопол и там опустошили всичко.

4. НАПАДЕНИЯ НА УНГАРЦИТЕ В БЪЛГАРСКИТЕ ЗЕМИ

Из „Хронография" от Продължителя на Теофан

Превод на Ив. Дуйчев в ГИБИ, V, с. 138—139.

Първото нашествие на турките [унгарците] против ромеите станало през месец април, седми индикт [943 г.]. Те нахлули чак до столицата и изтребили всяка жива душа в Тракия. Патрицият протовестиарий и парадинаст Теофан бил изпратен да извърши размяна на пленниците. След като ги убедил с чудно умение, той разумно извършил, каквото желаел. Те много го хвалили и се възхищавали от него за проявеното благоразумие и разсъдливост. Тогава и император Роман показал своето великодушие и човеколюбие, като никак не пестял пари за откупуване на пленниците.

През месец април, първи индикт [948 г.], турките отново нахлули с преголяма войска. Паракимоменът патриций Теофан отишъл [при тях] и сключил мирен договор, като взел знатни заложници. Поради това в продължение на пет години мирът бил спазван. Император Роман построил из основа множество крепости в Македония и Тракия, а други подновил...

Турките предприели нападение против ромеите, достигнали до самата столица на празника Пасха, пленили всичко живо в Тракия и взели голяма плячка. Императорът веднага изпратил патриция и доместика на ескувитите Пот Аргир заедно с неговия отряд, със стратега на Букеларион, Опсикион и Тракесион, да ги преследва по петите им. Те... ги нападнали нощя, избили ги и ги сразили, като им отнели плячката и пленниците. Посрамени от голямото поражение и разгрома, [унгарците] се завърнали в земята си.

Турките извършиха нападение [през 962 г.] в Тракия. Патрицият Мариан Аргир бил стратег в тема Македония и катепан на запад. Той ги принудил да се завърнат позорно в земята си.

Из „История" от Лъв Дякон

Лъв Дякон е роден около 950 г. в Мала Азия. Учил в Цариград, където след това станал монах. Написва „История", която обхваща събития от 959 до 989 г. Като съвременник и очевидец на повечето събития Лъв Дякон е добре информиран. Често обаче се впуска в описание на дълги речи, а и не винаги е добросъвестен като автор. Превод на Г. Цанкова-Петкова в ГИБИ, V, с. 246—248, от *Leonis Diaconi Caloensis*, Historiae libri X. Bonnae, 1828, с. 12—13.

Докато императорът бил зает с това, при него дошли пратеници на мизите [българите] и му казали, че техният господар иска обичайния данък и затова ги е изпратил при него. Той пламнал от гняв противно на навика си (защото като човек с твърд характер не се поддавал лесно на гняв) и ядосан извън всяка мярка, казал с по-висок от обикновения си глас: „Позорно е сега за ромеите, ако те, които победиха с оръжие всички свои противници, трябва да плащат данък като роби на един беден и при това презрян скитски народ." След като се обърнал към своя родител Варда, който заседавал в това време заедно с него, понеже бил провъзгласен за кесар, и го запитал в недоумение: „Какво означава събирането на този данък, който мизите изискват от ромеите? Да не си ме родил роб, без сам да знаеш? И аз, свещейшият ромейски император, да бъда подвластен на най-бедния и презрян народ, като му плащам данък." След това заповядал да набият пратениците и казал: „Вървете си и обадете на вашия господар, облечения в кожух кожогризец: „Всесилният и велик ромейски император ще дойде веднага в страната ти и ще ти плати целия данък; така ще се научиш ти, трижди роб по прадеди, да признаваш за господари ромейските владетели, а не да искаш данък от тях като от роби." С тези думи той ги изпратил да се върнат в страната си, а после с добре подготвена войска тръгнал на поход срещу мизите и превзел още с първото нападение близките до ромейската граница крепости. Но като разгледал страната, император Никифор видял, че тя е обширна и стръмна страна, защото, да се изразим поетически, в страната на мизите „злини върху злини връхлитат"; там теснини и пропасти се редуват с гори и храсталаци, а след тях пък идат усои и мочурища; страната е извънредно богата с води, много гориста и оградена отвред с непроходими планини; разположена е край Хемус и Родопа и се напоява от големи реки. Император Никифор, като видял това, сметнал, че не трябва да води ромейската войска в безредие през тези опасни места, за да не би да я предаде на мизите да я изколят като добитък. Защото е известно, че ромеите често са се натъквали на непроходими места в Ми-

зия и всички погивали. Затова той решил да не се излага на опасност в недостъпните и опасни места и заедно с войската си се върнал във Византион. След това удостоил с чин патриций и известния Калокир, буен и смел човек, и го изпратил при тавроскитите [русите], наричани в обикновения говор „Рос". Той му дал около петнадесет кентенарии злато, за да го разпредели между тях и да ги склони да отидат в страната на мизите, за да я завладеят. Калокир побързал да отиде при тавроскитите.

6. ПОХОДИТЕ НА КИЕВСКИЯ КНЯЗ СВЕТОСЛАВ В БЪЛГАРИЯ ПРЕЗ 968 И 969 Г.

Из Повесть временных лет

Превод на П. Петров от Повесть временных лет, I, с. 47—50 и 248.

В година 6475 [967] Светослав се отправи против българите при Дунава. И започнали да се сражават двете страни. Светослав надвил българите, превзел 80 техни крепости на Дунава и започнал да управлява там, в Преславец, като вземал данък от гърците.

В 6479 [971] година Светослав пристигнал в Малки Преслав и българите се затворили в града. Излезли българите на бой против Светослав, настанала голяма битка и българите почнали да надделяват. И казал Светослав на своите воини: „Тук ние трябва да погинем! Нека устоим, братя, и дружно, мъжествено!" Към вечерта Светослав надвил, взел града с пристъп и изпратил пратеник при гърците с думите: „Искам да отида против вас и да завзема вашия град, както завзех този град."

Из „История" от Лъв Дякон

Превод на Г. Цанкова-Петкова в ГИБИ, V, с. 248—250.

Докато императорът се занимавал с тези работи в Сирия и във Византион, патриций Калокир, изпратен при тавроскитите по царска воля, пристигнал в Скития [Киевска Русия]. Той се сприятелил с предводителя на таврите, подкупил го с подаръци, очаровал го с примамливи обещания (цялото скитско племе е извънредно алчно и податливо на обещания за подаръци и подкупи) и го склонил да потегли с голяма войска срещу мизите. Калокир му предложил, като победи мизите, да завоюва страната им и да я притежава като свое собствено владение, но [Светослав] да му помогне срещу ромеите, за да получи върховната власт в ромейската държава.

При това обещал да му даде от царската хазна големи и неизброими съкровища.

Като чул тези думи, Светослав (така го наричали таврите) не бил в състояние да удържи порива си. Обзет от надежди за богатство, той мечтаел да завладее страната на мизите. При това като човек пламенен и смел, силен и решителен той привлякъл цялата младеж на таврите за този поход. И тъй той събрал войска от шестдесет хиляди храбри войници, без наемниците, и тръгнал срещу мизите заедно с патриций Калокир, с когото се сближили чрез приятелство като с роден брат. Щом преплувал Истър и вече се готвел да слезе на брега, мизите разбрали какво става, събрали войска от около тридесет хиляди души и се опълчили срещу него. Обаче таврите стремително се спуснали от лодките и с издадени напред щитове и с извадени мечове започнали от всички страни да избиват мизите. А мизите, като не могли да понесат дори и първия напор, се обърнали в бягство и безславно се затворили в Доростол (яка мизийска крепост). Казват, че в това време вождът на мизите Петър, боголюбив и досточтим мъж, опечален от неочакваното бягство, получил апоплектичен удар и като преживял още малко време след това, напуснал този свят. Но това нещо се случило в Мизия по-късно. Като узнал за нападението на таврите, ромейският император Никифор, който и без това бил грижлив, бдителен и буден през целия живот и не се отдавал въобще на никакви удоволствия (никой не би могъл да каже, че го е видял да се весели дори и на младини), сега се заел с много работи [следва описание на военните приготовления].

След това, понеже отказал да преговаря с таврите (той знаел, че патриций Калокир, който вече веднъж се бил отклонил от правия път, отхвърлил неговата власт и имал голямо влияние пред Светослав, нямало лесно да се покори на неговата воля), решил да изпрати пратеничество по-скоро при своите единоверци мизите. И тъй той изпратил като пратеници при тях патриция Никифор, по прякор Еротик, и Филотей, евхаитийския проедър. Той им припомнил за вярата, защото мизите изповядват безпогрешно християнското учение, и поискал девойки от царския род, за да ги ожени за синовете на император Роман, та чрез това родство да се укрепи неразривно разбирателство и приятелство между ромеи и мизи. Мизите с радост посрещнали пратениците, качили на коли девойки от царска кръв (мизийските жени имат обичай да пътуват в коли), изпратили ги при император Никифор и го умолявали настойчиво да ги защити колкото може по-скоро, като отклони и обезвреди надвисналата над вратовете им секира на таврите. Те добавили, че ако им помогне, той би

удържал победа над таврите, а после над всички, против които би изпратил ромейска войска.

7. СЪВМЕСТНИ ДЕЙСТВИЯ НА РУСИ И БЪЛГАРИ ПРОТИВ ВИЗАНТИЯ

Из „История“ от Скилица—Кедрин

Йоан Скилица (XI в.) е автор на една история, обхващаща събитията от 811 до 1057 г. В нея той използува критично много стари автори, някои от които не са достигнали до нас. Дава много и при това твърде важни сведения за българската история. Хрониката на Йоан Скилица е била почти буквално преписана от Георги Кедрин и се ползува по неговото издание. Превод на В. Тъпкова-Заимова от *G. Cedrenus, Ioannis Skylitzae*, Historia, II, Bonnae, с. 383—384, в ГИБИ, VI, с. 260—262.

След като народът на русите покорил България по казания начин и пленил двамата синове на Петър, Борис и Роман, те вече не искали да се върнат в страната си, но възхитени от благоденствието на тези места, съвсем пренебрегнали сключения с император Никифор договор и сметнали, че за тях е изгодно да останат в страната и да завладеят тази земя. Към това ги подтиквал още повече Калокир, който казвал, че ако го провъзгласят за император на ромеите, той щял да напусне България и да сключи траен договор, а също така щял многократно да им даде уговорената дан и да ги има за съюзници и приятели през целия си живот. Възгордени от подобни думи, русите започнали да се отнасят към България като към завоювана страна. Те не приели пратениците на императора, който се задължавал да им издължи всичко обещано от Никифор, и дали отговор, изпълнен с варварско самохвалство. Това принудило императора да разреши въпроса с война. И така чрез писмо той в кратко време прехвърлил на запад източните войски, като им поставил за началник магистър Варда Склир, когото назначил за стратилат и чиято сестра Мария била негова законна съпруга, когато бил още частно лице.

С настъпването на пролетта и самият той щял да потегли. А русите и вождът им Светослав, като научили за преминаването на ромейската войска, споразумели се с поробените вече българи, а освен това взели за съюзници печенегите и живеещите на запад в Панония турки [унгарци], та по тоя начин събрали около триста и осем хиляди души войска, годна за бой. Като преминали Хемус, те опожарили и опустошили цяла Тракия, после разположили стана си някъде близо до стените на Аркадиопол, където чакали започването на войната.

Магистър Варда Склир, като разбрал, че числено е много по слаб (цялата му войска достигала до 12 000 души), решил да се оправи с неприятеля с военна хитрост и с умение и ловкост да унищожи това толкова голямо множество. Така и станало. Той се затворил с войската си вътре в стените и въпреки че неприятелят много го предизвиквал да излезе за решително сражение, не се поддал, а се спотайвал, сякаш се страхувал, и наблюдавал как противниците грабят и опустошават, каквото намерят. Този му план направил варварите много самонадеяни. Те помислили, че Склир наистина от страх държи ромейските войски затворени зад стените и поради това не смее да излезе насреща им. Затова се пръснали безстрашно и станували безгрижно, пренебрегвайки [да поставят] стража. Нощем те се отдавали на пиене и пиянство, варварски танци под звука на свирки и кимбали и съвсем не се грижели за необходимите неща. И тъй Варда се възползувал от удобния случай и като обсъдил много добре как да нападне неприятеля, определил деня и часа и поставил през нощта клопки и засади на някои твърде удобни места. После изпратил патриция Алакасевс с някаква малка войска, заповядал му да излезе напред и да наблюдава неприятелите, като постоянно го осведомява и му съобщава къде се намират те. Поръчал му също, когато неприятелите наближават, да влезе в бой с тях и щом се завърже сражението, да обърне гръб. Ромеите трябвало да се престорят, че бягат, но не да бягат неудържимо с отпуснати юзди на конете си, а спокойно и в ред и където може, да се обръщат и да се сблъскват с неприятелите. Те трябвало така да постъпват, докато ги вмъкнат в клопките и засадите, а тогава да ударят на бяг безредно и стремглаво. А варварите били разделени на три части (в първата влизали българи и руси, след тях били турки и накрая само печенеги). Когато вървял, Йоан влязъл в сражение с печенегите, на които се натъкнал случайно, и, както му било заповядано, престорил се, че бяга, като отстъпвал бавно. Печенегите разкъсали редовете и се втурнали да преследват бягащите. А те тичали към засадите, като ту бягали в ред, ту се обръщали, за да се защищават. Щом стигнали сред тях, ромеите отпуснали юздите на конете си и ударили на неудържимо бягство. Печенегите пък се пръснали и започнали безредно да ги преследват. Но магистърът се появил внезапно с цялата си войска и печенегите, смаяни от неочакваното му пристигане, прекратили преследването, но не помислили да бягат, а останали да чакат, за да дадат отпор, ако някой ги нападне. Скоро паднали най-храбрите скити, след като срещу тях се нахвърлили с голяма стремителност хората на магистъра в строй и в пълен ред. Ромейската войска се разделила на две в дълбочина и печенегите попаднали сред отрядите. Тогава ромеите ги обкръжили, като съединили фланговете си. Печенегите не издържали дълго, огънали се и почти всички били избити.

8. ОБСАДАТА И ПРЕВЗЕМАНЕТО НА ПРЕСЛАВ ОТ ВИЗАНТИЙЦИТЕ ПРЕЗ 971 Г.

Из „История“ от Лъв Дякон

Превод на Г. Цанкова-Петкова в ГИБИ, V. с. 261—264.

Императорът [Йоан Цимисхий], облечен във великолепни доспехи, с много дълго копие на рамото си, яхнал едър и буен кон, тръгнал напред, предшестван от отряда на така наречените безсмъртни, облечени в хубави ризници. Следвали го петнадесет хиляди най-храбри пехотинци и тринадесет хиляди конници. Останалата войска заедно с обоза, със стенобойните и различни други машини вървяла бавно отзад начело с проедъра Василий, комуто императорът поверил да се грижи за тях. Когато против очакването на всички войската преминала опасните и стръмни места, императорът прекратил трудния поход и настанил за почивка конницата и пехотата си на един безопасен хълм, заграден от двете страни с река, която предлагала изобилна вода. Сутринта на другия ден той вдигнал лагера, построил войската в колони и като заповядал тръбите непрестанно да свирят за настъпление, да удрят кимвалите и да бият барабаните, потеглил за Преслав. Тогава се вдигнал неописуем шум. Околните планини ечали от биенето на барабаните, оръжията звънтели, конете цвилели, а войниците, както обикновено, се поощрявали един друг с викове за сражение. Смут, страх и ужас обзели поразените от изненада тавроскити, когато забелязали изкусното настъпление на войската към тях. Но въпреки това бързо грабнали оръжието, нарамили щитовете си (щитовете им са яки и за по-голяма безопасност са направени дълги чак до краката) и наредени в стегнат строй, излезли срещу ромеите в равното поле пред града. Те ревели като диви зверове и надавали необикновени и странни викове. Ромеите влезли в сражение с тях, биели се храбро и извършвали големи военни подвизи, обаче никоя страна нямала надмощие в битката. Тогава императорът заповядал на безсмъртните да нападнат стремително лявото крило на скитите. С издадени напред копия и като пришпорили силно конете си, те се спуснали срещу неприятелите. Скитите като пехотинци не са свикнали да се бият на коне, тъй като не са се и упражнявали в това. Те не могли да устоят срещу копията на ромеите, а побягнали и се заключили в стените на града. Ромеите ги преследвали и безмилостно ги избивали. Казват, че при това нападение били избити осем хиляди и петстотин скити.

Оцелелите, след като се заключили в града, се биели храбро горе от крепостните стени. Казват, че патриций Калокир, който тогава се намирал в Преслав и който, както вече казах, бил повдигнал преди това цялата руска войска срещу мизите, разбрал, че е пристигнал императорът (това не могло да остане незабелязано, понеже царското облекло силно светело поради блясъка на златото). Той излязъл тайно от града късно през нощта и отишъл при Светослав, който се намирал с войската си в Доростол, наречен сега Дръстър. Така избягал Калокир, а настъпилата нощ накарала ромеите да прекратят битката. На другия ден пристигнала и останалата войска със стенобойните машини. (Този ден бил така нареченият велик четвъртък, когато Спасителят, готвейки се за страдания, наставлявал учениците си със спасителните си поучения след Тайната вечеря.) Император Йоан се вдигнал рано сутринта, наредил отрядите си в стегнат боен строй, накарал да подемат бойния зов и настъпил към крепостната стена. за да превземе с един пристъп града. И самите руси, поощрявани от своя военачалник (той се наричал Свенкел и заемал у скитите трето място след Светослав, защото последният началствувал над всички), се противопоставяли от зъберите на стените и отблъсквали според силите си нападащите ромеи, като хвърляли отгоре копия, стрели и камъни. А ромеите непрестанно стреляли отдолу с лъкове и каменометни машини, с прашки и копия, като отблъсквали и задържали скитите и не им позволявали да се подават от зъберите на стените без опасност за живота им. Императорът, като извикал силно, заповядал да прикрепят стълби по околовръстната стена и подкрепил с одобрителни викове обсадата; така всички войници се биели храбро пред очите на императора, като се надявали, че скоро ще получат от него съответна на подвизите си награда.

Ромеите се нахвърлили и приближили стълбите към стените. А един храбър младеж, чиято брада едва била обрасла със златист мъх, по произход от източните области, на име Теодосий Месоникт, изтеглил с едната си ръка меча, а с лявата издигнал щита над главата си, за да не бъде ударен от скитите отгоре, и се покатерил по стълбата. Като стигнал близо до един от зъберите, той се прицелил в един скит, който се подавал от крепостната стена и го отблъсквал с копието си. [Месоникт] ударил скита по врата. Отсечената му глава се търкулнала заедно с шлема на земята вън от стените. При този необикновен подвиг ромеите надали викове и мнозина, като последвали смелостта на първия, който се изкачил, изтичали нагоре по стълбите. А Месоникт, след като се качил на стената и овладял зъбера, нанасял удари наоколо си върху повечето от русите, които се отбранявали, и ги събарял от стените. Мнозина бърже се изкачили от всички страни на стените и с все сила посичали неприятелите. Скитите напускали зъберите и позорно се наблъскали в царския дворец, ограден с яка стена, където се намирало и съкровището на мизите, като оставили отворена една вратичка. Когато ставало

това, войската на ромеите, която настъпвала вън от стените и разбила куките и лостовете на вратите, навлязла в града, като извършвала неописуеми кланета и избиване на скитите. Казват, че тогава бил пленен и Борис, царят на мизите, който имал червеникава брада, заедно с жена си и с двете си деца и бил заведен при императора. Той го приел с почести, като го нарекъл „владетел на българите" и казал, че е дошъл да отмъсти за злините, които мизите са претърпели от скитите.

Щом навлезли в града, ромеите тръгнали из тесните улици, избивали неприятелите и разграбвали вещите им. Тогава нападнали и царския дворец, гдето било нахълтало ядрото на руската войска. Но отвътре скитите силно се съпротивявали, като избивали тези, които се промъквали през вратичката, и погубили около сто и петдесет храбри войници. Като се научил за това нещастие, императорът бързо пристигнал на коня си и насърчавал своя отряд да се впусне с всички сили в боя. Но той не могъл да им помогне в нищо (защото тавроскитите пресрещали тези, които влизали през тясната вратичка и съсичали без мъка по-голямата част от тях). И тъй императорът прекратил безсмисленото нападение на ромеите и заповядал да хвърлят навсякъде през крепостните стени огън в двореца. Когато избухнал силен пожар, който веднага превръщал в пепел всичко наоколо, русите, на брой над седем хиляди, излезли от сградите, събрали се на открито пред вратата на двореца и се приготвили да се бранят срещу нападателите. Императорът изпратил срещу тях магистър Варда Склир с храбър отряд. Склир ги заобиколил със своя отряд от храбри войници и почнал сражението. В станалото сражение русите се биели упорито и не обръщали гръб на враговете, обаче ромеите благодарение на своята храброст и военна опитност избили всички. В тази битка паднали извънредно много мизи. Те се биели заедно със скитите, изпълнени с гняв към ромеите, които били станали причина за нашествието на скитите в земята им. Свенкел се спасил с бягство заедно с малцина други и отишъл при Светослав. Той загинал по-късно, както след малко ще съобщя. И така Преслав, превзет за два дни, паднал под властта на ромеите.

9. ПАДАНЕ НА СЕВЕРОИЗТОЧНА БЪЛГАРИЯ ПОД ВИЗАНТИЙСКА ВЛАСТ

Из „История" от Лъв Дякон

Превод на Г. Цанкова-Петкова в ГИБИ, V, с. 274.

А пък император Йоан, който се борил с руската войска в продължение на цели четири месеца, както бе съобщено по-горе, върнал Мизия на ромеите и нарекъл Доростол Теодорополпо

името на мъченика Теодор Стратилат. После, като оставил там достатъчно войска, с големи трофеи се върнал в Цариград. Там пред крепостните стени го посрещнали гражданите, които му поднесли венци и скиптри, направени от злато и скъпоценни камъни. Те докарали и златообкована колесница, теглена от бели коне, и го помолили да седне в нея и да поведе обичайното шествие. Той приел венците и скиптрите и многократно възнаградил гражданите с подаръци. Той не приел да се качи на колесницата, а поставил на златния ѝ трон взетата от Мизия икона на божията майка, която държала в обятията си богочовека Слово, като сложил под нея пурпурните одежди и короните на мизите. Самият той, яхнал бързоног кон, следвал отзад, увенчан с диадема и носейки в ръцете си венците. Като повел тържественото шествие посред града, украсен навред с пурпури и килими и окичен като брачна стая с лаврови клонки и златовезани постилки, той влязъл в големия храм на божията мъдрост „Св. София", произнесъл благодарствена молитва и посветил на бога като пръв дар от плячката великолепната корона на мизите. След това отишъл в двореца си, като водил със себе си Борис, цар на мизите, и му заповядал да свали знаковете на царската власт. Те били следните: тиара, обвита в пурпур и извезана със злато и бисери, багреница и червени обувки. Самия него пък удостоил със сан магистър.

Из Ескориалската тактика (971–975 г.)

Ескориалската тактика е подобна на трактата за церемониите във византийския дворец, написан от Филотей (899 г.). Тя е съставена непосредствено след временното покоряване на Североизточна България от византийците (971) г.). Превод на В. Гюзелев от *H. Oikonomides,* Les listes de préséance byzantines des IXe et Xe siècles, Paris, 1972, с. 263—272.

Седящите на сложената трапеза заедно с нашия свет император са: патриархът на Цариград; нобилисимът; куропалатът; василеопаторът; патрицият-зости.

Другите чинове са от втори ранг, а именно: . . .; дукът на Солун; дукът на Одрин; . . . стратегът на Тракия и Йоанопол [Велики Преслав]; . . .; стратегът на Стримон [Струма]; . . .; стратегът на Солун; . . . стратегът на Драч; . . .; стратегът на Драгувития; . . .; стратегът на Лариса; стратегът на Черно море; . . .; стратегът на Едеса [дн. Воден]; . . .; стратегът на Берое [Стара Загора]; . . .; стратегът на Нови Стримон; . . .; стратегът на Дръстър [Силистра]; . . .; стратегът на Западното Междуречие [между Дунав и Днестър].

10. ДВИЖЕНИЕТО НА КОМИТОПУЛИТЕ. ОСВОБОЖДАВАНЕ НА СЕВЕРОИЗТОЧНА БЪЛГАРИЯ. ВОЙНИ С ВИЗАНТИЯ

Из „История" от Скилица—Кедрин

Превод на В. Тъпкова-Заимова в ГИБИ, VI, с. 257 и 275—276. Оградените в ъглести скоби пасажи са добавки на епископ Михаил Деволски.

Петър, царят на българите, възобновил мира веднага след смъртта на жена си и сключил договор с императорите, като дал за заложници и собствените си синове Борис и Роман. Не след дълго той починал. След това синовете му били пратени в България, за да заемат бащиното си царство и да възпрат напредването на комитопулите. Защото Давид, Мойсей, Арон и Самуил, синове на един от велемощните комити в България, замисляли въстание и внасяли смут в българската държава. Така станали тези събития.

Веднага след смъртта на император Йоан българите въстанали и били определени да ги управляват четирима братя: Давид, Мойсей, Арон и Самуил, синове на един от велемощните комити [наречен Никола, а майка им била Рипсимия] у българите и затова били наричани и комитопули. От роднините на Петър едни били измрели, а синовете му Борис и Роман били отведени в столицата, както разказахме по-горе, и останали там. Борис бил почетен от Йоан с [титла] магистър, а Роман бил скопен от бившия паракимомен Йосиф. И тъй след смъртта на император Йоан [и въстанието на Склир, когато император Василий, техният роднина, излязъл в тракийските земи] те избягали оттам и бързали да стигнат в България. Но като минавали през някакъв гъсталак, Борис бил ударен със стрела от един българин [глупав, който недоразбрал, че той е Борис], който го помислил за ромей [поради облеклото], защото бил облечен в ромейски дрехи, и загинал. А Роман се спасил [във Видин] и по-късно пак се върнал в столицата, както ще разкажем на съответното място.

От четиримата братя Давид бил веднага [след въстанието] убит между Кастория, Преспа и така наречените „Красиви дъбове" от някакви си скитници власи. Мойсей пък, като обсаждал Серес, бил ударен от един камък, хвърлен от стената, и умрял [понеже конят му бил паднал, той бил съсечен от едного от хората на дука Мелисин]. А Арон бил убит от брат си Самуил на 14 юли [юни] в местността Разметаница заедно с целия си род, защото бил привърженик, както казват, на ромеите или защото се стремял да завземе за себе си властта. Само синът му Владислав Иван бил спасен от Самуиловия син Радомир Роман [Гаврил]. Така Самуил станал самовластен господар на цяла България. Той бил войнствен човек, който никога не знаел покой, и докато ромейските войски били заети в боевете срещу Склир, той безнаказано нахлувал във всички западни области не само в Тракия, в Македония и земите около Солун, но и в Тесалия, Елада и Пелопонес. Той завзел много крепости, най-главната от които била Лариса, чиито жители преселил с целите им семейства във вътрешността на България, и като ги зачислил в списъците на своите войници, използувал ги като съюзници срещу ромеите. Пренесъл и мощите на св. Ахил, който бил епископ на Лариса по времето на Константин Велики и който участвувал в първия събор с Ригин Скопелски и Диодор Тракски, и ги положил в Преспа, където се намирали неговите дворци [като издигнал разкошен и величествен храм на негово име].

Из Саксонски аналист

Саксонският аналист е автор на история, обхващаща събития от 741 до 1139 г. Превод на М. Войнов в ЛИБИ, III, с. 144, от Annalista Saxo, MGH — SS, VI, с. 624.

973 г. от въплъщение господне. След това императорът [Отон] отишъл в Кведлинбург и прекарал близкия Великден в църковни молебствия и граждански тържества. Там се събрали по заповед на императора князете Мизеко и Болеслав и пратениците на гърците, беневентците, унгарците, българите, датчаните, славяните заедно с всички първенци на цялото царство и след като всичко било уредено по мирен начин, те се върнали радостно в страните си, надарени с богати дарове.

Из „История на Полша" от Йоан Длугош

Йоан Длугош (XV в.) е полски хронист, автор на многотомна „История на Полша". Сведението за българското въстание е поставено по време на мнимия папа Донус II. Превод на П. Петров от *Joannis Dlugosii seu Longini* canonici cracoviensis Historiae Polonicae libri XII, ed, A. Przezdziecki, t. I, lib. II, Cracoviae, 1873, с. 448.

По време на неговия понтификат [на папа Донус II] двама български военачалници — Петър и Боян, започнали война против гърците и като спечелили няколко победи, дотолкова притиснали константинополската държава, че нейната сила за дълго време била намалена и разстроена.

Из Записка на гръцкия топарх

Записката на гръцкия топарх представлява три откъса от анонимен автор, живял през втората половина на X в. Превод на Л. Йончев в ГИБИ, V, с. 299—301, от *F. Westberg,* Die Fragmente des Toparcha Goticus (Anonymus

Tauricus), aus dem 10. Jahrhundert, Записки имп. Академии наук, VIII, Ист. филол. отделение V, 2, Спб., 1901, с. 498—502.

Но най-голямото бедствие беше това, че ние вървяхме през неприятелска земя и вследствие на това нашето положение не беше безопасно; напротив, злото еднакво ни застрашаваше [понеже можеше да дойде] както от зимата, така и от враговете.

Защото едва тогава решихме да започнем война с варварите или ако следва да кажем самата истина, ние отстъпихме, да не би те, изпреварвайки ни, да ни изтребят, и решихме да им се противопоставим, доколкото е възможно, докато те по най-безчовечен начин разоряваха и погубваха всички наред като някои диви зверове, които срещу всички проявяваха своята ярост. Те нямаха никаква милост даже към най-близките [си] и извършваха убийства по-скоро без разум или без справедлива причина; напротив, по лош и безполезен [начин] те бяха намислили да направят тяхната земя — както се казва — плячка на мизите. Развратила се предишната им справедливост и законност, тогава, когато по-рано те най-много почитали тези качества, сами достигнали твърде големи трофеи, а градовете и народите доброволно се присъединявали към тях. А сега като че ли, наопаки, тях ги съпътствуваха несправедливост и безправие спрямо поданиците. Вместо да се грижат за благото на подвластните градове и добре да ги управляват, те предпочели да ги поробят и разорят. Оплаквайки се от своите властници и ясно доказвайки, че те не са виновни в нищо, тези хора се стремяха само към това — да бъдат оставени живи. Защото, както изглежда, злото се бе разразило, така, че изглеждаше, че е настъпил потоп за човечеството и най-страшно разрушение като че ли вследствие на нещастие или някакво твърде неочаквано и съдбоносно бедствие. Повече от десет града се лишиха от своето население, не по-малко от 500 села бяха превърнати в пустиня: с една дума, цялата съседна и близка до нас област като че ли след буря лежеше в развалини; хората, в нищо невиновни, под предлог [за нарушена] клетва станаха плячка на насилието и меча.

Жестоката съдба доведе накрая това нещастие и към моята област, което по зъл начин унищожаваше всички наред и обхождаше моите нещастни съседи. Аз от по-рано подозирах това и проявявах голяма предвидливост, за да не ни завари неподготвени или да не ни причини вреда с внезапното си тайно появяване. Когато опасността явно дойде и когато всички ясно разбрахме, че сега е изложен на опасност животът ни, тогава аз по най-мъдър начин предотвратих гибелта, колкото можах, макар при това сам аз едва не се подхвърлих на крайна опасност. А що се отнася до времето след това, то без всякакво [предварително] обявяване се започна войната ни с варварите, при което те вече нито влизаха в сражение с нас, макар аз хиляди пъти да пращах до тях [предложения] за мир, нито минаваше без схватки между нас. И ето войната веднага започна и настъпването на зимата бе близко, понеже слънцето бе недалеч от зимния поврат. При това обаче варварите, снабдени с достатъчно войска, нахлуха в нашата земя с конница и пехота, като смятаха да ни поробят при първото нападение, от една страна, поради нездравината на градската стена, а, от друга — поради нашия страх. Те имаха основание да мислят така, понеже ние пребивавахме в един напълно разрушен град и правехме набези повече сякаш от село, отколкото от град. (Но като загубиха мнозина от своите и като се посрамиха, вечерта си отидоха, страхувайки се от разсъмването. Разделяйки войската на две части, аз сам противопоставих на пехотата стрелци, а на конницата — конница.) Защото тази земя по-рано беше разрушена от самите варвари и беше доста опустошена, при което те разрушавали до основи и крепостните стени.

11. ПОРАЖЕНИЕТО НА ВИЗАНТИЙЦИТЕ В ИХТИМАНСКИЯ ПРОХОД В 986 Г.

Из „История“ от Лъв Дякон

Превод на Г. Цанкова-Петкова в ГИБИ, V, с. 274—276.

След това, когато шайката съзаклятници на Варда Склир беше напълно разпръсната, император Василий тръгна в поход срещу мизите, като събра войските си, защото тяхната дързост и жестокост, дишаща убийство, заплашваше ромейската държава. Те безпощадно ограбваха македонската земя и избиваха всички поголовно. Затова, движен по-скоро от буен гняв, отколкото от благоразумие, той бързаше да ги смаже с едно нападение. Обаче по злата воля на съдбата той се излъга в своите надежди. След като премина тесните и стръмни пътеки, императорът стигна до Сердика, която скитите обикновено наричат Тралица [Триадица]. Там построи военен лагер и огради града. Държа го обсаден в продължение на двадесет дни, но нищо не можа да направи, понеже войската се беше отдала на леност и безделие поради неспособността на военачалниците. Най-напред, когато войниците бяха излезли за сено и фураж от стана, мизите ги нападнаха из засада, извършиха голяма сеч и отвлякоха много впрегатни животни и коне. След това стенобойните и другите машини не свършиха никаква работа поради неопитността на онези, които ги бяха доближили до стените, и неприятелите ги изгориха. Същевременно войската страдаше от недостиг на храни, тъй като

донесените припаси бяха изразходвани поради неумерената и прекалена употреба. Ето защо императорът се приготви за път и тръгна с войската за Константинопол. След като пътува цял ден, той се разположи на лагер в едно гористо място и даде почивка на войниците. . .

На другия ден войската преминаваше през една гориста и пълна с пропасти долина. Едва я беше преминала, достигна до стръмни и трудно проходими места, гдето мизите нападнаха ромеите и като унищожиха много голям брой войници, взеха царската палатка със съкровището и разграбиха целия обоз на войската. Там бях и аз, разказвачът на това бедствие, който имах нещастието да придружавам императора в службата си на дякон. Тогава малко остана „да се подхлъзнат стъпките ми“ и да стана жертва на скитския меч, ако божието провидение не беше ме избавило от опасността, като ми внуши да препусна коня си бързо и да премина стръмните склонове, преди да бъдат завзети от неприятеля, и набързо да стигна върха на планината. Оцелялата войска едва се измъкна от преследването на мизите в непроходимите планини и като загуби почти цялата си конница и обоза, който караше със себе си, се върна в ромейските предели.

От Йоан Геометър

Йоан Геометър е византийски поет, живял през втората половина на X в. В много от своите стихотворения пише и за събития от българската история. Превод на Г. Цанкова-Петкова и П. Тивчев в ГИБИ, V, с. 320, от *Migne*, PG, t. CVI, 1863, col. 934 A.

Никога не бих казал, дори и слънцето да би изчезнало, че мизийските стрели са по-силни от авзонските копия. Пропаднете дървета, зловещи планини! Пропаднете, мрачни планини! Пропаднете, недостъпни скали, там, където лъвът се уплаши да излезе срещу сърните! Слънце, скрий под земята златоблестящата си колесница и кажи на великия дух на императора [Никифор Фока] това: Истърът грабна венеца на Рим. Вземи бързо оръжието, защото мизийските стрели са по-силни от авзонските [византийските] копия.

12. БЪЛГАРО-ВИЗАНТИЙСКИ ВОЙНИ В КРАЯ НА X В.

Из „Всеобща история“ на Степан Таронски Асохиг

Арменският историк Степан Таронски Асохиг (първата половина на X в. — 1019 г.) е автор на „Всеобща история“, обхващаща събитията от 929 до 1004 г. Отличава се с точност и обективност на изложението. Превод на В. Гюзелев по изданието Всеобщая история Степаноса Таронского Асохига по прозванию, писателя XI столетия, переведена с армянского и объяснена Н. Эминым, М., 1864, с. 187—188.

Възползувайки се от отдиха, в 440 [=991 г.,] като събрал безчислено множество войска, [Василий II] потеглил на поход срещу земята на българите, за да си отмъсти. Като дошъл тук, той обсадил град Вера [дн. Бер]; той го превзел, като оставил там сина на княза таронски Григорий с войска, [за да воюва] срещу българите. [Императорът оставил с Григорий също] ханцитския княз Саак, син на Абел, който нееднократно се сражавал срещу българите. Българската войска извършила срещу тях неочаквано нападение; срещу нея потеглил юношата Ашот, син на Григорий, но бил взет в плен. Неговият баща решил, каквото и да стане, да отмъсти за сина си, но той погинал с цялото си войнство във войната, по време на която бил пленен сражаващият се заедно с него Саак.

Из „Летопис“ на Яхъя Антиохийски

Яхъя Антиохийски (X—XI в.) е един от най-известните средновековни арабски историци. В съчинението си „Летопис“ описва събития през втората половина на X и началото на XI в. Сведенията му се отличават с голяма точност и прецизност. Превод на В. Гюзелев от *В. Р. Розен*, Император Василий II Болгаробойца (Извлечения из летописи Яхъи Антиохийского), СПб., 1883, с. 42.

И император Василий направил магистър Никифор Уран доместик — това е същият онзи ал-К-тл-с-, когото той изпратил в Багдад след поражението на Склир — и го изпратил на война срещу българите. И се сразил той с комитопула [Самуил], вожда на българите, победил го и убил от българите голямо множество и донесъл в Цариград хиляда глави и двадесет хиляди пленници. И написал комитопулът [писмо] до император Василий, унижавайки се пред него, обещавайки му покорност и молейки го, щото той да му окаже милост. И императорът имал намерение да се съгласи на това, но се случило, че царят на българите [Роман], който се намирал в затвор при императора в Цариград, умрял [12 септември 997 г.]. И дошла [вестта] за неговата смърт до неговия гулям [раб] комитопула, вожда на българите. И тогава той се провъзгласил за цар. И императорът изпратил отново магистър Никифор на война срещу българите. И той преминал през средата на техните земи и никой от тях не излизал срещу него; и той останал там три месеца, опустошавал и палел и след това се върнал в Цариград.

Из „История“ от Скилица—Кедрин

Превод на В. Тъпкова-Заимова в ГИБИ, VI, с. 278—280.

Самуил потеглил срещу Солун [през 997 г.] и разпределил главната част от войската си по засади и клопки, а само една

малка част пратил да направи набег до самия Солун. Когато научил за нахлуването му, дукът Григорий изпратил сина си Ашот, за да види и огледа войската и да му извести за това, а самият той следвал отзад. Ашот излязъл и като влязъл в стълкновение с разузнавачите [на Самуил], разбил ги, но попаднал сред засадите и бил заловен. Като научил това, Григорий веднага отишъл на помощ на сина си, желаейки да го освободи от плен. Но и той бил обграден от българите и паднал след храбра и геройска борба. Когато съобщили на императора за гибелта на дука, той извикал военачалника на всички западни войски, магистър Никифор Уран, който успял с откуп да избяга от Вавилон и да дойде в столицата. Когато стигнал в Солун, той научил, че Самуил се бил възгордял от убийството на дука Григорий Таронит и от залавянето на сина му и затова бил преминал Тесалийските теснини и река Пиней и бил навлязъл в Тесалия, Беотия, Атика и Пелопонес през Коринтския провлак, опустошавайки и плячкосвайки всички тези места. Тогава и Уран се вдигнал с войската си и като преминал през подножието на Олимп, стигнал до Лариса, където оставил обоза си и само с леко въоръжената си войска прекосил с ускорен ход Тесалия, преминал Фарсалската равнина и река Апидан и разположил стана си на брега на река Сперхей. Самуил пък лагерувал на отсрещния бряг. Но понеже паднали поройни дъждове, реката придошла и се разляла, та не се очаквало никакво сражение в този момент. Обаче магистърът, като огледал горния и долния край на реката, намерил едно място, през което смятал, че може да се премине. През нощта, като вдигнал войската си, той преминал реката и нападнал спящите безгрижно Самуилови войници. Много голям брой от тях били избити, без никой и да помисли за защита. Ранени били и самият Самуил и синът му Роман, като получили тежки рани, и щели да бъдат пленени, ако не се били смесили с умрелите и лежели като мъртви. А когато настъпила нощ, тайно избягали към Етолийските планини и оттам през върховете на тия планини преминали Пинд и се спасили в България. А магистърът, като освободил пленените ромеи и съблякъл падналите българи, ограбил неприятелския лагер и с много богата плячка се завърнал в Солун с войската си.

Самуил пък, като се спасил в страната си, освободил от тъмница Ашот, Таронитовия син, и го оженил за дъщеря си [Мирослава], защото тя била влюбена в него и заплашвала, че ще се самоубие, ако по закон не бъде свързана с него. Като направили сватбата, Самуил го изпратил с нея в Дирахиум, за да отбранява областта. Ашот отишъл там и като се споразумял с жена си и я предумал, избягал с нея в ромейските триери, които плавали наоколо, за да охраняват това място.

С тях той избягал при императора и бил почетен с титлата магистър, а жена му — с титлата зости. Той му занесъл и писмото на един велможа от Дирахиум на име Хрисилий, който обещавал да му предаде града, ако бъде почетен заедно с двамата си синове с титла патриций. Императорът потвърдил с писмо, че ще изпълни обещанието си, и Дирахиум бил предаден на патриций Евстатий Дафномил. . .

По същото време магистър Павел Вовос, най-видният от жителите на Солун, и протоспатарий Малакин, човек забележителен по своя разум и красноречие, били наклеветени, че са привърженици на българите, и били преселени, Павел — в Тракезийската равнина, а Малакин — в Цариград. Някои знатни в Адрианопол, отличили се във военното командване, се плашили да не ги постигне същата участ, ако бъдат заподозрени, и се присъединили към Самуил. Те били Ватаций, който [избягал] с цялото си домочадие, и Василий Глава, който [избягал] сам . . . Императорът нападнал и България през Филипопол, където оставил на гарнизон патриций Теодоракан. Той разрушил и много крепости около Триадица и се върнал в Мосинопол.

13. ПОХОДЪТ НА САМУИЛ ПРОТИВ ЗЕТА И ДАЛМАТИНСКОТО КРАЙБРЕЖИЕ

Из Дуклянски летопис

Дуклянският летопис е съставен от неизвестен свещеник от областта Дуклян през XII в. на славянски език, а през XVI в. е преведен на латински език. попа Дукљанина, Београд — Загреб, 1928, с. 331 и 334.
Превод на Стр. Лишев в ЛИБИ, III, с. 173—175, от *Ф. Шишић*, Летопис

Младежът Владимир заел престола и растял, украсен с всестранна мъдрост и светост. А по същото време, докато Владимир бил още младеж и управлявал вместо баща си, гореспоменатият български цар Самуил събрал голяма войска и пристигнал в пределите на Далмация, нападайки земята на княз Владимир. Князът пък, който бил свет мъж и не искал никой от хората му да загине във война, скромно се оттеглил и заедно с цялото си племе се възкачил на планината, която се нарича Облик. След това царят, като дошъл с войската си и видял, че не може да надвие княз Владимир, оставил част от войската си в подножието на планината, а останалата част повел със себе си и потеглил да превземе града Дулциний. . . Между това царят посредством пратеници предложил на княз Владимир да слезе от планината заедно с всички ония, които били при него. Но князът не се съгласил. Местният жупан обаче подобно на предателя Юда изпратил на българския цар писмо, в което казвал: „Господарю, ако на твое величество е

угодно, аз ще ти предам княза.“ Царят му отговорил: „Ако успееш да сториш това, ти ще бъдеш богато възнаграден от мене и удостоен с големи почести...“ След като поговорил с тях [своите приближени] по тия и по много други работи, той [Владимир] се сбогувал с всички и отишъл при царя. Царят веднага го изпратил на заточение в пределите на Охрид — в местността, която се нарича Преспа и където се намирал дворецът на същия цар. След това царят събрал войска и дълго време воювал срещу Дулциний, но по никакъв начин не могъл да го превземе. Разгневен, той се оттеглил оттам и започнал да разрушава, да опожарява и оплячкосва цяла Далмация. Той опожарил градовете Декатар [дн. Катаро] и Лаузиум [дн. Дубровник], опустошил също и селата и цялата област наоколо, и то така, че страната изглеждала като обезлюдена. Нанасяйки такива опустошения, царят пребродил както приморските, така и планинските области чак до Зара. След това през Босна и Рашка той се завърнал в страната си.

Между това Владимир, окован във вериги, денем и нощем се отдавал на пост и молитви... И тъй един ден дъщерята на цар Самуил на име Косара, подбудена и вдъхновена от свети дух, отишла при баща си и изявила желание да слезе със своите слугини и да умие главите и нозете на оковаiните във вериги затворници. [По-нататък се разказва за възникналата любов между двамата и тяхната женитба]. И тъй, след като отпразнувал сватбата на дъщеря си по царския обичай, царят поставил Владимир за княз и му предал земята и царството на дедите му, както и цялата Дирахийска земя. След това царят проводил да кажат на Драгомир, чичото на княз Владимир, да дойде да получи своята област Требине, да събере народа и да засели страната. И това било изпълнено.

14. ОБРАТ ВЪВ ВИЗАНТИЙСКО-БЪЛГАРСКИТЕ ВОЙНИ В НАЧАЛОТО НА XI В.

Из „История“ от Скилица—Кедрин

Превод на В. Тъпкова-Заимова в ГИБИ, VI, с. 280—283.

В 6508 [=1000] г., индикт 13, императорът изпратил силна войска срещу българските крепости оттатък Хемус под предводителството на патриций Теодоракан и на протоспатарий Никифор Ксифий. Ромейската войска превзела Големия и Малкия Преслав, както и Плиска, и се върнала невредима и победоносна.

На следната година императорът пак потеглил срещу българите през Солун. Към него се присъединил управителят на Верея Добромир [женен за племенница на Самуил], който

предал на императора града и получил титла антипат. [И понеже защитникът на Колидрос Димитрий Тихонас не предавал града, а искал да му се разреши да излезе заедно с войската си, императорът се отдръпнал и му позволил да отиде при Самуил.] Но защитникът на Сервия Николай, когото поради ниския му ръст наричали с умалителното име Николица, му оказал смела съпротива и безгрижно издържал наложената му обсада. Обаче императорът се заел упорито да превземе крепостта и успял, а пленил дори и самия Николица. Той изселил оттам българите и оставил ромеи на гарнизон. Като свършил всичко това, той се върнал в столицата и отвел със себе си и Николица, когото почел със званието патриций. Но непостоянният Николица избягал оттам и като се върнал тайно при Самуил, започнал да обсажда заедно с него Сервия. Обаче императорът бързо дошъл и освободил града от обсадата, а Николица избягал със Самуил. Но в края на краищата вероломникът не можал да избяга. Той попаднал на един ромейски отряд, бил заловен и отведен при императора окован във вериги, а след това бил изпратен в Цариград и хвърлен в затвор. Императорът отишъл в Тесалия и възстановил разрушените вече от Самуил крепости, а тези, които били в ръцете на българите, превзел чрез обсада и преселил българите в така наречения Волерон. Като поставил силна стража във всички [клисури], той се върнал в така наречения Воден. Воден е малка крепост, разположена на стръмна скала, през където се спуща водата на Островското езеро, която тече скрито под земята и на това място излиза отново. Понеже жителите на този град не се предали доброволно, [императорът] го превзел с обсада. И тях той изселил във Волерон, после поставил силна стража в града и се върнал в Солун.

Управителят на крепостта, Драгшан, войнствен човек, поискал разрешение да се засели в Солун. След като императорът се съгласил, той се оженил за дъщерята на първия от епитропите на храма на победоносеца Димитрий и от нея имал две деца. По-късно той избягал и бил хванат, но със застъпничеството на тъста му бил опростен. Той за втори път избягал и пак бил помилван. Родили му се още две деца и той избягал за трети път. И когато го заловили, набили го на кол.

На следната година, индикт 15, императорът се отправил на поход срещу Видин и го превзел със сила след цели осем месеца обсада. [Тогава се проявила и голямата опитност на българските началници, които събирали мидийския огън в едно гърне и по този начин го гасели.] Докато той бил зает с обсадата, Самуил с бърз ход нападнал ненадейно Адрианопол на самия празник Успение на пресветата Богородица. Той завладял с внезапно нападение и панаира, който ставал еже-

годно при стечение на много народ, и като събрал много плячка, върнал се в страната си. А императорът, след като укрепил много добре Видин, върнал се в столицата без загуби, като опустошил и разрушил всички български крепости по пътя си. Но когато наближил град Скопие, намерил отвъд реката Аксиос — която сега се нарича Вардар — Самуил да станува безгрижно. Тъй като се уповавал на пълноводието на реката, която по това време не можела да се преброди, той небрежно бил разположил лагера си. Но един войник намерил брод и превел през него императора. Поразен от внезапното му появяване, Самуил ударил на безредно бягство, а шатрата му и целият лагер били взети. И град Скопие бил предаден на императора от Роман, син на царя на българите Петър и брат на Борис, наричан и Симеон по името на дядо си и поставен там от Самуил за управител. Императорът го приел и като го почел заради решението му с титлата патриций и препозит, изпратил го за стратег в Абидос.

Като преминал оттам, императорът потеглил към Перник, чийто защитник бил Кракра, мъж отличен във военното дело. Той престоял там немалко време и в обсадата изгубил немалък брой войска. Но като разбрал, че крепостта не се поддавала на обсада и че Кракра не отстъпвал нито на ласкателства, нито на други обещания и предложения, върнал се във Филипопол. Оттам тръгнал обратно за Цариград. [Като поставил засади на подходящи места, Самуил хванал в плен дука на Солун, патриция Йоан Халдий.]

15. БЪЛГАРО-ВИЗАНТИЙСКИТЕ ВОЙНИ ОТ 1004 ДО 1016 Г. ДВОРЦОВИ ПРЕВРАТИ

Из „История" от Скилица—Кедрин

Превод на В. Тъпкова-Заимова в ГИБИ, VI, с. 283—288.

Императорът не преставал всяка година да навлиза в България и да опустошава и разорява всичко по пътя си. Самуил не можел да се противопостави на открито поле, нито да излезе на явно сражение срещу императора, а търпял отвсякъде поражения и започвал да губи силата си. Затова той решил да прегради с ровове и огради пътя на императора към България. И понеже знаел, че императорът обикновено навлиза през така наречената Кимва Лонг и Клидион [дн. с. Ключ], той решил да укрепи тази теснина и да прегради достъпа на императора. И тъй той издигнал много широка стена, поставил на нея сигурни постове и зачакал императора. Когато той дошъл и се опитал да навлезе, защитниците оказали смела съпротива: стреляли от височината на стените и така ранявали и избивали нападащите [неприятели]. Императорът бил вече изгубил надежда за преминаване, когато Никифор Ксифий, назначен от него по това време за стратег на Филипопол, го склонил да остане там и непрекъснато да продължава пристъпите срещу преградата, а самият той казал, че ще отиде да потърси дали някъде не може да направи нещо изгодно и спасително. И тъй като взел своите войници, върнал се и заобиколил намиращата се на юг от Клидион твърде висока планина, наречена Балатиста [Беласица], и като минал през стръмни и недостъпни места, на 29 юни, индикт 12 [1014 г.], внезапно с викове и шум се показал от височината в гърба на българите. Уплашени от внезапното му появяване, те ударили на бяг. А и императорът разрушил изоставената стена и започнал да ги преследва. Мнозина паднали убити, а още поголям брой пленени. Самуил едва можал да се спаси от гибел с помощта на сина си, който смело отблъсвал нападащите. Той го качил на кон и го отвел в крепостта, наречена Прилеп. А императорът ослепил пленените българи — около 15 000, както казват, и като заповядал всеки сто ослепени да бъдат водени от едноок, изпратил ги при Самуил. А той, като ги видял да идват в редици с еднакъв брой хора, не можал да издържи това страдание, храбро и спокойно, а му призляло, причерняло и той паднал на земята. Присъствуващите, които се мъчели да възвърнат дишането му с вода и благовония, успели малко да го свестят. А той, като дошъл на себе си, поискал да пие студена вода, но когато взел и пил, получил сърдечен удар и след два дни умрял [на 6 октомври]. Властта над българите поел синът му Гаврил, наричан и Роман, който надминавал баща си по мощ и сила, но далеч му отстъпвал по мъдрост и разум. Той бил син на Самуил [от Агата, дъщерята на Йоан Хрисилий, началник на Драч] от една лариска пленница. Започнал да управлява на 15 септември [октомври], индикт 13. Но не изпълнил и една година и бил убит, когато отивал на лов, от Арроновия син Иван Владислав, когото той самият бил спасил от смърт, когато щял да загине. [Радомир пък, който бил женен за дъщерята на унгарския крал, я намразил по неизвестни причини и я прогонил, когато била вече бременна от него. А той взел Ирина, красивата пленница от Лариса.]

Преди да се случат тези неща, по времето, когато Теофилакт Вотаниат бил изпратен за управител на Солун след Арианит, Давид Несторица, един от българските велможи, бил изпратен от Самуил с голяма войска срещу Солун. Теофилакт ги пресрещнал заедно със сина си Михаил, влязъл в бой с тях и ги разбил напълно. Той взел голяма плячка и много пленници и ги закарал на императора, който обсаждал преградата при Ключката клисура. Като преминал през прегра-

дата, както вече казахме, императорът стигнал Струмица и завладял крепостта, наречена Мацукион, която се намирала близо до Струмица. Той изпратил с войски и солунския дук Теофилакт Вотаниат, като му заповядал да премине височините при Струмица, за да опожари преградите по пътищата към тях и да му отвори удобен път към Солун. Този тръгнал и българите, които пазели тези места, го пропуснали да преминава навсякъде безпрепятствено по пътя. Но когато се канел да се върне отново при императора, след като изпълнил заповедите му, той попаднал на поставените за тази цел засади, чакащи в една дълга теснина. Като навлязъл в нея, заобиколен отвред и обсипан отгоре с камъни и стрели, той паднал убит, без някой да може да му помогне и без да може да си служи с ръцете си поради тясното и непроходимо място, [като Радомир го изтърбушил с копието, което носел]. Заедно с него паднала и голяма част от войската. Когато това било известено на императора, той се изпълнил с голяма скръб. Затова и не се решил да продължава напред, а се върнал и пристигнал в Загория, където се издигала извънредно здравата крепост Мелник, изградена на една скала и опасана отвред със стръмни и много дълбоки пропасти. Българите от цялата околност се били стекли в нея и съвсем не се интересували от ромеите. Императорът изпратил при тях един от своите стайни служители, някакъв евнух на име Сергий, човек умен и красноречив, за да опита разположението на духовете им. Като отишъл там, той успял с много предумвания да убеди тия хора в потребното, именно да сложат оръжието и да се предадат на императора заедно с крепостта. Императорът ги приел и почел достойно и като оставил в крепостта достатъчно гарнизон, върнал се в Мосинопол. Докато бил там, съобщили му и за смъртта на Самуил на 24 октомври. Императорът се вдигнал веднага от Мосинопол и се спуснал към Солун, а оттам отишъл в Пелагония, като не опустошавал земите по пътя си, а изгорил само дворците на Гаврил в Бутели. И като изпратил войска, завладял крепостите на Прилеп и Щип. Оттам стигнал до реката, наречена Черна, която преминал със салове и с надути мехове, и се върнал във Воден, откъдето на 9 януари [1015 г.] отишъл в Солун.

С настъпването на пролетта императорът се върнал отново в България и се насочил към Воденската крепост, защото жителите ѝ, като изменили на верността си към императора, вдигнали оръжие срещу ромеите. Прочее той здраво обсадил града и ги принудил да се предадат, след като получили гаранции. И тях изселили пак във Волерон [вар.: В самия ден на Велика събота той превзел Воден с пристъп и преселил жителите му във Волерон. На тяхно място той заселил в града ромеи, тъй наречените копиеносци, хора диви, безмилостни убийци и разбойници]; а в средата на теснината издигнал две други крепости, едната от които нарекъл Кардия, а другата — Свети Илия, и се върнал в Солун. Там Роман [Радомир] Гаврил му пратил чрез един безрък ромей обещание за покорство и подчинение. Но императорът се отнесъл подозрително към писмото и изпратил в областта на Мъглен войска начело с Никифор Ксифий и Константин Диоген, който станал стратег на Солун след Вотаниат. След като опустошили цялата тази земя и обсадили града, пристигнал и императорът. Той отбил реката, която течела покрай града, и като подкопал основите на стените, хвърлил в изкопите дървета и други лесно запалителни вещества и ги подпалил. Когато горивното вещество изгоряло, стената рухнала. Като видели това, обсадените обърнали на плач и молба и се предали заедно с крепостта. И тъй заловени били Дометиан кавхан, велможа и съветник на Гаврил, управителят на Мъглен Илица и много други велможи, както и доста голям брой войници. И тъй императорът изпратил в Аспракания годните да носят оръжие, а останалия нестроеви народ наредил да бъде разграбен и да се изгори крепостта. Паднала и една друга крепост, Енотия, съседна на Мъглен.

На петия ден пристигнал безръкия ромей заедно със служители на Иван Владислав, Арановия син. Той носел писмо, с което Иван Владислав съобщавал, че е убил Гаврил в Петриск и че е взел цялата власт в свои ръце. [С писмото] обещавал също да изяви на императора подобаващата му покорност и подчинение. Като прочел писмото и като потвърдил решението си с хрисовул, императорът проводил пратеници при Иван. След няколко дни ромеецът с отрязаната ръка отново се върнал с писмо от Иван и от българските първенци, които заявявали, че са готови да станат поданици и роби на императора. Към императора се присъединил и Кавхан, братът на Дометиан [Теодор кавхан, братът на Дометиан и Мелитон], който бил пленен в Мъглен. Императорът го приел и го имал на почит. [Той бил обещал на императора да убие Владислав и отишъл в България заедно с Ивановия служител, който бил подкупен с подаръци и щял да извърши убийството, но бил убит от него в Ступион, където живеел. Това място по-рано е наричано Девол. Там именно било извършено убийството на Теодор.] А след като разбрал, че Иван написал писмото с хитрост и коварство и че мислел обратното на това, което обещава, той се върнал пак в България и като опустошил местността около Острово, Соск, както и Пелагонийското поле, ослепил всичките заловени българи. И тъй той стигнал до град Охрид, където се издигали дворците на царете на България. Като завзел града и наредил всичко добре, той решил да продължи напред и да стигне до Дирахиум, за-

щото тамошните работи се нуждаели от присъствието му. И наистина, докато Владимир, който бил женен за Самуиловата дъщеря [Теодора], справедлив, миролюбив и добродетелен човек, владеел Травалия и земите в самата околност на Сервия, в Дирахиум царувало спокойствие. Но след като Гаврил бил убит от Иван, Владимир се доверил на клетвите, които Иван му предал посредством Давид, архиепископа на България [Йоан архиерея], предал се и наскоро бил убит. Тогава там настанал голям смут и безредие, защото Иван често пъти чрез военачалници или пък сам всячески се стремял отново да завземе града. Затова императорът искал да му отиде на помощ, но го възпирала основателна причина. Защото, когато отивал към Охрид, той оставил в тил стратега Георги Гонициат и пленения протоспатарий Орест с множество войници, като им заповядал да опустошават полетата на Пелагония. Но българите, предвождани от военачалника Ивац, твърде виден и изпитан мъж, ги хванали в засада и избили всички. Обзет от скръб по тях, императорът се върнал в Пелагония и преследвайки по петите Ивац, стигнал в Солун и оттам минал в Мосинопол. Срещу Струмица пратил войска под предводителството на патриций Давид Арианит, който се появил внезапно и завзел крепостта, наречена Термица. Друга пък войска под предводителството на Ксифий пратил срещу крепостите при Триадица. Като завладял всички крепости, разположени на открито, той превзел с обсада крепостта, наречена Бойон [Бояна].

16. ПАДАНЕ НА БЪЛГАРИЯ ПОД ВИЗАНТИЙСКА ВЛАСТ. ПОСЛЕДНИ ЗАЩИТНИЦИ

Из „История" от Скилица—Кедрин

Превод на В. Тъпкова-Заимова в ГИБИ, VI, с. 288—297.

През същата 6526 [= 1016] година, индикт 14, императорът, като се вдигнал от столицата, отправил се към Триадица. Той обкръжил крепостта Перник и я обсадил, но защитниците ѝ се сражавали юначно и смело и много ромеи паднали убити. Императорът държал обсадата цели 88 дни, но като разбрал, че се е заловил за нещо невъзможно, оттеглил се, без да извърши нищо, и се върнал в Мосинопол. Там оставил войската си да почине, а при настъпването на пролетта, като се вдигнал от Мосинопол, навлязъл в България, обсадил крепостта, наречена Лонгон, и я превзел с обсада. Като изпратил в полетата на Пелагония Давид Арианит и Константин Диоген, той завладял много добитък и пленници. Императорът, като опожарил превзетата крепост, разделил пленниците на три: едната част дал на съюзниците си руси, другата — на ромеите, а третата оставил за себе си. След това той продължил напред и като стигнал до Кастория, опитал се да завладее крепостта, но разбрал, че е непревзимаема, и се върнал. Защото той получил и писмо от доростолския стратег Цицикий, син на патриций Тевдат Иверецa, [който му съобщавал], че Кракра бил събрал твърде многобройна войска и се съединил с Иван: те били привлекли и печенеги и възнамерявали да нападнат ромеите. Разтревожен от това писмо, императорът веднага се завърнал. Пътьом той превзел крепостта Восоград [Вишеград] и я изгорил, възстановил Верея, а всичко около Острово и Молиск опустошил и унищожил. Той спрял по-нататъшното си настъпление, защото му съобщили, че замисленият от Кракра и Иван поход срещу ромеите е бил осуетен, тъй като печенегите не им дали военна помощ. Затова той се върнал и обсадил друга крепост — Сетина, където Самуил имал дворци и където било събрано много жито. Императорът заповядал на войската да го разграби, а всичко останало изгорил. А срещу Иван, който не бил много далеч, той изпратил отряда на западните схоли и солунския отряд, начело на който стоял Константин Диоген. Но когато те отишли, Иван им устроил засада. Когато научил това, императорът се уплашил да не ги постигне нещо лошо и като излязъл на кон пред войската, казал само това: „Който е войник, да ме последва!", и бързо потеглил. Като узнали това, разузнавачите на Иван се втурнали уплашени към Ивановия лагер и го изпълнили със смут и безредие, като викали само „Бягайте, царят!" И понеже всички се разбягали в безредие заедно с Иван, Диогеновите хора се окуражили и започнали да ги преследват. Те избили мнозина, а заловили и 200 тежко въоръжени войници, и конете им, и обоза на Иван, и племенника му, [когото (Диоген) веднага ослепил]. Като извършил това, императорът се върнал във Воден, наредил всичко там и потеглил за Цариград на 9 януари, индикт 15, 6526 [= 1018] година.

Иван се възползувал от оставения му отдих и тръгнал да обсажда Дирахиум с варварска надменност и високомерие. Когато през време на обсадата се завързало сражение, той паднал убит, без да се разбере кой го е ударил [вар.: (между Владислав) и стратега патриций Никита Пигонит, сражаващи се на коне, той бил убит от двама пехотинци, които се спуснали и го ударили смъртоносно в корема]. Той управлявал българите 2 години и 5 месеца. Щом чрез стратега на Дирахуим, патриция Никита Пигонит, известили на императора за смъртта му, той тръгнал веднага. Като стигнал при Адрианопол, пресрещнали го братът и синът на прочутия Кракра, които му съобщили добрата новина, че му предават известната крепост Перник и други 35 крепости. Императорът ги почел достойно

и като издигнал Кракра в достойнство патриций, отишъл в Мосинопол. Там дошли и пратеници от Пелагония, Моровизд и Липений, които предали градовете на императора. Като се вдигнал оттам, императорът отишъл в Серес, където пристигнал Кракра заедно с началниците на 35-те предали се крепости; той бил добре приет. На страната на императора минал и Драгомъж, който предал Струмица и бил почетен с титла патриций. Той водел със себе си и патриций Йоан Халдий, който тогава бил освободен от дългогодишно затворничество (защото той бил заловен от Самуил и прекарал 22 години в тъмница). Веднага след това императорът се приближил до Струмица и при него дошъл архиепископът на България Давид [вар.: Йоан] с писмо от Мария — жената на Иван, която му обещавала да се откаже от България, ако се изпълнят желанията ѝ. При него се явил и Богдан, воеводата на крепостите от вътрешността, и бил почетен също със сан патриций, защото отдавна държел за императора и бил убил тъста си [Матеица]. Оттам [императорът] се отправил за Скопие, [където го посрещнал и младият Николица, който стоял начело на първия и най-боеспособен Самуилов войскови отряд и бил почетен със звание протоспатарий и стратег]. Като оставил в града за пълновластен стратег патриций Давид Арианит, [когото провъзгласил за катепан на България], завърнал се през крепостите Щип и Просек, приветствуван и почитан с литии и химни. Но веднага пак извил пътя си надясно и отишъл в Охрид, където се разположил на стан. Целият народ го посрещнал с бойни песни, с приветствия и възхвали. А град Охрид е разположен на един висок хълм, близо до много голямо езеро [наречено Лихнидско. Според езерото и градът се нарича със същото име Лихнида, а в старо време се е казвал Диасарит. В това езеро се лови извънредно голямо количество най-хубава риба], от което извира река Дрин, която тече на север, после извива на запад и се влива в Йонийско море при крепостта Илисос. Охрид бил главен град на цяла България, там се издигали и дворците на царете на България и се съхранявали богатствата им. Като отворил [съкровищниците], императорът намерил много пари, корони с бисери, златоткани дрехи и 100 кентинария сечени пари от злато; всичко това той изразходвал за заплата на войската си. И тъй, като поставил за управител на града патриций Евстатий Дафномил и му дал сигурна стража, той се върнал в лагера си. [Там] приел доведената при него жена на Иван Владислав с трима та ѝ синове и шест дъщери. Тя водела със себе си и един незаконен син на Самуил и две дъщери и пет синове на Самуиловия син Радомир, единият [първият] от които бил ослепен от Иван, като му били извадени очите, когато този убил Самуиловия син Радомир с жена му и зет му Владимир. Мария имала още трима синове от Иван, но те били успели да избягат в планината Тмор, която е най-високата от Керванийските планини. Императорът я приел ласкаво и наредил да бъде пазена благосклонно заедно с другите. При императора дошли и други български велможи всеки с отрядите си: Несторица, Зарица [Азарица] и младият Добромир. Те били приети благосклонно и били почетени царски. Тогава и Владиславовите синове — Прусиан и двамата му братя [Алусиан и Арон], — които били избягали в Тмор, както разказахме пораноо, измъчени от продължителната обсада (защото поставените от императора войници пазели изходите на планината), съобщили на императора, че искат гаранция, и обещавали да се предадат. Императорът им отговорил човеколюбиво и като тръгнал от Охрид, отишъл при езерото, наречено Преспа, и преминавайки междинната планина, той издигнал на върха ѝ една крепост, която нарекъл Василида, а друга на казаното езеро [по-малкото, която нарекъл Констанций]. От Преспа той отишъл в така наречения Девол [именуван и Селасфор], където на една издигната трибуна приел идващите Прусианови братя. Той ги успокоил с благосклонни и човечни думи и почел Прусиан с титла магистър, а другите — с титла патриции. Доведен бил и Ивац, който бил лишен от зрение...

След смъртта на Иван Владислав, когато жена му Мария и синовете ѝ [Прусиан, Алусиан, Арон, Траян и Родомир] се предали и другите велможи на цяла България се покорили, този Ивац избягал в една непроходима планина на име Врохот, където имал много хубави дворци, наречени Проница [Копринищра], градини и подобаващи места за удоволствие. Той не искал да се подчини на божията воля, а като събрал постепенно войска, започнал да бунтува околностите, замислял да вдигне въстание и мечтаел да завземе властта в България. [По-нататък следва описание на залавянето на Ивац с измама.]

Тогава и Николица, който често бил залавян и толкова пъти освобождаван, се бил укрил в някакви планини. Когато била пратена срещу него войска и едни от хората му се предали доброволно, а други били заловени, той слязъл една нощ като беглец в лагера, съобщил кой е и че се предава доброволно на императора. Но императорът не искал и да го види, а го изпратил в Солун и заповядал да го затворят. А самият той, след като уредил работите в Дирахиум, Колония и Дринопол, както смятал за най-добре, и като оставил гарнизони и стратези по темите, разрешил на желаещите пленници ромеи да останат в страната. А на другите той заповядал да вървят след него [от заловените някога войници. Мнозина от тях били ромеи и арменци, заселени от Самуил в Пелагония, Преспа и Охрид. От тях най-видни били синовете на Василий Апокап, Григорас и...]. Така отишъл в Кастория. Там били

доведени при него двете дъщери на Самуил, които, щом видели Мария, жената на Иван, застанала до императора, нахвърлили се срещу нея едва ли не за да я убият. Но императорът успокоил гнева им, като обещал и на тях да даде почести и големи богатства, а Мария почел с титла зости и я изпратил в Цариград със синовете ѝ [и с всички роднини заедно с най-малкия незаконен син на Самуил]. Посредством Ксифий императорът разрушил и изравнил със земята всички крепости в Сервия и в Соск. А той отишъл в крепостта Стаг, където приел управителя на Белград Елемаг [Елинаг Францис] в робско облекло, както и съуправителите му...

Само Сермон, владетелят на Сирмиум и брат на Нестонг, не пожелал да се покори. Константин Диоген, който управлявал тамошните области, се престорил на приятелски разположен и проводил при него пратеник, за да му каже под клетва, че има желание да се срещне с него и да поговорят за нужните работи. Ако пък го било страх, да вземе само трима служители и да се срещне с него при течащата наблизо река, като и той щял да дойде с трима слуги. И тъй този се съгласил и отишъл на реката да се срещне с Диоген. Когато щели да започнат разговора, Диоген, който носел в пазвата си кама, извадил я внезапно, ударил [Сермон] в хълбока и го убил на място. Хората му ударили на бягство, а Диоген събрал намиращите се наблизо войски и тръгнал към Сирмиум с доста голяма дружина. След като уплашил жената на убития, той я принудил с щедри обещания да се покори и да предаде Сирмиум на императора. Тя била изпратена в Цариград и омъжена за един от първенците на столицата, а Диоген бил назначен за управител на новопридобитата област.

Из „История" на Самуил Анийски

Арменският историк Самуил Анийски (XI в.) е съставил „История", която по отношение на своята форма напомня византийските кратки хронографи. Съчинението му има компилативен характер. Превод на Р. М. Бартикян от *Самуил Анийский*, Извлечения из писаний патериков, изд. А. Тер-Микелян, Вагаршапат, 1893, с. 104—105.

Императорът Василий тръгнал на поход срещу България, откъдето [бил принуден] да избяга. След като изминали шест години, той събрал огромна войска и отново тръгнал и хванал владетеля на българите Кут — той е Алусиан, и го умъртвил със смъртоносна отрова, а пък жена му и синовете му отвел в плен.

Из „История на Армения" на Аристакес Ластиверци

Арменският историк Аристакес Ластиверци е живял през XI в. Автор е на историческо „Повествование", написано между 1072—1087 г. В него той излага събитията от 1000 до 1071 г. в хронологическа последователност. Превод на В. Гюзелев от Повествование вардапета Аристакэса Ластиверци, пер. с древнеармянского К. Н. Юзбашяна, М., 1968, с. 57.

Самият пък император [Василий II] се отдал на грижи за западната област [Балканския полуостров]. Той завладял страната на българите, техните области и градове. От началото на своето царуване той водел непрекъснати войни, но не можал да покори българите; сега обаче обстоятелствата го облагоприятствували. Управителят на страната [цар Самуил], който излизал победител във войните, умрял от собствена смърт, а пък синовете му, не желаейки да се подчинят един на друг, се предали на милостта на императора, понеже „ако царството само по себе си се раздели, то това царство не може да устои". По такъв начин била завладяна България. Синовете на българския владетел заедно с всички представители на техния род императорът лишил от правото на наследство и им дал места в ромейската държава. А пък българските войски той чрез измама събрал на едно място, преструвайки се, че желае да ги възнагради, а след това заповядал да ги запишат [във военните списъци] и да ги изпратят на Изток по пътища, от които няма връщане. Те дошли тук [в Армения] и накрая разорили цялата тази страна. О, какво бедствие бе тяхното идване на Изток, колко нещастни са местата, през които те минаха! Що за злобен и безжалостен народ, жестокосърдечен и склонен към насилие! Уместно е да се повторят скръбните слова на пророка [Йоил]: „Пред него земята е като райска градина, а след него ще бъде опустошена степ." Но достатъчно за това.

VI. КНИЖОВЕН ЖИВОТ

1. КИРИЛ И МЕТОДИЙ И ТЕХНИТЕ УЧЕНИЦИ В БЪЛГАРИЯ

Из Пространно житие на Кирил

Обикновено като автор на това житие се сочи Методий. Познато е в повече от 30 преписа. Превод на *В. Киселков,* Пространните жития на светите братя Кирил и Методий, С., 1945, с. 9—48, от *А. Теодоров-Балан,* Кирил и Методий, 1, С., 1920, с. 29—67.

В град Солун живеше някой благороден и богат човек на име Лъв, който заемаше длъжността помощник на военачалника. Той беше правоверен и изпълняваше точно всички божии заповеди, както някога Йов. Като живя със съпругата си, родиха му се седем деца. От тях най-малкото, седмото, беше философът Константин, нашият наставник и учител...

Когато го дадоха на учение, от всички ученици той най-много преуспяваше в книгите чрез бързата си памет, та всички му се чудеха...

Царският настойник, който се наричаше логотет Теоктист, като чу за неговата красота и мъдрост и за проявеното от него прилежание в учението, прати за него, та да се учи с царя. Като чу това, детето с радост се упъти...

Когато пристигна в Цариград, предадоха го на учители, за да се учи. И след като изучи граматиката за три месеца, отдаде се на други науки: изучи Омира и геометрията, а при Лъв и Фотий — диалектиката и всички други философски науки; освен тях още реторика и аритметика, астрономия и словесност и всички елински изкуства. И то тъй ги изучи всички, както друг би изучил само един от тези предмети; защото, надпреварвайки се взаимно, бързината се сдружи с прилежанието, с което се постига краят на науките и изкуствата...

Като видя обаче какъв човек е той, логотетът му позволи да се разпорежда в дома му и свободно да влиза в царевия дворец...

А веднъж му рече: „Отколе твоята хубост и мъдрост ме заставят извънредно много да те обичам. Имам кръщелница, която аз извадих от купела: красива, богата и от добър и знатен род. Ако искаш, да ти я дам за съпруга. Сега ще получиш от царя голяма чест и княжеска титла, а очаквай и нещо повече! Наскоро и военачалник ще станеш!“

А философът му отвърна: „Наистина дарът е голям за онези, които го желаят. Обаче за мене няма нищо по-хубаво от учението, чрез което, след като си обогатя ума, ще потърся прадядовската си чест и богатство.“

Като чу неговия отговор, логотетът отиде при царица Теодора и ѝ каза: „Този млад философ не обича този живот, но да не го изпуснем за обществена работа. Като го подстрижем за духовник, да му дадем служба: нека бъде библиотекар при патриарха в „Св. София“. Дано така поне да го задържим!“

Така и направиха с него.

След като прекара много малко време с тях, като отиде на Босфора, Константин тайно се скри в един манастир. Дириха го шест месеца и едва го намериха. Понеже не можаха да му наложат тази служба, помолиха го да заеме учителска катедра и да учи туземците и чужденците по философия, обслужван и подпомаган с всичко. И той се съгласи на това.

Патриарх Анис Йоан пък бе повдигнал ерес, говорейки да не се почитат светите икони. Но след като се събра събор, изобличиха го, че не проповядва истината, и го прогониха от престола. А той казваше: „Силом ме изгониха, но не ме оборнха, защото никой не може да противостои на думите ми!“

След като се посъветва с патрициите, царят изпрати при него философа, като каза така на патриарха: „Ако можеш да обориш този юноша, пак ще заемеш престола си!“...

Като не можа да възрази против това, засрамен, старецът млъкна.

След това пък агаряните, наричани сарацини, повдигнаха хула срещу божествеността на св. Троица, говорейки: „Че как вие, християните, които вярвате в единнаго бога, го превръщате на три, казвайки, че има отец и син, и дух? Ако може да обясните ясно, изпратете мъже, които могат да говорят по този въпрос и да ни оборят!“

Тогава философът беше на 24 години.

Царят събра съвет и като го повика, рече му: „Философе, чуеш ли какво говорят сквернните агаряни против нашата вяра? Понеже си служител и ученик на света Троица, иди и им се противопостави!“...

Придадоха му в помощ секретаря Георги и ги изпратиха...

Като отиде на Олимп при брата си Методий, той заживя и започна непрестанно да се моли богу, беседвайки само с книгите.

От хазарите пристигнаха при царя пратеници, говорейки: „Отначало ние знаем единнаго бога, който е над всички, и нему се кланяме на изток, ала като пазим и други наши сра-

мотни обичан. Обаче евреите ни подучват да възприемем тяхната вяра и служба, а сарацините ни теглят към своята вяра, като ни обещават мир и много дарове..."

Тогава царят, като подири философа и го намери, обясни му молбата на хазарите, говорейки: „...Ала като имаш пред вид честта и властта на царя, иди славно с царска помощ!"

И той веднага се упъти. И когато дойде в Херсон, тук изучи еврейския език и книжнина, като преведе осемте части на граматиката и поради това обогати своя разум.

Тук живееше някой самарянин и когато идваше, той се препираше с него. Той донесе самарянски книги и му ги показа. Като ги измоли от него, философът се затвори в жилището си и се предаде на молитва. След като прие от бога просветление, започна да чете книгите безпогрешно...

Тук философът намери евангелие и псалтир, написани с роски [или рушки] букви, и намери човек, говорещ на този език. И като беседва с него и усвои силата на речта с оглед към своя говор отдели гласните и съгласните букви. А след като се помоли богу, бързо започна да чете и да разказва. И мнозина му се чудеха, славейки бога...

А когато хазарският воевода излезе с войска, настъпи отвред срещу християнския град Херсон и го обкръжи. Но щом узна философът, без да се мае, отиде при него. Като се разговаряше с него и му привеждаше поучителни слова, той го укроти. И след като обеща да се покръсти, воеводата си отиде, без да извърши никаква пакост на гражданите.

А философът се завърна обратно.

Ала когато си правеше молитвата през първия час, нападнаха го маджари, които виеха като вълци и искаха да го убият...

От многото, що написа философът, това изложихме накратко, колкото за спомен. А който иска да дири същите тия беседи, изложени подробно, ще ги намери в книгите му — доколкото ги преведе нашият учител, архиепископ Методий, като ги раздели на осем части. Тук ще види и дадената му от бога словесна сила срещу противниците, подобна на горещ пламък...

И така се разотидоха радостни. От тях се покръстиха до 200 души, като се отказаха от поганските гадости и от незаконните женитби.

А пък каганът написа такова писмо на царя: „Господарю, изпратил ни си такъв мъж, който ни обясни чрез слово и примери, че християнската вяра е света. И като разбрахме, че това е истинската вяра, заповядахме да се покръстят доброволно, надявайки се и ние да направим същото. Ние всички

сме другари и приятели на твоето царство и сме готови да ти служим, гдето поискаш."

Изпращайки философа, каганът започна да му дава много дарове, ала той не ги прие, казвайки: „Дай ми колкото пленени гърци имаш тук; за мене то е по-хубаво от всички дарове."

Като ги събраха до 200 души, дадоха му ги.

И радостно пое той своя път...

Философът отиде в Цариград. След като се яви пред царя, той, отседнал в черквата на светите апостоли, заживя безмълвно, молейки се богу...

Когато философът се радваше в бога, пак пристигна нова вест и му се откри работа, не по-малка от първата. Подучен от бога, Ростислав, моравският княз, се посъветва със своите князе и с моравците и изпрати пратеници до цар Михаил, говорейки: „За нашите хора, които се отказаха от езичеството и приеха християнството, ние нямаме такъв учител, който да ни обясни на наш език истинската християнска вяра, та и другите страни, виждайки това, да направят като нас. Затова, господарю, изпрати ни такъв епископ и учител: защото за всички страни винаги излиза от вас добър закон."

Като свика съвет, царят повика Константин Философ и го накара да изслуша тази молба. И му рече: „Философе, зная, че си уморен, но ти трябва да отидеш там; освен тебе друг никой не може да свърши тази работа." А философът отговори: „Макар и да съм уморен и болен телесно, с радост ще отида там, ако имат букви в своя език."

Царят му каза: „Дядо ми и баща ми, и много други, които са дирили това, не са го открили, та как аз мога това да открия?" А философът забеляза: „Че върху вода кой може да напише беседа, без да бъде наречен еретик?" А царят му отговори заедно с вуйка си Варда: „Ако ти поискаш това, може да ти го даде бог, който го дава на всички, които просят без съмнение, и отваря на онези, които хлопат."

Като си отиде, по предишния си обичай философът се предаде на молитва заедно с другите сподвижници. И скоро му се яви бог, който изпълнява молбите на своите раби. И тутакси състави буквите и започна да пише евангелската беседа: „В началото бе словото, а словото бе у бога, и бог бе словото" и т. н.

Царят се зарадва и със съветниците си прослави бога. И изпрати философа с много дарове, като написа до Ростислав такова писмо...

Когато пристигна във Велеград, в Моравия, Ростислав го прие с голяма чест. И като събра ученици, предаде му ги да ги учи. В кратко време, като преведе целия църковен чин,

запозна ги с утринната, часовете, вечернята, малката вечерня и с литургията. . .

Като навърши 40 месеца в Моравия, философът отиде да освети учениците си. Когато отиваше той, панонският княз Коцел го прие. И като възлюби силно славянските книги и пожела народът му да се научи на тях, предаде му до 50 ученици да се учат от тях. А като му отдаде голяма почит, изпрати го нататък.

Понеже проповядваше евангелското учение даром, той не взе нито от Ростислав, нито от Коцел ни злато, ни сребро, ни друго нещо; ала от двамата измоли само 900 пленници и ги освободи.

Когато философът беше във Венеция, епископи, попове и черноризци налетяха на него като врани на сокол и повдигнаха триезичната ерес, говорейки:

— Човече, кажи ни: как тъй ти сега си създал книги на славяните и ги поучаваш? Тях не е изнамерил по-рано никой друг: нито апостолите, нито римският папа, нито Григорий Богослов, нито Иероним, нито Августин? Ние знаем само три езика, с които е достойно да славим бога в книгите: еврейския, гръцкия и латинския.

Философът им отговори:

— Бог не изпраща ли дъжд еднакво на всички? Също тъй и слънцето не свети ли еднакво на всички? И не дишаме ли еднакво всички въздух? И как вие не се срамувате, като признавате само три езика и като повелявате, щото всички други народи и племена да бъдат слепи и глухи? Пояснете ми, бога за безсилен ли смятате, та той не може да даде всичко това, или завистлив, та не желае? Че ние познаваме много народи, които разбират книги и които славят бога, всеки със своя език. Известни са следните: арменци, перси, авазги, ивери, сугди, готи, авари, тирси, хазари, араби, египтяни, сирийци и много други. . .

С тези думи и с още много други думи философът ги посрами, остави ги и си замина.

Като узна за философа, римският папа изпрати за него. А когато той дойде в Рим, самият папа Адриан с всички граждани, носейки свещи, излезе да го посрещне, понеже носеше и мощите на св. Климент, мъченик и папа римски. . .

Като прие славянските книги, папата ги освети и положи в черквата на св. Мария, която се нарича Фатан [Прияслица], и извършиха над тях света служба.

След това папата заповяда на двамата епископи — Формоза и Гаудерих — да посветят славянските ученици; и щом се посветиха, веднага отслужиха на славянски език служба в черквата на светия апостол Петър. И на другия ден служиха в черквата на св. Петронила, а на третия ден служиха в черквата на св. Андрея, а оттам пък — в черквата на великия вселенски учител апостол Павел. И цялата нощ служиха, славословейки на славянски, а сутринта пък отслужиха служба над неговия свет гроб, имайки на помощ епископ Арсений Ортски, който беше един от седемте епископи, и библиотекаря Анастасий. . .

Много трудове сполетяха философа, та заболя. . .

На утрешния ден се облече в светия монашески образ и като прибави към светлината светлина, нарече си име Кирил. И в този образ прекара 50 дни. . .

И така почина в господа, бидейки на 42 години, в 14 ден от месец февруари, втори индикт, а от сътворението на този свят в 6377 [869].

И папата заповяда на всички гърци, които бяха в Рим, а също и на римляните, които бяха се стекли със свещи, да пеят над него и да го изпратят, както биха направили със самия папа. Това и сториха.

Но брат му Методий запита папата, като каза:

— Майка ни ни е заклела: който от нас умре по-рано, другият да го пренесе в своя братски манастир и там да го погребе. . .

И папата заповяда да го поставят в ковчег и да заковат ковчега с железни гвоздеи. И така го държа седем дни, готвейки го за път.

Обаче римските епископи казаха на папата: „Понеже бог е довел тук тогова, който е ходил по много земи, и тук е приел душата му, нему като на почтен мъж се пада да бъде погребан тук." А папата отвърна: „Заради неговата светост и любов, нарушавайки римския обичай, ще го погреба в моя гроб в черквата на светия апостол Петър." А Методий му рече: „Понеже мене не послушахте и не ми го дадохте, ако обичате, нека почива в черквата на св. Климент, с когото е и дошъл тук!"

И папата заповяда така да се направи. . .

Из Пространно житие на Методий

За автор на това житие обикновено се сочи Климент Охридски. Познато е в десетина преписа. Превод на *В. Киселков*, Пространните жития на светите братя Кирил и Методий, с. 49—64, от *А. Теодоров-Балан*, Кирил и Методий, I, с. 81—97.

Милостивият бог в наше време заради нашия народ, за който никой никога не бе се погрижил, въздигна на добър чин нашия учител, блажения Методий. . .

Както личеше от неговия външен вид, не беше от прост род и от двете страни — по майка и баща, но от много до-

бър и почтен род, отдавна познат на бога и царя и на цялата Солунска област. При това и събеседниците, които го обичаха от детинство, водеха с него почтени препирни.

Най-сетне царят, след като узна за неговата проницателност, му предаде да управлява славянско княжество, а пък аз казвам — като да предвиждаше, че ще го изпрати за учител и пръв архиепископ на славяните — да се запознае с всичките славянски обичаи и да обикне славяните постепенно.

Като навърши много години в това княжество и видя безбройно много тревоги в тоя живот, превърна стремежа си към земното в мисъл за небесното: защото не желаеше да тревожи честната душа с неща, които не пребъждат вечно.

И като намери време, напусна княжеството. И като отиде на Олимп, гдето живеят свети отци, като се подстрига, той се облече в черни дрехи. И покорно се подчиняваше, изпълняваше напълно целия монашески ред и прилежно се занимаваше с книгите.

Настана такова време, та царят [Михаил III] изпрати философа, неговия брат, при хазарите и той го взе със себе си в помощ, защото там имаше евреи, които хулеха християнската вяра. Като рече: „Готов съм да умра за християнската вяра", Методий склони и когато отиде, като роб служи на по-малкия си брат, повинувайки му се. Той с молитва, а философът със слово обориха евреите и ги посрамиха.

Като видяха добрия му подвиг в божия път, царят и патриархът го убеждаваха да го посветят за архиепископ на почетно място, където имаше нужда от такъв мъж. Но понеже не рачи, принудиха го и го поставиха игумен на манастира, що се нарича Полихрон, който имаше 24 крини злато приход, а монасите му бяха повече от 70.

Случи се в онези дни, че славянският княз Ростислав и Светополк изпратиха от Моравия пратеници до цар Михаил, говорейки така:

— С божия милост здрави сме, ала между нас са дошли мнозина учители, християни от Италия, Гръцко и Немско, които ни учат различно. А ние, славяните, сме прост народ и нямаме кой да ни напъти към истината и да ни научи на разум. Та, добри господарю, изпрати такъв мъж, който да ни изясни всяка истина!

Тогава цар Михаил рече на Константин Философ:

— Философе, чуваш ли тези думи? Освен тебе друг не може да свърши това. Нá ти много дарове и иди, като вземеш брат си, игумена Методий. Вие сте солунчани, а всички солунчани говорят чисто славянски.

Тогава и двамата не посмяха да се отрекат нито от бога, нито от царя според думите на апостол Петър, гдето казва: „Бойте се от бога, почитайте царя!"

След като чуха височайшата реч, двамата се отдадоха на молитва заедно с други, които бяха със същия дух, с който бяха те.

И тук бог яви на философа славянските книги. И веднага, щом устрои буквите и състави беседата, той се упъти за Моравия, като взе и Методий. Подчинявайки се покорно, той пак започна да слугува на философа и да учи с него.

Ала като се изминаха три години и изучиха ученици, те се завърнаха от Моравия.

Като узна пък за такива мъже, папа Николай изпрати за тях, понеже желаеше да ги види като божии ангели. . . Той освети учението им, като сложи славянското евангелие в олтара на храма „Св. апостол Петър", а блажения Методий посвети за свещеник. . .

След много дни, когато да иде на съд божи, философът каза на брат си Методий:

— Ей, брате, ние бяхме впрегнати заедно да орем една бразда. След като завърших своя живот, аз падам на нивата. Ти много обичаш планината [Олимп], но заради нея ти не оставяй учението си, защото с него по-лесно ще можеш да се спасиш!. . .

Като изпрати пратеници при папа Адриан II, Коцел поиска да му отпусне Методий, нашия блажен учител. . .

Коцел прие Методий с голяма чест. И пак го изпрати при папата с двадесет мъже, почтени люде, за да го посвети за епископ на Панония на престола на св. Андроник, апостол от 70-те [ученици], което и стана.

След това старият враг, завистник на доброто и противник на истината, повдигна против Методий сърцето на врага на моравския крал заедно с всичките епископи.

„В нашата област учиш" — казаха му те. А той отговори: „Ако знаех, че е ваша, аз бих се махнал, ала тя е на св. Петър. И наистина поради ревност и лакомия преминавате старите граници на панонската църковна област въпреки каноните, като забранявате божието учение в нея, то пазете се: като искате да пробиете желязна планина с костен череп, да не би да си разпръснете мозъка!" А те му казаха: „Понеже буйно говориш, зле ще изпатиш!" Той пък отговори: „Истината казвам пред царе и не се срамувам, а вие вършете с мене по волята си! Аз не съм по-добър от онези, които, защото са говорили истината, са се избавили от този живот чрез много мъки."

След като Методий наговори много работи, ала без да могат да му възразят, кралят каза изпод вежди: „Не измъчвайте моя Методий, защото вече се изпоти като при пещ!" А той рече: „Господарю, веднъж някои люде, като срещнали един изпотен философ, запитали го: защо се потиш? А той отговорил: препирах се с простаци!"

При тези думи се разотидоха тия, които се препираха, а него, като го изпратиха в Швабско, държаха го две и половина години.

Дойде до папата вест и като узна, че Методий е затворен, той изпрати клетва против тях: всички кралски епископи да не служат миса, сиреч литургия, докато го държат в затвор. И тъй те го пуснаха, като казаха на Коцел: „Ако го държиш при себе си, лесно няма да се избавиш от нас!“. . .

Тогава пък се случи, че моравците изгониха всички немски попове, които живееха у тях, щом догадиха, че те не се държат добре с тях и че коват интриги срещу им. И на папата изпратиха молба: „Понеже от по-рано нашите бащи са приели кръщение от свети Петър, дай ни архиепископа и учителя Методий!“

И папата веднага го изпрати. И като го прие княз Светополк с всички моравци, повери му всички черкви и духовници във всички градове. . .

Ала само с това не свърши злобата им, но казаха, говорейки: „Царят [Василий Македонец] му се заканва гневно и ако го намери, няма да има живот за него!“

Но и в този случай, като не искаше да се подиграе със своя служител, милостивият бог трогна сърцето на царя, тъй като „царевото сърце винаги е в божията ръка“. И царят му изпрати писмо: „Честити отче, много желая да те видя, направи това добро: потруди се да дойдеш при нас, за да те видим, докато си на този свят, и да приемем твоята благословия!“

Веднага, като отиде там, в Цариград, царят го прие с велика почест и радост. И като похвали неговото учение, задържа от учениците му поп и дякон с книги; изпълни всичката му воля, каквото пожела. И като го послуша за всичко, след като го прегърна и обдари много, пак славно го проводи до неговия престол.

Същото направи и патриарх Фотий. . .

После, когато напусна всичкия шум и възложи на бога скръбта си, предварително като постави от своите ученици двама свещеници, големи скорописци, за шест месеца — като почна от месец март, та до двадесет и шестия ден от месец октомври — бърже преведе от гръцки на славянски език всички книги — всичко изцяло освен Макавей. . .

Само псалтира и евангелието с апостола и с избрани църковни служби по-преди бе превел философът. Тогава преведе и номоканона, сиреч законоправилата, и отческите книги [патерика].

Когато маджарският крал дойде в дунавските страни, пожела да го види. Макар че някои говореха и мислеха, че няма да се отърве тъй лесно, Методий отиде при него. И той го прие с радост почтено и славно, както подобава на господар. . .

След като отхвърли така всички обвинения от вси страни и запуши устата на многодумците, Методий завърши живота си и уварди вярата. . .

Тогава учениците му го запитаха, казвайки:

— Отче и учителю честити, кого от учениците си мислиш да поставиш за приемник на учението си?

А той им посочи едного от по-известните си ученици, именуван Горазд, казвайки:

— Този е свободен мъж от вашата земя, запознат е добре с латинските книги и е правоверен. Нека бъде с него божията вяра и вашата любов, както и моята!

На Цветница, когато се събраха всичките люде, отиде в черквата. И изнемощял, като поръча да благословят по-скоро царя, княза, духовенството и всички люде, той рече: „Чада, вардете ме до третия ден!“

И тъй стана. Като се разсъмваше на третия ден, прочее каза: „Господи, предавам си душата в твоите ръце!“

В ръцете на йереите той почина в шестия ден от месец април, трети индикт, в 6393 [885] година от сътворението на целия свят.

Като го поставиха в ковчег и като му сториха достойна почит, неговите ученици отслужиха на латински, гръцки и славянски църковна служба за погребение и го положиха в съборната черква. И се причисли към своите отци, патриарси, пророци, апостоли, учители и мъченици. . .

Из Италианска легенда

Италианската легенда, написана от епископ Гаудерих през IX в., дава ценни сведения за живота на братята Кирил и Методий, почерпана лично от тях. Превод на *Ал. Милев*, Жития на св. Климент Охридски, С., 1961, с. 144—153, от *P. Meyvaert — P. Devos*, Trois énigmes cyrillo-méthodiennes de la „Légende Italique“, résolue grâce à un document inédit, Analecta Bollandiana, LXXIII, fasc. III—IV, 1955, с. 375—461.

1. През времето, когато император Михаил управлявал империята на Новия Рим, живял един мъж от благороден произход, роден в град Тесалоника, на име Константин. Той заслужено бил наречен философ поради своя чуден ум, с който блестял още от ранно детство. Когато пък възмъжал и бил заведен от родителите си в столицата, надарен с голяма религиозност и мъдрост, той приел по божие предопределение свещенически сан. По това време при споменатия император пристигнали пратеници на хазарите, които искали и настоятелно го молили да благоизволи да им изпрати някой учен мъж, който истински да ги научи на католическата вяра. Между другото те прибавили: „От една страна, евреи, а, от друга, сара-

цини се мъчат да ни привлекат към своята вяра. Но ние не знаем към кои най-сетне да прибегнем и затова решихме да поискаме съвет за нашата вяра и спасение от най-великия вселенски император, понеже най-много вярваме на вашата вярност и стара дружба." Тогава императорът, след като се посъветвал с патриарха, повикал споменатия философ и с най-голяма почит го изпратил там заедно с хазарските и свои пратеници, понеже напълно вярвал в неговата мъдрост и красноречие.

2. Веднага, след като били направени необходимите приготовления, той тръгнал и пристигнал в Херсон, който се намира много близо и в съседство със земята на хазарите. Там той се позабавил известно време, за да изучи езика на този народ. . .

6. След тези събития споменатият философ тръгнал на път и стигнал при онзи народ, при който бил изпратен за проповед, придружен от милостта на бога, изкупителя на всички. Със силата на своето красноречие той освободил от заблудите всички ония, които било измамило лукавството на сарацините и на юдеите. Поради това местните жители, твърде много зарадвани, укрепени и научени на истинска вяра, благодарили на всемогъщия бог и на неговия служител Константин Философ. Те изпратили писмо на императора с много благодарности за това, че той със своето усърдие се погрижил да ги върне в истинската и католическата вяра, заявявайки, че заради това желаят да останат завинаги подчинени и напълно верни на неговата власт. Изпращайки философа с голяма чест, те му предложили големи подаръци, но той като истински философ се отказал от тях, а помолил вместо дарове да освободят колкото християни-пленници имат, за да се върнат заедно с него. Това веднага било изпълнено.

7. Когато философът се завърнал в Константинопол, моравският княз Светополк се научил за това, което той бил извършил в страната на хазарите. Князът се грижел за народа си и изпратил пратеници при споменатия император, като му съобщил, че народът се бил отказал от почитането на идолите и желаел да пази християнския закон. Но те нямали такъв учител, който ясно и съвършено да ги научи на този закон. Той молел императора да му изпрати такъв човек в страната му, който да може съвършено да разясни на народа му вярата, изискванията на закона и пътя към истината. Императорът, изпълнявайки молбата му, помолил същия гореспоменат философ да се яви при него и заедно с брат му Методий го изпратил там, т. е. в земята на славяните, като го снабдил щедро с пътни разноски от своята каса. Когато с божия подкрепа те пристигнали в тази страна и местните жители, узнали за тяхното пристигане, се зарадвали твърде много, особено когато

научили, че те носели със себе си мощите на св. Климент и светото евангелие, преведено на собствения им език от споменатия философ. И така те излезли извън града и ги посрещнали и приели с почит и голяма радост. [Апостолите] започнали усърдно да вършат това, за което били дошли: учели децата им на азбуката, уреждали църковни служби и си служели с косата на своето красноречие за премахване различните заблуждения, които намерили сред онзи народ. Така, след като премахнали и изкоренили от тази вредносна нива различните тръни на пороците, те посели семената на божественото слово. Те останали в Моравия четири години и половина, напътили народа на тази страна в истинската вяра и оставили там всички писания, необходими за църковното богослужение.

8. Когато преславният папа Николай научил за всички тези неща, зарадвал се твърде много на това, което му било разказано. Той наредил да ги поканят с папски писма да дойдат при него. Когато получили това съобщение, те се зарадвали твърде много, благодарейки на бога, че били толкова много зачетени и удостоени с покана от апостолската катедра. Веднага тръгнали и взели със себе си някои от учениците си, които смятали достойни за епископски сан. И така след няколко дни пристигнали в Рим.

9. Но понеже гореспоменатият папа Николай преди немного време се бил преселил при господа, Адриан Втори, който го бил наследил на папския престол, като научил, че гореспоменатият философ носел със себе си мощите на блажения Климент, които бил намерил благодарение на личното си усърдие, твърде много се зарадвал, излязъл с клира и народа извън града да ги посрещне и ги приел с голяма почит. . . И така, като изказали много благодарности на споменатия философ за това толкова голямо благодеяние, те посветили неговия брат Методий за епископ, а други от техните ученици за свещеници и дякони.

10. А когато същият философ, който се наричa Константин, почувствувал, че настъпва денят на собствената му смърт, с разрешение на върховния първосвещеник той приел името Кирил, като казал, че за това имал откровение. И така след петдесет дни починал в господа на 16-ия ден преди мартенските календи [14 февруари]. Светият папа наредил всички гръцки и римски духовници да се явят на неговото погребение с псалмопения и църковни песни и с кадене на тамян и да му отдадат погребална почит, каквато се отдава само на папа.

11. Тогава гореспоменатият му брат Методий се приближил до светия папа, паднал в краката му и казал: „Сметнах за разумно и достойно да донеса на твое блаженство, апостолски отче, че когато тръгнахме от нашия дом на служението,

което с божия помощ извършихме, тогава майка ни с много сълзи ни моли, в случай че един от нас умре, преди да се върнем, живият брат да откара умрелия в собствения му манастир и там да го погребе по достоен и подходящ начин. Затова нека благоизволи ваша светлост и да даде на мое смирение възможност да изпълня това задължение, за да не изглежда някога, че аз се съпротивявам на майчините молби и заклинания." Папата сметнал, че не трябва да се съпротивява на молба и желание от такъв вид, макар това да му изглеждало малко трудно. Тялото на починалия било внимателно заключено в мраморна ракла и запечатано със собствения печат на папата. След седем дни той му позволил да се върне. Тогава обаче римското духовенство заедно с епископите, кардиналите и градските първенци, като се посъветвали помежду си, отишли при папата и започнали да му говорят: „Ние смятаме за съвсем недостойно, досточтими отец и владико, да позволите по каквато и да било причина да бъде пренесен в друга страна толкова велик и толкова знаменит мъж, чрез когото нашият град и църква се удостоиха да получат толкова ценно съкровище и когото бог поради щедрата си милост доведе при нас от толкова далечни и чужди страни, като при това намери за достойно да го прибере в своето царство от нашия град. Но ако намерите за добре, той по-скоро трябва да бъде погребан тук, понеже е твърде достойно прославеният мъж да има славно място за своето погребение в най-прославения град." Папата харесал този съвет и наредил да бъде погребан в храма на св. Петър, т. е. в неговата собствена гробница.

12. Когато Методий видял, че по този начин неговото желание пропаднало, той отново се помолил с думите: „Настоятелно ви моля, мои господари, понеже вие решихте да не изпълните моята малка молба, то нека брат ми бъде погребан в храма на блажения Климент, чиито мощи той донесе тука, след като ги намери с голям труд и старание." Светейшият първосвещеник одобрил тази молба и при стечение на голямо множество духовници и народ с голяма радост и дълбоко благоговение го положили заедно с мраморната ракла, в която го бил поставил споменатият папа, в приготвена за това гробница в храма на блажения Климент от дясната страна на самия олтар. . .

„Похвално слово за нашия блажен отец и славянски учител Кирил Философ" от Климент Охридски

Превод на Ат. Бончев в *Св. Климент Охридски,* Слова и поучения, с. 37—41.

Отче, благослови!

Христолюбци,

Ето, възсия за нас светлозарната памет на нашия преблажен отец Кирил, новия апостол и учител на всички страни.

Със своето благочестие и красота той изгря на земята като слънце, просвещавайки целия свят чрез зарите на трипостасния бог. Божията премъдрост си съгради храм в неговото сърце и върху неговия език като върху херувим почиваше светият дух, който винаги раздава дарове според силата на вярата, както е казал апостол Павел: „На всеки един от нас благодатта е дадена по мярката на дара Христов." Нали и господ е казал: „Който ме обича, и аз ще го възлюбя и ще му се явя сам; ще си направя жилище в него и той ще ми бъде син, а аз ще му бъда баща."

Търсейки такова отечество, този преблажен отец и наш учител изостави цялата красота на този живот, слава, дом и богатство, баща и майка, братя и сестри. Още от младини той беше чист като ангел, отклоняваше се и отбягваше от житейските наслади, прекарваше времето си винаги в пеене на псалми и славословия и в духовно поучение, като следваше само оня път, по който се възлиза на небесата. И затова божията благодат се изля в устата му, както е казал премъдрият Соломон: „На устните на премъдрия се намира знанието, а на езика си той носи закон и милост." Чрез това нашият учител затвори злохулните уста на еретиците.

Когато се появи ереста през времето на иконобореца [цар] Теофил, много години светите икони бяха преследвани, унищожавани и непочитани. А при благоверния цар Михаил православните, като свикаха събор, изпратиха Кирил срещу тези еретици и той унищожи като с огън всичката им злоба чрез духовната си сила. (А водач на тази ерес беше патриарх Аний, когото православните изобличиха и изгониха от престола. Ето такъв беше този учител.) Щом дочуеше някъде някаква хула за божествения образ, той като крилат прелиташе по всички страни, с ясни слова разпръсваше всички заблуди и учеше на правата вяра. Той довършваше недовършеното от апостол Павел, прелитайки като орел по всички страни — от изток до запад и от север до юг.

При хазарите и при сарацините той се озова в съборите заради святата вяра, светна като слънце с трисветли зари и разпръсна всички техни празнословия.

Всред фулския народ пък той унищожи безбожната измама — почитането на едно дърво-оброчище, което се наричаше Александър, на което се покланяха като на бог, правейки жертвоприношения. Този блажен отец го изкорени. Озарен от троичната безначална светлина, той просвети Христовите люде

и ги научи на правилната вяра; и възсия троичната безначална светлина.

По милостта и човеколюбието на нашия господ Исус Христос той стана пастир и учител на славянския народ, който тънеше в невежество и в греховен мрак. И [както Даниил затвори устата на лъвовете], той затъкна устата на вълците — еретиците триезичници, които, помрачени от завист, казваха: „Не е достойно бог да бъде прославян на друг език освен на еврейски, на латински и на гръцки.“ Поради злобата си те станаха съучастници на Пилат. С ясни доказателства той разори техните заблуди, възпламенен от силата на светия дух. Той според пророчеството направи ясен езика на гъгниви и с книги насочваше всички по пътя на спасението. Като преведе църковния устав от гръцки на славянски език, той отиде в Рим, водейки към съвършенство избраното си стадо. С радост той завърши житейския си път. Господ-бог благоволи, пречестното му тяло да почива в Рим.

Като пресметнем неговите подвизи, трудове и пътешествия, няма на кого другиго да отдадем подобни похвали. И наистина, макар и да възсия по-късно, той надмина всички. И както зорницата, която изгрява по-късно, озарява със своя блясък целия звезден лик, пръскайки светлина със слънчевите си зари, така и този преблажен отец и учител на нашия народ, като свети повече от слънцето чрез зарите на света Троица, просвети безброен народ, който тънеше в мрака и невежеството. Кое място остана скрито, което той да не е осветил чрез стъпките си? Кое изкуство остана скрито за неговата блажена душа? Той възвести на всички народи скритите тайни с достъпни словесни изрази, като ги разтълкува разбрано: на едни чрез писания, а на други — чрез проповед, защото божията благодат беше се изляла в неговата уста. И заради това бог го благослови навеки.

Но коя ли уста може да изрази сладостта на неговото учение? Кой ли език може да разкаже за подвизите, трудовете и добротата на неговия живот? Господ направи по-светла от светлината тази уста, която просвещаваше помрачените от греховната измама. Неговият език изля сладостни и животворни слова. Пречистите му устни процъфтяха [като цвят] чрез премъдростта. Неговите пречестни пръсти създадоха духовни органи и ги украсиха със златозарни букви. Чрез тази богогласна уста се напоиха онези, които жадуват за божествения разум. Чрез нея се наследиха мнозина, като приеха животворна храна. Чрез нея бог обогати с богопознание много народи, а найвече увенча с богоизплетен венец многоплеменния славянски народ: защото за него бе изпратен този [нов] апостол. И тъй от тази уста бликна извор на живи слова, който напои изсъхналата наша сухота; и чрез нея бе свързан многохулният език на еретиците.

И така тази пречестна уста се яви като някой серафим, прославяйки бога, и чрез нея ние познахме трисъставния бог, по същина един, а по свойства и имена разделяем и еднакво прославян — вечно съществуващите отец и син и свети дух.

Затова, о, преоблажени отче Кириле, аз облажавам твоите устни, от които се изля духовна сладост за моите устни.

Облажавам твоя многогласен език, чрез който зарята на троичния безначален бог, като изгря за моя народ, разпръсна греховния мрак.

Облажавам твоето тъй много светло лице, озарено от светия дух, чрез което светлината на богопознанието изгря за моето лице, а многобожната заблуда бе изкоренена.

Облажавам твоите златозарни очи, чрез които слепотата на незнанието бе премахната от моите очи и възсия светлината на богопознанието.

Облажавам твоите ангелозрачни зеници, озарени от божествената слава, които ме просветиха с боговдъхновени слова, след като премахнаха сърдечната ми слепота.

Облажавам твоите пречестни ръце, чрез които слезе върху моя народ дъждовният облак за богопознанието, който напои с изтичаща от бога роса нашите сърца, изгорели от греховна суша.

Облажавам твоите движени от бога пръсти, чрез които се написа за моя народ свобода от греховното иго.

Облажавам твоята златозарна утроба, от която изтече за моя народ животворна вода, слизаща отгоре чрез твоите молитви.

Облажавам твоите светлозарни нозе, с които ти бързо обходи като слънце целия свят, проповядвайки боговдъхновеното учение.

Облажавам твоите златозарни стъпки, чрез които насочи нашите заблудени стъпки по правия път.

Облажавам твоята пресвета душа, чрез която се излекуваха греховните рани на душата ми и се всади разум в сърцата ни чрез духовните ти слова.

Облажавам твоите движени от бога пръсти, чрез които се написа скритата за мнозина божия премъдрост и които разкриха тайните на богопознанието.

Облажавам твоята пречестна църква, в която почива твоето многоразумно и богоречиво тяло.

Блажен е градът, който е приел третия изпълнител на божия промисъл. И наистина този блажен [отец] се яви, за да довърши недовършеното от двете върховни светила. И затова господ-бог разпореди, той да получи пречестен покой при тях. Той почина в мир в господа през 6377 [=869] година от сътворението на целия свят, в четиринадесетия ден на месец фе-

вруари. И след като завърши всички служби и трудове, той се присъедини към всички свети отци поради живота си и вярата си. Той стана с ангелите като ангел, с апостолите — апостол, с пророците — пророк, съучастник в божията слава заедно с всички светии.

Преподобни учителю, заедно с тях моли се за нас, които чествуваме твоята преславна смърт за слава на пресвета Троица — на отца и сина и светия дух — сега и всякога и во веки. Амин!

Първо житие на Наум

Написано от ученик на Климент и Наум през X в., житието е запазено в препис от XV в. Превод на К. Куев в ХСЛ, с. 96—97, от БСМ, с. 306—307.

Месец декември, 23-и. Помен за преподобния наш отец Наум.

Братя, нека да не остане без помен и презвитер Наум, този брат, другар и състрадалец на блажения Климент, с когото претърпя много беди и страдания от еретиците.

Когато назначиха Климент за епископ, същият благоверен цар Симеон изпрати другаря му Наум да учителствува вместо него. И той, вършейки също богоугодни дела, остана си девствен от детство, та докрай. Построи манастир — черквата „Светите Архангели“ — при извора на Бялото море и учителствува 7 години. Напусна учителството и отиде в манастира, гдето живя 10 години. И преди смъртта си прие монашески образ. Така почина в господа с мир на 23 декември. А и това нека се знае: презвитер Наум почина 6 години преди епископ Климент.

Нека и това да бъде известно на всички, които прочетат, както писахме по-напред, че еретиците мъчиха едни много, а други — презвитери и дякони — продадоха на евреите за пари. А като ги взеха евреите, заведоха ги във Венеция. И когато ги продадоха, тогава по божия наредба пристигна във Венеция царски човек от Цариград по царска работа. И като узна за тях, царският човек ги откупи. И като ги взе, заведе ги в Цариград и разказа за тях на цар Василий. И пак им възвърна техните чинове и санове — презвитери и дякони, — каквито имаха по-рано. Дадоха им и служби. И никой не умря в робство. Но едни, покровителствувани от царете, получиха успокоение в Цариград, а други дойдоха в българската земя и с велика чест намериха покой.

А моравската земя, както бе предрекъл светият архиепископ Методий, наскоро получи наказание от бога заради сторените им беззаконни дела, заради ересите, заради изгонването на правоверните отци и заради страданията, причинени им от еретиците, на които те вярваха. Не след много години дойдоха маджарите — пеонски народ — и плениха земята им и я опустошиха. Обаче тях маджарите не плениха, защото избягаха при българите. И остана земята им пуста под властта на маджарите.

А аз, братя, окаяният, изпитах много скръб, когато поисках да намеря за паметта на нашите блажени отци пълното им житие, написано от ония, които са познавали целия им живот и са го изложили обстойно чак докрай, но не намерих. Защото аз малко знаех — толкова, колкото ми казаха самите блажени отци. И исках да пиша, но се боях, стремейки се да намеря нещо повече написано. Тъй че, ако някой намери нещо писано от други, да не придиря нам, бедните и простите, защото трябва да знае, че тези отци са извършили много повече от това и са направили много знамения. Но те само това ни казаха, а другото скриха поради своето смирение.

И с това се залових сам, а повече ме подкани владиката, който също така беше ученик на блажения Климент — Марко, който бе епископ в Деволската епархия, четвърти епископ на славянски език в Девол. Защото ние се надявахме да получим чрез молитвите на тези блажени отци и милост, и благодат, и опрощение на греховете от милостивия наш бог, който рече: „Който приема пророка в пророческо име, ще получи пророческа награда и който приема праведника в името на праведник, ще получи праведнишка награда.“ Същото рече и божественият апостол Павел: „Помнете нашите наставници, които са ви проповядвали словото божие, и като имате пред очите края на техния живот, подражавайте на вярата им.“

Затова и ние, братя, нека подражаваме на добрия живот на тези блажени отци, които запазиха пълно девство и чистота, претърпяха много беди и напасти заради правата божия вяра, за да получим заедно с тях вечни блага от нашия господ Исус Христос, комуто е славата на отца и светия дух сега, винаги и във вечните векове. Амин.

Второ житие на Наум

Познато е по препис от XVI в. Превод на К. Куев в ХСЛ, с. 97—98, от БСМ, с. 312—313.

Месец декември, 23-и, помен за нашия преподобен и богоносен отец Наум, велик чудотворец в Деволския Ливан, близо до град Охрид.

Този преподобен и велик отец Наум израсна в Мизия. И съгласно с възпитанието от благородните си родители той счете благородството и богатството за плевели и се присъедини към равноапостолите Константин Философ и брата му Методий, които обикаляха и наставляваха мизийския и далматинския род, вървейки с тях навред, та чак до стария Рим.

И там по откровение божие блаженият папа Адриан ги посрещна тържествено извън града с целия сбор от църковни и градски първенци. Бог показа много чудеса и изцеления и прослави своите светци. След това те изпяха божествената литургия и папата подстрига Константин Философ в иночество, като го нарече Кирил, и го назначи за свещеник, а Методий ръкоположи за архиепископ на Моравия и на цяла Панония. След извършването на литургия над всичките книги, преведени от гръцки на български език, папата ги показа на всички, а и самите книги се разгръщаха и показваха. И папата рече: „Благословен е бог! Тези книги са истински и жертвоприношения от животни, угодни богу." След това ръкоположи и Климент, и Наум заедно с останалите за свещеници и дякони и заповяда да се извърши целият ред вечерен и утринен по българския текст във великия храм на светите апостоли Петър и Павел. Така и стана. Също тъй всички извършиха заедно и литургия и за всичко прославиха бога, който показа такива чудеса. Но след известно време почина в Рим на 14 февруари богоносният Кирил и неговото всехвално тяло биде положено в храма на св. Климент Римски, ученик на свети апостол Петър. Бог показа чудеса и знамения чрез св. Кирил и след смъртта и прослави своя истински угодник. Методий пък остави скръбта си по своя роден брат Кирил и като получи разрешение от блажения папа Адриан, отиде с всичките си ученици в Панония, в град Морава, гдето наследи архиерейството. И там всичко уреди добре и поучи.

А след смъртта на Методий прие архиерейството някой си латинец на име Вихинг. Изпълнен с Македониевата и Аполинариевата ерес, той изопачи цялото Методиево учение, а след като мъчи много учениците му, изпрати ги в тъмници и вериги. Но когато светците се помолиха богу, стана силно земетресение два и три пъти, та всички избягаха из домовете, тъмничните врати се разтвориха и веригите паднаха от нозете и ръцете. И всички се удивиха на това чудо и нарекоха светците велики. Но духоборците отдадоха това на велзевула, както юдеите при моя Христос. А тях мъчиха много и ги изпъдиха далеч от тази земя.

Те пък според писанието отърсиха праха от нозете си и дойдоха в крайдунавските земи. И там възкресиха с молитви умрелия единороден син на някой си велможа и просветиха неговия дом. Заради това бяха удостоени с голяма чест от всички и заедно с много други от това село веднага се устремиха към голямата река Дунав. Там с молитви и с божие чудо свързаха три дървета с повит, призоваха името на св. Троица и преминаха реката на другата страна и достигнаха Белград. И там бяха приети с голяма чест от княз Радислав, а те дадоха благословение и радост. Оттам едни се разпръснаха из

Мизия, а други из Далмация и Дакия и навсякъде умножиха стократно словото божие.

А Наум и Климент дойдоха в иларийските и лихнидоски страни. И в Деволския лиман, на края на езерото на Охридския град, в междуречието, Наум съгради голяма обител и храм на чиноначалника Архангел Михаил и на всички небесни сили със средствата и повелението на благочестивия български цар Михаил-Борис и неговия син цар Симеон в годината 6413 [905]. И след като устрои всичко благоугодно богу, почина там блаженият Наум в дълбока старост и предаде душата си в божиите ръце на 23 декември. А честното му тяло биде облечено от божествените ръце на Христовия архиерей Климент Охридски и положено тържествено в гроба в дясното крило на храма. Бог пък го прослави с големи чудеса — всякакви болести и язви цереше и бесове прогонваше.

Из Пространно житие на Климент Охридски

Пространното Климентово житие, известно още като Българска легенда (Legenda Bulgarica), е запазено в няколко ръкописа на гръцки език, от които само един пълен. Като автор на житието се сочи Теофилакт Охридски. Превод на *Ал. Милев*, Жития на св. Климент Охридски, С., 1961, с. 91—115, от *Н. Л. Туницкий*, Материалы для истории, жизни и деятельности учеников св. Кирилла и Мефодия, Сергиев Посад, 1918.

34. Франките принуждавали учениците на Методий да се присъединят към лъжливото учение, а те пък защищавали вярата на отците. Първите били готови да извършат всичко, а вторите да понесат всичко. Франките безчовечно изтезавали едни, на други разграбвали домовете, като прибавяли алчност към безчестието си, а трети, и то стари и надминаващи Давидовата възраст, влачели голи през тръната. Те, достойни за съдбата и бесилото на Юда, продавали на юдеите по-младите свещеници и дякони. . . Те изобщо не били малко, защото само служителите на олтара били към двеста души, както вече казахме.

35. Тези, които имали длъжност на учители, какъвто бил известният Горазд, за когото често споменавахме и когото Методиевата добродетел поставила на престола, понеже произхождал от Моравия и отлично знаел двата езика — славянски и гръцки, а злобата на еретиците със свалянето на този мъж лишила престола от украса, също и свещеник Климент, твърде много известен, Лаврентий, Наум и Ангеларий, тях и още мнозина други славни мъже оковали в железни вериги и ги сложили в затвор, в който им било отказано всякакво утешение, понеже нито роднини, нито познати се осмелявали по какъвто и да било начин да ги посетят. . .

38. И богоборците отново, без да кажат нищо за станалото на княза, подхвърлили светците на същите изтезания, за които те самите били напълно достойни според съда на истината. . .

39. Така те прибавяли към болката от раните още повече страдание на светците. Понеже получили разрешение от княза да постъпват според своето разбиране, те ги извели от затвора, измъчили ги с безчовечни удари, както се казва, като не проявили милост нито към белите им коси, нито към тяхната немощ, която непрекъснатото измъчване причинило на телата на светците.

40. Естествено князът, който бил роб на еретиците, не знаел нищо за тези дела, понеже случайно отсъствувал. Но ако той е бил там, те не биха причинили такива неща на изповедниците на истината, тъй като, макар и да бил предан хиляди пъти повече на франките и макар и да бил полудив и жесток, все пак той се страхувал от силата на светите мъже, особено след като бог извършил и за трети път чудото. След тези безчовечни изтезания и без да позволят на светците да си вземат храна. . ., предали ги на войници, за да ги отведат поотделно в различни места в крайдунавските области, като осъдили небесните граждани на вечно изгнание от града си.

41. Войниците, хора жестоки, понеже били немци, притежавали и по природа жестокост, която увеличили и поради заповедта, взели светците, извели ги извън града и след като ги съблекли, почнали да ги влачат голи. И чрез една постъпка те им причинявали две злини: безчестие и страдание от леденостудената мъгла, която лежи винаги в крайдунавските земи. Освен това те допирали мечовете си до шиите им, готови да ги забият, а копията си до гърдите им, готови да ги окървавят, за да не умрат само един път, но толкова пъти да изпитват смъртен ужас, колкото пъти очаквали удар. И това било заповядано на войниците от враговете. Когато се отдалечили от града, те ги оставили и поели пътя обратно за града.

42. Изповедниците Христови, понеже знаели, че господ заповядва на гонените от такъв град да бягат в друг град, закопнели за България, за България си мислели и се надявали, че България е готова да им даде спокойствие. Но и нея нямало да достигнат, ако не скривали пътя си. Затова се стараели да остават незабелязани от всяко око, като понасяли лишения от храна и облекло и търпели всякакви бедствия. Така те били принудени от страх да се разделят един от друг и се пръснали на различни страни. . .

43. Климент, като взел със себе си Наум и Ангеларий, се отправил по пътя, който водел към Дунава, и стигнали до едно село, надявайки се да намерят подкрепа за телата си, изстрадали от липсата на храна и дрехи. . .

47. Когато стигнали до бреговете на Дунав и видели голямата и поради това непроходима река, свързали три дървета с липово лико и преминали реката. . . Стигнали в Белград — този град е най-прочут от крайдунавските градове — и се явили при боритаркан, който тогава го пазел. Те му разказали всичко, което се случило с тях, тъй като той искал да го узнае. А като научил това и разбрал, че те са велики и близки на бога мъже, решил, че трябва да изпрати чужденците при българския княз Борис, чийто военен наместник той бил, защото знаел, че Борис жадува за такива мъже. Затова той ги оставил да се съвземат от дългото пътуване и след това ги изпратил на княза като скъпоценен дар и му съобщил, че тези мъже са именно такива, каквито той с голямо желание търсел.

48. Когато пристигнали при Борис, те били приети с почит и както трябва да бъдат приети почтени във всяко отношение и уважавани мъже, и били разпитани за случилото се с тях. Те разказали всичко отначало докрай, без да пропуснат нещо. След като князът изслушал това, той много благодарил на бога, че му е изпратил такива служители като благодетели на България и че ѝ е подарил за учители и устроители на вярата не случайни лица, а изповедници и мъченици. Дал им подходящи за свещенослужители дрехи, удостоил ги с всякаква почит и заповядал да им дадат жилища, които били определени за първите от приятелите му. Осигурил им пълно изобилие от всичко необходимо, понеже знаел добре, че отдаването на грижа за каквато и да било малка телесна нужда твърде много отклонява от размисъл за бога. А и него самия обхванало силно желание да разговаря всеки ден с тях, да научава от тях древни истории и жития на светии и чрез техните уста да чете писанията.

49. А и тези от неговите приближени, които се отличавали от другите с достойнство на рода си и с голямо богатство, идвали при светците като деца в дома на учителите си, разпитвали ги за всичко, което се отнасяло до спасението, и черпейки от тези непресъхващи извори, сами пиели и давали от водата им и на своите домове. Те се стараели усърдно пред светците как всеки един от тях да ги убеди да посетят къщата му, смятайки присъствието на учителите за освещение и вярвайки, че където са тези тримата, които са съединени във всичко тялом и духом, там присъствува и господ. Светците, отбягвайки многото хора и в същото време стараейки се приятно да угаждат на княза, не се решавали да посещават домовете на мнозина, освен когато този боголюбив княз им позволявал.

50. Затова и един от българите на име Есхач, по чин сампсис, отишъл при княза и го помолил да му позволи да приеме в дома си пресветия Климент и преподобния Наум. Той с готовност дал съгласието си, понеже молителят му бил драг, но

казал: „Приеми учителите с всяка почит, докато приготвим напълно за тях това, което трябва да се направи."

51. Осветил се и домът на Чеслав с посещението на Ангеларий, защото князът и нему оказал благоволение, когато той помолил да приеме тези учители. Но Чеслав не можал дълго време да се наслаждава на неговото присъствие в живота. Ангеларий, като поживял малко време при него, с радост предал душата си в ръцете на светите ангели. . .

53. След това, понеже истинският божи помощник Михаил, когото нашият разказ нарече по-рано и Борис, не преставал да насочва всичките си мисли към това, как да създаде на светите мъже пълна свобода за божието дело, след като бог му внушил тази мисъл, той отделил Кутмичевица от Котокий, поставил ѝ за управител Домета, като освободил Курт от областта, предал блажения Климент на Домета или по-скоро Домета на Климент, а още по-точно да кажем, предал ги един на друг: единият като послушен във всичко, а другият — да си служи с първия като с помощник при решенията си. Климент бил изпратен за учител в Кутмичевица и било издадено нареждане до всички жители на тази страна да приемат светеца с почит, да му предоставят преизобилно и щедро всичко, да го удостояват с дарове и чрез видимите неща да разгласят между всички съкровището на любовта, което е вложено в душата.

54. И за по-голямо насърчение на другите сам Борис предал като дар на триблажения Климент три къщи в Девол, отличаващи се по своя разкош и принадлежащи на комитски род. Освен това му подарил и места за почивка около Охрид и Главиница. . .

56. А какви били делата на Климент?. . . И действително, обикаляйки всички области, които споменахме, той високо проповядвал на езичниците божието спасение. . .

57. Той имал във всяка епархия избрани между другите и те никак не били малко, защото се наброявали до три хиляди и петстотин. С тях той прекарвал повечето си време и им разкривал по-дълбоките места от писанията.

58. А нас, смирените и недостойните, поради величието на своята доброта той ни беше направил по-близки от другите и ние винаги бяхме с него, присъствувайки във всичко, което вършеше, което говореше и на което учеше чрез едното и другото. Ние никога не го видяхме да бездействува, но той или учеше децата, и то по различни начини — на едни показваше формите на буквите, на други обясняваше смисъла на написаното, а на трети нагласяваше ръцете, за да пишат, и не само денем, но и нощем, и се отдаваше на молитва, или се занимаваше с четене, или пък пишеше книги, а понякога в едно и

също време вършеше две работи: пишеше и преподаваше на децата някакво знание. . .

59. Затова и неговите ученици били най-добри от всички по живот и по учение. . . От тях той поставял четци, поддякони, дякони и свещеници. Във всяка област той си служел с триста ученици без техните помощници и те не плащали нищо на княза, но служели на бога и били определени нему да плащат или по-скоро да му се отплащат. Тези дела извършил Климент в продължение на цели седем години.

60. Вече настъпила осмата година от неговото учителство и тя била последна от живота на божия слуга Борис-Михаил, почитания княз на България. Наследил княжеската власт неговият син Владимир, който управлявал четири години и умрял. Наследник на всичко станал брат му Симеон, който и пръв бил провъзгласен за цар на българите. . .

61. След това [Симеон], като се посъветвал с по-разумните от своите приближени, които всички били разположени към Климент като към свой баща, вярвайки, че само това се харесва на бога, с което почитат този, той го предложил за епископ на Дрембица и Велика. И така Климент станал пръв епископ на български език. Когато му било поверено епископското дело, той направил величието на достойнството си като опора за издигането си до бога и прибавил много нови трудове към първите.

63. Симеон, прибавяйки чест на Климент, прибавил му и грижа, тъй като, намирайки народа на тази област напълно незапознат с божественото слово и писанията и невъзпитан в нищо от това, което украсява църквата и ръководи народа с духа на добрия ред и благополучието, той не давал сън на очите си, нито дрямка на клепките си, но грижата си за народа правел своя храна и удоволствие. . .

65. Той си поставил за образец на своя живот великия Методий и се грижел и се молел да не се измами, когато му подражава. И поставяйки за основа на собственото си поведение неговия живот и дела като някаква картина от опитен в изкуството си живописец, той усърдно се стараел да изрисува себе си според него. Защото, както никой друг, той знаел живота му, тъй като от младежки и юношески години го придружавал и видял с очите си всичките дела на своя учител.

66. Като знаел грубостта на народа и неговата пълна тъпост за разбиране на писанията и като виждал, че много български свещеници трудно разбират написаното на гръцки, с чиито букви били упражнени само за четене и затова били прости като добитък, понеже на български език нямало дори похвални слова, ето защо, съзнавайки това, той изнамерил средства и против него и съборил стената на незнанието със своето

дело. Той съставил прости и ясни слова за всички празници, които не съдържат нищо дълбоко и много мъдро, но които са понятни дори за най-простия българин. С тях хранел душите на по-простите българи, поейки с мляко тези, които не могли да приемат по-твърда храна, и станал нов Павел за новите коринтяни — българите. Чрез тези слова могат да се научат тайнствата на празненствата, които се извършват за Христос и чрез Христос. В чест на пречистата Богородица, чиято памет, както знаете, често се празнува през годината, Климент в словата си усърдно написал похвали и разкази за нейните чудеса. Ти ще намериш, че и Кръстителят не е оставен непохвален, но ще научиш дори и за чудните намирания на главата му. Ще намериш описани живота и пътуванията на пророците и апостолите, чрез подвизите на мъчениците ще се издигнеш до този, който ги е приел при себе си поради тяхната кръв. Обичаш ли живота на преподобните отци и привърженик ли си на почти безплътен и безкръвен живот? Ще намериш и него грижливо предаден на български език от мъдрия Климент. Известно е впрочем, че всичко това се пази от трудолюбиви хора. Какво още? Той богато снабдил църквата с псалмоподобни песнопения, едни от които са съставени за много от светиите, а други пък, молитвени и благодарствени, са в чест на всенепорочната божия майка. Изобщо Климент е предал на нас, българите, всичко, което се отнася до църквата и с което се прославя паметта на бога и на светиите и чрез което се трогват душите.

67. Това той оставил в манастира си, който съградил в Охрид, докато още бил жив блаженият Борис и преди още да бил приел изцяло Величката епископия. Когато видял, че този княз е опасал цялата си подвластна България със седем съборни храма и като че ли е запалил с вярата си светилник със седем свещи, пожелал и той сам да построи в Охрид свой собствен манастир. Към него прибавил и друга черква, която по-късно направили архиепископска катедрала. Така в Охрид имало три черкви: една съборна и две на св. Климент, които били по големина много по-малки от съборната, но по-красиви от нея със своята кръгла и сферична форма. По всякакъв начин той се стараел да премахне равнодушието на българите към божествените неща, да ги събира, привлечени от красотата на постройките, и особено да смекчава жестокостта, суровостта и грубостта на техните сърца в богопознанието. И никак не е чудно, че той се стараел да измени мислите на хората към кротост и човечност.

68. И понеже по цялата страна растели диви дървета и липсвали облагородени плодове, той ѝ подарил и това благо, като пренесъл от страната на гърците всякакъв вид облагородени дървета и чрез присаждане направил плодни дивите дървета. . .

71. И вече прегърбен от старост и изтощен от работа, той решил да се откаже от епископията си. . .

72. Царят останал ужасен от това неочаквано искане, защото нежеланото, когато се чуе неочаквано, ужасява, и казал: „Защо говориш това, отче? Как бих могъл да гледам друг да седи на този престол, докато си ти жив? Как мога да лиша царството от твоите архиерейски благослови? Твоето напускане на епископския престол е лошо знамение за свалянето ми от царския трон. Но ако съм оскърбил с нещо твое преподобие, като съм съгрешил несъзнателно, понеже не зная да съм съгрешил в нещо, а ти, щадейки ни като баща, не желаеш да дадеш гласност на моето лошо държане към тебе и прикриваш истинската причина под предлог на немощ, кажи, моля те, аз съм готов да дам отчет и като син да излекувам болката на бащата. Ако ли пък нямаш нищо, за което да ни обвиниш, защо сам желаеш да наскърбяваш тези, които с нищо не са те наскърбили? Не може да обвиниш и духовенството като непослушно и непокорно, защото, като роди всички чрез евангелието, ти ги подчини на себе си и на бога, нито можеш да обвиниш нас самите, че може би се отклоняваме от твоите заповеди, и нищо друго от твоите дела не заслужава порицание. Защо тогава допускаш децата ти да оплакват твоето безпричинно оттегляне? Но или се подчини, отче, или в противен случай думата ми е решителна: каквото и да говориш, не ще се подчиня, каквото и да правиш, не ще отстъпя, защото оттеглянето е позволено, мисля, само за недостойните, а ти си по-горе от всякакво достойнство.“

73. Старецът се склонил при тези думи и без да прибави нищо към думите си пред царя за оставка, върнал се в манастира си и там намерил, че небесният цар е съгласен с неговото намерение. Едновременно със завръщането си той се разболял. Като предусетил смъртта си, поднесъл последен дар на българските черкви и прибавил към триода това, което му липсвало, защото тогава завършил тази част, която се пее от новата неделя до Петдесетница. . .

75. Така живял той и така украсил дадения му от бога престол. А след като поставил край, който подхождал на началото, и покрив, който напълно съответствувал на основата, той се преселил при господа. Божественото му тяло, равностойно по чест на душата му, като свято по свят начин било опято и погребано, макар и по-малко, отколкото заслужавало, но не и по-малко от възможностите на тези, които го опели и почели. То било погребано по времето на българския цар Симеон на 27 юли 6424 [916] година в манастира, в гроб, който той сам със собствените си ръце си приготвил от дясната страна на предната част на храма.

Из Кратко житие на Климент от Димитър Хоматиан

Димитър Хоматиан бил охридски архиепископ от 1216 докъм 1234 г. От него са запазени редица съчинения. Житието на Климент било съставено първо на гръцки, а след това били направени и славянски преводи. Запазено е в няколко преписа и на двата езика. Превод на *Ал. Милев*, Жития на св. Климент Охридски, с. 127—131, от *P. J. Šafarik*, Pamatky hlaholskeho pisemnictvi, v Praze, 1853, с. LVII — LIX.

В същия ден, 27 юни, памет на св. наш отец архийерарх и чудотворец Климент, епископ на България в Охрид.

1. Този велик наш отец и светилник на България бил по род от европейските мизи, които народът обикновено знае и като българи. . .

2. Пръв заедно с божествения Наум, Ангеларий и Горазд усърдно изучил Свещеното писание, преведено с божествено съдействие на тукашния български диалект от Кирил, истински богомъдър и равноапостолен отец, и отначало още бил с Методий, известния учител на благочестие и православна вяра на мизийския народ. . .

4. От млади години следейки по този начин божествения закон и живеейки точно според евангелието, най-сетне станал сподвижник на водачите и водач на целия мизийски народ в благочестието, като заедно с отците и учителите понесъл едни и същи изпитания от имащите тогава власт еретици, както разказва пространното му житие.

5. Когато божественият Кирил се преселил в по-добрия живот, след като предварително бил направил известно апостолското си служене и увеличението на поверения му талант на Адриан, тогавашния папа на древния Рим, а Методий бил поставен за архиепископ на Моравия и България от същия този папа, тогава и Климент бил издигнат на епископския престол, като бил поставен от Методий за епископ на целия Илирик и на българския народ, който владеел страната.

6. Най-често пребивавал в илирийския град Лихнида, който е център на околните градове и който сега на езика на мизите се нарича Охрид, и в Кефалония, преведено на български език Главиница, където е оставил и паметници.

7. В този град Лихнида, или Охрид, той изградил и други божествени храмове и от основи свет манастир на великомъченик Пантелеймон, където се отдавал на аскетически подвизи. Докато той бил жив, като от небесен и висок светилник разпръсвал лъчите на това учение сред учениците си, а когато пък се преселил в радостния живот сред блажените, той оставил светия си гроб като безценно съкровище на паството си и като имот, който струва колкото целият свят. Всекидневно гробът лекува най-различни болести и поради него тази света

обител е подарена от бога като обща и безвъзмездна лечебница за търсещите я. Но за тези неща по-късно.

8. Той ни е оставил тези паметници и свещени книги в Охрид — собствени трудове на неговата възвишена мисъл и ръка, които се почитат и уважават от целия народ като писаните от бога Мойсееви скрижали.

9. Може да се видят запазени дори и досега каменни стълбове в Кефалония, на които е издълбан надпис, който съобщава за преминаването и приобщаването на народа към Христос.

10. Понеже българският народ не бил още напълно просветен с кръщение и имал варварска дивост, той довел всички до богопознание със своите боговдъхновени поучения и превърнал грубостта на милостта им в благородство на нравите, внушавайки им справедлив и разумен живот.

11. Той обновил с банята на кръщението техния княз Борис и след него сина му Михаил, който и пръв се нарекъл цар на българите, и ги убедил да управляват по християнски обичай. След това той ръководел целия народ като един човек, водейки ги не с насилие, а доброволно по тесния и стръмен път към Христос. Те били привличани не само от магическата сила на неговите мъдри слова и съвети, но и от многото чудеса, които Христос извършвал чрез своя верен служител. Той дарявал на слепите прозрение и на немите ясен говор, лекувал беснуващи, изцерявал чрез молитва и допиране болни от треска, бидейки винаги готов гонител и на всяка друга болест, поради което дори възкресил с молитвата си детето на един човек.

12. Споменатия цар на българите Михаил направил толкова послушен на думите си, че той му помагал при изграждането на храмове и бил готов да изпълнява всяка негова заповед. Поради самото това разположение и преданост към светеца той напредвал в добродетелния живот и станал много по-добър, отколкото бил.

13. Когато поради любов към усамотение и съзерцание, спокойно от земни грижи, той пожелал да се откаже от епископското си задължение (пък и вече старост надвиснала над главата му), Михаил не го освободил, но молейки го и настоявайки, едва го склонил и убедил да ги ръководи като пастир до края на живота си. Той се съгласил с това и употребявал всички средства, за да не се възпрепятствува от старост и немощ в грижата си за паството и в ръководенето им към душевно спасение.

14. Измислил и други форми на буквите за по-голяма яснота от ония, които изнамерил мъдрият Кирил. С тях написал цялото боговдъхновено писание, похвални слова, жития на свети мъченици и преподобни и свещени песни, на които с усърдие научил по-способните си ученици, а достойните от тях издигнал до свещенически сан. Така чрез собственото си усър-

дие превърнал варварския и див народ в свет народ, като извършил апостолско дело, и заради това бил удостоен с апостолска благодат.

2. СИМЕОНОВИ СБОРНИЦИ

Предисловие към „Златоструй"

Сборникът „Златоструй" е съставен в началото на X в. лично от българския цар Симеон Велики. Той съдържа подбрани нравоучителни слова на раннохристиянския богослов Йоан Златоуст. Превод на К. М. Куев в Христоматия по старобългарска литература, с. 74—75. от *П. Н. Петров*, Хранилище Чудова монастыря, СПб., 1879, с. 163.

Откакто благоверният цар Симеон изучи всички стари и нови книги, вътрешния и външния смисъл на Свещеното писание, нравите и обичаите на всички учители и мъдростта на целия разум на блажения Йоан Златоуст, той се учуди от ораторското му изкуство и от благодатта на светия дух. И понеже бе навикнал да чете всичките му книги, той избра от произведенията му всички слова и ги нареди в една книга, която нарече „Златоструй". А щом като с името златоструен са именували другиго, то смятам, че и ние не сме се измамили, като нарекохме тази книга златоструйна. Защото и учението на св. дух подобно на златни струи чрез човешки сладки речи измива като спасително покаяние всички грехове и ни приближава към бога. Подобно на камък за изглаждане то очиства чрез увлекателни слова всички телесни и душевни нечистотии и жадува да изпълни премногото божии обиталища с делата на благонравието у християните. За по-голям успех и за подтик на множеството, както и да не се уморят и да не се разленивят ония, които биха ги чели в пълно събрание, ние избрахме малко от многото, и то ония от тях, които ни се харесаха, и всеки, който ги чете внимателно и разумно, ако не се лениви, ще намери в тях голяма полза за душата и за тялото си.

Из Първия Симеонов сборник

Първият Симеонов сборник, който има енциклопедичен характер, е съставен по заръка на българския цар Симеон Велики. Той съдържа разнообразни по характер и съдържание преводни съчинения. Текст и превод у *Б. Ангелов* и *М. Генов*, Стара българска литература (IX—XVIII в.), С., 1922, с. 91—102, от Изборник великого князя Святослава Ярославича 1073 года, СПб., 1880.

Похвала за цар Симеон

Великият между царете Симеон,
всемогъщият повелител и владетел,
като пожела с твърде голям копнеж

да извади наяве скритите мисли
в дълбочината на многомъчните книги
според тълкуванията на премъдрия Василия,
заповяда на мен, нищо незнаещия,
да направи промяна в словесната форма,
но да спазя точността на мисълта му.
Тях [мислите] като трудолюбива пчела
от всеки цветец на писанието
той събра във веломъдрото си сърце,
като на някоя кошерна пита,
и ги разлива като сладък мед
от своите уста пред болярите,
за да просвети техните мисли.
Като се явява за тях нов Птолемей
не по вяра, а по-скоро по желание
и многоценен поради събирането
на всички божествени книги,
с които и своите палати изпълни,
той си създаде вечен спомен.
За да се възприема всякога тоя спомен,
нека за христолюбивата му душа
да бъде като награда венецът
на блажените и свети мъже
през непребродимите вечни векове. Амин.

Месеците по римски. За различните месеци.

I. Марта 31 д. Сладко яж и пий. II. Април 30 д. Ряпа не яж. III. Май 31 д. Прасе не яж. IV. Юний 30 д. В 2 1/2 часа пий малко вода. V. Юлий. . . VI. Август. Слез [далак] не яж. VII. Септемврий 30 д. Мляко не яж. VIII. Октомври 31 д. Не яж с оцет. IX. Ноемврий 30 д. Не се мий често. X. Декемврий 31 д. Зеле не яж. XI. Януарий 31 д. В 2 часа пий малко вино. XII. Февруарий 28 д. Цвекло не яж.

За фигурите от Георги Хировоск

Поетическите фигури са 27: 1) иносложие (алегория), 2) превод (метафора), 3) напотребие (катахреза), 4) приемане (металипсис), 5) прехвърляне (хипербат), 6) възврат (анастрофа), 7) съприетие (синекдоха), 8) снемане (силепса), 9) именотворство (ономатопея), 10) сътворение (пепименон), 11) именозамена (антономазия), 12) отнемане (метонимия), 13) въспетословие (антифраза или конверсия), 14) кръгословие (перифраза), 15) пропущане (елипс), 16) изобилие (плеоназъм), 17) повторение, 18) изредие, 19) преувеличение (хипербола), 20) загатване (алюзия), 21) притча (парабола), 22) отдаване (ан-

таподоза), 23) олицетворение (прозопопея), 24) пример, 25) ирония, 26) обичай (образ), 27) последословие.

1. Алегория е израз, който казва едно, а има друг смисъл, както е речено от бога на змията: „Проклета си измежду всички животни.“ Защото дума е уж за змията, а подразбираме дявола, наречен иносказателно змия.

2. Метафора е дума, която пренася признаци от едно нещо на друго. Тя бива четири вида: или пренася от одушевени върху неодушевени, или от неодушевени върху одушевени, или пък от одушевени върху одушевени, както когато някой нарича царете „пастири на хората“, защото пастир в същински смисъл е за овце — и двата са одушевени, и царят и пастирят; или пък — от неодушевени върху неодушевени, както когато огън, покрит с пепел, се нарича запазено огнено семе, или пък се каже: много пламък се лее от дървото, защото изливането е присъщо на течностите; от одушевени на неодушевени, както когато някой нарече планинска височина връх или глава, защото връх и глава за одушевените собствено се казва; от неодушевени върху одушевени, както изразът: „Морето видя и избяга“ — защото „вижда“ се казва собствено за одушевени.

3. Напотребие (катахреза) е, когато по обичай едно нещо се назовава, без да е то същото, както когато някой казва „медна дъска“ — защото дъска се нарича онова, което е от дърво; или пък когато някой нарече ловеца, който лови риба в езеро или река, сланник (морски рибар), защото собствено, който лови в морето, се нарича сланник (слано — солено е морето).

4. Приемане (металипсис) е израз, който поставя сходно име вместо собственото, както когато онзи, който бързо тича, се нарича „остър на бяг“, и онзи, който бързо се разсърдва, се нарича „остър в гнева“, защото остро собствено се нарича наострено желязо.

5. Преход (хипербат) е израз, който пристъпва от първото към това, което е после, както когато, вместо да се каже: „Призовавам господа“, каза се: „Към господа съм зовящ.“

6. Възврат (анастрофа, инверсия) е израз, в който една задпоставена дума става предпоставена, без нито една част в средата на речта да изпада, както, вместо да речем: „При нас ела!“, бихме казали: „Ела при нас!“

7. Съпрнетие (синекдоха) е дума, която разделя и с другото върви заедно, както, когато е мир, вместо да се рече: „Няма война“, казва се: „Няма бранно оръжие“ или „незаето е сега оръжието“.

8. Снемане (силепс) е израз, който изказва за двама или за мнозина общо това, което е за един, както, когато на двама или трима души, които са синове на различни бащи и имат едакви имена, на всеки баща по двама или трима [сина], речем: „Син е на този и този.“

9. Именотворство (ономатопея) е дума, нагласена по подражание или подобие на онова, което се изказва — както, когато някой нарича гласове беззначните шумове, защото собствено глас се нарича онова, което излиза от душа, доколкото светлината на душата се нарича глас.

10. Сътворение (пепименон) е израз, който се казва не пряко, а се изказва по подобие, както, когато някой ни гледа с гняв и ярост казваме: „като лъв ме гледа еди-кой“.

11. Именомество (антономазия) е израз, който поставя епитетите или занятията на двама или повече нам познати хора, когато имат едно и също име и искаме да споменем едното от тях, за да не повторим същото име, каквото е според както приляга, ако речем: ковача или дърводелеца, а ако имат телесни недостатъци, речем: хромеца или плешивеца.

12. Отнемане (метонимия) е, когато наречем владените с името на владетелите, според както е казано: „Ще бъдете наказани всички, които съдите на земята“ вм. „Които живеете на земята“ или пък — живеещите, вместо които живеят. . .

13. Възпетословие (антифраза) е израз, който казва едно нещо с противното име, както когато някой нарече слепеца „многовидец“.

14. Кръгословие (съвратословие или перифраза) е израз, който с много думи назовава едно нещо, например, вместо да се рече: „Тако ми бога“, казваме: „Тако ми страшните сили божии“, защото нищо повече не си мислим, а само бога.

15. Пропущане (елипсис) е израз, който не се изказва пълно, но дава възможност да се подразбира по-нататък, — както ако някой е болен и се е изцерил или като плаче и ридае по-нататък, спре и каже: „Болех и по гърдите се биех“, а останалото хубаво се разбира, именно — оздравях и в двете ръце.

16. Изобилие (плеоназъм) е, когато речта изобилствува с думи, които не казват нищо повече, каквото са: противник или враг.

17. Повторение е израз, който повтаря една дума за усилване, — както, когато някой обажда за позната работа, че я знае, казва: „Зная, зная тази работа“ — два пъти „зная“, или пък, за да изрази с усилване греха, казва: „Зъл, зъл е грехът.“

18. Изредие е дума, която изтъква из реда на общото положение едно нещо на особно, по старшинство и като по-добро, както е речено от господа: „Кажете на моите ученици и на Петра.“ Тук името на Петра се споменува по изредие. Както и когато каза: „Кажете на моите ученици и на. . .“, и там му споменува името, защото и той бе един от учениците.

19. Преувеличение (хипербола) е израз, пряко истината с цел за усилване, както когато някой бързо бяга, та се рече: „Носи се като вятър.“

20. Загатване (алюзия) е израз, който има тъмен, скрит в себе си смисъл, както е реченото от Сампсон на иноплеменниците: „От ядящия излезе храна“, защото загатва за лъва, който той уби, и за намерената в челюстта му медна пита; или както бихме се нарекли ловци на обитателите на водите.

21. Притча (парабола) е израз, който чрез подобни и познати неща изважда пред очи някоя мисъл, каквато е и господнята притча за блудния син, в която се изразява голямата божия благост и как тя дохожда при каещите се.

22. Издаване (антаподозис) е посочване на нещата, които лежат в притчата, — както ако бихме рекли: „С какъвто език говори бащата на блудния, с такъв също и бог с човеците“, за да посочим сходството на притчата с нещата, за които говорим.

23. Олицетворение (прозопопея) е, когато някой придава на бездушните неща тяло, а понякога и стройни думи, както е това: „Небесата разгласяват славата божия.“

24. Пример е израз, който изтъква един познат образец за нещо, както е казаното от Соломон: „Подражавай на мравката, о, ленивецо! Трябва да имаш нейното промислено прилежание, а не природата.“

25. Ирония е израз, който престорено изразява противното чрез противно. Иронията е четири вида: подигравка, похула, гавра, насмешка. Подигравката е израз, който се произнася с укор, както, когато някой е беглец, за смях се каже: „Смел и храбър е.“ Похула е насмешлив израз с укор, изказан през нос — както, когато някой зле е нагазил, речем укорително: „Хубава работа, много хубаво си направил, другарю и мъдър мъжо!“ Подигравката е израз, който с наглед добри думи посочва някое непочтено дело, както, ако някой е бил на чест и извърши зло и укорявайки го, с насмешка речем: „Голяма чест и слава си спечелил, друже!“ Присмех е израз, лично насмешлив, както ако речем на тъпия: „Ти, друже, си славата на разума.“

26. Обичай (образ) е неправилност, която има оправдание, както ако речем: „Господин Йоан, комуто господ да е на помощ, е добър човек.“

27. Последословие е израз, който поставя последното на първо място, както ако бихме рекли: „Добре се успокои едикой си и добре живя“ — защото най-първо живее онзи, който така умира.

Из Втория Симеонов сборник

Вторият Симеонов сборник, който е известен по руски препис от 1076 г., съдържа нравоучителни слова и беседи от раннохристиянски автори и църковни отци. За разлика от първия сборник той има ярко подчертан църковен характер. Текст и превод у *Б. Ангелов* и *М. Генов*, Стара българска литература с. 104—109.

Добре е човек през живота си да се не лакоми твърде много за богатство, но да въздържа тялото си, да има добър нрав, гласът му да бъде благ и умилен. Когато яде и пие, да се въздържа от разговор; пред старите да мълчи, мъдрите да слуша, към равните на себе си да се отнася с любов, а към по-малките — с любовен съвет. Да избягва от плътски и съблазнителни неща; малко да говори, а повече да разбира. Да не говори дръзко и да се не препира с хората, да се не смее щяло-нещяло и да бъде срамежлив; да гледа надолу, а не нагоре, когато отговаря на противника си. Да бъде послушен до смърт, да се труди до смърт, като си наумява винаги за второто страшно пришествие и смъртния ден. Да се радва в надеждата си, да се моли непрестанно; за всичко да хвали бога, търпеливо да понася скърбите, да бъде смирен във всичко, да избягва хвалби и да бъде набожен.

Да пази сърцето си от лоши мисли, да събира богатство за небесата, да изпълнява закона, да обича бога с всичкото си сърце и ближника — като себе си; всеки ден да подлага на изпитание мислите и делата си. Да не говори зли речи и да не търси ленивите, а да подражава само на светите отци. Да се радва заедно с радетелите на добрите нрави и да не завижда; да страда със страдащите и да плаче с плачещите. По-добре да бъде осъждан от другите, отколкото сам той да осъжда, нито да обижда разкаялите се от греха. Никога да не мисли себе си праведен, но да се смята за грешник пред бога и човеците; да учи невъзпитаните, да ободрява малодушните, да служи на болните, да мие нозете на светиите; да се грижи за чужденците и братолюбците. С едноверците си да живее в мир [съгласие], а от еретиците да се отвращава; да чете книгите на преданието, а до тайните [книги] да се не докосва. За отца, сина и св. духа да не мъдрува, а без страх да изповядва светата едносъщна троица. Хубаво е да се кръщаваме, както приехме. Съвсем да не се кълнеш; не давай парите си на лихвари и нищо друго — за увеличение на храната. Бягай от пиянство и от грижите за тукашния живот. Съвсем не разговаряй с лукавите хора. Не се доверявай на никакви клевети, но всичко приемай след проверка. Никому не хващай вяра веднага; не се измъчвай в гняв, не се поддавай на похотта си, не се гневи на ближния си без благоразумие. Слънцето да не зайде, преди да е минал гневът ви. Не се гневете на никого; не отвръщайте на злото със зло, нито на клеветата с клевета. По-добре е да бъдеш хулен, отколкото да хулиш; да бъдеш обиден, отколкото да обиждаш; да бъдеш ощетен, отколкото да ощетиш. Преди всичко човек трябва да се въздържа от беседи с жени и от срамотни думи, защото медът и жените развращават и благоразумните. Тия

заповеди да те не плашат, но да чакаш отплата и похвала от него и да очакваш и получиш вечния живот. Винаги имай пред очите си бога и обичай го, както син, с всичкото си сърце, сили и ум, и, както роб, бой се от него; почитай го и служи му; със страх и трепет придобий спасението си, да пламтиш с духа си и да тичаш, а не да се лениш, като бъдеш облечен в оръжието на светия дух.

Бори се с врага, за да отслабиш плътта и да смириш душата, изпълнявай всяка заповед, безполезни неща не говори и благодари бога. И нищо не върши със завист, и от чревоугодието бягай, защото бог разпръсна костите на чревоугодниците. И съвсем се не хвали: себе си не хвали и в хвалбите на другите не се вслушвай. Всичко върши тайно; не върши дела само за показ, но моли похвала и милост от бога. Мисли, че ще се преселиш оттук, мисли за приготвеното за праведните благо, също и за приготвения огън за дявола и неговите ангели. След всичко това помни и думите на апостола: „Страстите на днешното време не са достойни за бъдещето", и ги говори в себе си; заедно с Давид казвай: „Които пазят заповедите му, ще получат голяма отплата: много венци за праведните, вечен дом, живот без край, неизказана радост от отца, сина и светаго духа."

С царете, с патриарсите, с пророците, с апостолите и с мъчениците и с всички, които са му угодили — с тях ще се притечем да намерим Исуса Христа, нашия господ, комуто [подобава] слава сега, винаги и във вечни векове.

3. ЧЕРНОРИЗЕЦ ХРАБЪР. ЗА БУКВИТЕ

Черноризец Храбър е старобългарски книжовник, творил в края на IX и началото на X в. Поради голямата му начетеност някои автори са склонни да го отъждествяват с цар Симеон Велики. Отъждествяван е и с други писатели от Симеоновия кръг. Единственото му съчинение е разпространено в 73 преписи от XIII—XVIII в. Цялостното издание на всички преписи у К. М. Куев, Черноризец Храбър, С., 1967. Превод на *К. М. Куев* в ХБЛ, с. 77—79.

Прочее преди славяните нямаха книги, но бидейки езичници, четяха и гадаеха с черти и резки.

Когато се кръстиха, бяха принудени да пишат славянската реч с римски и гръцки букви без устроение. Но как може да се пише добре с гръцки букви: богъ или жıвотъ, или ѕѣло, или црькы, или чловѣкъ, или шıрота, или щѣдроты, или юность, или ждоу, или ѩзыкъ, или ѩдъ и други тям подобни. И така беше много години.

След това човеколюбецът бог, който урежда всичко и който не оставя човешкия род без разум, но всички привежда към разум и спасение, смили се над човешкия род, изпрати му свети Константин Философ, наречен Кирил, праведен и истинолюбив мъж, и той им състави 38 букви: едни по образец на гръц-

ките букви, а други пък според славянската реч. Изпърво започна по гръцки: те прочее казват: „алфа", а той „аз". От „а" започват и двете азбуки. И както гърците дадоха своите букви по образец на еврейските, така и той — по гръцките. Първата буква у евреите е „алеф", което ще рече „учение". Като се завежда детето отначало на училище, казва му се: „Учи се" — това е алеф. И гърците, подражавайки на това, казаха „алфа". И така се пригоди този еврейски израз към гръцкия език, че казват на детето „алфа", което значи на гръцки „гърси", вместо „търси учението". Подобно на това и св. Кирил създаде буква „аз". Но като първа буква и дадена от бога на славянския род за развързване устата на онези, които чрез азбуката се учат на разум, „аз" се изговаря с широко отваряне на устата, а другите букви се изговарят и произнасят със слабо разтваряне на уста.

Тези са славянските букви и така трябва да се пишат и произнасят: Ⰰ, Б, В даже до Ѧ и тези [букви] са двадесет и четири. Подобни на гръцките букви са следните: А, В, Г, Д, Є, З, Н, (Ѳ, І,) К, Л, М, Н, Ѯ, О, П, Р, С, Т, У, Ф, Х, Ѱ, Ѡ. А четиринадесет са според славянския език и те са следните: Б, Ж, Ѕ, Ц, Ш, Щ, Ъ, Ы Ь, Ѣ, Ю, Ѫ, Ѧ.

Някои казват: „Защо е създал 38 букви, когато може да се пише и с по-малко, както гърците пишат с 24 букви?" Но те не знаят с колко букви пишат гърците. Наистина те имат 24 букви, но не изпълват с тях книгите си; те са прибавили 11 двугласни и 3 за числата: 6, 30, 300. Като се съберат — 38. Подобно на това и по същия начин св. Кирил създаде 38 букви.

Други пък казват: „Защо са славянските книги? Тях нито бог ги е създал, нито ангелите, нито пък са изначални като еврейските, римските и гръцките, които са още отначало и са приети от бога."

А други мислят, че бог ни е създал буквите. И не знаят, окаяните, какво говорят и мислят, че бог е заповядал да се пишат книги на три езика, както пише в евангелието: „Имаше дъска, написана на еврейски, римски и елински." А славянски там нямаше. Затова славянските книги не са от бога.

На това какво да кажем или що да речем на такива безумци? Но нека да им отговорим, както сме се научили от светите книги, че всичко поред идва от бога, а не от другиго. Бог не е създал най-напред нито еврейския, нито елинския език, а сирийския, на който е говорил Адам, и от Адама до потопа, и от потопа, докато бог раздели езиците при стълпотворението, както пише: „Размесени бяха езиците." И както се размесиха езиците, така и нравите, и обичаите, и наредбите, и законите, и изкуствата според народите: на египтяните се падна землемерението, на персите, халдеите и асирийците звездоброенето, гаданието, врачуването, магьосничеството и всички човешки из-

куства; на евреите пък — светите книги, в които е писано, че бог сътвори небето и земята и всичко, което е на нея, и човека, и всичко поред, както пише; на елините пък даде граматиката, реториката и философията.

Но преди това елините нямаха букви на своя език, а пишеха своята реч с финикийски букви. И така беше много години. После, като дойде Паламид, започна от алфа и вита и състави на елините само 16 букви. Към тях Кадъм Милиски прибави още 3 букви. С тези 19 букви пишеха дълго време. После Симонид изнамери и прибави две букви, а писателят Епихарий изнамери 3 букви. И събраха се 24. След много години Дионисий Граматик изнамери 6 двугласни, после друг — 5 и друг — 3 за числата. И така мнозина за много години едва събраха 38 букви. После пък, като минаха много години, намериха се по божие повелие 70 мъже, които преведоха от еврейски на гръцки език [Светото писание]. А славянските книги сам св. Константин, наречен Кирил, ги преведе и буквите създаде за малко години, онези мнозина, 7 души, и за много години създадоха техните букви, а 70 — превода. Затова славянските букви са по-свети и пó за почит, защото свет мъж ги е създал, а гръцките — елини езичници.

Ако ли пък някой рече, че не ги е нагласил добре, понеже и сега още се нагласяват, ще дадем този отговор: и гръцките също така много пъти са били нагласявани от Акила и Симах, а после и от мнозина други. Защото по-лесно е да се нагласи отпосле, отколкото да се създаде за пръв път.

Ако запиташ гръцките книжовници, като речеш: „Кой ви е създал буквите или превел книгите, или в кое време“, то рядко измежду тях знаят. Обаче ако запиташ славянските азбукарчета, като речеш: „Кой ви е създал азбуката или превел книгите!“, всички знаят и в отговор ще рекат: „Св. Константин Философ, наречен Кирил: той ни създаде азбуката и преведе книгите и брат му Методий.“ И ако попиташ в кое време, то знаят и ще рекат, че през времето на гръцкия цар Михаил и на Борис, българския княз, и на Растица, моравския княз, и на Коцел, блатенския княз, в годината 6363 от създаването на света [855].

Има и други отговори, които другаде ще кажем, а сега няма време. Така, братя, бог е дал разум на славяните, комуто слава и чест, и власт, и поклонение сега и винаги в безкрайните векове, амин.

4. ЙОАН ЕКЗАРХ

Из „Шестоднев“

[Пр]евод на *Ив. Дуйчев,* Естествознанието в средновековна България, с. 93—103, 135—145, от Шестоднев, составленный Иоанном Экзархом Болгарским, изд. О. Бодянский и А. Попов, М., 1879.

Какво по-хубаво, какво ли по-сладко има от боголюбците, които наистина жадуват за вечен живот, от това, да не отстъпват никога с мисълта си от бога и да помнят неговите добри творения! Така ето и ти, господарю, княже мой, славни Симеоне христолюбче, не преставаш да дириш неговите повели и творения, като искаш с тях да се украсиш и славиш. Защото така и у нас има обичай, когато преданият роб види, че неговият господар е извършил нещо добро, то би желал не само той, като знае, да се радва и украсява, но би желал, ако е възможно, и другите да чуят. Защото, ако онези, които се насищат с пиене и ядене, са румени, светли и весели, то колко повече онзи, който се храни с мисъл, като се взира в божиите дела и се украсява с тях, би желал и други да биха ги видели и възприели. На онези, които бъдат такива, както казва Писанието, пера ще израстат като на орли, ще има да летят и не ще се мъчат. Защото радостта не знае труд, а окриля. И как не ще се радват, като търсят и разберат за кого небето е украсено със слънце и звезди, за кого и земята е украсена с градини, дъбрави и цветя и е окичена с гори; за кого ли морето, реките и всички води са изпълнени с риба; за кого е приготвен раят, самото [небесно] царство. Когато разберат, че не е за никого другиго, но за тях, как не ще се радват и веселят, като го прославят. При това, нужно е да си помислят и това, по чий образ са създадени и самите те, какъв е техният сан, за какво са призвани. Ако помислят и всички други неща, как не ще се гордеят и радват! Аз, като припомням тук всички шест слова [за шестте дни от творението], ще ги премина накратко. Добре е да се проследят, като се поприказва отново за това добро творение.

Защото бог твори не както човеците, които зидат или правят кораби, или както медникарите, или златарите, или тъкачите, или кожарите, или другите майстори, които, като събират веществото, правят готови образи, каквито им трябват, а оръдията и сечивата, с които правят това, вземат един от друг. Но бог само като помисли, веднага сътворява неща, които преди това не са съществували. Нито пък бог има нужда от нещо, а човешките изкуства се нуждаят едно от друго. Така кормчията се нуждае от онзи, който строи кораб, а този, който твори кораб — от оногова, който сече дърветата, и от ковача, и от смолара, и от своя страна сеятелят се нуждае от земя, от напояване, от растения, от семена, от ковачите, които правят различни вещи. От друга страна, ковачът се нуждае от строителя и всеки се нуждае от такова оръдие, каквото на всекиго подхожда за работата. А великият творец не се нуждае от никакви оръдия, нито от материя, но за него онова, което за другите майстори е материята и оръдията, както и времето, и трудът, и изкуството, и усърдието — това за бога е желанието. „Всич-

ко, каквото пожела, господ сътвори в моретата и във всички бездни", както казват чистите писания. А той пожела не онова, което можеше, но което даде такива светове и десет хиляди, и двадесет хиляди, тъй като за него пожелаването е по-лесно, отколкото самото създаване. За нас прочее е много по-лесно да пожелаем нещо, отколкото да го създадем, нито пък можем да създадем това, което желаем. Напротив, за бога твореца е възможно всичко, което поиска, тъй като с божието желание е свързана сила, та той създава каквото пожелае. А от онова, което е сътворено, едно може да бъде възприето чрез сетивата, а другото може да бъде схванато чрез разума. На разумното е отреден въздухът и небето — едното е земно, а другото е небесно — за тяхна потреба. И тъй, като създал едни живи същества осезаеми, а другите постижими чрез разума, той дал на постижимите чрез разума за живелище небето и въздуха, а на земните — земята и морето. Но понеже от духовните [същества] някои се обърнали към злото, те били изгонени от небесните места. Той им отделил място във въздуха и по земята не за да извършват онова, което злоумишляват против човеците — защото за това препятствуват бдението и стражата на ангелите, — но чрез това преместване да разберат за какви злини са причина високомерието и заблудата. Обаче тъй като разделил на два рода осезаемите същества, като направил едните разумни и словесни, а другите лишени от разум, той подчинил на разумния род природата на лишените от разум. Някои от безсловесните животни обаче вършат злини и въстават против своите господари, тъй като и техните господари правят това същото: бидейки почетени с разум и слово, те беснеят против своя създател. Точно поради това и безсловесните въстават, та от онова, което сами вършат, [людете] да разберат какво зло представя да се нарушава редът и дръзко да се преминават установените граници. А може да се види как и бездушните вещи спазват тези установени предели. Така морето — вълнувано от бури, надигащо се и тласкано срещу съседната суша, се свени от пясъка и не си позволява да премине установените граници. Както устременият кон бива възпиран от юздата, така и морето, като вижда написан върху пясъка неписания закон, завръща се назад. Реките текат така, както са отредени изначало. Изворите текат и кладенците дават на човеците онова, което им е потребно, а годините и всички времена се сменят поред едни след други. По същия закон спазват този ред дните и нощите: когато биват удължавани, не се хвалят, нито пък, когато биват съкратявани, тъгуват, но като поемат един от друг времето, пак отново без забавяне го предават и поемат. Ето и нещо друго, което показва премъдростта и силата на твореца. Наистина нито земята, която толкова хиляди години е разоравана и засявана, и насаждана, и дава плод, и тъпкана, и копа-

на, и овлажнявана от дъжд и от сняг, и обгаряна от жега, не претърпява никакво намаление, но непрестанно дава плод на земеделците. Нито морето, откъдето облаците непрестанно поемат естеството на водите, като причиняват дъжд и го пращат на земята, никак не е намаляло, нито пресъхнало, нито пък, приемайки в себе си безчислените реки, които се втичат в него, е нараснало. И аз [не мога да] кажа отгде изтичат изворите на реките — защото и мисълта за това ми е неведома. А как слънцето може да изсуши влажното естество — това може лесно да разбере онзи, който желае. Защото то суши тините, пресушава сборищата от вода и минава нашите тела. Може да се види също как и реките намаляват, когато то напусне южните страни, идва над северните и причинява жътвата [лятото]. Поради това казват, че и Нил прииждa не по времето, когато [става така] с другите реки, но наводнява Египет посред лято, когато слънцето се движи по северния пояс, обременява и другите реки, а от [Нил] се отдалечава. Ако ли пък се привеждат и други причини, поради които става така, сега никак не е потребно [това да се изтъква тук]. Аз се чудя как не се свършва, нито намалява въздушното естество, когато толкова човеци и толкова безсловесни животни непрестанно дишат, толкова и така топли слънчеви лъчи минават през него, а при това луната и звездите правят същото. Но чудо над чудесата! Но има опасност да кажа, че и това не е някакво чудно чудо. Защото не подобава да се удивляваме, когато бог твори нещо, но повече да го възхваляваме и да го прославяме, защото той лесно създава това, което желае, и в тези свои творения е вложил толкова сила да съществуват [толкова] време, колкото желае. Поради това и земята пребивава, както изпърво е създадена, и морето не намалява, нито се увеличава, и въздухът запазва и досега естеството си, което е получил изначало, и слънцето не може да разтопи небесната твърд, и твърдта не се разлива, бидейки преди това водна, но пребивава като твърд. Защото творецът е допуснал такова съществуване на противни естества — мокро и сухо, и пак студено и топло, като е събрал всичко в един строеж и любов. Когато видим едно от тия неща: слънцето, че ходи някога по северните страни, някога по южните, друг път посред небето, и луната, че расте и намалява, и звездите, че изгряват и залязват в определените им часове, като означават времената за жътва и за сеитба и известяват буря и затишие на онези, които пътуват по вода — когато виждаме всичко това — господарю мой, — ние възхваляваме твореца, който е създал такива блага, и от тези видимите [неща] възлизаме към невидимото. Но не странствуване ни е нужно, а вяра, защото чрез нея можем да го видим. Когато виждаме как в годините се променят времената, и дъжд се изсипва по земята, и тя расте и се покрива с трева, и ниви се вълнуват, и

дъбрави се зеленеят, и гори растат, и овощия се раждат, нека насочим езика си към възхвала и да кажем с блажения Давид и с него да запеем, като речем: „Възвеличиха се твоите дела, господи. . . Ти всичко създаде с премъдрост. Когато слушаме пойните птици: да пеят славеи, косове и сойки, чучулиги и кълвачи, щурци и жътвари, лястовици и скворци и други безчислени птици да пеят с различни гласове красиви песни, в това им подражаваме — да славим твореца. Не както другите творци, които творят от готови неща, той всичко това от небитие в битие изведе и даде на несъществуващите битие, защото нему е лесно да създава и от небитие, и от битие. Така той е сторил някога, и нека кажем просто — така всекидневно твори. Не от готови тела той създава телата на животните и от несъществуващото създава души, обаче не на всички животни, а само на човеците, а от птиците твори птици и от плаващите — плаващи, и от другите родове променя всеки според неговия род. А така също чрез семена и садива пренася на човеците земните плодове. По-рано земята, без да бъде орана, нито посявана, родила растения с разни имена и видове и разни родове влечуги и четвероноги, после водното естество, както му било заповядано [родило] животните, които живеят във водата и които прелитат по въздуха. А самата тази земя, и небето, и въздухът, и водното естество, и огънят, и светлината той повели да бъдат създадени не от вещ, но несъществувалото някога изведе от небитието в битие, като стана сам създател на този голям кораб, сиреч на тази твар. Той сам я управлява и сам премъдро нареди кораба. Това ни каза неговият върховен пророк Мойсей, като приел от този премъдър творец, господа бога и владика, на Синайската планина тези шест слова.

Господарю мой, не от себе си сме съставили [тези слова], но едно сме взели точно със същите слова от Шестоднева на св. Василия, а за друго взехме само мисълта от него, също както и от Йоана, а друго от други, каквото нещо някога сме прочели — така сме съставили това. Така също някой, покрай когото би минал владетелят и — като мине този владетел — той би поискал да му построи дворец, но няма с що да го построи, би отишъл при богатите и би поискал от тях: от едного мрамор, а от другиго тухли, и би изградил стени, покривайки пода с мрамор, изпросен от богатите. А когато поиска да го покрие и не притежава според тези стени и мраморен под, за да постави достоен покрив, би направил с леса покрив на двореца и би го покрил със слама, врати би наплел от пръти и така би направил преграда. Така подобава на оногова, който няма нищо в своя дом. Така е беден и нашият ум и като няма нищо в своя дом, с чужди слова изгради това, като прибави [нещо] и от бедния свой дом [ум?]. Но като слама и лесина са неговите слова. Ако господарят го обича, ще приеме всичко

това като негов труд. Нека бог господ, владетелят на владетелите, да даде живот на този владетел, та като му угажда добре, да заслужи рая, заедно с всички преподобни мъже. А на нашия бог слава във вековете, амин. . .

Подражавай на особения нрав на пчелата, която никому не причинява вреда и не поврежда чуждия плод, а съставя медни пити. Защото тя събира, както се знае, восъка по цветовете, а меда — от тази течност, която е пръсната като роса по цветовете, изсмуква я с устата си и я влага в отворите на восъчните пити. Поради това отначало [медът] е течен, после, като остане по-дълго време, се сгъстява и получава своя състав и жилавост. Поради това [пчелата] е получила достойна похвала от Соломон, като е наречена мъдра и работлива от него. Защото тя, трудейки се така, си събира храна. „Нейният труд — казва той — царе и прости употребяват за здраве." Толкова мъдро тя построява влагалищата за меда. Като разпръсне восъка на тънък пласт, тя построява от него гъсти и долепени помежду си клетки, така щото гъстотата на тези малки връзки става опора за цялото. Всяко восъчно отверстие се опира на другото, като бива преградено с тънка стеница. След това по същия начин тя изгражда и медната пита и в два и три реда, като ги гради една [килийка] върху друга, тъй като пчелата се опасява да направи през цялата тази пита един отвор, да не би медът поради своята тежест да излезе навън. Разбери, как геометрията, сиреч землемерието никак не е по-точно от тази премъдра пчела. Всички клетки са шестостепенни и имат равни страни, като клетките не лежат точно едни над други, да не би поради тежестта тези дънца да пропаднат, бидейки тънки, но ъглите на долните шестоъгълници служат за опора и подставка на по-горните, така щото безопасно да поддържат тежестта над себе си и медната течност да се влива във всяка клетка поотделно.

И тъй как ли мога подробно да опиша особеностите в живота на птиците? Така жеравите имат нощна стража, която се сменя: едни от тях спят, а този ходи около тях и наблюдава. А когато [времето] на стражата свършва, този [който е бил на стража] заспива, докато онзи, който го замества, както първият го е пазил, така и той сега го пази. Същият ред се вижда и когато те летят: ту един, ту друг бива водач, като след като води определено време, предава другиму, та той също да води. А умът на щъркелите не се отличава много от този на словесните същества. Те по едно и също време прелитат на същите места, а после по едно време, сякаш по общо решение, всички отлитат. Съпровождат ги нашите врани. Те ги съпровождат и се борят заради тях с други, враждебни птици. Доказ за това е, на първо място, че по това време просто никъде не се виждат врани. След това пък [враните] се завръщат с прокълван

и оскубан врат, което показва, че са ги отбранявали. Кой им е установил тези закони, да ги съпровождат и да ги обичат като гости? Кой ги е заплашвал с наказание, та никоя да не остава от този съпровод? Слушайте вие, които сте негостолюбиви и скъперници и затваряте вратата, та дори покрив не давате през зимата на бедняка. А пък проявяваното към остарелите щъркели старание и грижа би било достатъчно, щото и нашите деца, ако пожелаят да му обърнат внимание, да почнат да проявяват обич към баща и майка. Защото няма никой така безсмислен човек, който да не се засрами от това, да бъде по-долен в добродетелта от ненадарените с мисъл птици. Когато бащата загуби перата си поради старост, щърковете го обграждат, покриват го с крилата си, греят го и му носят обилна храна. [Когато опита да] лети, те му помагат, доколкото им е възможно, като подемат от двете страни крилата му и го пренасят. Това е толкова известно навсякъде, щото се говори за „щъркеловско благодеяние".

Никой да не се оплаква от своята нищета, нито да се отчайва от своя живот, понеже нямал нищо у дома си. Нека погледне майсторското строителство на лястовицата, която, когато започне да си строи гнездо, носи в устата си малка вейка. Тъй като не може да носи кал с краката си, намокря във вода крайчеца на крилата си, после ги валя малко в земния прах и така събира кал, за да гради. После, като слага постепенно клечиците, с тази кал свързва като с някакъв клей и в [така построеното] гнездо отглежда птиченцата си. А ако някой им избоде очите, тя от самата природа има лек, с който може да излекува очите на своите птиченца. . .

Алкионът [зимна птица] е морска птица и строи гнездото си на морския бряг, като снася яйцата си в самия пясък. Тя снася яйцата си посред зимата, когато ветровете чрез силни бури изливат морето връз сушата. Тогава обаче престават всички ветрове и морските вълни утихват докато зимната птица прележи седем дни — тъй като тя в продължение на толкова дни измътва своите пиленца. Но понеже на тях им е нужна и храна, то бог, който е щедър в даровете си, е дал други седем дни на това малко същество. Всички гребци по морето го знаят и тези дни се наричат „алкионитски дни". . .

Казват за гугутката, че тя, когато умре другарката ѝ, не се събира с друга другарка, прекарва така, без никого другиго да приеме, но помни първия си другар. Чуйте жени как чистотата на вдовството дори и всред безсловесните е нещо по-добро, отколкото непристойнството да се вземат много [съпрузи]. . .

Нека се заловим да разкажем в приличен размер и останалото за телесните части и членове. Мъжът има, както разказват, на главата си три шева, съединени под ъгъл, а на женската глава има един шев, който обикаля главата наоколо. По този белег и в гробовете могат да се различат коя е мъжка глава, коя — женска, въпреки че понякога, но рядко се намира, както други казват, мъжка глава, която съвсем да няма някакъв шев по себе си. [Главата] е, както казах: по-висока от всички членове, а другите членове след нея заемат всеки своето място според природата си. Главата [се състои] от три съединени помежду си части: на предната ѝ част лежи темето, за което мислят, че се образува едва след другите части, а на задната страна — така нареченото иние, сиреч тил. Между тила и темето пък е корифи, сиреч върхът: тази част наричат още скрание, което ще рече лоб. Но целият тил е съвсем празен, понеже няма нищо в себе си, а темето съдържа мозъчните полукълба, обвити в кожа. При крайната страна на мозъчните полукълба лежи онова, което назовават приглавница [малък мозък], за която мислят, че я няма никое друго животно освен единствен човека. Понеже мозъчните полукълба са без кръв, тъй като, бидейки голи, нямат никак кръвоносни жили, та затова и [мозъкът] е винаги студен и обича топлината, а не студа. Някои мислят, че в него е мястото на ума. От всяко око отиват по три проходчета [нерва] в мозъчните полукълба: едно голямо и [друго] средно; краят на всяко едно достига до приглавницата. Третото пък, което е най-малко, влиза в самото мозъчно полукълбо: същото отива повече и по-наклонено към ноздрите и стига до темето. Към лицето спада, поставено между двете очи, челото, което, ако е голямо, показва, че онзи, чието чело е такова, има мъдростен ум. А у които е малко, те имат по-остра мисъл и бързо разбират словата и делата. За чело, което е на вид широко, мислят, че то е образ и знак на страхлив човек, а като е кръгло — на досадлив, припрян и гневлив. На края на челото, отпред, има две вежди. Ако те лежат право, показват добър, кротък и милосърден [човек]. Ако пък са наведени и са спуснати повече към носа, то този [човек] е раздразнителен, опак и страхлив. А ако са наклонени повече към лоба, показват гълчелив, пакостлив и лукав. Така твърди първият от физиците, сиреч от така назованите естественици, след като е наблюдавал много. Под всяка вежда се намира, на страната си, по едно око, което има за свои части отгоре и отдолу клепки, всяка от които отделя от себе си косъмчета, които се назовават ресници. Вътрешността на окото, през което се вижда, е изцяло водна. Назовават я зеница. Онова, което я обгръща непосредствено, е черно наоколо, а онова, което е по-

нататък — белообразно. Има и сляпо око и горна и долна клепка. В очите има много различия; едни биват светлосини, а други — пъстри, а трети — тъмни, а други — бляскави. А и по големина едни биват по-големи от други. Някои не са нито големи, нито малки, но средни. За тях мислят, че са по-добри. Едни очи биват много хлътнали навътре, повече от своята вдлъбнатина, а други — изпъкнали навън, сякаш ще изскочат. Други пък не приличат нито на едните, нито на другите, но са средни. За тях мислят, че са знак на добър нрав у ония, у които се намират. А онези, които имат очи, вдадени много навътре, мислят ги, че виждат по-остро — и това е за всяко животно. Хората, чиито очи мигат скоро, мислят ги, че имат и ум, който не стои на едно място, но често се мени и се премята на друга страна. А у когото очите дълго време не мигат, за тогова мислят, че е безсрамен и безочлив. Които очи пък са средни, нито често мигат, нито рядко — те са знак на добър нрав.

Но защо разпростряхме толкова речта си за това? — За да изявим на читателите почетността на нашето сътворяване и отреждане и имената на [телесните] членове, както и това, как се съединяват един с друг, и да покажем и [човешките] нрави, както сме слушали от изкусни хора, какъв е всеки по образ — добър или зъл, та да знаят и другите как да се пазят. Чрез тези белези, мислят, милостивият бог е дал възможност на разбиращите да се отстраняват от злонравия [човек], а да се приближават към добронравия, както и дал поличби и за слънцето и за месеца, чрез които се узнава тихо време и топлина, а също и бури, и зима, и бездъждие, и ветрове, и много други неща, та като ги види човек, да се приготви за работа, или които се уплашат, да ги избягнат и поради това да славят бога, който е устроил това така за своите слуги. Но ние нека се заловим за останалото, та още повече да се чудим на невидимата божия сила и да я славим.

Има и друг член от главата, чрез който само слушаме, а не дишаме. Защото се е измамил някогашният Алкмеон, като е казал невярно, че козите дишали чрез ушите — както говори философът Аристотел. Нека се знае и това, че само човекът не си движи ухото. Знае се [по име] една част от ухото, която се нарича на гръцки л о в о с, а на славянски — крайчец на ухото. На нея се окачват обици. Оставихме другата част като такава, която няма име. Извътре ухото е кръглесто, а най-подир има и кост със същата форма като него. В нея като в празен съд всеки звуков глас хлопа и тупа [и преминава]. И понеже [ухото] няма тръбичка, нито проходче към мозъчните полукълба, то затова такава излиза към устния мъжец и оттам се простира една жила в полукълбата и много лесно довежда до тях гласа и плющенето.

Из „Небеса"

За светлината, огъня и небесните светила

Трябва да се знае, че Луната се осветлява от Слънцето не за това, че бог не е бил в състояние да ѝ даде отделна светлина, но за да бъде въведено в творението съотношение и ред на властелин и подчинен. По този начин и ние да се научим да общуваме помежду си, да се подпомагаме и да се покоряваме преди всичко на създателя и твореца бога и владетеля, а после на поставените ни от него началници. Не трябва да се издирва защо този началствува, а аз не началствувам, но да приемаме с възхвала и благоразумие всичко, що идва от бога. Слънцето и Луната се затъмняват, като чрез това изобличават безумието на тези, които се покланят на творението, а не на твореца, и ни показват, че те са изменчиви и променливи. А всичко, което е изменчиво, не е бог, защото всичко променливо по своята природа е разрушимо. А Слънцето се помрачава, когато тялото на Луната застава като някаква преграда, засенява ни и не позволява то да ни праща светлина. Колкото продължително се окаже, че тялото на луната да е по-малко, то не се учудвай, защото, както казват някои, Слънцето било много по-голямо от Земята, докато нашите [църковни] отци [смятат], че то е равно на Земята, и [въпреки това] често пъти то бива закривано от малък облак, малка могила или пък малка стена. . .

Небеса

И тъй душата е жива същност, проста и безплътна, по своето естество невидима за телесните очи, безсмъртна, надарена с ум и разум, без форма, имаща като свой орган плътта, на която дава способност да расте, да чувствува и да се възпроизвежда, има ум, който съставя не нещо различно от нея, но най-чистата част от самата нея, така щото това, което е окото за плътта, това е умът за душата. Тя е самовластна, надарена със способността да желае и да действува, изменчива, сиреч с твърде променлива воля, поради което тя е и сътворена, като е получила всичко това по естеството си от онзи, който я е създал, придобивайки от него благодат и съществование и това, че е такава по самата си природа. . .

Плътта [тялото] има три измерения, сиреч дължина, ширина и дълбочина или тлъстина. Всяко тяло се състои от четири елемента, а тялото на живите същества — от четири течности. Трябва да се знае, че има четири елемента: земята, която е суха и студена; водата, която е студена и течна; въздухът, който е влажен и топъл; огънят, който е топъл и сух. Съ-

що така и течностите са четири, като съответствуват на четирите елемента: черната злъч, която съответствува на земята, тъй като е суха и студена; слузта, която съответствува на водата, като е студена и влажна; кръвта, която съответствува на въздуха, като е течна и топла; жълтата жлъчка, като отговаря на огъня, тъй като е топла и суха. И тъй, плодовете се образуват от четирите елемента, влагите [течностите] от плодове, а телата на живите същества — от течностите и пак се връщат в тях. Защото всичко съставно се връща в онова, от което се образува. Трябва да се знае, че човек има общо и с бездушните същества, както и участвува в живота на безсловесните същества, а е получил и мисловна способност заедно с разумните същества. Чрез своето тяло той има нещо общо с бездушните предмети, както и по това, че се състои от смес на четири елемента. С растенията има общо това, както и проявата да се храни, да расте и че притежава семе, сиреч способност да ражда. С безсловесните той има общност както в това отношение, така и това, че е одарен с желание, сиреч гняв и похотливост, после по чувствуването и по движението, което отговаря на подбуждението.

Сетивата са пет: зрение, слух, обоняние, вкус и осезание. Движението, което е свързано с подбуждането, представя способност да се придвижва от едно място на друго, както и да се раздвижва цялото тяло, да се издават звуци и да се диша. Защото от нас зависи да вършим или да не вършим всичко това. Посредством разума човек се съчетава с естествата, които са безплътни и са постижими само чрез ума — като мисли, разбира и разсъждава за всяко нещо, стреми се към добродетелите и обича благочестието, което е върхът на добродетелите. Поради това човекът представя един малък свят.

Трябва да се знае, че разрезът, изтичането и промяната са свойствени само на тялото. Изменението се отнася до качеството, сиреч затопляне или охлаждане, и подобни неща. Изтичането е изтичане чрез опразване, като се изпразва и влажното, и сухото, и въздушното и има нужда да се запълни. Поради това са естествени гладът и жаждата. За душата са свойствени благочестието и мисленето. Добродетелите са нещо общо за душата и тялото поради това, че те имат отношение към душата, понеже душата помага на тялото.

Трябва да се знае, че разумът по своята природа властвува над онова, що е неразумно [у нас]. Душевната сила се разделя на разумна и неразумна. Неразумната част има две страни: едната не се покорява на разума, сиреч не се ръководи от мисълта, а другата се покорява и слуша разума. Непослушната и непокоряващата се на разума част е жизнената сила, която се назовава туптяща [пулсираща], съдържащата в себе си семе, сиреч способност да ражда и да расте, та се нарича и

храняща. Тя е същата, която образува плътта, понеже тази последната се направлява не от мисълта, но от самата природа. Онази част, която се покорява и повинува на разума, сиреч на мисълта, се разделя на желание и гняв. Изобщо неразумната част на душата се нарича възприемаща и способна на желание. Трябва да се знае, че движението, което съответствува на подбудата, спада към тази част, която е покорна на разума. Трябва също да се знае, че едни от делата са добри, а други лоши. Онова благо, което се очаква, събужда желание, а когато се постигне, носи удоволствие. Също така и очакваното зло събужда страх, а когато настъпи — скръб. Необходимо е да се знае, че когато ние говорим за благото, ние имаме пред вид както онова, което е истинско благо, така и това, което изглежда такова. Същото се отнася и до злото.

За удоволствията

Едни от удоволствията са душевни, а другите плътски. Душевни са онези, които са присъщи само на душата сама по себе си, например каквито са [удоволствията] от занимането с науката или от съзерцанието. Плътски пък са тези, които се получават чрез участието на душата и тялото и поради това се наричат плътски. Такива са [удоволствията] от храненето, съвкуплението [и други подобни]. Никой обаче не може да намери удоволствия, които са свързани само с тялото. От друга страна, едни от удоволствията са истинни, а други лъжливи. Едни от удоволствията са свързани само с ума и се отнасят до образоваността и до разума, другите пък са свързани с плътта и се получават посредством сетивата. От тези плътски наслади едните са естествени и без тях не може да се живее, каквото е храненето, чрез което задоволяваме глада, или необходимите дрехи, а други пък са естествени, обаче не са необходими, каквито са съгласните с природата и закона съвкупления. Но тези, ако и да се вършат за продължение на рода, възможно е да се живее и без тях, в девственост. Други пък [удоволствия] не са нито нужни, нито естествени. Такива са пиянството, блудството и преяждането, което надминава потребата [от храна]. Те прочее не съдействуват нито за запазването на нашия живот, нито за възпроизвеждането на рода, но по-скоро причиняват вреда. Поради това онзи, който живее според божията воля, трябва да търси онези удоволствия, които са необходими и в същото време са естествени, като оставя на второ място тези удоволствия, които са естествени, но ненужни, и то за подходно време, начин и мяра. Той трябва да отбягва всички други удоволствия. Трябва да се смятат за добри онези удоволствия, които не са съчетани със скръб, нито пък предизвикват разкаяние, не причиняват никаква друга вре-

да, не надвишават мярката, не ни отвличат от сериозните дела за дълго време или не ни заробват.

5. КОНСТАНТИН ПРЕСЛАВСКИ

Из „Учително евангелие“

Превод на К. Куев в Христоматия по старобългарска литература. С., 1961, с. 39—40, 42—43, от архиеп. *Антоний*, Из истории христианской проповеди, СПб., 1895.

Предисловие

Добре е, братя, всякога да се започва от бога и да се свършва с бога, както е рекъл Григорий Богослов; и да се поучаваме в закона господен денем и нощем, както е рекъл пророкът; и да раздаваме господните слова на желаещите ги души. „И не скрих твоята милост и твоята истина от многото сборища“ и пак „ще възвестя твоето име на моите братя и сред църквата ще те възхваля“. Поради това и аз, скромният Константин, като се уверих в това от твоите молби, брате Науме, и от казаните по-горе заповеди, преклоних се пред твоето смирение. И всички вие, мои братя, бащи и синове, които искате да се поучите, не придиряйте на мен, дръзналия за това, но постарайте се да се насладите, като се приготвите да слушате. Като нямам нещо свое, то следвам оногова, който е дал на безплодните много плод и на немите да говорят. И това се вижда от следното: намирам, че и Варлаамовата ослица някога е проговорила с човешки глас и че сух камък е пускал вода за жадните хора. Във всичко това се възвеличиха делата господни.

Затова и аз, смиреният, подканен, както рекох, да преведа тълкуването на светото евангелие от гръцки език на славянски, като видях слова, по-високостоящи от моето разбиране и сила, страхувах се и треперех. Но като се боях повече от бъдещата смърт заради непослушанието, то, не можейки да напиша всичките, започнах само уставните, неделни [евангелия]. Като прося молитвите на всички христолюбци за успех [в работата], нека общият господ бог наш Исус Христос ме удостои да довърша докрай обещанието си за слава на отца и сина и светия дух. Амин.

Азбучна молитва

Текст и превод у *К. М. Куев*, Азбучната молитва в славянските литератури, С., 1974, с. 170—174.

Аз се моля богу с тези думи:
Боже на всяка твар и създателю
на видимото и невидимото!

Изпрати животворящия господ-дух
да вдъхне в сърцето ми словото,
което ще бъде в полза на всички,
живеещи в твоите заповеди.
Защото е истински светилник на живота
твоят закон и светлина в пътеките на този,
който търси евангелското слово
и иска да получи твоите дарове.
Лети и сега славянското племе.
Към кръщение се обърнаха всички,
желаещи да се нарекат твои хора;
за твоята милост, боже, те молят горещо.
А на мен сега дай изобилно слово,
отче, сине и свети душе,
на мен, който моля за помощ от тебе.
Ръцете си простирам винаги нагоре,
за да получа сила и мъдрост от тебе.
Защото ти даваш на достойните сила
и цериш всяко същество.
Избави ме от фараонска злоба,
дай ми херувимски полет и ум,
о, честна и пресвета троице.
Превърни скръбта ми в радост,
за да почна целомъдрено да описвам
твоите премъдри чудеса,
като приема силата на шестокрилите.
Сега вървя по следите на учителите,
следвайки името и делото им.
Ще направя явно евангелското слово,
въздавайки хвала на троицата в божеството,
която възпява всяка възраст —
млад и стар със своя разум —
и един нов народ, въздавайки всякога хвала
на отца и сина и светия дух,
комуто подобава чест, власт и сила
от всяка твар и дихание
през всички векове и навеки! Амин.

Проглас към евангелието

Превод на *Ив. Дуйчев*, в СБК, I, С., 1943, с. 26—30, от БСМ, с. 338—344.

Проглас на светото евангелие.
Както пророците са предрекли,
Христос иде да събере народите,
защото е светлина на целия тоя свят.

А те казаха: Слепите ще прогледат,
глухите ще чуят буквеното слово
да познаят бога, както трябва.
Заради това слушайте, всички славяни,
защото от бога е даден тоя дар,
той е дар божи за дясната част,
дар за душите, който никога не тлее,
за онези души, които го приемат.
Матей, Марко, Лука и Йоан
учат всички, като казват:
Вие, които търсите красотата на душите,
вижте, любете и радвайте се;
а вие, които искате да отхвърлите безброя от грехове
и да отмахнете тлението на тоя свят,
та така да намерите райски живот
и да избегнете от пламтящия огън —
слушайте сега с целия си ум.
Слушайте, цял славянски народе,
слушайте словото, защото от бога дойде,
словото, което кърми човешките души,
словото, което подготвя да познаем бога.
Както без светлина не ще има радост
за окото, което вижда цялото божие творение,
но всичко не е ни хубаво, ни видимо,
така и всяка безкнижна душа
не вижда добре божия закон
писания, духовния закон,
закона, който открива божия рай.
Защото кой слух, който не чува тътена
на гръмотевицата, може да се бои от бога?
А как ноздрите, които не миришат цвета,
ще разберат божието чудо?
А устата, която не чувствува сладкото,
прави човека като камък.
А повече от това безкнижната душа
мъртва се явява у хората.
А това всичко ние, братя, като разбираме,
даваме ви нужния съвет,
който ще отлъчи всички хора
от скотския живот и похот,
та да не би вие, като имате ум непросветен
и като слушате словото на чужд език,
да го чувате като глас на меден звънец.
И свети Павел, учейки, рече:
„Когато въздавам богу своята молитва,
предпочитам да изрека пет думи,
но и всички други да разберат,

отколкото хиляди неразбрани думи.“
Кой прочее човек не разбира?
Кой не ще приложи мъдрата притча,
която ни съобщава правите думи,
че, както гниенето обхваща плътта
и кара всичко да гние, да става пò тор от тора,
когато няма своя храна,
така всяка душа отпада
от живота, когато няма божи живот,
когато не слуша божието слово.
И друга притча, твърде мъдра,
нека кажем: Хората, които се обичат,
искат да растат с божия растеж;
но кой не знае тая права вяра,
която е като семето, което пада на нивата,
така и тя, падаща върху човешките сърца,
изисква божия дъжд на буквите,
за да израсте по-добре божият плод.
Кой може да каже всички притчи,
които изобличават — без книги — езичниците,
говорещи безсмислици.
Не, ако знае всички езици,
не може да изкаже тяхната немощ.
Обаче нека прибавя и своята притча,
като казвам голям ум в малка реч:
Голи са без книги всички народи,
не можейки да се борят без оръжие
с противника на нашите души
и готови за плена на вечната мъка.
А и вие, народи, които не обичате врага,
а мислите да се борите много с него,
отворете прилежно дверите на ума,
като сте приели сега здравото оръжие,
което коват книгите господни,
силно притискащи главата на лукавия.
Който прочее приеме мъдростта
на тези писмена, Христос в него говори
и вашите души крепи той винаги,
а апостолите с всички пророци.
А които говорят словата на тези,
ще бъдат способни да убият врага,
принасяйки на бога добра победа,
избягвайки мръсната тлен на плътта,
на плътта, животът на която е като сън,
не падайки, но крепко стоящи,
като са се явили пред бога като достойни,
стоейки пред дясната страна на божия престол,

когато с огън съди народите,
радвайки се с ангелите до веки,
вечно славейки милостивия бог,
всякога в писани песни
възпявайки човеколюбеца бог,
защото томува е славата,
честта и хвалата божия винаги
с отца и с светия дух
от всяка твар във всички векове,
Амин.

Историкии

Превод на *Ив. Дуйчев*, СБК, I, с. 45—50, от *В. Н. Златарски*, Най-старият исторически труд в старобългарската книжнина, СпБАН, XXVII, 1923, с. 132—182.

Историкии за бога, съдържащи накратко годините от Адам до пришествието Христово и пак от Христос до сегашния 12-и индикт.

От Адам до потопа години 2262.
От потопа до рождението на Аврам 1070.
Всички събрани години 3332.
От рождението на Аврам до изхода на синовете Израилеви от египетската земя има 505 години.
Всичко от Адам до изхода [на евреите от египетската земя] 3837.
След изхода на Мойсей 40 години, които [били прекарани] в пустинята.
Исус [Навин] 27.
На съдиите по ред и мъчителите, които владяха Ерусалим:
Хусарсад 8 години.
Готониил 40.
Еглом 18.
Аот 80.
Явин и Сисара 20.
Девора с Варак 40.
Мадиам 7.
Гедеон 40.
Авиме [ле] х 3.
Тола 23.
Иаир 22.
В ръцете пък на синовете амунски и филистимски прекараха 18 години.
Йефтае 6.
Авеса Витлеемски 7.

Еалом Завулонит 10.
Авдон Фара[то]нит 8.
В ръцете Филистимски 40.
Самсон 40.
Безвластие 20.
Илия 20.
Самуил 30.
От изхода на синовете Израилеви до Саул, първи цар Израилев 547 години. Събрани всичко от Адам са 4384 години.
Саул 40.
Давид 40.
Соломон 40.
Ровоам 17.
Авия 3.
Йосафат 25.
Йорам 8.
Охозий 1.
Готолия 7.
Йоас 40.
Амасий 29.
Озия 52.
Йо[а]там 16.
Ахаз 16.
До пленението самарийско има 15 царе, а години 385.
Езекия 29.
Манасий 55.
Амос 2.
Иосий 34.
Йохаз 3.
Елиаким 11.
Йоаким 3.
Седекия 11.
До пленението юдово 148 години.
На[в]уходоносор 25.
Мародах 12.
Валтасар 4.
Дазирий 17.
Кир 32.
Камбиз 8.
Магимин [?] 47.
Дарий 36.
Ксеркс 20.
Артаван 7 месеца.
Артаксеркс 40.
Ксеркс 40.
Су[г]диан 42.
Дарий 19.

Ксеркс 41.
Артаксеркс 42.
Арсис 4.
Дарий 16.
До Александър [Велики] 301 година.
Всичко от Адам до Александър 5029.
Александър 12.
Птолемей Лагос 40.
Птолемей Филаделф 27.
Птолемей Евергет 24.
Птолемей Филопатор 32.
Птолемей Епифан 22.,
Птолемей Филомитор 32.
Птолемей Евергет 29.
Птолемей Сотир 15.
Птолемей Александър 12.
Птолемей Филип [Фускон?] 8.
Птолемей Дионисий 31.

Клеопатра 22. Убива я Август в тридесет и седмата година от своето царуване и след това царува 4 години. Всичко от Адам до въплъщението на Христа има 5555 години. След въплъщението на Христа:

Август 15 години.

От Тиберий 18 години — до спасителните мъки на господа наш Исуса Христа.

На християните е потребно да знаят добре, когато ги питат за еврейската пасха, да намират дните от слънчевия кръг точно — което е потребно християните да знаят и умеят. Намираме слънчевия кръг 23, а лунния — 10, в спасителната мъка и еврейската пасха, в събота, според евангелиста. Възкресението на спасителя наш Исуса Христа, сина божия, е на 25 март месец по църковното предание, което добре посочва по име същинската пасха. След възкресението на господа наш Исуса Христа:

Тиберий 5 години.
Гай 3 години, а месеца 4.
Клавдий 13 години, а месеца 8.
Нерон 13, а месеца 8.
Весп [ас]иан 19, а месеца 11.
Тит 12, а месеца 2.
Домитиан [Домициан] 15, а месеца 5.
Нерва 4, а месеца 4.
Траян 19, а месеца 6.
Адриан 23, а месеца 3.
Антонин 22, а месеца 3.
Марк 7 години.
Люкий [Луций] 9.

Комод 13.
Септимий 17.
Макрин 1.
Антонин втори 14.
Александър 13.
Максимин 3.
Гордиан 6.
Филип 7.
Деклий [Деций] 4.
Гал 2.
Валериан 12.
Клавдий 1.
Аврелиан 5, а месеца 6.
Проб 6, а месеца 6.
Диоклетиан 20.
Максимиан 18.

От Август царя до Макси[ми]ан 30 царе, а години 343; събрани пък от Адам до свети Константин [благо]верния цар има 5843. Царува [благо]верният цар Константин 33 години.

Константиновци 23.
Юлиан 2.
Ювиан 1.
Валенти[ни]ан 12.
Валент арианин [?] 13.
Теодосий Велики 17.
Аркадий 13.
Теодосий Малки 42.
Маркиан 6.
Лъв Велики 7.
Лъв Малки 1.
Зинон 17.
Юстин 9.
Юстиниан 19.
Юстин втори 13.
Тиберий 4.
Маврикий 20.
Фока 8.
Ираклий 30.
Константин 1.
Константин втори 27.
Константин 17.
Юсти[ни]ан 10.
Лъв 7.
Тиберий 7 и
Юстиниан и синовете му 6.
Вардан 2.
Артемий 2.

Теодосий 1.
Лъв 24.
Константин и синът му 52.
Лъв и синът му 30.
Константин сам 16.
Ирина, майка му, 5.
Никифор 8, а месеца 9. Него убиха. . . българите на 27 юни.
Ставракий 2 месеца.
Михаил, зет му, 1 година, а месеца 9.
Лъв Арменец 7 години, а месеца 5.
Михаил втори 8, а месеца 9.
Теофил и синът му 12, а месеца 3.
Теодора, жена му, със сина [си] Михаил 14 години, а месеца 1, дни 2.
Михаил сам 11 години, а месеца 1, дни 9.
Василий 20 години.
Лъв, синът му, 7 години.

Всички години от разпятието Христово до Лъв, сегашния цар, деветстотин и осемнадесет, а от Адам до сегашния 12-и индикт има 6406 години.

6. ПРИПИСКИ И ПОСЛЕСЛОВИЯ

Послесловие към старобългарския превод на житието на Антоний Велики (IX—X в.)

Превод на В. Гюзелев от *Б. Ст. Ангелов*, Из старата българска, руска и сръбска литература, II, С., 1967, с. 112—113.

От Йоан, недостойния презвитер, който преведе това.
Аз пък грешният, като завърших превода на творението на Атанасий Велики за житието на великия наш отец Антоний, искам да побеседвам малко с всички слушащи черноризци, пък и изобщо с обикновените [вярващи]. И моля прошка от вас, ако сме сложили неправилно и нестройно някоя дума, превеждайки неговите чудеса. Тъй като не сме толкова опитни да предадем от елински език тези думи, които тогава ги нямаше в славянския език, и се помъчихме да предадем смисъла им. И не се надявахме само на своя ум, но подкрепени от пустинножителя Йоан, който следваше Антониевото житие, бяхме помолени от църковния строител Йоан, наш господар, архиепископ на българската земя.

И не само житието на великия Антоний ни бе заръчано да преведем, но и на пречудния чудотворец Петровия ученик Панкратий тъй като не беше преведено от никой преди нас. Като обмислих, реших да преодолея нашата грубост, за да не остане лишен славянският народ от божествения живот на тези чудотворци. И разбрах, че послушните не ще бъдат лишени от наградата на нашия господ-бог спасител Исус Христос за душевен успех, когато той трябва да представи чисти душите на своите хора пред бога. Томува е славата заедно с отца и сина и светия дух — сега и, всякога и във вечните векове.

Приписка на Григорий презвитер към превода на Стария завет (IX—X в.)

Превод на В. Гюзелев от *Н. Е. Евсеев*, Григорий пресвитер, переводчик времени болгарского царя Симеона,ИОРЯСл, VII, 3, 1902, с. 356—357.

Книги на божия Стар завет, разкриващи образи от Новия завет, както е истината, които са преведени от гръцки на славянски при българския княз Симеон, син на Борис, от презвитер и мних Григорий, черковник на всички български църкви, по заповед на княза-книголюбец Симеон, справедливо наречен боголюбец.

Приписка към превода на „Катехезите“ на Кирил Ерусалимски (IX—X в.)

Превод на В. Гюзелев от *А. Vaillant*, La traduction vieux-slave de Catéchèses de Cyrile de Jérusalem, BSl. IV, 1932, с. 253.

Господи, помогни на своя раб Теодор, който завърши тези книги. Да му даде бог опрощение на греховете. И на раба божий Константин, който написа тези книги. Амин.

Приписка към превода на „Слова против арианите“ на Атанасий Александрийски (907 г.)

Превод на В. Гюзелев от *А. Vaillant*, Discours, contre les Ariens de saint Athanase. Version slave et traduction en français, Sofia, 1954, 6—7.

Исус Христос, син божий, побеждавай!

† Тези благочестиви книги, наречени Атанасии, преведе по повеля на нашия български княз на име Симеон от гръцки на славянски език епископ Константин, който бе ученик на Методий, архиепископа на Моравия, в годината от началото на света 6414 [=906], индикт 10. А пък ги написа по повеля на същия княз Тудор, черноризец Доксов, на устието на Тича, където е съградена светата и честната златна нова черква от същия княз, в годината 6415 [= 907], индикт 14. В същата година, на втория ден от месец май, в събота вечерта почина рабът божий, бащата на този княз, живял с чиста вяра и в правоверно изповядване на нашия господ Исус Христос, великият и честният, и благоверният наш княз български на име

Борис, чието християнско име е Михаил. Този Борис покръсти българите в годината 6374 [=864]. В името на отца и сина и светия дух, амин.

7. ИСТОРИЧЕСКИ СЪЧИНЕНИЯ И РАЗКАЗИ

Из старобългарския превод на „Хроника“ на Георги Амартола

„Хрониката“ на византийския писател Георги Амартола, която достига в изложението си до средата на IX в., била преведена в България през първата половина на X в. Този превод впоследствие е получил широко разпространение в руската и сръбската книжнина. Издание на *В. М. Истрин*. Книги временныя и образныя Георгия Мниха, I— III. Петроград, 1920—1922—1930. Превод у *Б. Ангелов* и *М. Генов*, Стара българска литература, С., 1922, с. 324—326.

За царуването на Михаил и Теодора. Разсъдих, че е потребно да разкажа за същия тоя Василий — за възпитанието, месторождението му, та пак да заловя тоя разказ. Тоя Василий се роди в Македония в одринските села, в царуването на Михаил Рогава, баща на патриарха Игнатий и зет на цар Никифор, който водеше дъщеря му Прокопия. В негово царуване българският княз Крум се опълчи срещу християните. И Михаил бе победен. И когато се възцари Лъв, наскоро потегли Крум и обсади Цариград, но бе надхитрен от Лъв Арменин, та се завърна в България и изпрати хора при свети Мамант да вземат намиращите се там медни птици. Подир това влезе и превзе Одрин и изсели оттам 1000 души освен жените и ги засели от другата страна на Дунава.

В дните на цар Теофил в Македония имаше един войвода на име Кордил; той [Теофил] имаше и твърде храбър син на име Варда, когото бе оставил да управлява македонците, живеещи от оная страна на Дунава. Той успя да отиде с хитрост при Теофил, както се каза по-горе, който го прие радостно и като разбра какво иска от него, изпрати кораби да го докарат в Цариград. Български княз тогава бе Владимир, внук на Крум, баща на Симеон, който царува подир него. Направиха съвет да влязат във Византия с жените и децата. И когато българският княз Михаил беше отишъл към Солун, те почнаха да преминават с цялата си покъщнина. Като забеляза това, областният началник тръгна да се бие с тях. А македонците, като недоумяваха от това, избраха си за началници Цанций и Кордил, отвориха бой и убиха мнозина, а други плениха. Българите, като не можаха да ги победят, отидоха при унгарците, та им известиха всичко за македонците. Пристигнаха и царските кораби, за да ги откарат в Цариград, но явиха се веднага голямо множество хуни. Македонците, като ги видяха, почнаха да викат със сълзи на очи: „Боже, с молитвите на св. Адриан помогни ни!“ И опълчиха се на бой. Но турките им казаха: „Дайте ни всичкото си имущество, па вървете, където искате.“ Те не се съгласиха, но се съвещаваха 3 дни, а на 4-ия ден почнаха да влизат в корабите си. Турките, като видяха това, биха се от 5 часа до вечерта, но бяха победени и македонците ги прогониха. В тоя ден, когато искаха да тръгнат, дойдоха при тях пак хуните да се бият. Но яви се младият македонски момък Лъв, който отпосле стана хетериарх, та заедно с други именити македонци победиха турките и ги прогониха, а когато се връщаха, влязоха си в корабите и отидоха при царя, който ги прие с уважение, след което се завърнаха в своята земя — Македония. Тогава Василий бе юноша, дошъл от плен във време на Лъв и Михаил Амореанин. И отиде при цар Теофил, бидейки на 25 години, и се залови да работи при македонския войвода на име Цанций.

Чудо на св. Георги с българина

Старобългарският исторически разказ „Чудото на св. Георги с българина“ е бил написан през X в. Известен е по различни преписи. Напоследък бе издаден въз основа на пролог от XIV—XV в. от *Хр. Кодов*, Опис на славянските ръкописи в библиотеката на Българската академия на науките, С., 1969, с. 143—144. Превод на *К. М. Куев* в ХБЛ, с. 211—213.

По едно време дойде един странствуващ брат. Той носеше със себе си един кръст, който вършеше много чудеса. И като престоя малко дни, разболя се и ме повика. Когато отидох при него в страннопримемницата, гдето той лежеше, каза ми: „Благослови, отче, и моли се богу за мене! Вземи тоя кръст. Дълга е неговата история, но нямам сили да я разкажа; виждам, че краят на живота ми е дошъл, но ако ми помогне бог, ще поразкажа.“ Тогава повиках игумена и трима старци [калугери] и като се помолихме, той се повдигна, седна, прекръсти се и разказа следното:

Отче игумене Петре! Аз съм от новопокръстения български народ, когото бог просвети със свето кръщение през тия години чрез своя избраник, княз Борис, наречен в светото кръщение Михаил. Той с Христовата сила и с кръстния знак победи коравото и непокорливо българско племе, просвети с благоразумна светлина неговото сърце, помрачено от зломишленото дяволско дело; той го отвърна от тъмните, измамни, смрадни и богоненавистни жертви, изведе го от мрак на виделина, от измама и кривда към истина; отхвърли смрадните и нечисти техни [на българите] храни, требищата [жертвениците] им разори, утвърди ги със светите книги в правата християнска вяра, като доведе архиепископа св. Йосиф [Стефан] и други учители и наставници, съгради черкви и манастири, постави

епископи, попове, игумени, които да учат и ръководят народа му по божия път. Сетне бог го удостои, та като прие ангелски образ [схима], представи се от измамния тоз живот във вишния Ерусалим при Христа.

И докато беше още жив в монашество и вместо него владееше Владимир, първият негов син, по божие благословение и Михаилово Симеон свали брата си и се покачи на престола. Тогава се повдигна срещу него [Симеон] маджарският народ и плениха маджарите неговото население; той се би с тях и те му надвиха. През нея година и аз участвувах в тая война. Аз нямах никакъв сан, нито пък живеех, гдето живееше князът, а навън, в народа. Когато ни разгониха маджарите, ние петдесет души побягнахме по един път и като ни преследваха маджарите, моят кон почна да изнемогва. И аз извиках високо: „Господи боже християнски! Помогни ми с молитвите на великия мъченик Георги и ме избави." Па се обърнах и към свети Георги и казах: „Свети Георги при светото кръщение попът ме нарече на твое име; аз съм твой раб, избави ме сега от езичниците." Тогава затъна предният десен крак на коня в земята и се счупи, а моята дружина избяга далеч от мене. Наблизо имаше една горичка и долина. Аз опънах лъка и държейки стрелите в ръка, побягнах от коня надолу. И като се озърнах и видях маджарите да тичат към коня извиках: „Господи Исусе Христе, помилвай ме и изпрати своя угодник и мъченик Георги да ме закрили и да ме запази в тоя час." Щом изрекох тия думи с плач, ето че моят кон пристигна при мене с цял крак, а маджарите тичаха подире му: искаха да го уловят, но нито един от тях не можеше да се доближи до него. И пак рекох: „Слава тебе, господи, защото не си далеч от ония, които те призовават от все сърце. Велики Георги, бъди с мене." Тогава възседнах коня, а маджарите, ако и да ме гонеха и да изстреляха много стрели, не ме засегнаха поради силата Христова и помощта на свети Георги. И на часа се намерих в своето село, което отстоеше на три дни път от мястото, гдето ме стреляха маджарите. От моята дружина се върнаха само двама души, и то на втория ден след мене; всички други бяха застигнати и избити.

После Симеон, като чу, че маджарите идат пак, поведе ни отново на война. И, както си лежех у дома с жена си, яви ми се мъж голобрад, светъл и не можах да го гледам в лицето. Той ми каза: „Георги, трябва да идеш на война, но купи си друг кон, защото сегашният ти кон ще умре ненадейно на третия ден, откато излезе с тебе на път. Но заповядвам ти да му одереш крака, що се беше счупил, та да видиш каква е силата на пресвета троица и помощта на светия мъченик Георги. Това, което ще намериш на тоя крак, недей да го употребиш за нещо друго, а само за честен кръст и да мълчиш за това,

докато видиш славата божия." И запитах: „Господарю, кой си ти, комуто не мога да гледам лицето?" — „Аз съм, отговори той, Христовият раб Георги, когото ти, молещият се, призоваваше." И като станах от сън, прославих бога и светаго Георги, па сетне, както ми заповяда светецът, купих си друг кон. Преди да тръгна на война, повиках попа да направи служба, заклах най-скъпия си вол и по десет овце и свине, които раздадох на сиромасите. И заминах на война с два коня. Като вървяхме, на третия ден първият ми кон се поболя, падна и издъхна. Дружината, понеже бързаше, не ми даваше да одирам крака, но като им разказах как си беше счупил ногата, когато бягахме, почакаха ме малко време, та одрахме крака и намерихме на него под коляното три железни обръча, които държеха здраво костта, която не беше пречупена, а само пукната надлъж. Много се опитвахме да извадим обръчите, но не можахме. Тогава отрязахме костта, положихме я на камък и с топорите си я раздробихме, та така едва извадихме железата. Като се почудихме на великата и неизречена сила на света троица и на бързата помощ на светия мъченик Георги, прославихме бога и отидохме на война. И с божията милост колкото души от нас заминахме, ни един не загина в тая война, а всички се върнахме здрави и читави.

Когато си дойдохме дома, заварих жена си болна от люта огнена треска. Като престоях една-две недели и видях, че жена ми страда люто, одързостих се и се помолих: „Господи, с молитвите на тая, която те е родила, и на светия твой угодник Георги изцери твоята рабиня Мария!" После положих на нея три обръча и тя на часа стана оздравяла и прослави бога и великия мъченик Георги. И аз, като разбрах милосърдието и човеколюбието на светата троица, повиках ковача и му рекох: „Скови ми, братко, кръст от тия обръчи." Той ги скова, както ми беше казал светецът.

И други много чудеса станаха с тоя кръст: с него бесове биваха прогонвани от хората, от недъзи и войни се спасяваха с молитвите на светия и велик мъченик Георги.

Из „Варлаам и Йоасаф"

Византийската преработка на житописеца на Буда. „Варлаам и Йоасаф" е била преведена в България през X—XI в. Запазена е в много преписи. Текст и превод у *И. Иванов*, Старобългарски разкази, С., 1935.

Притча за тримата приятели

Един човек имал трима приятели: двамата от тях той почитал искрено и много държал на тяхната любов; към третия се отнасял хладно. Веднъж се явили при него царски прате-

ници, страшни войници, които искали да го закарат пред царя, защото бил направил някое зло. Това силно го натъжило и той решил да потърси помощник, който да се застъпи за него пред властелина. Завтекъл се тогава при първия си приятел и му рекъл: „Нали знаеш, друже, как винаги съм те обичал и съм давал душата си за тебе; сега ми трябва помощник, който да ме избави от беда; застъпи се прочее пред царя, от когото съм твърде притеснен." Той му отговорил: „Аз не съм твой приятел, нито те зная кой си ти и отгде си; аз имам други, с които поддържам близка дружба. Но ето давам ти две дрипи, вземи ги и ги носи със себе си, гдето отидеш, а друго не чакай от мене." Като разбрал, че няма помощ от него, завтекъл се при втория свой близък и му рекъл: „Знаеш, друже, каква почит съм имал към тебе; сега обаче аз попаднах в голяма тъга; помогни ми прочее да се избавя от нея." Отговорил му тогава вторият приятел: „И аз се намирам в грижи и нямам време да се бавя с тебе; ще изляза малко да те съпроводя и ще се върна, защото съм зает със своите неволи и не ще мога да ти помогна." Опечален крайно от неблагодарността на приятелите си, към които проявявал толкова обич, отишъл при третия, когото никога не бил обичал, нито пък някога бил споделял с него хубави часове, и взел да му говори със срам и унижение: „Знаеш, друже, че към тебе никога не съм проявявал особена любов, но сега, като ме е налегнала зла напаст и никой от другите ми приятели, с които напразно поддържах близка дружба, не ми помогна, дойдох при тебе да те моля, ако можеш поне от малко да ми помогнеш. Не ме изпъждай заради моето неблагоразумие!" А той му отговорил кротко и с весело лице: „Помня твоите малки услуги към мене и срещу това ще ти помогна; не тъжи, защото аз ще отида при царя преди тебе и ще се моля да не те предава в ръцете на твоите врагове. Бъди смел, друже, не скърби!" Тогава длъжникът взел да говори просълзен: „Горко ми, за какво по-рано да се радвам или да тъжа? Дали да се укоря, че съм имал дружба с онези, лъжовните приятели, или да страдам, че към този искрен приятел не съм проявил никаква любов?"

Йоасаф изслушал с учудване притчата и поискал да му се обясни, на което Варлаам отговорил: „Първият приятел е пагубното богатство, за което човек изпада в лоши грехове. Като дойде смъртта, богатството с нищо не може да помогне, а само с една дреха за погребение, пък и за нея ще се пръсне мълва. Вторият приятел са жената, децата и другите сродници, които са прожнвели малко време с него, но не могат да му помогнат с нищо; ако и да го съпроводят до гроба, пак се връщат, за да се грижат за своите неволи и грехове. Третият, той е непреходен и постоянен приятел. Неговото име е: вяра, любов, мир, милостиня, кротост, покорност, услужливост, послушание, трезвост, молитва, пост, покаяние и пр. Той е добрият приятел, който помни и най-малката услуга и избавя човека от вечната мъка."

Соломон и жена му

Соломон беше цар премъдър, син на царя и пророка Давид. Той имаше чудновати дарби и владееше над цялата земя. Посещаваше, престорен на беглец, всичките царе, съблазняваше жените им и вземаше от тях пръстен: и когато се завръщаше в своята земя, изпращаше пръстена назад, от чиято жена бе го взел, и така се подиграваше с всички владетели. Един път Давид рече на Соломон: „Соломоне, я се ожени, не върши лудости, както досега." А той отговори: „Докато не си намеря прилика, няма да се женя". Най-после срещна жена, много хубава. Когато я доведе в къщи, цар Давид му рече: „Тази хубавица наистина ще причини голяма съблазън." — „Не, татко, каза Соломон, каква съблазън ще стане, когато тя не ще намери по-добър човек от мене. Аз съм цар на царете, по-мъдър съм от всички други на света и най-хубавец." Давид тогава рече: „Коя ли хубавица е неприятна за хората? Неприятни са само пакостите, които може тя да докара."

Когато кипърският цар се научи, че Соломон си намерил много хубава жена, повика своите велможи и им рече: „Който от вас се реши да отнеме царицата на Соломон и да ми я доведе за жена, ще му дам голямо богатство." Намери се тогава един исполин да извърши това. Той взе със себе си много скъпоценни камъни, бисер и злато, направи хубаво царско рухо [дреха], каквото човешки ум не може да си въобрази, и така като търговец замина за земята на Соломон. Всички, които видяха стоката на търговеца, много се зачудиха и съобщиха за това на царицата. Тя веднага поръча на своите служители да ѝ доведат търговеца, за да види. И като разгледа нещата, тя остана удивена и попита веднага за цената им. Исполинът рече: „Госпожо, царице, защо ме питаш колко струват? Не е за тебе това рухо, по нас такива носят само робините." Царицата тогава рече: „Ако такова носят само робините, тогава жената на вашия цар какво ли рухо ще носи?" Исполинът отговори: „Нашият цар си няма царица, защото още не си е намерил достойна прилика на своята хубост; но ако намери, приготвил е дворец със звезди, та тя да се забавлява с тях." Тогава жената на Соломон го попита тайно: „Дали би искал царят да ме вземе?" А той рече: „Няма съмнение, че той би се много радвал на тебе и на твоята красота." Тя пак го повика насаме и му каза: „Е, как ще можеш да ме заведеш при него?" — „Открадни, отговори той, църковните ключове и ми ги дай." Тя направи това. После исполинът ѝ даде омайно

биле да пие, от което тя умря. И като съобщиха за станалото на Соломон, той се зачуди много за ненадейната смърт на царицата, па рече: „Прогорете с желязо дланите ѝ, да не би да извърши някое дело, за което говореше баща ми Давид." Така и направиха. После Соломон заповяда: „Положете я в църковната гробница, но ръцете ѝ оставете отвън, та като идвам, да я гледам, защото ми беше много мила." През нощта обаче исполинът дойде в църквата, отвори, взе царицата, напои я с омайно биле и тя оживя. После я пренесе на кораб и заведе при кипърския цар, комуто тя стана жена.

Соломон, като пожела да види своята покойна царица и не я намери в гробницата, рече: „Имал е право баща ми, като казваше: хубава жена голямо неприятелство докарва." Тогава той изпрати хора да я дирят навсякъде, но не можаха да я намерят. Най-после дойде един човек и съобщи на царя, че жена му е в Кипър. Соломон го запита: „Как да узная дали действително тя е там?" Тогава направиха ръкавици, украсени с безценни камъни, и отиде човек в Кипър да ги продава. Царицата, като узна за търговеца, повика го, за да купи ръкавиците. И когато ги туряше на ръцете си, той забеляза прогорената длан и позна царицата. След това той се върна при Соломон и му разказа всичко. Соломон се разтъжи много, па като взе петдесет души отбрани мъже, въоръжени добре, заведе ги в кипърската земя. После им поръча да застанат на две поприща място извън крепостта, наричана Сеаф, и като чуят тръба да засвири, да се притекат по тази посока, а той пък влезе в града като странник. Царицата, която гледаше из двореца, видя Соломон и го позна. После го извика при себе си и го запита за какво е дошъл там. Соломон ѝ рече: „Ти знаеш каква обич имах с тебе; ето дойдох да видя красотата на лицето ти." Царицата скри Соломон.

Когато дойде кипърският цар в своя дворец при царицата, улови я за рамото и се забавляваше с нея. Тогава тя му рече: „Да е да те види Соломон как се забавляваше с мене, какво би ти казал?" — „Какво ще ми каже Соломон? — отвърна царят. — Ако и да е велик, той е мой събрат, тъй като аз съм си цар в своя земя; при това тебе не съм те взел насилствено, с война, а ти дойде доброволно за любодейство." Царицата пък му рече: „Искаш ли да видиш Соломон?" На което царят отвърна: „Луда жено, какво говориш! Соломон е цар на царете. Какво ще търси тука?" Тя пак настоя: „Добре, ако ти покажа Соломон, нищо не му казвай, а го погуби; ако ли речеш да говориш с него, доста е да ти отвърне с четири думи и да те убие." Царят ѝ каза: „О, луда жено, как приказваш." Тогава тя изведе Соломон. Кипърският цар го запита: „Здрав ли си, Соломоне?" — „Здрав съм, царю, отговори той, но кажи ми, здрава ли е жена ти?" На това царят

каза: „Соломоне, ако някой дойде в къщата ти и преди всичко запита за твоята жена, какво би му сторил?" — „Бих го хвърлил в тъмница, рече Соломон, да лежи там три дни." Тогава служителите царски хвърлиха Соломон в тъмницата и след три дни го изведоха. Царят направи съд и го запита: „Е, Соломоне?!", а този отвърна: „Какво е, господарю?" Царят пак запита: „Когато цар улови царя, какво му прави?" — „Погубва го, отговори Соломон, но ако и да съм в ръцете ти, все съм цар. Аз загивам заради жена. Не ме погубвай тайно, защото никой не ще узнае, че Соломон е загинал. Изведи ме на полето и там ме обеси на голям дъб, та всеки да види."

След това качиха Соломон на колесницата и го покараха за полето. Като вървяха, Соломон се засмя силно. Царят, като забеляза това, рече: „О, Соломоне, аз те водя на смърт, а ти се смееш. Защо ли?" — „Чудя се, отговори Соломон, как колело колелото догонва и после и двете в калта." След малко царят пак го запита: „Соломоне, къде ти е мъдростта, която имаше?" Този му отговори: „Моята мъдрост отиде към смъртта. Когато човек е гладен, и мъдростта му изчезва, та мисли само как да се наяде. Така и мене ме налегна жалост за жена и от това ще умра."

И когато го приведоха към дъба, Соломон рече на царя: „Братко, дай ми една тръба, та да засвиря преди смъртта си, защото такъв е обичаят у нас." И като му донесоха тръба, той я взе и се покачи на дъба и засвири; в това време войниците оседлаха конете си. Засвири втори път, войниците възседнаха конете си. Засвири трети път и те пристигнаха и уловиха кипърския цар и царицата. Соломон се обърна тогава към царя и му каза: „Видя ли сега защо се смеех, като гледах как колелата идеха едно след друго!" Тогава владетелят на Кипър се замоли: „Господарю, не ме мъчи, но ми дай сладка смърт!" И Соломон му я даде, като пусна кръв из жилите му. И така малко страда и умря. Царицата скочи тогава към Соломон и почна да го ласкае и да казва: „Господарю мой, царю Соломоне, знаеш ли, че от моята ръка ти се предава кипърското царство и че чрез мене сполучи да убиеш моя злодеец, кипърския цар" и пр. Соломон заповяда обаче да ѝ вържат краката за опашката на коня и така да бъде разкъсана. Соломон след това завладя цялата кипърска земя.

8. ФИЗИОЛОГ

„Физиолог", или „Естествословник", е съчинение, което е съставено от раннохристиянски автор. През II в. преминал във византийската литература. Преведен бил на старобългарски през X—XI в. и добил широко разпространение в различни преписи. Той е популярно съчинение, което било широко четено в средновековна България. Текст и превод у *Ив. Дуйчев*, Естествознанието в средновековна България, с. 162—181.

Слово за лъва, царя на животните

Физиологът каза за лъва: Лъвът притежава три големи свойства по подобие на светата Троица. Първото свойство на лъва е [следното]. Когато лъвицата ражда, [лъвчетата се раждат мъртви и слепи]. Тя ги ражда и седи върху тях три дни, докато дойде лъвът, духне три пъти на тях и [ги съживява]. Така също и неверният род проглежда на третия ден от възкресението на господа наш Исуса Христа. За кръщението те се наричаха слепи и мъртви: а в името на господа ще прогледнат на възкресението. Лъвицата е светият дух. Тъй както лъвът идва и духва, така също и светият дух ни вдъхна живот, ние оживяхме и излязохме вси от ада. — Второто свойство на лъва. Когато спи, очите му гледат на седем страни и той усеща, та се предпазва от ловеца. Така също и господ наш Исус Христос беше разпънат от юдеите, но смаза дявола. Поради това и каза чрез пророците: „Спях, но гледах с очите си." — Третото свойство на лъва. Когато бяга от ловеца, той покрива следите си с опашката, та ловците да не вървят след него. Така и ти, безумни човече, когато правиш милостиня, защо хулиш? Ти погубваш правдата, а и душата си не ще насладиш. Но ако даваш с дясната ръка, нека лявата да не знае, за да не те съблазни дяволът, понеже ловецът е дяволът, лъвската опашка — това са добрите ти дела, а пътят на лъва — това е човешката милостиня. Нека врагът не те съблазни, но ти човече, идвай в черква. Защото пророк Давид рече: „Не ще умра, ще живея." Ако и ти сториш добро за душата си, никога не ще умреш, защото праведникът не умира във веки. Амин.

Слово за зъбъра, сиреч за хидропоса

Зъбърът е преголямо животно измежду [всички] животни. Той има страшна красота. Гривата му е дивна. Челото му е страшно — [най-]чудно и угледно измежду всички зверове. Сърдит, той се доближава до някое дърво, удря с рогата си о дървото и събаря клонете на дървото. Никакъв звяр не може да му надвие. Той понася жаждата за вода и като застане при водата, души земята. Когато се напие [с вода], той се опиянява и се развеселява, после се навежда към земята като вол, намира един здрав лавит и весело увива в него главата и рогата си. Тогава пристига ловецът, намира го заплетен и така го залавя. Също така и ти, безумни човече, разбери, че господ ти е създал помощ [като на зъбъра] и вместо два рога ти е предал двата закона — стария и новия, като на мястото на роговете ти служи също и кръстът господен, та да не се приближава до теб врагът. Рече той чрез пророка Давида: („С тебе, като с рогове, пробождаме нашите врагове"). Земята ти е за покой, както водата за звера, докато водата за тебе е богатството, като припомня за заплитането на звера. Когато пристигне ловецът — а ловецът е дяволът, — той те намира увит в мирския живот, без страх от бога, без да си сторил някакво добро за душата си, и така те съблазнява.

Слово за слона

Съществува животно на име слон. Той е много голям и притежава чудни свойства. Така яденето и пиенето му са пречудни всред всички други зверове. Заради това всички зверове го почитат. Той няма стави в костите си и не може да сгъва в ключиците краката си, които са прави. Той пристига при женския слон и се събира с него. Женското животно намира една билка (наричана мандрагора) и вкусва от нея, тя се разпалва, пристига при мъжкия, като играе и се върти. Той след като вкуси от билката, също се разпалва и така се съчетава с женската. Когато наближава денят за раждане, [женската] отива в някоя дълбока вода, измерва водата и щом като водата стигне до корема ѝ, тогава ражда слончето. Ако го роди на земята, то не може да стои, понеже не е в състояние да се крепи, тъй като няма колена. Когато пък го роди във водата, тя го повдига с хобота си, плава по водата, докато то закрепне, като го подкрепя с опашката си под корема и го дои. А когато застане на земята, то тръгва заедно с родителите си. Когато пък иска да си отпочине, [слонът] пристига при някое изкривено дърво и така си почива. По този начин ловецът го залавя. Защото ловецът пристига предварително, [прерязва] дървото и го подпира, а [после идва слонът] и се подпира, за да си отпочине. Както Ева е яла [от забранения плод] и дала на Адам, така и слоницата иде [от мандрагората] и се разпалва. Ако [слонът] се подпре и падне, той повече не може да се вдигне и тогава пристига ловецът и го хваща. Ако ловецът не би постъпвал така, той по никакъв начин не би могъл да изхитри слона. Ако ловецът не пристигне навреме, тогава [слонът] започва да вика. Чува го големият слон, пристига да го вдигне, обаче не успява и почват двамата да викат. Пристигат четири слона да го вдигнат, но не успяват. Всички те започват да викат и пристигат 12 [слона], но и те не успяват да го вдигнат. Всички почват да викат, пристига малкият слон и го вдига. Тълкуване за рождество на Адам. Това е като Адам и Ева. Така също и Ева най-напред яла от дървото, дала на Адам и родила в огнено-то блато. Дяволът ги извел из рая и научил Ева на змийския език. Кой е бил слонът, който паднал и не можал да стане?

Отговор: Адам. — Кой е слонът, който дошъл най-напред? — Мойсей. — Кои са четирите слона? — Четиримата евангелисти. — Кои са дванадесетте слона? — Дванадесетте апостоли. — Кой е малкият слон? — Исус Христос, който вдигнал Адам от ада.

Слово за елена

Еленът притежава на вид дивна красота и рогата му са едногодишни. Той живее петдесет години. След това, като добър бегач той обикаля планинските дебри, горите и пресеките на планините и души дупките на влечугите. Там, гдето има змия, която три пъти си е менила кожата, чрез дъха му го познава и издава веднага три извънредно силни диви звука. Той поставя устата си върху отверстието на дупката и вкарва дъха си вътре в нея. Змията на каквато и дълбочина да се намира, се изкачва и влиза в гърлото на елена. Така той я изпива. Той носи името е л е н, защото улавя змиите от дълбочините. Когато хване змията, той се затичва към водните извори, защото, ако в продължение на три часа, след като погълне змията, не пие вода, той умира. Ако ли пък пие вода, той живее други петдесет години. Затова пророк Давид казва: „Както еленът се стреми към водните извори, така душата ми жадува за тебе, боже." Също така и ти, разумни човече, имаш в себе си три обновления, сиреч кръщение на безсмъртието, благодат на осиновението и разкаяние. Когато погълнеш в сърцето си змия, сиреч греха, тичай веднага при водните извори, сиреч към жилките на Свещеното писание, при тълкуванията на пророците, и пий живата вода, сиреч приобщи се чрез разкаянието към светите дарове, обнови себе си прочее чрез разкаянието и не умирай в греха. [Следва втората половина от непълна статия.]

Слово за гърлицата — какъв е животът ѝ

Гърлицата обича семейния живот. [Мъжката и женската] ходят все заедно и си построяват гнездо. Когато се случи едната от тях да загине, тогава другата скърби за своя другар, жалее го до смъртта си и не пие чиста вода. Така и ти, безумни човече, когато греховете ти се умножат, обърни се към покаяние, не казвай: „Сторих много грехове и нямам прощение", но покай се от сърце и ще намериш прощение. Човече, славеите дванадесет пъти в една нощ прославят бога, а ти, като поменеш бога три пъти през деня и през нощта, ще се наречеш праведен. Човече, не поглеждай женската красота. Помни, че никоя жена не е въвела мъжа в рая, но по-скоро го е погубила. Така и ти, човече, подражавай на гърлицата.

Слово за гълъба

Гълъбът е най-добрата от всички птици. Всички [гълъби] летят заедно, те се пазят от ястреба да не ги улови. Те виждат ястреба и летят, докато го избягнат. Така и ти, човече, притечи се в църквата, та да не те намери врагът разслабен и да не те улови и по този начин да не те поведе по своето желание. Човече, виж как дивите зверове се пазят от ловеца, та и ти се пази по същия начин от врага. Врагът не върши нищо друго, освен [да мисли] как да улови човека. Човече, претърпи човешката обида. Ти ще получиш венец от бога и на бога възложи това, защото бог ще ти бъде помощник. Както гълъбът, така и ти не се скъпи за божия дар, защото гдето си го събрал, там ще го и оставиш. Скъп е за човека домът, но както в тъмната нощ не се вижда, що има, така и той не ще узнае къде отива. Човече, паунът прилича на злато, сребро и на ангелска одежда и събужда завист. Въпреки това, когато той погледне към земята и види, че земята ражда всичко, тогава той се снишава от височината долу. Така и ти, човече, не възвисявай ума си в богатството, но помни: от земя си и пак в земята ще отидеш, а богатството ще остане там, гдето е било и по-рано. Не гледай по птиците, нито пък, човече, ходи при влъхви. Четирима архангели поддържат престола господен, но и те не знаят, що мисли бог.

Слово за вълка — какъв е животът му

Вълкът е грабливо животно. Ако не намери мърша, за да се наяде, той излиза на пространно място, поглежда към небето и започва да вика към господа със силен глас, като казва: „Господи, ти си ме създал, ти си ми определил този живот, като си ми дал [не] да паса трева, нито да гриза дървета, но да се храня от живо. Изпрати ни, изпрати ни [храна!]". — Чуват го по-малките негови другари и всички единогласно започват да викат: „Изпрати ни, господи, изпрати!" Тогава господ им праща храна и не [оставя] да погинат. . .

Слово за жерава — как се пази

Жеравът е многогласна птица. Когато [жеравите] се събират вечер, за да почиват, те си поставят стража, за да ги пази. [Стражата] взема в единия си крак камък, вдига [крака си] и го държи, като стои на другия крак. Ако задреме, камъкът пада от крака му и той извиква със силен глас, та другарите му да се пробудят и да се пазят. Така и ти, човече, когато чуеш църковния глас, дерзай, пази се от дявола. . .

Слово за морския таралеж

Морският таралеж живее в морето. Той няма нито крака, нито пера, но представя нещо като свито кълбо. Кожата му е като на таралежа. Той стои на едно място, но когато разбере, че морето ще се разбунтува, събира камъни и се покрива, за да не го отнесе морето, понеже за него е трудно да се върне на мястото си. Така и ти, човече, бъди добър към своята дружина и благ в живота си, та когато те сполети неволя от господаря ти или нещо друго, твоите другари да те закрият, за да не погинеш. Брате, не казвай: „богат съм, имам велика милост от господаря си“ и затова не поглеждаш по-малките от себе си. Ти не знаеш, кога ще ти дойде скръб. Човече, приемай като гости малкия и големия човек.

Слово за змията

Змията е най-лютото от всички същества, като има отрова и извънредно силна лютост. Бог е създал вражда между змията и човека. Когато змията отиде да пие вода, тя избълва своята отрова на края [на брега], та да не влиза с отровата си във водата, понеже [иначе] водата ще стане отровна и онзи, който пие от тази вода, ще умре. Именно поради това тя изплюва отровата си накрая. Така и ти, безумни човече, когато имаш обвита около сърцето си отрова, не влизай с отровата си в светата черква, за да не отровиш светите [неща] или себе си, или пък да отлъчиш от себе си своя ангел, но прости се с всички, усмири сърцето си и тогава влез в черквата. Човече, змията, когато види човек, бяга много, за да намери някъде да се скрие, тъй като, ако запази главата си, тя благодарение на главата ще може отново да спаси трупа си. Ако ли пък главата ѝ бъде поразена, тогава ще настъпи гибел за цялото тяло. Така и ти, безумни човече, запази душата си. Ако цялото ти тяло бъде поразено, а душата ти бъде запазена и бъде права пред бога, то душата ти ще излекува цялото твое тяло. Ако ли пък погубиш душата си, ще бъде погубено всичко твое и где ще имаш прибежище?

Слово за вола

Волът е на служба при човека. В сърцето си той е беззлобно същество. Той мисли все добри неща и заради това се нарича вол. Сърцето му е поривисто и много невъздържано. Като намери място, гдето има волска кръв, души земята, надава глас от сърце и се обръща към бога с думите: „Слава на тебе, владико, който си ни сътворил от земя. Ние отново ще отидем в земята.“ Други [волове], като чуят гласа му, почват да се

търсят един друг, викат и славят от сърце бога. Така и ти, безумни човече, защо ненавиждаш другаря си? Опомни се! Ти си от земя и ще отидеш в земята. Защо не изпращаш другаря си, като със сълзи славиш бога? Какво добро ще бъде за тебе, ако ненавиждаш другаря си? Погубваш душата си и оставаш в омраза. Подражавай на вола и така пожали своя другар.

Слово за еднорога — какъв е неговият живот

Животното еднорог има извънредно голямо тяло. Носът му преминава през устата и достига под брадата му. Той пасе трева, като стои изправен и я достига с езика си. Когато той види някакъв звяр, настига го, пробожда го и го носи на рога си. А когато почне да смърди и да се разгнива, тогава се разлага и капе, а той го поема с езика и го яде. Но разберете, братя, каква мъка чувствува той заради храната си. Поради това три пъти на ден застава, гледа към изток и слави бога с въздихание и отново се развеселява, като по всякакъв начин хвали себе си. Така и ти, безумни човече, разбери, че бог те е направил добър и през целия си живот не забравяй ума си в богатството, но помени бога и нека всички възхвали твои да бъдат отправени към бога. Не се надявай на твоята голяма сила, нито на големината си, нито на великия си род, но се весели в правдата. Бог е помощник на правдата.

Слово за пауна — какъв е неговият живот

Паунът е най-прекрасното същество измежду всички други същества. Така паунът има голяма красота. Когато ходи, той се [гордее] много със своята красота, надува се в украсата си и много се възвисява. Но когато види краката си, той извиква много жалостиво — защото съжалява за краката си — и казва: „Господи, защо и краката ми не са такива, каквото е цялото тяло?“ — Така и ти, човече, като наблюдаваш всички красиви неща, които бог ти е дал, възгордяваш се в ума си, а не си спомняш, откъде си получил това. Ти виждаш на себе си злато и сребро, а за бедния не си спомняш. . .

Слово за аспида

Аспидът има вид на дива котка. Мъжката живее на изток, а женската на запад. Когато настъпи денят на техния нагон, то за да се съчетаят, мъжката идва от изток и женската от запад и се съединяват на юг. Тъй като женската няма естествено устроение, та мъжката да се съчетае с нея, тя отваря устата си и мъжката поставя главата си вътре [в устата ѝ]

женската. Женската поради насладата от нагона стиска зъбите си, умъртвява мъжката и така зачева, а мъжката умира. Когато трябва да ражда, рожбите ѝ — тъй като тя няма съответното устройство — прояждат утробата на майка си и излизат, а майката умира. Така те отмъщават за своя баща. Когато чедата отраснат, веднага мъжкото отива отново на изток, а женската на запад — както и родителите им, докато пак настъпи времето за техния нагон.

Споменатата аспида, гдето и да лежи, изгаря наоколо тревата по земята. Поради докосването с дъха си тя изгаря земята на три стъпки и който се приближи — все изгаря. И по какъв начин я улавя ловецът? Ловецът пристига на мястото, гдето тя лежи, покрива тревата, гдето лежи, с оцет за седем дни, докато тревата от оцета мухляса. Тогава той взема една пръчка, дълга десет лакътя, и пристига при нея против вятъра, та дъхът му да не бъде доловен от нея и той да се издаде отдалеч. Той се приближава към нея и хвърля върху нея [връзка трева], която изгаря. [Той хвърля и втори път] и отново тя изгаря. Така той хвърля до четвърти път и това се суши. Тъй като тя, понеже няма повече огън, не може да изгори до седмото хвърляне, той се приближава до нея. А тя се покрива с опашката си, за да не слуша гласа на ловеца и си запушва ушите, защото, ако го чуе, умира. Затова човек има очи и уши, както казва пророкът: „Чух гласа ти и се убоях." Човекът грабва палката си, отмахва опашката ѝ от очите и ушите и надава силен вик. Като го чува, тя умира. Той взема от нея каквото му трябва. . .

Слово за лисицата. Притча за лисицата — как тя живее чрез хитрост

Лисицата е много хитро същество. Когато не намира що да яде, по какъв начин се храни? Тя отиде на присойно място, преструва се на умряла, така щото притаява и задържа дъха си в себе си и се подува като мъртва. Пристигат птиците и като я смятат за мъртва, навеждат се над нея да я кълват. А тя, като става бързо, улавя от тях и ги яде. Така също и дяволът, когато иска да съблазни човека и да го накара да върви по волята му, първо го прави да стане ленив и да не ходи на черква, после да тръгне по вражалци и влъхви за гадание. Човече, четирима архангели държат престола господен, като казват: „свет, свет, свет господ", но не знаят [що мисли той за човеците] . . .

Слово за лястовицата

Лястовицата е незлобива птица. Тя прекарва половин година в пустинята. Тя пристига в света заради чедата си — та да ги изхрани. Ако едно от тях ослепее, майката отива в пустинята, донася билка, слага на очите [му] и то проглежда. Така и ти, човече, търси с очите си простор към бога господа. А когато се умножат греховете ти — защото греховете ти са слепота за тебе, — притечи се към учителя, та чрез заповед да очистиш греховете си и да просветиш очите си. Не бъди като одър, който приема всички злини за душата, но дерзай да се притечеш към лечителя, за да се отървеш от душевните болести. Обичай онези, които те ненавиждат, та да бъдат твои [приятели]. Лястовицата има омраза към змията заради людете, та затова пристига при людете.

Слово за сухоземната и за водната жаба

Сухоземната жаба се суши на слънце, [излага се] на мраз, вятър и сняг — всичко търпи и много се измъчва. А водната жаба не може да търпи така и зимно време се крие в дълбоко място. Когато слънцето грейне, тя излиза на огряно от него място, а когато слънцето почне много да я нагрява, отново влиза във водата. Така и някои от човеците приемат калугерството, но не могат да понасят глад, жажда, голота, въздържание, смирение, неумиване, сухоядене, обиди, сълзи и не са в състояние да [се въздържат]. За пред хората те се наричат ангели, а не се боят от бога. Ако изтърпите това, наистина ще бъдете такива. Но вие, без да завършите времето на поста, действително си казвате: „Много добро сторих" и поради това търсите храна, което е неправедно, подобно на водната жаба, която крие тялото си там, гдето ѝ е по-удобно. Ако ли пък търсиш истинско калугерство, бъди като сухоземната [жаба]. Водната жаба щади тялото си, а за душата не се грижи и неспирно вика като някакъв лош инок.

Слово за пчелата

Пчелата, казва пророк Езекия, е по-малка между другите летящи същества, но плодът ѝ е по-сладък от всичко друго. Никой не разбира нейната работа. Тя е чудна наглед, трудът ѝ освещава светите черкви и е определен за спасението на християнската душа. Нито я пасе, нито я облича; а ѝ дава [бог] това, което е повече от всичко друго — всичко заради човека, заради когото бог [определи] живота ѝ. Човече, спомни си за присмъртния ответ — как ще трябва тогава да отговаряш. Откажи се от злото и се отдай на доброто, за да не се затворят дверите и да не останеш навън.

Разумник

Той е бил един от най-широко разпространените апокрифи в старобългарската книжнина. Известен е още под наслова „Беседа на тримата светители". Превод на *Ив. Дуйчев* от *Й. Иванов,* Богомилски книги и легенди С., 1925, с. 259—264.

Въпрос: От какво господ създаде небето и земята?

Отговор: Взета е сметана от водата и тя се съсири. И бог създаде небето и земята.

В.: А от какво бог сътвори слънцето и месеца?

Отг.: Когато бог сътвори небето и земята, тогава помисли как да сътвори и човека и как ще се роди от него, и как ще бъде разпънат и предаден на смърт. И когато бог помисли за смъртта, тогава падна сълза от окото на господа и тази сълза бог нарече слънце. Месецът е от господния престол, звездите са от господнята плът, а ангелите са от божия дух и от огъня.

В.: Голямо ли е слънцето или месецът, или звездите?

Отг.: Слънцето е по-голямо 60 пъприща от цялата земя, а месецът е половината от цялата земя; всяка звезда пък е 15 дни ходене.

В.: Колко образа има слънцето или луната?

Отг.: Слънцето има хиляда образа, а луната 340 образа.

В.: Кажи ми какво държи земята?

Отг.: Много висока вода.

В.: А какво държи водата?

Отг.: Голям плосък камък.

В.: А какво държи камъка?

Отг.: Четири златни кита.

В.: А какво държи златните китове?

Отг.: Огнена река.

В.: А какво държи този огън?

Отг.: Железен дъб, който е посаден преди всичко друго, а корените му се опират на божията сила.

В.: . . .?

Отг.: Във вторник бог посади рая, в сряда сътвори водите по мярка, в четвъртък заповяда и бяха създадени всички животни, влечуги и пернати птици, в петък създаде Адам, а в събота му вдъхна животворен дух.

В.: От колко части бог сътвори Адам?

Отг.: От осем части: 1) тялото му от земя, 2) кръвта от морето, 3) костите от камък, 4) душата от вятъра и от божия дух, 5) разума му от облак, 6) очите му от слънцето и от росата, 7) мисълта му от ангелската бързина, от смеха и от плача. Така че, като събра светия дух от всичко това, състави

го в едно и рече: ако излезе потомство из този човек от морето, то ще бъде лакомо; ако ли от слънцето — то ще бъде мъдро, разумно и почтено; ако ли от облака — то ще бъде измамно във всичко; ако ли от вятъра — то ще бъде сърдито; ако ли от камъните — то ще бъде милостиво; ако ли от ангелската бързина — то ще бъде смирено и добро във всичко.

В.: Колко човешки рода има?

Отг.: 2 — Адам и Ева.

В.: А как сътвори бог дявола?

Отг.: Когато бог сътвори небето и земята, бог видя сянката си във водата и рече: излез, брате, и бъди с мене. И излезе като човек и господ му даде името Самаил.

В.: А как отпадна от господа?

Отг.: Когато господ насаждаше рая и повеляваше да садят, Самаил крадеше всичко и като излезе, посипа го на друго място тайно от господа. Господ рече: ти крадеш от мене, бъди изгнан! И Самаил излезе и рече: господи, благослови, което посадихме. Господ рече: да бъде благословено и аз съм тук посред него. Самаил отиде да види дървото, което открадна да посади. И когато видя дървото, тогава Самаил почерня и дървото го изгони от рая. И тогава господ го нарече дявол.

В.: Кой седя на престола по-горе от господа?

Отг.: Адам, когато господ го вдигна на рамото си и му вдъхна душа.

В.: На кой език проговори най-напред Адам?

Отг.: Алилуя, т. е., сирийски език: хвалете господа от небесата.

В.: Къде седеше Адам, като излезе от рая?

Отг.: В Едем пред райската врата.

В.: Кажи кой най-напред направи оброк на земята?

Отг.: Авел закла агне.

В.: А кой е първият пастир.

Отг.: Авел.

В.: Кой научи ратая да оре?

Отг.: Каин.

В.: Откъде се взе пшеницата?

Отг.: Михаил и Гавраил я взеха от рая и хвърлиха на земята.

В.: Откога се започна злобата?

Отг.: От Каин се започна злобата, лъжата и клеветата, разбойничеството и душегубството.

В.: Кой направи 7 велики дела, когато погинаха 7 части на света?

Отг.: Каин: 1) погуби душата, 2) наследи ада, 3) замърси земята, 4) опечали бащата, 5) лиши майката от чедо, 6) отвърна се от бога, 7) раздели се с брата си.

В.: На колко части бог раздели Адамовата доброта?

Отг.: На 7 части: 1) на Авраам даде гостоприемство, 2) на Самсон сила, 3) на Йосиф красота, 4) на Давид царска кротост, 5) на Авесалом коси, 6) на Соломон премъдрост, 7) на Йов богатство.

В.: На кого най-напред бог прати грамотността?

Отг.: На Сит, Адамов син.

В.: А защо му са числата?

Отг.: . . . словото, в началото бе словото и словото бе у бога; и в паримиите така е речено: в началото бог сътвори небето и земята. И от този Сит излезе царско коляно.

В.: Кой започна най-напред да моли бога?

Отг.: Енох.

В.: Кой живя 109 години и искаше да пие, да яде и да се учи на книга?

Отг.: Матусал.

В.: Кой изнамери латинската книга?

Отг.: Нунаил, Умам и Брейтул.

В.: Кой изнамери гръцката книга?

Отг.: Меркурий.

В.: А кой изнамери българската книга?

Отг.: Кирил Философ.

В.: Кажи ми кой най-напред съгради на земята храм на бога?

Отг.: Цар Соломон.

В.: Кой е бил първият епископ в Ерусалим?

Отг.: Яков.

В.: А кой е първият архидякон?

Отг.: Свети Стефан.

В.: А кой е бил първият поп?

Отг.: Мелхиседек, Ноев син, наречен презвитер.

В.: Кой ходи под най-тежко бреме?

Отг.: Попът взема върху себе си човешките грехове.

В.: Кой принесе най-напред богу жертва?

Отг.: Ной, когато излезе от кораба.

В.: Къде седи Адам?

Отг.: На четвъртото небе изпраща праведните в рая, а грешниците в мъката.

В.: Колко души умират на ден и на нощ?

Отг.: 12 хиляди и 24 души; толкова се и раждат.

В.: А колко измежду тях са праведни?

Отг.: 3 почиват на Аврамовото лоно, а другите се блъскат с душата си във вратата на мъчението.

В.: Колко небеса има?

Отг.: Седем и на седмото почива бог.

В.: Защо бог създаде планините?

Отг.: Чрез планините се укрепи земята, за да не се клати върху водите.

В.: Какво представлява толкова горещата баня, излизаща от земята?

Отг.: Земята стои върху вода, а водата върху огън. И от него изтича по жилите вода. И ако тя не би се изстудявала, преминавайки през толкова дебели земни пластове, човек не би могъл дори да я погледне от топлина.

В.: Колко голяма е земята?

Отг.: Колкото е от земята до небето, толкова е дебела земята.

В.: Защо земята е пълна с вода?

Отг.: Както тялото е пълно с мръв, така и земята е пълна с вода.

В.: Колко отстои небето от земята?

Отг.: Колкото е от изток до запад, толкова е от земята до небето.

В.: Далеко ли е слънцето от месеца?

Отг.: Колкото е от земята до месеца, толкова е от месеца до слънцето и до звездите. Звездите са закрепени на небето, а месецът и двете денници плуват из въздуха.

В.: Как залязват звездите?

Отг.: Небето се върти, та поради това те залязват.

В.: Как слънцето изгрява за голям ден?

Отг.: Слънцето има 183 престола и всяка сутрин го пренасят ангели.

В.: А как захожда или как изгрява?

Отг.: Когато слънцето залезе, вземат го ангели и го пренасят на господния престол, поставят го на крилото господне и пеят нестихващи песни. Когато бъдат на 7-ата песен, ангелите отвързват престола, вземат слънцето, отнасят го на изток и го слагат на престола. И поради това то изгрява за голям ден.

В.: Защо пеят петлите през нощта?

Отг.: Когато ангелите вземат слънцето от престола и го пренасят на изток, херувимите удрят с крила. И тогава всяка птица на земята потреперва. Поради това и петлите възвестяват на света.

В.: Къде дява морето водите, които се вливат в него и то не се напълва.

Отг.: Както мършата е храна за звера, така водите за морето.

В.: Що е солта за морето?

Отг.: Каквото е тлъстината за тялото, такова е и солта за морето.

В.: Откъде вземат облаците водата, която пренасят толкова много?

Отг.: Никоя жива душа не знае где се намира тази вода, защото е в бездната.

В.: А как се увеличава водата?

Отг.: Облаците вземат малко и когато видят светлина, тя се увеличава. Защото пророкът рече: „Разчеса всичките косми на руното и тя се увеличи."

В.: Как идва сушата и как дъждовното време?

Отг.: Има воден цар. Когато отиде в морските глъбини, с него отиват и неговите воеводи. И тогава настава сушата. Когато пък водният цар отново излезе из глъбините, а заедно с него и воеводите му, тогава бликва вода от дървета и камъни, облаците я вземат и поръсват зéмята.

В.: Защо бог постави Каина на луната?

Отг.: Да вижда благата, от които се е лишил, и да вижда злините, които се започнаха от него.

В.: Колко лежа Авел непогребан?

Отг.: Деветстотин и тридесет години, докато погребаха и Адама, неговия баща.

В.: А как не изгни и не се вмириса?

Отг.: Защото още не беше поръчано нито за червеите, нито за мухите да ядат.

В.: Как се вдигат силни ветрове?

Отг.: Когато Каин плаче, тогава се вдигат силни ветрове.

В.: Ламех, като бе сляп, как улучи Каин?

Отг.: Както божият гняв падна върху Каин. Като се сгърчи, ходеше и главата му бе при нозете и се клатеше като тръстика. И Ламеловият вожд мислеше, че е звяр, и отправи Ламеловата стрела и тъй простреля Каина.

В.: Откъде се взе огънят?

Отг.: От зеницата господня го запали ангел и го занесе на Адам.

В.: Защо бог не създаде за мъжа жената от земята, както него създаде, а от реброто му?

Отг.: Ангелите попитаха господа за това. Господ рече: така постъпих, за да милеят един за друг.

Ходене на Богородица по мъките

Този апокриф е преминал в старобългарската книжнина от византийската. Бил е широко разпространен и четен в България през цялото средновековие. Превод на *К. М. Куев*, в ХСЛ от ***Й. Иванов***, Богомилски книги и легенди, С., 1925.

И видя св. Богородица мъж, увиснал за нозете си, и червеи го ядяха. И попита ангела кой е този и какъв грях е извършил. И рече ѝ архистратег: „Този получаваше лихви от своето злато и сребро и затова ще се мъчи вечно." И видя жена, увиснала за зъбите, и различни змии излизаха из устата ѝ и я хапеха. И като я видя пресветата, попита ангела коя е тази жена и какъв ѝ е грехът. И архистратегът отговори: „Тази,

госпожо, ходеше при своите близки и при съседите си да подслушва какво говорят и съчиняваше клюки, за да ги скара. И затова така се мъчи." И рече св. Богородица: „Добре би било такъв човек да не се е раждал." И рече светата на ангела: „Да излезем да обиколим и да видим всичките мъки." И рече Михаил: „Къде искаш, благодатна, да отидем?" И рече светата: „На север." И явиха се херувими и серафими и 400 ангели и изведоха благодатната на север. И яви се огнен облак, по средата на който имаше одри като пламък и огън. На тях лежаха много мъже и жени. И като видя светата, въздъхна и рече на архистратега: „Кои са тези тук и какво са съгрешили?" И рече архистратегът: „Тези са, госпожа, които не са ставали и не са отивали в св. неделя на утринна, но лениво са се излежавали като мъртви. Затова те се мъчат тук." И рече св. Богородица: „А който не може да стане, какво да прави?" И рече Михаил: „Послушай, пресвета! Ако някому се запали къщата от четирите страни, обземе го огън и не може да се повдигне и изгори, само такива нямат грях." И видя на друго място огнени столове и на тях горяха много мъже и жени. И пресветата попита архистратега. „Това са тия, които не почитат поповете и не им стават на крака, когато излизат от божия храм. Затова се мъчат." И видя светата желязно дърво, на чиито клони върховете имаха железни куки и на тях увиснали на езиците много мъже и жени. И като ги видя светата, просълзи се и попита кои са тези и какъв е грехът им. И рече архистратегът: „Това са клеветниците-клюкари, които разделиха брат от брата и мъж от жена." И рече Михаил: „Послушай, пресвета, ще ти кажа: ако някой искаше да се кръсти или да се покае за греховете си, тези го раздумваха и той не получаваше спасение. Затова те вечно ще се мъчат така." И видя светата на друго място човек, който виси на четирите си краища и от ноктите му течеше много кръв, а езикът му бе свързан от огнен пламък, та не можеше нито да въздъхне, нито да рече: „Господи, помилуй." Като го видя пресветата Богородица, разплака се и рече: „Господи, помилуй и чуй молбата ми!" И дойде при нея ангелът, който владееше мъките, и развърза езика на този мъж. И пресветата попита кой е този нещастен човек, който така се мъчи? И ангелът рече: „Този е служител на иконите и на църквата, но не изпълняваше волята божия, а продаваше съдовете — църковно имущество — и казваше, че който служи на църквата, от църквата трябва да се храни. И затова се мъчи тук." И рече пресветата: „Каквото е извършил, такова и намерил." И ангелът пак му свърза езика. И рече архистратегът: „Ела госпожо, да ти покажа къде се мъчат свещениците." И тя видя увиснали попове. От краищата на ноктите и от теметата им излизаше огън и ги гореше. Като ги видя пресве-

тата, попита кои са тези и какво им е прегрешението. И Михаил рече: „Тези са служители на литургията и предстоятели на божия престол, които се смятаха за достойни, но когато проскомидисваха просфората, не пазеха и ронеха частици, които падаха по земята като божии звезди. И тогава божият престол се раздвижваше и божието подножие трепереше. Затова се мъчат тъй.“ И видя светата мъж и крилата змия с три глави. Едната беше в очите на мъжа, а двете — в устата му. И рече архистратегът: „Този нещастен човек, който не може да си отдъхне от змията, е оня, що четеше светите книги и евангелието, но не ги изпълняваше; той учеше хората, а сам не изпълняваше волята божия и живееше блудно и беззаконно. . .“ И рече ѝ Михаил: „Къде искаш да отидем, благодатна: на изток, на запад или в рая, надясно или наляво, гдето са големите мъки.“ И рече пресветата: „Да отидем на лявата страна!“ Като изрече това пресветата, явиха се херувими и серафими и 400 ангели, които я изведоха от изтока на лявата страна. И близко до реката имаше мрачна тъмнина и там лежаха много мъже и жени, които вряха като в котел. Водата покриваше грешниците като морска вълна. Когато вълните се издигаха и потопяваха грешниците на хиляди лакти, те не можеха да кажат: „Помилуй ни, праведни съднико!“ И непрестанно ги ядеше червей и скърцаха със зъби. А ангелите, които пазеха там, като видяха пресветата, викнаха всички единогласно, казвайки: „Свет, свет, свет си, боже! Благославяме те, Богородице, от която се роди син божи! От векове не сме виждали светлина, а днес виждаме светлина поради тебе, Богородице.“ И пак викнаха всички единогласно, казвайки: „Радвай се, светлина на вечната светлина; радвай се и ти, архистратеже Михаиле, който се молиш на повелителя за целия свят! Ние виждаме грешниците, които се мъчат, и много скърбим.“ И видя Богородица ангелите скръбни и печални заради грешниците. И пресветата се разплака. И всички викнаха в един глас, казвайки: „Добре сте дошли в тази тъмнина да видите мъката ни.“ Издигнаха глас, казвайки: „Господи, помилуй ни!“ И като свършиха молитвата, речната буря и огнените вълни утихнаха и грешниците се явиха като синапови зърна. Като ги видя светата, просълзи се и рече: „Каква е тази река и тия вълни?“ И архистратегът ѝ рече: „Цялата тази река е от смола, а вълните ѝ са все огнени. И тия, които се мъчат, са евреите, които мъчиха господа наш Исус Христос, син божи, и всичките народи, които, макар и да се кръстиха в името на отца и сина и светия дух, обаче и като християни вярваха в демони и отхвърлиха бога и светото кръщение. Извършиха и блудство в името на кръщението с кумовете и майките си и с дъщерите си. Това са отровителите, които ядат с хората и ги тровят, с оръжие ги убиват и душат децата си. Та затова

се мъчат според делата си.“ И рече светата: „Да бъде според делата им!“ И пак придойде бурната река и огнените вълни и ги покри мрак. И рече Михаил на Богородица: „Който се затвори в тази тъмница, бог не си спомня за него.“ И рече пресветата: „О, горко на грешниците, пламъкът на този огън е неугасим!“ И рече ѝ архистратегът: „Ела, пресвета, да ти покажа огнено езеро и да видиш где се мъчи християнският род.“ Тя погледна и чу плач и писък, но самите тях не виждаше. И попита: „Кои са тези и какви са греховете им?“ А Михаил ѝ отговори: „Това са онези, които се кръстеха, но кръста признаваха само на думи, а вършеха дяволски дела и пропуснаха времето за покаяние. Затова сега така се мъчат.“ И рече пресветата на архистратега: „Моля ти се, да се помолим заедно да вляза и аз да се помъча с християните, понеже се нарекоха чеда на моя син.“ И рече ѝ архистратегът: „Остани в рая.“ И рече пресветата: „Моля ти се, свикай войнствата от 7-те небеса и всички ангели, за да се помолим за грешниците. Дали не ще ни чуе господ-бог и дали не ще ни помилва.“ „Жив е господ-бог и велико е името му! Когато се молим на повелителя седем пъти на ден и седем пъти на нощ, ние се молим, госпожо, същевременно и за грешниците, но повелителят малко ни слуша.“ И рече пресветата Богородица: „Моля ти се, заповядай на ангелското войнство да ме издигне в небесната висина и да ме остави пред невидимия отец.“ И заповяда архистратегът и се явиха херувими и серафими, които възнесоха благодатната в небесната висина и я поставиха при престола на невидимия отец. Тя издигна ръце към благодатния си син и рече: „Смили се, владико, над грешниците, защото ги видях и не мога да изтърпя. Искам да се мъча и аз с християните.“ И тя чу глас, който ѝ казваше: „Как ще ги помилвам, като виждам гвоздеите в дланите на моя син! Не мога да ги помилвам.“ И рече: „Владико, не моля за неверните евреи, а за християните прося твоето милосърдие.“ И тя чу глас: „Аз виждам, че те не помилваха моите братя и затова не мога и аз да ги помилвам.“ И пак рече пресветата: „Смили се, владико, над грешниците! Господи, те са творение на твоите ръце; по цялата земя прославят твоето име; и в мъките си, и на всяко място, и по цялата земя прославят: „Пресвета Богородице, помогни ми!“ И когато се ражда човек, пак казва: „Света Богородице, помогни ми!“ Тогава господ ѝ рече: „Послушай, пресвета Богородице владичице; няма човек, който да не призовава твоето име. Такива аз не оставям нито на небето, нито на земята.“ И рече пресвета Богородица: „Къде е пророк Мойсей, къде са всички пророци и вие, отци, които никога не сте правили грях? Къде е божият възлюбен Павел? Къде е св. Неделя, похвалата християнска? Къде е силата на честния кръст, чрез който Адам и Ева се избавиха от про-

клятието?“ Тогава архистратег Михаил и всичките ангели рекоха: „Владико, смили се над грешните.“ Тогава Мойсей извика, казвайки: „Помилвай ги, владико, защото аз им проповядвах твоето евангелие!“ Тогава и Павел извика: „Помилвай ги, владико, защото аз предадох твоите послания на църквите!“ И рече господ-бог: „Послушайте всички вие! Ако са живели според евангелското учение, което им проповядва Йоан, и според посланията, които предаде Павел, то те ще получат и присъда според това.“ И не знаеха какво да отговорят ангелите, а само рекоха: „Смили се! Справедлив си, господи!“ И рече пресвета Богородица: „Помилвай, владико, грешните, защото те приеха твоето евангелие и опазиха закона ти.“ Тогава господ ѝ рече: „Послушай, пресвета! Ами ако някои от тях са вършили зло и не са се покаяли за делата си? Ти добре казваш, че са се поучавали в моя закон, но пак са вършили зло и не са се отдалечили от злото. И какво да кажа аз, когато е речено: „Ще им се въздаде според злините им.“ Тогава и всичките светии, които чуха владиката, не посмяха нищо да отговорят. И като видя пресветата, че никой не успя и господ не послуша светиите, но отдалечаваше милостта си от грешниците, рече: „Къде е архистратег Гаврилий, който ми извести да се радвам и който преди всички векове се вслуша в отца, а сега не поглежда грешниците? Къде е великият, който владее всичко? Самата земя бе осквернена от злите човешки дела, та господ-бог изпрати своя син и възстанови земния плод. Къде са служителите на престола? Къде е Йоан Богослов? Защо не се явят с нас на молба пред владиката за християните-грешници? Не виждате ли как аз плача за грешниците? Елате всички ангели, които сте на небето; елате всички праведни, които господ оправда, защото вам е дадено да се молите за грешните! Ела и ти, Михаиле! Ти си прав от безплътните до божия престол. Заповядай на всички да припаднем пред невидимия отец и да не се помръднем, докато бог не ни послуша и не помилва грешните.“ Тогава Михаил падна с лице надолу пред престола; припаднаха и всички небесни сили и всички безплътни чинове. И чу владиката молбата на светиите и се омилостиви заради своя единороден син. И рече: „Слез, обични ми сине, чуй молбата на светиите и покажи лицето си на грешниците.“ И слезе господ от невидимия престол и го видяха всички, които бяха в мрак, и извикаха в един глас, казвайки: „Помилвай ни, сине божи, помилвай ни, царю на всичките векове!“ И рече владиката: „Чуйте всички. Рай насадих и създадох човека по свой образ и го поставих господар на рая. И живот вечен дадох на хората, а те не послушаха и в желанията си съгрешиха и станаха смъртни. Аз не бих искал да гледам делото на своите ръце, измъчвано от дявола. Затова слязох на земята, приех плът от девица, разпнат бях на кръст, за да избавя хората от плен и от първото проклятие; вода поисках — дадоха ми злъчка, размесена с оцет; ръцете ми създадоха човека, а той ме положи в гроб; и в ада слязох, и врага покорих, своите избраници възкресих, Йордан благослових, за да ви спася от първото проклятие, а вие не се стеснихте да правите грехове. Показахте се християни само на думи, а заповедите ми не спазихте. И затова се намерихте в неугасим огън. Така че няма да ви помилвам, но сега заради милосърдието на моя баща, който ме изпрати при вас, и заради молитвите на майка ми, която много плака за вас, и заради обещанието на архистратега Михаил, и заради множеството мои мъченици, които положиха много труд за вас — ето давам на всички, които се мъчат денем и нощем, почивка от великия четвъртък до св. Петдесетница, за да прославите отца и сина и светия дух.“ И отговориха всички: „Слава на твоето милосърдие! Слава на отца и сина и светия дух и сега, и винаги и във вечните векове!“

10. НАДПИСИ

Надпис от 921—922 г. от с. Крепча, Търговищки окръг

Текст и превод у *К. Константинов*, Два старобългарски надписа от скалния манастир при с. Крепча, Търговищки окръг, Археология, XIX, 3, 1977, с. 25.

✝ В година 6430 (=921—922) през месец октомври почина раб божий Антон. . .

Двуезичен надгробен надпис на Борисовата дъщеря Ана (X в.)

Текст и превод на *В. Гюзелев*, Коя е Ана от новооткрития двуезичен преславски надпис? ИПр, XXI, 6, 1965, с. 82.

✝ . . . почина раба божия Ана. ✝ През месец октомври в деветия ден почина раба божия Ана.

Надгробен надпис на Тудора от Преслав (X в.)

Превод на В. Гюзелев от *Ст. Кульбакин*, Нова палеографска графика из Преслав, Јужнословенски филолог, IX, 1931, с. 239—240.

✝ . . . това надгробие [е на] Тудора раба божия. . . от този камък. . . лакте. . .

Надпис върху прешлен за вретено, намерен край Златната черква във Велики Преслав (X в.)

Издание у *В. Иванов*, пос. съч., с. 80.

Лолин прешлен.

Надпис върху каменен блок от двореца във Велики Преслав (X в.)

Превод на В. Гюзелев от изданието на *В. Иванова*, пос. съч., с. 80.

Аз Мартин писах.

Надпис от с. Крепча, Търговищки окръг (X в.)

Текст и превод на *К. Константинов*, цит. съч. с. 21.

† В името на отца и сина и светия дух. Тук почива праведният отец Антоний. А който направи в църквата житница, да отговаря пред бога. Написа недостойният Михаил. Амин.

Графит от крепостната стена на Преслав (първата половина на X в.)

Текст и превод у *D. Ovčarov*, Le terme Romania sur une inscription nouvellement découverte à Preslav, Studia balcanica, X, 1975, с. 105—111.

Силно с Александър в Романия.

Надписи от скалните черкви край с. Мурфатлар (Басараб), Северна Добруджа (X в.)

Превод на В. Гюзелев от изданието на *I. Barnea si Şt. Ştefanescu*, Din istoria Dobrogei, III, Bucureşti, 1971, p. 203, 211, 212.

÷

Поп Дамян, като дойде пътьом, положи свещица за своите грехове. . . човече, в тази черква. Нека бог да помилва отците. Амин. Дамян. (Месец) май.

÷

Дойде отец Сиамо на това място. . . на 4 от месец октомври, дойде при нас. . . писал. . . месец януари.

÷

В името на отца и сина и светия дух поклони се недостойният раб Симеон Първое в черквата на 31 от месец август. . .

÷

Тъй като е писано: Като е поразен пастирът, и овцете се разбягват.

÷

† Жупан. . . и има Георги. Отец ти там е като крин и ръж. . . А соколът (туган) отстрани. . . Двамата се. . .

ДЯЛ ТРЕТИ

БЪЛГАРИЯ ПОД ВИЗАНТИЙСКО ВЛАДИЧЕСТВО (XI – XII в.)

I. ПОЛОЖЕНИЕ И БОРБИ НА БЪЛГАРСКИЯ НАРОД

1. АДМИНИСТРАТИВНА И ЦЪРКОВНА УРЕДБА НА БЪЛГАРСКИТЕ ЗЕМИ

Надписи върху оловни печати на управители и служители в темите Подунавие и Тракия

Превод на *В. Гюзелев* от Ив. Божилов, Печатът на Лъв Сарацинопул — стратег на Йоанопол и Доростол, ИПр, 5, 1970, с. 100—101; *Н. Мушмов*, Новооткрити печати от България, ИБАИ, V, 1929, с. 241; *Т. Герасимов*, Византийски оловни печати от Плиска, ИБАИ, XIV, 1943, с. 170; *Ст. Маслев*, Византийски оловни печати от Плиска и Преслав, ИАИ, XX, 1955, с. 448; *N. Bănescu er P. Papahagi*, Plombs byzantines découverts a Silistrie, Byz., X, 1935, с. 602; *N. Bănescu*, Le duchês byzantins de Paristrion (Paradounavon) et de Bulgarie, Bucarest, 1949, с. 69, 70, 96.

† Лъв Сарацинопул — императорски протоспатарий и стратег на Йоанопол [Велики Преслав] и Доростол [Дръстър, Силистра].

† Богородице, помагай на своя раб Константин Петрос, императорски протоспатарий и стратег на Филипопол [Пловдив].

† Лъв Пигонит, протоспатарий и стратег на Велики Преслав.

† Андроник Дука, протоспатарий и стратег на Велики Преслав.

† Теодор, примикюр и стратег на Дръстър.

† Господи, помагай на Симеон, вест и катепан на Подунавието.

† Господи, помагай на Димитър Катакалон, антипат, патриций и катепан на Подунавието.

† Господи, помагай на своя раб Давид, протоспатарий и стратег на Тракия и Дръстър.

Надписи върху оловни печати на управители и служители в тема България

Превод на В. Гюзелев от *Н. Мушмов*, цит. съч., с. 165—169; *N. Banescu*, цит съч., с. 124, 135, 138, 147, 150, 151—152, 153, 155; *H. Hunger*, Zehn unedierte byzantinische Beamten-Siegel, JÖBG, XVII, 1968, N 9, с. 186; *V. Laurent*, Deux nouveaux gouverneurs de la Bulgarie byzantine: le proêdre Nicéphore Vatatzès et le protoproêdre Grégoire, RESEE, VII, 1, 1969, с. 144, 149.

† Господи, помагай на Константин, антипат, патриций и дука на Солун, България и Сърбия.

† Господи, помагай на своя раб Константин, антипат, патриций и дука на България.

† Подпечатвам писма на дука на България, протопроедър Никита Карики.

† Богородице, помагай на Григорий, протопроедър и дука на България.

† Господи, помагай на проедър Никифор Ватаци, дука на България.

† Господи, помагай на Константин, вестарх и проноит на цяла България.

† [Господи, помагай на] Чурвакел, патриций и стратег на България.

† Господи, помагай на Михаил Саронит, вестарх и катепан на България.

† Печат на писмата на Никита Карики, дука и протопроедър на България.

† Господи, помагай на своя раб Лъв Дримис, вест и катепан на България.

† Богородице, помагай на своя раб Йоан, проедър, съдия и пронoит на България.

† Господи, помагай на Йоан Триакондафил, протопроедър и пронoит на България.

† Господи, помагай на Йоан Триакондафил, протопроедър и претор на България.

† Господи, помагай на Теодул Триакондафил, проедър и претор на България.

† Богородице, помагай на Василий, протоспатарий, хрисотриклипер, мистолект, съдия на хиподрома и на България.

Надпис на магистър Аарон, българин на византийска служба, от 1055 до 1056 г. от гр. Ани, столица на Армения

Текст и превод у *В. Н. Бенешевич*, Три анийские надписи XI века из эпохи византийского владичества, Петербург, 1921, с. 2—4.

С волята и милостта на създателя на благатия бог, аз, магистър Аарон, въздигнат от преславните царства, в разцвета на красотата и в годините на моята младост, дойдох на Изток в тази прекрасна крепост Аки, издигнах всичките ѝ стени, укрепих нейните кули от множество камъни върху здрава и дълбоко положена основа. И със свои в голямо количество изразходвани средства, и с труд докарах изобилна вода вътре в тази крепост за радост и освежаване на жадните. Донесох грамота със златен печат по благоволение на самодържавната багре-

породна царица за налозите върху къщите на този град и за десятъка, който жителите ежегодно даваха в размер на 8 литра [злато]. А също по молба на подвластните отмених и събирането на двата литра [злато], които внасяше мутасибът [управителят]. Това е всичко.

Надписи върху оловни печати на българи на византийска служба

Превод на В. Гюзелев от *Н. Мушмов,* цит. съч., с. 156—157.

† Богородице, помагай на своя раб Самуил Алусиан, проедър и дука.
† Господи, помагай на своя раб Йоан Сермон, протоспатарий.

Приписка от 1059 г.

Превод на В. Тъпкова-Заимова и В. Гюзелев от *Р. М. Бартикян,* Към кого се отнася прозвището ΠΑΡΑΔΟΥΝΑΒΙΣ в приписката на монаха Теодул от 1059 година?, ИБИД, XXV, 1967, с. 315—319.

Завърши се тази всечестна Лествица по повеление на протоспатария и ипат Евстатий Боила чрез моята ръка — на монаха Теодул, презвитер на пресвета Богородица Салимска, и двамата кападокийци, през царуването на Исак Комнин и при патриарха на столицата проедър и протовестиарий Константин и при Теодосий, патриарх на Антиохия, в годината 6567 [= 1059], индикт 12, 4-ти ден от месец април, в седмия час на светата и велика събота, при катепана на Едеса Йоан Дукица, при дука на Антиохия Адриан, при Аарон, проедър и господар на августата Месопотамия на Подунавието, магистър Василий, Йоан Монастириот Иверийски, Панкратий Васкураканскн и Йоан Куропалат и доместик на схолите, брат на император Комнин.

Из стихотворение на Григорий Магистър, арменски пълководец и писател, живял през втората половина на XI в.

Превод на Г. Абгарян от *Григорий Магистър,* Писма, изд. К. Костанянц, Александрия, 1910 (на арменски), с. 234.

Сине мой, ние чухме,
Че е дошла нощна птица — българинът Никола.
Той дошъл на връх Арарат,
За да тъпче белоснежния връх и Курдуйските планини.
Птица, която обича нощем да шествува,
Нощна птица — разрушител и с лоша слава.

Из „Списък на българските архиепископи“

Текст и превод у *И. Иванов,* Български старини из Македония, с. 566—568.

8. Йоан, и той [светителствувал] в Ахрида [Охрид]. Той бил от Дебър, от село Агноандики, игумен на тамошния манастир „Св. Богородица“. 9. Лъв, пръв от ромеите, [бивш] хартофилакс на Великата черква [в Цариград]. Той съградил долната черква [в Охрид], на името на светата божия мъдрост [„Св. София“).
10. Теодул, [бивш] игумен на „Св. Мокий“ [манастир в Цариград]. Той съградил горната голяма черква [в Охрид] с помощта на Йоан Анза.
11. Йоан Лампийски, монах от планината Олимп [в Мала Азия].
12. Янис Трезвият, [бивш] игумен на Арицийския манастир.
13. Теофилакт, родом от Еврип, ритор и дякон на Великата черква [„Св. София“, в Цариград].
14. Лъв Мунг [Немият], от еврейски произход, бил по-рано, както и неговите деди, проповедник сред езичниците.
15. Михаил, по прозвище Максим, скопец, бил остиарий [дверник] между патриаршеските чиновници и дякон на Великата черква.
16. Йоан монах Комнин, като светско лице Ариан, всечестен севаст и син на приснопаметния деспот, всечестнейшия пръв севастократор кир Исак Комнин, който в божествен и ангелски образ бе преименуван Йоан, брат на император кир Алексий Комнин, и [син] на приснопаметната госпожа, всечестнейшата първа севастократорка кира Ирина, в божествен и ангелски образ преименувана Ксения, дъщеря на всеблагороднейшия властодържец на цяла Алания и първа братовчедка на госпожа кира Мария Аланска, бивша съпруга на император кир Михаил Дука и [сетне] на император кир Никифор Вотаниат.

Оловни печати на свещенослужители

Превод на В. Гюзелев от *Н. Мушмов,* цит. съч., с. 168, и *Кр. Миятев,* Новооткрит оловен печат на български архиепископ, ИБАН, V, 1929, с. 250.

† Пречиста [Богородице], съхрани Михаил, екзарх на България.

Богородице, помагай на своя раб Лъв, архиепископ на България.

Византийска бележка за каноническото положение на Първа Юстиниана (XII в.)

Настоящата бележка се съдържа в сборен кодекс, съхраняван в библиотеката на ескориалския манастир „Сан Лоренцо“ (Испания) — X—II—10.

Този кодекс се датира през XIII в., обаче бележката е съставена през втората половина на XII в.

Превод на В. Гюзелев от изданието на *G. Prinzing*, Entstehung und Rezeption der Justiniana Prima — Theorie im 12. Jahrhundert, Byzantinobulgarica, V, 1978 (под печат).

† Относно Първа и Втора Юстиниана из новелите на (Юстиниановия) кодекс титул 2, алинея 3.

Архиепископът на Първа Юстиниана управлява в подчинените му епархии, които са на апостолическия римски престол, и притежава същия свещенослужителски ранг, както архиепископът на Картаген в Африка.

Юстиниана Първа се нарича архиепископията България във <2 титул, алинея 3 на новелите>. Впрочем тя подробно казва, че нейното седалище първоначално е бил Велбъжд [дн. Кюстендил]; понеже този град беше стар и величествен. И макар в него сега само да се виждат останки от сгради, разрушени от времето, той запазва старата си красота.

Смята се, че тя да има свещеническото право на Картагенската епископия, онази обаче има юрисдикцията на римския епископ. Поради това с право епископът на Картаген и този на Първа Юстиниана, която, както казахме, е България, би могъл да бъде наричан и папа.

От този град произхождаха императрицата Елпидия и нейният син Лициний, а малко по-късно и императорите Юстин и Юстиниан.

След като постепенно империята бе отделена от римляните и бе вкоренена в Цариград, тази първа църква беше почетена с патриаршеска чест. Не за разлика от Втората бе наречена Първа Юстиниана — понеже по-късно Кипър бе почетен при Юстиниан Носоотрязания като Нова и Втора Юстиниана, защото от него произхождаше този император (защото императорът Юстиниан Носоотрязания беше кипърец)* — ала независимо от това е Първа, защото отначало тя носеше това име, и Юстиниана, защото от нея произхожда император Юстиниан.

По-напред епископът на България бе титулуван примас, което на елински език значи „първи", на словенски или български или славянски „превол", което също значи „първи", тъй като у българите „превол" е „първият".

Свети Василий нарече епископа на тази църква епископ на илирийците. Латинците го наричат „примас" като такъв, който стои начело на църквата на римляните. Така например намираме на Африканския събор: „Валентин, епископ на първия престол", което ще рече прототрон на всички предстоятели, „подписах". В тази, както изглежда, първото място беше отредено на епископа на Нумидийската църква.

* Текстът в скобите е по-късна маргинална бележка.

Трябва да бъде известно и това, че преди акта на узаконяването от прочутия император Юстиниан тази църква беше автокефална и имаше собствено ръкополагане и привилегията на свещенослужението не само от император Василий и стареца Роман Лакапин, когато беше сключен договорът с царя на българите Петър, ала и от старите привилегии.

2. ПЕЧЕНЕЖКИ НАПАДЕНИЯ, ЗЕМЕТРЕСЕНИЯ И ГЛАД

От Йоан Скилица

Превод на В. Тъпкова-Заимова в ГИБИ, VI, с. 298—301, от *Skylitzes—Cedrenus*- II, с. 484—518.

През същата година [1026] и печенеги извършили нападение в България и избили и пленили извънредно много народ, а също и стратези и тагмархи. Затова император Константин назначил [Роман] Диоген, архонта на Сирмиум, за дук на България. Този влизал много пъти в бой с тях, когато се били пръснали, обърнал ги в бягство, принудил ги да преминат Истър и да мируват.

Като преминали Истър [през 1034 г.], печенегите опустошили цяла Мизия чак до Солун, а корабите на африте [арабите] нанасяли немалко щети на Цикладските острови.

Понеже настъпил непоносим мраз [през 1035 г.] и Истър замръзнал, печенегите го преминали и причинили немалки вреди в Мизия и Тракия чак до Македония. Скакалци пък нападнали тракезийските области и нанесли щети на храните.

През пролетта на 6544 [= 1035] г., 4-ти индикт, печенегите извършили три нападения срещу ромеите, като унищожавали всичко по пътя си, избивали поголовно всички заловени хора и подлагали пленниците на неизказани мъчения.

През 6546 [= 1037] година, 6-и индикт, на 2 ноември станало голямо земетресение към десетия час на деня и земята продължила да се тресе чак до края на месец януари. Настанал и глад в Тракия, Македония, Стримон и Солун, чак до Тесалия.

3. ВЪСТАНИЕ НАЧЕЛО С ПЕТЪР ДЕЛЯН

От Йоан Скилица

Превод на В. Тъпкова-Заимова в ГИБИ, VI, с. 302—306, от *Skylitzes—Cedrenus*, II, с. 527—533. Оградените в двойни скоби пасажи са от добавките на Михаил Деволски.

През същата година [1040], ((двадесет и една година след поробването и покоряването на българите)), избухнало и въстанието в България по следния начин. Един българин, Петър, по прякор Делян и служител на един цариградчанин, избягал от столицата и започнал да скита из България. Той стигнал до Морава и до Белград, които са крепости в Панония, намиращи се по брега на Истър, в съседство със земите на краля на Туркия [Унгария]. Той разгласявал, че е син на Роман [Гаврил Радомир], сина на Самуил ((роден нему от дъщерята на унгарския крал, която той намразил още докато Самуил бил жив, изпъдил я и взел хубавата ларисчанка Ирина)), и че води потеклото си от българите, които отскоро подложили врат под ярема и силно се стремели към свобода. И тъй хората повярвали на думите му ((убедително стъкмени)) и го провъзгласили за цар на България. Като тръгнали оттам през Ниш и Скопие, главния град на България, те известявали за него по пътя и го славели. А когато срещали ромей по пътя си, безмилостно и безчовечно го убивали. Като научил това, Василий Синадин, тогава стратег на Дирахиум, вдигнал местните войски и побързал да посрещне Делян, преди злото да се е увеличило и да пламне пожар. Но когато стигнал при така наречения Дебър, той се скарал за нещо с един от подстратезите, Михаил Дермокаит, и бил наклеветен пред императора, че замислял узурпация. Той бил веднага уволнен от службата си, доведен в Солун и хвърлен в затвор. А на негово място за стратег бил назначен Дермокаит, който управлявал неопитно и лошо и за кратко време всичко обърнал наопаки. И наистина подчинените му, онеправдани и лишени от конете и колите си и от всичко друго, което имали ценно, се разбунтували срещу стратега. А той, като разбрал, че заговорничат против него, избягал тайно една нощ. Тогава те от страх пред императора вдигнали въстание и провъзгласили за цар на България един войник измежду своите хора на име Тихомир, изпитан по храброст и разум. И тъй образували се два въстанически лагера от българи, единият от които признавал Делян, а другият — Тихомир. Но Делян писал на Тихомир приятелско писмо, с което го канел за задружни действия и го склонил да дойде. Когато двете български войски се съединили, Делян събрал всички и ги призовал да отстранят Тихомир, ако наистина са уверени, че самият той води потеклото си от Самуил, и искат да царува над тях. Ако ли пък това за тях е нежелателно — да премахнат него и да бъдат управлявани от Тихомир. „Защото, казал той, един храсталак не храни две червеношийки, нито пък една страна процъфтява, ако е управлявана от двама вождове." Като изрекъл тези думи, настанал голям смут и всички казали, че искат само него за самовластен началник. Щом взели това решение, те веднага грабнали камъни и убили нещастния Тихомир, който само като насън бил поел властта и я загубил заедно с живота си, а цялата власт минала в ръцете на Делян. ((А той пък изпратил да разрушат крепостта Василида)). Той вдигнал всички войски и тръгнал към Солун срещу императора. Като научил това, императорът потеглил безредно към Цариград, изоставяйки целия си обоз, шатрата си и колкото имал злато, сребро и тъкани. Мануил Ивац, който бил от свитата на императора, получил заповед да вземе тези неща и да го последва. А той, като ги взел, присъединил се към Делян заедно с някакъв Китонит, един от евнусите — спални прислужници. . .

А Делян, след като премахнал Тихомир, както разказахме, и станал господар на всичко, започнал храбро да ръководи действията. Най-напред той изпратил под предводителството на тъй наречения Кавкан войска, която завзела Дирахиум. А друга войска начело с Антим била изпратена в Елада. Срещу нея излязъл Алакасевс, който, като влязъл в сражение при Тива, бил разбит и голям брой тиванци били избити. Тогава и Никополската тема с изключение на Навпакт [в Епир] се присъединила към българите по причина, която ще изложим. Един цариградчанин на име Йоан, а по прякор Куцомит бил изпратен като бирник за тамошните държавни данъци. Понеже той притеснявал местното население, навлякъл гибел за себе си и станал причина за въстанието на никополитчаните. Тъй като те не могли да понасят повече алчността му, разбунтували се и го насекли на парчета, а самите те, като хулели императора на ромеите, се присъединили към българите. Те вдигнали въстание и отхвърлили ромейското иго не толкова от благоразположение към Делян колкото поради ненаситността на орфанотрофа и поради прекомерното събиране на данъци. Защото император Василий, когато покорил българите, нищо не искал да измени, нито да прави изобщо нововъведения, а оставил нещата в предишното им състояние, така както ги бил наредил Самуил, а именно: всеки българин, който имал чифт волове, да дава на държавата по една крина жито и толкова просо и по една стомна вино. А в замяна на тези храни орфанотрофът наредил да се дават номизми. И тъй местното население, като не могло да понася леко това и като намерило благоприятен случай в появата на Делян, отхвърлило ромейското владичество и се върнало към стария си начин на управление.

През месец септември, 9-и индикт, 6549 [= 1040] г., вторият син на Арон, Алусиан, който бил патриций и стратег на Теодосиопол, избягал ненадейно от столицата и се присъединил към Делян по следната причина. Като стратег на Теодосиопол той бил обвинен в несправедливост и преди да бъдат

разгледани изказаните срещу него обвинения, Йоан му наложил да заплати 50 литра злато и отнел великолепния имот на жена му в Харсиан [в Мала Азия]. Алусиан се оплаквал много пред императора от това, но не получил подкрепа, отчаял се от всичко и като се облякъл в арменско облекло, уж като слуга на Василий Теодорокан, който отивал при императора в Солун, измъкнал се тайно от всички и избягал в Острово, където тогава станувал Делян с цялата си войска. Делян го приел много радостно, защото се страхувал да не би българите да предпочетат да се присъединят към него като произхождащ от царска кръв. Изглежда, че той разделил с него царската си власт и като му дал 40-хилядна войска, изпратил го да обсажда Солун. Управител на този град тогава бил племенникът на императора, патриций Константин. Като отишъл, [Алусиан] оградил града с ровове и старателно започнал обсадата. Шест дни той се опитвал да превземе града със стенобойни и други машини. Той бил отблъснат отвсякъде и като се отказал от всичко, решил да постигне целта си чрез дълготрайна обсада. В един от тези дни жителите на града отишли на гроба на великомъченика Димитрий, отслужили всенощно бдение и си послужили с мирото, което бликало от божествения гроб. После изведнъж разтворили вратите и излезли срещу българите. Със солунчаните бил и отрядът на храбреците. Като излезли внезапно, те изплашили и обърнали в бягство българите, които изобщо не искали да пристъпят към отбрана или съпротива, понеже мъченикът предвождал ромейската войска и й разчиствал пътя, както под клетва твърдели пленените българи. Те казвали, че видели да предвожда ромейската войска един млад конник, от когото излизал огън, който горял противниците. И тъй паднали повече от 15 хиляди българи и били взети не по-малко пленници. А останалите заедно с Алусиан избягали позорно при Делян.

През същата [1041] година, 9-и индикт, на 10 юни към дванадесетия час през деня станало земетресение.

Когато след поражението Делян и Алусиан се събрали, те започнали да се съмняват един в друг: последният, понеже се срамувал от поражението, а първият, понеже подозирал измяна. Те почнали да злоумишляват помежду си и да дебнат удобния случай. И тъй Алусиан приготвил обяд с няколко свои хора и поканил Делян на угощението. Когато главата на Делян се размътила от пиене, той го хванал и го ослепил, без изобщо българите да разберат нещо от случилото се. После избягал при императора в Мосинопол. Императорът го пратил в Цариград при орфанотрофа, след като го повишил в звание магистър, а самият той, като се вдигнал от Мосинопол, отишъл в Солун. Оттам преминал и навлязъл в България, заловил Делян и го изпратил в Солун, а сам отишъл във вътрешността

на страната. Защото Мануил Ивац бил издигнал дървена преграда при Прилеп, като смятал да възпре императорската войска да напредва и да завземе вътрешността. Но императорът дошъл там светкавично бързо, разрушил дървената стена, разпръснал отряда на българите и заловил Ивац. И като уредил всичко в България и поставил стратези на темите, той се върнал в столицата, водейки със себе си Делян и Ивац.

4. ЗАСЕЛВАНЕ НА ПЕЧЕНЕГИ В МИЗИЯ ПРЕЗ 1048 Г.

От Йоан Скилица

Превод на В. Тъпкова-Заимова в ГИБИ, VI, с. 312—317, от *Skylitzes — Cedrenus*, II, с. 581—590.

Печенежкият народ е скитски, от така наречените царски скити. Той е голям и многолюден и никой скитски народ не може сам да му се противопостави. Дели се на 13 рода, които носят всички общо име скити, но всеки е получил и собствено име според името на родоначалника и вожда си. Те обитават равнините отвъд Истър, които се простират от река Бористен [Днестър] до Панония, като номади и винаги водят чергарски живот. Вожд на този народ по това време бил Тирах, син на Килтер, който бил много благороден, но иначе бил мекушав и обичал спокойствието. При скитите имало и друг човек на име Кеген, син на Валцар, който произхождал от незначителен и почти неизвестен род, но бил извънредно способен във военното дело и военното изкуство. И когато узите (те са хунски народ) често нападали печенегите, той ги обръщал в бягство и ги отблъсвал, докато Тирах не само че не смеел да излезе насреща им, но дори се и спотайвал в мочурищата и блатата край Истър. И тъй печенегите почитали Тирах заради рода му, а пък ценели Кеген особено много заради изключителната му храброст и военните му способности. Като чувал и виждал това, Тирах се измъчвал душевно, понеже се страхувал за властта си, и затърсил начин да премахне Кеген. Прочее той многократно му устройвал засади, но всички оставали безуспешни. И след като няколко пъти се опитвал да го нападне тайно и претърпявал неуспех, той разбрал, че не бива да се бави, а че трябва да го нападне открито. Затова той изпратил една войска със заповед да хванат този човек и да го убият. Но Кеген предугадил покушението, избягал при блатата на Бористен и така се спасил от гибел. Той се скрил там и тайно изпратил известия до роднините си и до племето си и успял да отцепи от властта на царя своя род, който се казвал Велемарнис, а с него и един друг — Пагуманис. Като

събрал войски, той излязъл с двата рода срещу Тирах, който имал единадесет рода на своя страна. Той му се противопоставял няколко часа, но все пак, надвит от множеството, бил обърнат в бягство. И докато бродел из мочурищата и търсел спасение, той разбрал, че за него и за хората му има само един изход — да избяга при императора на ромеите. Затова дошъл в Доростол и за да не му бъде устроена някаква засада, оградил се с хората си (те били около 20 000 души) в едно островче на реката и пратил известие до местния управител Михаил, син на Анастасий, в което му съобщавал кой е той, гонен от каква съдба идва и също, че иска да дойде доброволно при императора. Обещавал още, ако бъде приет, да допринесе голяма полза за работите на императора. [Управителят] бързо препратил на императора съобщението и веднага получил нареждане да приеме този човек с хората му, да ги снабди с припаси, а него да изпрати с почести в Цариград. Той постъпил съгласно със заповедта и Кеген отпътувал в столицата. Когато се явил пред императора, той бил приет любезно и благосклонно. Като обещал да приеме светото кръщение и да склони и хората си да направят същото, бил издигнат в сан патриций и получил три крепости от тези, които се намират по бреговете на Истър, както и много стадии земя и изобщо бил причислен към приятелите и съюзниците на ромеите. А освен това, понеже [Кеген] обещавал да приеме светото кръщение с дружината си, изпратен бил един благочестив монах на име Евтимий, който извършил обреда на светото кръщение край река Истър и всички приобщил към светото кръщение.

Обезпечен по този начин и осигурен срещу внезапните нападения, Кеген се приготвил за отбрана срещу неприятеля. Той преминавал Истър кога с хиляда, кога с две хиляди души, кога с повече или по-малко, нападал ненадейно Тираховите печенеги и им нанасял много големи щети и поражения: той избивал срещнатите мъже, а жените и децата вземал като роби и ги продавал на ромеите. Тирах, който не можел да понася неочакваните нападения на Кеген, проводил пратеници до императора, за да му съобщят, че не трябва великият император, който има договор с печенежкия народ, да приеме един техен отцепник, а щом го е приел, да не му позволява да минава Истър и да нанася вреди на съюзниците му. И тъй или императорът да попречи на този човек да върши това и да не му дава никаква помощ, или да знае, че ще предизвика жестока война срещу себе си и срещу страната си. Такива били вестите от Тирах. Императорът, като получил тези съобщения, присмял им се, че може поради заплахите на печенега да предаде човека, който бил отишъл доброволно при него, и да му попречи да вреди на вредителите. А пратениците отпратил, без да са постигнали нищо. Той писал на Михаил, управителя на градовете край Истър, а също и на самия Кеген да пазят внимателно бреговете на реката. А ако се зададе силна войска, да му съобщят с писмо, за да прати някои от западните отряди, та заедно с тях да попречат на печенегите да преминават реката. Изпратил и сто триери, като им заповядал да плават покрай брега на Истър и да пречат на печенегите, когато се опитват да минат. Като се върнали пратениците на Тирах, без да са постигнали нищо, той се разсърдил много и се молел по-скоро да настъпи зима. А есента вече си отивала и настъпвала зимата, когато слънцето било на козирог. Тогава задухал северен вятър и реката замръзнала на 15 лакътя дълбочина. И понеже цялата стража нехаела, Тирах се възползувал от случая, за който се молел, и преминал Истър с всичките печенеги, които били, както разправяли, осемстотин хиляди. Той се разположил на отсрещния бряг, като опустошавал и разрушавал, каквото му попаднело. Било изпратно писмо до императора с молба да дойде веднага на помощ. А той, още непрочел цялото писмо, писал на адрианополския дук, магистър Константин Арианит, да вземе македонските войски, а на управителя на България Василий Монах — да отиде с българската войска да се съедини с Михаил и Кеген и заедно да се борят срещу печенегите. След като изпълнили императорската заповед и всички се съединили, Кеген с ромейските фаланги се разположил на лагер под открито небе и с внезапни всекидневни нападения нанасял немалки щети на печенегите. А те, като преминали реката, намерили голямо изобилие от добитък, вино и питиета, приготвени с мед, за които те никога не били чували. Понеже те употребявали ненаситно тези неща, хванала ги стомашна болест и всеки ден измирало неизброимо множество от нея. Като научил това от един беглец, Кеген решил, че е дошъл удобният момент да нападне враговете, тъй като те били измъчвани от зимата и от болестта. Той склонил и ромеите, които се колебаели и се страхували да се противопоставят на толкова хилядно множество, и се нахвърлил срещу враговете. А те, уплашени от бързото нападение и страхувайки се от сражението, хвърлили оръжието и сам Тирах се предал заедно с всичките първенци и с останалото множество. И тъй Кеген предложил и настоявал всички да бъдат избити поголовно. Той казал една варварска, но много мъдра поговорка, че змията трябва да се убива още през зимата, докато не може да си мърда опашката, защото, когато се стопли от слънцето, тя ще ни донесе беди и неприятности. Но ромейските военачалници не одобрили това предложение, защото го смятали за варварско дело, безбожно и недостойно за ромейското милосърдие. Те били на мнение, че е по-полезно да пръснат печенегите в пустите полета на България, да ги заселят на различни места и да им

наложат данъци. И наистина данъкът, който щели да вземат от тях, щял да бъде неизчислим. А ако на императора потрябва и войска срещу турките или други чуждоплеменни народи, той щял да ги въоръжи срещу тях. Много речи били казани, но накрая мнението на ромеите надделяло. Кеген се върнал в страната си, след като избил всички, които заловил, освен тези, които продал. Управителят на България Василий Монах взел и заселил хилядите печенеги из полетата на Сердика, Ниш и Евзапел [Овче поле], като ги разпръснал всичките и им отнел всякакво оръжие, за да не могат да заговорничат. А Тирах и неговите сто и четиридесет души били отведени при императора, който ги приел любезно, покръстил ги, издигнал ги във високи чинове и ги оставил да живеят безгрижно. . .

След като преминали [Хелеспонт], те с усилен ход могли да стигнат при своите хора при Триадица, без някой да посмее да им се противопостави или да им попречи, защото внезапното им нахлуване улеснило пътя им. Като се съединили с печенегите в Триадица, те пратили известие и на [печенегите], които живеели в други места. И тъй, като се обединили всички, взели от селата вместо оръжие земеделски сечива, коси и други железни оръдия и се въоръжили. Когато стигнали във Филипопол и преминали Хемус, цялото множество се разположило на лагер в крайдунавската равнина около реката, наречена Осъм. Само Селте останал да си почине в Ловеч. А Арианит събрал веднага македонските войски и тръгнал да ги преследва. В Ловеч той настигнал Селте, който станувал там, но не можал да го хване, защото успял да избяга. Той сложил обаче ръка на целия стан и се върнал. Така се развили събитията на запад.

5. СРАЖЕНИЕ МЕЖДУ ПЕЧЕНЕГИ И ВИЗАНТИЙЦИ ПРЕЗ 1053 Г.

От Йоан Скилица

Превод на В. Тъпкова-Заимова в ГИБИ, VI, с. 324, от *Skylitzes—Cedrenus*, II, с. 607—608.

Понеже императорът искал да отблъсне окончателно печенегите, той събрал войски, откъдето могъл, от изток и от запад, и ги поверил на Михаил Аколут. Заповядал и на синкел Василий да вземе българските войски и двамата да тръгнат срещу печенегите. Щом научили това, печенегите направили вал при Велики Преслав и го укрепили с дълбок ров и с колове. Когато дошли ромеите, те се затворили вътре в укреплението и били обсадени. Но понеже за ромеите времето минавало напразно и те не извършвали нищо значително, а били измъчвани от липсата на необходимите храни, свикали съвет, за да решат какво да правят. Всички решили да се върнат и в полунощ, като заповядали мълчание, те отворили вратите на лагера и започнали да се оттеглят. Но това не останало скрито за Тирах, който, щом разбрал, че те искат да бягат, извел от вала колкото можал повече войска и я пратил в проходите, през които ромеите щели да минат. Самият той пък ги нападнал още при излизането им. Ромеите претърпели страшно поражение: едни били избивани от идващите изотзад, а други били хващани и унищожавани от тези, които предварително били заели теснините. Паднали много войници, паднал и самият синкел, а останалите заедно с Михаил се спасили в Адрианопол. Императорът, който много се огорчил от това нещастие, събрал спасилите се от поражението, свикал и друга войска, довел и наемници и решил, че животът би бил непоносим, ако не се унищожи напълно печенежкият род. Но печенегите научили това от един беглец и проводили при него пратеници, за да искат мир. Той приел пратеничеството и сключил с тях тридесетгодишен мир.

6. НАПАДЕНИЕ НА УЗИ В МИЗИЯ И ТРАКИЯ ПРЕЗ 1064 Г.

От Йоан Скилица

Превод на В. Тъпкова-Заимова в ГИБИ, VI, с. 331—333, от *Skylitzes — Cedrenus*, II, с. 654—657.

Към 5-и индикт, когато на запад земите край Истър били управлявани от магистър Василий Апокап и от магистър Никифор Вотаниат, узите, които са също скитско племе и са поблагородни и по-многобройни от печенегите, масово преминали Истър с покъщнината си на дълги кораби, на еднодръвки и мехове. Те победили с изненада войниците, които пречели на преминаването им, а именно българи, ромеи и други, които били с тях, и отвели в плен вождовете им Василий Апокап и Никифор Вотаниат. Така те изпълнили цялата Дунавска равнина. Наистина, както твърдели очевидците, този народ наброявал до 600 000 мъже, подготвени да носят оръжие и годни за бой. Една не твърде малка част от тях се отделила от другите и стигнала чак до Солун и до самата Елада, като опустошавала и опожарявала всичко по пътя си и завлякла безчислена плячка. Но когато се връщали при своите, настигнала ги тежка зима и те загубили не само чуждото, но и почти всичко свое и се върнали мизерно в лагера. Като научил за тяхната многочисленост, императорът [Константин X Дука],

бил твърде огорчен и загрижен, но се бавел твърде много да събере войска и да изпрати боеспособни сили срещу печенегите, защото според твърденията на някои било му свидно да прави разходи (той бил, както казахме, много сребролюбив и почитал над всичко парите), а според други, защото не смеел да се опълчи срещу толкова голяма сила. Всички твърдели, че неприятелските пълчища са непобедими, всички мислели освобождението за невъзможно. И повечето вече замисляли да се изселят оттам. Императорът проводил пратеници до племенните им вождове и се опитвал, доколкото може, да ги отклони и да ги усмири, като им пращал много подаръци и примамки. И наистина той успявал да привлече някои от тях с големи милости. Но те били много голям народ и затова извършвали всекидневни нападения за грабеж в много части на България, а вече почнали да обезпокояват и Тракия, и Македония. Императорът, който не можел да понася това, което се приказва (и наистина всички открито го укорявали и клеветели, че бил сребролюбец и скъперник), излязъл от столицата и разположил лагера си при едно селище, наречено Хировакхи, като водел със себе си не повече от сто и петдесет войници. Това накарало мнозина да се учудват как се осмелява с толкова хора да излезе срещу такова голямо множество. Докато императорът правел тези приготовления и мислел за събиране на войска, няколко души дошли тичешком при него и му съобщили за освобождаването на военачалниците и за гибелта на цялото племе. Те разправяли, че военачалниците им се качили на лодки и преминали Истър, а цялото множество без изключение измряло от глад и епидемия, разбити и от пограничните българи и печенеги. . .

След това толкова голямо унищожение някои от узите се явили при императора. Те получили държавна земя в Македония и станали привърженици на ромеите. Те и досега са още техни съюзници и подчинени, удостоени с достойнства на сенатори и на светлейши. Тогава била шеста година от царуването на Дука, трети индикт, 6573 [= 1064] година от сътворението на света.

7. ВЪСТАНИЕ НА БЪЛГАРИ И ВЛАСИ В ТЕСАЛИЯ ПРЕЗ 1066 Г.

От Кекавмен

Превод на Г. Цанкова-Петкова в ГИБИ, VII, с. 24—31, от *Cecaumeni Strategicon*, с. 66—74.

Ще ти разкажа какво претърпя Никулица Ларисейски при покойния император [Константин] Дука. Защото императорът

беше благосклонен към него и вярваше на думите му. Един ден Никулица му казал: „Добри господарю, готви се бунт в Елада и ако заповядаш, ще ти кажа как се подготвя той." Но императорът му заповядал да мълчи. Той помислил, че императорът му поръчал да мълчи поради присъстващите в това време и че е оставил това за друг път. Много дни след това той отишъл при протосингела господин Георги Коринтиеца и му съобщил да каже на императора, че иска лично да се срещне с него относно подготвяния бунт. А императорът отлагал от ден на ден. Като прекарал около 30 дни в столицата по този повод, без да получи отговор, той се разсърдил и си заминал. И тъй Никулица, отчасти огорчен, че императорът не поискал да говори с него, отчасти уплашен и поради слуховете и появата на тая звезда, си тръгнал. Като отишъл у дома си в Лариса и като се осведомил по-точно за заговора, писал подробно на императора за тоя заговор. А той, не зная по какви причини, не му изпратил отговор. Тези пък, които замисляли този заговор, не смеели да съобщят на Никулица каквото и да било. А той, понеже не получил отговор от блаженопаметния император, се наскърбил. Като искал да залови водачите на злоумишлението, той размислил, че ако ги хване и не ги ослепи или обезглави веднага, техните другари могат незабавно да въстанат срещу него. Защото те били направили съзаклятие заедно с власите и трикалитите и може би биха го надвили и затрили. Ако пък би поискал да им се противопостави и избухне война помежду им, та някои бъдат избити, или ако залови някои и ги ослепи, императорът непременно ще му каже: „Страната е моя, а не твоя. Ти ме подсети за това веднъж и двaж и ако бих искал, аз щях да те чуя. А ти, без да имаш заповед от мене, как се осмели да ослепяваш или да убиваш хора? Ти си сторил това, понеже завиждаш на тяхното щастие." Блаженопаметният император бил много чувствителен към тия работа. [Никулица], като съобразил тия неща и че ако стори това, нямало да бъде за негово добро, понеже би постъпил без императорска заповед (отцепниците щели непременно да изгорят къщата му, щели да убият двамата му синове и двамата му братя — Тодор и Димитър, — също и дъщерите му, а него щели да изгонят в града и щели да го оставят да бедствува и да умре от глад), останал у дома си, като че ли нищо не знаел, ако и да имал много доносчици, чрез които и узнал техните намерения, които се състояли в следното:

Те така се съвещавали по отношение на него: „Ако ние решим да направим нещо без него, едва ли бихме могли да изпълним докрай нашето намерение. Ако пък решим да го убием, и тогава не ще можем да свършим нещо и ще бъдем застрашени от него. Защото той има свои хора и своя войска

и както крепостта, така и областта му се подчиняват във всичко, което той каже. Затова нека му открием нашето решение.“ Така и направили. Изпратили при него своите първенци — бившия протоспатарий Йоан Гриманит и Григорий Бамбака, които му открили всичко. Той се престорил, че нищо не знае, и им казал: „Изобщо каквото правите вие, ще правя същото и аз.“ Обаче той се стараел във всеки случай, когато се съберат всички, да ги отклони, ако може. Било определено да се съберат на другия ден в къщата на Боривой Влаха. Когато те съобщили на власите и „протоспатарий (тогава той бил протоспатарий) Никулица Делфина се присъедини към нашето начинание“, [всички] много се зарадвали и пожелали да отидат при него. Той без колебание ги приел и отишъл там, където били събрани. Щом го видели, веднага всички ставали и го посрещнали почтително, а когато той слязъл от коня си, те го приели и въвели в своята среда с думите: „Ние те имаме като наш баща и господар и не поискахме да направим нищо без тебе, защото не би било справедливо. И понеже си дошъл, кажи ни какво да правим с нашето начинание.“ Тогава той им казал: „Не е добро това нещо. Защото най-напред ние се опълчваме срещу бога, като го правим наш враг, а след това — срещу императора, който може да вдигне срещу нас много [чужди] народи и да ни изтреби. Но освен това сега е вече месец юни и как ще ожънем, ако се вдигне бунт?“ След това той се обърнал и към власите: „Къде са сега вашите стада и жените ви?“ Те отвърнали: „В планините на България.“ Защото те имали такъв обичай — стадата и челядта им от месец април до септември да прекарват по високите планини и най-студените места. „Следователно — добавил той — да не би тамошните хора, които явно са на страната на императора, да ги отвлекат?“ И власите, като чули това, послушали думите. . . и казали: „Ние не се отказваме от този съвет и го приемаме.“ Прочее те оставили всичко и се разположили да закусват. Като се събрали след закуската и след почивката, власите и българите отишли по пладне всички заедно при Никулица, подтикнати от ларисейците. Защото неговите съграждани, ларисейците, им казали: „Това начинание вече не е тайно, още повече че двамата му синове, Григорий и Панкрат, са в столицата, а той всячески ни забавя, за да може императорът да научи това и да ни залови.“ Като се съгласили с тия думи, те казали на Никулица: „Всичко, което ни казваш, е много хубаво, обаче не е добро за нас да изоставим това.“ След това всички се стекли, хванали го и казали: „От днес те смятаме за наш водач и господар и те избираме да заповядваш какво трябва да правим в настоящото въстание.“ Той ги отблъснал и веднъж, и дваж, и още много пъти като човек, който обича мира. След това при него отишли някои от неговите приятели, които го заклевали в бога и му казвали: „Ако не се присъединиш към тяхното намерение, ще загинеш от ръцете им.“ Затова той, без да иска, станал техен началник и желаейки да ги залови, сам станал техен лов. И тъй всички те поверили на него своя коварен замисъл и го направили чужд на божиите заповеди. За да не погине и да не бъде разорена цялата им страна, за да не бъде избит и поробен народът, той като че ли се заловил за делото и поел върху си грижата за всичко. Излязъл от дома си и се отправил към Фарсала и Плирис. Плирис е река, от двете страни на която се простира голямо поле. Тя протича между земята на власите, като ги разделя на две. Никулица построил там стана си, събрал власите и българите, които живеели наблизо, и така при него се събрала много войска. Той изпратил един отряд и към Китрос, като заповядал да бъде разрушена тази крепост. Това било направено. Писал и на императора: „Аз ти казах устно много пъти, че ще се вдигне бунт, и пак ти писах за това, когато се върнах у дома си. И сега известявам на твоя светлост: поне сега повярвай, че се разбунтуваха и ме направиха техен водач. Прочее благодари се на бога, че аз задържам народа и мога да прекратя този бунт, ако ме послушаш и премахнеш увеличенията на техните данъци и постановленията.“ Защото той беше увеличил данъците [с] много номизми. Императорът му изпратил страшни клетви, а именно: „Опрощавам всичко, каквото съм направил от деня на възцаряването си и до днес. Няма да бъде изселен никой от своята област, нито преместен, няма да се търсят вреди към държавата или към частни лица, но всичко прощавам със страх божи.“ Преди да получи тази клетва, той се бил отправил срещу крепостта Сервия. Тази крепост се намира сред много стръмни скали и е заобиколена от страшни и дълбоки пропасти. И тъй той отишъл там, обаче онези, които били заедно с него, и самият бунтовник не поискали да воюват срещу тях. Прочее, когато отишъл там, той наредил войската. И тъй, като се разположил на стан насреща им в полето, долу под пропастта, съобщил им да слязат при него. Те слезли всички заедно и като скочили от конете си, застанали пред него в средата на стана със свързани ръце, казвайки: „Ние сме твои роби и ако ни заповядаш, веднага ще те приветствуваме.“ А той им отговорил: „Зная, че ако ви пусна и вие си отидете, щом влезете в крепостта, ще нарушите онова, което сте обещали, и [затова] е редно да ви задържа тук. Обаче има стар военен закон — този, който доброволно се яви било пред императора, било пред владетеля, било пред военачалника, да не бъде задържан от тях против волята си, но свободно да се връща назад у дома си. Затова и аз ви освобождавам. Идете си с радост по домовете; но в случай че излъжете, не ще ви пощадя.“ А те, като му обеща-

ли хиляди неща, си отишли. След като той ги предупредил, те се върнали в крепостта и започнали да хулят според обичая на невъзпитаните. Огорчен от тяхното поведение, Никулица започнал да обсажда крепостта поради обидите им. И наистина той не желаел да воюва срещу тях, тъй като не се бил присъединил доброволно към въстанието, та да се прослави по този начин, но се решил да направи това заради въстаналия народ — да не би да се разгневят и да го убият като опасен за тях човек. Но поради обидите и надменността на жителите на Сервия той се отправил срещу тях и след като воювал с тях два дни, на третия ги победил. След това пристигнала и клетвата на блаженопочиващия император, и икона. [Никулица] вече имал клетвите, обещанията за почетни длъжности и много други неща. Обаче ония, които робуват на царете, говорят, както на тях им се иска; те не са справедливи, но лъжа и неправда са на устата им и коварство стои на езика им. Защото те искали тогава не да настане мир, но да се осквернн земята с убийства и кръв на християните. А моят тъст, ако и да попаднал неочаквано в тази беда, молел се на бога да бъде избавен от нея и да настъпи мир. И добрият бог се смилил над него и с божия милост той можал да умиротвори всичко, според както желаел. Прочее той взел клетвите и светата икона на нашия бог Христос и на Богородица и на много други светци, изобразени на иконата, и отдал благодарност на бога, който му дарувал мира. Като свикал народа, той изнесъл иконите пред всички и им ги показал, прочел им клетвата, след това ги подканил да се умиротворят и всички да се върнат по домовете си. Обаче те не пожелали, а казали: „Започнал си война, недей търси мир!" Той продължавал да настоява за мир, но те не се съгласявали и викали високо, както подобава на една безредна тълпа. Тогава той заповядал да заловят от власите техния първенец Славота Кармалак, а от ларисейците — Теодор Скривон Петаст. Всички останали, като видели, че отвеждат двамата на смърт, се уплашили и падайки пред него на колене, молели го да им прости, казвайки: „Ще направим, каквото ни заповядаш!" Тогава той се смилил над техните молби и им простил. Заедно с първенците на власите и ларисейците той отишъл при катепана на България Андроник Филокалес, който му бил изпратил клетвата на императора. Намерил го в Петериск много разтревожен и изплашен. Защото [Филокалес] не вярвал, че Никулица наистина желае мир. Оттам той отишъл в столицата при блаженопаметния император, който го приел добре. В продължение на четири месеца той свободно се движел из града заедно с придружаващите го първенци на власите и ларисейците. След това императорът го изпратил при блаженопаметния патриарх на Цариград господин Йоан Ксифилин, та ако патриархът отхвърли клетвата и обез-

сили споразумението, получено чрез нея, да унищожи Никулица и дошлите с него. Понеже светейшият патриарх още повече утвърдил клетвата, като опростил и него, и всички, които били с него, оправдавайки го от обвинението, императорът открито се разгневил и го пратил на заточение в крепостта Амасия в Арменнак, като го хвърлил в затвора, известен под името мраморен. Докато лежал в него, Никулица описал на моя дядо Кекавмен какво е претърпял през целия си живот. След като умрял императорът, вместо него започнал да управлява Роман Диоген — мъж, който помнел приятелството. Едновременно с провъзгласяването му за император, на същия ден, писал на протосингел Георги Коринтиеца, претор на Арменнак, да не възпира Никулица да дойде в столицата. Защото блаженопоменатият Диоген бил негов приятел от времето, когато бил катепан [на България]. А му и писал. „Радвай се и се весели, че бог ме възкачи на императорския престол, и ела по-скоро, за да бъдеш облагодетелствуван от царството ми." Той направил това и като пристигнал бързо в столицата, поклонил му се и му поблагодарил, задето си спомнил за него. Обаче не му направил никакво друго благодеяние, освен дето почел с длъжността протоспатарий сина му Григорий, който бил спатарокандидат, и увеличил заплатата на брат му Панкратий. Но поради завистта на хората той му препоръчал да си отиде у дома и да прави [там], каквото си иска. Защото все пак императорът бил добре разположен към него. И тъй Никулица прекарал у дома си четири години в пълно спокойствие, като отдавал благодарност на бога и на императора. Ако и да имал много клеветници, [императорът] не вярвал никому. Когато блаженопаметният [император] бил взет в плен от турците, [Никулица] отново се върнал в столицата. Тогава [там] бил всеславният севастофор господин Никифор, съдия на Пелопонес и Елада, мъж превъзходен във всичко и извънредно разумен, който имал голям опит във военните и гражданските дела. Ако и да бил евнух, той бил великодушен, много проницателен, ловък в мислите и думите си. Когато Никифор преминал през Лариса, той го видял, поговорил с него и искайки да го поощри, посъветвал Никулица да отиде в столицата. Защото там наскоро се бил възцарил кроткият и предобър господар Михаил. Никулица, като разсъдил и сам, че светът е добър, отишъл да се поклони на императора и императорът го приел. Обаче той прекарал в бездействие много дни и се притеснявал, понеже императорът бил зает с належащи работи. След това [императорът] го назначил за началник и анаграфевс на копиеносците и на морските войскови части.

8. ВЪСТАНИЕ НАЧЕЛО С ГЕОРГИ ВОЙТЕХ В 1072 Г.

От Йоан Скилица

Превод на В. Тъпкова-Заимова в ГИБИ, VI, с. 334—338, от *Skylitzes—Cedrenus*, II, с. 714—720.

В първата година от царуването на [Михаил], 11-и индикт, сръбският народ, който се нарича и хърватски, тръгнал да пороби България. Аз ще разкажа по какъв начин станало това, като почна от по-рано. Понеже императорът Василий, когато покорил България, не поискал да се измени там нищо от обичаите, а наредил да се управлява в своите работи при собствени началници и обичаи, както е било при Самуил, който бил техен владетел, народът, тъй като не понасял алчността на орфанотрофа, се бил бунтувал вече и по-рано, когато провъзгласил Делян за свой цар (за което беше разказано по-горе подробно), а и сега започнал да мисли за въстание. Той не можел да понася алчността на Никифор [Карианит] и това, което той бил направил против всички, тъй като императорът не се грижел за нищо и се занимавал само с несериозни и детински работи. Първенците на България смятали, че Михаил, който бил владетел ((тогава на споменатите хървати и си бил направил дом в Декатера и Папрата и който имал под своя власт немалко земя)), щял да им помогне и да им съдействува и щял да им даде сина си, за да го провъзгласят за цар на България, та да бъдат освободени от властта и гнета на ромеите. Той ги послушал с удоволствие и като избрал 300 души от своите хора, поверил ги на сина си Константин, наричан и Бодин, и го изпратил в България. И тъй той отишъл в Призднана, където били събрани скопските първенци, чийто предводител бил Георги Войтех, от рода на Комханите. Те провъзгласили Бодин за цар на България, като го прекръстили от Константин на Петър. Като чул това, Никифор Карантин, който заемал тогава длъжността дук на Скопие, отишъл в Призднана заедно с подчинените си стратези и с българските войски. Докато той се готвел за бой, пристигнал заместникът му Дамян Даласин. Като се съединил с Карантин, той много го обиждал и немалко се подигравал с всекиго от стратезите му, осмивайки ги като страхливци. И като построил войската, той веднага влязъл в бой със сърбите. Завързало се страшно сражение и ромеите претърпели още по-страшно поражение. И наистина паднали много ромеи и българи и били взети още по-голям брой пленници, между които били и самият дук Дамян Даласин, така нарицаният Прoват, както и Лонгибардопул и много други с тях. Бил взет и целият лагер и всичко в него било ограбено. След това българите открито провъзгласили Бодин за цар, като го прекръстили, както казахме, на Петър. Те се разделили на две и хората на Бодин тръгнали към Ниш, а другите с някой си Петрила, който бил пръв подир Бодин, потеглили срещу ромеите в Кастория. Там привържениците на ромеите ((се били събрали. Петрила се насочил срещу Охрид и го превзел с пристъп, защото градът не бил още укрепен, а стоял в развалини още от времето, когато император Василий го разрушил, понеже подозирал, че намиращите се в него дворци на българите са важен въстанически център. Там бил приет благосклонно и след като подготвил населението да провъзгласи за цар неговия господар и направил същото и в Девол, той отишъл с пълна скорост в Кастория, защото там се били събрали привържениците на ромеите)), охридският стратег Мариан, деволският стратег, патриций и антипат Теогност Вурца, а с него и стратегът на Кастория укрепили града, както разказахме. С тях били и Борис Давид и много други, които, страхувайки се от заплахата на местните българи, потърсили прибежище в Кастория. А Петрила, като превзел Кастория с безчетна войска от българи, започнал да приготвя, каквото било нужно за бой. Когато и ромеите се наредили и излезли срещу българите, те ги атакували с голяма сила и обърнали в бягство Петрила, като го принудили да бяга през непроходими планини, за да стигне при господаря си Михаил. Те избили и много българи, а заловили и човека, който у хърватите заемал първо място след Петрила, и го завели окован при императора. Бодин пък, щом стигнал в Ниш, започнал да се разпорежда с българските работи вече като цар. Плячкосвал всичко по пътя си и избивал и измъчвал тези, които не го признавали и не му се подчинявали. Когато императорът чул за тези неща, именно за поражението на дука и за провъзгласяването на Бодин, той изпратил срещу него Саронит, за да побърза да потуши злото, преди то да пламне и да се разрази в голям пожар. Той пратил с него и силна войска, съставена от македонци, ромеи и франки. Но [Саронит] се насочил срещу град Скопие и не обръщал никакво внимание на Ниш. И тъй, като пристигнал [там] и като обещал на Георги Войтех, комуто бил поверен градът, да не му стори никакво зло, той превзел град Скопие, разположил се на лагер в него и започнал да обмисля и да преценява какво да прави с тези в Ниш. Но Войтех, който се разкаял, задето бил толкова благосклонен и държал страната на ромеите, съобщил тайно на хората в Ниш да отидат бързо при него и да избият безмилостно и жестоко всички хора на Саронит, които били безгрижни и нехайни. Като получили съобщението, те тръгнали от Ниш и се насочили към Скопие. Земята била покрита със сняг, защото било зима, месец декември. Но понеже хората на Саронит разбрали това,

той излязъл с цялата си войска срещу [бунтовниците] и като ги пресрещнал по пътя на едно място, наречено Таоний [Паун, с южната част на Косово поле], избили ги почти всичките. Паднал в плен и Бодин. А Лонгибардопул, който, както казахме, бил минал на страната на Михаил, разменил с него обещания за вярност и се оженил за дъщеря му. Той получил много голяма войска, съставена от лангобарди [нормани] и сърби, с която бил пратен на помощ на Бодин, и отново минал на страната на ромеите. А Саронит изпратил Бодин окован при императора. Той бил затворен в манастира „Св. Сергий", а малко по-късно бил предаден на Исак Комнин, който вече бил назначен за дук на Антиохия и който го отвел там. Като научил това, баща му Михаил срещу пълна кесия наел венети, чиято работа била да плуват по море, отвлякъл го оттам и го завел в собствените си владения. Последният след смъртта на баща си царува и в наши дни. А Войтех, който бил силно измъчван, умрял, като отивал при императора, понеже не можал да издържи болките от ударите. Алеманите, пък и франките (те са западни народи), пуснати из страната, унищожили останалите в Преспа български дворци и ограбили местния храм, издигнат на името на св. Ахил, като не пощадили никоя от светините му. Някои от тях били отново спасени, но другите войската си разделила и ги приспособила за собствено употребление. И тъй един войник от македонската войска, който бил каран да върне, каквито свещени предмети бил взел, понеже не се подчинил, умрял от синя пъпка на раменете си. Наистина, както става обикновено, възмездието не се забавило, но го сполетяло за пример на поколенията. В градовете по крайбрежието на Истър войниците били нехайни, защото не получавали никакво възнаграждение, и затова бил изпратен вестархът Нестор, който бил служител на императоровия баща и бил назначен за дук на крайистърските градове. Той влязъл в съюз с Татуш като със свой съмишленик и заедно с много печенеги. Когато му заповядали да сложи оръжието, той казал, че ще направи това само ако премахнат логотет Никифор като общ враг и световен неприятел, тъй като той го бил обидил много и му бил отчуждил имотите. Но императорът не се съгласил, понеже един път се бил хващал на лъжите и измамите му. А тъй като собствените му хора направили заговор против него, Нестор напуснал тези места, ограбил Македония и Тракия и земите в съседство с България и се прехвърлил в страната на печенегите. И тъй една част от ограбените македонски войници отишли при императора и се оплакали за грабежа. По заповед на императора не им се оказало никакво внимание и били изгонени, след като били бичувани и малтретирани. Но те, като се върнали

в страната си, изпълнени с голяма мъка, не искали да запазят вече същото разположение, а почнали да се стремят всячески да отвръщат на неприятелите.

9. ВЪСТАНИЕ В ПОДУНАВИЕТО ПРЕЗ 1074 Г.

От Михаил Аталиат

Михаил Аталиат (XI в.) е един от изтъкнатите византийски историци. От него са запазени няколко съчинения: юридическо ръководство (1072 г.); устав на основания от него дом за бедни (1077 г.); „История" за периода 1034—1079/1080 г. Приближен до двореца, заемал редица длъжности като военен съдия и проедър, Михаил Аталиат бил добре запознат с дворцовия живот, събитията в страната и отношенията ѝ с другите страни. Добре осведомен за събитията, добросъвестен като автор, Аталиат описва предимно онова, което наблюдавал и преживял. Това именно придава голяма стойност на неговите съчинения. Превод на В. Тъпкова-Заимова в ГИБИ, VI, с. 182—185, от *Michaelis Attaliotae* Historia, ed. Bekker, Bonnae, 1853 с. 204—209.

При това положение, когато империята била погълната от грижи, а още повече, когато се прибавили и лошите замисли на Никифор, житото започнало да изчезва и изобилието да преминава в оскъдица. И мнозина започнали да роптаят, и то най-вече тези, които ясно разбирали чудовищното положение, и тези, които били по-близо до злото. Пък и полуварварското население, което живеело край Истъра, започнало да негодува. Защото по брега на Истъра лежат многобройни и големи градове, в които има разноезично население и които поддържат немалко въоръжена войска. Скитите, които се били прехвърлили в тях по-рано, донесли скитски начин на живот. [Тези градове] били опустошавани от тях, а и поради настояването на Никифор им били отнети изпращаните ежегодно дарения от императорската хазна. Поради това някои от тези градове започнали да мислят за бунт и провождали пратеничества при печенежкия народ. Хората на императора, желаейки да изпратят за сатрап някого измежду неговите най-близки, решили да назначат за катепан в Дристра някой си Нестор, който бил почетен с достойнството вестрах. Той водел потеклото си от илирите и бил служител на императоровия баща. Тогавашният владетел го удостоил с тази голяма власт и го изпратил заедно с неколцина граждани от Дристра, които обещавали на императора да прехвърлят крепостта под негова власт. След като заминал и пътувал известно време, той намерил, че местните жители много малко или никак не обръщали внимание на господството на ромейския император, а напълно предали властта над крепостта в ръцете на своя вожд, по прякор Татруш. Нестор се приобщил с договор и клетви към техния план и намерение било от страх пред тях, било

че харесал решението им поради племенната близост с рода им, било че до него дошъл и смутил духа му слух, че къщата и имотът му били конфискувани от държавното съкровище под предлог, че не бил изразходвал за целта даденото му от императорското съкровище злато (и наистина Никифор, бидейки враждебно настроен към него, извършил това злонамерено, като поради завист и злонравие не съумял да предпочете пред омразата ползата, и наказал по опасен начин акрита, [Нестор], когато работите били така забъркани и преди този да даде отчет за управлението). Към това споразумение Нестор приобщил и печенежкото племе и се споразумял с тях да започнат непримирима война с ромеите. След като станало това общо раздвижване, те започнали да се готвят за война и за нахлуване в ромейска земя.

И тъй Нестор успял да изпълни замисления план. Той нахлул в Македония с печенегите, като се държал там много лошо и жестоко. Събраните в Адрианопол войски не посмели да излязат на бой срещу него. Така тракийци. . . и с боеспособна войска той се разположил на лагер близо до Византион, а останалата войска изпратил да опустошава и унищожава останалите градове и области. Понеже настъпило лятото и храните не били прибрани, в столицата и другите западни градове се появил голям недостиг на необходими неща, така че не стигнал фураж и за добитъка, и всички отвсякъде били притиснати от безизходица. Защото в столицата нямало боеспособна войска, която да може да се противопостави на неприятелите, нито друго някакво средство можело да внуши доверие на гражданите, че ще се освободят от този народ. Но и императорът не се отличавал със слово, разум и опитност, та със собствения си ум да намери изход от злото. На всички се струвало, че има само едно спасение от толкова големите нещастия: логотетът Никифор да бъде предаден на неприятелите. [Нестор] настоятелно искал да го залови и накаже като виновник на всички нещастия [и после] да се отдалечи веднага от столицата и да възвърне предишната сигурност на ромеите, като им върне по жребие тяхното притежание. Но императорът предпочитал да пожертвува и да изтърпи всичко, отколкото да направи това, което се искало от околните му. Защото мнозинството това желаело и за това се борело: ако Никифор не бъде предаден на противниците, поне да бъде освободен от дотогавашната си длъжност логотет, да си остане частно лице и да си седи в къщи, без да проявява каквато и да е дейност, отхвърлен от всички, та неприятелите да се откажат от похода и се задоволят с това му наказание. Но понеже императорът не склонил и на това и не бил готов да откупи спасението на целия ромейски народ с уволнението на един човек, на помощ им дошла свише с божественото си

непоклатимо застъпничество пречистата наша владичица, божията майка. И наистина, когато проводените от печенегите пратеници били върнати отново при своите си хора, те били заподозрени по някаква неочаквана причина, че тайно възнамерявали да премахнат първия си съветник и стратег Нестор. А той, уплашен от заплашващата го опасност, веднага вдигнал войската си и тръгнал назад. Преминал през Македония и се съединил с другите печенеги, които нападали и опустошавали цялата страна, и така избягал към селищата и лагерите около Истъра, като водел голяма плячка от хора, добитък и друга покъщнина. Поради бързото му оттегляне в положението настъпило успокоение и хората, които били определени за това, безпрепятствено прибирали земеделските произведения и другите храни.

10. БУНТОВЕ НА ДОБРОМИР И ЛЕКА ПРЕЗ 1078 Г.

От Йоан Скилица

Превод на В. Тъпкова-Заимова в ГИБИ, VI, с. 339, от *Skylitzes — Cedrenus*, II, с. 741—742.

Някой си Лека, павликянин, родом от Филипопол, избягал при печенегите поради роднински връзки и като минал на тяхна страна, започнал да отправя страшни закани към ромейската държава. А и някой си Добромир внасял смут в Месемврия. Те мислели да вдигнат бунт срещу императора [Никифор Вотаниат], но понеже се страхували и били вразумени от несполуките на другите, превили врат под робския ярем, преди още да почнат, и с молба отишли при него. Тогава Лека умъртвил епископа на Сердика Михаил, който, облечен в свещените църковни одежди, държал страната на императора и увещавал и града да постъпва по същия начин.

11. ИЗ ТИПИКА НА БАЧКОВСКИЯ МАНАСТИР

През 1083 г. висшият византийски военачалник, севаст и велик доместик Григорий Бакуриани основал манастира „Св. Богородица" край с. Бачково и го надарил богато със земи и зависимо население. Типикът съдържа ценни сведения за феодалните отношения в българските земи по време на византийското робство. Превод на Г. Цанкова, П. Тивчев и В. Тъпкова от *L. Petit*, Typicon de Grégoire Pacourianos pour le monasrère de Pétritzos (Bačkovo) en Bulgarie, ВВ, т. XI, 1904, прил. № 1, с. 8—56, в ГИБИ, VII, с. 40—66.

Как е бил основан пресветият манастир на иверийците

И тъй поради всички тези неща аз, често споменаваният Григорий, севаст и велик доместик, много грешен и недостоен раб Христов, който от младини и до сегашните стари години съм свободен и лишен от всякакво добро деяние, но до края на живота си съм запазил християнската истинска и православна вяра според традицията на грузинския народ, който е единодушен и съгласен с всички установени догми на всеправославния ромейски народ и с великата му божия църква, аз прочее още отрано, когато бях на Изток, съм се стремял — и обвзет от това желание, аз дойдох в западните области, а го нося и досега — да основа един прекрасен храм и около него убежище за монаси, а в него гробница за успокояване на грешните ми кости. Поради многото извършени от мене страшни грехове и поради светска суета и непостоянство и странстването ми от място на място, поради любовта ми към мирския живот не успях да осъществя желанието на сърцето си. . .

От все сърце и с голямо желание, с много труд и с много средства построих църковния имот и към него дом на божията слава — прекрасен и величествен за прослава и чест на споменатата по-горе преславна Троица, според силите си и според условията на времето в северната част на тема Филипопол при неспокойния народ, който живее там край една буйна планинска река. [Този дом] е разположен на границата на селото, което се нарича Петрич [до Асеновград] от местните жители, а носи и прозвището Василикис. То ни бе подарено с благочестив и досточтим хрисовул от нашите могъщи и свети императори заради многото мои и големи бойни подвизи и дела, които извърших от ранни младини чак до сегашната ми напреднала възраст, като никога не пощадих кръвта си, нито тази на придружаващите ме родственици, нито пък тази на голямото множество мои подчинени в полза на могъществото на неговото царство. Тогава бях изпращан в източните и западните области в помощ на ромейската държава, така че често бях залавян в опасен плен с немалко мои родственици и верни и прелюбими мои хора, които всички заедно с мене попадаха в ръцете на чужди народи. Прочее ако кажа, че рядко някой от тях, които ми са близки по род, и тия, които ми служат с преданост и любов, е умрял в своето легло от собствена смърт, не ще сгреша никак. Защото кръвта на всички бе пролята от меча и ръката на враговете на божия кръст и на Романия. А сега бог ме удостои да изпълня желанието на сърцето си и бяха построени със собствени мои и много различни средства светите черкви заедно със сградения около тях манастир, както и килиите в него. Прочее осмелявам се да кажа, че това е направено не с някакви чужди пари или неправди, или чрез ангария, или с насилвания, или с извънредни изземвания от парите ми, като съм ги принуждавал да теглят за постройките на светите черкви или за постройката на манастира около тях, а с мой честен собствен труд и извършени от мен усилия.

Дадохме и потвърдихме от имотите, подарени ни с благочестивите хрисовули като бащино владение в неотнимаемо и пълно господство и истинска собственост, които, бидейки отчислени, бяха потвърдени с благочестиви хрисовули. От тях първият и главният имот е крепостта или селото, което се намира в същата Филипополска тема и което се нарича Петрич, а местните жители го именуват изобщо Василикис, с намиращите се под него полски имоти, т. е. местността, наречена Янова [при Забърдо, Асеновградско], в която сега бе застроен манастирът, местността Бачково, местността Добролонк [Добралък, Асеновградско], местността Добростан [Чушово], местността Вурсей, местността Лалково, [Лилково, Асеновградско] заедно с т. нар. Аврово [Яврово, Асеновградско]. Всички тези места [се даряват] с гореспоменатата крепост и с цялата им околност и определено землище, със старите им граници и с всички привилегии и доходи съобразно със съдържанието на предишното очертание на границите им. Освен това дадох и разположеното в съседство с тях село, наречено Станимака, заедно с построените там от мене две крепости, а също и техните полски имоти, сиреч Липица и местността, наречена „Св. Варвара“, съседна на Пренеци, със скитовете ѝ „Св. Никола“, „Св. Илия“, „Св. Георги“, който се намира нагоре, а също и „Св. Георги“, който е долу, близо до селото. И тях също подарих изцяло с цялата им околност и землище според определената от мене граница между тях и крепостта ми Воден [Асеновградско].

Освен тях дадох и крепостта, наречена Ваниста [при Наречен], с извора и останалите ѝ земи и имоти, а също и планинските пасбища с целия им обхват и старо землище. Също дадох и в Тополница [Топалово, Асеновградско], общината, именувана село Гелова [Асеновградско], с целия ѝ обхват и землище. Подарих още на споменатия наш манастир и на неговите черкви проастия, именуван Зауца [при Гюмюрджина], заедно с целия му обхват и старо землище, който се намира в тема Волерон [между Струма и Места] в територията на околия Мосинопол; подарих и купените от мене в крепостта Мосинопол дворни места и построените в тях къщи на мои собствени разноски, освен това и купените с наши средства от нашия човек и проноит Вардан къщи, които също са в крепостта Мосинопол заедно с манастира вън от нея, въздигнат на името и в чест на св. Георги на планината Папикий [Пе-

перуда планина], и с неговите лозя и ниви, и всичките му земи и градини, и всички негови останал недвижими имоти и метоха, който се намира вътре в крепостта Мосинопол. В същата тема в околия Перитеорион дадох също и намиращия се там проастий, наречен Мина, и принадлежащите му ниви и различни места, както ясно е упоменато за тях в практика за предаването. [Подарих] и двора, намиращ се вътре в крепостта Перитеорион, който се владее от Апасий, брат на Асхартан, известния топарх и наш зет, а също и всичките постройки и целия обхват на този двор. Подаряваме занапред на храма на пресвета Богородица Петроцонитиса в иверийския [грузинския] ми манастир всички тези имоти, чиито имена бяха написани по-горе, заедно с цялата им стара обиколка и обхват и всичките им недвижими имоти, освен това — и работния добитък в тях заедно с всичките им посеви и всички останали движими и самодвижими имущества и изобщо всичките припадащи им се доходи и права. . .

Освен това блаженопочившият ми брат добави и това в завещанието си, предоставяйки ми като на пълномощник селото, наречено Здравикий [Зъхненско], от подарените му чрез благочестив хрисовул места заедно с намиращия се в тема Серес Кесаропол [при Пангей], на територията на околия Завалта [Семалто, Серско], заедно с неговото езеро, рибни ловища и припадащия му се полски имот, наречен Гелавнон [при Тахино], и ме направи господар, наследник и постоянен началник на тази крепост и на селото. А аз поради неизразимата ми мъка по него и понеже нямах нужда от средства за живот (защото с милостта на бога и по благоволението на неговата доброта, и поради милостта на нашите могъщи и свети императори, и поради чрезмерно усърдие от нищо не се нуждаех, както споменах), дадох заради душевното му спасение казаната крепост и селото — на което той ме остави като пълномощник — на споменатия наш манастир и на черквата в него и гробницата, в която е погребан. А всичките имена на всички споменати по-горе крепости, села и имения, подарени на светата наша църква и на иверийския манастир, наречен Петритцос, са споменати в благочестивия и досточтим хрисовул, който бе издаден на манастира. Блаженопочившият ми брат каза и нареди да бъдат разпределени от моите ръце за душевното му спасение и много други от неговите имоти и богатства — от номизмите и всички видове неподпечатани монети, дрехи и всякакъв вид припаси, а също и добитък; защото по божия милост той беше богат с всичко и нелишен от никакви блага.

А аз не взех обратно дори и собствените си имущества и номизми, които той държеше като пълномощник. Едни от тях той беше получил направо от ръцете ми, а други — когато бях назначен за дукс на Теодосиопол [Ерзерум] и заминавайки за Изток, го оставих да поеме грижата за управлението на всичките ми имоти. Той събираше и държеше у себе си приходите от тях през всичките години, докато аз бях на Изток. Защото аз нямах по-доверен и по-близък човек от него, който да се грижи за мен, както и той пък нямаше другиго освен мене. Всичко това той държеше у себе си като пълномощник, както и приходите от имотите ми: стари монети, монети от император Роман Аргир, грапави монети, монети от Константин Мономах, от Константин Х Дука, монети с изображение на скиптродържец, монети от Михаил Дука. Когато след смъртта на брата си аз се върнах от Изток, не намерих изобщо нищо от всички тези неща, дори и от това, което той беше определил да се раздаде за душата му.

Тези имоти, чиито имена съобщих в настоящия устав, са подарени от мен на споменатия манастир заедно с всичко, което те притежават, а именно впрегатен господарски добитък, парици и принадлежащите им всякакви домашни животни, всякакъв вид земя, гори и полски имоти, планински места, пасбища, орна земя, всякакви плодни и други дървета, воденици, движени с вода, езера със земята наоколо, крепости с всякакви постройки с животни и всякакви неща в тях, приходи от недвижимите, движимите и самодвижимите имоти в тях и извън тях. Подарих освен това и честни икони, изобразяващи спасителя Христос и всички светии, както и честни кръстове и частици от животворния и божествен кръст, а също и свети евангелия на гръцки и грузински език, които имат твърде скъпи украси от различни скъпоценни камъни, бисери и злато. Също така подарих и сребърни съсъди на светата църква, дискоси и потири, различни сребърни полилеи и всякакви кандила, както и пречестни царски одежди, пазени в храма. Подарих още и подарените ми от могъщия и свет наш император господин Алексий одежди, с които той обличаше преблагородното си и пречестно тяло по времето, когато благодарение на голямата крепкост и сила на божествената му десница и благодарение на сполуката и щастието на нашия свет император аз разбих и сразих неговите много страшни и дръзки врагове — печенегите, които се бяха опълчили не само срещу Романия, но и срещу целия християнски род. Извънредно трудно е да се опише изцяло как бяха сразени те и напълно унищожени. Аз съм убеден, че много години след смъртта ми извършеното тогава чудо на всемогъщия бог няма да се забрави по никакъв начин. Към тези дарения прибавих и царствени скъпи одежди, които ми подари великият и благ наш господар, когато се върнах от пленяването на куманите, както и одеждите, които ми подари тогава пресщастливият му брат, севастократорът. Подарих и немалко други ценни неушити пла-

тове и всякакви други различни вещи, които допринасят за украсата и достолепието на черквата, дървени икони с безброй прекрасни образи на разни светии, медни полилеи и немалко свещници. Тези неща подробно се изброяват по вид в настоящата книга, а що се отнася до всички движими имоти, подарени от нас на светата ни църква, то и техният брой ще бъде ясно означен в твърде подробния списък, приложен тук.

За освобождаването на основания от нас свети манастир от всякакъв данък

След всичко това постановяваме светите черкви и техните пресвети подслони и отшелнически килии, в които скромно и честно прекарва живота си братството на обреклите се на безбрачие монаси, да бъдат във всяко отношение независими и неприкосновени заедно с всички [имоти], за които писахме по-горе. Също така определихме и за подарените на често споменавания манастир недвижими, движими и самодвижими имущества да бъдат свободни и напълно независими заедно с него като самостоятелен, самовластен, сам господар на себе си, неподчинени на никакъв вид данък, нито императорски, нито патриаршески, нито пък на някои от боголюбивите митрополити или епископи, или някакви други, или на всякакви други църковни или граждански лица, или на някои от нашите собствени родственици или някои по-далечни; и особено да не изпита вредителската ръка на пловдивския митрополит, нито пък да бъде подвластен нему в нещо, нито той да бъде споменаван по име в литургията на светата църква, но и той да се споменава общо с останалите архиепископи, когато се казва: „Всяко епископство православно, правоправящо слово твоя истина." Също така манастирът [не трябва да плаща] данък и на никое светско началническо и управляващо лице, от големите до малките, както са изброени всички в благочестивия хрисовул. . .

Нашият манастир трябва да бъде освободен от всякакво административно и насилническо посегателство и от всякакъв вид данък

Искам настоящият наш пресвет манастир да бъде освободен от всички хора, които искат да сложат върху него вредителска ръка, било че са чужди или наши роднини, настоящи или бъдещи, а също и от наши упълномощени управители и всякакви други лица. Никой да няма право частично или изцяло да безпокои манастира по какъвто и да било начин, нито да отнеме насилствено от имотите, определени за светлата наша църква, нито на тия, които живеят в тях, по какъвто и да било начин и дори най-малкото нещо. Но ако някой от родни-

ните ми остане без дарение поради забрава от моя страна или поради друга някоя такава причина и ако той се пристрасти да вземе някаква част, искаме този човек да не предприема такова злонамерено начинание, а определяме нашите настоятели да му дадат само 12 фолиса във вид на дарение и така да прекратят тази алчност на безсрамника. Защото аз имам постоянен и установен наследник в лицето на светата църква и на пресветия манастир около нея, както ясно и подробно съм означил това в по-горните нареждания. Този пресвет манастир с всичките му земи аз поднесох заради себе си и заради греховната си душа в дар на бога, който прави и държи всичко в ръцете си. Манастирът трябва да бъде независим и свободен от всяка и всякаква ръка на наши близки или на чужди хора, или изобщо на каквото и да е лице, нито пък да се разхищава или ограбва със знанието на неговите игумени или чрез измама и предателство на някой от неговите монаси (чак до най-малкия), които са подчинени на властта на този свет манастир. Нито пък монасите в този манастир да се подчиняват на някое друго приближено или родствено нам или пък на чуждо лице и да не му дават възможност да има власт над каквото да е нещо в него. Аз искам само игуменът и останалите братя да управляват и да имат власт в него, както казах по-горе и както изясняват хрисовулите, и всеки да прекарва в собствения си разред, както нарежда настоящият типик, и да се моли за нашите благочестиви и могъщи свети императори, за христолюбивата войска и за моята грешна душа и за нейното спасение. Прочее да не се допусне някой да има власт, нито да сложи вредителска ръка върху работите в светия манастир, нито монасите да се подчинят някому. Защото определям този свет манастир за поселище, пребиваване и отдих за монасите и искам той да бъде завинаги независим и самовластен от всички по-горе споменати лица, като съответните игумени имат грижата за управлението и уредбата му. Защото ние не направихме и не ще определим, както някои, които основават манастири или някое друго свето дело и го дават във властта на роднините си, които да го наследят след смъртта на ктитора. Дано да не се случи ние да направим, нито изобщо да помислим това, то дава повод за спорове и разпри между роднините, да предизвика вражди между тях и да бъде повод те да се съдят, като всеки, който е получил отказ, се нарича собственик и господар на манастирските работи, както често сме виждали такива хора да се съдят в съдилищата и такива неща постепенно отиват към по-лошо. Защото често недостойни имат предимство пред достойните и решенията на съда и несправедливите се предпочитат пред справедливите. Затова не искам мястото, което съм посветил на бога, да бъде подарено отново на роднините ми или

на някой друг. Ако някои от истинските ми роднини или от тези, които се наричат така, или пък от нашите хора бъде забелязан, че иска да се противопостави по някакъв начин на черквата ми или на манастира, или на неговите села, или на крепостите и полските имоти, или пък построи къща или т. нар. подслон, или прибежище в крепостите и иска да живее там или пък да забогатее от някои от приходите от тези места и да спечели по нечестен начин от някаква голяма или малка сделка, или им навреди само с думи или намерение, той да бъде най-напред проклет от 318-те богоносни отци, които са били събрани в Никея, да бъде анатемосан от християнската вяра и участта му да бъде като на Юда Искариотски. А какъвто имот му е даден от мене, движим, недвижим или самодвижим, светата ми черква и манастирът при нея имат право да му го отнемат и да си го вземат. Но ако се намери някой от игумените на този манастир или от монасите в него да пристъпи нещо от наредбите на настоящия устав и да спечели с хитрост или със съдействието на някои от моите роднини или на чужди хора, или да ограби нещо от даренията на този наш манастир, или да му стане господар и изобщо да сложи крак в него, като си навлече същото проклятие, да бъде осъден и изгонен от него като предател и нарушител на писаното в настоящия наш устав. Но аз моля да не се намери такъв неблагодарник от моите близки, защото аз ги облагодетелствувах всичките, отхраних ги и им създадох положение не защото съм бил принуден или защото някой от тях е имал основателна причина, а само по божие повеление и поради естествената ми обич към тях. Блаженопочившият ни баща, който умря много отдавна, ни остави съвсем малки и невръстни и майка ни по женски обичай даде цялото негово имущество за нуждите на дъщерите си — нашите сестри, в зестра и ни остави голи и лишени от всякакви бащини имоти, както и от нейните, т. е. майчините ни имоти. Сестрите ни отидоха със зестрите си при мъжете си в различни земи. А аз обикалях из Армения, Иверия [Грузия], Сирия, бях и из Романия, като търсех сполука. Прекарах извънредно много време и спечелих всичко това — както пари, така и имоти и длъжности — с помощта на бога и със светите молитви на моите родители. Това стана чрез мои трудове и изпитания, които понесох, и чрез много усилия и проливане на кръвта си, а не с помощта и застъпничеството на някой друг. Освен това и всичките ми роднини, и хората ми се издигнаха и бяха облагодетелствувани чрез моя труд и служба, както и благодарение на благоразположението и щедростта на нейните благочестиви императори към мене. Освен това аз им дадох дарение от собствените си имоти или тепърва ще им дам. Всичко, което е било дадено от мен на светата църква, и всичко, което ще бъде дадено, е също придобито

лично от мене и от тези, на които съм го дал, всичко дадох за душата си. И освен това, ако съм направил някакво добро на живите си близки или на умрелите, не съм го направил от някои други имоти или приходи. Поради всички тези неща поисках светият мой честен манастир да бъде сега, а и в бъдеще да бъде съвсем освободен от нашите, чуждите и всякакви други хора, а също и от страна на императора и патриарха, както беше определено по-горе чрез благочестивите и почитаеми хрисовули. И тъй не ми трябваше да взема друг благочестив хрисовул за различните ми имоти, тъй като тези, които бяха издадени по-рано, потвърждаваха съответно онова, което е необходимо за тях. Но поради това аз отправих към всемогъщия наш император гореща и настоятелна молба да запази докрай ненарушими, ненакърними, твърди и сигурни установените и наредените от мен неща относно този свет манастир. . .

Какво постановяваме за трите основани от мене лествици, наречени от нас страннoприемници

Под селото, наречено Станимака, над двата пътя, бе построена странноприемница. Нареждам и определям там да се раздава всеки божи ден на пътниците и бедните два модия жито и две мери вино от приходите на казаното село Станимака, а също и за ядене или варива — каквото божията милост даде, например зърнени храни и зеленчуци. Постанових и една от господарските воденици, които се намират в Станимака, да меле това мливо и определих един парик от това село да бъде свободен от всяка тегоба и служба, на които подлежи цялото това село, и да служи само на тази странноприемница, да носи дърва и вода и да изпълнява всякаква необходима за странноприемниците работа. Чрез него се върши и снабдяването на бедните и пътниците. Прочее той да върши добросъвестно и със страх от бога тия неща и да разпределя безпристрастно даваните припаси, като получава заедно с другите братя от манастира падащата му се заплата като брат от трети разред. И ако бъдат поставени в тази странноприемница много легла, да има пещ и огнище в нея и двете да горят, та когато дойде гост в студени дни, да се стопли в тази странноприемница, да се подслони и да си почине. И ако някой от пристигащите тук пътници и приятели заболее от някаква болест, той трябва да прекара три дни. А след тези три дни да се изпрати. Ако пък е много слаб и отпаднал и не може да върви, той трябва да се държи и да почива, докато оздравее напълно. Близо до странноприемницата, на височината, трябва да се изгради една кула, та ако се случи там някаква опасност, да се запазят в кулата, та ако дойде някой насилник,

ръката му да не успее. В странноприемницата, наречена Мармарион [Асеновградско], която е близо до моста, както и в другата странноприемница, която е край морето и при нашия манастир „Св. Николай“ — тези две странноприемници аз построих и учредих за душевното спасение на блаженопочившия ми брат, — също така да се поставят в услуга на пътниците и на бедните някои избрани монаси, един в едната и друг в другата, и да получават и те заплата като онзи в Станимака. Да се дава всеки ден на странноприемницата Мармарион по един модий жито и по една мяра вино от приходите на селото Правикион [Здравик] и да се освободи един парик, за да меле мливото, да носи дърва и да изпълнява всякаква друга работа, нужна за тази странноприемница. А също и за странноприемницата „Св. Николай“ да се дават всеки ден по един модий жито, една мяра вино и за готвене — каквото божието провидение даде и предвиди, било бобови растения, било зеленчуци от приходите на село Прилонкион [на Орфанския залив]. И оттам пак да се освободи един парик като воденичар да носи дърва и вода и да изпълнява останалите работи при странноприемницата. И заклевам онези, които бъдат след нас игумени на светия този манастир, щото тези странноприемници никога да не понасят каквото и да било частично или пълно лишение от определените за тях припаси, и вярвам, че с благодатта на бога и със застъпничеството на неговите светци всичко наредено и постановено [от мене] ще се запази непокътнато во веки веков от всяка щета и домогателство ако не относно всичко друго, то поне само за тези странноприемници. А ако по божия промисъл доходът на нашия манастир стане по-голям и по-изобилен, то нека също така и уредбата на странноприемницата да се подобрява и разширява. Във всеки случай определените от нас постъпления за странноприемниците да бъдат ненарушими и неотменими. А ако някой от нашите потомци поиска да лиши или ограби това определено от нас убежище за странници, нека това му се смята за голям грях и да бъде той съпричастник на нашите прегрешения.

За отчуждаване или продаване на ниви или имоти на лица от манастира

Забраняваме отсега нататък и нареждаме според устава на манастирите на Изтока и на Запада игуменът на нашия манастир да няма никаква възможност изобщо да дава на някой брат от имотите на нашия манастир нито паричко място, нито друга земя, нито градина или лозе, нито нещо друго от притежанията на речения манастир, за да не се наруши прекрасното съгласие и единодушие на братството, нито пък да ги продава или да ги отчуждава на някои лица. Прочее така

настоятелно и неотменимо нареждам и завещавам да не се допусне не само да бъде извършено, но дори и да се помисли да бъде отчуждено каквото и да било от имуществото на манастира на което и да било лице освен само на парите, които служат на манастира. . .

За свещените съкровища и честните свети икони и всички останали дарения, определени, посветени и предадени на споменатия наш свет манастир, а също така и за неговия товарен добитък и останалите четириноги

Две икони от златна сплав, които имат отвън късчета от честния кръст. Голяма икона от златна сплав. Преображението. Голяма осмоъгълна икона от златна сплав със скъпоценни камъни. Малка икона от златна сплав с прозорчета — Богородица. Голям честен кръст от златна сплав със скъпоценни камъни на светата трапеза. Сребърен военачалнически кръст с червени камъни. Дървен кръст, обкован със злато и с пет тъмновиолетови камъка. Икона на разпятието със скъпоценни камъни, с прозорчета. Икона на св. Георги, изписана на дърво със сребърна обковка по края. Икони, изписани на дърво, на брой двадесет и седем, с листа и един иконостас, имащ дванадесет [изображения] на празници. Икона на св. Георги и на св. Теодор от мед със сребърна обкова по края. Сребърни, позлатени чаши с поднос, със скъпоценни камъни, една двойка, на която липсват дванадесет камъка. Дискос от сплав с яспис и позлата. Сребърни чаши с подноси, три двойки. Лъжица сребърна — една. Кадилници сребърни — три. Един сребърен съд. Сребърно сандъче или кивот за светите мощи. Сребърни полилеи — два, заедно със своите верижки, един от които позлатен. Гръцко евангелие със скъпоценни камъни, със злато и златна сплав. Грузинско четириевангелие, сребърно, позлатено. Друго малко четириевангелие с малки сребърни скоби. Друго четириевангелие със сребърни скоби. Евангелие за всеки ден, сребърно с позлата. Друго евангелие за всеки ден без украса.

Книга, съдържаща тълкуването на евангелието от Йоан. Книга на Богослов. Книга, която съдържа Етиката на св. Василий. Книга, която съдържа избрани места от чудесата на св. Симеон. Две книги на св. Максим. Две книги Лествици. Други две книги на Богородица. Книга на Студит.

Месецослови — три. Осмогласник — един. Синаксар — един. Молитвеник — един. Апостоли — два. Псалтир — един. Друг молитвеник със сребърни скоби. Четиригласник. Требник — един. Книга на св. Исак. Друг месецослов с избрани места — един.

Царски нагръдници, тъмночервени — четири, един от които златен. Четири дрехи със златни букви. Тъмночервени копринени покривки — две. Тежки скарамантии — пет. Тъмновиолетова покривка — една. Трицветна копринена покривка — една. Друг скарамантий — един.

Калъф за светата трапеза, тъмновиолетов с всичките си приспособления — един. Други два калъфа за светите трапези на другите две черкви, напълно стъкмени. Друг калъф на светата трапеза от бяла сърма, който има изображение на Богородица с бисери. Свещенически одежди. Три омофора, един от които има изображение с бисер. Друг омофор от сърма. Други три омофора копринени.

Големи медни ръчни свещници — дванадесет. Други малки — два. Свещник на иконостаса, напълно стъкмен, заедно с места за свещите — един. Други два малки заедно с дръжките им. Сандъчета ръчни — две. Девет хоругви заедно с ремъците им. Други десет хоругви без ремъци. Полилеи седемнадесет с верижките им. Блюдо със слънца малко — едно. Кошница — една. Кован купел със седло — един. Чаши черни — седемнадесет. Още един купел. Също и едно блюдо. Друг купел за разхлаждане. Друг купел зеленясал, наречен мина. Други стъклени чаши. Различни кандила.

За добитъка

Коне и кобили заедно с малките им — общо сто и десет. Магарета, мъжки и женски заедно с малките им — петнадесет. Биволици, дойни — четири. Телета — две. Волове, работни, във всички имоти на манастира — четиридесет и седем чифта. Пасбищни говеда и бикове — седемдесет и два. Овце дойни — двеста тридесет и осем. Овни — деветдесет и четири. Кози — петдесет и две.

За хрисовулите, които се пазят в Цариград в черквата „Св. София“

Три хрисовула за нашите имоти на Изток, сиреч един от областта Аний, другият за Таис и третият за Цурмери. Два хрисовула за имотите ми в тема Арменияк. Единият за имотите в Лавака, другият — за Арнасаки и Мартисанао. Хрисовул в манастирите на госпожа Ефросина за село Ливадион [местност над Наречен]. Три хрисовула на господин Михаил за имотите ми в Мосинопол. Четири хрисовула за имотите ми във Филипопол. Хрисовули за изпълнение на службата ми в Крас. Два хрисовула за изпълнение на службата ми в Теодосиопол. Друг хрисовул за екскусия на имотите ми във Филипопол и Мосинопол. Хрисовул за селото на Ксантея. Хрисовул на Маргон, книжен, който държа като залог.

Два описа, единият за селото Котреси [неуточнено]. Решение от господин Михаил за повдигнатата тогава тъжба. Друго такова разрешително от същия за [имуществото] на филипополския митрополия. Друго разрешително от [Никифор III] Вотаниат за имотите във Филипопол. Императорски питакии, заверени в различни служби, и други питакии за различни случки — шестдесет и пет. Имам и копията на трите хрисовула за имотите ми в Изтока.

За хрисовулите, които се намират и пазят в нашия манастир

Два хрисовула за изпълнение на службата ми на велик доместик. Един хрисовул за крепостта Ваниста и селото Червен [Асеновградско]. Хрисовул за подобренията в имотите ми, за постройка на крепости, села и манастири. Друг хрисовул за същото имущество и че ако приходът от нашите имоти бъде извънредно голям, аз и тези, които са след мене, да бъдат обезпечени. Хрисовул за нашия Петрички манастир, за господството и самовластието, и пълната свобода на същия манастир и за предоставените нему мои имоти. Хрисовул за Спасма и Панкалици [неуточнени].

Два хрисовула, с които да сме оправдани и отчетени за императорските пари, които изразходвахме при наемането на куманите. Хрисовул за отчитане на Смоленската тема. Два хрисовула за имотите ми в Ахрида — селото Сиконий и селото Ханетикий [неуточнени]. Хрисовул за имуществото на свещениците на пресветия манастир Хаху [неуточнено]. Хрисовул, който ми дава право да прехвърлям имотите си, където искам и на моите родственици и хора, дори и да са от арменско вероизповедание.

Копие на хрисовул за имотите ми във Волер и Мосинопол. Друго копие на хрисовул за имотите ми във Филипопол. Други три копия на хрисовули за имотите ми във Филипопол. Копие на хрисовул за службата ми в Теодосиопол. Императорски питакий за отчисляването на всичките ми имоти. Други три питакия за освобождаването от данъци. Друг питакий за Смоленската тема. Разписка за възнаграждението от три кентария, което франките получиха, и питакият за тях. Други различни разписки. Разписка на хартофилакса и питакий до темния съдия за сведение и удостоверяване на нашите хрисовули и останали документи, които се намират в „Св. София“.

Копие от данъчния опис на Правикий и свидетелства на жителите на същото село. Копие от данъчния опис на село При-

лонкус. Документи за купените от Вардан двор в Мосинопол и манастир „Св. Георги“ в Патикий. Разноски за сумата, която бе внесена за изземването на Смоленската тема. Практик и описание на иконома за описа на държавното съкровище. Отчислителен питакий за имотите в Мосинопол. Практик за предаване на Лавакас. Свидетелства и удостоверение на ония, които правят панаири от Станимака, и разпоредбата, която направи Месопотамия по императорска заповед за Воден и селото Захарий [Захариево, Асеновградско].

Настоящият типик на нашия преблагочестив манастир на пресвета Богородица Петрицонитиса бе написан през месец декември, седми индикт, 6592 [1083], на гръцки, грузински и арменски; и бе подписан от самия мен, севаста Григорий и велик доместик на Запада Бакуриани, с арменски писмена и от светейшия патриарх на Ерусалим господин Евтимий за утвърждаване и удостоверяване на всичко, което се съдържа в типика. . .

12. ПАВЛИКЯНСКОТО ВЪСТАНИЕ В ПЛОВДИВ ПРЕЗ 1084—1086 Г.

От Ана Комнина

Ана Комнина (1083 — след 1148 г.) е дъщеря на византийския император Алексий I Комнин. Написала историческо съчинение „Алексиада“ в 15 книги, в което си поставила за цел да възвеличи царуването на баща си. Съчинението обхваща времето от 1069 до 1118 г. Макар и написано в силно панегиричен тон, то съдържа богат фактически материал и е ценен извор за разглеждания период. Превод в ГИБИ, VIII, с. 52—57, от *A. Reifferscheid*, Annae Comninae Alexias, I, Lipsiae, 1884, с. 191—193; 222—226.

Когато самодържецът бил възведен от Никифор Вотаниат в достойнството на доместик, той взел някой си манихеец Травъл и го зачислил между домашните си слуги, удостоил го със светото кръщение и го оженил за една от служителките на царицата. Той имал четири сестри. Когато видял, че те са затворени заедно с другите и че са им взети всички вещи, възнегодувал и не могъл да понася това, но обмислял как да се измъкне от ръцете на самодържеца. Жена му, като се научила за това и като видяла, че иска да избяга, съобщила на чиновника, натоварен тогава с работите на манихеите. Това не останало скрито от Травъл и той извикал вечерта при себе си тези, на които дотогава успял да открие тайната. Всички, които му били близки по родство, се събрали при него и отишли в Белятово. Това Белятово е разположено на хълм и около същото градче има долина. Като го намерили пусто, те го сметнали за свой участък и си обзавели в него жилища. След това правели оттам всекидневни набези, достигайки чак до своя град Филипопол, и се връщали, натоварени с голяма плячка. Травъл не се задоволявал с това, но сключил договор с живеещите в Паристрион скити, привлякъл на своя страна управителите на Главиница, Дристра и съседните им места и същевременно се оженил за дъщерята на един от скитските вождове. Той бързал с всички сили да наскърби самодържеца чрез пристигането на скитите. Императорът, осведомяван всекидневно за това, грижейки се за бъдещето, бързал чрез писма и обещания да спечели Травъл на своя страна, понеже подозирал злото, което ще произлезе от него. Дори издал и му пратил хрисовул за безнаказаност и пълна свобода. Но ракът не се научил да върви право. Той си останал същият, какъвто бил по-рано, привличал на своя страна скитите, извиквал все повече хора от техните земи и опустошавал всички съседни местности. . .

Едно скитско племе, ограбвано всекидневно от савроматите, напуснало селищата си и слязло към Дунава. Но тъй като трябвало да сключат договор с крайдунавските обитатели, по общо решение влезли в преговори с първенците им Татуш, наричан още Хали, Сестлав и Сача (трябва да се помнят имената на най-знатните им мъже, макар и да се опетнява с това чистотата на разказа). От тях първият владеел Дристра, а останалите — Вичина [Мачин] и другите градове. След като сключили с тях договор, занапред те преминавали Дунава безопасно, плячкосвали околната земя, та дори завладявали някои градчета. После, когато се успокоили, орели и сеели просо и пшеница. А известният манихеец Травъл заедно с последователите си и единодушните с него обитатели на градчето, разположено на хълма на Белятово, за което успях да разкажа по-подробно, като чули за събитията около скитите, изкарали на бял свят това, което отдавна мътели. Като завзели стръмните пътища и теснините, те извикали при себе си скитите. После плячкосвали цялата ромейска земя. Наистина манихеите са по природа твърде войнствени и като кучета са алчни да лочат човешка кръв. Научавайки това, император Алексий заповядал на доместика на Запада Пакуриан, когото познавал като най-способен да организира и ръководи войска и като най-остроумен да извършва разни стратегически ходове, да събере войските си и да нападне заедно с Врана (също войнствен човек) скитите. Когато наближил до скитите, които били преминали теснините и се били настанили на лагер пред Белятово, и когато видял, че те са безбройно множество, той веднага загубил желание да се срази с тях, смятайки, че е по-добре да запази войската си, като засега не воюва, отколкото да загинат мнозина, като започне сражение със скитите и бъде бит. Но това не се понравило на Врана, който обичал твърде много рисковете и дързостта За да не даде повод да го заподозрат в боязливост, като отлага сражението, доместикът се поддал на поривите на Врана, са-

повядал на всички да се въоръжат и като наредил войските за бой, тръгнал срещу скитите, ръководейки самия център на фалангата. Но тъй като ромейската войска не се равнявала дори на най-малката част от неприятелското множество, [още] при първия поглед всички се изплашили много. Все пак се хвърлили срещу скитите и мнозина загинали в сражението. Паднал и Врана, който получил смъртоносна рана. А доместикът, сражавайки се храбро и връхлитайки неудържимо с коня си срещу неприятелите, се блъснал в един бук и веднага издъхнал. Останалият от войската се пръснал на различни посоки. Научавайки това, императорът оплакал всички паднали поотделно и заедно, а за смъртта на доместика плакал още повече, леейки реки от сълзи, защото го обичал твърде много още преди да получи императорската власт. Разбира се, той не паднал духом поради това, но повикал Татикий и го изпратил в Адрианопол с достатъчно пари, за да плати на войниците годишната заплата и да събере отвсякъде войски, та да образува веднага боеспособна армия. А на Умбертопул заповядал да остави достатъчен гарнизон в Кизик [в Мала Азия] и да замине бързо при Татикий само с келтите. Татикий, като видял латиняните и Умбертопул, ободрил се и веднага настъпил срещу скитите, тъй като бил успял да събере достатъчна войска. Като достигнал околностите на Филипопол, разположил лагера си край брега на течащата до Влисн река [Съзлийка]. Когато видял, че скитите се връщат от фуражировка и влачат със себе си голяма плячка и пленници, той отделил достатъчна част от войската си и я изпратил срещу тях, макар да не бил още поставил обоза вътре в лагера. Сам той, като се въоръжил и заповядал всички да се приготвят, построил фалангите и тръгнал след изпратените напред войници. Когато забелязал, че скитите с плячката и пленниците са се съединили на брега на Еврос с останалата войска на скитите, разделил войската си на две и като заповядал да засвирят от двете страни бойния сигнал, хвърлил се с голям рев и викове срещу варварите. В станалата ожесточена битка от скитите паднали твърде много, но мнозина се и спасили, като се пръснали. Татикий взел цялата плячка и се върнал във Филипопол като победител. Като разположил там цялата войска, той гледал къде и как да нападне отново варварите. Научавайки се за неизброимата им войска, разпратил навсякъде разузнавачи, за да може непрекъснато да бъде осведомяван от тях за положението на скитите. Върналите се обратно разузнавачи съобщили, че голямо множество скити пребивават около Белятово и грабят околните места. Татикий, който очаквал идването на скитите и нямал достатъчно сили срещу такъв неприятел, съвсем се объркал в мислите си и се намерил в затруднение. Все пак острил меча си и поощрявал войската към сражение. Между това дошъл някой си и известил, че

варварите настъпват срещу него, и потвърдил, че са вече близо. Татикий веднага грабнал оръжие, въоръжил войската, преминал Еврос, разположил фалангите на отряди и застанал на позиция, като сам командувал центъра на фронта. И варварите се построили по скитски и разположили войските си за сражение. Те, изглежда, търсели повод за битка и предизвиквали противниците към сражение. Все пак и двете войски се плашели и отлагали сблъскването. Ромейската войска се бояла от неизчислимото скитско множество, а скитската войска се плашела, като гледала всички неприятели, облечени в ризници, знамената, блясъка на облеклото и излъчваното от тях сияние, отразяващо звездните лъчи. От всички само смелите и дръзки латиняни искали да започнат първи битката и точели едновременно и зъби, и мечове. Татикий обаче ги сдържал. Той бил твърд и лесно могъл да отгатва бъдещето. И тъй двете войски застанали и всяка очаквала нападението на другата. И понеже никой войник и от двете войски не се осмелявал да препусне в бойното поле, а слънцето вече залязвало, и двамата военачалници се върнали в лагерите си. Това ставало два дни. И макар военачалниците да се приготвяли за сражение и всеки ден да заставали на позиции, скитите отстъпили рано сутринта на третия ден, тъй като никой не смеел да започне сражението срещу другия. Когато научил това, Татикий веднага тръгнал след тях. Но, както казват, нека тича пешак подир мизийска колесница. Скитите успели да преминат през Сидера [Железни врати]. Така се нарича този проход. И като не ги настигнал там, Татикий се върнал с всички войски в Адрианопол. Там оставил келтите, а на войниците заповядал всеки да се върне у дома си. Сам с част от войската [той] се върнал в столицата.

13. НОВЕЛА НА АЛЕКСИЙ I КОМНИН ОТ 1095 Г.

Превод на П. Тивчев в ГИБИ, VII, с. 95—98, от Ius graecoromanum, ed. J. et P. Zepos, I, Athenis, 1931, с. 341—346.

Тия две неща дойдоха до ушите на мое царство, пресвети владико, че някои от прибягналите в светия велик и божествен храм на мъдростта на божието слово, които искали да бъдат освободени, представяли рода си като предлог за свобода (защото казват, че са произлезли от свободни родители — било българи или някакви такива, — които нашата държава е взела в робство), а след като представят за потвърждение на думите си неоспорими свидетели, техните господари пристъпват към противосвидетелствуване и така ищците не са в състояние докрай да устоят в съдилищата и робската им участ отново ги потиска. [Узнахме също], че брачните съжителства и свързването на робите стават според нашата уредба, обаче църковна

благословия не ги последва, понеже господарите им избягват да свързват взаимно робите чрез църковна благословия, за да не се стремят по тази причина към свобода.

1. И така царство ми реши, че двете неща трябва да намерят съответно изправяне, и поради това се издава общо настоящата разпоредба, чрез която се нарежда: да няма място в какъвто и да е граждански или църковен съд, но само на ищците да се позволява да си представят доказателствата. И ако някъде те биха привели свидетелски показания, приемливи от законите и които не могат да се оборят чрез съмнение, присъдата да се издаде след клетва от свидетелите. Но на техните господари не се позволяват противосвидетелствувания, за да не стане голямото неравенство между спорещите страни причина за увреждане на по-слабите. Но както законодателството на преблажения господар Василий за едноданъчните не позволява противосвидетелствувания на динатите срещу бедните, така по същия начин на господарите да се отнеме възможността да противосвидетелствуват срещу робите и за тях ще има сила само оспорването на свидетелите. Противосвидетелствуване съвсем не се забранява на робите, които искат да бъдат освободени, когато тия, които ги влачат към робство, водят свидетели против свободни по закон хора. Защото настоящата наредба подарява преднина на по-малките и слабите, а не се издава за динатите и за тези, които имат по-голяма власт.

2. [Мое царство] добавя църковните благословии да имат сила не само за свободните, но и за робите. И бракът ще бъде и ще се смята законен и достоен за християнското устроение само ако църковна благословия свързва тия, които встъпват в брак. Защото би било безсмислено, щом като една християнска вяра господствува у всички и се изповядва едно кръщение, чрез което сме приобщени към господа, и щом като всички ние, които вярваме, се надяваме на едно и също спасение, да се събужда у някои съмнение, че за робите е предоставена по-малка част от доброто, а именно свободните, когато сключват брак помежду си, най-напред да се свързват с божествена молитва, а робите да се лишават от това добро и да не приемат бога чрез благословението на брака. Или да има опасност, че ако биха го получили, техният господар би бил онеправдан относно господството си, лишавайки се от власт над тях. Защото, ако това би било в сила, тогава трябва да се страхуваме и от светото кръщение — да не би чрез него робите да бъдат освободени от властта на господарите си, а също и от приемането на пречистите тайнства — да не би чрез него [робите] да бъдат освободени от нея. И вследствие на всичко това робите ще се лишат от великото и честно име на божията вяра и ще станат не само роби на хората, но и хора на човекоубиеца-дявол. А и техните господари от страх да не се лишат от услугата на хора също се излагат на опасност да лишат себе си от служене на бога. Но това няма справедливо оправдание и църковната благословия по необходимост и съобразно с християнското устроение има значение и за робите. Защото на хората е известно, че участта на господство и робство е различна и което нашата държава е възприела, то трябва да има сила и за тях. Един бог е за всички, една вяра, едно кръщение, и за роба, и за господаря не знаем различие по вяра, тъй като и всички еднакво сме роби на бога, който ни освободи от робство с изтичането на неговата божествена и животворна кръв.

И след като това така хубаво и полезно се нареди, трябва твоя велика светост да изясни навсякъде по светите църкви, та техните предстоятели така да разглеждат въпросите във връзка с освобождаването на роби, като не позволяват на господарите да противосвидетелствуват срещу робите. И да изяснят на всички в подчинените им енории, че тия, които не съединяват с църковна благословия робите помежду им, не ги свързват в боголюбим брак, а утвърждават развратяващо съжителство. Защото ония, които бог, като приеме, не ги съедини чрез благословение, те изобщо влизат в грях помежду си. И ако отсега нататък някой извести, че това е станало по този начин, нека господарите да знаят, че не само ще бъдат изложени на божия гняв, но и ще бъдат лишени от робите си, като те бъдат пуснати на свобода. Защото, като им е позволено според божия закон да свързват робите помежду им и да имат над тях ненакърнима власт, ако не правят това, справедливо ще бъдат причина да се лишат напълно от властта си. Настоящата разпоредба не само трябва да бъде разгласена на всички черкви, но и да бъде разпространена и в гражданските съдилища. Също да се даде и на епархийските предстоятели, за да знаят всички издадените от царството ми добри заповеди. Когато пък вече са станали бракове за лица, които имат робска участ, браковете, които са били сключени според досега съществуващия неразумен обичай, трябва и те да се благословят църковно, та чрез това, ако и да е извършено късно, да получат освещение, като по-горните съображения и за тия бракове трябва да имат сила.

14. ДВИЖЕНИЕТО НА КРЪСТОНОСЦИ ПРЕЗ МАКЕДОНИЯ И ТРАКИЯ В 1096 Г.

От Роберт Монах

Роберт Монах (втората половина на XI — 1122 г.) е автор на „Ерусалимска история", в която описва Първия кръстоносен поход. Превод на Г. Цанкова-Петкова в ЛИБИ, III, с. 95—96, от *Roberti monachi* Historia Iherosolimitana, ed. Bongars, Receuil des historiens des c roisades, Historiens occidentaux, III, Paris, 1879, с. 745—746.

Боемунд, мъж благоразумен, предупредил строго войниците си — никой нищо да не задига насила от никого, но всеки един да си приготви съответни припаси. Най-сетне всички преминали морето и навлезли в някаква област, богата с всякакви блага. Напредвайки по пътя от село на село, от крепост на крепост, от град на град, те пристигнали в Кастория, отпразнували там Рождество Христово и прекарали в почивка много дни наред. Когато обаче поискали от местните жители да им уредят пазар за снабдяване, такъв не успели да получат, защото всички бягали от тях, като смятали, че нашите дошли, за да плячкосват и да опустошават цялата страна. Ето защо поради липса на съестни припаси нашите се принудили да грабят и плячкосват овце, волове, овни, свине и всичко, което могло да им послужи за храна.

Като тръгнали от Кастория, дошли до Пелагония, гдето имало някаква крепост на еретици, която нападнали от всички страни. Под звука на тръбите те я обсипали със стрели и с копия и незабавно я превзели, задигнали оттам всичкото имущество и я изгорили заедно с обитателите ѝ. Това ги сполетяло напълно заслужено, тъй като нечестивата им проповед пълзяла като рак и била вече осквернила съседните области с порочното си учение — така както собственото им скверно увлечение и тях самите било отклонило от правата вяра.

Най-сетне кръстоносците дошли до река Вардар. Повечето от тях я преминали през същия този ден. Другите пък, които не могли да преминат, понеже станало пладне, останали там. На сутринта, щом се съмнало и се пукнала зора, пристигнала императорска войска срещу онези, които били изостанали, и се готвела всички да избие или да ги навържe като пленници. Докато нашите храбро се съпротивявали срещу византийците, мълвата за това стигнала до ушите на Боемунд и Танкред. Танкред, като не могъл да търпи повече такова издевателство върху своите хора, препуснал обратно към реката и навлязъл в нея на кон и въоръжен. Последвали го и две хиляди конници. Като пристигнали незабавно и заварили там туркопули и печенеги да се сражават с другарите им, те веднага се нахвърлили буйно върху тях, мнозина избили, повечето навързали като пленници и омотани в ремъци, ги закарали при Боемунд.

От Алберт Аквенски

Алберт Аквенски (края на XI — средата на XII в.) е автор на „История на ерусалимския кръстоносен поход“ в 12 книги. Особено ценни са неговите сведения за движението на кръстоносците по пътя Белград — Ниш — София — Пловдив — Цариград през 1096 г. начело с Валтер Голтака. Превод на М. Войнов в ЛИБИ, III, с. 150—155, от Receuil des Historiens des Croisades, publié par les soins de l'Académie des inscriptions et belles lettres, Historiens Occiden taux, IV, Paris, 1879, с. 278—282.

Като отмъстил така за своите и преминал река Мароа, той [Петър Пустинникът] навлязъл в огромната и обширна българска гора заедно с колите храна, цялото снаряжение и белеградската плячка. След като вървял цели осем дни в твърде обширния лес, той дошъл със своите хора непосредствено до силно укрепения със стени град Ниш. Там те преминали пред града по някакъв каменен мост и заели, като разгънали шатрите си, приятното със своята зеленина и простор поле и речния бряг.

И тъй, след като кръстоносните войски се разположили на бивак, поради предвидливостта на Петър и по решение на старейшините било проводено пратеничество до дука Никита, княза на българите, който тогава се намирал в същия град, за да получат разрешение да купуват храна. Това той позволил благосклонно, но все пак при условие да му се дадат заложници, за да не извърши това толкова голямо множество някаква несправедливост или насилие, както в Белеграва. Били определени и дадени на дука за заложници Валтер, син на Валерамн, от кастела Бретул, който е до Белвациум, и Готфрид Бурел от Стампи. След като те били пратени и приети от дука, предоставено им било да купуват навсякъде достатъчно количество всякакви неща. А на тези, които нямали как да купят, градът дал щедро твърде голяма милостиня.

И тъй, след като тази нощ изминала напълно спокойно и князът върнал честно заложниците на Петър, сто души алеманци поради нищожен спор, който имали привечер с някакъв българин при покупко-продажба, изостанали малко зад войската на Петър и подпалили седемте мелници, които се намирали на реката под казания мост, като ги обърнали в пепел. Те подпалили по същия начин дори някои къщи, които се намирали извън града, за да отмъстят в своя гняв. А гражданите, като видели да горят постройките на своите хора, отишли единодушно вкупом до своя дук Никита и заявили, че Петър и всички следващи го хора са лъжливи християни, че са само грабители, а не миролюбиви хора, които убили печенегите на дука в Белеграва и толкова унгарци в Малевила и които сега се одързостили да извършат този пожар, за да се отблагодарят по лош начин за благодеянието.

Като чул за тази несправедливост и за оплакването на своите хора, дукът заповядал на всички да грабнат оръжие заедно с цялата конница, която бил събрал там, след като се научил за нахлуването в Малевила, и незабавно да последват кръстоносците и да върнат върху главите им всичко лошо, което те им били причинили. Най-после при тая заповед на дука грабнали рогови и костени лъкове и облекли ризници българи, кумани, твърде много унгарци заедно с печенеги, които по споразумение срещу солиди се били стекли за защита на града. И

като завързали знамена на копията си, те тръгнали след безгрижно вървящия с войската си Петър. И посичайки, и пробождайки безпощадно закъснелите и последни хора от войската, те задържали следващите бавно коли и други превозни средства, отвеждали матрони, момичета и нежни момчета, които се намират и до ден днешен като изгнаници и пленници в българска земя заедно с всичките си неща и стада. В това неочаквано смущение и избиване на кръстоносците някой си по име Ламберт внезапно се измъкнал с бързия си кон и дошъл при Петър. Той разкрил нему, който не знаел нищо, тази работа и всичко, което се случило, и как алеманите турили началото на злините и на мъките чрез пожара, който направили. . .

И те отново разположили шатрите си на гореказаната поляна, за да се извини Петър за себе си и за целия отряд, който бил минал напред, та като омилостивят по този начин дука, да си възвърнат своите хора и коли. И така, докато Петър с по-мъдрите залягал в това намерение и решение и изказвал своето извинение в предпазливи думи, хиляда неразумни младежи, крайно лекомислени и твърдоглави, непокорни и необуздани хора, без причина, без основание предприели тежко нападение по гореказания каменен мост до градските стени и порти. Към тях се стекли по бродове и по моста хиляда също така лекомислени младежи и със страшни крясъци и ярост се присъединили на помощ. Те отказали да послушат своя водач Петър, който заедно с всички благоразумни им забранявал това и им заповядвал да се възстанови мирът. В този твърде тежък раздор на неподчиняващите се отряди на страната на Петър, който забранявал това въстание, освен тези две хиляди била цялата войска, която по никой начин не отишла да им помогне.

А българите, виждайки това разцепление в народа и че тези две хиляди могат да бъдат лесно победени, изскочили от двете порти, въоръжени със стрели, копия и тежко въоръжение. И така, смазвайки ги с голяма храброст, те обърнали всички в бягство. От тях петстотин души пък побягнали встрани от моста към непознат брод. От тях едни загинали от оръжие, други — във водата. Най-после тия, които били останали заедно с Петър в градината на другия бряг на реката, стоейки настрана от това безумие, като видели, че техните хора гинат от толкова жестока мъченическа смърт, не могли да се въздържат повече да не помогнат, но като навлекли ризници и шлемове, долетели на самия мост независимо от желанието на Петър. Върху моста започнало от двете страни жестоко сражение със стрели, мечове и копия. Но тъй като българите дошли по-рано на брода и моста, те [хората на Петър] не могли да преминат и били обърнати в силно бягство. Като видял това унищожение и бягство на своите хора, Петър изпратил до гореспоменатия

дук известие по някакъв българин, който бил решил да върви с него в Ерусалим, да бъде удостоен да има кратък разговор с него и двете страни да сключат в божие име мир. Това било направено.

След като между Петровите хора се разчуло за този мир и бурята улегнала, за да се възстанови хармония във всичко, пехотната войска, бунтовна и непоправима, поправяйки и товарейки колите и возилата, настоявала да тръгнат. Петър, Фолхер и Рейнолд им забранявали, докато видят дали разговорът ще свърши със съгласие, но не могли да отклонят бунтовните и неразумни хора от начинанието. А гражданите, виждайки, че Петър и старшите началници на войската пречат да потеглят и възпират колите и возилата, сметнали, че те са нагласили бягство с войската. Затова те наизскачали от градската порта с войниците на дука и ги проследили със силен отряд. И на втората миля те извършили силна сеч и пленили изостаналата част от войската. Дори колата, в която се намирал Петровият сандък, пълен с безбройно количество злато и сребро, била заловена и задържана и върната заедно с пленниците в Ниш. Тя била поставена в съкровището на дука. Останалата плячка била разделена между войниците. Безброй мъже били съсечени. Били отвлечени деца с майки, женени и неженени жени, чийто брой не се знае. А Петър и целият му отряд, който можал да се измъкне, ускорявали бягството си през гъстия и обширен лес, разпръснати като овце от вълци, едни през планински урви, други през пустинни места.

Най-после Петър, Рейнолд дьо Брей, Валтер, син на Валерамн дьо Бретоил, Готфрид Бурел, Фолхер Аурелиенски, всички те заедно с петстотин души се събрали случайно след това бягство на билото на някаква планина. И наистина изглеждало, че от четиридесет хиляди не били останали повече. А Петър, виждайки тогава, че народът и войската му са силно намалели, се измъчвал от противоположни мисли. И тежко въздишайки, скърбял, че отрядите му са пръснати и че са паднали толкова хиляди от неговите хора. От българите обаче загинал само един. Петър се чудел дали някой от четиридесетте хиляди избягали и пръснати войници е жив. После по негово решение и заповед тези, които в своето бягство се били спрели с него на билото на планината, засвирили със сигнали и рогове, та кръстоносците, където и да се били пръснали — по планини и гори и пустинни земи, като чуят сигнала на Петър и неговите хора, да се върнат и като се съберат наедно, да подемат отново похода, който били почнали. И не бил още изтекъл денят, когато, като чули сигнала, се събрали към седем хиляди души. Като се събрали така и се върнали разпръснатите, те отново тръгнали и се доближили до някакъв град, лишен от припаси и безлюден. Там те разположили лагера си

и намерили избягали и пръснали се другари. Но те никак не могли да намерят или да открият храни в изоставените селища и понасяли там големи лишения, защото били загубили над двеста коли и возила, които возели жито, ечемик и месо за ядене, и не намирали никого, който да продава или да предлага нещо.

И тъй тези неприятности им се случили през месец юли, когато в тази област узрелите жита и посеви вече започват да се жълтеят за жътва. И понеже народът се измъчвал от глад, най-предвидливите в решенията мъже решили да изсушат на огън намерените узрели посеви в полето на изоставения и празен град и да изтръскат изсушените зърна, с които да може да се поддържа гладният народ. И наистина народът живял три дни с подкрепата на тази храна, докато отново се събрали към 30 000 бегълци и пръснали се хора освен 10 000, които били загинали.

15. НАПАДЕНИЕ НА КУМАНИТЕ В ТРАКИЯ В КРАЯ НА XI В.

От Ана Комнина

Превод в ГИБИ, VII, с. 103—112, от *A. Reifferscheid,* II, 1878, с. 60—72.

Затова той [императорът] въоръжил, доколкото можал, войските и се готвел за сражение с варварите. Той бил вече успял да укрепи проходите, които, както казахме, на местен език се наричали клисури. След известно време, когато се научил, че куманите заедно със самозванеца завзели Паристрион, той свикал главните военачалници, роднините и близките си и се съветвал дали трябва да потегли срещу тях. . .

И тъй, като се приготвил добре, той се гласял да тръгне срещу куманите. И след като свикал цялата войска и стигнал до Анхиало, императорът извикал зетя си, кесаря Никифор Мелисин, Георги Палеолог и племенника му Йоан Таронит и ги изпратил в Берое, за да бдят и осигурят безопасността на града и околността му. После, като разделил войската, поставил ѝ за военачалници останалите вождове Даватин, Георги Евфорвин и Константин Умбертопул и ги изпратил да охраняват клисурите, разположени по Зигос. След това се отправил за Хортарея (така се наричала тази клисура на Зигос), обиколил цялата планина Зигос, за да провери дали тези, които са поели грижата за това, са изпълнили всички негови предишни заповеди, и да оправи, ако има, нещо необходимо или недовършено, за да не могат куманите да минат лесно през тези проходи. И тъй, като уредил всичко, той се върнал оттам и се разположил

на стан при така нареченото Свещено езеро, което се намирало близо до Анхиало. . .

А когато се научил, че куманите се насочват срещу Адрианопол, извикал всички адрианополски първенци, между които изпъквали Катакалон, наричан Тарханиот, и Никифор, синът на обявилия се някога за узурпатор Вриений, който [после] също се обявил за узурпатор и бил ослепен, и им възложил да охраняват най-строго крепостта. И той им заповядал, когато куманите дойдат, да не започват войната срещу тях малодушно, но да се целят и да стрелят срещу неприятелите от разстояние, като държат вратите винаги затворени. Той им обещал много благодеяния, ако изпълнят заповедта. Това заповядал самодържецът на Вриений и на другите и ги изпратил с благи надежди в Адрианопол. А на Константин Евфорвин Катакалон той заповядал с писмо да вземе така наричания Манастра (полуварварин, който придобил голям опит във войната) и Михаил Анемас с подчинените им войници и когато узнаят, че куманите са преминали клисурите, да ги последват отзад и да ги нападнат ненадейно.

Но когато куманите узнали от власите пътищата през проходите и по този начин преминали лесно през Зигос [Стара планина] и бързо се приближили до Голое, жителите му, като вързали началника, натоварен със защитата на крепостта, предали го на куманите, а тях приели с радостни възклицания. Константин Катакалон, помнейки добре наставленията на императора, пресрещнал излезлите за фураж кумани, нападнал ги смело и веднага пленил от тях около 100 души. Императорът го приел веднага и го наградил с достойнството „нобилисим". А жителите на Дямпол [Ямбол] и на другите околни градове, като видели, че куманите са завладели Голое [Лазарево], отишли при тях, радостно ги посрещнали, предали градовете и приветствували лъжливия Диоген. А той, след като станал господар на цялата област, вдигнал всичката куманска войска и се отправил за Анхиало, като искал да нападне веднага неговите стени. Императорът, който бил вътре и от дете имал голяма опитност във военните работи, като видял, че местоположението пречи на куманите да нападнат и същевременно защищава стените, разделил войската си на две, отворил вратите на крепостта и вън от нея разположил войниците в боен ред по отряди. Една част от ромейската войска надала викове около крайната част на куманската войска, обърнала я в бягство и я преследвала чак до морето. Самодържецът, като видял това, понеже нямал достатъчно войски срещу толкова голямо множество неприятели и не могъл да се противопостави, заповядал на всички да застават занапред в бойния ред и никой да не изтичва извън строя. А куманите се нареждали и заставали и те срещу ромейската войска, като също така не нападали. Това

ставало три дни от сутрин до вечер, тъй като местоположението пречело на желанието им да се бият, а и никой от ромейската войска не изтичвал срещу тях. Крепостта Анхиало има следното разположение. От дясната страна е Черно море, а от лявата страна — неравна и непроходима земя, покрита с лозя, която е неудобна, за да препускат по нея конници. . .

А куманите като варвари, надарени природно с непостоянен и променлив ум, послушват думите му и като се отправили за Адрианопол, разположили се на лагер извън този град. Там се водили непрекъснато битки в продължение на четиридесет и осем дни, защото по-младите и тези, които горели от нетърпение да се бият, излизали всеки ден и постоянно завързвали сражения с варварите. . .

Не били изминали още четиридесет и осем дни, и по заповед на Никифор Вриений (който тогава имал пълната власт над Адрианопол) храбрите войници, като отворили внезапно вратите, излезли против куманите. . .

А всички кумански водачи, отделяйки се от останалата войска, отишли при него доброволно с желание да го излъжат и се престорили, че искат бързо да сключат с него мир, за да може куманската войска да се отдалечи, докато трае времето на примирието. Те се забавили три дни, а след третия ден през нощта тръгнали за страната си. След като узнал измамата на куманите, самодържецът съобщил това чрез бързоходци на натоварените с охраната на проходите на Зигос, за да не бъдат небрежни, но да бдят непрекъснато, та ако може някак, да ги заловят. А сам, като се научил, че цялата куманска войска продължава да се движи напред, веднага се отправил с войниците, които имал под ръка, за едно селище, по име Скутари, на осемдесет стадия от Адрианопол, а после за Агатоники. Когато узнал, че куманският лагер се намира още при Аврилево (това място лежи недалеч от споменатите градове), той отишъл там и като погледнал и видял отдалеч безбройните огньове, които били запалили, изпратил да повикат Маврокатакалон и други видни вождове на войската и с тях се съветвал какво да прави. Тогава решили, че трябва да извикат съюзническите вождове Уза (от сарматите), скита Караджа и полуварварина Манастра и да им заповядат, като се върнат, да запалят по петнадесет и повече огньове при всяка палатка, та куманите, виждайки толкова много огньове, да сметнат за безчислена ромейската войска и изплашени от това, да не нападат за в бъдеще безстрашно. Изпълнението на този план внушило голям страх в душите на куманите. А самодържецът на сутринта се въоръжил и тръгнал с войските си срещу тях. След като и двете страни започнали боя, куманите обърнали гръб. Императорът разделил войската си и изпратил леко въоръжените да тичат напред, а сам на кон преследвал бягащите неудържимо. Като

ги настигнал около клисурата Сидера, той избил мнозина от тях, а повечето пленил. Изпратените напред войски завладели цялата плячка на куманите и се върнали.

16. ИЗ ПИСМАТА НА ТЕОФИЛАКТ ОХРИДСКИ

Теофилакт Охридски (първата половина на XI в. — началото на XII в.) е един от най-изтъкнатите византийски духовници, заемал редица високи длъжности в Цариград, а от 1091/1092 докъм 1109 г. бил охридски български архиепископ. От него са запазени 127 писма, които изобилстват със сведения за феодалните отношения и положението на българския народ в завладените от Византия български земи. Макар че Теофилакт бил враждебно настроен към българите, в писмата си той не е в състояние да скрие бедственото положение на народа, беззаконията на чиновниците и алчността на бирниците. Превод на митрополит *Симеон*, Писмата на Теофилакт Охридски, СбБАН, XXVII, 1931, с. 5—230, от Beatissimi episcopi Bulgariae dominis Theophylacti Epistulae, PGr, t. 126.

Из писмото на Теофилакт до патриарха

Всички, поставени над нас, са млади по възраст и по ум, но и по неправда всякога по-млади, никога нито остаряват, нито прецъфтяват, но всеки път изнамерват нов вид на изнудване и укрепяват в сърцето си кривия дух и нито пред съвети, нито пред страх човешки се стъписват, а се вторачват към нещо по-силно, с помощта на което злобата им взема по-големи размери и несправедливостта им се подхранва и усилва. Ако някой им припомня царя и меча, който той носи за страх на злосторниците, те се присмиват на това изтрито слово и осъждат в простотия оногова, който го говори, като забравят, че лицемерието отклое е направило слабо това им осъждане. Освен това с цел да отвлекат съвършено придирчивостта на царя, измислюват свои собствени злочестини, за да не би той, свободен от грижи за собствените си работи, когато те се намират в добро положение, полюбопитствува за чуждите работи, и така, като го отбиват като някоя река, която ги завлича, го насочват другаде. И така въздигат победен паметник и се хвалят силните в злоба, а мъдрите в злотворство.

Така надхитрят божия дял, като говорят и те почти като фараона — „нямате работа, безделници сте, затова измисляте за народа празник и почивка". Това е причината, гдето се налагат по-тежки работи и по-строги надзиратели на работата, а клирици се съблачат и оголват, парици се преброяват и изтънко се пресметват и земята се измерва по скоковете на бълхата, за да ни израснат сега действително тръни и бодили. И всичко се претърсва и претегля така, че тия безсмислени работи достигат до разделяне на месата от костите и принадлежащото на бога свойство да изпитва вътрешностите и сърцата си присвояват и бирниците, за да няма вседържителят нищо повече от миродръжците, нито отецът на бъдещия век от князете

на тоя век. Така те пристъпиха и по-нататък и след като осквернихa божествените вещи, с грабежите си дръзнаха да си присвоят и свойствата на бога и според великата у Йова гатанка, който между тях беше мравка, стана лъв. При това те обсебват и правото да не подлежат на отговорност или като се домогват предварително до него, разбъркват работите. Вземат още и други подаръци и като ги получат, стават по-лакоми и всякога плащат ония, които са дали веднъж, да дават като научени всякога да поднасят и ако не получават, свирепствуват. Защото те изискват епископът да не е сиромах, а това, което дава земята, да изниква и расте, без да се оре и сее: реките да му свличат току-тъй саморасло злато; псетата да му раждат коне и мулета и всичко, което има божият служител, да бъде нещо странно и ново и ако не бъде такова, той не е служител божи, а нечист и скверен от насита, и охулник на всичко божие, и пристрастен към своите, и зестропродавател, и по-лош от всеки дявол. Защото не се ужасяват от това, което те сами, подбудени от беса на лихоимството, бясно вършат против християните, но злословят епископите, за да защитят себе си, като че ли им предстои някоя награда, ако опропастят църковните работи и опетнят епископите.

Из писмото на Теофилакт до видинския епископ

Жестоки ли бирници имаш? Но те не са по-жестоки от ония на тукашните страни, които от пет деца откарват едното в робство като едно от добичетата, от които се взема на пет или на десет едно.

Из писмото на Теофилакт до великия доместик Адриан

Като гледах бъркотията на сегашния живот, безсрамието и нахалството на користолюбието, което тъй безсрамно е развратило и омърсило всичко, а обществените служители повече плячкаджии, отколкото бирници, които смятат, че божествените закони и царските заповеди са паяжини, за да се ловят мухи, а от оси да се разкъсват, както е казал Анахарсис на Солон, като гледах, че всичко принадлежащо на християнския народ се плячкосва по нямане на избавител и спасител. . .

Из писмото на Теофилакт до зетя на императора паниперсевaст Вриений

Трето, което е за оплакване, че повечето от тях [клириците] не само не се освободиха от данъка за един чифт и не се сдобиха с определено право да не плащат данък за добитъка си, но записвачът или описвачът им надписа (нещо смешно) повече чифтове и повече добитък и ги прикани не само да платят за това, за което бяха освободени от данък, но и да доплатят за повечето. Подобно нещо пострадаха те и за други неща твърде незаконно. Защото клириците са платили и за мелниците два пъти повече, отколкото миряните, и за наречените на български струги, а елинът би казал вади, които улесняват риболовството, и за тях клириците са били подложени на много по-големи щети, отколкото другите. И всичко това е скроил верният и благочестивият, за да станат по-големи изземените от клириците печалби в полза на хазната и за да бъда наклеветен и аз, неблагодарният и ненаситният, че съм нанесъл такава голяма щета на моя благодетел и застъпник. Това същото казвам и за данъците, които той е изискал от хората на църквата. Защото и от тях е поискал най-несправедливо данък, ако и да са монаси и скопци ръкоположени. При това и няколко миряни, не повече от пет души, се подложиха на данък, ако и да не се ползуват с нищо държавно и следователно няма законно основание да плащат данък. Това и цар дори не може да направи. За да не посрами уж високия ми сан, той и от мене самия дори е събрал толкова много, че за отколе сринати мелници е поискал всичко, а за здравите двойно, нежели от българите. За едно блатисто местенце, гдето сиромахкини ловят риба, ме принуди да платя осем на тринадесет, когато вземам оттам риба на стойност не повече от един двоен обол, при всичко че всеки друг за такива места дава само един двоен обол. При това, когато църквата по царско дарение не плаща нито за едър и дребен добитък, поменатите по-горе църковни хора са платили десятък за твърде малкото добитък, който им дадох аз за слаба подкрепа. . .

Той добави и това още, че за подарените на църквата парици, числото на които несправедливо е надписал и увеличил, нищо друго няма да отстъпи на църквата освен данъка върху чифта. Всички други цифри заплашва, че ще ги изисква — нещо, което царската заповед за отстъпеното село явно не допуща. Всичко това той върши с цел да ми дотегне и да престана да ходатайствувам за селото и така да завладее всичко наймилият от другарите му Лазар. При предаването на земята скъсява мярката на въжето, а в пресмятането на измереното постъпва много невежествено.

Писмо на Теофилакт до сина на севастократора

Тя [епископията] остана почти без песнопение, без осветление, та и без епископ. Защото, като е на път, както е било със споменуваното от Давид лозе с хубави някога пръчки, но обирано от минаващите покрай него, тя нито епископ постоянен

има, защото той не търпи да дава плещите си на бичове, ланитите си на плесници, нито пък ще се намери друг някой да остане при черквата, когато епископът, както е естествено, бяга поради страшните неверници. Защото с главата е свързана останалата част на тялото. Така и живеещите около черквата, които светият наш и държавен господар и цар е отстъпил със сигилия нему [на тоя епископ], напуснаха из преди бащинията си поради същата причина и като повериха себе си на гъстата гора, там се загнездиха. Затова нито дякон, нито презвитер остана (горко ни! За мое злочестие) за най-хубавата от българските черкви. Излязох да я посетя и като я видях, заплаках, а като заплаках, попитах за причината; а като запитах, научих се и като се научих, уведомявам държавнейшия мой господар с настоящото си скромно писмо. Опасността е тази, а помощта коя е? Много лесна и лека. Това е, гдето се казва, само едно простиране на ръката. Защото, ако ти, великият наш господар и застъпник, заблагоразсъдиш да се издаде твоя умоляваща сигилия за отстъпените на епископа от държавния и светия наш господар и цар хора, които преживяваха около черквата и се пръснаха поради пакости и безпокойствия, те, одързостени, ще се измъкнат из гъсталака, черквата пак ще цъфне, ще светне и ще се удостои с песнопения. Видиш ли, че опасността е голяма? Видиш ли, че помощта е лесна и ще се извърши само с три пръста? Затова умолявам и припадам с това писмо като с тялото си, за да се смилиш над най-честитата някога черква, една от седемте съборни, които прехристиянският оня Борис, цар на България, е съградил. Той я съгради, ти я обнови, та дано дух прав да обнови в утробата ти бог, който е въздигнал и обновил падналата наша колиба и естество. Той дано да даде на десницата ти успех във всички дела, военни и граждански, като те удостои да бъдеш верен подражател на държавния и свети, и христолюбив твой баща и наш господар.

Из писмото на Теофилакт до сина на севастократора

Охридско, пансевасте, наш застъпнико, ще изчезне от България по-скоро, отколкото може да очаква човек, ако всесилната ти ръка не се погрижи за него. Защото тази [област] е малка, съвършено бедна, произвежда малко масло и се явява най-окаяна от всички други области. Нека прочее милостивата ти и грижлива власт се смили по въпроса за набора на пехотата и нека се намали. Защото събраните оттука за пехотата как няма да направят твърде явно намалението на цялата област? И останалите тук как няма да намразят обичната отечествена земя като враждебна и опропастителна и за заплюване и как няма да обикнат обятията на чуждата? Не аз само се моля. Водя и

други двама ходатаи — самото право, основано върху това, че темата е малка, и нейното местоположение, защото областта е на път и служи за спасение на всички пътници. Тя заслужава да бъде помилвана от господаря ми, ако не за нея самата, то поне за да спасява проходящите. Събраните за пехотата стигат, за да бъдем ние съвсем смазани, и дано с величайшата помощ на господаря ми, който е дошъл, за да ни спаси, да не се увеличи наборът.

Из писмото на Теофилакт до Симеон, игумен на манастира в Анапъл

Домашните са врагове, бирниците всякога ни обират, началниците наистина се покриха с унижение, изчезна благочестието от земята, всички станаха кожодери, всеки гради своя Сион от грабежи и неправди и на всяка пиявица вместо три рожби се явиха десет хиляди.

17. ПРЕСЛЕДВАНЕ НА БОГОМИЛИТЕ И МАНИХЕИТЕ ПРИ АЛЕКСИЙ I КОМНИН

От Ана Комнина

Превод в ГИБИ, VIII, с. 141—148, 137—138, от A. *Reifferscheid* II, с. 294—304, 257—259.

След това, през течение на [1109—1111] година на царуването му, се надвесил грамаден облак от еретици. Това било нов вид ерес, непозната по-рано на църквата, защото се слели две най-противни и най-долнопробни учения, познати от по-раншните времена — манихейското, така да се каже, нечестие, което наричаме и павликянска ерес, и масалианското безсрамие. Такова е именно богомилското учение, смесица от масалианство и манихейство. Както изглежда, то е съществувало и във времето преди баща ми, но тайно. Наистина богомилският род е страшно опитен да се преструва на добродетелен. Човек не би могъл да види между богомилите коса, вчесана по светски; злото се крие под власеница и качулка. А богомилът е мрачен, с лице, покрито до носа, върви наведен и мърмори, но вътрешно е вълк неукротим. И баща ми измъкнал и поставил на открито това най-отвратително племе, което се крие като змия в дупката си с помощта на тайната си магия. Той веднага изоставил голяма част от грижите си за Изтока и Запада и насочил вниманието си към духовните работи. Защото той бе във всяко отношение над всички: в поучителните речи той надминаваше тези, които се били отдали на това изкуство, а в битки и във военна тактика превъзхождал тези, от чието военно изкуство се възхищавали.

Славата на богомилството се разпространила вече навсякъде. (Някакъв монах Василий, човек много ловък в разпространяване на богомилското нечестие, имал дванадесет ученици, които наричал и апостоли, и бил привлякъл и няколко ученички, жени злонравни и зловредни. Той разпространил злото навсякъде.) И злото като с огън унищожило много души. Затова душата на императора не могла да понася това и той започнал разследване по тази ерес. В двореца били доведени някои богомили. И всички те обявявали за учител и главен водач на богомилската ерес някой си Василий. Между тях бил заловен някой си Дивлатий, който не искал да отговаря на въпросите, но като го предали на изтезания, казал името на споменатия Василий и на апостолите, които последният си бил избрал. Самодържецът възложил на мнозина да издирят този човек. И ето открива се главният служител на Сатанаил — Василий, с монашеско облекло, с изпито лице, без брада, висок на ръст (много ловък в разпространяването на безбожието).

И самодържецът под благовиден предлог извикал веднага Василий, понеже желаел с кротки думи да изтръгне това, което таял. Той станал от трона да го посрещне и го поканил да седне и да сподели с него дори трапезата. Хвърлил му цялата въдица и като набол на кукичката различна стръв, поднесъл я на този ненаситен кит да я изяде. И давайки цялата отрова на този монах и многолик злодей, той се преструвал по всякакъв начин и настоявал, че иска да му стане ученик, и не само той, но и брат му, севастократорът Исак. [Преструвал се също], че приема всичко, което той казал, за казано като от божи глас, че ще го слуша във всичко само ако проклетият Василий се погрижи за душата му. „Аз — казал му той, — достопочтени отче (с тези сладки думи той мажел чашата, за да избълва проклетникът жлъчта си), са възхищавам от тебе поради добродетелта ти. И искам да науча от тебе какво е учението на твоя светост, защото това на нашите е погрешно и не води към никаква добродетел.“ Отначало Василий, който се покривал изцяло с лъвска кожа, макар и да бил в действителност магаре, се преструвал и не давал ухо на говореното, но все пак се възгордял от похвалите, защото императорът го направил и сътрапезник. На императора помагал и сътрудничел във всичко брат му, севастократорът. И най-после Василий избълвал догмите на ереста си.

И по какъв начин? Императорите и този безсрамник, който избълвал и казал открито всичко, което му било на душата, били отделени с една завеса от женското отделение. Отвъд завесата писарят записвал това, което се говорело. И този никакъвец станал привидно учител, царят се преструвал на ученик, а писарят записвал учението. И тоя поразен от бога човек не само разказал всичко позволено и непозволено, но и не пропуснал нито един престъпен догмат, а се отнесъл и с презрение към нашето богословие и цялото църковно управление, осмял всички божии закони, нарекъл храмовете, о, ужас, божиите храмове, дяволски и сметнал и определил като лошо нещо това, че почитаме тялото и кръвта на този, който е първият архиерей и първата жертва.

А после какво станало?

Императорът захвърлил маската си и дръпнал завесата: там били събрани целият синклит, военното съсловие и висшето духовенство. Тогава столичният престол се заемал от блаженейшия патриарх господин Николай Граматик. След като богопротивните догми били прочетени, обвинението било неопровержимо. И Василий не се и опитал да отрича, но веднага открито пристъпил към защита и заявил, че е готов да посрещне огън, удари и всякаква смърт. Защото тези заблудени богомили вярват, че ще понесат без мъки всяко наказание, понеже ангели щели да ги извлекат от самия огън. И Василий оставал непреклонен като истински богомил, макар мнозина, включително и тези, които се били приобщили към гибелното му учение, да го хулели за нечестивото му учение. Въпреки че го заплашвали с клада и с други беди, той се държал здраво за дявола и прегръщал своя Сатанаил. Той се държал по същия начин спрямо увещанията на императора, когато бил затворен и бил извикван често при него, който често го увещавал да се отрече от нечестивото си учение. Но да не пропуснем чудото, което се случило с него.

Преди императорът да вземе по-строги мерки против Василий, този, след като разкрил нечестивото учение, тръгнал за къщичката, разположена близо до царските дворци, която била приготвена за него неотдавна. Било вечер, звездите блещукали горе на чистото небе и новородената луна осветявала онази вечер. След като монахът влязъл среднощ в килията си, внезапно от нея започнали да падат камъни като град, без да ги хвърля нечия ръка и без някой човек да замеря с тях този дяволски абат. Както изглежда, причината бил гневът на Сатанаил и дяволите му, които се сърдели, че Василий разкрил пред императора [мистериите им] и че е възбудил голямо гонение против ереста. Някой си по име Параскевиот, който бил определен за пазач на този дяволски старец, за да не му позволява да общува с хората и да им предава мръсното си учение, се заклел с най-страшни клетви, че видял и чул трясъка на падащите по земята и керемидите камъни и че бил видял летящите непрекъснато един след друг камъни, но не забелязал никъде никого, който да ги хвърля. Падането на камъните се съпровождало и от едно силно земетресение. Земята затреперала и покривите заскърцали. Параскевиот, преди да разбере, че това е дяволска работа, разбира се, не губел кураж, както сам разправял. Но

като видял, че камъните валят, така да се каже, отгоре и че онова старче, еретикът, било влязло и си стояло вътре, той разбрал, че това е дяволска работа, и решил [да бяга], пък каквото ще да става.

За чудото толкова. Имах желание да изложа и цялата богомилска ерес, но ме възпира срамът, както казва някъде хубавата Сафо, защото аз съм писателка жена, и то най-уважавана от багренородните и първа от децата на Алексий, а пък и това, което се носи от уста на уста, трябва да се премълчава. Аз исках да пиша, за да изложа цялостно богомилската ерес, но все пак пропускам това, за да не омърся собствения си език. А тези, които желаят да се запознаят с цялата богомилска ерес, аз ги препращам към книгата, наречена „Догматично всеоръжие", съставена по заповед на баща ми. Самодържецът извикал един монах по име Зигавин, познат на императрицата, моя баба по майчина линия, и на всички духовници, който бил граматик, достигнал до съвършенство, не пренебрегвал реториката и познавал като никой друг догмите. Той му заповядал да изложи поотделно всички ереси и да запише за всяка една опровержението на светите отци, а също така и ереста на самите богомили, както я бил изложил онзи нечестив Василий. Самодържецът нарекъл тази книга „Догматично всеоръжие", която се нарича и досега така. Нека се върнем отново към погубването на Василий.

Самодържецът събрал отвсякъде учениците и сподвижниците на Василий, а най-вече така наречените 12 ученици и изпитал и техните убеждения. Те били явно ученици на Василий. Злото прониквало и в най-знатни къщи и страшната напаст заразила голямо множество хора. Всички еретици — и корифеят, и хорът — били осъдени на изгаряне.

След като заловените богомили били събрани, едни се обявили за привърженици на ереста си, а други се отказвали напълно, възразявали силно срещу обвиненията и заплювали богомилската ерес. Понеже самодържецът не бил склонен да им вярва, той измислил един нов начин да се познаят истинските християни, за да не би да остане някой християнин между богомилите като богомил или пък някой богомил да се измъкне като християнин. На другия ден той седнал на царския трон. В момента присъствували мнозина най-видни от синклита, от светия синод и изтъкнати назареи, които били запознати с науката. Всички обвинени в богомилска ерес били събрани наедно в средата и самодържецът наредил всеки един да бъде разпитан отново. И тъй като едни признавали, че са богомили, и държали здраво на своята ерес, а други отказвали това, наричали се християни и не отстъпвали, макар и да били изобличавани от други, той ги погледнал навъсено и казал: „Днес ще бъдат запалени два огъня, в единия от които трябва да се забие

кръст в самата земя. После на всички трябва да се даде право на избор, за да могат тези, които желаят днес да умрат в християнската вяра, да се отделят от другите и да пристъпят към огъня на кръста, а тези, които предпочитат богомилската ерес, да бъдат хвърлени в другия. По-добре е те да умрат като истински християни, отколкото живи да бъдат преследвани като богомили и да оскърбяват чувствата на хората. Хайде и вие, всеки от вас да отиде там, където иска." И тъй императорът съобщил това решение на богомилите и привидно приключил. Те веднага били грабнати и отмъкнати, а в това време се събрало голямо множество от хора, които се стичали отвсякъде. После били запалени седем пъти по-силни според певеца огньове до мястото, наричано Циканистир. Огънят се издигнал до небесата. На едната клада бил поставен кръст. Понеже всички щели да бъдат изгорени, на обвинените бил даден избор всеки да отиде, където желае. После, когато видели, че няма изход, тези, които по убеждение били православни, пристъпили към огъня с кръста, за да приемат истинско мъченичество. А нечестивците, които държали на мръсната си ерес, се отправили към другата клада. И в момента, когато щели да бъдат хвърлени в огньовете наедно, всички присъствуващи започнали да жалят християните, които щели да бъдат вече изгорени, и се ядосвали много на императора, понеже не знаели намерението му. Но една царска заповед, която дошла навреме, осуетила делото на палачите. И като добил по този начин сигурни доказателства срещу истинските богомили, самодържецът освободил наклеветените християни, след като ги съветвал много. А богомилите той затворил отново, като отделил апостолите на нечестивия Василий от останалите.

След това той всеки ден извиквал едните и ги поучавал лично и им давал много съвети да се откажат от мръсната си религия, а при другите заповядал да отиват всеки ден избрани мъже от духовното съсловие, които да ги учат на православната вяра и да ги съветват да се откажат от богомилската ерес. И някои от тях се поправили и били освободени от затвора, а други умрели със своята ерес в затвора, където имали, разбира се, изобилни дажби храна и дрехи.

Всички от светия синод, изтъкнатите назареи и самият тогавашен патриарх Николай намерили, че Василий заслужава да бъде изгорен като истински еретик и като изобщо неразкайващ се. Към тях се присъединил и самодържецът, който, след като много често разговарял с Василий, установил, че той е лош човек и не желае да се откаже от ереста си. След това, разбира се, заповядал да запалят на хиподрома много голяма клада. Била изкопана извънредно голяма яма и голямото количество дърва от високи и наредени дървета приличало на планина. След като кладата била запалена, голямо множество хо-

ра започнали постепенно да се стичат в арената на хиподрома и по стъпалата и всички очаквали това, което щяло да се случи. На другата страна бил забит кръст и на нечестивеца бил даден избор, ако някак се уплаши от кладата и промени мнението си, да отиде при кръста, за да бъде след това освободен от огъня. Присъствувала и тълпата еретици, които гледали вожда си Василий.

А той се отнесъл презрително към всяко наказание и заплашване и когато бил по-далеч от кладата, надсмял се и предупредил, че ангели ще го грабнат от огъня. После тихо започнал да пее онзи Давидов псалм: „До тебе не ще се доближи. Ти ще го видиш само с очите си." Но след като множеството се разделило и му дало възможност да види свободно страхотното зрелище на кладата, тогава този дързък човек, изглежда, се уплашил от огъня и се смутил (от голямо разстояние той усещал огъня и виждал издигащия се пламък, който трещял като гръмотевица и изхвърлял искри, достигащи на височина наравно със стоящия в центъра на хиподрома каменен обелиск). Той често обръщал погледа си, пляскал с ръцете си и удрял бедрата си като напълно отчаян. Но въпреки че изпаднал в това състояние само от гледката, той останал твърд като стомана. Нито огънят смекчил железния му дух, нито изпращаните до него увещания на самодържеца го променили. Може би го е било обхванало голямо безумие поради предстоящата беда и нещастие и затова е бил така безпомощен и по никой начин не е могъл да вземе полезно решение. Или пък дяволът е бил завладял душата му, което е по-вероятно, и я е бил покрил с най-дълбок мрак, та затова онзи проклет Василий стоял в недоумение пред цялата заплаха и пред всичкия страх, като гледал зяпнал ту към кладата, ту към присъствуващите. И той изглеждал на всички наистина полудял — нито се втурвал към кладата, нито изобщо отстъпвал назад, но се заковал и не мърдал от мястото, където застанал най-напред. И понеже се разнасяли много приказки и басните за него се носели от уста на уста, палачите се уплашили да не би някак с позволението на бога дяволите около Василий да извършат някакво необикновено чудо и хората да видят нечестивеца да пристига невредим от средата на толкова голям огън в някое най-многолюдно място, та по този начин най-новата ерес да стане по-лоша от предишната. Затова те решили да направят един опит. И докато онзи разправял небивалици и се хвалел, че ще го видят невредим в средата на огъня, те му взели горната дреха и казали: „Да видим дали огънят няма да обхване дрехите ти." И веднага хвърлили дрехата сред кладата. Обаче Василий по внушение на лъжещия го дявол ликувал много и казал: „Виждате ли, че дрехата отлетява нагоре във въздуха?" А те, като разбрали по конеца тъканта, бутнали Василий в огъня заедно

с дрехите и обувките. И пламъкът го глътнал така, като че ли бил разгневен срещу него. Нито се почувствувала миризма, нито димът се променил, но се появила само една тънка струя пара в средата на пламъка. Наистина и стихиите се надигат срещу нечестивите.

Те, разбира се, за да говорим истината, щадят богообичните хора. Така например някога те се оттеглили и отдръпнали от известните богообични юноши във Вавилон и огънят ги обкръжил като със златни стени. Затова тези, които били вдигнали този проклет Василий, още не го били хвърлили в кладата, когато пламъкът, изглежда, се нахвърлил напред, за да грабне нечестивеца. Макар насъбралият се народ да негодувал и да насилвал да хвърлят в огъня и останалото множество от тези, които били привърженици на Василиевата гибелна ерес, самодържецът не позволил, но заповядал да ги затворят в портиците и галериите на Големия дворец. След това зрителите били разпуснати. После безбожниците били преместени в един друг много сигурен затвор. След като били хвърлени в него, те прекарали там много време и измрели в своята нечестивост.

÷

А Йоан Цимисхий направил от противниците ни, манихейските еретици, наши съюзници и ги противопоставил на скитите номади като достойни техни противници по оръжие. И оттогава градовете си отдъхнали от многобройните нашествия. Но манихеите, които по природа били независими и непокорни, започнали да действуват, както си били свикнали, и да се връщат към по-ранния си нрав. Целият Филипопол с изключение на малцина бил манихейски и те започнали да тиранизират местните християни и да им ограбват имотите, като твърде малко или никак не обръщали внимание на императорските пратеници. И тъй те се увеличавали и всичко около Филипопол станало еретическо. Към тях се влял и един горчив поток от арменци и друг — от твърде мътните извори на Якова. И там се получило, така да се каже, сборно място на всички злини. Догмите им били различни, но всички били единодушни с манихеите във въстанията. Обаче самодържецът, моят баща, като противопоставил и срещу тях своя много голям военен опит, едните покорил без бой, а другите поробил и в сражения. И какво ли не извършил и не понесъл храбрият мъж в това наистина апостолско дело! Защо човек да не го възхвали? Дали защото е бил нехаен във военното ръководство? Но той изпълнил Изтока и Запада с военните си подвизи. Или защото не е ценял словесността? Но той като никой друг се е занимавал с божието писание, за да изостри и езика си за борба

с еретиците. И той единствен съгласувал оръжието със словото. И с оръжие победил варварите, а със словото — безбожниците. Така че и тогава той подготвил срещу манихеите по-скоро апостолска, отколкото военна борба. И аз наистина бих го нарекла тринадесети апостол. Макар някои да отдават тази чест на Константин Велики, аз мисля, че Алексий трябва да се нареди направо със самодържеца Константин, или ако някой оспорва това, той трябва да бъде поставен и като апостол, и като император след Константин. Защото, както вече разказахме по-горе, когато поради споменатите причини бил при Филипопол и куманите не били още тръгнали, той извършил допълнителна работа, по-велика от пряката му задача, като отклонил манихеите от горчивата им вяра и ги въвел в сладкото учение. И тъй той ги извиквал и от сутрин до следобед или до вечерта, а случвало се и до втора или трета нощна стража ги поучавал в истинната вяра, като изобличавал лъжливостта на тяхната ерес. Заедно с императора бил никейският епископ Евстратий, мъж вещ в свещените и мирските работи, който се славен в диалектиката повече от тези, които са в Стоата или в Академията, а също така и заемащият тогава архиерейския престол във Филипопол. Но във всичко и преди всичко самодържецът имал в помощ моя мъж, кесаря Никифор, когото бил подготвил в четенето на свещените книги. И тогава много манихеи отивали масово без никакво колебание при свещениците и като изповядвали заблужденията си, приемали светото кръщение. Но тогава можели да се видят и мнозина, които надминавали макавеите в привързаността си към своята ерес. Те изтъквали цитати и свидетелствувания от Светото писание, мислейки, че така ще затвърдят презряното си учение. Но и от тях повечето приемали светото кръщение, убедени от постоянните беседи и от непрекъснатите увещания на самодържеца. Защото той продължавал често разговорите си от ранна сутрин до късно през нощта. И като не прекъсвал тези си беседи, той обикновено оставал без обяд, и то като стоял сред лято в изложената си на слънцето шатра.

18. НАПАДЕНИЯ НА ПЕЧЕНЕГИ, КУМАНИ И МАДЖАРИ ПРЕЗ XII В.

От Никита Хониат

Никита Хониат (Акоминат, ок. 1150 — ок. 1210 г.) е роден в гр. Хон, Фригия, откъдето получил и прозвището Хониат. Произлязъл от аристократичен род, около 1180 г. Никита станал императорски секретар и, бързо се издигнал в служебната йерархия, за да достигне до велик логотет. Написал „История“ в 21 книги за периода 1118—1206 г., в която доста обективно, с голяма осведоменост и познаване описва събитията, особено онези, които е наблюдавал. Историята му е извънредно ценен извор, макар че на места има объркване в хронологията, смесване на някои събития в едно

и др. С името на Никита са свързани някои реторически съчинения, както и едно описание на разрушените от кръстоносците статуи в Цариград през 1204 г. („Плененият град“). Превод на Ал. Милев от *Hicetas Choniatae Historia*, ed. Im. Bekker, Bonnae 1835, c. 19—22, 24, 123—124.

Печенежко нападение през 1123 г.

В петата година от своето царуване Йоан [Комнин] тръгнал на поход срещу скитите, които били преминали Истър, опустошили Тракия и ограбили по-лошо от скакалци всичко, което им попаднало.

Нападение на маджарите през 1128 г.

Към лятото хуните [маджарите], като нарушили и пренебрегнали сключения по-рано договор за дружба, преминали Истър, опустошили Враницова [Браничево], разрушили стените ѝ и камъните пренесли в Зевгмин и оплячкосали Сердика.

Нападение на куманите през 1154 г.

В това време скитите преминали Истър и почнали да опустошават ромейските крепости, които били по тази река. Срещу тях бил изпратен някой си Каламан. Той обаче почнал войната несполучливо срещу скитите и бил напълно победен от тях: неговите полкове били разбити, загубил много храбри мъже и сам той починал от получените смъртоносни рани. Скитите, след като разграбили по обичая си всичко, което им попаднало, натоварили конете си с плячката и си тръгнали обратно. Преминаването на Истър за тях било твърде леко. Те лесно излизали на грабеж и се връщали без мъка и без затруднение. Тяхното оръжие се състояло от колчан, който виси отстрани на хълбока им, извит лък и стрели. Някои употребявали впрочем и копия и с тях си служели във време на война. Един и същ кон носел скита, когато той се отправял на изтощителна война и му доставял храна чрез разрязване на жилата му. Ако пък това било кобила, то, както казват, тя задоволявала и скотските походи на варварина. За преминаването през реката скитите употребявали кожени мехове, пълни със слама, които били така добре съшити, че в тях не могла да проникне нито капка вода. Скитът сядал на върха на такъв мях, връзвал го за опашката на коня си, поставял на него седлото и другите си военни съоръжения и лесно преплувал цялата ширина на Истър, служейки си с коня, както корабът си служи с платна.

19. ВТОРИЯТ КРЪСТОНОСЕН ПОХОД ПРЕЗ БЪЛГАРСКИТЕ ЗЕМИ В 1147 Г.

От Одон от Дьои

Монахът Одон от Дьои (XII в.) е автор на хроника за Втория кръстоносен поход, в който сам бил участник. Превод на Стр. Лишев в ЛИБИ, III, с. 121—124, от *Odonis de Deogilo* Liber de via sancti sepulchri, ed. G. Waitz, MGH, SS. XXVI, с. 64—65.

Дотук пътуването ни беше забавление, тъй като нито загуби понесохме от лоши хора, нито пък се бояхме от опасности от страна на коварни измамници. Но откакто навлязохме в България, земя, принадлежаща на гърците, ние мъжествено понасяхме трудности и преживявахме изпитания. Когато се готвехме да навлезем в пустинни места, в бедния градец Брундузиум бяхме снабдени с хранителни припаси, които ни бе доставила най-вече Унгария по Дунава. Тук имаше толкова голямо количество кораби, които алеманите бяха докарали, че дълго време служеха на гражданите за постройка на жилища и за горива. Нашите вземаха по-малките от тях, преплаваха реката и докарваха припаси от някакво унгарско укрепено селище, което се намираше недалеч оттук. Тук за пръв път намерихме монети „естама“ и с недоволство давахме или по-скоро загубвахме по 5 денара за една от тях и по една марка за 12 солиди. Ето че при навлизането ни в земята им гърците се опетниха с вероломство. Та вие трябва да си спомните казаното по-преди, именно че те се заклеха от името на своя император да уредят на нашите удобен пазар и размяна. Впрочем ние преминахме пустинните места и навлязохме в твърде красива и богата местност, която се простира без прекъсване чак до Константинопол. Тук за пръв път започна да се постъпва беззаконно и да се отвръща с беззаконие. Защото другите страни, които ни продаваха хранителни припаси в достатъчно количество, не срещнаха никаква враждебност от наша страна. Гърците пък затваряха своите градове и крепости и от стените с въжета спускаха продаваната стока; но за нашата многочисленост не бяха достатъчни припасите, доставяни по такъв начин. Затова кръстоносците, като не можеха да търпят лишения сред изобилие на храни, доставяха си необходимото чрез плячка и грабежи. Все пак някои считат, че това е станало по вина на алеманите, които минаха преди нас. Те не само оплячкосвали всичко, но, както установихме, отгоре на това и опожарили някои предградия. Наистина със съжаление трябва да съобщим следното. Вън от стените на Филипопол имаше една прочута латинска крепост, която доставяше срещу заплащане изобилни припаси на тези, които случайно минаваха оттам. Когато те били насядали в тамошните кръчми, за зла

чест присъствувал там и един смешник, който, въпреки че не знаел езика им, все пак седнал, поздравил и започнал да пие. И след дълго пиянствуване той измъкнал една змия, която държал омагьосана в пазвата си, сложил я бързо на земята, след това я поставил върху себе си и така се унесъл и в други фокусничества, и то между хора, чиито нрави и език не познавал. Алеманите пък, като че ли били видели зловещо знамение, веднага наскачали разярени, сграбчили фокусника и го разкъсали на парчета. След това заради провинението на едного те обвинявали всички, като твърдели, че гърците искали да ги изтровят. От спречкването настанал смут и в предградието, та градоначалникът бързо излязъл навън, без да вземе оръжие, само с група свои хора, за да усмири безредието.

Помътените от вино и ярост очи на алеманите могли да видят не някакво оръжие, а само тичащи хора, но все пак алеманите разгневени се втурнали срещу тях, въпреки че те искали само да въдворят ред, като мислели, че искат да им отмъщават заради убития човек. Онези пък побягнали и се оттеглили в града. Там те си взели лъковете — такова е тяхното оръжие, — отново излезли от града, обърнали в бягство ония, от които били побягнали, убивали, наранявали и се оттеглили едва след като изгонили всички алемани от предградието. Там били избити много алемани и най-вече в самите страноприемници, и то заради парите им, и след това били нахвърляни в ями. След като се съвзели, те грабнали оръжие, за да отмъстят за честта си и заради избиването на другарите си, върнали се назад и опожарили почти всичко вън от градските стени. Алеманите бяха непоносими и за нашите. Така например веднъж неколцина от нашите, като желаели да избягнат блъсканицата сред многочислената кралска войска и по тази причина вървели по-напред, подслонили се близо до тях. И едните, и другите отишли на пазара, но алеманите не позволявали на франките да купят нещо, преди те самите да си накупят в достатъчно количество. По тая причина избухнало спречкване и току-речи истинска свада. Защото, когато хората не могат да се разберат и със силни крясъци се нахвърлят един върху друг, това е вече свада. И тъй, нанасяйки и получавайки удари, франките успели да се завърнат от пазара със съестни припаси. Алеманите, бидейки твърде многобройни, се възмутиха от дързостта на малобройните франки, грабнаха оръжието си и яростно се впуснаха срещу тях. Ония също се въоръжиха и храбро им се противопоставиха. Но нощта бързо настъпи и бог тури край на това нечестиво дело. През оная нощ яростта им не можа да премине, нито да се уталожи, та още рано сутринта се развилняха и се надигнаха още по-свирепо. Все пак по-благоразумните измежду тях с коленопре-

клонни молби към по-глупавите, със смирение и разумни съвети успокоиха безумието им. Така алеманите, които вървяха преди нас, разбъркваха всичко, та затова гърците отбягваха нашия крал, който вървеше след алеманите, въпреки че той се отнасяше миролюбиво. Все пак цялото духовенство заедно с паството излизаше от градовете с иконите си и с другите гръцки църковни принадлежности и винаги го посрещаше с дължимата почит и боязън. Дори средецкият управител, роднина на императора, винаги придружаваше краля при пътуването и бдеше да се спазват мирните отношения с местните жители и отчасти уреждаше пазар за кръстоносците. Той достатъчно почтено служеше на краля при снабдяването му с хранителни припаси. Но сам кралят задържаше за себе си малко или почти нищо от това и раздаваше всичко както на богати, така и на бедни. Ето защо мирното споразумение с него се спазваше по-точно, понеже там имаше по-малко принуждаване, а повече страхопочитание. А пък пред него и след него вървяха много отряди, които искаха да се снабдяват по-изобилно с припаси било от пазара, ако можеха някак, било чрез грабеж, което наистина можеха да извършват. Най-сетне пристигнахме във Филипопол, гдето на 5 септември се помина след света изповед достоуважаемият атребатийски епископ Алвиз, определен от краля за пратеник в Константинопол. След дълго боледуване между празника на свети Бертин, чийто монах бе и сам той, и рождения ден на света Мария — от които получаваше винаги благодат, — когато му стана по-зле, той се разплака, свика своите монаси и свещеници и каза :„Прескъпи мои, да отпразнувате празника на свети Бертин с дължимата почит. Но тъй като аз не ще взема участие заедно с вас в тържеството на света Мария, окажете ми тази милост, която можете, и като се заемете усърдно, вземете светите книги и тържествено отслужете цялата служба.“ Те, опечалени, го послушаха и с прискърбие денем и нощем пееха цялата служба. А той, колкото пъти чуваше онова величествено „аве“ или името на Девата, бидейки на смъртно легло, с последни усилия, но все пак ревностно се надигаше. След това той предаде душата си на Девата, чиято памет тъй ревностно все още пазеше. Тялото му пък бе погребано с почит вън от града в черквата „Свети Георги“ пред олтара ѝ. Наскоро подир това кралят дойде при гроба му, даде израз на скръбта си поради неговата смърт и заедно със своите епископи и абати повторно извърши погребални церемонии в негова чест. Нека се знае, че ние действително видяхме болни от треска да лежат отначало под погребалната носилка, а после върху гроба му и след това да въздават благодарност богу и на починалия епископ заради своето оздравяване.

20. ИЗ „ГЕОГРАФИЯ“ НА ИДРИСИ

Съчинението на арабския писател Идриси „Развлечение на копнеещия да преброди страните“, завършено през 1153 г., е важен извор за стопанската история на балканските страни. Превод на *Б. Недков,* България и съседните ѝ земи през XII век според „Географията“ на Идриси, С., 1960, с. 69—87.

Това, което обхваща настоящата четвърта секция от шести климат е: областта Румания [Тракия], земята Макадуния [Македония] и някои от най-отдалечените градове на Русия.

Що се отнася до земята Макадуния, в нея [се намират] градовете Нису [Ниш], Атруби [Пирот], Нукастру [Кладово], Бидуни [Видин], Бануи, Луфиса [Ловеч], Афранисуфа [Браничево], Агризинус [Разград] и Масинунус [Шумен].

А измежду градовете на Румания [в тази секция спадат]: Фаруи [Ст. Загора], Лигулгу, Акранус [Крън], Истинус [Стенос], Динибули [Дания], Фирамнияк [Времняк], Алмас, Ракнуи [Карнобат], Мигали Терме [Айтоски бани], Гулуи [Голое], Бастарнас, Афли [Авли], Алаксиубули [Алексиопол], Дисина [Мачин], Тамтана, Барнас [Варна], Ахилу [Анхиало], Аймен [Емине], Бурфанту [Провадия], Малисия, Барасклафиса [Преславец], Мигали Барасклафа [Велик Преслав] Агармини [Грамени], Фарбисиус [Върбица], Мадинус, Калималая [Калималея], Булия Басимискус [Пацимиск], Бизун [Виза], Костантиния [Константинопол], Диристра [Силистра], Айлугис [Логи], Аймидия [Мидия], Агатубулис [Ахтопол], Басилику [Василико], Сузубули [Созопол] и Ахилу [Анхиало]. Всички тия селища са забележителни центрове и прочути градове. Наш дълг е да опишем състоянието им и пределите на техните пътища, както направихме това и при другите предшестващи климати. И тъй, като просим божията помощ, ние казахме:

Един от градовете на Макадуния [Македония] е Нису [Ниш]. Той е великолепен град, превъзходен край. В него има много месо, риба, мед и мляко, чиито цени са винаги ниски. Има и много овошки. Разположен е на брега на реката Мурафа [Морава], която извира от сръбските планини. Той има на реката [Морава] голям и хубав мост, по който се минава на влизане [в града] и на излизане [от него].

От град Нису до град Атруби [Пирот] на изток има 40 мили. Атруби [се намира] на една малка река, която идва от сръбските планини, минава покрай Атруби от източната му страна и продължава, докато се влее в реката Мурафа, образувайки една обща река. После тази река продължава по-нататък, докато се влее в реката Дану [Дунав], близо до град Афранисуфа [Браничево]. По тази река [Морава] има воденици, градини и лозя.

От град Атруби [Пирот] до град Атралиса [София], споменат по-горе в пети климат, има 40 мили. Атралиса, както вече говорихме за нея в пети климат, е един великолепен град.

От Атралиса [София] до град Истубуни [Ихтиман] има един ден [път]. Той е също великолепен град.

А от град Истубуни до град Акранус [Крън] има 6 прехода. Акранус е великолепен град, [разположен] върху една висока планина.

От Акранус до Фаруи [Ст. Загора] има 40 мили. Фаруи е град [разположен] на реката Ахилу.

От него в източна посока до град Салуни има 50 мили. Това е град [разположен] в низина.

От него до град Рудусту [Родосто] има 60 мили. Рудусту е хубав град.

От Рудусту на изток, на 12 мили, е [разположен] великият град Константиния [Константинопол].

Също така от град Салуни на запад до град Лигулгу има 50 мили. Град Лигулгу е голям по площ, с добре населени райони. Той се намира на една планина, която се надвесва над реката Ахилу. Това е реката, която вече споменахме по-горе. Тази река продължава от Лигулгу за град Фаруи. Между тия два града в южна посока има 35 мили. От град Фаруи тя [реката] стига до град Филибубулис [Пловдив), после до Адирнубули [Одрин], после до Сурула [Чорлу], до Аркадиубули [Люлебургас], докато се влее близо до крайбрежния град Ахрисубули [Орфано] в канала, на който се намира град Абидос. Тук тя носи името река Мармари. Но да се върнем назад и да кажем:

От град Нису [Ниш] до град Рабна [Чуприя] има 50 мили. Рабна е малко на север от него.

От град Рабна до град Афранисуфа [Браничево] има 60 мили. Афранисуфа се намира на голямата река Дану [Дунав].

А от град Атруби [Пирот] в източна посока с малко отклонение на север до град Бануи има 90 мили. Бануи е добре населен град, с малка площ и [разположен] върху висока планина.

А от Бануи до град Луфиса [Ловеч] има 6 прехода. Луфиса се намира североизточно от Бануи. Паралелно на него в южна посока лежи град Акранус [Крън]. Между тях има 4 прехода. Град Луфиса е [разположен] върху една планина.

От град Луфиса в североизточна посока от град Масинус [Шумен] има 5 прехода. Последният е голям, многолюден град, основан в старо време.

Също така от град Луфиса [Ловеч] до град Бидуни [Видин] има пет прехода. Бидуни е голям град разположен северозападно от Луфиса на споменатата река Дану [Дунав].

А сега от град Фаруи [Стара Загора], споменат по-горе,

до град Булия Басмискус [Пацимиск] има четири прехода. Пътят между тях води през следващи една след друга посевни площи и непрекъснати обработени полета, през големи села, много лозя и овошки, покрай многобройни [стада], овце, едър и дребен добитък.

От град Булия Басмискус [Пацимиск] през долини и плодородна земя до града Бизуи [Виза] има 70 мили, които се равняват на три прехода. Бизуи е град голям, добре населен и с много пазари. Жителите му са хора занаятчии. Той има непрекъснато следващи посевни площи и райони, както и многобройни провинции.

От град Бизуи до град Айлугис [Логи] в източна посока има 50 мили. Айлугис е град [разположен] на една планина. Между него и канала Нитос [Черно море] има 12 мили.

Също така от град Бизуи до град Калималая [Калималея] има 55 мили.

Пак от град Бизуи в западна посока до град Фаруи, споменат по-горе, има 90 мили. Между тях са [разположени] пасбища, плодородна земя, постоянна зеленина, течащи сладки води и всевъзможни гледки.

От град Бизуи [Виза] до град Константиния [Константинопол] има 30 мили. Ние вече описахме по-горе град Константиния, доколкото с божията воля това ни бе възможно.

Описание на пътя от град Костантиния по морския бряг до устието на реката Дану, дето се намира град Мирис [Алмирис]

Който желае [да мине] по този [път], той тръгва от Костантиния и до град Айлугис [Логи] има 25 мили. Това е град [разположен] на висока планина, на 12 мили от морето. Императорът почива всяка година по веднъж в този град. Той отсяда там и в продължение на много дни ходи на лов за диви магарета.

От Айлугис [Логи] до град Аймидия [Мидия] има 25 мили. Последният е хубав и многолюден град, близо до морето.

От него до град Агатубулис [Ахтопол] има 25 мили.

От последния до Басилику [Василико] на брега на морето има 25 мили.

От Басилику до град Сузубули [Созопол] на морето има 25 мили.

Също така от последния до град Ахилу [Анхиало] има 25 мили. Между тях [Созопол и Анхиало] се намира морски залив, чиято широчина е 12 мили, а дължината на този залив е 20 мили.

От Ахилу до град Аймен [Емине] на морето има 25 мили.

От Аймен до Барнас [Варна] има 50 мили. Барнас е [разположен] близо до морето, както вече го представихме.

От Барнас до град Армукастру [Ермукастро] има 25 мили. А сега да се върнем назад и да кажем:

От град Афранисуфа [Браничево], слизайки по реката Дану [Дунав] надолу, до град Нукастру (Кладово) има два дни и половина път. Град Нукастру е разположен на брега на реката Дану, която стига до него откъм юг, и близо до града се намира устието на реката Мурафа [Морава]. Той е хубав и евтин град, с обработени местности, много лозя и дървета.

От него, като се слиза надолу по реката, до град Бидуни [Видин], който е разположен близо до споменатата река, има един ден и половина усилен път.

Също така от град Бидуни до град Субест Кастру [Свищов] на изток има един ден и половина път. Последният е хубав, многолюден и цветущ град [разположен] на реката.

От него до град Диристра [Силистра] на изток има един ден и половина път. Това е град с обширни местности, с многолюдни пазари, с изобилие от средства за препитание, с великолепни постройки и съвършени жилища.

От Диристра през степта до град Барасклафиса [Преславец] на изток има четири дни (път). Последният град е разположен на една река, близо до Хавуза.

От Барасклафиса до град Дисина [Мачин] на изток има четири дни [път]. Дисина е един цветущ град с обширни местности, с много обработени полета и земеделски култури. В него има всякакви видове зърнени храни, чиито цени са ниски.

От Дисина до град Армукастру [Ермукастро] на юг има два дни [път]. Армукастру е много стар град, с високи постройки, с широки сводести покриви, величествен по размери и евтин по отношение на цените. Той е [разположен] в подножието на една прекрасна планина, която се надвесва над морето.

От Армукастру до град Барнас [Варна] на морето, който вече споменахме, има един ден [път].

Пътят от град Барнас до Костантиния по сушата

От Барнас на запад до град Батарни [Петрин] на сушата има 30 мили. Последният е цветущ, средно голям, хубав град.

От него до град Бурфанту [Провадия] в западна посока има 30 мили, които се равняват на един ден [път]. Този град е [разположен] в подножието на една прекрасна планина. Между Батарни и Бурфанту се намира една река, която тече откъм Барасклафа [Преслав] и преминава на юг, докато се влее в морето.

От град Бурфанту [Провадия] до град Мигали Барасклафа [Велик Преслав] има един ден [път]. Последният е добре населен град от средна величина. Близо до него тече една река, средно голяма.

От град Мигали Барасклафа до град Фарбисиус [Върбица] има един ден (път). Фарбисиус е построен в старо време, известен е между градовете, добре населен и с много природни богатства.

От него до град Аграмини [Грамени] на запад има половин ден [път]. И това е също така цветущ и стар град. Той бил разрушен, но Херкал Втори [Херакли] го изградил и населил. Неговото населване продължило и досега. Той има разорани земи и земеделски култури.

От Аграмини до Истинус [Стенос] на запад има един ден [път]. Истинус е хубав и многолюден град. Той има много местности и е великолепен по размери.

От Истинус до град Булия Басимискус [Пацимиск] на юг има три дни [път]. Последният е град близо до планина, от която извира една река. Тя минава през града и продължава, докато се съедини с реката Масиунус и се влеят двете в реката Дану между Субест Кастру [Свищов] и Диристра [Силистра].

От град Булия Басимискус [Пацимиск] в източна посока до град Калималая има един ден [път]. Калималая е многолюден и голям град, който има много земеделски култури и месо от дивеч. Там ходи на лов владетелят на Костантиния [Константинопол]. Градът е [разположен] върху една висока планина, богата с лов. Той е заобиколен с празни места.

От град Калималая до град Мадинус в източна посока има 12 мили. Последният е многолюден и хубав град.

Пак от град Калималая до град Бизуи [Виза] в южна посока има 50 мили.

А от Бизуи до Костантиния има 28 мили.

От Мадинус до град Малисия на изток има 6 мили.

От град Малисия на юг до морето, дето е град Аймен [Емине], има 6 мили. Град Аймен е [разположен] на брега на морето Нитас [Черно море]. Но да се върнем назад и да кажем:

От град Субест Кастру [Свищов] до град Агризинус [Разград] има 70 мили, или два дни път.

От град Агризинус в източна посока до град Масиунус има 40 мили, или един ден [път]. Масиунус е многолюден град. В него има една кантора за Русия. Той е цветущ град. Има многолюдни пазари и изобилни природни богатства. Разположен е на една планина. Между нея и Динибули [Диния] има един ден [път]. Динибули е малък, многолюден град [разположен] в една низина. Той има лозя и добре обработено поле.

От Динибули до град Фирамниак [Времняк] на изток има половин ден [път]. Това селище е [разположено] в низина близо до една малка планина. То има много дървета и насаждения, непрекъснати ниви и обработени полета.

От Фирамниак до град Алмас на изток има половин ден [път]. И този е малък цветущ град с много овошки и добитък, с просторни обработваеми полета и обширни местности.

От него до град Ракнуи [Карнобат] има половин ден [път]. Това селище е близо до една планина.

От него до град Бастарнас на изток има половин ден [път]. Последният е хубав град с изобилни води, с цветущи дворове, с прилични размери.

От него до град Русукастру [Русокастро] на изток има половин ден [път]. И този град има подобаващи размери, добре населени райони, много добитък, ниски цени. Разположен е в равнина.

От Русукастру до град Мигали Терме [Айтоски бани] има половин ден [път]. Мигали Терме е малък град с хубави местности, широки квартали, с много насаждения и зеленчуци. Той има стени [градски] и пазари; има добитък и средства за препитание.

От него до град Айту Кастру [Айтос] в източна посока има половин ден [път]. Последният е [разположен] на хубаво място и е силна крепост. В него има пазари и търговски дюкяни. Той е стоварище на внос и износ. Има лозя и зърнени храни.

От него до град Гулуи [Голое] на изток има половин ден [път]. Гулуи е хубаво селище, един цветущ край. Пътниците [търговци] се отправят за този град и там занасят стоките си. В него се върти постоянна търговия.

От град Гулуи до град Баска има половин ден [път]. Последният е малък град, една пазарска улица, благоустроен е добре населен.

От Баска до град Афли [Авли] има половин ден [път]. Град Афли е [разположен] в равнина. Той е хубав град, благословен кът, с широк кръгозор, с непрекъснато следващи обработени полета, с много местности и райони. В него има течащи води. От северната му страна [се издигат] високи планини, зад които тече реката Дану [Дунав]. В този град има занаяти и изкусни и сръчни занаятчии. Там се изработват от желязо всякакви рядкости.

От град Афли до град Истилифунус [Сливен] има един ден [път]. Истилифунус е голям град. Някога той е бил по-голям, отколкото е днес. Земята му е един хубав кът.

21. ИЗ ДОКУМЕНТ НА АТОНСКАТА ЛАВРА „СВ. АТАНАСИЙ" ОТ 1162 Г.

Превод на В. Тъпкова-Заимова в ГИБИ, VII, с. 143—146, от *G. Rouillard — P. Collomp*, Actes de Lavra, I, Paris, 1937, с. 160—162.

Като се приближихме, огледахме и това място, прочетохме и означения опис на манастирския проастий, който показваше, че границата на проастия започва от укрепеното селище, наричано от местните хора Веселчо, извива по рекичката, наречена Чернахово, и се спуска към намиращия се там харман на архонта Иоан Молискот, а оттам пресича по посока на Поповата рекичка и слиза към граничния кръст, който е към брега на езерото, след това извива на запад и така ограничава южната страна на манастирския проастий. Разбрахме, че казаното място е включено в границите на манастирския проастий, в който се намират къщите на париците на господин Панкратий, които са и на запад от рекичката, наречена Чернахово, като самата рекичка служи за източна граница на мястото на речения манастирски проастий и отделя този проастий на манастира от проастия, държан в прония от господин Панкратий, лежащ на изток от същата рекичка. Господин Панкратий заяви, че къщите на париците му не били издигнати по негово време в казаното място, за което бе установено, че принадлежи на манастира, а по времето на онзи Лукит, който държал преди него речения проастий в прония. И монасите не отричаха това, но казаха, че на стратиотите, които имали проастия в прония преди господин Панкратий, именно Роман Рендина и братята Теотим Лукита и Лъв Лукита, било дадено едно място близо до манастира и на запад от казаната рекичка, но само при условие да го използуват париците на стратиотите единствено за засяване, а не за да си правят в него и постройки. Ако някога биха дръзнали да сторят това или да обсебят изцяло това място, то трябвало да се върне на манастира. И понеже, както казват монасите, не било спазено условието, според което казаното място било дадено на споменатите стратиоти, справедливо е това място да се върне на манастира не само за това, казват те, а и защото посоченото място не било дадено от страна на манастира на означените стратиоти, за да премине и у тези, които биха имали след тях в прония въпросния проастий, наричан също Архонтохорион, но да бъде само за тях. А понеже те са покойници, всички казват, че е справедливо да се върне на манастира споменатото място. Като казаха това, монасите ни представиха и писмен акт от Ксифилин, който бил логариаст на дука и практора на Стримон и Солун господин Константин Дука, направен през декември, 13-и индикт, 6627 г. [1118], който гласи, че монасите на казания манастир и онези стратиоти, имен-

но Роман Рендина и братята Теотим Лукита и Лъв Лукита, имали някакви спорове във връзка с някои места. Поради това имало и процеси между тях по императорско нареждане пред предишния практор на Солун и накрая било дадено на стратиотите от посочения логариаст за жилища на париците им едно държавно място, намиращо се наблизо и вляво от езерото Свети Василий. Също така поради искане от страна на стратиотите дадено им било и от монасите близо до онова място измежду притежанията на манастирския проастий едно друго място, намиращо се съвсем наблизо и на запад от посочената рекичка, за което място бил направен и договор и било дадено уверение от стратиотите никога да не правят в него жилища, нито хамбари, но да се употребява само за засяване, понеже им е дадено при това условие. И ако речените стратиоти или техните парици биха се опитали да ощетят монасите или да присвоят други места, или да секат дърветата в притежанията на манастира, монасите да имат право да вземат отново мястото им, тъй като трябва да се вземе пред вид. . ., понеже стратиотите и париците им нямат никакво право на земята, дадена на стратиотите, както се каза, от манастира. Когато този акт беше прочетен, монасите казаха, че въз основа на него трябва да се отсъди да се върне казаното място към манастира, понеже мястото е било дадено само на споменатите стратиоти, както се каза, а не на техните наследници, и че дори и да е било дадено при условие — а това не е така — да може казаното място да премине и на наследниците на Лукитовци, именно господин Панкратий, и в този случай е справедливо да му се отнеме, понеже не е било спазено условието, според което е било дадено това място, а в него са намерени жилищата на париците на господин Панкратий, въпреки че това не е било направено от него, а от онези Лукитовци, които са били преди него, както се каза. И ние сметнахме, че монасите говорят с основание. Поради това възвърнахме към манастира означеното място, което се намира именно на запад от казаната рекичка. То не е малко и беше признато, че е собственост на манастира. Дадено е било по-рано само на Лукитовци, а понеже те са умрели и понеже не е било спазено условието, според което е било дадено това място, както се каза, вдигнати бяха оттам и намиращите се в него къщи на париците на господин Панкратий, които къщи се и прехвърлиха отвъд, на изток от тази рекичка. Прочее разпитани бяха и осемте парици, които бяха вече преселени от проастия на господин Панкратий в проастия на манастира, когато именно Илиопол, брат на господин Константин и служител на нашия господар дука, дойде в казания проастий. Става дума за господин Йоан, зет на Константин, Данаил, син на Лаханара, Недо Великон. . ., Чернота, Недана, вдовица на Славот, Мария, вдовица на Калеот, Худин, зет на Тадиони, и Черни, син на Йоан — да кажат право под чие управление са били отначало и по каква причина са се преселили от проастия на манастира в проастия на господин Панкратий. Те казаха, че най-напред са били парици на манастира и като се изселили оттам преди известно време, отишли и се преселили там, където живеели париците на господин Панкратий. Но, казаха те, когато там дошъл преди няколко дни Илиопол по нареждане на дука и казал, че има императорско разпореждане манастирските парици, които са били вече изселени от проастия на манастира, да се върнат обратно там, те и направили това и се върнали обратно в своите си места. За да не може едните, нито другите да нарушат имота на другата страна и да навлизат в чуждите имоти, направихме различни могили, които отделят едните имоти от другите — именно от означената рекичка и дори до самото езеро, по продължение на рекичката [границата] слиза надолу и на юг до самото езеро. Там поставихме кръст, както имаше и по-рано. Преселените парици на господин Панкратий бяха предупредени устно от нас да не се връщат в казаното място на манастира, откъдето именно са били преселени, но и да не навлизат изобщо в имотите на манастирския проастий, намиращи се на запад от казаната рекичка и по продължението й на юг до самото езеро. Те самите и господин Панкратий обещаха да спазят споразумението. Когато бяха убедени в това и дадоха уверение според обичая, предаде [им се настоящото] в посочените по-горе месец и индикт.

22. БЪЛГАРСКИ НОТАРИАЛЕН АКТ ОТ XI — XII В.

Съдържа се в евангелие, съхранявано във Ватиканската апостолическа библиотека (Cod. Vatic. gr., 353, л. 31 а). Текст и превод у *Ив. Дуйчев*, Български спогодбен акт от епохата на византийското владичество, ИНА, III, 1966, с. 185—190.

† Аз, Добрина, подарих детето си на попа, а [получих] нива на „Добри гости" близо до Дражиловите ниви. И никой от децата ми, нито пък от рода ми да не се бърка с попа, също и за това, че той му е подарил . . . Защото той ми подари също 7 лакътя памучно платно и 5 ленено и 3 къбела пшеница.

II. КНИЖОВЕН ЖИВОТ И ДУХОВНА КУЛТУРА

1. СЛОВО ОТ КИРИЛ ФИЛОСОФ КАК ПОКРЪСТИ БЪЛГАРИТЕ

(Солунска легенда)

Това слово е съставено въз основа на устно народно предание и е възникнало в югозападните български земи през XI в. Превод на К. Куев в ХБЛ, с. 247—248.

Роден съм в Кападокия и се учих в Дамаск. И веднъж, когато бях в черквата на великата Александрийска патриаршия, чух отправен към мене от олтара глас, казвайки ми: „Кириле, Кириле, иди в [обширната] земя и сред славянските народи, наречени българи, защото господ те е определил да ги покръстиш и да им дадеш закон."

Аз се наскърбих много, защото не знаех къде се намира българската земя. Тогава отидох в Кипър, но като не чух нито дума за българската земя, поисках да се завърна. Обаче се побоях да не стана като пророк Йона и отидох в Крит. И тук ми казаха: „Иди в град Солун."

И аз отидох и се явих при митрополит Йоан. И когато му разказах, той ми се присмя и ми рече: „О, безумни старче, българите са човекоядни и ще те изядат." Тогава излязох на пазара и чух българи да разговарят. И сърцето ми така се уплаши, че бях като в ад и тъмнина.

И един ден, в света неделя, излязох из черквата и седнах на мрамора, замислен и натъжен. Тогава видях гълъб, който говореше и носеше в устата си вързоп [смокинови?] пръчки, двойно превързани. И той ги хвърли в скута ми и аз ги прочетох и намерих, че са 32 [или 35]. Турих ги в пазвата си и ги занесох на митрополита. Тогава те се скриха в тялото ми и аз забравих гръцки език. И когато митрополитът изпрати да ме поканят на трапезата, аз не разбрах какво ми приказва по гръцки. Тогава всички се събраха и се чудеха. Също така те ме и скриха.

Чуха и българите за мене. И великият княз Десимир Моравски, Радивой княз Преславски, и всичките български князе се събраха около Солун и воюваха срещу Солун три години, проливайки много кръв. И говореха: „Дайте ни човека, когото бог ни е изпратил." И ме дадоха.

Българите ме взеха с голяма радост и ме заведоха в град Равен на река Брегалница. Аз им създадох 32 [или 35] букви. Аз ги учих малко, а те сами много постигнаа. Те, каза господ, ще предадат на бога православната вяра и християнството.

2. БЪЛГАРСКИ АПОКРИФЕН ЛЕТОПИС ОТ XI В.

Съставен е в средата на XI в. от неизвестен автор и отразява силно развитата народна легенда за българската история. По форма принадлежи към широко разпространеното в старобългарската книжнина „Видение Исаево". Превод на *Ив. Дуйчев*, СБК, I, с. 154—161, от *Й. Иванов*, Богомилски книги и легенди, с. 280—287.

Аз, пророк Исай, възлюбен в пророците от бога господа наш Исуса Христа, дойдох по божие повеление да кажа онова, което ще стане в последните дни на рода човешки по цялата земя. Не аз разказвам това, братя, но небесният отец чрез своя дух свети ми разказа на мене. Тогава изпрати при мене своя свети ангел и вдигна ме от земята на висотата небесна, и там видях пеене на ангели, [които] пееха и славеха господа. И въведе ме отново на второто небе и там видях много други наредби и възрадвах се много за онова, което видях, и се смутиха всичките мои кости. И рече ми ангелът, който ме водеше. Повдигни се, Исайе, да видиш великата и неизречена божия слава. И въведе ме пак оттам на третото небе и на четвъртото, и на петото, и на шестото, и достигнахме даже и до седмото небе. И там видях съдия, който седеше на висок и превъзвисен престол, а около него видях да тече горяща и клокочеща огнена река и хиляди, хиляди ангели му служеха и безброй други стояха пред него. И отново видях отдясно нему ангелско пение, а от лявата му страна плач на грешниците. Тогава запитах ангела, който ме водеше, и му рекох: „Господине, покажи ми господа мой, който ме е призовал от утробата на моята майка." И рече ми ангелът на силите господни: „Слушай, избрани божи пророче Исайе, невъзможно е да видиш в тяло своя господ, но ще чуеш само неговия глас, отправен към тебе." И след това прочее чух гласа на господа-бога мой, който ми говореше: Исайе, Исайе, възлюблениче мой, иди и разправи на човешкия род по [цялата] земя всичко това, което видя и чу, и какво ще бъде в последните времена на последния род. Аз му казах: Господи, добре ми е да бъда тук и не ме възвръщай [там], отгдето дойдох. Тогава чух гласа на господа мой, който ми говореше: Исайе, възлюблени мой пророче, та как ще се поучат живеещите на земята люде? След тебе не ще има друг пророк, нито ще има след това, нито ще

възлезе на [небесата], нито ще разкаже тези мои слова. И след това веднага ангелът господен ме свали от небесата и ме постави долу на земята.

II. И след това чух глас, който друго ми разказваше: Исайе, възлюблени мой пророче, иди на запад от най-горните страни на Рим, отлъчи третата част от куманите, наречени българи, и насели земята Карвунска, която опразниха римляни и елини. Тогава аз, братя, по божия повеля дойдох на лявата страна на Рим и отделих третата част от куманите, и поведох ги по път, насочвайки с пръст, и ги доведох до реката, която се нарича Затиуса, и при друга река, наречена Ереуса. И тогава имаше три големи реки. И населих земята Карвунска, наречена българска; беше опустяла от елини през 130 години. И населих я с множество люде от Дунава до морето, и поставих им цар из тях: името му беше цар Слав. И този цар прочее насели села и градове. Няколко време тези люде бяха езичници. И този цар сътвори сто могили в земята българска; тогава му дадоха име „стомогилен цар". И в тези години имаше обилие от всичко. И имаше сто могили в неговото царство. И той беше първият цар в българската земя, и царува 119 години, и почина.

III. И тогава след него се намери друг цар в българската земя, детище, носено в кошница 3 години, на което се даде име Испор цар, [който] прие българското царство. И този цар създаде велики градове: на Дунава Дрътър град; създаде и велик презид от Дунава до морето; той създаде и Плюска град. И този цар погуби голямо множество измаилтяни. И този цар насели цялата Карвунска земя, и бяха прочее преди това етиопи. И роди Испор едно отроче, и го нарече Изот. Цар Испор царува на българската земя 172 години и след това го погубиха измаилтяните на Дунава. И след погубването на Испора, царя български, нарекоха куманите българи, а по-рано бяха [при] Испора царя езичници и безбожни и в голямо нечестие, и бяха всякога врагове на гръцкото царство през много години.

IV. И след това отново прие българското царство синът на Испора царя; името му бе Изот. И този цар погуби Озий, царя на изток, със своите войски и Голиат, франка поморски. И в годините на българския цар Изот имаше много велики градове. И роди цар Изот две отрочета: едното назова Борис, а другото Симеон. Цар Изот царува 100 години и 3 месеца и в града, наречен Плиска, почина.

V. И след смъртта на царя Изот пак прие българското царство син му Борис и бе благочестив и много благоверен. И този цар покръсти цялата българска земя и създаде черкви по българската земя и на река Брегалница, и там прие царството. На Овче поле създаде бели черкви и отиде на Добрич и там завърши своя живот. И царува 16 години, без да има грях, ни жена. И бе благословено царството му, и почина с мир в господа.

VI. След това пак прие българското царство Симеон, неговият брат. И създаде градове велики по морето, и великия град Преслав той създаде, и там в него прие царството, [което се простираше] до града, наречен Звечан, и до Солун. И Преслав град [той] гради и създаде в 28 години. И много знамения сътвори цар Симеон. Царува 130 години и роди свети Петър, царя български, мъж свет и напълно праведен. И тогава, в това време, когато царуваше цар Симеон, той вземаше данък от цялата своя земя по всяка област на своето царство: едно повесмо и лъжица масло и яйце на година. Това бе неговият данък от неговата земя, от неговите люде и нищо друго не искаше той. И много изобилие имаше в онова време при тоя цар Симеон.

VII. И след неговата смърт пак прие българското царство син му цар Петър, а той бе цар на българите, още и на гърците. И царува на българската земя 12 години, без да има грях, ни жена, и благословено бе неговото царство. Тогава прочее, в дните и годините на свети Петър, царя български, имаше изобилие от всичко, сиреч пшеница и масло, мед, мляко и вино, и вреше и кипеше от всяко божие даровние, и нямаше скъдност от нищо, но имаше ситост и изобилие от всичко по (?) изволение божие. И тогава, в годините на свети Петър, царя български, намери се една жена вдовица, млада и мъдра и много праведна в земята българска на име Елена. И роди цар Константин, мъж свет и праведен. Този прочее бе син на Константин Зелени и на майка Елена и този Константин [бе] наречен Багренородни, цар римски. И поради завист неговата майка Елена избяга във Виза град от римските елини, понеже се намери непразна, и там роди цар Константин. И томува се яви ангел господен и му благовести за честния кръст на изток. Обичаха се цар Петър и цар Константин. И събра своята войска и взе своята майка, и отиде на изток, по море, в Крайниево място. Там, гдето бе цар Константин, там бе малък град на име Византия. И дойде Константин до това място, и видя място пусто от море до море, и помисли в себе си: Ако отида в Крайниево място и намеря честния кръст Христов, на който бе разпънат Христос, и пак ще се възвърна тук на това място, и ще съградя град и ще му нарека име Нови Ерусалим, покоище на светии, а на царе украшение. Но докато отиде цар Константин в Крайниево място, тогава дойдоха някакви насилници като исполини и погубиха българската земя по морето и Петър, цар български, мъж праведен, остави царството и избяга на запад в Рим и там завърши своя живот.

VIII. След това се издигна друг цар на име Селевкия, а неговото прозвище [бе] Симеклит. И този прочее излезе из планините, наречени Витоша, и отиде на полето, наречено Романия, и там прие царството. И този създаде 5 града по българската земя: 1. Пловдив; 2. Срем; 3. Брезник; 4. Средец; 5. Ниш. И царува цар Селевкия в града Средец и по българската земя 37 години. И там цар Селевкия завърши своя живот под града Брезник. Докато създаде Селевкия 5 града по българската земя, през това време цар Константин намери честния кръст Христов. Върна се пак и отиде в град Византия и като помисли в себе си, рече: Къде е това пусто място? Аз ще съградя град и ще го нарека Константин-град. И изпрати цар Константин в Рим един зъл куратор: Иди, каза, изгони римската войска за 6 години.

Този отиде и ги изгони за 3 години. Зъл бе кураторът и се бе съвещавал с елините да погубят цар Константин и майка му Елена. Тогава видя господ тяхното високо буйство и ги порази с невидима палица [тояга] и станаха невидими. Злият куратор нямаше ни деца, ни жена. И взети бяха римляните в Новия Ерусалим. Тогава свети Константин устрои цялото Ерусалимско царство, царски палати и тръгна с войска на Дунава, и създаде град, наречен Бдин, а прозвището му [бе] седмовръхи Вавилон. И пак Константин насели българската земя от западните земи. И създаде Константин 9 града след заемането на всички тези земи. И там прекара в своето си царство 62 години и почина.

IX. След него пак настана друг цар в българската земя; неговото име [бе] Симеон и царува 12 години и почина.

X. И след това пак се намери друг цар на име Никифор, и прие българското царство. И той погуби беззаконния цар Максимиан и неговата войска. И той създаде Мотик и Морунец и Сер, а на запад Белград и Костур и на Дунава Никопол. И той царува 43 години и погина.

XI. И той имаше отроче, чието име бе Симеон Премъдри. И прие българското царство, бидейки непочтен и зъл за людете, и погуби българската, ерусалимската и римската земя, областта на царя Константина. И тогава въззоваха всички люде на цар Симеон: „О, горко ни, братя, от този цар!" Прекара цар Симеон в царството си 4 години и почина.

XII. И след това се намери цар от друго коляно на име Василий. Тогава падна венецът на благочестивия и христолюбив цар Константин на неговата глава. И прие Василий царството и погуби всички вражески земи и езически народи като някакъв храбър мъж. В дните на царя Василия много блага имаше всред людете. Прекара Василий в царството си 30 години, без жена, ни грях и благословено беше царството негово.

XIII. И в дните на цар Василий намериха се царе трима братя от вдовица пророчица: Мойсей, Арон и Самуил. И имаше [един] отрок Самуилов на име Августиан, и той прие българското и гръцкото царство, и царува 37 години.

XIV. И след това се въздигна друг цар от същата вдовица, прие царството, царува 3 години и почина.

XV. И след това се въздигна друг цар на име Роман, пак от това коляно, и прие българското царство. И той събра своята войска и се разсърди на източния цар и отиде по море на изток, като да погуби два царя, а своята войска погуби. И възвърна се от изток в град Преслав. И прекара в царството си Роман 9 години и почина.

XVI. И след това се намери друг цар, син на праведната Теодора, благоверен и благочестив цар. И той създаде велики манастири по българската и гръцката земя. И в неговото царство имаше всички блага. И прекара в царството си този цар 23 години и почина.

XVII. И след това излезе друг цар на име Гаган, а прозвището му беше Оделян, много красив. И този прие българското и гръцкото царство. И погуби в Кумида два града, които бяха оттатък морето. И създаде три града на българската земя: 1. Червен; 2. Несебър; 3. Щип. И там царува 28 години, и бе посечен от другоплеменник на Овче поле.

XVIII. И след това се яви друг цар от Константиновия град на име Арев, седна на престола на царя Константина, царува 7 години и почина.

XIX. И след това се яви друг цар от южните страни на име Тургий. И този взе венеца на цар Константин и взе цялото българско и гръцко царство, царува 17 години и почина.

И след това пак излязоха някакви насилници и измамници, наречени печенеги, неверни и беззаконници.

3. ВИДЕНИЕ НА ПРОРОКА ДАНИЛ ЗА ЦАРЕТЕ И ПОСЛЕДНИТЕ ДНИ И КРАЯ НА СВЕТА

Старобългарско летописно съчинение от втората половина на XI в. Съхранено е в известния „Сборник на поп Драгол" (сръбска редакция). Летописното съчинение има апокалиптичен характер, а по съдържание е хроника. Съдържа ценни сведения за българската история от периода на княз Борис до първата половина на XI в. Превод на М. Каймакамова от *П. С. Сречковић*, Зборник попа Драгольа. Садржина и пророштва, ССКА, кн. V, 1890, с. 10—12.

Дойде архангел Гавраил при пророк Данил и му каза така: „Даниле, желан, изпратен съм при тебе, за да ти възвестя и покажа последните дни. Сложи ги на сърцето си. И послушай заради желаещите да бъдат грях, заради живеещите да бъдат виновни." Пое ме архангела и ме постави на висока планина, където не беше стъпвал човешки крак. И ми рече архангелът:

„Сложи ги [ръцете] на сърцето си и послушай! Тези четири големи звяра, които излизат от морето, не са четири вятъра." И рекох на ангела: „Господи мой, какви са тези зверове, излизащи от морето?" И рече ми ангелът: „Това са великите царства в последните дни. Първият звяр, който виждаш като лъв, това е царството Саврово. То ще въстане срещу олтара и ще го разруши. И ще управлява своето царство 23 години и ще дойде кончината му с безсрамно лице. И ще пази властта на всевишния бог от намеса. И ще доведе йерей на своя престол. И като вземе властта, заради него ще въстане родът му от същото царство. И ще го изгони от своя престол в 73 години и ще се върне другият цар и няма да го убие. Но ще го убият другите велможи. И ще въстане други скиптър, от корена на неговия престол. И ще се нарече с името Фирнонум, което е неговото зверинно име. И ще вземе жена от Еладските [земи] места. И ще въстане друг скиптър от неговия кръст. Името му ще се пише с елински писмена от първите букви на азбуката. А на латински започват от осмата буква. И ще царствува със своята майка Василия и с нея ще твори възкресения. И с него ще съцарствува лъстивата му майка, която ще го положи на ръцете си. „Тогава аз, Данил, рекох на архангела: „Господи, боже мой, и рогове видях още." „Това е римското царство. То ще въстане в последните дни първо. Тежко на теб, седмохълми Вавилоне, защото в тебе ще съцарствуват еднородни синове. Друг скиптър ще въстане. Царят ще бъде от рода на готите. Ще има 15 години и ще бъде царството му крепко. В неговите дни ще излезе силен народ и ще се пребори с него. И ще избяга този народ от неговото лице. И после ще се върне отново този народ. И борбата прочее ще стихне. Този цар, като изнемогне зле, ще отдаде богу дух. Тогава ще въстане друг скиптър. От семето му ще бъде синът му Гаврил най-маловременен от всички. Друг скиптър ще въстане. Но ще дойде петият рог в друго време. И после ще въстане друг скиптър. И ще се говорят хули срещу всевишния. И заради своите хули ще погинат зле. И ще ги води ловец. И след това друг скиптър ще въстане. Царското му име е . . . . . Като притежава престола, ще управлява над целия свят. Но в дните на неговото управление ще въстанат в земите на царството му 4 царе: двама от изток, двама от запад. Ти видя техните образи като четири звяра, излизащи и смущаващи морето. Това са те. И ще се сразят в крепка бран. И ще се съсекат взаимно като полската трева. И ще има голяма погибел на земята. И ще въстане царят на слънчевия град и ще ги убие. Ще постигне голяма победа и ще отиде на Седмоврък. И ще установи мир сред хората. А след това ще стане сеч. И блаженопочиващите в моята вяра ще изпратят пратеници в западните страни, наречени ураниди. От град Средец

ще изстъпят мъчители и ще започнат да творят обиди. И тези ще бъдат погубени от мечове, и ще въстанат един срещу друг същите от това място. Ще извършат бран помежду си. Ще въстанат два мъчители. Първият от изток, от този град, а вторият от запад, от Главиница. И ще се срещнат един срещу друг при мястото, наречено Кродуний. И ще се съсекат. От кръвта им ще се разбушува морето. И ще дойде жена, враждебна тям, от страната на този град, където ще стои в дните на това знамение, от Перник. И като види своя брат от една и съща майка, и като удря гърдите си, ще роди младенец. И ще убият след много време нейния син. И ще излязат измаилтяните на крайния онзи остров на Дунава. И ще извършат много плен, когато дойдат до мястото, наречено Марияни и Мрака. И ще поставят мъчител на това място и ще дойдат до мястото, наречено Вельблуд [Велбъжд, Кюстендил]. И ще му помагат, но няма да успеят да му помогнат."

И каза Данил на архангела: „Кажи ми, господи мой, заради какво са тези скърби в целия свят?" И каза ми архангелът: „Понеже бог обича Измаила, ще му даде сила да удържи римската земя заради греха на живеещите в нея. Ще се вземе йерейската чест и ще оскъднеят жертвите в църквата. И ще бъдат йереите като хората в това време. Тогава ще свърши числото на измаилтяните и властта, която държаха. И ще опустеят Персида и Романия и другите острови. Живеещите близо до Ерусалим, Лаврия и Сикилия, като хулят, ще рекат: „Бягат римляните от нашите ръце. Неизвестното се таи. Ще излязат от този град, наречен Средец. И ще намерят тук някого по божие повеление, за да приеме в Меденик трохи хляб от удържащите [пазещите]. Името му е Столкуфалео. И ще го отведат в Акродун. Тук ще го помажат за царството, а хората преди това ще го смятат за починал. Той ще излезе срещу измаилтяните с голям гняв. Множество от хора ще посрещнат измаилтяните на мястото, наречено Пертон в Стоте хълма, от другата страна на Средец. Ще се разрази крепка бран. На това място има двоуст кладенец. Тогава кръвта римска ще се смеси с измаилтянската. И ще предаде бог в ръцете на царя измаилтяните. И ще освободи всички свои. И ще съгради корабни оръжия. И ще пусне свои пратеници във вътрешните римски области. И ще укроти русите бради. И така ще прогони Измаила. И тогава ще се изпълни казаното. Лъв и куче зад него ще се погнат. И идващият от Рим цар ще дойде на мястото, наречено Вардия. Ще се съпротивява Лонгий, също на това място. Като унаследи Рим, ще влезе в него и ще дойде на място, където ще има скрит съд. И ще удари в медното гумно, където е самият съд. По повеление божие той ще се открие. И ще обложи с дан хората. С това злато ще излязат от Рим с множество хора и ще отиде по същия път в Седмо-

връх. И по земята никой не ще му се съпротивява. С него ще бъде бог. И ще се чуе за страха от този цар в трите свята. И като го чуват, двеста глави ще избягат от Седмоврьх във вътрешните източни области на земята. И ще погинат зле. И ще въстане десетият рог. Малко време, около една година. И ще се бори с царя етиопски в месец август настоящия. Ще започне първият ден. Михаил ще вземе царството. И ще започнат планини да се раздвижват. Ще умират рибите в реките. И бог ще бъде с него винаги. И ще влезе в Солун от запад. И ще държи царството си с всичка сила и ще стъпче враговете си в краката. Ще царствува скиптърът в Солун. И цялата му ярост и гневът му ще бъдат срещу отмятащите се от господа. И ще се усмири цялата земя. Ще бъде голяма радост на земята, каквато не е имало, няма и да има. Ще бъдат велможите като царете и бедните като богатите. И ще възвести по четирите ъгъла на земята. Ще се съберат благоверните мъже на земята, боещи се от бога, искайки отмъщение за кръвта на невинните и поруганите черкви. И ще бъдат много слова на съборите. И ще седне царят с тях. И ще се обновят черквите с нови образи и ще съзидат вътрешните олтари и няма да има обиди и обидени в това време. И ще свърши в мир скиптърът. И ще го успокои бог. Ще въстане друг скиптър. По негово време ще въстанат трима царе от Змийската врата. И ще се потресе земята от техните лица. И ще се побоят хората. Ще побягнат в планината. Ще погинат мнозина. И няма да има кой да погребе телата на онези, които не са могли да избягат в планината. И ще пият кръв зверинна и ще ядат нечисти мъртви тела. И ще се оскверни земята от тях. Не ще може да им се противопостави никой до определеното им време, но то ще се свърши. Ще прати бог един от архистратезите — Михаил или Гаврил. И ще ги погуби. И тогава ще се възправи римският цар. И ще се пресели в Ерусалим. И тогава ще се яви син погибелен във всички къщи на Струмица. И ще се възпита във Витсаид. И ще царствува в Капернаум. Горко на теб, бедни човече! И на потомството в теб. И ти, Витсаидо, дето отрасна в тебе! И ти, Капернауме, дето ще царствува в тебе! И в него ще се яви сънът погибелен. И ще излезе римският цар при Голгота. И ще сложи царят своя венец на кръста. И ще се помоли на бог. И ще издигне ръце към небето. И ще предаде царството християнско на богаотец. И ще започне синът погибелен да прави чудеса: изворите ще пресъхнат и слънцето египетско в кръв ще се превърне. И ще се явят трима мъже, които не са вкусили смъртта — Енох и Илия. И ще се пребори с него князът погибелен. И ще го убие. На дърво ще се разпъне Исус, богът наш. И ще му вземе душата от устата."

4. ТЪЛКУВАНИЕ ДАНИЛОВО

Старобългарско летописно съчинение от втората половина на XI в. Съхранено е в споменатия „Сборник на поп Драгол". Превод на М. Каймакамова от изданието на *П. С. Сречковић*, Зборник попа Драгоља, с. 12—14.

Както се каза, от началото до края, до пришествието Антихристово, това царствуваше на земята. И така ще бъде. Тази тайна не ще се разкрие пред мнозина човеци, защото, който не я съхрани, ще погине зле. Всичко това изповяда архангел на Данил, като го понесе в облаците. И той записа на звездата, летяща и прелетяваща от полуден в полунощ. Със слово оказваше чест на царете. Седем царе венча бог и показа в кои места са царствата им. Първият Синил в Асурек; вторият Аварак в Рим; третият Навуходоносор във Вавилон; четвъртият — Чюр у персите; петият — Александър в Гърция; шестият — Ромул в Рим; седмият — Константин в Цариград. И тогава ще започне лютото начало на целия свят. Ще въстане Михаил — каган на българите. Даденото му царство на българите прие не чрез насилие. Тогава ще въстанат брат срещу брата и град срещу града, земя срещу земята. Симеон ще управлява тридесет години. А след него Петър. И ще въстанат след това дванадесет царе. И ще започнат да казват: „Аз съм." Това са тези мъчители. И ще се надигне вой в средата на земята, в най-славните градове. Името им [на мъчителите] е русите бради. И ще се сразят и ще се пролее много кръв. Ще бъде метеж велик. И ще въстане царят от Слънчевия град. И ще дойде с тях, ще превземе всички градове. И ще вземе злато от тях и сановници. И ще умре за 5 години. И ще лежи толкова години по божие повеление. И ще се роди юноша. И ще го смятат за мъртъв. Този цар ще управлява 33 години. Името му е Михаил. Той ще въстане от Слънчевия град. И ще тръгне сам на десетата година. И ще изпрати бог един ангел да го събуди и да му каже: „Стани! На тебе бог даде да царствуваш над всички народи, където грее слънцето." И сядайки на кон, ще тръгне сам. И ще дойде в Рим. И няма да му отворят. Срещу него ще започнат да говорят: „Той ходи като измамник." И той ще удари медното гумно и то ще се разпръсне на прах. И ще влезне в града. И ще се съберат патриарси, епископи и дякони. И слагайки книги, ще започнат да се препират за венеца. И ще дойде прост дякон, ще ги обори и ще започне да говори: „Това е царят." Ще вземе книгите и ще лежи пет години мъртъв. И като стане, ще отиде в Петрово царство, където лежат короната и багреницата, скрити в гроба. И по божие повеление ще се отвори гробът. И ще вземе положената багреница и царския скиптър и ще сложи короната на главата. И виждайки голямото недоволство, римляните ще започнат да го обсипват със злато. Бидейки събрал

копия, ще започне да ги развърта и да коли. Ще тръгнат от Рим 100 мъже и 100 товара. Ще дойдат до южната страна, до Главиница, и ще укротят „руските бради". И ще се надигнат трима мъчители от изток и направо ще се срещнат при Овче поле. И ще избият скопските воини, ще се върнат при Студенец. И тук пак ще дойдат две части измаилтяни. И ще изпълнят цялата българска земя. И ще върви каганът, и ще се спре при Средец. И тук ще се разразят две битки. И ще им каже при Бояна: „Оставете този плен. Върнете се по домовете. И ще започнат да говорят измаилтяните: „Да направим грабеж тук и да оставим тази война." И има тук при Студенец две врати. И ще бъде пролята много кръв. Ще потънат в кръв тригодишните жребци. И тук ще го победят, и ще избият войниците му. А сам ще избяга във Велбъжд. И тук пак ще събере бедняци, попове и дякони. И монасите от Витоша планина, където са събрани много светии от цялата земя, ще тръгнат с кръст срещу Измаила. Патриархът ще тръгне пред тях. И ще започнат да се боят измаилтяните и ще прекратят войната. И ще се весели каганът в Солун. И ще дойдат угрите със страшна сила в Солун. И третата част ще остане на кръщение, защото обича бог Измаила. И ще му даде бог сила и ще излязат срещу угрите солуняните и ще ги избият. И ще оставят оръжията и ще бъде добра година за този цар. И ще бъде живот, какъвто не е бил никога. Ще има всичко. Ще се обновят светите черкви. Ще се изградят сребърни олтари. Ще се възвърнат войниците — едни в Струмица, а други в Главиница. Тази земя ще се нарича майка на всички земи. И оттук ще се разпръснат всички народи по цялата земя. Ще бъде такава радост! И бедните ще бъдат като властелини, а властелините като царе. А царят, като разпръсква словото, ще бъде в образ божи три години. И ще напусне бог земята. Ако се боят от вярата на бога, то ще се умножат дните. Ако ли са зли, то ще се съкратят и годините им. Ще остане един от рода. Тъкмо ще се усмири земята и ще дойде бременна жена. Ще излезе от града в полето, плачейки за своя брат. И като плаче тук, ще роди син. И той ще управлява царството 190 години. Неговият баща ще бъде от български, а майка му от гръцки род. И той ще държи царството в Пела. И като се покланя три пъти, ще свали венеца. И ще каже на господ: „Предавам царството земно и почивам в мир." Тогава ще се роди погибелният син в хижа. Ще се възпита във Витсаид и ще се върне в Капернаум. Тежко на теб, като се роди в теб. И ти, Витсаиде, като се възпита в теб. И веднага ще се яви погибелният син в Пела и ще управлява царството. И ще излезе на Краневo място, на Голгота. И ще положи венеца на кръста. И ще се помоли на бог и на отец, и тогава ще започне синът погибелен да държи властта. Ще сътвори знамения и

чудеса. Изворите в тъмнина ще се превърнат. И ще се появят двама мъже — Енох и Илия. Тогава ще дойде Антихрист. И тия [мъже] ще дойдат боси. Ще дойде (Антихрист) не за живот, а ще бъде облечен като измамник. И в дните на тяхното пророчество небето ще се затвори, не издържайки, както и преди, в дните на Илия. Реките ще се препълнят с кръв. Ще порази земята всяка рана като желана, ако някой не я послуша. Тук ще бъде убит с думите на мъчителя. И ще свърши своето пророчество. Ще се обърне погибелният син и ще я убие. В Ерусалим ще има загинали, заради тях ще страда Антихрист, ще управлява четири месеца и ще погуби много и тогава от убитите ще се възродят всички народи. И ще стъпят на краката си. И ще чуят гласа, говорещ от небето. И ще се възнесе към небето по образ господен над облаците. И ще бъде страх господен във всички живи. Во веки слава на отца, сина и светия дух — сега и преди. Во веки веков, амин!

5. НАРОДНО ЖИТИЕ НА ИВАН РИЛСКИ

Това е най-старото известно житие на прочутия български светец. Написано е през XII в., преди пренасянето на мощите на Иван Рилски в Унгария през 1183 г. Превод на *В. Сл. Киселков*, Свети Иван Рилски, С., 1940, с. 76—88, от *И. Иванов*, Жития на Иван Рилски, ГСУ ИФФ, XXXII, 1936, с. 28—37.

Имаше един набожен, благочестив и христолюбив човек. Той се боеше от бога и му служеше със страх. Той постоянно се обливаше в сълзи и си припомняше пророческите думи, казани с Давидовите уста. „Всяка нощ обливам леглото си, със сълзи измокрям постелката си." И понеже имаше такава голяма вяра, той стана, та напусна света.

Той беше пастир и не притежаваше нищо освен един брат и един вол.

И когато намисли да отиде в пустинята, взе вола и замина. И никой не знаеше накъде се той отправи от мястото си.

Тогава дяволът, който ненавижда доброто, влезе в сърцето на брата му и убеди людете [да го преследват]. И те го догониха в полето, наричано Мърдища, под големия дъб.

И по внушението на дявола те започнаха да го връщат от божия път. И щом започнаха да го връщат, той им извърши голяма божия молитва. И едва изпроси звънеца, що носеше волът, за знак от света и нему за спомен — за да се знае, що изнесе от света светият отец Иван. А вола му взеха.

И със светите си ръце светият отец завърза вола под дъба, наричан големия дъб. И от онова време се нарече „дъб на светия отец". Дори до ден днешен личи въжето около дъба — чудо на светия отец.

И отвърна той светото си лице от тях и отиде в Рилската пустиня. И като се обърна към тях, той нито ги благослови, нито ги прокълна, а им извърши знамение, като каза: „Аз ви напущам с присмех и подигравка."

И отиде в Рилската пустиня. И стигна в местността, що наричаха Голец. И там престоя 7 месеца.

И брат му пак се затъжи за брата си. И замина да го дири. И отиде и го намери в тази местност. Като видя, че иде към него и че е наскърбен, светият отец се помоли на бога, като рече:

— Небесни отче, вседържителю, начало на всичко, неизобразимо божество, сине божи и единородни Исусе Христе, който си се въплътил заради нас и си ни дал образ! Душевни утешителю, който идеш у нас от бога! Благи утешителю, навсякъде бъди винаги с мене и не пренебрегвай сълзите на мене, който ти се моля през всяко време! Господи Исусе Христе, царю на небето и земята, макар и да съм недостоен да казвам това, но като се надявам на голямата ти милост, защото ти си казал нам: „Искайте и ще намерите, просете и ще ви се даде, чукайте и ще ви се отвори", дръзнах да говоря тия думи. Нямам друг утешител и събеседник, нито баща, нито майка. Ти си ми покровител, ти си ми творец, ти си ми утешител, ти си ми застъпник, ти си ми наставник, ти си моята вяра, ти си моята сила, ти си и моето униние, ти си моята усмивка, ти си моят питател, ти си моят помощник. Ти всичко създаваш — видимото и невидимото, явното и неявното. Ти си моят баща и на тебе, господи, се моля аз, грешният. За помощник никого нямам и само към тебе, единствения бог, поглеждам. Само в тебе се хваля и в тебе се утешавам. Единствен аз съм в тази пустиня и нищо нямам със себе си освен една тояга."

Тогава дойде от небето глас и му рече: „Радвай се, светило мое в тая пуста снежна планина! Радвай се, моя светла деннице! Радвай се, мое светло слънце в Рилската пустиня! Радвай се, пустинослужителю, който си ангел в плът! Стани, вземи тоягата си и иди в приготвеното за тебе място, в пещерата под планината!"

И той отиде, намери пещерата и влезе. В нея слънце не проникваше, нито вятър вееше. Само един ангел идваше при него и му донасяше манна без почивка. И никога сълзите му не спираха, когато се молеше богу.

Дохождаше дяволът-прелъстител и му говореше ангелски слова. Той искаше да го изведе от това място, но не съумя нищо да му стори. С него беше и братовият син на светия отец. И дяволът, зъл прелъстител, отиде при брата на светия отец и го наклевети, като му рече: „Аз найдох брата ти и твоето дете при него в пустинята, където нито слънце грее, нито вятър повява, а само едните зверове живеят. Детето ти ще бъде изядено от тях." Като чу тези дяволски слова, братът на светеца се разлюти и подучен от дявола, с гняв отиде да го изведе из пустинята. Но понеже той не знаеше накъде да върви, прелъстивият дявол му рече: „Аз ще те заведа на мястото, където брат ти живее, но твоето дете досега е изядено от зверовете." Като чу това, братът на светеца се натъжи за детето си и рече на дявола: „Друже, заведи ме на мястото. Ще извърша, каквото пожелаеш!" И тръгна дяволът пред него и двамата отидоха на мястото, където беше светият отец, пустинникът Иван.

Като го видя, светият отец се помоли на бога, като каза: „Боже вседържителю, сила непобедима, помощ в беди и войни, пастирю човеколюбив, отче милосърден, надежда на обезнадеждените, помощниче на тези, които молят за помощ, сътрудниче на смелите, утешителю в бедите, чуй ме, господи, и се смили над мене! Избави ме от този похвален враг, спаси ме от бедата, която ме е сполетяла, окажи ми милост и ме спаси с всички, които ти угаждат! Да, господи, не ме напущай, да не тържествува този враг!" Така той се молеше.

Подучен от дявола, дойде брат му и му каза думите на дявола. Той искаше да измами светеца, да го отклони от божия път и да го отлъчи от ангелския лик.

Като разбра, че това не са думи на брата му, а на дявола-измамник, който не обича доброто, а злото, светият отец Йоан погледна към небето и каза: „Господи, Исусе Христе, не ме отблъсквай от лицето си и не страни от мене във време на скръбта ми, а ме спаси от моя враг, както избави Даниил от устата на лъвовете, Текла от огъня и Ананий, Азарий и Мисаил от огнената пещ. Господи, спаси ме от този ненавистник, за да проживея краткия преходен живот, и ме упъти към твоето пристанище, както си упътил Израиля [евреите], който бягал през морето като по сухо, а морето обляло враговете му. Господи, смили се и сега над мене! Низвергни пакостника, който се изправил пред мене, и посрами моя враг, който се бори с мене! Господи, ти познаваш човешката суета, бъди ми помощник и убий натрапниците, които искат да ме нападнат, които не знаят твоите заповеди! Превърни ги в съучастници на ада и на червеите и хвърли него [дявола] във вечния огън и във външната мъка, където червей не заспива и огън не гаснее! А на своя раб, господи, дай сила, бодрост и помощ, за да върви по твоите стъпки и да ти служи во веки веков! Амин."

Като чу, че светият отец Иван каза „амин", дяволът се изплаши и побягна на мястото си, а братът на светеца остана. Брат му разбра силата на светия отец и не посмя да му говори нищо. Той остана сам, а дяволът, който го подтикваше към лоши думи, понеже искаше да го отклони от божия път, избя-

га. И приближи се брат му, и с голяма молба и с множество сълзи искаше да му освободи детето. Светецът пусна детето и то замина с баща си. То беше набожно дете. И понеже пустинножителят отец Иван знаеше, че детето е набожно, той се помоли на господа и рече: „Господи, нека не загине душата на праведното и не го пиши с грешниците!“ И бог чу молитвата на светия и преподобен отец Иван. И този час заповяда на една змия и тя ухапа детето, което вървеше по пътя с баща си. И повърна се баща му, та разказа на светия отец Иван. Светият отец изслуша за детето, прослави бога и рече: „Господи, приеми душата на праведното! Нека почива заедно с Аврам, Исак и Яков!“ И в същия час излезе душата из детето. А баща му го взе и го занесе. А светият отец Иван заповяда да отнесе детето в местността, наречена Осеново. И баща му го погреба и си замина.

И заради тази праведна душа светият отец Иван посещаваше местността и си я превърна в покоище. А змията превърна на камък, за да се знае силата на молитвата на светия отец Иван. И людете, които дохождат, вземат от нея за лечение на всичко.

И в пещерата направи [жилище] светият отец Иван, без да излезе три години и шест месеца.

И излезе вън, и намери скала. Височината ѝ беше 40 сажена, а широчината ѝ — като голям щит. Той се възкачи на тази скала и стоя на нея седем години и четири месеца. Той не почива нито денем, нито нощем: биеше се по гърдите, правеше коленопреклонения, обливаше се в сълзи, постеше и бодърствуваше, измъчваше тялото си в мраз и бури, понасяше горещината и град от небето, постеше и бодърствуваше деня и нощя. За тези негови подвизи и мъки господният ангел донасяше на небето пред бога. Бог узна за неговата търпеливост, та ангелът господен идеше при него да му носи манна.

Като узна, че бог се вслуша в неговата молитва, първият враг [дяволът] се разгневи. Той взе мнозина други със себе си и направи събор. Те дойдоха на мястото, където светият отец Иван стоеше на скалата, молейки се на бога. Те дойдоха неочаквано с голям страх и мислеха да изплашат светеца, понеже искаха да избяга от мястото си. Но не можаха нищо да му сторят, защото господен ангел го пазеше и го ободряваше. И дяволът започна да бяга. А светият отец Иван стоеше върху скалата, денонощно молейки се на бога, без да престава сълзи да пролива. Но идващите дяволи го смъкваха от скалата, чиято височина беше 40 сажена. Но той не желаеше да тръгне по друг път. Макар че до мястото имаше малка пътека, той, откъдето го спускаха, пак оттам се възкачваше. А висока и стръмна е скалата, гдето спускаха и мъчеха светеца. Но той

с радост приемаше всичко това. И до ден днешен личат по скалата стъпките от нозете му, както и кръвта му.

И като се натъжи, той погледна към небето и рече: „Боже вседържителю, не ме напущай и ми бъди помощник срещу тия дяволи! Спаси ме и ми помогни малко да премина тази неволя! И не спомняй греховете ми, що сторих или словом, или делом, или с помисъл, или волно, или неволно! Като милосърден бог, помогни ми, за да не каже законопрестъпникът: где е неговият бог? Затова, господи, погрижи се да ме избавиш от тоя враг, та да се прослави името ти во веки!“

И когато светият отец Иван рече „амин“, в същия час ангелът удари по каменното клепало и звънецът позвъни над гроба на светия отец. И разтърси се пустинята, и затрептя като езеро; като камбана екнаха и горите.

Щом чу „амин“, клепалото и звънеца, дяволът забягна в приготвеното му място, където няма светлина, а има постоянно мрак.

И в същия час дойде ангел от небето, говорейки от [името на] бога: „Възлюблениче мой, мъжествувай и се крепи! Аз съм винаги с тебе. Не се плаши, а се радвай, сънародниче на моя пророк, предтеча и кръстител! Защото и той биде откърмен в пустинята, а ти възлюби пустинята. Той се роди от безплодна, а ти — от плод. Радвай се, пресвета моя деннице, в тази пуста гора! Радвай се, пресветло мое слънце в Рилската пустиня! Радвайте се и вие, гори, които приехте светилника на пустинята! Тържествувайте, всички люде на земята, които се прекланяте пред мощите на пустинножителя Иван! Радвай се и ти, пустиньо, която прие своя светилник и моя събеседник, равен на ангелите, земен ангел и небесен човек!“

Тогава дойде при него Йоан Богослов. И като го прегърна, както майка своя младенец, целуна го и му рече: „Радвай се, възлюблениче господен, защото ти се приготви венецът на славата, понеже се разнесе известността ти! Стани, вземи си тоягата, иди в по-ранишното си място, където си приел монашески образ, и там остави тоягата си, за да служи на света за личба, а на тебе за помен, защото от господа така ти е отсъдено.“

Като стана, пустинножителят отец Иван отиде в местността, където първом прие монашеството, под планината Руен, в местността, наричана Скрино. И замина оттам. Никой го не видя кога пристигна и кога замина. Според господнята заповед той остави тоягата си на света за личба и за свой помен.

Като стана, отиде в Периг. Близо до реката по име Струма намери скалисто място и там си направи покоище. Оттам отиде в планината Витоша и си построи тук покоище. И дойде при него ангел господен и му рече: „Радвай се, служителю божи и събеседниче на ангелите! Извърши, което ти е заповя-

дано! Стани оттука и иди на мястото си, приготвено за тебе в Рилската пустиня!“

И съгласно ангелската заповед той стана и отиде в местността, където със светите си ръце беше си приготвил гроб — в Рилската пустиня.

Тогава беше цар Петър в град Средец. Разнесе се мълва за светеца. За него чу и цар Петър. Той избра девет души опитни ловци и им заповяда да отидат в Рила да ловят лов, като им поръча, говорейки: „Да не се върнете при мене, докато не найдете мястото на светия отец, та и аз, като отида, да му се поклоня.“ И мъжете заминаха да ловят лов, както им заповяда царят. Те дириха мястото на светеца, но не го намериха. И много дни те престояха в пустинята, но нито мястото найдоха, нито пък уловиха лов. Те се натъжиха, но не можеха да се върнат при царя, защото не бяха свършили нито една от работите, що царят им беше поръчал. При това те не бяха яли и много дни. Те изрекоха името на светеца и се помолиха, като казаха: „Отче свети, открий ни се, та да не погинем от царя!“ И те му домиляха, защото светият отец знаеше решението и помислите на царя. В същия час те откриха малка пътечка. И прославиха бога. Те тръгнаха по пътечката и го намериха.

Светият отец ги видя и ги запита: „Деца, за какво сте дошли? Нима досега вие не сте яли?“ Той чувствуваше, че те не са яли пет дни. Те му изповядаха цялата истина. В същото време един ангел от небето беше донесъл на светеца храна във вид на шипки. По божие повеление тя се превърна на просфора. Той им предложи да се нахранят от манната. Но между тях имаше един многоядец. Щом видя малката просфорка, той помисли в сърцето си, като си рече: „Само тази просфорка що е за нас девет души?“ Светият отец Иван разбра мисълта му и като въздъхна, рече в сърцето си към бога: „Господи, както си наситил с пет хляба пет хиляди души, извърши и тук своето чудо и им благослови тази трапеза!“ И всички ядоха и се нахраниха, и половината от просфората остана. Един от тях беше болен, но като се нахрани, веднага оздравя според реченото в книгите: „Човекът яде ангелски хляб.“

Тогава тези люде заминаха и прославиха бога. Те се върнаха радостни при царя и разказаха всичко, каквото видяха у светеца. Като чу, и цар Петър прослави бога. Той взе със себе си множество люде и войниците си и замина да види светия отец. Стигна до реката, наречена Рила, и му казаха: „Ето, където извира тази река, там е светият отец и неговото място.“ И възлезе по реката, и стигна до скалата, наречена Стог. Но не можаха да преминат, защото беше стръмно и тясно. И отидоха в планината, наречена Книшава, и му посочиха гората и скалата, където живееше светият отец.

Царят пожела да отиде, но не можа поради пустинята. Ала тутакси изпрати две момчета и им рече: „Като стигнете, кажете на светия отец [от мое име]: Отче, дошъл съм да видя светото ти лице, ако ти е възможно.“ А светият отец им отговори, като каза: „Идете и му кажете [от мое име]: Свети и славни царю, всичко е възможно от бога, а не и от човека. Ако искаш да ме видиш и да те видя, ти постави шатъра си на върха, а аз ще задимя — ти да видиш дима, а аз да видя шатър, защото е заповядано така да се видим ние.“

И светият отец произведе дим като стълб до небето. Цар Петър видя знака на светия отец, а светият отец погледна шатъра. Тогава и двамата прославиха бога и един другиму се поклониха. После цар Петър напълни чаша със злато и му я изпрати, като каза: „Приеми това от мое величество, за да ти послужи, за каквото пожелаеш.“ Светият отец Иван взе чашата, а златото върна, като каза на изпратените от царя момчета: „Идете и така кажете на царя: Твоят брат казва: Брате мой, не само с хляб човек живее, но и с божие слово, както е писано в евангелието. Аз, брате, нито войска ще въоръжавам, нито пък стока ще купувам. Затова вземи си златото, понеже то на тебе много трябва. А чашата задържах да спомен от тебе и за знак от света.“ И повърна златото, а пък чашата задържа, като каза на момчетата: „Кажете на царя: Скоро напусни това място, понеже е опасно, та да не погинеш ти и всички, които са с тебе!“ Като чу думите на светия отец, в същия час стана и си отиде. И оттогава това място се нарече Царев връх, дори до днес.

После дойде Йоан Богослов и рече на светия отец Иван, като каза: „Изпратен съм от бога, за да ти съобщя радост. Радвай се, възлюблениче мой и служителю господен, венецът ти се приготви!“ И веднага долетя бяла пчела и се вмъкна в устата му. В същия час той започна да лети духом из въздуха като орел и като гълъб. . . по горите. Като видя това, Йоан Богослов си отиде, а преподобният пустинножител отец Йоан почина в мястото си, приготвено му от господа, в 18-и ден от месец август. И лежа тялото на светеца, без да знае някой. Само ангел господен му прислужваше.

И много дни се изминаха. Цар Петър пак изпрати да узнае за светия отец. И започнаха пак да го дирят, но не го намериха. Завърнаха се при царя и му казаха: „Не го намерихме.“ Царят съжали много всички. И прослави бога и рече: „Наистина не бях достоен да видя светеца.“

Като се измина много време, царят пак изпрати ловци в светата местност, да му ловят [лов]. Човешка душа не се намираше там, в пустинята, а само зверове едни. Те прихождаха при гроба на светеца и се излекуваха от недъзите си: който

беше сляп, прогледждаше; и хроми се излекуваха, щом дойдеха при гроба на светеца.

Ловците откриха диря. По нея те стигнаха до мястото на светеца и видяха много зверове. Те не се отделяха от светеца, понеже искаха да получат милост от него. Ловците се зарадваха, че ще уловят лов. Но тогава зверовете забелязаха човешко лице и се изпоплашиха. А звънецът позвъни и клепалото заклепа. Голям ужас обхвана ловците, та замислиха да бягат. Но съзряха горящото кандило. Те отидоха, видяха тялото на светеца и прославиха бога. Тогава напуснаха лова, завърнаха се при царя и му съобщиха за светеца, каквото видяха.

Като чу, царят се зарадва за светеца. И тутакси му се яви насън ангел господен [и му заповяда] да изиска тялото на светия отец, защото беше речено да лежи то в град Средец. Събраха се люде, за да идат да донесат тялото на светия отец. И те отидоха, но не можаха да вдигнат тялото на светеца. Те много се наскърбиха и започнаха да се молят богу. Тогава дойде до светеца глас, който му каза от небето: „Възлюблениче мой, извърши, което ти е заповядано!“ И веднага се вдигна тялото на светеца, а хората започнаха да викат със силен глас: „Господи, помилуй!“ И отидоха, където желаеха, отиваше и светото тяло по божие повеление.

Пристигна тялото на светеца в град Средец. Направиха му ковчег, въздигнаха му храм и в него положиха светото тяло на преподобния отец Иван, рилски пустинножител. Болните, които идат при него, получават изцеление.

Такива чудеса извършва славният преподобен отец, пустинножителят Иван, с благодатта, що му дал нашият господ Исус Христос.

Бъди помощник на нас, които слушаме, четем и пишем, та да се удостоим с милост и опрощение на греховете си в съдния ден по благодатта и човеколюбието на нашия господ Исус Христос, комуто подобава слава, чест и поклонение — на отца, на сина и на светия дух — сега, винаги и във вековни векове. Амин.

6. ПРОЛОЖНО ЖИТИЕ НА ГАВРИЛ ЛЕСНОВСКИ

Гаврил Лесновски е роден в планинските краища на Северна Македония през XI в. Той е основател на прочутия Лесновски манастир. В известния Станиславов пролог от 1330 г. е запазен най-ранният препис на неговото проложно житие. Превод на В. Гюзелев от БСМ, с. 395.

В този ден [15 януари] е паметта на преподобния наш отец пустинножителя Гаврил Лесновски.

Този преподобен наш отец Гаврил беше син на благородни и богати родители и беше даден на книжно учение и с божие изволение преуспя. Като достигна зряла възраст, го венчаха за

невеста от добър род, макар че той не желаеше. И с божие изволение неговата съпруга умря. Тъй като той не желаеше да се ожени отново, отиде в манастир и стана монах. И като взе голямо богатство, и тръгна.

И чрез проявлението на великия архистратег Михаил възлезе в Лесновската планина, създида храм на името на самия архистратег, постави игумен, събра монаси и тук остави цялото си имущество. И като се оттегли в планината в мълчание, бдение и молитва, без сън пребиваваше ден и нощ и много мъки прие от бесовете. А като изминаха тридесет години, дойде в манастира и почина. Неговото тяло беше погребано в земята още други 30 години. И се появи благороден русин в Средецкия град. Той дойде, взе го [мощите на Гаврил Лесновски] и направи ковчег и тук постави неговите мощи, които извършиха много чудеса: слепи прогледнаха, хроми се изцериха, поразените от нечестив дух всички получиха добро изцеление чрез докосването на светите мощи. И след много време неговите мощи бяха пренесени в града български Търнов и положени бяха на Трапезица [в черквата] „Св. Апостоли“, където и досега лежат, като дават изцеление и до ден днешен.

7. ЖИТИЕ НА ПРОХОР ПШИНСКИ

Проложно житие на Прохор Пшински от XIII в.

Текст и превод у *Кл. Иванова,* Две нови проложни жития на Иван Рилски и Прохор Пшински, сб. Старобългарска литература, IV (под печат).

В същия ден [е паметта] на преподобния отец Прохор.

Той беше от Вранейската митрополия. А той, като остави отечеството на своята митрополия и излезе, се засели в планината, наречена Козяк. И много напасти прие от бесовете. И така, като благодареше на бога, предаде своя дух на бога.

Като чуха благоверните християни за неговото успение и като дойдоха, взеха мощите му. И съградиха на негово име черква на реката, наричана Пшина, и положиха в нея мощите на светеца, които изцеляват и до ден днешен.

Народно житие на Прохор Пшински

Прохор Пшински е живял през XI в. и е основал манастир край река Горна Пшиня, приток на Вардар. За неговото провъзгласяване за светец за първи път се известява в Поровския пролог от XIII в. Запазените преписи на неговото житие са от XVIII в. и представляват новобългарски превод на среднобългарския оригинал. Превод на В. Гюзелев от БСМ, с. 401—404.

Месец септември, 14-и ден — памет на преподобни и богоносен наш отец пустинножителя Прохор, който бе роден от благочес-

тиви родители в овчеполските села — баща му бе на име Иван, а майка му — Анна. И те нямаха чеда и се молеха непрестанно на бога да им даде господ едно чедо — мъжко или женско. А бяха родителите му благородни, бояха се от бога, раздаваха милостиня и своето имущество на нищите. И като видя бог тяхното желание, изпълни го и им дарува бог чедо мъжко. Те се възрадваха с радост голяма, кръстиха го и му дадоха даруваното от бога име Прохор. Наистина този Прохор беше светилник на света, наистина постник, наистина пророк и с дар на пророчество, наистина мъченик, който лежа на камък. Кой език би могъл да разкаже за неговия труд на земен човек, на небесен ангел? В планината търпеше зимното мъчение и студа, а лете зноя и слънчевата топлина. И обдари бог неговите родители с този свят отрок. И той просия с добродетел като звезда, изгряваща от изток до запад, и наистина бе втори Самуил този свят отец Прохор Пшински, пустинножител бе, озарен от благодат.

Като достигна до зряла възраст, неговите родители започнаха да му говорят за бракосъчетание и му досаждаха баща и майка: „Сине мой, да намерим девица за теб, за да има наследник на нашето имение." Тогава светецът се почуди що да прави. Тогава отиде в черквата божия и се помоли светецът богу да го настави бог по пътя към спасението. И по някое време той прочете в светото евангелие що говори Христос: „Който обича баща си или майка си повече от мен, не е за мен достоен; който обича жената или децата, не е за мен достоен; оня, който вземе своя кръст и след мен тръгне, ще приеме благодат и ще наследи живота вечен." И така светецът се молеше на бога и изплака своята душа, за да го настави бог по пътя на спасението.

И като излезе от черквата, веднага се упъти да бяга в планината като елен към извор; такъв беше и свети Прохор в пустинята. Доближи в планината малък вертеп и тук намери малка пещера и малък водоизточник. И тук се засели светецът като в царски палат. Храна му беше зелето и корените тревни и ядеше веднъж в седмицата. И кой може да разкаже неговите мъки и сълзи, и подвизи, и падения в зимен мраз и летен зной? И той бе на това място 32 години, без да вижда човек, но със зверовете живееше.

И по божие внушение светецът веднъж стоеше пред своята пещера, когато при него дойде силно задъхана сърна. Той поглади с ръка звера и рече: „Чедо, от какво си измъчено?" А ловецът Диоген, който гонеше този звяр, се приближи до пещерата и видя стареца и звера, който лежеше под неговите нозе. Уплаши се Диоген и започна да бяга и се засрами от стареца. А старецът го повика по име: „Диогене, не бягай, върни се, и аз съм човек." Тогава от страх, като чу стареца, който

по име го знаеше, дойде Диоген, падна в нозете му и помоли благословение от светеца. И светецът го благослови и му рече: „Диогене, предречено е да идеш в Цариград и да станеш цар. Но когато вземеш престола, помени и мене, стареца, от дара, който ти е предречен." И си отиде Диоген от светеца, дивейки се на себе си, и забрави стареца, който му говореше. А зверът, като стана, мина през потока. Старецът го видя, напусна вертепа, тръгна към вътрешната пустиня и като се скита, намери тясна пещера и тук се засели светецът. И като пророчествува и благослови, рече: „Бог да благослови това място. . ."

В един ден, когато светецът се молеше на бога в своята пещера, дяволи нападнаха пещерата и се нахвърлиха върху него. След като им направи кръстен знак, те изчезнаха. И след малко пак дяволът се преобрази на звяр на име лъв и дойде при него. Светецът се уплаши, но изведнъж се яви ангел на светеца в пещерата и дяволът стана невидим. Като видя ангела, светецът благодари на бога, който изпрати ангела свой и помощ на светеца.

И пак се яви светецът на Диоген и му рече: „Да отидеш в Цариград и да станеш цар. И не ме забравяй." И тозчас Диоген отиде в Цариград; и като дойде в Цариград, видя тук множество народ събран, за да постави цар. Диоген се скри на едно място. . . Патриархът стоеше на високо място и светецът Прохор разкри в съня на патриарха, че Диоген трябва да бъде този цар. Патриархът го потърси, но не го намери. И жребият падна върху Диоген, но рекоха хората: „Не искаме този да бъде цар." Втори и трети път хвърлиха и пак падна жребият на Диоген. Така и стана — поставиха го на царския престол. И когато стана цар, свали своята риза, сложи я във вътрешната стая и Диоген забрави светеца.

А светецът беше на онова място тридесет години и видя чрез светия дух своята кончина, прекръсти се и видя да влизат в пещерата свети ангели и се помоли светецът много за света и за православните царе и почина на четиринадесетия ден от месец октомври. А тялото му лежеше на земята нетленно. И се яви светецът на Диоген и рече на царя: „Забравил си твоята дреха и мене споменатия старец." Диоген седна на своята колесница с патриарха и със своята свита и тръгна да дири светия старец на мястото, където го видя, когато гонеше звера. Не го намери на това място. Почуди се царят къде да намери светия старец. И съгради прекрасен храм на неговото име. А когато искаше да се върне в Цариград, светецът му се яви нощем: „Царю Диогене, потърси ме във вътрешната пустиня и ще ме намериш." И тръгна царят със своите слуги да потърси светеца и дойде на мястото, където смяташе, че ще го намери, и постави стража по божие повеление. А един старец видя бял орел, който долетя в пещерата. Този старец, който

видя орела, тук съгради черква. А царят отиде на това място в пещерата и намери в пещерата нетленните мощи на светеца. Царят и патриархът коленичиха пред мощите на светеца и му се поклониха; и взеха царят и патриархът мощите на светеца на рамене и го отнесоха на река Пшиня. И тук царят направи ковчег и го украси със злато. Намисли царят да го занесе в своя манастир, съграден от него в памет на светеца, но ковчегът с мощите беше неподвижен. И пак в съня на царя се яви светецът: „Не ме отнасяй оттук."

И на другия ден, след като стана, царят създаде тук прекрасна обител на името на свети Прохор, освети го и положи царят мощите на светеца с ковчега в черквата. И го положи в дясната страна на олтара, където е и малката черква. И така изтече миро от светеца и се напълниха всички църковни съсъди; той даде изцеление: на слепите да прогледнат, на хромите да проходят, на болните здраве. Тогава с радост неизречена се възрадва царят и така постави цар Диоген игумен, икономи, йеромонаси и монаси, и им даде царят метоси за цялостно препитание и отиде в Цариград с благодарност, че се сподоби с такъв дар.

И така и ние да се сподобим с изцеление на душата, спасение и телесно здраве — амин. О, дивно чудо, и до днес изтича миро от гробницата на светеца и дава изцеление на всички, които с вяра идват на поклонение до неговата света гробница. На нашия бог слава во веки — амин.

8. ИЗ ЖИТИЕ НА ЙОАКИМ ОСОГОВСКИ

Българският светец от Северна Македония Йоаким е живял в края на XI — началото на XII в. Той е основател на Осоговския или Сарандапорския манастир. Неговото житие е познато по преписи от XV в. Превод на В. Гюзелев от БСМ, с. 405—418.

Житие и живот на преподобния наш отец Йоаким Сарандапорски.

Царуващият наш господ Исус Христос, който обладава небесата и земята, и морето, и всяка останала твар, понеже над всички царствуващи е цар и над господствуващите господ, единичък има безсмъртие. . .

Други пък с пост и молитви изнуряват своята плът, като избягват от света, за да отшелничествуват. Те отиват в планините и живеят в пущинаците, молейки се с молитви и в сълзи. На тези прочее се явиха като новоподражатели и ревнители на такъв живот чудните и истинските новопросвещени наши отци и пустинножители, небесните човеци и земните ангели, другарите Христови Йоан и Прохор заедно с Гаврил, а с тях и преподобният наш отец Йоаким — честна четворица богоизбрано съдружество, трудолюбиви Христови дейци, които излязоха с

рало да направят браздата на вярата и да сеят духовно семе, както и узрелия клас да пожънат, плод добродетелен на Христа да принесат.

Светият преподобен наш отец Йоан прелиташе по планините като птица, а пък в планините високи като елен. Така и този блажен се изкачи на висока планина, която обикновено хората наричат Книшава, и се установи там и се приобщи към единния владика и бог. Сам-самин беше и събеседваше, като извънмерно се отрудяваше с пост и молитви, с поклони и всенощно бдение. И многократно изкушаван от бесовете, беди и напасти приемаше. Заради това се сподоби от владиката и бог с велик цар над всички, както и светият Йоан Богослов да идва при него и да му предава божието слово.

Светият преподобен наш отец Прохор, макар и да не приличаше по нищо на Йоан и неговите трудения, пожела във всичко да се изяви като негов подражател. . . На този преподобен по божие повеление се случи да достигне до Вранянската пустиня, край реката, наречена Пшиня; тук се сподоби с постническо и равноангелско житие, като се подвизаваше добре и богоугодно. С мир по желание Христово се всели в небесната обител. След неговото успение светите негови мощи даже и до ден днешен извършват дивни и преславни чудеса. Тогаз по повеление на някой си от благочестивите царе бил издигнат храм на преподобния на името на светия великомъченик Христов Георги.

Светият и преподобен наш Гаврил достигна в наречената така Лесновска планина и там добре се подвизава, имаше добродетелен живот и с мир в господа почина. И тук му се създаде храм на името на архистратиг Михаил.

Този пък свят наш преподобен отец Йоаким се уподоби на Игнатий Богоносни. Устреми се като звезда многосветла от запад на изток и дойде в областта на Осоговската планинска пустиня, имайки си за пазител и водач ангел божи, и се насели там. . . И той най-напред в една дълбока нощ отиде в дома на един болярин в тази област — благоверен и много богат, в едно село, което обикновено се зове Градец. В него черквата беше малко здание. При нея дойде преподобният и за да извърши молитва, седна пред черквата. И като дойде гореказаният болярин до черквата, намери го седящ пред нея и от него прие благословия и започна веднага да говори с него. И като подхвана думата, преподобният му рече: „На теб, брате, открито ще ти изповядам, че от много труд ми дойде до гуша. Слушах, че в тези области и в Осоговските планини е много удобно за въдворяване на иноци, най-вече за искащите да отшелничествуват и да се трудят искрено за бога. Така и аз, понеже съм невежа и не зная пътя, по който там да ида и да получа желаното от мен, за това кажи ни известното." Боляринът му

изказа опасно цялата истина и му посочи мястото, което е подножието на Осоговската планина при реката, наречена Скупица, някой от тамошните потоци, което обикновено се нарича с названието Бабин дол. „Това е, което търсиш, рече, честни отче. Това е мястото и то е такова, че ще бъде по твоя воля и угода. На това място има такава пещера и изцяло изпъстрена, обаче мястото е усойно."

Преподобният възприе изцяло съвета на болярина. . . Когато настъпи утрото, като стана, преподобният излезе от това място, тръгна по своя път, радвайки се. . . Дойде до мястото, което му беше приготвено от бога, в мястото, наречено Сарандапор, и тук прекара всички години от своя живот: с добри подвизи се подвизаваше, с трудности различни се обременяваше, с чести към бога въздихания, с безчислени поклони, непрестанни всенощни бдения, с неотстъпни молитви и топли сълзи, с бога беседваше ден и нощ. Заради това с велик дар се сподоби над всички от владиката и бог — да прогонва от човека [нечестивия] дух. Когато наближи времето на неговото успение, тогава по божия повеля дойдоха двама човека от планината при него. Той, като ги видя, им рече: „Каква е причината на вашето идване при нас, братя, понеже ви разбирам, че сте твърде печални." Те му рекоха: „Имахме, отче, обичай да идваме в тази планина да извършваме лов, понеже сме бедни. И всякога с божия помощ сме добивали лов. Сега много дни се трудихме и нищо не добихме. Заради това пак се върнахме." Преподобният се смили над тях и рече: „Чеда, тъй като е вечерно време, прекарайте тази нощ тук. И така ще ви отпусна с мир." На сутринта той им нареди да се отклонят от предишния път. Той ги насочи да тръгнат по противоположната усойна страна, да излязат на върха на планината и оттук да отидат в своя дом. Те, като приеха заповедта на светеца, излязоха на пътя, както им нареди преподобният. Като излязоха на върха на планината, добиха лов доволно. . . И като се върнаха при светеца, единият му разказа как чрез неговите молитви бог им даде лов доволно. . .

Като премина немалко време, пак тези човеци дойдоха при преподобния да го видят и искаха да приемат неговата благословия. Намериха го преминал от тукашната към вечната обител. И много бяха скръбни и печални за неговото успение. Но обаче по божия повеля е забранено на който и да е човек да взема мощите на преподобен. Поради това тези човеци идваха при честния свят гроб, носеха заедно тамян и свещи за просвещение на преподобния свят отец. И така непрестанно правеха през всички дни на своя живот. . .

В дните на гръцкия цар Мануил, наречен Багрянородни [1143—1180] бог пожела да прослави своя угодник и да обнови святото му място. . .

9. ПРИПИСКА КЪМ ДОБРОМИРОВОТО ЕВАНГЕЛИЕ

Добромировото евангелие е изключително важен среднобългарски книжовен паметник от средата на XII в., който е създаден в югозападните български земи. Превод на В. Гюзелев от Добромирово евангелие, Български книжовен паметник от XII в., изд. Б. Велчева, С., 1973.

За благодатта, господи, комуто и да си я дал! Ръкописание на Добромира попа грешника, който преписа (евангелието) и не го довърши малко.

10. ПРИПИСКИ КЪМ БИТОЛСКИЯ ТРИОД

Битолският триод е среднобългарски паметник от края на XII в. Преписан е в с. Стълп, Битолско, от граматик Георги въз основа на старобългарски глаголически извод от IX—X в. Превод на В. Гюзелев въз основа на изданието на *Хр Кодов*, Опис на славянските ръкописи в библиотеката на Българската академия на науките, С., 1969.

. . . Аз, грешният Георги, в Стълп на блюдо пишех в „Свети врачове на 30-ия ден от декември. Поменувайте ме, братя мои, защото ми мръзнат ръчиците. Тук пишех, тук ядях, тук лежах без огън. . .

. . . и на попа Георги, и на мен Георги граматик, на Тодор Ивановия. . .

[Бог да прости] Пиросовия син, който ми донесе два листа от заек на 2-рия ден от януари.

. . . благословете ме, братя, тъй като така много страдах, като пишех нощем, макар и грубо непълно. . .

Донесоха тази хартия [пергамент] Петър и Иван ковач, а аз се старăех да пиша, догдето ми не вземат триода. Простете, братя, всички нас и поп Георги от Вапи.

. . . януари, на Атанасовден, 18. Простете мене, Георги, братя. . .

. . . че тялото ми е разядено, кръвта ми е изпита, порокът ми. . .

Кажи, душище моя грешна, как ми истински желаеше да видиш края на книжката, както и корабникът края на морето, както и болен здраве, както и беден храна и одеяние за себе си. Поменете ме, а вас бог.

. . . а що си патих от студ целия 5 февруари, що ли пък от зъб. . . Поменете мен, Георги граматик, а вас бог.

. . . мона от Глигоровци на 20-ия ден от януари. Поменете я, а вас бог.

. . . домове. . . на търсещите. . . ще даде. . .

Поменете, братя, Иван, зетя на Емностина, оти ми даваше пресол и млечице.

Поменете ме, а вас бог.

„Покой" (П) и „рьци" (Р) и „яд" (ѣ) написах заедно. Простете ми.

СЪКРАЩЕНИЯ

БСМ	*Йорд. Иванов,* Български старини из Македония, С., 1931.
ГСУ — ИФФ	Годишник на Софийския университет — Историко-филологически факултет
ГСУ — ФИФ	Годишник на Софийския университет — Философско-исторически факултет
ГИБИ	Гръцки извори за българската история
ИАИ	Известия на Археологическия институт
ИБАИ	Известия на Българския археологически институт
ИБИД	Известия на Българското историческо дружество
ИНА	Известия на Научния архив
ИОРЯСл	Известия Отделения русского языка и словесности
ИПр	Исторически преглед
Л.	Ленинград
ЛИБИ	Латински извори за българската история
М.	Москва
ПВЛ	Повесть временных лет, I, изд. В. П. Адрианова-Перетц и Д. С. Лихачев, М., 1950.
С.	София
СбБАН	Сборник на Българската академия на науките
СБК I	*Ив. Дуйчев,* Из старата българска книжнина, I, С., 1943.
СбНУНК	Сборник за народни умотворения, наука и книжнина
СпБАН	Списание на Българската академия на науките
СПб	Санкт Петербург
ССКА	Споменик Српске краљевске академије
ХСЛ	*П. Динеков, К. М. Куев* и *Д. Петканова,* Христоматия по старобългарска литература, С., 1961.
ASS	Acta sanctorum
BBI	Byzantinobulgarica
BSl	Byzantinoslavica
Byz	Byzantion
MGH — AA	Monumenta Germaniae historica — Auctores antiquissimi
MGH — Ep	Monumenta Germaniae historica — Epistolae
MGH — SS	Monumenta Germaniae historica — Scriptores
PG	Patrologia graeca
PI	*V. Beševliev,* Die protobulgarischen Inschrift n, Berlin, 1963.
PL	Patrologia latina

ИМЕНЕН И ГЕОГРАФСКИ УКАЗАТЕЛ

Съкращения: военонач. — военачалник, гр. — град, ез. — езеро, имп. — император, кр. — крепост, неизв. — неизвестно, неут. — неуточнено, пл. — планина, пр. — проход, прист. — пристанище, пълков. — пълководец, обл. — област, р. — река, с. — село.

Аарон, син на Махмед 95
Аарон, проедър 364
Аарон, магистър 363
Абасги, племе 60
Абдели, племе 57
Абдерахман, син на Халед перс. пълков. 52
Абел, княз 261
Абодрити, племе (сев. абодрити) 109, 125
Абидос, гр. 59, 89, 104, 266, 430
Аваз, син на Тагария 88
Авазги 280
Авари, племе 20—24, 31, 40, 41, 46, 57, 71, 74—79, 84, 99, 105, 124, 188, 280
Авария 85
Авгари, племе 57
Августиан, син на Самуил 443
Августин 280
Авзони = византийци
Авийзар, син на Тагария 88
Авитохол, хан 87
Авнагур, пл. 57
Аврамий, еп. 88
Аврилево 412
Аврово, с. (Яворово, Асеновградско) 389
Авролева, пл. 106
Агамемнонова Ифигения 62
Агармини, с. (Грамени) 429
Агаряни 164, 207, 277
Агата, жена на Самуил 267
Агатоники, гр. 106, 412
Агатубунс (Ахтопол) 429, 430
Агилмунд, крал на лангобардите 54
Агноандики, с. 182, 365
Аграмини (Грамени) 433
Агриани, (вж. Агряни)
Агризинус (Разград) 429, 433
Адирнубули — вж. Одрин 430
Адриан, дук на Антиохия 364
Адриан, папа 181, 280, 294, 302
Адриан II папа 283, 287
Адрианопол (Дринопол) — на р. Дрин в Албания 147
Адрианопол = Одрин 17, 32, 37, 101, 102, 263, 265, 271, 375, 386, 402, 403, 411, 412
Адриатическо море 153
Азия 44, 59, 60, 66, 80
Айлугис (Логи) 429, 430
Аймен (Емине) 429, 430, 432, 433
Аймидия (Мидия) 429, 430
Айту Кастру (Айтос) 434
Акве, крепост 35
Аквилин, военонач. 58
Аки, крепост 363
Акил 312
Акранус (Крън) 429, 430
Аксий, р. (р. Вардар) 266
Акснос р. (вж. р. Вардар)
Алакасевс, военонач. 369
Алакасевс, патриций 251
Алаксиубули, гр. (Алексиопол) 429
Алани, племе 57
Алания 365

Албоин, лангобардски предводител 77
Алвиз, еп. 428
Александър, виз. пълководец 35
Александър, таксиарх 33, 34
Александрия 226
Алексий Комнин 391, 401, 420, 424
Алексий Муселе 203
Алексий Хунол, сампсис 151
Алемани, племе 384, 408, 426—428
Али-ибн-Яхъй-ал-Армени 186
Ал-К-тл-с- 261
Алмас 429, 434
Алпи, пл. (Карпати) 10
Алусиан, стратег на Теодосиопол 370
Алусиан, син на Ив. Владислав 273
Алциок 76
Амасия, крепост 381
Ана, дъщеря на Борис I, 359
Анагност 172
Ананий, монах 234
Анаплус 70
Анастазия, жена на Тиберий II 24
Анастасий, монах 183
Анастасий, библиотекар 281
Анастасий, имп. 58, 72
Анвеваци, род (династия) 95
Ангеларий, ученик на Методий 295, 296, 298, 302
Ангиас 171
Андрей, поп 171
Андроник Дука 362
Андроник Филокасес 380
Анис, Йоан, патр. 277
Аний, обл. 398
Аний, патриций 289
Анна, дъщеря на Михаил 151
Анна, жена на Сондоке 151
Ансин, кр. = обл. Астика 32
Антемунт (сев. от Халкидика)
Анти, племе 10, 11, 12, 13, 14, 16, 18, 21, 22, 25, 28, 59
Антим, военонач. 369
Антиохия, 226, 364, 384
Антоний, монах 184
Антоний, поп 360
Антоний, отец 332
Анхиало, гр. (Дн. Поморие) 24, 70, 90, 100, 129, 410—412
Анхиалско поле 91
Апамен, обл. Сирия 52
Апамея 88
Апасий, брат на Асхартан 390
Апидан, р. 262
Апокап, 273
Апри, гр. (Инеджик) 66
Апсимар, пълк. (виж. Тиберий) 94
Араби 91, 93, 95—97, 101, 106, 280
Арарат, връх 364
Аратий, виз. пълк. 17, 63, 64
Арбои 186
Арчир 208
Ардагаст, слав. княз VI в. 32, 34
Аретуса, р. 88
Ариенит, упр. на Солун 267, 374
Арист, пълк. 58
Арка 183, 184
Аркадиопол, гр. (дн. Люле Бургас) 104, 250
Аркадиополис, кр. 130
Аркадиубули, гр. (Люле Бургас) 430
Арменианон (Армениак), виз. тема 245, 381, 398
Армения 31, 94, 275, 394
Арменци 40, 62, 91, 208, 273, 280
Армукастру, гр. (Ермокастро) 432
Арнасоки 398
Арнулф, син на крал Карломан 186
Арон, син на Алусиан 369
Арон, син на Ив. Владислав 273
Арон, брат на Самуил 443
Арпад, вожд на угрите 202
Арсений Ортски, епископ 281
Артана, р. във Витания 91
Арташес III, арменски цар 53
Артемида 62
Асвад, копиеносец на имп. Юстиниан I, 15
Асимунд, крепост 37
Аскум, пълков. 70
Аспарух, хан 84
Аспархрук — вж. Аспарух 78
Аспрон, гр. 104
Аспракания, обл. 269
Астика, обл. 18, 32
Атанасий Велики, раннохрист. писател 332
Атила, хунски вожд
Атика, обл. 262
Атина, гр. 153
Атралиса гр. (София) 430
Атриди 69
Атруби гр. (Пирот) 429, 430
Афли гр. (Авли) 429, 434
Афанисуфа гр. (Браничево) 429, 430, 432
Афри = Араби
Африка 366
Ахело гр. (Поморие) 92, 209
Ахелой гр. (Аспропотамос, в Северна Гърция) 210
Ахил, еп. на Лариса по времето на Константин Велики 257
Ахилу, р. 430
Ахилу, гр. (Анхиало) 429, 430
Ахрида, гр. — вж. Охрид 182, 365, 399
Ахрисубули, гр. (Орфано) 430
Ашот, син на Григорий 261, 262

Ашот, патриц. 94

Бабин дол, поток 462
Бавария, 185
Баварци, племе 76
Багдат, гр. 261
Багдатски арабски халифат 95
Бадурий, ромейски стратилат 70
Базгун, обл. 57
Балдзена 106
Балкански полуостров 95, 275
Бануи 429, 430
Барасклафа (Велик Преслав) 429, 432
Барасклафиса, гр. (Преславец) 429, 432
Барнас гр. вж. Варна 429, 432
Барса 129
Басилику гр. (Василико) 429, 431
Баска 434
Бастарнас 429, 434
Бастарни, племе 9
Батарни, гр. (Петрип) 432
Батбаян, хан 84
Бачково, 389
Баян, аварски хаган 20, 21, 71
Б(в)рат, неут. 145
Бдин 442
Безмер, хан 87
Бекри, 169
Белвациум 407
Белград, гр. 145, 274, 294, 297, 368, 442
Белеграва 407
Белятово, кр. 400, 401, 402
Беневентци 257
Беотия, обл. 262
Бер (зап. от Солун) 148
Берoя, гр. (Стара Загора) 255
Берoя, гр. (Бер) 100, 129, 410
Бетхеничи, племе 125
Бидуни, гр. — вж. Видин 429, 430, 432
Бизантион, гр. — вж. Цариград
Биз-л, син на Тагария 88
Бизуи, гр. (Виза) 429, 431, 433
Битола, гр. (Битоля) 145, 151
Блатиста (вж. Беласица) пл., 267
Б-лг-р (Българ), син на Тагария 89
Богдан, войвода 272
Богомил, поп (Богунемил) 228
Богомила, дъщеря на Сандоке 151
Боемунд, военонач. 406
Бож, антски княз 11
Боил, жупан 152
Бойон, кр. 270
Болеслав, княз 257
Бонос, виз. военонач. VII в. 39
Борджани — вж. българи 149
Боривой Влаха 378
Борис I, княз 170, 182, 188, 189, 255, 297, 299, 300, 303, 312, 333, 335, 440
Борис II, син на Петър 250, 256
Борис Давид 383
Борис, бълг. влад. 254
Бористен, р. (р. Днестър) 371
Борна, хърватски княз 109
Боритикан 297
Босна 264
Боспор 78
Босфор 277
Босфор, гр. 62
Ботрот (Бутринто, в Южна Албания) 147
Бохемия 125
Боян, бълг. военонач. 129, 257
Бран, син на княз Мунтимир 187, 210
Браница (Костолац на р. Млава) 145
Брегалница, кр. 148
Брегалница, р. 438—440
Брезник, гр. 442
Бретул 407
Бродарьск (неуточ.) 145
Брудидзо, кр.
Брундузиум, гр. 426
Б-суса, цар (Борис I) 134
Буатикум, гр. (Ахтопол)
Бугрaсик, племе 57
Буда (вж. Теревинт), 227
Букеларион, стратег 246
Булгар 188
Булгариос 72
Булия Басимискус (Пацимиск) 429, 431, 433
Бул-Карк (България) 95
Бургари, племе 57
Бурджан, син на Яфет 128
Бурджани, вж. българи 128, 186
Бурдизо, кр. 113, 130
Бурфанту, гр. (Провадия) 429, 432, 433
Бутаул, жупан 152
Бутели, вж. Битоля 268
Българи, 11, 47, 53—58, 70, 73, 76, 78, 79, 80, 85—87, 89—94, 97, 99, 100—102, 104, 105—110, 113, 124, 132, 133, 140, 143, 144, 151, 153, 155—158, 160—162, 164, 166, 169, 173, 174, 185—187, 194—196, 201, 202, 204, 205, 207, 208—211, 213—224, 243—245, 248, 250, 251, 256, 261—262, 264—268, 270, 275, 293, 300, 301—303, 334, 368—370, 375, 376, 382, 383, 407—409, 438, 440, 441
Български пл. 78
България, 84, 88, 89, 91—93, 98, 104, 105, 115, 125, 144, 146, 147, 148, 150, 151, 157, 158, 166, 168, 169, 173, 182, 187, 195, 196, 202, 207, 210, 215, 220, 240, 244, 245, 250, 256, 257, 262, 263, 266, 268, 270, 272—

275, 296, 297, 290, 363, 366—368, 370, 371, 373, 374, 376, 378, 380—382, 384, 416, 426
Българофигон 202
Бяла църква (вероятно Паланка в долината на р. Морава) 145

Ваанис, син на Генезий 227
Вавилон 262, 423, 442
Вакх 20
Валемарнис, военонач. 371
Валериан, виз. пълков. 13, 14
Валпанис, р. 77
Валтер, син на Валерамн дьо Бретоил 407, 409
Валерамн дьо Бретоил 409
Валцар 371
Вананд 53
Вандали, племе 60, 61
Ваниста, кр. (при Наречен) 389, 399
Варда, вуйчо на цар Михаил 279
Варда, патриций 94
Варда, син на Кордил 115
Варда Склир, магистър 250, 251, 254, 257, 259, 261
Варда Фока 208
Вардан, проиниот 389
Вардан, стратег 129
Вардар, р. 148, 406
Варна, р. 166
Варна, гр. 85, 86
Василида, кр. 273, 369
Василий, проедър 252
Василий, богомилски водач 418—423
Василий, синкел 374
Василий, магистър 364
Василий, протоспатарий на България 363
Василий (Велики) 181
Василий, цар 442
Василий Апокап 375
Василий I Македонец, виз. имп. 114, 169, 170, 284
Василий II Българоубиец, виз. имп. 144, 151, 256, 259, 261, 274, 275
Василий Глава 263
Василий Монах 373, 374
Василий Родоски 205
Василий Синадин 368
Василий Теодорокан 370
Ватаций 263
Ваюнити, слав. племе 40
В(б)инци (Виниче, Скопско или Винци, Кумановско), 145
Велблуд, р. (Велбъжд, Кюстендил) 445
Велбъжд, гр. (дн. Кюстендил) 145, 366, 448
Велегезити, слав. племе 44
Велегнев, син на Сондоке 151
Велеград, гр. (в Моравия) 279
Велес, гр. 145
Велиара 110, 112
Велизарий, виз. пълков. VII в. 13, 64
Велика 182
Велика 299
Величи 125
Велт, гр. (Девелт) 201
Вениамин, син на Симеон 205
Венети, племе 9, 10, 156
Венетски залив (Балтийско море) 9
Венетска марка, обл. 76
Венеция 77, 280, 292
Вениамин, син на Симеон 243
Вера, гр. (дн. Бер) 261
Верея, гр. 140, 264, 271
Верегава, пр. (вер. Ришкия пр.) 85, 91
Верзилия, обл. 84
Верзити, слав. племе 40
Верзития 93
Версиникия, кр. (при Одрин) 101, 103, 130
Веселчо, с. 435
Видин, гр. 146, 256, 265, 266
Виза, кр. 130, 165, 441
Византия 116, 334, 441, 442
Византион=Цариград 14, 15, 17, 18, 32, 33, 36, 37, 59, 60, 62, 63, 66, 69, 248
Визиготи, плем. 60, 61
Винех 88
Винитарий, остготски крал 10
Висьск, неут. 145
Вистула, р. (р. Висла) 9, 10
Виталиан, 71
Виталиан Тракиецът 70
Витания
Витигес, готски владетел 66
Витоша, пл. 442, 448, 453
Витсанд 448
Вихинг 294
Вихити, слав. племе 87
Вихтун-Вихрогон вж. Дуло 88
Вичина, гр. (Мачин) 401
Вишеград, гр. 166
Владимир (Маламир) бълг. владика 115
Владимир, мъж на Теодора 270, 272
Владимир, бълг. княз 182, 187, 263, 264, 299, 334, 336
Владислав Иван, бълг. княз 182, 256
Власи 377—380
Властимир, бълг. владика 116
Властимир, княз на Сърбия 187
Влахерни 40, 90, 101, 203—205, 207, 244

Влахернска врата 104
Влахернска стена 105
Влисан, р. (р. Съзлийка) 402
В-н-н-три, племе — вж. уногундури — прабългари 89
Вогас, стратег на Херсон 215, 216
Вогас, 209
Воден, 146, 182, 265, 268, 271, 400
Воден, с. (Асеновградско) 389
Воимир, с. 360
Воислав, бълг. владика 116
Вокил, род 87
Волер 399
Волерон, виз. тема 265, 268, 389
Восоград, гр. (Вишеград) 271
Воюса, кр. (в Албания) 144
Врана, военонач. 401, 402
Враничова вж. Браничево 425
Врохот, пл. 273
Вукелон, кр. 130
Вулия 165
Вултулф, остготски крал 10
Вунд, прабълг. вожд 53
Вурсей, местн. 389
Вуругунди, плем. 67
Вхундур булгар, племе 53
Външна (Дълга) стена 24

Гавраил — Роман Радомир, бълг. цар 182, 267, 268, 270
Гавраил (Герман) 184
Гаврил, архистратег 358
Гаврил, син на Михаил 150
Гаврил, брат на Михаил 150
Гаврил Лесновски, светец 458
Гаган, цар (Оделян) вж. Петър Делян 443
Галаминци 125
Ганос 104
Гариалас, кр. 130
Гаудерих, епископ 280
Гаш, племе 78
Гелавнон (при Тахино) 390
Гелимер 64
Гелова с. (Асеновградско) 389
Георги, бълг. архиепископ 183
Георги, еп. 197
Георги, секретар 277
Георги, граматик 463
Георги, поп от Вапи 463
Георги, чернец и синкел български 171
Георги Войтех 382—384
Георги Гонициат, стратег 270
Георги Девеглатски (Девелтски), архиерей 107
Георги Евфоровин 410
Георги Зограф 184
Георги Коринтиеца 377, 381
Георги Палеолог 410
Георги Сурсувул 205, 243
Гепиди, племе 11, 18, 33, 34, 62, 77
Герман, виз. пълков. 16, 17, 18
Герман (Гаврил), бълг. архиепископ 182
Германия, кр. (Сапарева баня), 19
Германия, кр. (с. Баня, Станкедимитровско) 145
Германци 9
Гети, племе 35, 58
Гимости, род 115
Гири, племе 9
Главиница 298, 401, 445, 448
Главница 144
Глиаван Хазаринът, хазарски хаган 96
Гоар, готски вожд 66
Годила, военонач. на Мизия 70
Гойник, син на княз Властимир 187
Голец, местн. 450
Голое, кр. (Лазарево, Карнобатско) 411
Горазд, ученик на Климент 181, 183, 285, 295, 302
Гостун, прабълг. вожд 87
Готи, племе 13, 14, 17, 56, 59—61, 63, 280
Готфрид Бурел 407, 409
Градец, кр. 145, 461
Григор, стратег 129
Григорас 273
Григорий, презвитер 333
Григорий, протоедър на България 363
Григорий, син на Никулица 381
Григорий, севаст 388
Григорий, от рода Анвеваци 95
Григорий, бълг. патриарх
Григорий Бамбака 378
Григорий Богослов 181, 280, 324
Григорий Декаполит 114
Григорий Таронит, дук 261, 262
Григорий Бакуриани 400
Гримоалд 196
Грузинци 388
Гудуски, племе 109
Гулуи вж. Голое 429, 434
Гърци 31, 59, 94, 95, 103, 107, 113, 126—128, 132, 186, 193, 201—203, 205, 248, 257, 279, 281, 300, 311, 426—428, 441
Гърция 19, 56, 95, 246, 282

Даватин, военонач. 410
Давид, протоспатарии 362
Давид, бълг. архиеп. 270, 272
Давид, брат на Самуил 169, 256

Давид Арианит 270, 272
Давид Несторица 267
Даврентий (Добрент), слав. княз, VI в. 21
Дагоберт 76
Даки, племе 62
Дакия 9, 10, 46, 72, 296
Далмация, обл. 17, 66, 153, 263, 264, 295
Дамаск 438
Дамян, бълг. патриарх 182
Дамян, поп 360
Дамян Даласин (Прован) 382
Данапър, р. (Днепър) 10
Данастър, р. (Днестър) 10
Дану, р. (р. Дунав) 429, 430, 432, 433, 434
Данубъ, р. (р. Дунав) 31
Дардания, (дн. Сев. Македония) 46
Дарданци, племе 46
Датчани, племе 257
Дебрище, с. (Прилепско) 145
Дебър, гр. 182, 365, 368
Девелт, кр. 103, 106, 129
Девол, кр. 144, 269, 273, 293, 298, 383
Деволски Ливан (Охридско езеро) 293, 295
Декатор (дн. Кастро) 264
Декатера 382
Делян Петър, бълг. княз 144
Десимир Моравски 438
Диабазис, равнина 208
Диасарит, гр. (Охрид) 272
Дивия 194
Дивлатий, богомил 418
Димитрий, бълг. патриарх 183
Димитрий Тихонас 265
Димитър Катакалон 362
Димитър, брат на Никулица 381
Димотика, кр. 130
Динибули (Диния) 429, 433, 434
Диоген (Роман)
Диодор Тракски 257
Дионисий Граматик 312
Дирахий, гр. (Драч) 147, 210
Дирахийска земя 264
Дирахиум 262, 263, 269, 270, 271, 273, 368, 369
Диристра, гр. (Силистра) 429, 432, 433
Дирмар, плем. 57
Дичина, гр. (Мачин) 429, 432
Диценг, бълг. пълков. 107
Днепър, р. 84, 131, 166
Днестър, р. 84
Добролонк (с. Добролок, Асеновградско) 389
Добромир, поп 463
Добромир 387
Добромир, управител на Верея 264
Добростан, местн. (Чаушово) 389
Докс, брат на княз Борис I 150
Долна земя 103
Долон, потомък на Евмед
Домета, управил Кутмичевица 298
Дометиан, кавхан 269
Доминик Тривенски, еп. 196
Домицнус, 212
Донус II, папа 257
Доростол = Дръстър = Дриста, (дн. Силистра) 182, 188, 249, 253, 362, 372, 401
Доситей, игумен 184
Достиника, кр. 210
Драва, р. 110
Драговити, слав. племе 44, 49, 80, 140
Драгомир 264
Драгомъж 272
Драгшан 265
Драгувития, обл. 255
Драч, гр. 207, 255, 267
Дрембица, обл. 299
Дрин, р. 272
Дринопол, гр. 273
Дриста 182
Дристър, комит 151
Друин 227
Дръстър (вж. Доростол) 146, 202, 255, 362, 385, 440
Дукум, бълг. пълков. 107
Дуло, род 87, 88
Дултроини 129
Дулцинний, гр. 263, 264
Дуна, р. (Дунав) 89
Дунав, р. 24, 28, 57, 62, 72, 78, 79, 85, 87, 89, 115, 133, 153, 166, 202, 248, 294, 296, 334, 401, 426, 440, 442
Доросторум, гр. (вж. Доростол)
Дългата стена, в Изт. Тракия 18, 31, 32, 38, 59, 72, 78, 91
Дямпол, гр. (дн. Ямбол) 411

Евдом 203
Евзапел (Овче поле) 374
Евиди, племе 87
Евксински Понт (Черно море) 2, 59, 62, 67, 72, 153,
Евлизия 59
Евреи, 79, 193, 278, 282, 285, 292, 312
Еврип 365
Еврос, р. вж. Марица 402, 403
Европа 19, 58, 67, 70, 72
Евстатий, патриций 202
Евстатий, еп. на Никея 424
Евстатий Боила 364
Евстатий Дафномил 263, 272
Евтимий, монах 184, 373

Евтимий, патр. на Ерусалим 400
Егейско море 153
Египет 79, 315
Египтяни 280
Едерма, син на Калоподий, виз. пълков, VI в. 20
Едесах, гр. (дн. Воден) 255, 364
Елада 20, 23, 67, 81, 91, 257, 369, 375, 377, 381
Еладски острови 44
Елевтерий, монах 184
Елемаг (Елинаг) Франциc, бълг. пълков. 274
Елена, майка на имп. Константин Багренородни 441, 442
Елена, дъщеря на Сондоке 151
Елинаг Францис 274
Елия 193
Елпидия, имп. 366
Емволон, 40
Енос, гр. 114
Енотия, кр. 269
Енравота (Воин) 111, 112
Епидамн вж. Драч 14
Епир, обл. 44
Епихарий, писател 312
Ергиния, дн. р. Еркене в Турция 32
Ерменрих, еп. 185
Ерми, род 87
Ермиар, род 131
Еротик (прякора на патриций Никифор) 249
Еруса, р. 440
Ерусалим, гр. 176, 178, 336, 400, 409, 445, 449
Есагис, слав. княз 87
Есперерих (Исперих) вж. Аспарух 87
Есхач, сампсис 297
Етолийски пл. 262
Ефракия (Тракия) 107
Ефталити, племе 57

Железни (Загорие) 201
Жидогуг 154

Заберган, вожд на кутригурите 22, 67, 68, 71
Завалта (Семалто, Серско) 390
Загоре = Загорие, обл. 201, 268
Заодрия (южно от Островското ез.) 145
Зара 264
Зарица (Азарица), бълг. пълков. 273
Затиуса, р. 440
Заутица, василеопатор 201
Зауца (при Гюмюрджина) 389
Захарий, с. (Захариево, Асеновградско) 400
Захарий, сръбски княз 210, 211
Захарий, син на Генезий 227
Звечан, гр. 441
Звиница, бълг. княз 111, 113
Здравикий, с. (Зъхненско) 390
Зевгами 425
Зигавин, монах 420
Зигос, пл. (Източна Стара пл.) 410—412
Зинон, виз. имп. 55
Зитко, ичиргу боила 130
Златната врата 90, 91, 102, 103, 203, 207
Злетово (Кратовско) 145
Знеполе (или Звонци, Трънско) 145
Зоровавел 154
Зоя, виз. императрица 208

Ибрахим, син на Якуб = Ибрахим ибн-Якуб 169
Иван, син на Симеон 205
Иван, баща на Прохор Пшински 457
Иван, брат на бълг. цар Петър 245
Иван Владислав, бълг. цар 267, 269, 270, 272, 273
Иван Радин 208
Иван Рилски 449, 451—453, 455, 456
Ивац, бълг. пълков. 270
Ивац 273
Ивери 280
Иверия (Грузия) 394
Ивузир Глиаван 96
Игнатий, виз. патриарх 115, 334
Идарзий, син на Мезамир 21
Изворите (при Цариград) 203, 244
Измаил (Багдатския арабски халифат) 95
Изот, син на Испор 440
Илдигисал 65
Иливакия, р. (Яломица, в Румъния) 33
Илири, племе 62, 366
Илирик, обл. 11, 14, 15, 18, 21, 44, 58, 59, 63, 66, 71, 78, 302
Илисос, кр. 272
Илица, бълг. пълков. 269
Илия, монах 184
Илия, канатаркан 151
Имай, пл. в Азия 66
Имеон, пл. 72
Имник, вж. миник 211
Инокентий, виз. пълков. 58
Ипатий, виз. пълков. 70
Ираклий, виз. имп. 77, 78, 96, 124, 187

Иракл Иеклидик 171
Иратаис, кавхан 106, 129
Ирина, майка на Константин 365
Ирина, ларисчанка 267, 368
Ирник, прабълг. вожд 87
Исак, севастократор 418
Исак Комнин 364, 384
Исбул, кавхан 113, 133
Испания 61
Исперих, вж. Аспарух 87
Испор цар вж. Аспарух 440
Истилифунус, гр. (Сливен) 434
Истинус (Стенос) 429, 433
Истрия, кр. (сев. от Кюстенджа) 153
Истрос (вж. Истрия)
Истър, р. = (Дунав) 12—19, 21, 32, 37, 58, 61, 63, 67, 69, 84, 86, 158, 260, 367, 368, 371, 372, 375, 376, 384, 385, 387, 425
Истубуни, гр. (Ихтиман) 430
Италия 13, 14, 16, 17, 57, 61, 62, 77, 282
Ицвоклий 211

Йрихо 182
Йероним 280
Йерусалим 227
Йоаким Сарандопорски 460, 461
Йоан, управител 58
Йоан, бълг. патриарх 144, 182, 332, 365
Йоан, виз. епископ 44
Йоан, хетерпарх 209
Йоан, ректор 203, 245
Йоан, мистик 204
Йоан, бълг. митрополит
Йоан, баща на Сондоке 151
Йоан, презвитер 171
Йоан, монах 235—237
Йоан, син на цар Симеон Велики 151, 243
Йоан, виз. пълков. 20
Йоан, виз. пълков. 14
Йоан Анза 365
Йоан Аплакис 101
Йоан Грапсон 208, 209
Йоан Гримианит 378
Йоан Дукица 364
Йоан Ирхитуин, бълг. пълков. 152
Йоан, монах Комнин (Арнан) 425
Йоан Комнин 365
Йоан Ксифилин 381
Йоан Куропалат 364
Йоан Куцомит 369, 370
Йоан Лампийски 365
Йоан Молискот 435
Йоан Монастириот Иверийски 364
Йоан Сермон 364
Йоан Таронит 410
Йоан Триакондофил 363
Йоан Фагас, виз. пълк. 17
Йоан Халдий 266, 272
Йоан Хрисилий 267
Йоан Цимисхи 182, 252, 253, 254, 423
Йоаникий, игумен 184
Йоанопол, гр. вж. Велики Преслав 255, 362
Йонийски залив 18, 59
Йонийско море 272
Йосиф (Стефан), бълг. архиепископ 335
Йосиф (Епафродит), син на Генезий 227
Йосиф, паракимомен 256

Кавказ, пл. 53, 72, 77
Кадъм Милиски 312
Калималая (Калималея) 429, 431, 433
Калиника 227
Калокир, монах 205, 243
Калокир, патриций 248, 249, 250, 252, 253
Калоподий 20
Калум (Картерос)
Каля, дъщеря на Сондоке 151
Камиструм Цербус, кр. (Горни Цибър, Ломско)
Кандавъл 154
Канина, гр. (при Вальора, Албания) 144, 182
Кападокия 438
Кардам 93
Каринтия, обл. 95, 153, 185
Карл Плешиви, франкски имп. 190
Каспийските врати (Дербентски пр. в Кавказ) 57
Кастория, кр. (Костур) 256, 271, 273, 383, 406
Катасирти (при Цариград) 210
Кведлинбург, гр. 257
Кеген, печенежки вожд 371, 372, 373, 374
Кедукт (при Хераклея) 109
Кекавмен, виз. пълков. 381
Келагаст, брат на Мезамир 21
Келарион, прист. при Солун 45
Келесинска земя 62
Келти, племе 402, 403
Керамисийско поле 79
Керасунт, обл. 142
Кераунски пл. 77
Кесаропол, гр. (при Пангей) 390
Кетрадес вж. Кубрат 78
Кефалония (Главиница), гр. 302, 303
Киев, гр. 149, 166
Кизик, гр. (в Мала Азия) 402
Кинамон 110—112
Кипи, гр. 62
Киприан, патриций 57
Кипър, о-в 340, 341, 366, 438
Кирил, монах 183
Кирил Илириецът 70
Кирил Философ 182, 289, 291, 302, 303
Кисиниите, обл. 94
Китонит, евнух 369
Китрос, кр. 379
Кичево, кр. 144
Клидион, кр. (дн. с. Ключ) 266, 267
Климент Римски, папа 280, 287, 288, 294
Климент Охридски 182, 183, 292, 293—300, 302
Клонимир, сръбски княз 187, 210
Ключ, с. 151
Ключка клисура 267
Книн, бълг. титла 211
Книшава, пл. 454, 461
Козел, кр. (в Южен Епир) 147
Козяк, пл. 145, 457
Козма, монах 184
Колидрос 265
Колония 273
Колоня (зап. от Костур) 144
Колхи, племе 66
Колхида 72
Комани, гр. 62
Коментиол, виз. пълков. 32
Комхани, род 382
Конкорецо 240
Конопа р. 166
Конски пл. (Дзиакан) 78
Констанс II, виз. имп. 52
Константин, квестор 202
Константин, логотет 104
Константин, вестарх 363
Константин, виз. стратег 370
Константин Бодин вж. Петър II, бълг. цар
Константин, ученик на Методий 333
Константин, презвитер 88
Константин, патр. на Цариград 364
Константин, имп., син на Лъв 95, 207, 211, 212
Константин, син на Ираклий 124
Константин, зет на имп. Роман 244
Константин, антипат 363
Константин Арианит 373
Константин VII Багренородни, виз. имп. 203, 441, 442
Константин Бодин 382, 383, 384
Константин Велики 257, 424
Константин Диоген, виз. имп. 269, 270, 271, 274, 367
Константин X Дука, виз. имп. 210, 375, 376, 377, 391, 435
Константин V Копроном, виз. имп. 91, 95
Константин Липс, виз. патриарх 208, 209
Константин Манаилитис (Лъжесилван) 227
Константин Мономах 391
Константин Петрое 362
Константин IV Погонат, виз. имп. 84
Константин Преславски, бълг. книжовник 324
Константин Родий 243
Константин Умбертопул, виз. пълков. 410
Константин Философ 276, 277, 279, 281, 285, 286, 287, 293, 294, 310, 311, 312, 438
Константин гр. (= Константинопол) 201, 203, 443
Константиниан, виз. пълков. VI в. 17, 18
Константиния (= Константинопол) 429—431, 433
Константинопол, гр. (Цариград) 67, 70, 72, 78, 196, 260, 286, 426, 428
Константиол, виз. пълков. 70
Констанций, кр. 273
Констанция, гр. (дн. Кюстенджа) 166
Констанция, кр. (до дн. гр. Марица) 103, 106
Конче (Радовишко) 145
Кордил, виз. стратег 115, 129, 334
Корешча (сев. от Костур) 144
Коринт, гр. 24, 153
Коринтски провлак 262
Кормесий (Кормисош), хан 87, 92
Косан 202
Косара, дъщеря на Самуил 264
Косово, обл. 145
Костур, гр. 144, 442
Котраг 84
Котраги, племе 84
Котрагири, племе 71, 72
Кох (Колхида) 53
Коцел, слав. княз 280, 283, 284
Коцел, слав. княз 312
Карвунска земя, обл. (Добруджа) 440
Кракс, пл. 77
Кракра, бълг. пълков. 266, 271, 272
Кринит, воевода 202
Крис 154
Крит, о-в 438

Кробат вж. Кубрат 84
Крон 224
Крув вж. Крум 110
Крум, хан 97, 98, 100, 101, 103—105, 107, 108, 113, 115, 124, 334
Крумесис вж. Кормисош 94
Ксиропотам 184
Ксифий, виз. пълков. 270, 274
Ксифилин 435
Куберийци (Куберови бълг.), 87
Кубрат, хан 77
Кувер, прабълг. вожд 79—83
Кувиар, род 131
Кумани, племе 413, 391, 399, 407, 410—412, 424, 440
Купи булгар, племе 78
Курдуйски пл. 364
Курт, племе 78
Курт 298
Курт, от рода Дуло 87
Куртагар, племе 57
Куртик 202
Кустандин вж. (Цариград) 89
Кут (Алусиан), бълг. владетел 274
Кутлумуш 184
Кутмичевица 298
Кутигури 60, 63
Кутригури, племе 60, 61, 63, 64, 65, 67, 68
Куфара 201
Кучи булгар, племе 78
Кюригир, род 131

Лавака 398, 400
Лавра 184
Лаврентий, ученик на Методий 295
Лаврия 445
Лалково (Лилково, Асеновградско) 389
Ламберт 408
Ламисион, крал на лангобардите 54
Лангобарди, племе 23, 62, 66, 77, 384
Лариса, кр. 255, 257, 262, 267, 377
Лаузиум, гр. (дн. Дубровник) 204
Левка, кр. 106
Лека, павликянин 387
Леон, виз. стратег 129
Леонт, виз. епископ 108, 171
Леонтий 96
Леонтий, бълг. патриарх 183
Лесновска пл. 457, 461
Либия 61
Ливаднон, с. 398
Лигулгу 429, 430
Лигурия, обл. 77
Лидийци, племе 154
Липаа, племе 125
Лиопард Анконски, римски епископ 196
Липений, кр. 272
Литосори, кр. 93
Лихнида, кр. (дн. Охрид) 182, 302
Лихнидско ез. (Охридско ез.) 272
Ловеч 374
Лонгибардопул 384
Лонгон, кр. 270
Лудвиг Немски, крал 185, 186, 188, 190
Лукания, обл. 14
Луковица (Кратовско) 145
Луфиса, гр. (дн. Ловеч) 429, 430
Лъв, виз. имп. 67, 94, 95
Лъв, син на Аргир 208
Лъв, учител на Константин (Кирил) 277
Лъв, бълг. архиеп. 365
Лъв, куропалат 168
Лъв, баща на Кирил и Методий 181
Лъв, хетериарх 335
Лъв, имп. 95, 102—106, 109
Лъв, от рода на Гимостите 115
Лъв, патриц. и стратег 91, 101
Лъв, логотет на дрома 91
Лъв (Аргири) 203
Лъв V Арменец, виз. имп. 101, 107, 108, 115, 334
Лъв Дримис, виз. пълков. 363
Лъв Катакалон 202
Лъв Лукита 435, 436
Лъв Магистър 207
Лъв Мунг (Немия) 365
Лъв Пигонит 362
Лъв Равдух 210
Лъв Сарацинопул 362
Лъв Фока, магистър 208, 209
Лъв Хиросфакт 202
Лъжесилван (вж. Константин Манаилитис) 227
Любеч 166
Людевит (Людовик), слав. княз 109

Маврикий, виз. имп. 24, 30, 35, 37, 38, 41, 72
Мавър, прабълг. вожд 80, 81, 82, 83, 87
Маджари 292, 293, 336
Мадинус 249, 433
Макадуния (вж. Македония) 429
Макарий, иеромонах 184
Македония, виз. тема в Източна Тракия 58, 100, 101, 107, 114, 115, 153, 202, 204, 205, 208, 215, 216, 243, 246, 257, 334, 335, 367, 376, 384, 386, 387

Макрипивада, кр. 106
Малакин, протоспатарий 263
Малевила 407
Малешово (по Горна Брегалница) 145
Малисия 429, 433
Маламир, хан 111—113, 132, 133
Манастър, военонач. 411, 412
Мануил (Багрянородни), виз. имп. 462
Мануил, велик архирей 107
Мануил, виз. епископ 108
Мануил Ивац, бълг. пълков. 369, 371
Марзинбург, гр. 169
Мариан, виз. стратег 383
Мариан Аргир 246
Марин, дякон 195, 196
Мария, съпруга на бълг. цар Петър I 205, 244
Мария, съпруга на бълг. цар Иван Владислав 272, 274
Мария, дъщеря на Сондоке 151
Мария, майка на Сондоке 151
Мария, съпруга на бълг. княз Борис I 150
Мария Аланска 365
Марко, бълг. епископ 293
Мармаис, бълг. пълков. 210, 211
Мармари, р. 430
Марта, дъщеря на Сондоке 151
Мартагон (вж. Омуртаг) 107, 108
Мартин, виз. пълков. 13, 66
Марцианопол, гр. (дн. Девня) 35
Матеица, бълг. пълков. 224
Масагети, племе 12
Маснунус, гр. (Шумен) 429, 430, 433
Маслама, арабски пълков. 96, 97
Матей, игумен 184
Мацукион, кр. 268
Мезамир, слав. княз 21, 22
Мелантиада (Яръмбургас, в Тракия) 38
Мелисин, дук 256
Мелитон, бълг. пълков. 269
Мелия, магистър 208
Мелник, гр. 268
Меневрия (Месемврия) вж. Несебър 243
Менос, тракиец 243
Меотида, ез. (Азовско море) 59—63, 66, 72, 77, 78
Мерехани, племе 125
Месемврийска обл. 166
Месемврия, гр. (Несебър) 85, 86, 92, 101, 205, 209, 218, 243, 245, 387
Месопотамия 364, 400
Методий, брат на Кирил Философ 181, 182, 277, 278, 281—288, 292—295, 299, 302, 312, 333
Механхлени 60
Мигали Бараскляфа (вж. Велики Преслав) 433
Мигали Терме (Бургаски бани) 429, 434
Мизеко, слав. княз 257
Мизи, племе 153, 247, 248, 249, 252, 254, 255, 259, 260, 302
Мизия, обл. 58, 67, 70, 188, 247, 249, 254, 255, 293, 295, 367
Мизия, Горна, обл. 72
Мизия, Долна, обл. 72
Милеона, кр. 90, 124
Мирмидонци, племе 69
Михаил, патриций 204
Михаил, син на цар Симеон Велики 205, 243
Михаил III, виз. имп. 282, 285, 289, 312, 381, 382
Михаил (Максим), архиепископ 365
Михаил, бълг. екзарх 365
Михаил, епископ на Сердика 387
Михаил, архистратег 358, 359, 457, 461
Михаил (Борис I) 149, 150, 171, 182, 187, 195, 198, 279, 295, 298, 334
Михаил, син на Теофилакт Вотаниат 267
Михаил, син на Сондоке 151
Михаил III, виз. имп. 188
Михаил IV, виз. имп. 144
Михаил Аколут 374, 375
Михаил Амореанин 335
Михаил Анемас 411
Михаил Дермокаит 368
Михаил Дука, виз. имп. 365, 391
Михаил Комнин 384
Михаил Лаханодракон 94
Михаил Рангаве, виз. имп. 98, 115
Михаил Рогава 334
Михаил Саронит 363
Михаил Тоскара 208
Могонциакум (Майнц), гр. 185
Моисей, брат на бълг. цар Самуил 256, 443
Мокра (при Охрид) 144
Мокро (до Бяла Паланка) 145
Молиск 271
Мор, неут. 144
Морава, гр. 294
Морава Панонска 181, 182, 183
Моравия 279—283, 287, 294, 295, 302, 333, 368
Моризони, племе 125
Морихово (Мориово) 144
Мороа, р. 407
Моровизд, кр. (Кочанско) 145, 272
Мосинопол, гр. 263, 268, 270, 272,

370, 389, 390, 398, 399, 400
Мостич, чъргубиля 152
Мундо гепидски пълков. 56, 58
Мундрага, кр. 202
Мунтимир, сръбски княз 187
Мурафа, р. (Морава) 429, 432
Мурсианско ез. (вер. Балатон) 10
Мусик 201, 202
Мусокий, слав. княз 33, 34
Мутавакил 186
Мутанес (хуни), племе 78
Мушег Мамиконян, арменски пълков. 31
Мъглен, кр. 144, 146, 269

Назар, виз. пълк. 17
Назарий, бълг. епископ 240
Наисопол вж. Ниш 19
Нарзес, виз. пълков. 77
Наум Охридски 183, 292—297, 302, 324
Наср-ибн-ал Ахазар ал Шии 186
Негун 129
Немци 296
Несебър, гр. 130, 443
Нестонг, бълг. пълков. 274
Нестор, вестарх 384—387
Несторица, бълг. пълков. 273
Никея, гр. 108, 394
Никея, Малка, гр. 100
Никита, магистър 244
Никита, стратег 94
Никита (Склир) 202
Никита, магистър 205
Никита Карики 363
Никита Пигонит 271
Никифор, севастократор 381
Никифор, I, виз. имп. 98—103, 334
Никифор, логотет 384, 386
Никифор, патриций 249
Никифор Ватаци 363
Никифор III Вотаниат, виз. имп. 269, 365, 375, 385, 386, 399, 400
Никифор Врениий 411, 412
Никифор Карантин 382
Никифор Корианит 382
Никифор Ксифий, протоспатарий 264, 267, 269
Никифор Мелисин 410
Никифор Уран, магистър 261, 262
Никифор Фока, виз. имп. 202, 259
Никола, монах 184
Никола, бълг. комит, баща на цар Самуил 151, 169, 256
Николай I, папа 170, 181, 190, 195, 283, 287
Николай, виз. патриарх 203, 204, 212, 421

Николай (Николица) 265, 273
Николай Граматик 419
Никопол, гр. (Никюп, Търновско) 246, 442
Никопс, гр. 78
Никострат, виз. пълков. 58
Никулица Делфина 378
Никулица Ларисейски, 377, 379—381
Нису (Ниш) 429, 430
Нитас (Черно море) 431, 433
Ниш, гр. 16, 46, 145, 368, 374, 383, 407, 409
Новгород, гр. 166
Новиодунум, кр. (Исакча) 10
Нукастру, кр. (Кладово) 429, 432

Обритаг, (вж. Омуртаг) 110, 111
Облик, пл. 263
Овче поле, обл. 440, 443, 448
Оглос, обл. 84, 85
Оделян вж. Петър Делян
Одесос, гр. (Варна) 35, 70, 85, 86
Одрин 24, 103, 104, 108, 110, 115, 201, 208, 255, 334
Озий, цар 440
Оливиан Марул 208
Олимп, връх 262, 277, 282, 283, 365
Омуртаг, хан 106, 108, 109, 113, 131—133
Оногури, племе 66
Оногурий, кр. 66
Оногхонтор булгар, племе 78
Опсикон, виз. тема 89, 246
Органа, прабълг. вожд 77, 78
Орест, протоспатарий 62, 270
Орфанатрофа, брат на виз. имп. Михаил IV 144
Осогово, пл. 461, 462
Острово, кр. 145, 269, 271, 370
Островско, ез. 265
Осъм, р. 374
Отон, имп. 257
Охрид (Лихнида), гр. 144, 146, 264, 269, 270, 272, 273, 293, 295, 298, 300, 302, 303, 383

Павел, монах 184
Павел, сръбски княз 210, 211
Павел, арменец 227
Павел Вовос, магистър 263
Павел Папулонски, еп. 195
Паган, хан 92
Пакуриан вж. Бакуриани 401
Паламид 312
Паластол, кр. 37
Панкратий, брат на Никулица Ларисейски 381
Панкрат, син на Никулица Ларисейски 378

Панкратий, монах 332
Панкратий Васпураканси 364
Панония, обл. 46, 76, 78, 79, 84, 109, 186, 250, 283, 294, 368, 371
Папикий, пл. (Пеперуда пл.) 389
Парнон, обл. 51
Паристрион, тема 401, 410
Паспирий, р. (Бузеу, в Румъния) 34
Патикий 400
Пауталия, гр. (Кюстендил) 19
Пахомий, игумен 184
Пацик 104
Певкини, племе 9
Пела, гр. 448
Пелагонийско поле 269
Пелагония, обл. 145, 268, 270, 273, 406
Пелопонес, обл. 257, 262, 381
Пентапол, гр. 84
Пеония, обл. 21
Периг 453
Перитерион, кр. 390
Перник 145
Перник, кр. 266, 270, 271, 445
Перси 22, 23, 39, 40, 66, 74, 75, 106, 154, 280
Перснам, вж. Персиан 187
Персиан, хан 113, 151
Персия 23
Пететериск, кр. 380
Петра (сев. от Олимп, при р. Катерин) 147
Петрила, сръбски пълков. 383
Петрис, с. 389
Петриск, кр. 269
Петрич, с. (до Асеновград) 388
Петър, епископ 107
Петър, сръбски княз 187
Петър I, бълг. цар 146, 150, 151, 168, 182, 204, 205, 228, 243, 244, 249, 250, 256, 367, 441, 454, 455
Петър, сръбски княз 210
Петър (Делян), бълг. цар 368, 369, 370, 371, 382
Петър II (Константин Бодин), бълг. цар 382, 384
Петър, стратег 73
Петър, бълг. пълков. 257
Петър, виз. пълков. 35—38
Петър Българина 245, 246
Петър Пустинникът 407—409
Печенеги, племе 163, 166, 208, 215, 216, 251, 271, 367, 371—376, 386, 387 391, 406, 407
Пинд, пл. 262
Пиней, р. 262
Пирогаст, слав. княз 36
Пиция, гепидски вожд 56
Пиянец (по Средна Брегалница) 145
Пленимир, княз 182

Плирис, р 379
Плиска, бълг. столица 132, 264, 440
Подунавие, обл. 362, 364
Понт вж. Черно море 72, 78
Понтийско (Черно) море 10, 72, 78, 84, 153
Пот Аргир (Аргири) 203, 246
Попова рекичка 435
Правикий, с. 399
Правикион, с. (Здравик) 396
Пракси, дъщеря на княз Борис I 150
Пребънд, слав. княз 48
Преслав Велики, бълг. столица 374
Преслав Мал (Преславец) 149, 155, 211, 245, 248, 252, 254, 264, 441, 443
Преспа, ез. 273
Преспа, гр. 144, 182, 256, 257, 264, 273, 384
Привеслав, сръбски княз 210
Призднана, кр. 382
Призрен, гр. 145
Прилеп, гр. 145, 267, 268, 371
Прилопкион, с. (на Оранския залив) 396
Прилонкус, с. 399
Приск, виз. пълков. 32—35, 37, 73
Проват, кр. 93, 100, 113
Проконес, о-в 51
Прокопия, дъщеря на Никифор 102, 334
Пронища (Копроница), с. 273
Пропонтида, р. 72
Просек, кр. (Демиркапия на р. Вардар) 144, 272
Просигой 116
Протоген, архиепископ на Сердика 181
Прохор Пшински 457—461
Прусиан, син на цар Иван Владислав 273
Псевхрос, р. 78
Пумир 129
Пшина, р. 457, 460, 461
Първослав, сръбски княз 187
Пюки, о-в 78

Рабна (Чуприя) 430
Равен, гр. 439
Равена, гр. 17, 77, 84
Радивой, бълг. княз 438
Радовиш, кр. 145
Радомир Роман (Гаврил), бълг. цар 182
Радослав 116
Разлог, гр. 145
Разметаница, р. 256
Ракиун (Карнобат), гр. 429, 434
Ранилум, с. (Оризово, Чирпанско) 129

Раса, кр. (Нови пазар) 147, 187
Расате, син на бълг. княз Борис I 150
Растица, (Ростислав), моравски княз 185, 312
Ратисбон (Регенсбург), гр. 185
Рашка (Сърбия) 264
Рейнолд дьо Брей 409
Риги (в Южен Епир) 147
Ригин Скопелски 257
Ригия, р. 104
Рила, пл. 454
Рим, гр. 77, 176, 178, 181, 190, 193, 196, 226, 260, 280, 281, 287, 290, 292, 302 440—442, 444, 448
Ринхин, обл. 48, 51
Ринхини, слав. племе 49, 50
Рипсимия, майка на бълг. цар Самуил 151, 169, 256
Родопи, пл. 78
Родосто, кр. 130
Роман (Радомир) Гаврил 256, 261, 262, 266, 268, 269, 272, 368, 443
Роман, виз. имп. 168, 208—211, 219, 243—246, 249
Роман, син на Аргир 208, 391
Роман, син на бълг. цар Петър I 182, 203, 204, 205, 250, 256
Роман Диоген, виз. имп. 367, 381
Роман Лакапин, виз. имп. 182, 209, 367
Роман Рендина 435, 436
Романия (Византия) 52, 115, 360, 388, 391, 394, 442, 445
Ромеи 12—18, 20, 21, 23, 24, 28, 31, 33—38, 59, 61—67, 70—73, 75, 80, 85, 86, 90, 92, 96, 97, 99, 100, 102, 103, 109, 116, 151, 158—160, 164, 165, 168, 169, 174, 188, 205, 207, 209, 211, 213—215, 219—224, 243—247, 249, 251—254, 262, 265, 268, 269, 271, 273, 365, 367, 368, 372—375, 382, 383
Ромул
Ростислав, моравски княз 188, 279, 280, 282, 294
Рудусто (Родосто) 430
Руен, пл. 453
Рум (Византия) 164, 205, 206, 212
Румания (Тракия) 429
Руси 163, 166, 250, 251, 253, 254, 457
Русия 149, 166, 429, 433
Русукастро (Русокастро) 434

Саас, княз 261
Сабин, хан 92
Сабири, племе 57
Сава, ученик на Климент Охридски 183
Савир, син на Тагария 89
Савромати, племе 60
Сагини, племе 59
Сагудати, слав. племе 44, 49, 50, 140
Сакалиби, арабско наименование на славяните 140
Саксония 185
Сактики, воевода 204
Салона, гр. 17
Салуни, вж. Солун 430
Самуил, бълг. цар 144—146, 151, 169, 182, 256, 261—267, 271—275, 368, 369, 382, 443
Самуил Алусиан 364
Сандил, хан на утигурите 63, 64
Сарандапор, с. 462
Сарацини, вж. араби 193, 208, 223, 278, 285, 286, 289
Сарвараз, перс. пълк. 38
Сармати, племе 9, 95
Сарматия, обл 9, 77, 78, 84
Саронит 383, 384
Севи, племе 77
Свенкел, руски пълков. 253, 254
Света гора 183, 184
Свети Василий, ез. 436
Свети Георги, р. 93
Свети Илия, кр. 269
Световно море 153
Светополк, моравски княз 186, 284, 286
Светослав, руски княз 149, 166, 248—250, 253, 254
Свърлиг, кр. 145
Севар, хан 87
Селевкия (Симеклит), цар 442
Селимбрия, вж. Силаврия
Селина, р. 166
Селте, военач. 374
Сер 442
Сервия, кр. (в Южна Македония) 145, 148, 265, 274, 379, 380
Сергий, бълг. патриарх 183
Сергий, евнух при Василий II 197, 268
Сердика = Средец = София, гр. 16, 19, 46, 97, 98, 181, 259, 374, 387, 425
Серес, гр. 256, 272, 390
Сермон, бълг. пълков 274
Сестлав 401
Сестос 59
Сетина (Леринско), кр. 145, 271
Сиамо, отец 360
Сивин, велик жупан на България 152
Сигрица Теодор, бълг. пълков. 210, 211
Сидера, пр. (Железни врати) 403, 413

Сики (предградие на Цариград) 39, 70
Сикилия 445
Сиконий, с. (неут.) 399
Силимврия 221
Симах 312
Симеон, монах 184
Симеон Велики, бълг. цар 115, 151, 153, 165, 168, 182, 201—205, 207—211, 243, 244, 245, 292, 295, 299, 301, 304, 313, 333, 334, 336, 440, 441, 442
Симеон (Тит) 227
Симонид 312
Сингидунум (Белград) 73
Синил, асирийски цар
Синион, хунски вожд 64
Сион, пл. 417
Сиргури, пл. 57
Сирийци, 91, 97, 280
Сирия, обл. 30, 52, 207, 208, 248, 394
Сирмиум (Сремска Митровица), гр. 24, 57, 71, 79, 274, 367
Сисиний, виз стратег 81, 82
Скиатия, о-в 81
Скири, племе 9
Скит, син на Севт 124
Скити = славини (VI в.), племе 60, 62, 67, 72, 74, 140, 188, 251—254, 259, 371, 385, 401, 402, 425
Скитиан, египтянин 227
Скития (Киевска Русия) 67, 248
Скития, Вътрешна 72
Склир, виз. пълков. 256
Скопие, гр. 35, 145, 266, 272, 368, 382, 383
Скорпия 184
Скрино, с. 453
Скупица, р. 462
Скутарион, кр. 130
Славини, племе 10—14, 17, 22, 24, 25, 28, 52, 105
Славиния, слав. обл. 89, 114
Славота Кармалк 380
Славун, слав. княз 92
Славище (по долината на р. Крива) 145
Славяни 15, 16, 18, 20, 21, 23, 27, 30—33, 35, 36, 39—41, 44—46, 48—52, 78, 80, 83, 91, 96, 110, 132, 185, 205, 206, 257, 282, 286, 310, 312
Смедерево, кр. 145
Смелдингони, племе 125
Смоленск, гр. 166
Смоленска тема 399, 400
Собеслава, жена на Сондоке 151
Созопол, гр. 129, 130
Солун, гр. 16, 17, 41, 49, 79, 81, 89, 94, 114, 115, 140, 182, 201, 207, 255, 257, 261—265, 268, 269, 270, 273, 276, 334, 363, 367, 369, 370, 375, 435, 436, 438, 441, 448
Сондоке, багатур 151
Соск, кр. 269, 274
Сперхей, р. 262
Средец 442, 444, 445, 448, 454, 456, 457
Срем, вж. Сирмиум 145, 442
Ставракий, син на виз. имп. Никифор 98, 100, 102
Стаг, кр. (Калабака в Тесалия) 148, 274
Стазис, ичиргу боила 151
Станимака, кр. (вж. Асеновград) 389, 395, 400
Стефан, сръбски княз 187
Стефан, бълг. архиепископ
Стефан, патр. 203, 244
Стефан Хамей 94
Стоб, с. (на р. Рилска) 145
Стримон, р. (Струма) 255
Стримон, обл. 48, 49, 51, 142, 255, 435
Стримонци, слав. племе 49, 51
Строимир, сръбски княз 187
Струма, р. 93, 114, 246, 453
Струмица, кр. 145, 268, 270, 272, 448
Струмска обл. (Стримон) 97
Ступион, кр. 269
Стълп, с. 463
Субест Кастру (Свищов), кр. 432, 433
Сугди, племе 280
Сузубули, (вж. Созопол) 429, 431
Суково (в Югославия) с. 145
Сурила (вж. Чорлу) 430
Схоластик, виз. пълков. 17
Сърбия 187, 210, 211, 245, 363
Сътеска (о/о с. Ръждавица) 145
Сътеска, Долна (м/у Кадин мост и Бобошево) 145
Сюлейман, арабски халиф 97
Сяр, гр. 130

Таври, племе 62, 248—250
Таврика, полуостров 62
Тавроскити (руси), племе 248, 252
Тагария 88
Таис, обл. 398
Тамтана 429
Танаис, р. (Дон) 59, 62, 63, 66, 72, 84
Тангра, тюркско божество 133
Танк, виз. пълков. 58
Таоний 384
Тарасий, княз 87
Таргитий 71
Тарс 205

Тасипият, кр. 182
Татикий, печенежки вожд 402, 403
Татимер, виз. пълков. 33, 34
Татуш (Хали), печенежки вожд 384 401
Тачат, арменски пълков. 95
Тевдат Ивериеца 271
Телериг, хан 93
Телериг-Теофилакт, патриций вж. Телериг 87
Телец, хан 88, 91, 92
Теогност, виз. стратег 94
Теогност Вурца 383
Теодор Стратилат 255
Теодор, монах 184
Теодор, бълг. 202
Теодор, магистър 203
Теодор, олгутаркан 151
Теодор, син на Генезий 227
Теодор, стратег 88
Теодор, кавхан 269
Теодор Скривион Петаст 380
Теодоракан, патриций 263, 264
Теодорих, остготски крал (дядо) 55, 57
Теодорих, остготски крал 55, 57
Теодоропол вж. Дръстър (оп. гр. Силистра) 130, 254
Теодосий, патр. на Антиохия 364
Теодосий Авука, монах 205
Теодосий Месоникт 253
Теодосиупол, гр. 91, 95, 369, 391, 398, 399
Теодосополис, гр. 130
Теодул, монах 364
Теодул Триакондафил 363
Теотим Лукита 435, 436
Теофан, протовестиарий 205, 244
Теофан, патриций 246
Теофил, виз. имп. 106, 115, 289, 334, 335
Теофилакт Вотаниат, управител на Солун 267, 268
Тервел, хан 87, 89, 90, 94, 96, 124
Теревинт (Буда), ученик на Скитиан
Теример (Станкедимитровско) 145
Термите (край Бургас) 24
Термопили 58, 59
Тесалийски теснини 262
Тесалия, обл. 44, 58, 59, 262, 265, 367
Тесалоника, гр. (Солун) 285
Тетраскити, племе 60, 61
Тиберий-Апсимар, виз. имп. 96
Тиберий Константин, виз. имп. 20, 22, 23
Тивериупол (Велика), гр. 182
Тимочани, слав. племе 109
Тирси, племе 280
Тиса, р. 131
Тихик, 227
Тихомир, бълг. пълков. 368, 369
Тициниум, гр. 77
Тича, р. 130, 333
Тичина, р. (р. Тича) 166
Тмор, пл. 273
Тодор, брат на Никулица Ларисейски 377
Тома, монах и игумен 109, 183, 184
Томи (при Кюстенджа), гр. 89
Топир (на устието на р. Места), гр. 15
Топлица, р. 145
Тополница (Тополово, Асеновградско), 389
Тотила, готски вожд 14, 17
Травъл, бълг. пълков. 400, 401
Тракезийска равнина 263
Тракезийци, племе 91, 93
Тракеспон 246
Тракийско море 72
Тракия 12, 15, 17, 20, 22, 23, 31, 32, 36, 51, 58, 61, 62, 64, 66—73, 78, 79, 85, 86, 90—93, 100, 104, 158, 204, 208, 215, 216, 246, 250, 255, 257, 362, 367, 376, 384, 425
Тралица (Триадица) вж. Сердика, гр. 259
Трвег, вж. Тервел 94, 95
Требиние, обл. 264
Триадица, вж. Сердика 145, 146, 263, 374
Т-р-ка, син на Тагария 88
Тудор, княз 333
Тулиан, виз. пълков. 14
Тулина, гр. (Тули, Австрия) 188
Тургий, цар 443
Турдачий, бълг. пълков. 132
Турис, син на Тагария 88
Туспия 77
Туча, р. (р. Тича) 132
Тюрки, племе 24

Угаин, род 88
Угри (унгарци) 115, 202, 448
Угуз, син на Тагария 88
Уза, сарматски вожд 412
Узи, племе 375, 376
Укил, род 88
Улмус
Ултизури, племе 67
Умор, хан 88
Угария 149, 426
Унгарци 166, 246, 257, 334, 407
Уногундури, племе 77
Устибад, гепид 71
Устието (при Цариград) 203

Усун, жупан таркан
Утигур, племе 60
Утигури, племе 59—65, 67—69, 71, 72

Фанагория, гр. 89
Фанагурис, гр. 62
Фарбисиус (Върбица) 429, 433
Фарсала 379
Фарсалска равнина 262
Фаруи (Стара Загора), гр. 429, 430, 431
Филея, кр. 90
Филибубулис (вж. Пловдив) 430
Филип, стратег 93
Филип, бълг. архиепископ 182
Филипи, гр. 100
Филиник 73, 96
Филипопол (Пловдив) 95, 100, 113, 263, 266, 267, 362, 374, 387, 398, 399, 400, 402, 423, 424, 426, 428
Филоктимон 171
Филотей, проедър 249
Фини, племе 9
Фирамняк (Фирамнияк), (Времняк) 429, 434
Флорентий, баща на Константиол 70
Фока, стотник 37, 38
Фолхер Аурелиански 409
Формоза, Портуенски, римски епископ 195, 196, 280
Фотий, виз. патриарх 284
Фотин, син на Платипонда 203
Франки, племе 76, 109, 295, 296, 384, 427
Фулски народ 289

Хавуза 432
Хазар, син на Тагария 89
Хазари, племе 57, 78, 84, 89, 154, 188, 202, 277, 278, 280, 282, 285, 286, 289
Хала (квартал на Цариград) 40
Халкедон (Кадъкьой на Босфора) 38
Халкидика 83
Хацон, слав. княз 45, 46, 78
Хебър, р. (Марица) 15, 104, 106
Хелеспонт 374
Хемус, пл. (Стара пл.) 106, 250, 264, 374
Хераклея (Битоля) 221
Херманарик, остготски крал 10
Херсон, гр. 62, 166, 215, 278, 286
Херсонес (на Балканския п-ов) 19, 59, 67
Херули, племе 10, 11
Хехфелди, племе 125
Хилвудий, слав. вожд 12, 13
Хилице (Ихтиман), кр.
Химара (в Южна Албания), кр. 147
Хипийски планини 63, 77
Хировакхи, с. 376
Хризопол (Скутари), гр. 39
Хрисилий, бълг. пълков. 263
Християн, главатар на скамарите 92
Христопол (дн. Кавала), гр. 114
Христофор, син на Домиций 212
Хромицена 184
Худбаад, вж. Кубрат 78
Хуни, племе 10—13, 18, 20, 59—64, 66, 67, 70, 71, 115, 155, 425
Хуни кутригури, племе 61, 62, 66
Хуни утигури, племе 60, 63
Хут, цар (Отон I) 169
Хървати 205, 211, 243, 382
Хърватия 187, 188, 211, 245

Цанц 115
Цариград 23, 30, 78, 96, 97, 107, 108, 128, 140, 153, 164, 166, 169, 186, 193, 201—205, 208, 212, 226, 245, 261, 263, 265, 266, 271, 274, 279, 284, 292, 334, 365, 366, 369, 372, 381, 459
Цербула, бълг. болярин
Цикладски о-ви 44, 367
Цита, патриций 58
Цицикий, син на Тевдат Ивериеца 271
Цук, бълг. пълков. 106, 108
Цурмери, обл. 398
Цурта, р. 58
Цурулум, кр. (Чорлу) 15

Чакарар, род 131
Чдар булгар, прабълг. племе 78
Чепа, богатор боила коловър 132
Червен, кр. 399, 443
Черен залив 59
Черна, р. 268
Чернахово, р. 435
Черник, кр. 147
Чернигов, гр. 166
Черно море 59, 91, 255, 412
Чеслав, сръбски пълков. 187, 210, 211, 245, 298
Чехия 149
Чика (Камчия), р. 92
Чурвакел, патриций 363

Швабско 284

Щип, гр. 268, 272, 443
Щипон (Ихтиман), гр. 151

Юден 154, 286
Юлиан, виз. пълков. 58
Юстин II, виз. имп. 22, 23, 366

Юстин, виз. пълков.
Юстин, син на Герман 17
Юстиниан I, виз. имп. 11, 12, 15—19, 60, 63, 64, 70, 71, 89
Юстиниан II, виз. имп. 90, 94, 96, 124, 366, 367

Яков, син на бълг. княз Борис I 150
Яков, епископ на Ерусалим 188
Янина, гр. 147
Янис Трезвият 365
Янис, стратег 129
Янова, местност 389
Януր, син на Тагария 89
Ятрус, кр. (Кривина, на р. Янтра) 58
Яфет, от потомството на Тагария 88, 128

СЪДЪРЖАНИЕ

ПРЕДИСЛОВИЕ 9

Дял първи

СЛАВЯНИ И ПРАБЪЛГАРИ ДО СРЕДАТА НА VII В. 9

I. СЛАВЯНИ 9

1. Най-стари сведения за славяните 9
2. Славини, анти и прабългари през IV в. 10
3. Ежегодни нападения на славяни и прабългари на Балканския полуостров през първата половина на VI в. 11
4. Нападения на славяни на Балканския полуостров по времето на Юстиниан 11
5. Славянско нападение в Тракия през 558—559 г. 20
6. Славяно-аварски отношения през втората половина на VI в. . 20
7. Славянски нападения в Тракия през втората половина на VI в. 22
8. Нападения на авари и славяни на Балканския полуостров през 584 г. 23
9. Начин на живот и военно изкуство на славяните. 24
10. Нападения на славяните в Тракия в края на VI в. . . . 30
11. Византийско-славянски отношения в края на VI в. . . . 31
12. Славяно-аварската обсада на Цариград през 626 г. . . . 38
13. Славянските нападения срещу Солун 41
14. Славяно-византийски отношения през втората половина на VII в. 52

II. ПРАБЪЛГАРИ 53

1. Най-ранни сведения за прабългарите 53
2. Прабългарите нападат лангобардите в началото на V в . . . 54
3. Прабългарите стават съюзници на византийците през 480 г. . . 55
4. Прабългари и остготи в края на V и началото на VI в. . . 55
5. Прабългарите на север от Кавказ в началото на VI в. . 57
6. Прабългарите и Византия през първата половина на VI в. . 58

7. Прабългарите в Приазовието и Прикаспието 71
8. Прабългарите и Византия в края на VI в. 72
9. Военното изкуство на тюрките и прабългарите 73
10. Прабългари в Италия 76
11. Прабългарският военноплеменен съюз „Велика България“ . . 77
12. Куберовите българи в Македония 78

Дял втори

РАННОСРЕДНОВЕКОВНА БЪЛГАРСКА ДЪРЖАВА И ОБЩЕСТВО (VII—XI В.)

I. ОБРАЗУВАНЕ И УКРЕПВАНЕ НА БЪЛГАРСКАТА ДЪРЖАВА (КРАЯТ НА VII — СРЕДАТА НА IX В.) 84
1. Образуване на българската държава 84
2. България и Византия в края на VII—VIII в. 89
3. България през първата половина на IX в. 97
4. Обществено-икономическо и културно развитие до средата на IX в. 116

II. ОБЩЕСТВЕНО-ИКОНОМИЧЕСКО РАЗВИТИЕ (СРЕДАТА НА IX — НАЧАЛОТО НА XI В.) 134
1. Икономика и социална структура 134
2. Държавни институции и военно дело 149
3. Църква — организация и идеология 169

III. БЪЛГАРСКАТА ДЪРЖАВА ОТ СРЕДАТА НА IX ДО НАЧАЛОТО НА X В. 185
1. България при княз Борис I: външна политика, покръстване, църковен въпрос 185
2. България при цар Симеон (893—927): външна политика . . 201

IV. БОГОМИЛСТВОТО В БЪЛГАРИЯ 225

V. БЪЛГАРСКАТА ДЪРЖАВА ОТ ВТОРАТА ЧЕТВЪРТ НА X ДО НАЧАЛОТО НА XI В. 243
1. Сключване на българо-византийския договор през 927 г. . . 243
2. Отцепване на Сърбия от България в 928 г. 245
3. Бунтовете на Симеоновите синове Иван и Михаил 245
4. Нападения на унгарците в българските земи 246
5. Византия нарушава мирния договор с България 247
6. Походите на киевския княз Светослав в България през 968 и 969 г. 248
7. Съвместни действия на руси и българи против Византия . . 250
8. Обсадата и превземането на Преслав от византийците през 971 г. 252
9. Падане на Североизточна България под византийска власт . 254
10. Движението на комитопулите. Освобождаване на Североизточна България. Войни с Византия 256
11. Поражението на византийците в Ихтиманския проход в 986 г. 259
12. Българо-византийски войни в края на X в. 260
13. Походът на Самуил против Зета и далматинското крайбрежие 263
14. Обрат във византийско-българските войни в началото на XI в. 264
15. Българо-византийските войни от 1004 до 1016 г. Дворцови преврати 266
16. Падане на България под византийска власт. Последни защитници 270

VI. КНИЖОВЕН ЖИВОТ
1. Кирил и Методий и техните ученици в България 276
2. Симеонови сборници 304
3. Черноризец Храбър. „За буквите“ 310
4. Йоан Екзарх 312
5. Константин Преславски 324
6. Приписки и послесловия 332
7. Исторически разкази и съчинения 334
8. Физиолог 341
9. Апокрифи 350
10. Надписи 359

Дял трети

БЪЛГАРИЯ ПОД ВИЗАНТИЙСКО ВЛАДИЧЕСТВО (XI—XII В.)

I. ПОЛОЖЕНИЕ И БОРБИ НА БЪЛГАРСКИЯ НАРОД . . 362
1. Административна и църковна уредба на българските земи . 362
2. Печенежки нападения, земетресения и глад 367
3. Въстание начело с Петър Делян 367
4. Заселване на печенеги в Мизия през 1048 г. 371
5. Сражение между печенеги и византийци през 1053 г. . . . 374
6. Нападение на узи в Мизия и Тракия през 1064 г. 375
7. Въстание на българи и власи в Тесалия през 1066 г. . . 376
8. Въстание начело с Георги Войтех в 1072 г. 382
9. Въстание в Подунавието през 1074 г. 385
10. Бунтове на Добромир и Лека през 1078 г. 387
11. Из Типика на Бачковския манастир 387
12. Павликянското въстание в Пловдив през 1084—1086 г. . 400
13. Новела на Алексий I Комнин от 1095 г. 403
14. Движението на кръстоносци през Македония и Тракия в 1096 г. 405
15. Нападение на куманите в Тракия в края на XI в. . . . 410
16. Из писмата на Теофилакт Охридски 413
17. Преследване на богомилите и манихеите при Алексий I Комнин 417
18. Нападения на печенеги, кумани и маджари през XII в. . . 424
19. Вторият кръстоносен поход през българските земи в 1147 г. . 426
20. Из „География“ на Идриси 429
21. Из документ на атонската лавра „Св. Атанасий“ от 1162 г. . 435
22. Български нотариален акт от XI—XII в. 437

II. КНИЖОВЕН ЖИВОТ И ДУХОВНА КУЛТУРА . . . 438
1. Слово от Кирил Философ как покръсти българите (Солунска легенда) . . . 438
2. Български апокрифен летопис от XI в. . . . 439
3. Видение на пророка Данил за царете и последните дни и края на света . . . 443
4. Тълкование Данилово . . . 447
5. Народно житие на Иван Рилски . . . 449
6. Проложно житие на Гаврил Лесновски . . . 456
7. Жития на Прохор Пшински . . . 457
8. Из Житие на Йоаким Осоговски . . . 460
9. Приписка към Добромировото евангелие . . . 463
10. Приписки към Битолския триод . . . 463

СЪКРАЩЕНИЯ . . . 464

Именен и географски указател . . . 465

ХРИСТОМАТИЯ ПО ИСТОРИЯ НА БЪЛГАРИЯ

ТОМ I

РАННО СРЕДНОВЕКОВИЕ
VII — XII в.

Съставители
Петър Христов Петров
Васил Тодоров Гюзелев

Рецензенти
Проф. *Иван Дуйчев*
Иван Ангелов
Редактор *Андрей Меламед*
Художник *Светлозар Писаров*
Художествен редактор *Таня Николова*
Технически редактор *Ронка Кръстанова*
Коректор *Пенка Атанасова*

Дадена за набор на 20. II. 1978 г.
Подписана за печат на 25. V. 1978 г.
Излязла от печат на 23. VI. 1978 г.
Печатни коли 30,50 Издателски коли 30,50
Литературна група I-4
Издателски № 23864
Формат 16/60/90. Тираж 12 078
Цена 1,81 лв.
КОД 02 - 9534671611 / 4790-87-77

Издателство *„Наука и изкуство“*
Печатница *„Александър Пъшев“*